

<https://interscience.uz/>

ISSN 2181-1709 (P)

ISSN 2181-1717 (E)

SJIF: 3.805 (2021)

2023/7

**TA'LIM VA
INNOVATION
TADQIQOTLAR**

**ОБРАЗОВАНИЕ И
ИННОВАЦИОННЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

**EDUCATION AND
INNOVATIVE
RESEARCH**

TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH

№7/2023

IYUL-2

Muassis: Buxoro davlat universiteti Fan va ta'lim MChJ Bosh muharrir: Ma'murov Bahodir Baxshullayevich Jamoatchilik kengashi raisi: Xamidov Obidjon Xafizovich, Buxoro davlat universiteti rektori Tahririyat kengashi raisi: Maxmudov Mels Hasanovich Mas'ul kotib: Akramova Gulbahor Renatovna Texnik muxarrir: Davronov Ismoil Ergashevich Tahririyat manzili: Buxoro shahar, Q.Murtazoyev ko'chasi, 16-uy Telefon: +998(90)744-00-22 E-mail: eirjurnal2020@gmail.com Jurnalning elektron sayti: www.interscience.uz Jurnal OAK Rayosatining 2021 yil 30 sentyabrdagi 306/6-son Qarori bilan PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA, FILOLOGIYA, TARIX FANLARI bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ruxsatiga kiritilgan Bosishga ruxsat etildi: 28.06.2023 y. Qog'oz bichimi 60x84 1/8. b/t.12,5. Buyurtma raqami 1.23 «FAN VA TA'LIM» nashriyotida chop etildi. Buxoro shahar Jurnal 28.07.2021 yilda 9305 raqami bilan O'zbekiston Ommaviy axborot vositalari davlat ro'yxatidan o'tgan Jurnal 2020 yilda tashkil topdi va 2 oyda 1 marta chop etildi. 2021 yil noyabr oyidan boshlab har oyda 1 marta o'zbek, rus va ingliz tillarida chop etiladi «Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» xalqaro ilmiy-metodik jurnalidan ko'chirib bosish tahririyatning roziligi bilan amalga oshiriladi Maqolada keltirilgan faktlarning to'g'riligi uchun muallif mas'uldir	13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
	Abdullayeva Sh. S. O'yin texnologiyalari oliy kasb-ta'limni modernizatsiya shartlarida loyihali ta'lim elementi sifatida	7
	Atayeva G. I. Oliy ta'limning o'quv jarayonini raqamlashtirish	12
	Avulxairov F. O'. Oilada sog'lom turmush tarzini shakllantirish borasidagi sharq allomalarining qarashlari	17
	Alimova M. A. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish	22
	Azimova F. X. Neft-gaz sanoatiga oid terminlar tipologiyasi o'qitish jarayonida	26
	Azimova N. S. Teaching foreign languages using innovative interactive methods in the lessons	34
	Azimova M. B. Tasviriy san'at o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish	39
	Aйтмуратов Б. Т. Умумтаълим мактабларида “Халқ хунармандчилиги” машғулотларининг замонавий таълим технологиялари асосида амалга оширилиши	42
	Атамурадов Ж. Ж. Ихтисослаштирилган спорт мактабларида масофавий таълим элементларидан фойдаланиш	50
	Ахмедов М.У. Таълим сифати ва таълим сифати менежментига замонавий ёндашувлар	55
	Ahmedov F. Sh. Sport murabbiylari tayyorlash bo'yicha xorij tajribasi	62
	Botirov H. X. Maktablarning raqobatbardoshligini ta'minlaydigan omil sifatida ta'lim sifatining o'rni	71
	Botirova X. T. O'zbek xalq cholg'u ijrochilik san'ati vositasida o'quvchi - yoshlarni ma'naviy- ahloqiy tarbiyalash tizimini rivojlantirish mazmuni.	76
	Djabbarova D. G. Ingliz tili darslarida o'yin texnikalari	82
	Djumanazarova Z. K. Bo'lajak iqtisodiyot fani o'qituvchilarining metodik kompetentligini shakllantirish	87
	Ergasheva M. T. Табиий фанларни халқаро баҳолаш дастури талаблари асосида ўқитишнинг инновацион методлари	91

Gafurova M.Yu. Azimova A.Sh. Kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirish metodikasi	96
G'ofurov A. U. Bo'lajak jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarining sport turizmiga oid bilimlarini rivojlantirishning pedagogik asoslari	100
Hoshimov I. Tarixiy-madaniy milliy merosdan foydalanish – umumiy o'rta maktab ta'limi tizimidagi ta'lim omili sifatida	107
Ibragimova Sh. O. Sinergetik yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining darsga nisbatan masuliyatli munosabatini rivojlantirish	112
Islamov S. M. Issues of education of work on yourself and independent activity	118
Izbullayeva G. V. Didaktik asarlarda ma'naviyatli shaxsni tarbiyalash mohiyati	122
Jo'rayev V. Ijtimoiy-madaniy tadbirlar maydonida boshqaruv xodimlarning yetakchiligini shakllantirishning konseptual tahlili	135
Kaxarova G. S. Xalq qo'shiqlari vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish texnologiyalari	143
Mahmudova Ch. I. Talabalarda geografik obyekt va joy nomlarini to'g'ri qo'llay olish kompetensiyasini rivojlantirishda ajdodlar ilmiy merosidan foydalanishning zarurati	147
Маманазарова Н. К. Таълим муассаса рақобатбардошлигини оширишда таълим хизматлари сифатининг аҳамияти	152
Mo'minov F. I. Blokli-modul asosida yosh futbolchilar mashg'ulot jarayonlarini rejalashtirish	160
Muratova S.A. O'quvchilarning musiqiy-adabiy didini rivojlantirishda tadbirlarning o'rni	166
Musayeva U. R. O'quvchilarning kasbiy kompetentligini baholashni tadqiq qilishning nazariy asoslari	172
Мирзаева Ш. Р. Исследование взаимосвязи эмоционального интеллекта с копинг-стратегиями у студентов-медиков	177
Norqulova D. U. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarida kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik-psixologik jihatlari	188
Nuradilova A. D. Didaktik o'yinlarning boshlang'ich sinf o'quvchilari bilimini mustahkamlashga ta'sirini	193
Nurullayev A.R., Azimova A.Sh. Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari	198
Nurulloyev L. L. 3- sinf qiz bolalarning umumiy jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlari dinamikasi	203
Nazarov T. T. Talabalarning didaktik jarayonlarini loyihalash qonuniyatlari	210
Nazarov T.T., Uzoqov A. M. Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi subektlarining didaktik jarayonlarini loyihalashda pedagogik texnologiyalarning ahamiyati	218
Pirnazarov S. M., Urazbaev D. S. Qoraqalpoq teatrining shakllanib rivojlanishida chet va milliy dramaturgiyamizning sintezlashuvi	227
Qosimova N. S. Talim tizimida talabalarning intellektual va shaxs sifatida rivojlanishini aniqlashda tizimlashtirilgan psixologik testlar	233
Qurbonov J. A. Ijtimoiy-gumanitar yo'nalish bo'lajak o'qituvchilarining intellektual madaniyatini rivojlantirishning pedagogik jihatlari	240
Rajabov T. I. O'zbek musiqa folklorini o'rgatish jarayonini takomillshtirish imkoniyatlari	247
Raximova M. N. Fortepiano asarlarida ijrochilik mahoratini oshirishda texnik uslublardan foydalanish	256

Ro'ziev R. R. Yong'in xavfsizligi fanida masofaviy o'qitish texnologiyalarini takomillashtirish	259
Ro'ziyeva D. S. Kontekst o'qitish texnologiyasi asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish imkoniyatlari	266
Rustamova N. R. Principles of vitagenic education for adults	272
Suvonov Q. Y. Sohirqiron amir temurning jangovorlik faoliyatida harbiy va jismoniy mashqlar uyg'unligi	276
Turaboyeva K. E. O'yin oliy ta'limda interfaol ta'lim uslubi sifatida	279
Turayev X. A. "Ubiquitous learning" ta'lim texnologiyasi asosida chizmachilik darslarini tashkilga oid metodik tavsiyalar	288
Umaraliyeva M. Umumiy o'rta ta'lim o'qituvchilarining inklyuziv kompetentligini rivojlantirish tamoyillari	296
Khaydarov Kh. F. Impact of the internet technologies of virtual reality on the educational process	302
Xusnidinova N. A. Solidworks dasturi va uning imkoniyatlaridan chizma geometriya darslarida foydalanishning afzalliklari	306
Хусанов Б. Оилаларда ўсмир ёшларни ижтимоий-маънавий тарбиялашнинг ижтимоий-сиёсий асослари ва методологияси	311
Ziyayeva X. I. O'zga tilli guruhlarda izchil rus nutqida keys shakllaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishning psixologik va pedagogik asoslari	316
Шокирова М., Рахимов Д. Использование игр для продвижения иностранного языка и развития коммуникативных навыков	321
Baybayeva M. X., Burxanov B. B. Turkiston o'lkasida mutolaa madaniyatini yuksaltirishda jadid ma'rifatparvarlarining sa'y-harakatlari	329
Jo'rayeva D. Yu. Biologiya o'qitish metodikasi fanidan mustaqil ta'limni tashkil etishdagi muammoning yechimi- bulutli texnologiyalardan foydalanish	335
Тожибоев М. М. Значения подвижных игр в режиме дня старшего дошкольного возраста	344
Abdusamatov J. Q. Pedagogning metodik tayyorgarligi va ijodkorligi innovatsion klasterini samarali rejalashtirishning omili sifatida	349
Ахрарова Т. А. Классификация видов самостоятельных работ на уроках математики в начальных классах.	352
Кульжанов Н. Ж. Обучение информатике через программный комплекс	357
Кодиров С. П. Некоторые вопросы выполнения не лабораторных работ из физики	360
Aytbayev D.T., Imanberdieva S.K., Egenberdi M. E. Verbal biotyponyms based on the names of pets	365
Ergashev J. B. Talabalarga o'quv materiallarini vizual va virtual taqdim etishning ayrim masalalari	370
Ўрокова Ю. Информатика ўқитишда дидактика ва таълим назариясига оид қарашлар таҳлили	374
Уришов А. Н. Значение мобильных устройств в подготовке будущих учителей ит к самостоятельной исследовательской деятельности	378
Ганиев И. Д. Тенденции преподавания курса сетевых технологий	383
Akbarov Sh. Development of coordination abilities of primary schoolchildren using the circular training method	388

TA'LIM VA INNOVATSION TADQIQOTLAR

JAMOATCHILIK KENGASHI A'ZOLARI

Djurayev Risboy Haydarovich, pedagogika fanlari doktori, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi
Shamsutdinov Rustambek Temirovich, Andijon davlat universiteti professori, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat hodimi, tarix fanlari doktori

Majidov Inom Urushevich, texnika fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti.

Olimov Qahramon Tanzilovich, pedagogika fanlari doktori, professor, A.I. Gershen nomidagi Rossiya davlat pedagogika universiteti Toshkent filiali

Tadjixodjayev Zokirxo'ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor

Musurmonova Oyniso, pedagogika fanlari doktori, professor

Safarova Rohat G'aybulloyevna, pedagogika fanlari doktori, professor, T.N. Qori-Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti.

Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor, O'zbekiston jaxon tillari universiteti

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

XORIJ OLIMLARI

Artamonova Yekaterina Iosifovna, pedagogika fanlari doktori, professor, Moskva davlat pedagogika universiteti, Xalqaro pedagogika fanlari akademiyasining prezidenti

Yemelyanova Irina Yevgenyevna, pedagogika fanlari doktori, professor, Janubiy-ural davlat ijtimoiy-pedagogika universiteti, Rossiya

Kuzmenko Galina Anatolevna, pedagogika fanlari doktori, professor, Moskva davlat pedagogika universiteti, Jismoniy tarbiya, sport va salomatlik instituti

Safaraliyev Bozor Safaraliyevich, pedagogika fanlari doktori, professor, Chelyabinsk davlat akademiyasi

Kulishov Vladimir Vasilevich, pedagogika fanlari doktori, professor, Davlat iqtisodiyot va texnologiya universiteti prorektori, Krivoy Rog, Ukraina

Lazarenko Irina Rudolfovna, pedagogika fanlari doktori, professor, Altay davlat pedagogika universiteti rektori, Rossiya

Filippova Oksana Gennadevna, pedagogika fanlari doktori, professor, Janubiy-ural davlat ijtimoiy-pedagogika universiteti, Rossiya

Xristo Kyuchukov, pedagogika fanlari doktori, Umumiy tilshunoslik va psixolingvistika professori, Berlin Erkin universiteti, Turkologiya instituti.

Xalqaro psixolingvistika va Sotsiolingvistika jurnali asoschisi va muharriri, Germaniya

Kumskov Mixail Ivanovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor, M.V. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti

Maksimenko Sergey Dmitriyevich, akademik, psixologiya fanlari doktori, professor, Ukraina Milliy pedagogika fanlari akademiyasining akademigi

Padalka Oleg Semenovich, pedagogika fanlari doktori, professor, M.P. Dragomanova nomidagi pedagogika milliy universiteti, Ukraina

Hazretali Tursun, tarix fanlari doktori, professor, Xoja Ahmad Yassaviy nomidagi xalqaro qozoq-turk universiteti professori

Mamedova Irada, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent, Ozarbayjon Milliy akademiyasi Tarix instituti bo'lim boshlig'i

Timur Xo'jaog'li, tilshunos va adabiyotshunos olim, Michigan universiteti professori (AQSh)

Nurettin Hatunoglu Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Turkiya)

Mullodjanov Sayfullo Kuchakovich, tarix fanlari doktori, professor, Tojikiston milliy universiteti

Gushko Sergey Vladimirovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Davlat iqtisodiyot va texnologiya universiteti prorektori, Krivoy Rog, Ukraina

O'ZBEKISTON OLIMLARI

TARIX FANLARI

Inoyatov Sulaymon Inoyatovich, tarix fanlari doktori, professor, Buxoro davlat universiteti

Rajabov Qahramon Kenjayevich, tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti yetakchi ilmiy xodimi

Rashidov Oybek Rasulovich, tarix fanlari doktori (DSc), Buxoro davlat universiteti

FILOLOGIYA FANLARI

Madjidova Ra'no Urishevna, filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Sharipova Laylo Frunzeyevna, filologiya fanlari doktori (DSc), Buxoro davlat universiteti

Nigmatova Lolaxon Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), Buxoro davlat universiteti

Yusupova Hilola O'ktamovna, filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Buxoro muhandislik-texnologiya instituti

Ro'ziyeva Mohichehra Yoqubovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doyrtori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti

PEDAGOGIKA FANLARI

Tolipov O'tkir Qarshiyeich, pedagogika fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor, Buxoro davlat universiteti

Jo'rayev Husniddin Oltinboyevich, pedagogika fanlari doktori, dotsent, Buxoro davlat universiteti

Tilavova Matlab Muxammadovna, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, Buxoro davlat universiteti

Sohibov Akram Rustamovich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, Qarshi davlat universiteti

Umarov Baxshullo Jo'rayevich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, Buxoro davlat universiteti

Hasanova Gulnoz Qosimovna, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent, Buxoro davlat universiteti

Inoyatov Abdullo Shodiyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent, Buxoro davlat universiteti

PSIXOLOGIYA FANLARI

Umarov Baxriddin Mingbayevich, psixologiya fanlari doktori, professor, Toshkent davlat pedagogika universiteti

Bafayev Muxiddin Muxammadovich, psixologiya fanlari buyicha falsafa doktori (PhD), Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

IQTISODIYOT FANLARI

Kurolov Kobuljon Kulmanovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoqi markazi direktori

Mamanazarov Abdulkim Bozorovich, iqtisodiyot fanlari fan nomzodi, dotsent, Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti Toshkent filiali

FALSAFA FANLARI

Namozov Bobir Bahriyevich, falsafa fanlari doktori (DSc), Buxoro davlat universiteti

SIYOSIY FANLAR

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti

BIOLOGIYA FANLARI

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, dotsent, Buxoro davlat universiteti

ЧЛЕНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО СОВЕТА

**РЕДАКЦИОННО-ИЗДАТЕЛЬСКИЙ СОВЕТ
ЗАРУБЕЖНЫЕ УЧЕНЫЕ**

УЧЕНЫЕ УЗБЕКИСТАНА

Филология

Педагогика

Психология

Экономика

Философия

Политика

Биология

5

EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH**MEMBERS OF THE PUBLIC COUNCIL**

- Djuraev Risboy Haydarovich**, Doctor of Pedagogical Sciences, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
Shamsutdinov Rustambek Temirovich, Professor of Andijan State University, Honored Worker of Culture of Uzbekistan, Doctor of Historical Sciences
Majidov Inom Urushevich, Doctor of Technical Sciences, Professor. National University of Uzbekistan.
Olimov Kahramon Tanzilovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Tashkent branch of the Russian State Pedagogical University named after AI Gertsen
Tadjikhodjaev Zokirkhoja Abdusattorovich, Doctor of Technical Sciences, Professor
Musurmonova Oyniso, doctor of pedagogical sciences, professor
Safarova Rohat Gaybulloevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Uzbek Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences named after TN Qori-Niyazi.
Ibragimov Kholboy Ibragimovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Uzbekistan University of World Languages

MEMBERS OF EDITORIAL COUNCIL

- Artamonova Ekaterina Iosifovna**, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, President of the Moscow State Pedagogical University, International Academy of Pedagogical Sciences
Emelyanova Irina Evgenievna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, South Ural State Humanitarian Pedagogical University, Russia
Kuzmenko Galina Anatolevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Moscow State Pedagogical University, Institute of Physical Culture, Sports and Health
Safaraliev Bozor Safaralievich, doctor of pedagogical sciences, professor. Chelyabinsk State Academy
Kulishov Vladimir Vasilevich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukraine
Lazarenko Irina Rudolfovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Rector of Altai State Pedagogical University, Russia
Filippova Oksana Gennadevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. South Ural State Humanitarian Pedagogical University, Russia
Christo Kyuchukov, Doctor of Pedagogical Sciences. Professor of General Linguistics Psycholinguistics. Free University of Berlin, Institute of Turkology. Founder and editor of the International Journal of Psycholinguistics and Sociolinguistics, Germany
Kumskov Mikhail Ivanovich, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor. M.V. Lomonosov Moscow State University
Maksimenko Sergey Dmitriyevich, academician, doctor of psychological sciences, professor. Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Padalka Oleg Semenovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova, Ukraine
Hazretli Tursun, Doctor of Historical Sciences, Professor of the International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmad Yassavi
Timur Khuzhaugli, linguist and literary critic. Professor at the University of Michigan (USA)
Nurettin Hatunoğlu Assoc. Dr., Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History (Turkey)
Mullojanov Sayfulla Kuchakovich, Doctor of Historical Sciences, Professor. National University of Tajikistan
Gushko Sergey Vladimirovich, Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukraine

SCIENTISTS OF UZBEKISTAN**History**

- Inoyatov Sulaimon Inoyatovich**, Doctor of Historical Sciences, Professor. Bukhara State University
Rajabov Kakhramon Kenjayevich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher of the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Rashidov Oybek Rasulovich, Doctor of Historical Sciences. Bukhara State University

Philology

- Majidova Rano Urishevna**, Doctor of Philology, Professor, Uzbek State University of World Languages
Sharipova Laylo Frunzeyevna, Professor, Doctor of Philology. Bukhara State University
Nigmatova Lolaxon Xamidovna, Doctor of Philology. Bukhara State University
Yusupova Khilola Oktamovna, candidate of philological sciences, associate professor. Bukhara Engineering and Technology Institute
Ruziyeva Mohichehra Yakubovna, Doctor of Philosophy, Associate Professor. Bukhara State University

Pedagogy

- Tolipov Utkir Karshiyevich**, Doctor of Pedagogy, Professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.
Olimov Shirinboy Sharofovich, doctor of pedagogical sciences, professor. Bukhara State University
Jurayev Khusniddin Oltinbayevich, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Tilavova Matlab Muhammadovna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Dilova Nargiza Gaybullayevna, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Sohibov Akram Rustamovich, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Karshi State University
Umarov Bakhshullo Djurayevich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Khasanova Gulnoz Kasimovna, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Bukhara State University
Inoyatov Abdullo Shodieievich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

Psychology

- Umarov Bakhridin Mingbayevich**, Doctor of Psychology, Professor. Tashkent State Pedagogical University
Bafaev Muhiddin Mukhamadovich, PhD in Psychological Sciences. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Economy

- Kurolov Kobuljon Kulmanovich**, Doctor of Economics, Professor. Director of the network center for retraining and advanced training of teachers of the Tashkent State Technical University named after Islam Karimov
Mamanazarov Abdukhakim Bozorovich, candidate of economic sciences, associate professor. Tashkent branch of Moscow State University. M.V. Lomonosov

Philosophy

- Namozov Bobir Baxriyevich**, Doctor of Philosophy. Bukhara State University

Politics

- Djumayev Rustam Ganiyevich**, Doctor of Philosophy (PhD) in Political Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

Biology

- Artikova Khafiza Tuymurodovna**, Doctor of Biological Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

O'YIN TEXNOLOGIYALARI OLIY KASB-TA'LIMNI MODERNIZASYON SHARTLARIDA LOYIHALI TA'LIM ELEMENTI SIFATIDA

*Abdullayeva Shaxlo Sayfiyevna
Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti*

Annotatsiya: Rossiyaning Boloniya jarayoniga kirishi rus ta'limini xalqaro maydonda ilgari surish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Nafaqat Rossiya, balki G'arbiy Yevropa uchun ham xos bo'lgan demografik pasayish oliy o'quv yurtlari talabalari uchun ham xalqaro, ham milliy darajada qizg'in raqobatga olib keldi [2, p. 66]. Ta'lim sohasidagi xalqaro tendentsiyalar o'qituvchi faoliyatiga va ma'ruzalarda yoritilgan o'quv mazmuniga yo'naltirilgan o'qitishga an'anaviy yondashuvdan talabalarning bilim faolligiga e'tibor qaratiladigan talabaga yo'naltirilgan yondashuvga o'tishni ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ta'lim loyihasiga yo'naltirilgan usul o'yinning interaktiv shakllari

ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ЭЛЕМЕНТ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Абдуллаева Шахло Сайфиевна
Каршинский инженерно-экономический институт*

Аннотация: Вступление России в Болонский процесс открыло новые возможности для продвижения российского образования на международной арене. Демографический спад, характерный не только для России, но и для Западной Европы, привел к острой конкуренции за студентов высших учебных заведений как на международном, так и на национальном уровне [2, с. 66]. Мировые тенденции в образовании свидетельствуют о переходе от традиционного подхода к обучению, ориентированного на деятельность преподавателя и содержание обучения, освещаемого в лекциях, к личностно-ориентированному подходу, где акцент делается на познавательной деятельности учащихся.

Ключевые слова: обучение проектно-ориентированный метод интерактивные формы обучения игра

GAME TECHNOLOGIES AS AN ELEMENT OF PROJECT- ORIENTED LEARNING IN CONDITIONS OF MODERNIZATION OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION

*Abdullayeva Shaxlo Sayfiyevna
Karshi Engineering Economics Institute*

Annotation: Russia's entry into the Bologna process provided new opportunities for promoting Russian education in the international arena. The demographic decline, which is typical not only for Russia, but also for Western Europe, has led to intense competition for students of higher educational institutions both at the international and national levels [2, p. 66]. International trends in education show a shift from a traditional approach to teaching, focused on the activities of the teacher and learning content covered in lectures, to a student-centered approach, where the focus is on the cognitive activity of students.

Key words: education project-oriented method interactive forms of education a game

Introduction. The Bologna process, with its emphasis on student-centered learning, has given new impetus to this trend. One of the most well-known tools for describing the system of successively increasing levels of cognitive activity is the classification proposed by B. Bloom in his work "Taxonomies of educational tasks.

Part 1: The Cognitive Sphere" and is widely used throughout the world in the preparation of curricula and materials. Despite the attempts made in recent years to revise Bloom's taxonomy, the original works of B. Bloom and his colleagues still remain the most cited in the literature [3, p. 410]. Bloom's taxonomy is a hierarchy of cognitive processes, including six levels of increasing complexity, from simple reproduction of facts at the lowest level to evaluation at the highest: knowledge, understanding, application, analysis, synthesis, evaluation.

The pattern of perception and memorization of information by a person in the learning process Knowledge can be defined as the ability to reproduce and memorize learned material. Comprehension is the ability to understand and interpret learned information. Application means the ability to apply knowledge in specific settings and new situations, such as applying learned concepts to problem solving.

Analysis can be defined as the ability to break down information into elements and find relationships between them. Synthesis is the ability to combine parts into a whole. Grading means the ability to evaluate the value of a material based on certain criteria. In this hierarchy, the achievement of each level depends on the ability of the student to work at the previous levels. Thus, Bloom's taxonomy describes how, building on prior learning, more complex cognitive levels develop.

Literature review. The promotion of students' thought processes to the highest levels - the levels of synthesis and assessment - requires a qualitative change in the nature of the interaction between the teacher and the student. The student becomes not so much an object of learning as the subject of this process. The transition from teaching actual knowledge to acquiring and improving skills, developing the ability to think critically, analyze and evaluate information relies primarily on active forms and methods of learning. The promotion of students' thought processes to the highest levels - the levels of synthesis and assessment - requires a qualitative change in the nature of the interaction between the teacher and the student. The student becomes not so much an object of learning as the subject of this process. The transition from teaching actual knowledge to acquiring and improving skills, developing the ability to think critically, analyze and evaluate information relies primarily on active forms and methods of learning.

Mastering knowledge in active forms of learning, as shown by the results of studies conducted by R. Karnikau and F. McElrow, has a positive effect on the perception and memorization of information by a person (figure) [6, p. 71]. In the traditional system of education, the activity of students is reduced to the assimilation of educational material, but the application of knowledge in practice is delayed in time, and students often do not know where and how they can do this, which significantly weakens motivation.

In contrast, active teaching methods stimulate the activation of students' cognitive activity, forming incentives to study the material and obtain the

necessary information that they use directly and immediately, and the assimilation of new material by students is the result of the activity in which they are involved. Interactive learning is interactive learning, during which the interaction between the teacher and the student takes place [5, p. 655]. The educational process is organized in such a way that almost all students are involved in the learning process, they have the opportunity to understand and reflect on what they know and think.

The basis of active learning is game methods, including business (management) games. The first business game in history was developed and carried out in the USSR in 1932 at the Academy of National Economy and was intended for the retraining of practical business executives. The method was immediately recognized, but in 1938 business games were banned in our country. Their second birth took place only in the 60s, after the first business games appeared in the USA. The undoubted advantages of such training are the high efficiency of training and the activation of cognitive processes of higher orders due to a number of distinctive features. The basis of active learning is game methods, including business (management) games. The first business game in history was developed and carried out in the USSR in 1932 at the Academy of National Economy and was intended for the retraining of practical business executives. The method was immediately recognized, but in 1938 business games were banned in our country. Their second birth took place only in the 60s, after the first business games appeared in the USA. The undoubted advantages of such training are the high efficiency of training and the activation of cognitive processes of higher orders due to a number of distinctive features. The game contains elements of reality, it simulates real processes and, therefore, is a powerful educational tool. The outcome of the game is not known in advance, it depends on the actions of the players, so the role of each participant is significant, even if their positions are not equivalent. Each participant is responsible for their own decisions, but this responsibility is limited to the game situation, so mistakes are not capable of causing real damage to anyone or anything, which allows you to concentrate on having a positive experience. During the game, players constantly perform certain actions, using the knowledge they have and analyzing the results of their own actions and the actions of partners or rivals. The game is attractive in itself, participation in it is interesting, and the development and improvement of the skills of the players becomes the result of the game activity, since this is what ensures the solution of the tasks set within the framework of the game. Thus, let's formulate the elements of a lesson based on a business game:

- Orientation. Representation of concepts and concepts that are used in the game. Formulation of game goals.
- Training. Distribution of roles. Setting player goals. Setting the rules for the game. Definition of procedures. Trial exercise if necessary.
- Holding. Conducting the game. Intermediate control of procedures and results. Clarification of misconceptions. Continuation of the game.
- Discussion. Summarizing events. Discussion of difficulties and findings. Analysis of game results. Comparison of play with reality. Relationship with the content of the training course.
- Completion. Repetition of basic concepts and concepts. Summing up and formulation of conclusions.

Discussion and result. The high speed of learning in game situations is achieved due to the continuous activity of students, due to the constant need to

take conscious actions, as well as the presence of operational feedback aimed at correcting ineffective or erroneous decisions. The strength of assimilation of new material is ensured by the emotional involvement of the participants in the game, the opportunity to directly test new experience in practice and evaluate the results of their own efforts. Studies show that the events experienced by the participants in the game interaction are stored in their memory for a much longer time.

At the same time, the practical application of game technologies of active learning is associated with some difficulties. Simulation of real processes within the framework of a game is often associated with a simplification of reality, which consists in abstracting from some unprincipled aspects. In this sense, there is a risk of oversimplification of the true state of affairs, which can become a source of erroneous knowledge and thereby harm the learning process. Also, the problems in the use of gaming technologies in teaching include the danger of opportunistic behavior of students.

Many games do not fit into the framework of a traditional training session and require a major restructuring of the educational process, special rooms for group and session work, multimedia equipment and computer technology. In addition, the use of active teaching methods imposes increased requirements on the methodological level and qualifications of the teacher and requires serious preliminary preparation from him. In this regard, the need to analyze the motivation of the teaching staff for the implementation of such teaching methods is revealed. According to A.O. Grudzinsky and O.V. Petrova, the study of the motivational readiness of scientific and pedagogical workers to the methodological level and qualifications of the teacher and requires serious preliminary preparation from him. In this regard, the need to analyze the motivation of the teaching staff for the implementation of such teaching methods is revealed. According to A.O. Grudzinsky and O.V. Petrova, the study of the motivational readiness of scientific and pedagogical workers for the introduction of interactive forms of education and academic entrepreneurship and their management should become one of the important areas of work in the management of human resources of a traditional university when it is transformed into an innovative entrepreneurial university [4, p. 16].

In other words, we need market-oriented educational centers based on a kind of “knowledge triangle”, namely, “education – science – innovation” [7, p. 24]. These provisions are reflected in the UNN Development Strategy. N.I. Lobachevsky until 2020 Nevertheless, games are widely used in the training of managers, teachers, psychologists and socio-economic specialists. In particular, the MECOM (Modeling Economics and Management) game, the core of which is the American program Management and Economic Simulation Exercise (MESE), created in the 1980s at Harvard University, has become widely known.

In particular, the MECOM (Modeling Economics and Management) game, the core of which is the American program Management and Economic Simulation Exercise (MESE), created in the 1980s at Harvard University, has become widely known. The game was developed and adapted by the International Center for Economic and Business Education (ICEBO, Moscow). In Russia, she became known since 1991. The mathematical model embedded in this program correlates the essential and the non-essential in market relations so well that, obviously, this is its pass to the educational programs of many countries of the world.

In the conditions of modernization of higher professional education, active

teaching methods act as an important part of the educational process. The need for conducting classes in interactive forms of education is due today to the state educational standard. In particular, within the framework of the Federal State Educational Standard of Higher Professional Education (3rd generation) in the direction of training 080100 "Economics" (qualification "Bachelor"), it is noted that "the proportion of classes conducted in interactive forms is determined by the main goal of the BEP, the peculiarity of the contingent of students and the content of specific disciplines, and in general in the educational process they should be at least 20 percent of classroom studies" [1]. Let's consider some areas of training implemented by universities of economic orientation. Let's identify the main advantages of gaming technologies for active learning:

- the game is attractive in itself, participation in it is interesting, which encourages students to independently acquire the missing knowledge, since this is what ensures the solution of the tasks set within the framework of the game;
- direct application of knowledge (here and now);
- development of research skills and abilities (identification of problems, collection and processing of information, analysis, construction and testing of hypotheses);
- positive side effects (acquisition of side information and knowledge not directly related to the academic discipline);
- the outcome of the game is not known in advance, so the role of each participant is significant;
- the responsibility of each player for their own decisions is limited to the game situation, which allows them to concentrate on getting a positive experience;
- development of communication skills (work in groups). Research confirms that it is in active classes that students often learn the material most fully and with benefit for themselves.

Conclusion. Disclosure of the student's internal reserves, stimulating the activity of students in developing and transforming their own experience and competence when using active methods in teaching helps a young person to assess his abilities and capabilities, correctly determine the direction of professional development and development, and contributes to constructive changes in the educational process.

References:

1. Pykhtev Yu.N., Vinogradova A.V. GAMING TECHNOLOGIES AS AN ELEMENT OF PROJECT-ORIENTED LEARNING IN CONDITIONS OF MODERNIZATION OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION
2. Successes of modern natural sciences. - 2015. - No. 6. - P. 163-167; URL: <https://natural-sciences.ru/ru/article/view?id=35475> (date of access: 06/06/2023).

OLIIY TA'LIMNING O'QUV JARAYONINI RAQAMLASHTIRISH*Atayeva Gulsina Isroilovna**Buxoro davlat universiteti, Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar**kafedrası katta o'qituvchisi**ORCID: 0000-0002-4571-0028*

Annotatsiya. So'nggi yillarda oliy o'quv yurtlarida ta'lim jarayonini raqamlashtirish doimiy tendensiya bo'lib, COVID-19 pandemiyasi tufayli yanada tezlashdi. Raqamlashtirish raqamli texnologiyalar va vositalarni o'qitish va boshqarish jarayonlarini takomillashtirish uchun ta'limning turli jihatlariga integratsiyalashini anglatadi. Oliy ta'limni raqamlashtirish ko'plab afzalliklarga ega bo'lsa-da, ushbu jarayon rakamlashtirish jarayonidan biroz orqada qolish, internetga ulanishning teng huquqliligini ta'minlash va talabalarni onlayn muhitga jalb qilish kabi muammolarni hal qilishga qaratadi. Biroq, raqamli integratsiya ta'lim landshaftini o'zgartirish va takomillashtirishda davom etmoqda, bu esa oliy o'quv yurtlari talabalari uchun o'rganishni yanada qulayroq, moslashuvchan va interaktiv qiladi.

Kalit so'zlar: oliy ma'lumot, raqamli texnologiyalar, raqamli iqtisodiyot, virtual aloqalar.

DIGITALIZATION OF THE HIGHER EDUCATIONAL PROCESS*Ataeva Gulsina Isroilovna**Bukhara State University, Senior Lecturer*

Annotation. Digitalization of the educational process in higher education institutions has been a constant trend in recent years, and it has accelerated even more due to the COVID-19 pandemic. Digitalization refers to the integration of digital technologies and tools into various aspects of education to improve the processes of teaching, learning and administration. Although digitalization of higher education offers numerous benefits, it is necessary to address issues such as the digital divide, ensuring equal access to technology and Internet connectivity, as well as maintaining student engagement in the online environment. However, the integration of digital technologies continues to change and improve the educational landscape, making learning more accessible, flexible and interactive for students of higher educational institutions.

Keywords: higher education, digital technologies, digital economy, virtual partnerships.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ВЫШЕГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА*Атаева Гульсина Исроиловна**Бухарский государственный университет, старший преподаватель*

Аннотация. Цифровизация образовательного процесса в высших учебных заведениях была постоянной тенденцией в последние годы, и она еще больше ускорилась из-за пандемии COVID-19. Цифровизация относится к интеграции цифровых технологий и инструментов в различные аспекты образования для улучшения процессов преподавания, обучения и администрирования. Хотя цифровизация высшего образования дает многочисленные преимущества, необходимо решать такие проблемы, как цифровой разрыв, обеспечение равного доступа к технологиям

и подключению к Интернету, а также поддержание вовлеченности студентов в онлайн-среду. Однако интеграция цифровых технологий продолжает изменять и совершенствовать образовательный ландшафт, делая обучение более доступным, гибким и интерактивным для студентов высших учебных заведений.

Ключевые слова: высшее образование, цифровые технологии, цифровая экономика, виртуальные сообщества.

Ta'limning barcha darajalarida raqamli transformatsiya juda murakkab vazifadir. Shu jumladan: raqamli iqtisodiyot talablariga javob beradigan ta'lim maqsadlarini belgilashga yangi yondashuvni ishlab chiqish; raqamli ta'lim texnologiyalari, vositalari va resurslarini ishlab chiqish va joriy etish (raqamli ta'lim muhitini shakllantirish); raqamli ta'lim texnologiyalarining didaktik salohiyatidan maksimal darajada foydalanishni ta'minlaydigan ta'lim jarayonini o'zgartirish.

So'nggi yillarda markazlashtirilgan ta'lim modelidan tarmoq aloqalariga o'tish, moslashuvchan ta'lim muhitini yaratish va individual ta'lim traektoriyalarini qurish kuzatilmoqda. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish jarayoni boshlanishi bilan muassasalarning rivojlanish imkoniyatlari sezilarli darajada kengaymoqda, o'qitishning yangi formatlari rivojlanmoqda.

Raqamli ta'lim jarayonining qurilishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar:

yangi texnologiyalar;

raqamli iqtisodiyotning kadrlar uchun yangi talablari;

«raqamli avlod»;

Shu munosabat bilan zamonaviy talabalarni raqamli iqtisodiyot sharoitida aloqa va kasbiy faoliyatga tayyorlashga mo'ljallangan o'quv jarayonini tashkil etishda global o'zgarishlar ro'y bermoqda. Zamonaviy mehnat bozori shaxsiy rivojlanish va o'z taqdirini o'zi belgilashga undaydigan, ishni o'qish bilan birlashtira oladigan, raqamli savodxonlik, ijodiy nostandart yechimlarga moyillik, muloqot qobiliyatlari kabi professional vakolatlarga ega bo'lgan mutaxassislariga muhtoj.

Oliy maktabda o'quv jarayonini raqamlashtirish quyidagilardan iborat:

mavjud ta'lim jarayonini o'zgartirish va qayta ko'rib chiqish;

kasbiy ta'limda virtual vositalar va real ishlab chiqarish jarayonlarining maqbul almashinuvi;

o'qitishning yangi shakllari va usullaridan foydalanish va o'quv faoliyatini tashkil etish orqali o'quv jarayoniga nisbatan moslashuvchanlikni rivojlantirish;

yanada murakkab vazifalarni hal qilishga tayyorligini qo'llab-quvvatlash uchun virtual haqiqatdan foydalanish orqali talabalarning o'quv faoliyati va mustaqilligini rag'batlantirish;

mehnat bozorida kasblar va bo'sh ish o'rinlarining jozibadorligini oshirish.

Ta'lim sohasini raqamlashtirish sharoitida pedagogik ta'lim didaktikasi modernizatsiya qilinmoqda.

Raqamli didaktikaning ta'sir doirasi raqamli texnologiyalar faoliyati sharoitida rivojlanadigan ta'lim ekotizimidir. Raqamli didaktikaning asosiy farqlari quyidagi qoidalarga asoslanadi.

1. O'quv jarayonining tizimni tashkil etuvchi elementlarini o'zgartirish (maqsadlar, tarkib, shakllar, o'qitish usullari va vositalari). Raqamli didaktika raqamli jamiyat ehtiyojlari va talabalarning o'ziga xos xususiyatlariga nisbatan

zamonaviy o'qitish usullari va raqamli o'quv vositalarini yaratish uchun o'quv faoliyatining barcha darajalarini intensivlashtirishga qaratilgan. An'anaviy va e-Learning kombinatsiyasi bo'lgan yangi ta'lim shakllari (onlayn, aralash, gibrid, kombinatsiyalangan) paydo bo'lmoqda.

2. Ta'lim faoliyatining yangi tashkiliy shakllarining paydo bo'lishi. Raqamli ta'lim muhitida ta'lim faoliyatining xilma-xilligi yangi tashkiliy shakllar (vebinarlar, videokonferentsiyalar, video ma'ruzalar, virtual konsultatsiyalar, virtual repetitorlik va boshqalar) to'plami orqali amalga oshiriladi.

3. O'quv materialini taqdim etish tarkibini o'zgartirish. An'anaviy didaktikada o'quv materialini taqdim etishning eng keng tarqalgan tuzilmalari chiziqli (o'quv materialining bo'laklari o'zaro bog'liq elementlarning uzluksiz ketma-ketligi shaklida taqdim etiladi), konsentrik (yangi materialni o'rganish ilgari o'tganlarni takrorlash asosida amalga oshiriladi), spiral (o'rganilayotgan muammo har doim o'z ko'rinishda qoladi, asta-sekin kengayib boradi va u bilan bog'liq ma'lumotlar chuqurlashadi). Raqamli ta'lim muhiti gipermatnli tizimdan foydalanadi, bu esa havolalarni bosishga imkon beradi.

So'zlar, iboralar yoki rasmlarga kiritilgan havolalar "Navigator" bo'lib xizmat qiladi va foydalanuvchiga darhol ma'lumot va media materiallarini namoyish etishga imkon beradi. Ushbu texnologiya turli xil ma'lumotlarni birlashtirib, yuqori darajadagi ko'rinishi bilan ajralib turadigan o'quv materialining gipermediya qismlarini yaratishga imkon beradi.

4. Ta'lim resurslarining yangi turlarining paydo bo'lishi. Zamonaviy ta'lim jarayoni didaktik muammolarni hal qilish va o'quvchiga kompleks ta'sir ko'rsatish uchun ulkan salohiyatga ega bo'lgan raqamli ta'lim resurslari bilan to'ldirilgan: o'rganishga qiziqishni rag'batlantirish; ijodiy salohiyatni rivojlantirish; bilimlar doirasini kengaytirish; o'qituvchi va talaba o'rtasida aloqa va fikr-mulohazalarning yangi shakllarini o'rnatish; avtomatlashtirilgan o'zini o'zi boshqarishni joriy etish; o'qituvchining o'qitish sifati va kasbiy darajasini oshirish va boshqalar.

Raqamli ta'lim resurslari

raqamli shaklda saqlanadigan va uzatiladigan axborot ta'lim resurslari.

Bularga quyidagilar kiradi:

«an'anaviy» manbalar (video, audio segmentlar, statik tasvirlar va boshqalar) raqamli shaklda taqdim etiladigan ta'lim resurslari;

faqat raqamli formatda ishlaydigan manbalar (interfaol sxemalar, testlar, topshiriqlar); dinamik modellar; elektron darsliklar va qo'llanmalar, o'quv kurslari; ma'lumotlar bazalari; taqdimotlar; elektron jurnallar; amaliy dasturlar to'plamlari va boshqalar.

5. Virtual haqiqat mavjudligi. Zamonaviy raqamli va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari virtual dunyoni yaratishga va virtual haqiqatga kirishga imkon beradi. Virtual haqiqat atamasi insonning ma'lum bir muhitda bo'lish hissi sun'iy ravishda yaratilgan har qanday vaziyatni anglatadi.

O'qitish usullari va texnologiyalarini kiritish orqali virtual haqiqat o'rganilayotgan ob'ektlar bilan audiovizual va hatto hissiy aloqani amalga oshirishga imkon beradi; haqiqatda mavhum va takrorlanmaydigan tasvirlar va hodisalarni o'rganish; turli xil shaxsiy ob'ektlar, syujetlar, jarayonlarni kontaktsiz boshqarishni amalga oshirish; g'alati qarashni rivojlantirish; estetik didni shakllantirish.

Virtual haqiqat vositalari va texnologiyalaridan foydalanish o'quv motivatsiyasini kengaytiradi, o'quv faoliyatini faollashtiradi, o'quv jarayonini yaxshilaydi, turli xil, vizual, intuitiv va nazariy fikrlashni rivojlantiradi.

6. O'qituvchining rolini o'zgartirish. O'qituvchining rol funksiyasi o'zgaradi: o'qituvchi o'quv jarayonining markazi va asosiy ma'lumot manbai bo'lishni to'xtatadi, uning asosiy vazifasi o'quv tizimiga yangi bilimlarni o'zlashtirish metodologiyasini kiritishdir.

Talaba ta'limning maqsadlari va mazmunini aniqlash jarayonida sub'ektiv pozitsiyaga o'tadi. Ushbu yondashuv har bir kishiga ma'lumot va bilimlarni topish, qayta ishlash va tahlil qilish uchun turli xil texnologiyalar va texnik vositalarni qo'llash orqali hayot davomida ta'lim va yangi vakolatlarni olish imkoniyatini beradi.

Raqamli didaktikaning asosiy xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

ta'limni shaxsiylashtirish (talabalarning o'quv jarayonining traektoriyasini mustaqil ravishda aniqlash);

moslashuvchanlik (talabalarning xususiyatlari uchun dasturni avtomatik sozlash);

to'yinganlik (turli manbalar, xizmatlar, ta'lim resurslari bilan ishlash);

polimodallik (o'quv jarayonida turli xil idrok etish usullaridan (vizual, eshitish, motor) foydalanish va buning uchun turli xil qurilmalar - trenajorlar, simulyatorlar, kengaytirilgan haqiqat vositalaridan foydalanish);

baholashning kiritilishi (o'quv jarayoni davomida talabaning muvaffaqiyatini doimiy monitoring qilish va baholash).

Adabiyot tahlili oliy ta'limni raqamlashtirish bilan bog'liq to'rtta yo'nalishni ajratib ko'rsatdi. Bu an'anaviy ta'lim dasturlari va o'quv fanlariga raqamli vositalar va texnologiyalarni joriy etish yoki aralash ta'lim modelini shakllantirish;

- onlayn ta'limni rivojlantirish;
- virtual (raqamli) ta'lim muhitini yaratish;
- ta'lim tashkilotlarini boshqarishga yondashuvni o'zgartirish.

Oliy ta'limni raqamlashtirish jarayonini takomillashtirish uchun oliy ta'lim tizimidagi fanlarni o'qitishdagi zamonaviy usullar texnologiyalarini ishlab chiqish, qo'llash va tadbiq qilish mamlakatimiz ta'lim sohasidagi olib borilayotgan maqsadlarga muvofiq va bu jarayonni rivojlantirish, amalga oshirish maqsadida me'yoriy-xuquqiy asoslari bosqichma-bosqich ishlab chiqilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shoymardonov T. Elektron pedagogika asoslari va pedagogning shaxsiy, kasbiy axborot maydonini loyihalash. Uslubiy qo'llanma. T. 2015.

2. Gulomov S.S., Begalov B.A. Informatika va axborot texnologiyalari. Toshkent, Fan, 2010. – 686 b.

3. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob / Met. qo'll. U.I.Inoyatov, N.A.Muslimov, M.Usmonboeva, D.Inog'omova. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2012. – 193 b.

4. Zakirova, F.M., Saidova, F. and Zakirova, M. 2018. Blended learning for the development of academic staff creativity: The experience of advanced training of pedagogical staff in the Republic of Uzbekistan. In 2nd International Conference on Digital Technology in Education, ICDTE 2018. Thailand. 143696. DOI: <https://doi.org/10.1145/3284497.3284501>

5. To'xtammatov X.R. Zamonaviy ta'limda an'anaviy va masofadan o'qitish shakllari integratsiyasi / Pedagogika. TDPU. 2015 yil. №4. 59 b.

6. Blended Learning Mode in the Construction Courses. In Proceedings of the 5th International Conference on Information and Education Technology (Tokyo, Japan □ January 10-12, 2017).

7. Голубева О.Б., Никифорова О., Ю.Смешанное обучение в условиях

цифровой школы. Журнал Современные проблемы науки и образования. №6.

8. Кондакова М.Л. Смешанное обучение: ведущие образовательные технологии [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [хтт://вестникеду.ру](http://vestnikedu.ru)

9. Логинова А. В. Смешанное обучение: преимущества, ограничения и опасения // Молодой ученый. — 2015. — №7.

10. Нечитайлова Э.В. Переверните класс или что такое смешанное обучение // Учительская газета №46(10543). - 2014. - 18 ноября.

11. «Шаг школы в смешанное обучение» / Андреева Н. В., Рождественская Л. В., Ярмахов Б. Б. – Москва, 2016.

12. Андреев А. УМК для e-Learning // Высшее образование в России. - 2007. - №7.

13. Браун А., Бимроуз Дж. Инновационные образовательные технологии (проблемы практического использования) // Высшее образование в России. - 2007. - №4.

14. Всероссийский научно-методический симпозиум «Смешанное и корпоративное обучение» (СКО-2007) // Педагогическая информатика. - 2007. - №4. - С.86-94

15. Кун К. E-Learning - электронное обучение // Информатика и образование. - 2006. - №10. - С.16-18

16. Атаева Гульсина Исроиловна, Ядгарова Лола Джалоловна Оценка прикладных свойств обучающей платформы Moodle в Бухарском государственном университете // Universum: технические науки. 2020. №6-1 (75). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-prikladnyh-svoystv-obuchayuschey-platformy-moodle-v-buharskom-gosudarstvennom-universitete> (дата обращения: 23.05.2023).

17. Атаева Гульсина Исроиловна, Хамроева Холида Юлдашевна Анализ возможности использования облачных технологий в высшем образовании Узбекистана // Universum: технические науки. 2022. №1-1 (94). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-vozmozhnosti-ispolzovaniya-oblachnyh-tehnologiy-v-vysshem-obrazovanii-uzbekistana> (дата обращения: 23.05.2023).

18. Атаева Г. И. Технологический подход к образовательному процессу // Academy. – 2018. – Т. 1. – №. 6 (33). – С. 91-92.

19. Yodgorovna, Buronova Gulnora, and Ataeva Gulsina Isroilovna. «THE BENEFITS OF USING LEGO DIGITAL DESIGNER SOFTWARE IN ROBOTICS PRIMARY SCHOOL.» TJE-Thematic Journal of Education 6 (2021): 21-26.

20. Habeeb, K.M. and Ebrahim, A.H. 2019. Impact of e-portfolios on academic staff assessment and student performance on learning science concepts in kindergarten. Education and Information Technologies. Volume 24, Issue 2, 1661-1679. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10639-018-9846-8>

OILADA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH BORASIDAGI SHARQ ALLOMALARINING QARASHLARI

Avulxairov Firdavsiy O'tkir o'g'li

Samarqand davlat chet tillari instituti

“Gumanitar fanlar va axborot texnologiyalari” kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada Sharq olimlarining oilada sog'lom turmush tarzini shakllantirish borasidagi qarashlari haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan. Maqolada yoshlarda sog'lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirishda oilaning o'rni va uning shakllanishi asoslari haqida so'z boradi. Maqolada yoshlarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ham ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Oila, yoshlar, sog'lom turmush tarzi psixologiyasi, sog'lom avlod, oilaviy ijtimoiy-psixologik omillar, Sharq allomalari

ВЗГЛЯДЫ ВОСТОЧНЫХ УЧЕНЫХ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ В СЕМЬЕ

Авулхайров Фирдавсий Уткир угли

Самаркандский государственный институт иностранных языков

Преподаватель кафедры «Гуманитарные науки и информационные технологии»

Аннотация: В статье содержится ценная информация о взглядах восточных ученых на формирование здорового образа жизни в семье. В статье рассматриваются роль семьи в формировании психологии здорового образа жизни среди молодежи и основы ее формирования. А также в статье выдвинуты практические рекомендации по формированию здорового образа жизни среди молодежи.

Ключевые слова: Семья, молодежь, психология здорового образа жизни, здоровое поколение, семейные социально-психологические факторы.

VIEWS OF EASTERN SCIENTISTS ON THE FORMATION OF A HEALTHY LIFESTYLE IN THE FAMILY

Avulkhairov Firdavsiy Utkir ogli

Samarkand State Institute of foreign languages

Teacher of the Department "Humanities and information technology"

Abstract: The article contains valuable information about the views of Eastern scientists on the formation of a healthy lifestyle in the family. The article discusses the role of the family in the formation of the psychology of a healthy lifestyle among young people and the basis for its formation. The article also puts forward practical recommendations for the formation of a healthy lifestyle among young people.

Keywords: Family, youth, psychology of health, life, health, family socio-psychological factors.

Yoshlarning qalbi va ongida sog'lom hayot tarzi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg'usini shakllantirishda, har jihatdan barkamol etib tarbiyalashda buyuk mutafakkir ajdodlarimiz merosi katta ahamiyat kasb etadi. Zero, hayotning asl mazmun-mohiyatini anglab yetishga o'z umri va salohiyatini bag'ishlagan allomalimizning asarlarida sog'lom avlod tarbiyasi

bilan bog'liq masalalarga alohida o'rin berilgan. Sharq mutaffakkirlarining Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Maxmud Qoshg'ariy, Kaykovuslarning g'oyaviy jihatdan birlashtirgan asos shu bo'lganki ular shaxs tarbiyasi va kamolotida oilaning, oilaviy tarbiyaning rolini yuqori qo'yishgan, ayniqsa, shaxsning aqliy va axloqiy kamolotida oilaning o'rni, ota-ona va yaqin kishilarning yo'naltiruvchi va tarbiyalovchi vazifalariga alohida e'tibor berganlar. Zardushtiylikning qadimiy kitobi "Avesto"da oila muqaddas dargoh ekanligi, oila barqarorligida er va xotinning teng mas'ulligi, farzand tarbiyasi to'g'risidagi fikrlar bayon etilgan.

Islomgacha bo'lgan xalqlar sog'lom ma'naviy hayoti uchun xarakterli xususiyatlar tabiat va jamiyat hodisalariga munosabatda animistik (har narsaning joni, ruhi bor degan e'tiqod), magiya (sehrgarlik, jonsiz narsalarga g'ayri tabiiy qudratga ega deb sajda qilish), totemizm (hayvonlar, o'simlik, narsalarga sig'inishning yetakchiligi), majusiylilikning rasm-rusum, marosimlaridan tarbiya jarayonida aralash foydalanish; qadimiy axloqiy-ma'naviy tasavvurlar zahirida tayanch nuqta hisoblangan ishonch tarbiyada muhim ahamiyatga ega ruhiy jarayon; ezgu fikr, ezgu kalom, ezgu amalning, yovuz fikr, yovuz kalom, yovuz amal ustidan g'alabasi uchun kurash g'oyasining yetakchiligi; axloqiy-ma'naviy tafakkurni tarbiyalashda asosiy usul ko'rgazmalilik, ishonitirish, namuna, tan jazosi hisoblanadi. Ta'lim-tarbiya vositasi esa g'ayritabiiy kuchga ega deb tasavvur qilingan narsa va hodisalardan iborat bo'lgan.

Barchamizga ma'lumki, o'zbek oilasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish, ko'proq oila (ayollar)ga bog'liq: oila a'zolarining jismoniy tarbiyaga munosabati, toza-ozodaligi, orastaligi, bolalar rejimi, tarbiyasi (ovqatlanish tartibi, kiyinish madaniyati, hordiq chiqarish, dars qilish) va hokozolar oilada sog'lom turmush tarzi psixologiyasini shakllantirish asoslari hisoblandi [2].

Qolaversa, yoshlarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishning muhim oddiy talablaridan biri oilaning har bir a'zosi toza-ozoda kiyinish, tishlarini misvok bilan tozalab, xushbo'y narsalarni surtib yurish, sochni ixchamlab muloqotga kirishish, ma'naviy va ma'rifiy jihatdan rivojlanish, sog'lom turmush tarziga va kiyinish tartibiga rioya etish hisoblanadi [3].

Kaykovus farzandiga ishkorga chiqmoq, chavgon o'ynamoq, otda yurmoq, suvda suzmoq, nayza urmoq, zavbin otmoq, kamand tashlamoq, ilm sirlaridan baxobar bo'lmoqni avvalo hunar turlari, ikkinchidan esa inson a'zolarini chiniqtiruvchi sport turlari sifatida tavsiya etadi.

Shuningdek, Kaykovus oilada ma'naviy va jismoniy sog'lom farzand tarbiyasi masalasiga alohida tuxtaladi va sog'lom avlodni tarbiyalash borasida mutafakkir tomonidan ilgari surilgan g'oyalar bugungi kun ta'lim-tarbiya mazmuni, shakl, metod va vositalarini takomillashtirishda ham muhim rol uynaydi. Alloma farzandining ota-ona oldidagi burch va vazifalari haqida fikr yuritir ekan, ota-onaning farzand oldidagi vazifasi u dunyoga kelgach, avvalo unga yaxshi ism quyish, uni oqil va mehribon doyaga topshirish, bilim berish, kasb-hunar o'rgatish, yaxshi tarbiya berishdan iborat, deydi. Shuningdek o'g'il bola uchun alohida, qiz bola uchun alohida tarbiyaviy talablar qo'yadi. Bu borada uning fikrlari quyidagicha: "Bas, farzandingga har na o'rgata olsang o'rgatgil, uning foydasi senga ham yetishur. Ammo farzanding balog'atga yetg'on bo'lsa, ko'rgil, uning oila boshlig'i bo'lmoqqa, xotin olmoq va ro'zg'or ishlariga mashg'ul bo'lmoqqa salohiyati bo'lsa, sen unga xotin olib berg'il, toki shu bila sen uning bu haqin ham bajarg'on bo'lg'aysan. Lekin agar o'g'lingni uylantirmoq va qizingni erga bermoq tilasang, zinhor o'z qarindoshlaring bila

berishib-olishmag'il. Begonadan xotin olg'il, nedinkim, o'z qarindoshlariningdan olmasang ham ular sening bila go'sht, qondek yaqindurlar. Boshqa qabiladin xotin olg'il. Bu bila bir qabilani ikki qabila qilmish bo'lg'aysan, begonani o'zinga qarindosh qilg'aysan, toki bir quvvating ikki bo'lg'ay, ikki tarafdin madading va ko'maging ko'payg'ay".

Oila a'zolarida sog'lom turmush tarzini shakllantirishda jismoniy tarbiyaning o'rni beqiyosdir. Jismoniy tarbiyada oddiy mashqlardan murakkablariga qarab mu'tadil-normal bajarib borish, mashq turlarini ko'paytirish bolaning ulg'ayishida muhim o'rin tutadi. Bu borada biz aytamizki, - deydi Ibn Sino "badantarbiya kishini chuqur va ketma-ket nafas olishga majbur qiluvchi ixtiyoriy harakatdir. Mu'tadil ravishda va o'z vaqtida badantarbiya bilan shug'ullanuvchi odam buzilgan xiltlar (qon, safro, balg'am) tufayli kelgan kasalliklarning va mijoz hamda ilgari o'tgan kasalliklar tufayli keluvchi kasalliklarning davosiga muhtoj bo'lmaydi"[1]. Badantarbiya bilan muntazam shug'ullanib yurgan kishi uncha-muncha kasalliklarga chalinmaydi, kasallikni tez yengib ketadigan kuch-quvvatga ega bo'ladi. Agar kishi, keyinroq jismoniy mashqlarni to'xtatib, badantarbiya qilmay qo'ysa, unday kishilar o'z a'zolarini zaiflashtirib qo'yadilar, oxirida esa turli kasalliklarga chalinishi mumkin,- deydi Ibn Sino.

Ibn Sino badantarbiya mashqlari bajarilishining davomiyligini belgilashda o'ziga xos uslubni ya'ni, hozirgidek vaqt birligini emas, balki fiziologik ko'rsatkichlarni asos qilib olgan. Ular:

1) badantarbiya jarayonida terining rangi, agar u yaxshilana borsa, harakatlarni ham davom ettirish mumkin;

2) harakatning yengilligini; agar ular yengil bo'lsalar ularni tamomlash muhlati hali kelmagan bo'ladi;

3) organlarning holati; agar ularning ko'pchishi davom qilsa harakatlarni davom ettirish mumkin.

Olimning yozishicha, badantarbiyaning turlari juda ko'p bo'lib, ular asosan tez, yengil, nozik, kuchli va hokoza tarzda bajariladi. Uning tasnifiga ko'ra musht bilan tortishish, yoydan o'q otish, tez yurish, nayza otish, osilish, bir oyoqda sakrash, qilichbozlik, otda, aravada yurishlar badantarbiyaning tez bajariladigan turiga kiradi. Nozik va yengil turiga arg'imchoqlarda uchish, belanchaqda...tik yoki yotib uchish, qayiq va kemalarda sayr qilish kiradi. Kuchliroq harakatlarga katta va kichik koptoklar bilan chavg'on o'ynash, kurash tushish, o'z soyasi bilan olishish, sakrash, nayza uchi bilan sanchish, tosh ko'tarish, chopayotgan otni jilovlashdan, ushlab to'xtatishdan iborat.

Olimning tavsiyasiga ko'ra, odam o'smirlik chog'ida tez va shiddatli harakatlarni yengillik bilan, yengil harakatlarni og'iri bilan almashtirib borishi, badantarbiyani boshlash vaqtida badan a'zolari toza bo'lishi, yeyilgan ovqat me'dada hazm bo'lgan bo'lib, keyingi ovqatlanish vaqti yaqinlashgan bo'lishi lozim.

Abu Ali ibn Sino tabiatning sog'lomlashtiruvchi kuchlaridan inson organizmini chiniqtirishda va turli kasalliklarni davolashda foydalanishni tavsiya etadi. U "havo mu'tadil va sof bo'lib, ruhning mijozga teskari yot bir javhar aralashmaganda, u sog'liq uchun ishlovchi va uni saqlovchi bo'ladi", "issiq quyoshda badanni qizdirish...kuchli harakatlar vaqtida bo'lsa, chiqindilarni kuchli ravishda tarqatadi, terlatadi...nafas qisish va "tikka nafas olishga" foyda qiladi, sovuq mijozli miyani kuchaytiradi", "biror kishi agar sovuq suvda cho'milmoqchi bo'lsa, bu ishni u sekinlik bilan boshlashi kerak va issiq yoz kunining tush chog'ida birinchi marta tushishi kerak" degan qimmatli fikrlarni

bildiradi.

Ibn Sino oilada bolalarni jismoniy baquvvat sog'lom o'stirish bilan birga ularga axloqiy va aqliy tarbiya berish zarurligini ham uqtiradi. Alloma jismoniy harakatlar, yaratuvchilik mehnatini, aqliy mehnat bilan ilm olish, kitob o'qish, o'rganish ya'ni ma'naviyatini boyitish mehnati bilan qo'shib olib borish lozimligini ta'kidlab, inson kamolotining ma'naviy asoslarini pedagogik-psixologik jihatdan asoslab beradi.

Buyuk mutafakkirning maktab yoshidagi bolalar organizmini sog'lomlashtirishga bag'ishlangan fikrlari g'oyat katta ahamiyatga egadir. U bolalarni maktabda 6 yoshdan boshlab o'qitishni va jismoniy tarbiyani o'quv dasturining asosiy qismlaridan biri sifatida tavsiya qilgan. U bola 6 yoshga to'lgandan keyin oldin bajargan sog'lomlashtirish tadbirini o'zgartirishi ya'ni, issiq suvda cho'miltirish biroz kamaytirilib, ovqat yeyishdan oldin ko'proq badantarbiya qilish kerak deb hisoblaydi.

Ibn Sino maktab yoshidagi bolalarning organizmida sodir bo'ladigan o'sish va organlarning rivojlanishiga zarar yetkazmaslik uchun bolalar qo'pol badantarbiya harakatlarini qilmasliklari kerak, faqat yengil harakatlarnigina qilishlari lozim deb maslahat beradi. Ma'lumki uzoq vaqt dars tayyorlab o'tirish natijasida bola zerikadi va o'qishga qiziqishi yo'qoladi, shuningdek, uzoq vaqt harakatsiz qolishi natijasida yosh va o'suvchi organizmga zarar yetishi mumkin. Buni yaxshi tushungan Ibn Sino o'qitish jarayonini jismoniy mashqlar (piyoda yurish, sakrash, ot chopish, to'p o'ynash, kurash, qilichbozlik va boshqalar) bilan qo'shib olib borishni tavsiya qiladi.

Bundan hali X asr avval, ulug' ajdodimiz Abu Ali ibn Sino, "Salomatlikni saqlashning asosiy mahorati inson hayoti uchun muhim bo'lgan umumiy omillar mo'tadilligini ta'minlashdan iboratdir" - degan edi [1]. Ushbu so'zlar, sog'lom turmush tarziga rioya qilish lozimligini anglatadi. Bu esa, o'ziga xos bilimni, saviyani va eng muhimi, oilaviy tarbiyani va oila mustahkamligini talab etadi.

Ma'lumki, har qanday jamiyat taraqqiyotida oilalar va oilalar mustahkamligining o'rni beqiyosdir. Chunki tirik organizmning salomatligi uni tashkil qiluvchi qar bir hujayraning sog'lomligiga bog'liq bo'lganidek, butun organizm o'z faoliyatini maqsadga muvofiq amalga oshirishda har bir hujayraning munosib o'rni bo'lganidek, oila ham davlat, jamiyat deb atalgan butun bir organizmni tashkil etuvchi hujayradir. Har bir oilaning sog'lom bo'lishi, ularda ijobiy psixologik iqlimning hukm surishi, mana shu muhitda dunyoga kelib, shaxs sifatida shakllanib, so'ng o'zi yashayotgan davlatning fuqarosi sifatida o'z davlatining iqtisodiyoti, ijtimoiy hayoti taraqqiyotini ta'minlovchi, hal qiluvchi omil bo'lgan inson kamolotida oilaning tutgan o'rni beqiyosdir[4].

Yuqoridagilardan ko'rinadiki, oilada sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirish nafaqat oila a'zolarining har jihatdan sog'lomligini balki, oilalar mustahkamligini ta'minlashda va oxir oqibat mamlakat, yurt farovonligini, xalq batu-saodatini belgilashda katta ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, oilada sog'lom turmush tarzi madaniyatini shakllantirishda Sharq mutafakkirlaridan Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Maxmud Qoshg'ariy, Kaykovuslarning shaxs tarbiyasi va kamolotida oilaning, oilaviy tarbiyaning rolini alohida ta'kidlashgan, ayniqsa, shaxsning aqliy va axloqiy kamolotida oilaning o'rni, ota-ona va yaqin kishilarning yo'naltiruvchi va tarbiyalovchi vazifalariga alohida e'tibor berganlar.

ADABIYOTLAR:

1. Abu Ali Ibn Sino. Tib qonunlari. Uch jildlik saylanma. 1-jild. - Toshkent - 1992.
2. Abdullaev I.K. Turmush tarzi va inson salomatligi. –T.: 2006.
3. Obidov A O., Novikov Yu.V. Sog‘ligimiz o‘z qo‘limizda. Toshkent. “Meditina” 1989.
4. Musurmonova O. Oilada sog‘lom avlodni tarbiyalashda oila-mahallata’lim muassasalari hamkorligining ustuvor yo‘nalishlari // «Yoshlarni oilaparvar, ota-onalikka tayyorlashda oilaning roli» mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – T., 2013. – B.217.
5. Saidov A.I. Historical roots of formation of healthy lifestyle culture psychology in family. Inernational journal of pharmaceutical research. (2020, elsevier) Scopus.

ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Alimova Mavluda Adiz qizi

*Buxoro davlat pedagogika instituti, boshlang'ich ta'lim kafedrası
tayanch doktoranti*

Annotatsiya. Tanqidiy fikrlovchi o'quvchilarni tarbiyalash va o'qitish hozirgi kunda pedagoglar oldida qo'yilgan, hal qilinishi kerak bo'lgan dolzarb muammolardan biri sanaladi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini ona tili va o'qish savodxonligi darslari orqali rivojlantirishning ayrim usullari va metodlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: darslik, mustaqil fikrlash, o'quvchi, she'r, matn, ko'nikma, boshlang'ich sinf, ona tili va o'qish savodxonligi.

DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING SKILLS OF PRIMARY CLASS STUDENTS IN MOTHER LANGUAGE AND READING LITERACY LESSONS

Annotation: Education and training of critically thinking students is considered one of the urgent problems faced by pedagogues and needs to be solved. This article highlights some methods and methods of developing critical thinking skills of primary school students through mother tongue and reading literacy classes.

Keywords: textbook, independent thinking, student, poem, text, skill, primary class, mother tongue and reading literacy.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА УРОКЕ РОДНОГО ЯЗЫКА И ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ

Аннотация: Воспитание и подготовка критически мыслящих студентов считается одной из актуальных проблем, стоящих перед педагогами и требующей решения. В данной статье освещаются некоторые методы и приемы развития навыков критического мышления учащихся начальных классов посредством занятий по родному языку и грамотности чтения.

Ключевые слова: учебник, самостоятельное мышление, ученик, стихотворение, текст, умение, начальный класс, родной язык и грамотность чтения.

Mashhur pedagog F.Hernandezning fikricha "Maktablar fuqarolar o'rtasidagi tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda asosiy kalitdir". Darhaqiqat, bugungi kunga kelib tanqidiy fikrlash o'rganish va o'qish kabi muhim bo'lib qoldi.

Biz bilamizki, umumiy o'rta ta'lim mussasalarida milliy o'quv dasturiga asoslangan darsliklar joriy qilinmoqda. Ayniqsa, amaldagi Ona tili va o'qish savodxonligi darsligi avvalgi o'qish va ona tili darsliklaridan tubdan farq qiladi. Unda keltiriladigan hikoya, matn va dialoglar o'quvchilar uchun tushunarli va qiziqarlidir. Chunki ularning asosiy qismi kundalik hayotimizda uchraydigan voqealardan tashkil topgan. Bolalar hamma vaqt o'zlariga tanish bo'lgan voqealarni, hikoyalarni qiziqib o'qishadi. Sababi ularda bu tushunchalar to'g'risida tasavvurlar yetarlicha shakllangan. Tabiiyki, bunday sharoitda

bolaning ma'lumotlarni qabul qilish va ularni tahlil qilish jarayoni osonlashadi. O'quvchilardagi tanqidiy fikrlash ko'nikmalari ham, albatta, mana shu paytda rivojlanishi mumkin. Demak, bundan shu narsani tushunishimiz mumkinki, avvalo, tanqidiy fikrlash ko'nikmasini shakllantirish uchun o'quvchilar o'zlariga tanish bo'lgan mavzular bilan tanishishi kerak ekan.

Quyida Ona tili va o'qish savodxonligi 1-sinf (1-qism) darsligidan keltirilgan ayrim hikoya, matn va dialoglardan namunalar keltirilgan: "Hoshimjonning oilasi", "Abrorning bir kuni", "Shaxmat o'ynaylik", "Tug'ilgan kuning bilan", "Arafa", "Suvning vatani", "Asalari qanday boqiladi", "Izzatning jo'jalari", "Abrorning hikoyasi", "Sabzavotlar nima deydi?", "Sabzavotga boy sho'rva", "Xotiraning dorisi", "Lanka". Bundan tashqari "Mehribon kelinoyi", "Vaqt qadri", "Navro'z taronasi", "Dilmurodning vaqti yo'q", "Kim tuzatadi", "Sabzi", "H'ning aytganlari", "Meshpolvonning o'yinlari" kabi she'riy namunalar ham boshlang'ich sinf o'quvchilarining kundalik hayotlariga juda yaqin va tanishdir.

Mana shulardan Tursunboy Adashboyevning "Dilmurodning vaqti yo'q" she'rini tahlil qilib chiqsak:

Elagin qoqdi bulut,
Rosa guppa-guppallab,
Dov-daraxtni bezadi
Oppoq, zarrin upalar.
Do'ngko'chada bolalar
To'ymas chana tortishga.
Dilmurodning vaqti yo'q
Burun-murun artishga.

Bu she'r qish faslining bolalar uchun eng zavqli bo'lgan qirrasini ochib beradi. Albatta, bolalar qish faslini qor yog'ishi uchun ham juda yaxshi ko'rishadi. Ayniqsa, qor yog'gan paytida biror bir bola uyda o'tirmaydi. Bu paytda qor zavqi shunchalik ustunlik qiladiki, hattoki bolalar ovqatlanishni ham unutib qo'yadi. Shu narsa Tursunboy Adashboyevning ushbu she'rida juda chiroyli qilib yoritib berilgan.

Xo'sh, bu she'r orqali tanqidiy fikrlash ko'nikmasini qanday rivojlantirishimiz mumkin bo'ladi. Biz bilamizki, tanqidiy fikrlashning asosini savol berish tashkil etadi. Qachonki inson o'zi qabul qilayotgan ma'lumotlariga savol berib, javoblarini tahlil qilib so'ng uni qabul qilsa, u tanqidiy fikrlayotgan bo'ladi. Demak, bu yerdagi asosiy vazifamiz ham she'rga savol tanlash bo'ladi. Ketma-ket berilgan savollar orqali she'rning ma'zmun mohiyati o'quvchilar uchun yanada tushunarli bo'ladi.

- "Elagin qoqdi bulut" deganda nimani tushunasiz? Elakda nima qoqiladi?
- Sizning nima uchun qor yog'ishi elakda qoqilayotgan unga o'xshatilyapti?
- Un, upa va qor. Ularning o'xshashliklarini va farqini toping.
- Nima uchun bolalar chana uchish uchun do'ngko'chani tanlashadi?
- Dilmurodning nima uchun vaqti yo'q? Sizningcha u nima bilan band?

Bu she'r bilan tanishayotgan paytda o'qituvchi tanqidiy fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish uchun bir necha metoddan foydalanishi mumkin. Birinchi navbatda o'quvchilar yakka tartibda (individual) tarzda javob berishi yoki savol tuzishi kerak bo'ladi. Chunki sotsiotsentrik qarashlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashiga xalaqit beradi. Tajribalardan shu narsani kuzatish mumkinki, kichik yoshdagi o'quvchilar o'z fikrlarini tengdoshlarining fikriga osonlikcha o'zgartirib yuborishadi. Mana shu narsaning oldini olish va ularda mustaqil tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish uchun ham individual tarzda ularning asar to'g'risidagi fikrlarini bilish maqsadga muvofiqdir. Bu yangi

mavzuni mustahkamlash jarayonida qo'llanilsa yanada samarali bo'ladi.

O'quvchilarda asosan savollarga javob berish emas, balki savolning o'zini berishni o'rgatish ularda tanqidiylilikni oshiradi. Bola qachonki olingan ma'lumotlariga mustaqil savol berishni boshlasa, shu paytdagina u tanqidiy fikrlashni boshlaydi. Demak, bu yerda o'qituvchining asosiy vazifasi o'quvchilarga savol berishni o'rgatishdir.

Yana bir she'riy namunani tahlil qilib chiqsak:

Vaqt qadri

Bobo nabirasini
Chaqirib der: "Hoy Boqi,
Yorib qo'y shaftolini,
Qishga bo'ladi qoqi".

Boqi der: "Jon bobojon,
Biroz o'ynab kelayin.
So'ngra kelib, siz aytgan
Ishlaringiz qilayin".

Boqivoy kech kirganda
Kirib keldi chang bo'lib.
Bobosi qarar unga
Asabi tarang bo'lib.

Boqi butun kunini
O'yin bilan o'tkazdi.
Oltin teng vaqtini
Behudaga ketkazdi.

Abdulla Po'latov

Ushbu she'r 1-sinf ona tili va o'qish savodxonligi (1-qism) darsligidan olingan bo'lib, "Kun tartibi" bo'limiga kiritilgan. Bu she'rda bosh qahramon Boqining kun tartibi aks etgan. Boqining bobosi unga shaftolini qoqi qilib quritishni buyuradi. Boqi esa o'yinni bahona qilib tashqariga chiqib ketadi va butun kunini o'yin bilan o'tkazadi. Buni ko'rgan bobosining esa jahli chiqadi. Asarning qisqacha mazmuni shundan iborat. Bu she'rni yakunlash yoki xulosalash mumkin. O'qituvchi tomonidan dars davomida bu vazifa o'quvchilarga topshiriladi.

1. Sizningcha, voqea qanday yakunlangan?

2. Anvar to'g'ri ish qildimi?

3. Anvar bugungi kunini behuda sarflash o'rniga nimalar bilan mashg'ul bo'lishi mumkin edi?

4. Siz Anvarning o'rnida bo'lsangiz nima qilgan bo'lar edingiz?

5. Anvarning bobosi endi unga nisbatan qanday chora ko'rishi mumkin?

Ushbu savollar tarqatma ko'rinishida tayyorlanib individual tarzda o'quvchilarga tarqatiladi. Ma'lum bir vaqtdan so'ng ulardan savollarga berilgan javoblarni o'qish so'raladi. Bu usul bilan har bir o'quvchi mustaqil tarzda tanqidiy savollarga javob topadi.

Yuqorida berilgan ayrim usullar orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Tanqidiy fikrlash, uni o'rganish g'oya va tajribalarning turli –tumanligini pedagoglar tushungan va qadrlagan vaqtdagina amalga oshadi. O'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatishdan oldin o'qituvchilarning o'zlari tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Zeroki, inson o'zida bo'lmagan narsani birovga hech qachon o'rgata olmaydi. Olim D.S.Martin aytganidek, "Tayyor malakali o'qituvchilar o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin" Shuning uchun ham, avvalo, o'qituvchilar tanqidiy fikrlaydigan shaxs bo'lishlari kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mavlonova K, Azimova I, Quronov S, Shokir Tursunva boshq. Ona tili va o'qish savodxonligi. 1-2-qism: 2-sinf uchun darslik. – T.: "Respublika ta'lim markazi", 2021. – 120
2. Azimova I, Mavlonova K, Azimova I, Quronov S, Shokir Tursun Ona tili va o'qish savodxonligi 1-2-qism: 1-sinf uchun darslik. – T.: "Respublika ta'lim markazi", 2021. – 104 b.
3. Mavlonova K, Azimova I, Quronov S, Shokir Tursun, Ro'zmetova Z Ona tili va o'qish savodxonligi. 1-2-qism: 3-sinfi uchun darslik. – Toshkent: "Respublika ta'lim markazi", 2022. – 144 b.
4. Rashidovich H.M., Azimovna G.N. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TANQIDIY FIKRLASHNING AHAMIYATI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2022. – C. 216-219.

NEFT-GAZ SANOATIGA OID TERMINLAR TIPOLOGIYASI O'QITISH JARAYONIDA

*Azimova Feruza Xujamkulovna,
Jizzax politehnika instituti o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada neft-gaz sanoatiga oid terminlar tipologiyasi terminologik birliklarni tahlil qilish orqali mavzuiy guruhlashtirish, leksik birliklarning tematik guruhlari, terminning etimologik tahlili, termin tarjimasidagi qiyinchiliklar yoritilgan.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, neft-gaz sanoati, mavzuiy guruhlashtirish, terminologik birlik, leksik birlik, etimologiya, tarjima qiyinchiliklari.

ТИПОЛОГИЯ ТЕРМИНОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

*Азимова Феруза Худжамкуловну,
преподавателя Джизакского политехнического института*

Аннотация: типология терминов, относящихся к нефтегазовой промышленности тематическая группировка через анализ терминологических единиц, тематические группы лексических единиц, этимологический анализ термина, трудности перевода термина.

Ключевые слова: термин, терминология, нефтегазовая промышленность, тематическая группировка, терминологическая единица, лексическая единица, этимология, трудности перевода.

THE TYPOLOGY OF TERMS RELATED TO THE OIL AND GAS INDUSTRY IS IN THE PROCESS OF TRAINING

*Azimova Feruza Khujamkulovna,
teacher of Jizzakh Politehnica Institute*

Annotation: in this article, the typology of terms related to the oil and gas industry is covered by the analysis of terminological units, thematic groups of lexical units, etymological analysis of the term, difficulties in the translation of the term.

Keywords: term, terminology, oil and gas industry, thematic grouping, terminological unit, lexical unit, etymology, translation difficulties.

Kirish. Terminologiya har qanday milliy tilning mustaqil sohasi bo'lib, kasbiy faoliyat bilan chambarchas bog'liq. Termin fan, texnika, ishlab chiqarishning muayyan sohasiga tegishli muayyan terminologik tizimning tarkibi bo'lib, uning konseptual mazmuni tizimdagi o'rni bilan belgilanadi [8].

Neft-gaz sanoati og'ir va murakkab ish jarayonlarning ketma-ketligidan iborat sanaladi. Xususan neft-gaz sanoati deganda quyidagi ishlar majmui tushuniladi: qidiruv ishlari, quduqning qurilish ishlari, qazib olish ishlari, transport orqali tashish faoliyati, neftni qayta ishlash, neftni realizatsiya qilish, gazni qayta ishlash va uning mahsulotlarini qayta ishlash singari ish jarayonlarini bir-biridan ajratib bo'lmaydi. Ushbu zanjir o'z ichiga neft-gaz sanoatida amalga oshiriladigan ishlarning xomashyo bazasidan oqilona foydalana olish imkoniyatini taqdim etish bilan birga, investitsion faoliyatda va tavakkalchilik darajasi bo'yicha yuqori baholangan kapitalning intensivligini tashkil etadi.

Neft-gaz sanoatining qazib olingan resurslarning qayta tiklanmasligi hamda neft-gaz quduqdarining mahsuldorligi bo'yicha chegaraviy joylashganligi tarmoqning asosiy xususiyatlaridan sanaladi [5].

Neft-gaz sanoati terminologiyasi umumiy holda 2 terminologik turga ajratiladi: 1) neft-gaz qazib olish; 2) neft va gazni qayta ishlash [7].

Terminologik birliklarni tahlil qilishimiz quyidagi mavzuiy guruhlarini aniqlashga imkon berdi:

- 1) moddalar;
- 2) neft-gaz geofizikasi;
- 3) neft-gazni qayta ishlash mahsulotlari;
- 4) neft-gazni qayta ishlash moddalari va mahsulotlarining xususiyatlari;
- 5) texnologik jarayonlar va operatsiyalar;
- 6) jihozlar va uskunalari;
- 7) neft-gaz sanoatida ishlab chiqarish, tashish va realizatsiya qilish ishtirokchilari;
- 8) neft-gaz qazib olish sohasidagi hujjatlar [7].

«Вещества»

объединены лексемы и сочетания терминологического характера типа кислород, окис

алюминия, силикагел, водная фаза, высокооктантная добавка, дистиллят, светлый

дистиллят, фракция, углеводород, легкий углеводород, предельные углеводороды,

насыщенные углеводороды, диены, изомеризат, петролейный эфир, фуллерен, нефтяной

крекинг-газ, алканы

«Вещества»

объединены лексемы и сочетания терминологического характера типа кислород, окис

алюминия, силикагел, водная фаза, высокооктантная добавка, дистиллят, светлый

дистиллят, фракция, углеводород, легкий углеводород, предельные углеводороды,

насыщенные углеводороды, диены, изомеризат, петролейный эфир, фуллерен, нефтяной

крекинг-газ, алканы

«Вещества»

объединены лексемы и сочетания терминологического характера типа кислород, окис

алюминия, силикагел, водная фаза, высокооктантная добавка, дистиллят, светлый

дистиллят, фракция, углеводород, легкий углеводород, предельные углеводороды,

насыщенные углеводороды, диены, изомеризат, петролейный эфир, фуллерен, нефтяной

крекинг-газ, алканы

«Вещества»

объединены лексемы и сочетания терминологического характера типа кислород, окис

алюминия, силикагел, водная фаза, высокооктантная добавка, дистиллят, светлый

дистиллят, фракция, углеводород, легкий углеводород, предельные углеводороды,

насыщенные углеводороды, диены, изомеризат, петролейный эфир, фуллерен, нефтяной

крекинг-газ, алканы

«Вещества»

объединены лексемы и сочетания терминологического характера типа кислород, окис

алюминия, силикагел, водная фаза, высокооктантная добавка, дистиллят, светлый

дистиллят, фракция, углеводород, легкий углеводород, предельные углеводороды,

насыщенные углеводороды, диены, изомеризат, петролейный эфир, фуллерен, нефтяной

крекинг-газ, алканы

Tadqiqot metodologiyasi.

«Moddalar» terminlari: kislorod / oxygen, okisalyumin / aluminum oxide, silikagel / silica gel, suv fazasi / aqueous phase, yuqori oktantli qo'shimcha / high-octant additive, distillyat / distillate, ochiq rangli distillyat / light distillate, fraksiya / fraction, uglevodorod / hydrocarbon, yengil uglevodorod / light hydrocarbon, marginal uglevodorodlar / marginal hydrocarbons, to'yingan uglevodorodlar / saturated hydrocarbons, dienlar / dienes, izomerizat / isomerizate, petroleyley efir / petroleum ether, fulleren / fullerene, neft kreking gazi / petroleum cracking gas, alkanlar / alkans.

«Neft-gaz geofizikasi» terminlari: deposit / zalej, crack / yoriq, siltstone / siliston, anticline / antiklinal, exploration / razvedka, gravity exploration / gravitatsion razvedka, oil and gas reservoir / neft-gaz ombori, rock / tosh, hydrosphere / gidrosfera, deep fault / chuqur yoriq, ridge / tizma, geotectonics / geotektonika, monocline / monoklin.

«Neft-gazni qayta ishlash mahsulotlari» terminlari: oil / neft, gas / gaz, natural gas / tabiiy gaz, liquefied gas / suyultirilgan gaz, asphalt / asfalt, bitumen / bitum, liquid bitumen / suyuq bitum, construction bitumen / qurilish bitumi, insulating bitumen / izolyatsion bitum, propane / propan, butane / butan, jet fuel / reaktiv yoqilg'i, defoamer / defoamer, fuel / yoqilg'i, diesel fuel / dizel yoqilg'isi, paraffins / parafinlar, rubber / kauchuk, dump tails / dump dumlari, lubricant / moylash materiallari, demulsifier / demulsifikator, tar / smola, gasoline / benzin, heavy gasoline / og'ir benzin, wax / mum, petroleum jelly / neft jeli, rubber / kauchuk, petroleum semi-manufactures / neft yarim ishlab chiqarish.

«Neft-gazni qayta ishlash moddalari va mahsulotlarining xususiyatlari» terminlari: viscosity / yopishqoqlik, gas factor / gaz omili, moisture dew point / namlik shudring nuqtasi, flammability / yonuvchanlik, octane number / oktan soni, diesel (cetane) index / dizel (setan) indeksi, ash content / kul tarkibi, viscosity index / yopishqoqlik indeksi, induction period / induksiya davri, evaporation / bug'lanish, iodine number / yod soni, acidity / kislotalilik, coking ability / kokslash qobiliyati, kinematic viscosity / kinematik yopishqoqlik, concentration of actual resins / haqiqiy qatronlar konsentratsiyasi, well flow rate / quduq oqimi tezligi, reservoir pressure / rezervuar bosim.

вязкость, газовый

фактор, точка росы по влаге, горючест, октановое число, дизельный (сетановый) индекс,

золност, индекс вязкости, индукционный период, испаряемость,

ёдное число,

кислотность, коксуемость, кинематическая вязкость, концентрация фактических смол,

дебит скважины, пластовое давление

«Technologik jarayonlar va operatsiyalar» terminlari: drilling / burg‘ulash, borehole drilling / quduq burg‘ulash, deep drilling / chuqur burg‘ulash, fountain drilling method / favvora burg‘ulash usuli, vertical seismic profiling / vertikal seysmik profilash, gasification / gazlashtirish, absorption / singdirish, adsorption / adsorbsiya, visbreaking / visbreaking, water treatment / suvni tozalash, secondary distillation / ikkilamchi distillash, granulation / granulyatsiya, demercaptanization / demerkaptanizatsiya, distillation / distillash, cracking / yorilish, evaporation / bug‘lanish, quenching / so‘ndirish.

«Jihozlar va uskunalar» terminlari: flow reactor / oqim reaktori, continuous feed pump / uzluksiz beslem nasosi, autoclave / avtoklav, accumulator / akkumulator, aerotank / aerotenk, bubbler / qabariq, buffer / tampon, vacuum pump / vakuum nasosi, gas generator / gaz generatori, gas storage / gazni saqlash, oil storage / moyini saqlash, fountain equipment / favvora uskunolari, multistage compressor / ko‘p bosqichli kompressor, degasser / degasser, reservoir / rezervuar, gas processing plant / gazni qayta ishlash zavodi, drip / tomchi, receiver / qabul qiluvchi.

protochnyy reaktor, nasos nepreryvnoy podachi сыра, avtoklav, akkumulator,

aerotenk, barboter, bufer, vakuumnyy nasos, gazogenerator, gazovoe xraniliще,

neftexraniliще, fontannaya apparatura, mnogostupenchatyy kompressor, degazator,

plast-kollektor, gazopererabatyvayushiy zavod, drip, resiver

«Neft-gaz sanoatida ishlab chiqarish, tashish va realizatsiya qilish ishtirokchilari» terminlari: drilling rig supervisor / burg‘ulash uskunasi boshqaruvchisi, surveyor / surveer, rig fitter / burg‘ulash moslamasi, presser / presser, oil pumping station operator / neft nasos stansiyasi operatori, drilling crew / burg‘ulash ekipaji, driller / burg‘ulash ustasi, drilling foreman, oilman / neftchi, gas worker / gaz ishchisi, drilling supervisor, as well as shale producers / burg‘ulash ishlari bo‘yicha nazoratchi, shuningdek slanes ishlab chiqaruvchilar, Gazprom / Gazprom, Gazpromneft / Gazpromneft, Tatneft / Tatneft, OPEC / OPEK, OPEC countries / OPEK mamlakatlari, Novatek / Novatek, Lukoil / Lukoyl, Rosneft / Rosneft, oil company / neft kompaniyasi.

«Neft-gaz qazib olish sohasidagi hujjatlar» terminlari: inventory balance / inventarizatsiya balansi, inventory classification / inventarizatsiya tasnifi, drilling time balance / burg‘ulash vaqti balansi, technonormative / texnonormativ.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so‘ng neft sanoatini rivojlantirish masalasi muhim ishga aylandi. 1992-yil 23-dekabrda neft va gaz sanoati hamda u bilan bog‘liq barcha korxona, tashkilot, muassasalar yagona boshqaruvga birlashtirilib, «O‘zbekneftgaz» milliy korporatsiyasi tashkil etildi. 1993-yilda Farg‘ona botig‘ining o‘ta chuqur qatlamlaridan (Mingbuloq tuzilmasidan) neft otilib chiqdi (qidiruv-burg‘ilash ishlari davom etmoqda). Respublika neft sanoati xalq xo‘jaligining neftga bo‘lgan talabini to‘liq qondirish imkoniyatlariga ega. Ayniqsa, Ko‘kdumaloq koni jadal sur‘atlar b-n ishga tushirildi. 1995-yilda O‘zbekistonda 7 mln. tonnaga yaqin neft va kondensat qazib olindi. 1991-2003-yillarda O‘zbekistonda neft va gaz kondensatini olish 2,8-marta oshdi (1990-y. da 2,81 mln. t; 1997-y. da 7,9 mln. t) va 1995-yilda

neft importini tugatib, respublikaning neft mustaqilligini ta'minlashga imkon yaratdi. 2001-yilning yanvariga kelib O'zbekistonda 59 konda neft olindi, 17 ta kon ishlatishga tayyorlangan va kon-servatsiyada, 13 ta kon qidiruv holatida. Neft qazib olish va konlarni izlab-tekshirish bo'yicha O'zbekiston-Malayziya qo'shma korxonasi (O'z-Maloyl) (1994) tashkil etildi. O'zbekiston neft mustaqilligiga erishgach, chetdan neft va neft mahsulotlari tashib keltirishga zarurat qolmadi. 2000-yilda O'zbekiston neft sanoatida gaz kondensata bilan birga 7,53 mln. tonna neft qazib olindi [3].

Yangi iqtisodiy munosabatlarning shakllanish sharoitida davlat sanoatning asosiy tarmoqlari, chunonchi yoqilg'i-energetika majmui korxonalariga katta yordam berdi. Bu boradagi davlat siyosati energetika strategiyasining asosiy yo'nalishlari sifatida neft va gaz kondensatini qazib olishni ko'paytirish orqali yoqilg'i mustaqilligini ta'minlash belgilandi [4]. Neft-gaz sanoatiga oid terminlarni quyidagi tipologik belgilari aniqlandi (1-jadvalga qarang):

1-jadval.

Neft-gaz sanoatiga oid terminlar tipologiyasi

№	Neft-gaz sanoati terminlari tipologiyasi		Terminlarga misollar
1.	<i>Burg'ulash</i>	"RLG International Inc." kompaniyasi ishtiroki	"O'zbekneftgaz" AJ, "Quduqlarni burg'ulash va kapital ta'mirlashning ekspluatatsion samaradorligini oshirish", "Diagnostika" loyihasi
2.	<i>Gaz uzatish tizimi</i>	tabiiy gaz yo'qotishlarini kamaytirish	
3.	<i>Vodorod energetikasi</i>	energiya resurslari	
4.	<i>Korporativ kredit reytingi</i>	"O'zbekneftgaz" AJning korporativ kredit reytingini olish maqsadida "Fitch", "Moody's" va "Standard & Poor's" xalqaro reyting agentliklari va investitsiya banklari bilan hamkorlikda tizimli ishlar olib borilmoqda	"Fitch", "Moody's", "Standard & Poor's", "CITI Group", "JP Morgan", "Mitsubishi UFG", "Gazprombank"
5.	<i>Konchilik</i>	neft-gaz sohasida olib borilayotgan islohotlar	energiya tejamkor texnologiyalar, mashina va uskunalar, uglevodorod xomashyosini geologiya-qidiruv, qazib olish, tashish, qayta ishlash va sotish sohalari, yangi kashf etilgan va ilgari to'xtatib qo'yilgan konlar, uzoq muddatli o'zlashtirilgan zahiralar
6.	<i>Qayta ishlash</i>	tabiiy gazni qayta ishlashni kengaytirish rentabelligi	tozalangan metan asosida sintetik suyuq yoqilg'i, polietilen, polipropilen, polimer mahsulotlari, gaz-kimyo klasteri

Tahlil va natijalar.

Tahlillar natijasi bizga neft-gaz sanoatiga oid ilmiy maqolalarda leksik birliklarini quyidagi tematik guruhlariga taqsimlashga imkon berdi:

- 1) neft-gaz sanoatining umumiy shartlari;
- 2) burg'ulash ishlari;
- 3) iqtisodiy ko'rsatkichlar;

- 4) neftni tiklashni oshirish usullari;
- 5) slanes jinslarning gidravlik sinishi;
- 6) qazib olish;
- 7) uglerodni saqlash;
- 8) sun'iy aqldan foydalanish.

Neft-gaz kompaniyalari hisobotlari tahlili quyidagi tematik guruhlar aniqlandi:

- 1) neft-gaz sanoatining umumiy terminlari;
- 2) iqtisodiyot va menejment;
- 3) ekologiya.

Neft-gaz sanoatini rivojlantirish prognozlarini tahlili quyidagi leksik birliklar guruhlarini aniqlashga imkon berdi:

- 1) neft-gaz sanoatining umumiy terminlari;
- 2) iqtisodiyot va iqtisodiy prognozlar;
- 3) energetika sohasi;
- 4) ekologiya;
- 5) siyosat;
- 6) umumbashariy tendensiyalar.

“Qora oltin” boshqa tarkib va sifatga ega bo‘lishi qazib olish joyiga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli, dunyoda ishlab chiqarilgan barcha neft navlarga bo‘linadi. Har bir nav o‘ziga xos tarkibga ega va tarkibida har xil miqdordagi oltingugurt, alkanlar guruhlarini va boshqa aralashmalar mavjud. Qoida tariqasida, neft navlari yengil va og‘irga bo‘linadi. Shu sababdan neft navlariga oid terminlar quyidagicha ajratiladi:

- Brent – Buyuk Britaniya navi;
- WTI (West Texas Intermediate) i Light Sweet – AQSh navi;
- Urals – Rossiya navi.
- Arab Light i Arab Heavy – arab navi;
- Kuwait Export Crude – Quveyt navi;
- Iran Heavy i Iran Light – Eron navi;
- Basra Light, Basra Light i Kirkuk – Iroq navi;
- Statfjord – Norvegiya navi;
- Tengiz ili Tengiz Light – Qozog‘iston navi.

Neft-gaz sanoati terminlarga oid tadqiqotlar ingliz tilida so‘zlashadigan an‘ana shuni ko‘rsatdiki, terminlar guruhlarini terminologik qatlamlar muayyan terminlar bitta makro tizim ostida birlashtirilgan, buning natijasida ingliz tilidagi neft-gaz sanoatining terminologik tarkibi oqilona leksik-semantik tabaqalanishi uchun o‘zini qarz, qaysi ushbu terminologik birliklarni o‘rganish va tahlil qilishni soddalashtiradi.

Terminning etimologik tahlilini o‘tkazish, birinchi navbatda, tilning kelib chiqishi aniqlanadi, undan uni bildiruvchi so‘z kelib chiqqadi. Tabiiyki, til “tirik” modda bo‘lgani uchun so‘z o‘zgaradi (ortadi, qisqaradi, harflarni yo‘qotadi va hokazo.), ko‘pincha boshqa fonetik ma’noga ega bo‘ladi va idrok etish uchun mutlaqo notanish shaklda bizga yetib boradi. Masalan, oil terminining yaratilish evolyusiyasini kuzatish uchun quyidagi zanjirni kuzatish lozim: oleum (lotin tili) – olivko daraxti; huile (qadimgi fransuz tili) – suyuq moy; oil (ingliz tili) – neft, yog‘. Bundan tashqari, oil terminining ma’nosi birinchi marta 1520 yilda ishlatilgan [10].

Ammo umuman olganda tarjimalarning ma’nosi mazmunga bog‘liq: ... analogous projects of optimal development of oil and/or gas fields – neft konlarini rivojlantirishni birlashtirish bo‘yicha analogik loyihalar. Ushbu

terminning boshqa ma'nolari ham mavjud:

development of heat – issiqlik tarqalishi, issiqlik hosil bo'lishi;

advanced development – tajribani ishlab chiqish;

crestal development – neft konini markazdan rivojlantirish;

delayed development – konni bir vaqtning o'zida ishlatish bilan sekin burg'ulash;

early development – dastlabki rivojlanish, konni qazib olishning dastlabki davri;

marginal development – konni atrofdan markazga burg'ulash;

field development – neft konini qazib olish;

recent development – oxirgi rivojlanishlar, texnikaning so'nggi yutuqlari;

wave development – to'liqlarni shakllanishi.

Shunday qilib, sohaviy terminlarni ingliz tilidan tarjima qilishda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni yengish uchun u maxsus adabiyotlar va yuqori sifatli, doimiy yangilanib turadigan ma'lumotnomalarni o'rganishi kerak. Neft-gaz sanoatiga oid matnlarni tarjima qilishda quyidagi qiyinchiliklar paydo bo'lishi mumkin:

ko'pma'nolilik, neft-gaz sanoatiga oid bilimlardan foydalangan holadi tarjima uchun muhim bo'lgan so'zning ma'nosini tanlab olinadi;

ko'p komponentli, har bir termin bitta komponent yoki ko'p komponentli bo'lishi mumkin. Matn bilan ishlashda konsepsiyaning tarjimasini alohida va qo'shni so'z bilan birgalikda tekshirish kerak;

ona tilidagi terminologiyani bilmaslik, tarjimada terminning ona tilidagi mos tarjimasini topilishi mumkin, ammo uning aniq ma'nosini bilmaydi. Bunday vaziyatlarda neft-gaz sanoati sohasidagi bilimlar ham foydali bo'ladi.

realilar, ismlar, ularning tarjimasini tekshirilishi kerak, chunki ular ko'pincha turli tillarda o'z tarjimalariga ega [6].

Shuningdek, neft-gaz sanoatiga oid terminlar tizimining maxsus guruhi ilmiy-texnik frazeologik birliklar sifatida hamda zoonimlar bo'lib xizmat qiladi. Masalan:

wildcat – qidiruv qudug'i;

monkey board – ploщadka dlya verxovogo rabochego;

pipe dog – truba kaliti;

rabbit – quvurni tozalash uchun qirg'ich;

butterfly – bitiruv klapani;

doghouse – burg'ulash ustasining treyler kabinasi;

snake – asbest shnuri; arqonning uchini dastgohning yuqori qismiga bog'laydigan qurilma;

dog leg – quduqning keskin egriligi;

nodding donkey – tebranadigan nasos [9].

Ko'pma'noli terminlarni tarjima qilishda ularning mazmuniga e'tibor berish kerak. Masalan, advanced development – istiqboli ishlanma; field development – neft konlarini rivojlantirish; marginal development – depozitni periferiyadan markazgacha burg'ulash; heat development – issiqlik tarqalishi; delayed development – bir vaqtning o'zida ishlaydigan maydonni kechiktirilgan burg'ulanishi [7].

Sohaviy terminlarning tipologiyasi aniqlangandan so'ng o'qitish metodikasiga oid tadqiqotlarda mazkur terminlar tipologiyasini mustahkamlash uchun imkon yaratib beradi [1, 2].

Xulosa qilib aytganda, neft-gaz sanoatiga oid terminlar tipologiyasi moddalar, neft-gaz geofizikasi, neft-gazni qayta ishlash mahsulotlari, neft-gazni

qayta ishlash moddalari va mahsulotlarining xususiyatlari, texnologik jarayonlar va operatsiyalar, jihozlar va uskunalar. neft-gaz sanoatida ishlab chiqarish, tashish va realizatsiya qilish ishtirokchilari, neft-gaz qazib olish sohasidagi hujjatlar kabi mavzular bo'yicha guruhlashtirish imkonini beradi. Bunda neft-gaz sanoatiga oid matnlarni tarjima qilishdagi qiyinchiliklarni aniqlashni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Isakulova N. Using the Venn Diagram in Teaching Geography Terms // Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2022. – S. 2519-2523.

2. Isakulova N. USE OF BLITS-QUESTION METHODOLOGY IN TEACHING TERMS OF GEOGRAPHY //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 06. – S. 84-88.

3. Neft sanoati. Elektron resurs: NEFT SANOATI □ WWW.MALUMOT.RU - Malumotlar bazasi

4. 1.1. O'zbekistonning energetika siyosati. Elektron resurs: [uzb_un_uzb_1_The_Outlook_for_the_Development_of_Renewable_Energy_in_Uzbekistan.pdf\(undp.org\)](https://undp.org/).

5. Vahobov Sh.V. Neft va gaz sanoatida ishlab chiqarishni resurslardan foydalanish usullarining ilmiy-nazariy asoslari // Ekonomika i sotsium. 2021. №11-1 (90). Elektron resurs: <https://cyberleninka.ru/article/n/neft-va-gaz-sanoatida-ishlab-chi-arishni-resurslardan-foydalanish-usullarining-ilmiy-nazariy-asoslari>. Murojaat sanasi: 07.11.2022.

6. Перевод англоязычных терминов нефтегазовой тематики. Электронный ресурс: Перевод англоязычных терминов нефтегазовой тематики (учимся.ком)

7. Структурно-типологические особенности единиц русской терминологической системы нефтегазовой промышленности. Электрон ресурс: (ПДФ) СТРУКТУРНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЕДИНИС РУССКОЙ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ НЕФТЕГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРУКТУРАЛ АНД ТИПОЛОГИСАЛ ФЕАТУРЕС УНИТС ОФ ТХЕ РУССИАН ТЕРМИНОЛОГИСАЛ СИСТЕМ ОФ ТХЕ ОИЛ АНД ГАС ИНДУСТРИ (ресеарчгате.нет)

8. Терминология. Электронный ресурс: ТЕРМИНОЛОГИЯ | Энциклопедия Кругосвет (кругосвет.ру). Дата обращения: 15.11.2022.

9. Тимирянов П.В. Особенности нефтегазовой терминологии как ключевой фактор в работе нефтегазового переводчика. – С. 242-248. Электрон ресурс: Особенности нефтегазовой терминологии как ключевой фактор в работе нефтегазового переводчика (урфу.ру)

10. Этимология технических терминов в нефтяной и газовой промышленности Электронный ресурс: [хтtps://1sept.ru/stati/etimologiya-tekhnicheskikh-terminov-v-neftnoy-i-gazovoy-promyshlennosti](https://1sept.ru/stati/etimologiya-tekhnicheskikh-terminov-v-neftnoy-i-gazovoy-promyshlennosti)

TEACHING FOREIGN LANGUAGES USING INNOVATIVE INTERACTIVE METHODS IN THE LESSONS

*Azimova Nigora Sabitovna,
lecturer at the University of World Economy and diplomacy*

Annotation. In this article, the main directions of educational activity in the current period, the integrated system, new technologies, which provide the opportunity to fully realize the goals envisaged by this activity, are highlighted.

Key words: technology, pedagogue, educational technology, pedagogical technology, system, orientation, innovation.

ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ НА УРОКАХ

*Азимова Нигора Сабитовна,
преподаватель Университета мировой экономики и дипломатии*

Аннотация. В данной статье выделены основные направления образовательной деятельности в современный период, интегрированная система, новые технологии, которые дают возможность в полной мере реализовать цели, предусмотренные этой деятельностью.

Ключевые слова: технология, педагог, образовательная технология, педагогическая технология, система, направление, инновация.

CHET TILLARINI O'RGATISH, DARSLARDA INTERFAOL INNOVATSION USULLARDAN FOYDALANISH

*Azimova Nigora Sobitovna,
Jahon Iqtisodiyoti va Diplomatiya Universiteti o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi davrda ta'lim-tarbiya faoliyatining asosiy yunalishlari shu faoliyatdan ko'zda tutilgan maqsadlarni to'liq amalga oshirish imkoniyatini beruvchi yaxlit tizim, yangi texnologiyalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, pedagog, ta'lim texnologiyasi, pedagogik texnologiya, tizim, yunalish, innovatsiya.

Kirish. Ta'lim-tarbiya mazmuni, maqsad va vazifalari davrlar utishi bilan kengayib borishi natijasida uning shakl va usullari ham takomillashib bormoqda. Hozirgi inson faoliyatining asosiy yunalishlari shu faoliyatdan ko'zda tutilgan maqsadlarni to'liq amalga oshirish imkoniyatini beruvchi yaxlit tizimga, yangi texnologiyalarga aylanib bormoqda. Xuddi shu kabi ta'lim-tarbiya sohasida ham so'ngi yillarda pedagogik texnologiyaga amal qilina boshladi. Ishlab chiqarishdagi texnologiyada turli materiallarga ishlov berish tegishli kasb ustalari tomonidan amalga oshiriladi. Pedagogik texnologiyaning mazmuni esa o'qituvchi, tarbiyachi tomonidan uquvchiga aqliy, ruxiy, axloqiy haqiqatdan turli usulda ta'sir o'tkazishdan iborat. Pedagogik texnologiya tushunchasi XX asrda paydo bo'ldi va turli rivojlanish bosqichlaridan o'tib kelmoqda. Dastlab bu tushuncha 1940-yillardan 50-yillar o'rtasigacha "ta'lim texnologiyasi" deb qo'llanilib, o'quv jarayonida texnika vositalaridan foydalanishni ifoda qilgan[.1]

80 yillarning boshidan pedagogik texnologiya deb ta'limning kompyuterli va axborot texnologiyalarini yaratishga aytilgan. Pedagogik texnologiya

tushunchasini ikki xil izoxlash mumkin: birinchidan, uning o'quv jarayonida texnika vositalaridan foydalanishning kengayib borishini ifodalashi nazarda tutilib, ta'limdagi o'qitishdagi texnologiya deb nomlash mumkin bo'lsa, ikkinchidan bu tushuncha o'quv jarayonining o'zini ko'rish texnologiyasini bildiradi deb xulosa chiqarish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik texnologiyaning ham turli ta'riflari mavjud: Texnologiya-biror ishda, san'atda qo'llaniladigan usullar, yo'llar yig'indisi. Pedagogik texnologiya-o'qitishning, ta'limning shakllari, metodlari, usullari, yo'llari tarbiyaviy vositalarning maxsus yig'indisi va joylashuvini belgilovchi psixologik tartiblar majmuasi, u pedagogik jarayonning tashkiliy-uslubiy vositalaridan iborat.

Pedagogik texnologiya-ta'limning rejalashtiriladigan natijalariga erishish jarayoni tafsiloti. Pedagogik texnologiya-o'quv jarayonining o'quvchilar va o'qituvchi uchun so'zsiz qulay sharoitlar ta'minlash, tashkil qilish, o'tkazish bo'yicha hamma detallari uylab chiqilgan birgalikdagi pedagogik faoliyat modeli.

Pedagogik texnologiya - bu o'qituvchining o'qitish vositalari yordamida o'quvchilarga muayyan sharoit va ketma-ketlikda ta'sir ko'rsatish va bu faoliyat maxsuli sifatida ularda oldinda belgilangan sifatlarni shakllantirish jarayonidir.

Pedagogik texnologiya - bu o'qitishda o'ziga xos yangicha (innovatsion) yondashuvdir. U pedagogikadagi ijtimoiy muxandislik tafakkurining ifodalinishi, ta'lim jarayonining muayyan standartlashuvi xisoblanadi[2].

Xozir ta'lim-tarbiya rivojlanib borayotgan yunalishlaridan biri zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayonida qo'llash bo'lib, uni amalga oshirish dolzarb vazifalardan biridir. Ma'lumki ta'limtarbiya jarayoni katta avlod tomonidan o'z bilim va tajribalarini o'sib kelayotgan avlodga o'rgatishdan iborat bo'lib, bu jarayonda inson xayoti uchun zarur axborotlarni avloddan-avlodga uzatish amalga oshiriladi. Ta'lim-tarbiya jarayonining mazmuni o'qituvchining o'quvchiga yetkazayotgan bilim saviyasining samaradorligini tashkil etadi. Shunday ekan, o'qituvchi yangi pedagogik texnologiyaning mazmunmoxiyatini chuqur anglagan xolda, uni asos qilib, yangicha metod va usullar orqali dars o'tishi zarurdir. Garcha, fan va texnikaning jadal rivojlanishi mustaqil mamlakatimizda san'at va qishloq xo'jalik ishlab chiqarishning qiyofasini tubdan o'zgartirib yubormoqda. Xozirgi zamon ishlab chiqarishdagi ko'pgina kasblar faqat ma'lumotli kishilarnigina emas, yuksak rivojlangan ijodiy qobiliyatga ega kishilarni jalb qilishni talab qilmoqda. O'quv jarayoniga tadbqiq etilayotgan "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" hamda umumiy o'rta ta'lim muassasalari uchun yaratilgan "Davlat ta'lim standarti"da o'quvchilarning bilishlari zarur bo'lgan majburiy bilimlar xajmi aniq ko'rsatilgan. Ularni o'quvchilarga yetkazish, o'quvchilarga faqat puxta bilim olibgina qolmay, balki mustaqil ravishda o'qib olish va ijodiy izlanishga yo'naltirish, ulardagi qobiliyatni rivojlantira borish ko'nikmalarini orttira olish uchun o'qituvchilar yangi pedagogik texnologiya asosida pedagogikaning turli shakl va usullaridan foydalana olishlari zarur bo'ladi[6]. Yoshlarga ta'lim-tarbiya berishning murakkab vazifalarini xal etish o'qituvchining g'oyaviy e'tiqodi, kasb maxoratiga, san'ati, iste'dodi va ma'naviyatiga xal qiluvchi darajada bog'likdir. Xaqiqatdan o'qituvchisiz jamiyat taraqqiyotini, uning kelajagini tasavvur etish qiyin. Ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etish uchun barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish o'qituvchilarning birinchi navbatdagi vazifalaridan biridir. Xar bir pedagog shuni doim esda tutishi kerakki, dars o'quv tarbiya jarayonining asosiy formasidir.

Taxlil va natijalar. Xozirgi zamon tarbiyasining barcha jarayonlari

o'quvchilarni mustaqil fikrlashga va mustaqil ijod qilishga o'rgatishdan iboratdir. Biz o'qituvchilar dars jarayonida birinchi navbatda o'quvchilardan fanlardan chuqur va mustaxkam bilim berish bilan birga, ularda bilimga qiziqishini, mehnat qilishga ehtiyojini tarbiyalab borishni ko'zda tutamiz. Xozirgi zamon darsi 3 ta maqsadni: ta'lim, tarbiya va rivojlantirish maqsadlarini ko'zda tutadi va darsga quyiladigan eng muxim talablardan biri xar bir darsda tanlanadigan mavzuning ilmiy asoslangan bo'lishidir, ya'ni darsdan ko'zlangan maqsad hamda o'quvchilar imkoniyatini xisobga olgan xolda mavzu xajmini belgilash, uning murakkabligini aniqlash, o'tiladigan mavzu bilan bog'lash o'quvchilarga beriladigan topshiriq va mustaqil ishlarni ketma-ketligini aniqlash, darsda kerak bo'ladigan jixozlarni belgilash va ko'rgazmali qurollar bilan boyitish, qo'shimcha axborot texnologiyalaridan foydalangan xolda darsda muammoli vaziyatni yaratishdir[3].

Taxlil va natijalar. Darsga quyiladigan asosiy talablardan biri – ta'lim metodlari va usullarini bir-biri bilan mustaxkam bog'lab olib borish samaradorligini oshirish; barcha didaktik vazifalar darsning o'zida xal etilishi; uyga beriladigan vazifalar o'quvchilarning darsda oladigan bilimlarining mantiqiy davomi bo'lishi kerak. Dars davomida o'qituvchi o'quvchilarning jismoniy xolatini, ijodkorligini, tez fikrlashlarini xisobga olishi kerak. O'tilgan xar bir darsning o'quvchilar bilan birga taxlil qilib borilishi ham yaxshi natija beradi. Eng asosiysi o'qituvchi dars o'tishi innovatsion usullardan foydalansa maqsadga muvofiq bo'ladi[4].

Innovatsiya – lotincha so'z bo'lib «yangilikni kiritaman, tadbiiq etaman, o'zgartiraman» degan ma'nolarni bildiradi. Innovatsion usullar: modellastirish (trenirovka), namoyish qilish, kichik guruxlarda ishlash, aqliy xujum, tanqidiy tafakkur, debatlar, nuqtai nazaring bo'lsin, xar kim xar kimga o'rgatadi, rolli o'yinlar, modifikatsiyalangan ma'ruza, bingo, axborot texnologiyalarini ko'llash (kompyuter) yordamida.

1. Modellastirish. O'qitishning bu usuli o'z ichiga real xayotni qayta tiklash uchun ishlab chiqilgan moslama, asbob yoki vaziyatni o'z ichiga oladi. Qo'llanilishi: turli vaziyatlarda kerak bo'ladigan ko'nikmalarni qo'llashda; oddiy va murakkab mexanik va elektrik asboblarni yasashda, operativ ko'nikmalar va qaror qabul qilishni amalga oshirishda; xavfli va kechiktirib bo'lmaydigan vaziyatlarda, boshqarish ko'nikmalarini mustaxkamlashda; ilgari urnatilgan prinsiplarni real xayotiy vaziyatlarda qullashda. Afzalligi: o'quvchilar faolligi va jalb qilishning mustaxkamlaydi; eslab qolishni kuchaytiradi.

2. Namoyish qilish. Demonstratsiya - «ko'rsataman, isbotlayman» degan ma'noni anglatadi. Bu o'qitishning usulida o'qituvchi topshiriqni bajarib, o'quvchilarga bu topshiriqni qanday bajarish kerakligini ko'rsatadi. Bu o'qitishning usulidan so'ng o'quvchilarga topshiriqni bajarib ko'rish imkonini berish kerak. Qo'llanilishi: topshiriqni qanday bajarishni ko'rsatish uchun; muammolarni xal qilishga urgatishda; texnik vositalar va asboblarni bilan ishlashni urgatishda. Afzalligi: o'quvchi o'z ko'zi bilan ko'radi; tushunish va eslab qolishga yordam beradi; qiziqishni oshiradi; o'qitishning juda faol shakli ekanligi.

3. Rolli uyinlar. O'qitishning bu usulida o'quvchilar «real xayot» xolatlarini qayta jonlantiradilar. Bu ularga o'z amaliy ish faoliyatlarida qullash mumkin bo'lgan yangi turdagi faoliyatlarni sinab ko'rish va tekshirish imkonini beradi. Qo'llanilishi: yangi turdagi faoliyatni sinash imkonini ko'rsatishda; o'quvchilarni nazariyani amaliyotda ko'llab ko'rishga o'rgatishda; o'quvchilar faolligini yanada oshirishda. Afzalligi: «real xayot»ning kayta tiklanishi; o'quvchilarning mavzuga chuqurroq jalb kilinishi; o'quvchilarning muammoga

boshqacha yondashuvini ko'rish imkonini berish.

4. Gurux munozarasi. O'qitishning bu usuli o'quvchilarning o'zaro muloqoti va fikr almashinuviga asoslangan. Bunda guruxda taxlil qilish, baxolash va tekshirish asosida muayyan mavzu yoki muammo ishlab chiqiladi. Qo'llanilishi: qizikishni kuchaytirish va uylash, fikr yuritishga chorlashda; ma'ruza, o'qish va boshqa usullarni mustaxkamlashda; mashg'ulot mazmunining asosiy qismini ishlab chiqishda; muammoning ko'zda tutilgan qarorini ishlab chiqishda; yakun yasash yoki tekshirishni amalga oshirishda; mavzu tushunarligini baxolashda; o'quvchilarni kelgusi darsga tayyorlashdi.

Afzalligi: o'quvchilarda kizikishni orttiradi va darsga jalb qilinishini mustaxkamlaydi; o'quvchilar fikr va tajriba almashish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

5. Modifikatsiyalangan shakli o'zgartirilgan ma'ruza. Bu o'qitish usulida o'qituvchi mavzu mazmunini og'zaki nutk orkali o'quvchilarga yetkazadi, formulalar chiqarishda o'quvchilar bilan muloqot olib boradi. Ammo an'anaviy ma'ruzadan farqi o'qituvchi va o'quvchi orasida muloqot ketadi. Qo'llanilishi: o'quvchilarga umumiy axborot berish uchun; fanga kirish va asosiy materiallarni berish uchun; qaysidir turdagi faoliyatni boshlashdan oldin, namoyish qilish, roli uyin va boshqa turdagi usullarni qullashdan oldin; ta'rif, koida, formulalarni masala yoki laboratoriya ishlarida qullashni namoyish qilish uchun. Afzalligi: tezkorlik bilan amalga oshirilishi; katta guruxlarda samaraliligi; kam resurslarni talab qilishi; boshqa usullar bilan birgalikda qullash mumkinligi; vaqtni yengil boshqara olishi; guruxni birgalikda ushlash imkonini beradi.

6. Muayyan xolatni (vaziyatni) urganish. Bu o'qitish usuli real xayotdagi vaziyatni batafsil muxokama kilishdan iboratdir. Bu usul kichik guruxlarda utkazilib, o'qish, urganish, taxlil kilish, muxokama va erkin fikr almashish hamda qaror qabul qilish va bu qarorni boshqalarga yetkazishni taqozo etadi. Qo'llanilishi: dars mazmuni xaqida xar tomonlama uylab so'zlashga urgatishda; muammoni xal qilish qobiliyatini, tanqidiy fikrlash va fikr yuritishni shakllantirishda; boshqaruv tamoyillarini namoyon qilishda. Afzalligi: o'quvchilarning faolligi va jalb qilinishini mustaxkamlaydi; ta'lim olish tugagandan so'ng taqozo qilinadigan ijroni modellashtirishga imkon beradi; o'qitishni kuzatish mumkinligini.

7. Tanqidiy tafakkur. Tanqidiy tafakkur uslubi o'qituvchi quygan masala yoki muammoni o'quvchi o'z fikrini bayon qilish, o'zgalar fikrini tanqidiy qayta idrok etish, o'z nuqtai nazarini asoslab berish va saqlab qolish orqali yechish yoki xal kilish imkoniyatiga ega bo'lishiga asoslangandir. Qo'llanilishi: o'quvchiga o'z nukta nazari, fikrini ishlab chikish uchun imkoniyat va fursat berilishida; o'qituvchi o'quvchilar bilan birgalikda turli nukta nazarni muxokama kilish jarayonida; Afzalligi: o'quvchi o'z fikrini asoslaydi; ta'lim oluvchilarga erkin so'zlash imkonini beradi.

8. Aqliy xujum. Aqliy xujum – sinfdagi xar bir o'quvchi oldiga o'qituvchi quygan savol yoki muammo yuzasidan o'z fikrini bayon etishga imkon beruvchi o'quv uslubidir. Uslub moxiyati «Bir kalla yaxshi, yigirma bittasi undan yaxshi» prinspi buyicha o'qituvchi tomonidan belgilangan muammo yoki savol yuzasidan extimol tutiladigan hamma fikrlar variantini bir yerga jamlay olishda bo'lib, istisno tariqasida ta'lim oluvchilarning barcha fikrlari, shu jumladan, aytarli tug'ri bo'lmaganlari ham inobatga olinadi. Bu narsa bayon etilgan fikrlarning keyingi taxlilida o'quvchilarning quyilgan savol yoki muammoni tug'ri tushunishlariga imkon beradi. Qo'llanilishi: savol, topshirik yoki muammoni xal qilishda fikrlarni erkin aytishda; muammoni xal qilish qobiliyatini oshirishda; fanga kirish va asosiy mavzu mazmunini bilib olishda; Afzalligi: aytilgan

fikrlar tanqid yoki muxokama qilinmasligi yoki baxolanmasligi o'quvchilarning mazmunining ilmiyligiga chuqurroq jalb qilinishi; belgilangan vaqt doirasida barcha xoxlovchilarga o'z fikrlarini bayon etish imkoniyatining berilishi.

9. Xar kim xar kimga urgatadi. «Xar kim xar kimga o'rgatadi» uslubi o'quvchilarga o'rgatuvchiga aylanish, ma'lum bilimlarni o'zlashtirgich, urtoqlari bilan baham ko'rish imkonini beruvchi o'qitish uslubidir. Bu uslubning maqsadi o'quvchilarga o'qitish jarayonida zarur bo'lgan axborot maksimumini berish, ayni paytda o'quvchida axborot olish va berishga qiziqish uyg'otishdir. Shuningdek, axborot xajmini olgan o'quvchi ma'lum vakt davomida uni iloji boricha ko'proq o'rtoqlariga yetkazadi. Qo'llanilishi: o'quvchilada axborot olish va berishga qiziqish uyg'otish uchun; axborotni diqqat bilan eshitish va eslab qolish uchun; sherigining axborotini tinglab, boshqa sherik axtarish uchun. Afzalligi: o'z fikrini lunda bayon etishi; tinglash va eslab qolish darajasini rivojlantirish; fanga yoki mavzuga bo'lgan qiziqishni uyg'otish.

10. Debatlar. Debatlar – o'z nuqtai nazarini asoslashda sinfdagi barcha o'quvchilarning baxslashuvda faol ishtirok etishini ta'minlovchi o'qitish uslubidir. Bu uslubdagi foydalanish tanqidiy tafakkurni rivojlantiradi. O'quvchi o'z nuqtai nazarini rad etishi kerak. Baxs xaqiqatni yuzaga keltirgani bois o'qituvchi sinfni ikki guruxga bo'lgan xolda munozarani atayin avj oldiradi (guruxlarga birbiriga zid nuqtai-nazarlarni aytadi, baxsli topshiriqlar beradi). Bu usul yozma xolda olib borilsa, yozma debatlar bo'ladi. Qo'llanilishi: baxsda o'quvchilarning faol ishtiroki ta'minlanganda; muammoni xal qilishda moxirlikka o'rgatishda; fikrni anik va qisqa ifodalashga imkon berilganda. Afzalligi: o'quvchilarni baxslashishga o'rgatadi; munozara madaniyatiga o'rgatadi; asoslab berish malakasini oshiradi[5].

Demak, yuqoridagilarni tajribada qo'llab, o'rganib, o'quvchilarning ko'nikma, malaka me'yorini quyidagicha belgilash mumkin:

1. Nimani o'qidim? (o'qiganda) - 10 %
2. Nimani eshitdim? (eshitganda) - 20 %
3. Nimani ko'rdim? (ko'rganda) - 30 %
4. Nimani eshitdim va ko'rdim? - 50 %
5. Muxokama, baxs-munozara - 70 %
6. Shaxsan o'zim bajardim - 80 %
7. Ustoz bilan birga bajardim - 90 %

Xulosa. Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, innovatsion usullarni qo'llab dars o'tilganda sinfda, o'zlashtirmaydigan o'quvchi qolmaydi. Deyarli barcha o'quvchilar dars jarayoniga jalb etilib, ularning darsga qiziqishlari ortadi. O'quvchilarning kelgusida mustaqil bilim olishlariga, xunar o'rganishlariga imkon yaratiladi.

ADABIYOTLAR

1. Ж.Г.Иулдошев, С.А.Усмонов. «Педагогик технология асослари» Тошкент 2004 й. 140 бет
2. «О'quvchilarga билим беришда инновацион усуллардан фойдаланиш» Тошкент, 2004 й.
3. Sercu L. Bandura E. Castro P. Davcheva L. Ryan P. Foreign Language Teachers and Intercultural Competence: An International Investigation. 2005.
4. Махмудов Қ.Ш.О'. "О'рганилаётган хорижий тил та'лимида о'quvчининг маданиятлараро компетентлиги". 2022 й. 846-857 б.
5. У.Қ Толипов. М.С.Усмонбоев "Педагогик технологияларни татбиқий асослари" 2005 й
6. Б.Ходиев. Л.Голиш. Мустақил о'quv фаолиятини ташкил этиш услуб ва воситалари Тошкент 2006 й

TASVIRIY SAN'AT O'QITISHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

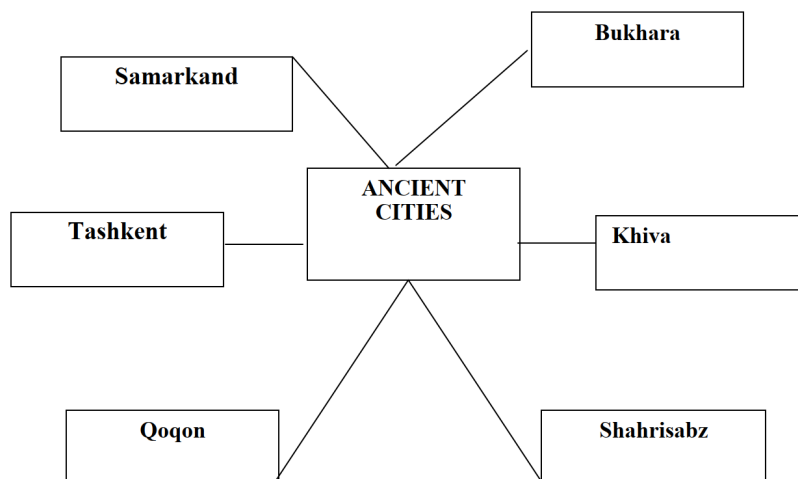
Azimova Muxayyo Barotovna,

Tasviriy va amaliy san'at kafedrası dotsenti, Buxoro

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada tasviriy san'at fani, pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanishga qiziqish, ta'lim jarayonida interfaol metodlar va innovatsion darslar; o'qitishning noan'anaviy usullari, tabaqalashtirish, guruhlarda ishlash, suhbat, muhokama, ma'lumotlar bazasi, "Aqliy hujum", "Klaster- tarmoq", "Kungaboqar", "Bumerang", "Muzey", "Taqqimot-taqqimot" kabi usullar mazmun mohiyatidan kelib chiqqan holda – bolaning e'tiborini jalb qilish, zeriktirmaslik, birgalikda ishlash, darslarni rag'batlantirish, o'z fikrlarini o'rtoqlashish, solishtirish, samimiy bahs-munozarani kiritish, faol ishtirokni rag'batlantirish tamoyillari bo'yicha yaxshi natija berishi.

Kirish Tasviriy san'at fani ham umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshqa fanlari kabi o'quvchilarni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash, ularni komil insonqilib shakllantirishga xizmat qiladi. Tasviriy san'at insonning ichki ma'naviy kechinmalarini, fikr-mulohazalarini, kayfiyatlarini, tabiiy go'zalliklarini turli rang va shakllar obrazi orqali ifodalaydi. O'qituvchi o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy, badiiy madaniyatini yuksaltirishda turli usul, shakl va vositalar orqali o'z maqsadiga erishish uchun darsining ta'sir kuchidan foydalanishi mumkin. Bugungi kunda ta'lim jarayonida yangi pedagogik va axborot texnologiyalari, interfaol metodlar, innovatsion darslardan foydalanishga qiziqish ortib bormoqda. Buning asosiy sabablaridan biri shundaki, an'anaviy ta'lim shu paytgacha o'quvchilarni faqat tayyor bilim olishga o'rgatgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni izlashga, mustaqil o'rganishga, tahlil qilishga, hatto o'zicha xulosa chiqarishga o'rgatadi. Hozirgi vaqtda zamonaviy metodlardan foydalangan holda dars o'tish o'qituvchidan mahorat va ijodkorlikka intilish, shu orqali ta'lim rivojiga hissa qo'shishni talab etadi. O'qitishning noan'anaviy usullarini qo'llash orqali iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, bo'sh o'quvchilardan o'ziga ishonch muhitini yaratish, sinfda o'quvchilar o'rtasida do'stlik, o'zaro mehr-oqibat, hamfikirlikni shakllantirish. Yangi pedagogik texnologiyalar va interfaol usullardan foydalanishda o'qituvchi birinchi navbatda ushbu texnologiyalarning maqsadi, mazmuni, qo'llash usullari, shartlari bilan tanishadi, so'ngra ularni o'z darslarida to'liq, qisman yoki qisman qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladi. ularning predmetining uslubiy xususiyatlari haqida. Noan'anaviy mashg'ulotlar darsning sifati va samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tabakalanish, guruhlarda ishlash, suhbat, munozara, ma'lumotlar bazasi, "Aqliy hujum", "Klaster-tarmoq", "Kungaboqar", "Bumerang", "Muzey", "Taqqimot-taqqimot" kabi usullar o'ziga xos mazmunga ega. tashqariga -bola e'tiborni jalb qila oladi, zerikmaydi, uyg'unlikda ishlaydi, darsni rag'batlantiradi, o'z fikrini boshqalarning fikri bilan taqqoslaydi, samimiy muhokamaga kirishadi, faol ishtirok etishga undaydi. Tasviriy san'at darslarida nazorat ishida, tashkiliy qismda, uyga vazifa so'rashda, yangi mavzuni mustahkamlash va takrorlashda, o'quvchilar o'zlashtirgan BKMlarini aniqlashda interfaol usullardan foydalanish mumkin. Aqliy hujum usuli «Aqliy hujum» atamasi inglizcha «Brainstorming» so'zidan olingan. «Brain» - miya, «Sterling» - hujum, bo'ron, hayajon. Bu uslubning «aqliy hujum» deb atalishi uning asl ma'nosini ochib beradi, lekin uni «aqliy hujum» deb atash o'rinlidir. Bu texnologiyadan tasviriy san'at darslarida

foydalanish mumkin. Masalan, yaqin va uzoq mavzular tezkor savollar shaklida beriladi, qisqa javoblar o'quvchilar xotirasini mustahkamlaydi, darsda berilgan bilimlarni charxlaydi, ko'nikma va malakalarni rivojlantiradi. Talabalar zukkolik va topqirlik bilan ajralib turadi. "Taqdimot" usuli Taqdimotda har bir talabaning ishi uning taqdimoti orqali baholanadi. O'qituvchi ishtirokchilarning faoliyati, bilimlari va yutuqlarini taqdim etish uchun shart-sharoit va ahamiyat yaratadi. O'z ishini ko'rsatish orqali o'quvchi bilimlarni egallash, xato bilan o'rganish, o'z-o'zini boshqarish kabi fazilatlarga ega bo'ladi. Taqdimotda qilingan taqdimotning muvaffaqiyati, fikr va g'oyalarning yangilanishi, erkin fikrning rivojlanishi, tinglovchilar xulosasi, uning yutuq va kamchiliklarini o'quvchi bilib oladi. Choraklik nazorat ishlarida tashkil etilgan o'quvchilarning ijodiy "Ko'rgazmasi" bu usulning ahamiyatini ko'rsatadi. Sababi, o'quvchilarning chorak davomida egallagan ijodiy, amaliy va nazariy bilim, ko'nikma va malakalarini "Taqdimot" usuli orqali aniqlash qulayroq va ijobiydir. «Tarmoqlar» yoki «Klaster» usuli G'oyalarni tarmoqqa ajratish - bu o'quvchilarga har qanday mavzuni chuqur o'rganishga yordam beradigan va mavzu bilan bog'liq tushuncha yoki aniq g'oyalarni erkin va ochiq birlashtirilgan ketma-ketlikda tarmoqqa o'rgatish uchun pedagogik strategiya.

Tematik tarmoq quyidagi tarzda tashkil etilgan.

1. Mavzu bo'yicha xayolga kelgan har qanday fikr bir so'z bilan ifodalanadi va ketma-ket yoziladi.

2. Fikrlar tushuncha yozishda davom etadi.

3. "Sumalak". Tanlangan mavzu asosida doskaga kompozitsiyaning eskizi chiziladi. Bunda 1-reja, 2-reja, istiqbol, raqamlar fazoviy joylashuv, xarakterli vaziyatlar, fon, rang, yorug'lik-soya kabi tasviriy elementlarga e'tibor beriladi. "Kungaboqar" texnologiyasi mavzusini mustahkamlash. Talabalar guruhlariga bo'lingan. O'qituvchi har bir guruhga mavzuga, bitta masalaga yoki asosiy masalaga qarab bitta masala qo'yadi. Har bir guruh kungaboqar yasaydi, uning o'rtasiga aylana qo'yadi va barglarni bir-biriga yopishtiradi. Mavzuga qarab barglarga yozilgan javoblar aylana bo'ylab yopishtiriladi. (Etarli miqdorda qog'oz varaqlari oldindan tayyorlanishi kerak). Javoblar oshgani sayin, vaqt o'tishi bilan «Muammolar guli» guruhlarida o'sishda davom etadi. 1-guruh. "Navro'z bayrami".

2-guruh. “Milliy sport turlari va xalq o‘yinlari”. 3-guruh. «Navro‘z taomlari». Masalan: Samarqand Qo‘qon Toshkent Buxoro Xiva Shahrisabz QADIM SHAHARLAR

Savol-javobda faol ishtirok etgan o‘quvchilar rag‘batlantiriladi. So‘ngra ijodiy faoliyatga yo‘naltirilgan o‘quvchilar o‘zlari tanlagan epizodik variant asosida mustaqil ravishda “Navro‘z bayrami” kompozitsiyasini ishlab chiqadilar. Kezi kelganda shuni aytish kerakki, bugungi o‘quvchilar XXI asr farzandlaridir. Hozirgi globallashuv, fan-texnika taraqqiyoti davrida oddiy dars bilan o‘quvchilarni darsga jalb etish tobora qiyinlashib bormoqda. Bu esa har birimizdan darslarimizni yanada samarali va samarali o‘tkazish uchun yangi pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar, zamonaviy axborot texnologiyalari – internet, kompyuter, multimedia, slaydlar, proyektorlardan foydalanishni talab etadi. Shundagina har bir o‘qituvchi o‘z maqsadiga erisha oladi.

ADABIYOTLAR

1. Azizxo‘jaeva N. O‘qituvchilar malakasini oshirish texnologiyasi. T.: TDPU, 2000.

2. Mahmudov M. O‘quv materiallarini didaktik loyihalash tizimi. «Pedagogik mahorat», 2002, 3-son,

3. Tolipov O‘, Usmonboeva M. Pedagogik texnologiyalarning amaliy asoslari – T.: Fan, 2006.

4. www.bilimdon.uz www.ziyounet.uz.

**УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА “ХАЛҚ
ХУНАРМАНДЧИЛИГИ” МАШҒУЛОТЛАРИНИНГ
ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ АСОСИДА
АМАЛГА ОШИРИЛИШИ**

Айтмуратов Бахтияр Турғунбаевич,

*Қорақалпоғистон Республикаси халқ таълими ходимларни қайта
тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази ўқув
жараёнини ташкил этиш бўлими бошлиғи*

*Аннотация. Мазкур мақолада Умумтаълим мактабларида “Халқ
хунармандчилиги” машғулотларининг замонавий таълим технологиялари
асосида амалга оширилиши. Ўқувчиларни каштачилик санъати
мактаблари билан таништириш, ўқув жараёнида ахборот-коммуникация
технологияларини қўллашни изчил ёритилган.*

*Калит сўзлар: хунарманд, технология, восита, каштачилик,
машғулот, фат, таълим, тарбия, жараён, метод, шароит, гоя, фикр,
мулоҳаза.*

**IMPLEMENTATION OF «FOLK CRAFTS» TRAINING
IN SECONDARY SCHOOLS ON THE BASIS OF MODERN
EDUCATIONAL TECHNOLOGIES**

Aytmuratov Bakhtiyar Turgunbaevich,

*Head of the Department for the organization of the educational process
of the Regional Center for the retraining of personnel and their professional
development of public education of the Republic of Karakalpakstan*

*Annotation: In this article, the implementation of the «Folk Crafts»
Training in secondary schools on the basis of modern educational technologies.
Introducing students to schools of embroidery arts, consistently covered the use
of information and communication technologies in the educational process.*

*Key words: craftsman, technology, tool, embroidery, occupation, education,
upbringing, process, method, conditions, idea, opinion, communication.*

**ВНЕДРЕНИЕ ОБУЧЕНИЯ «НАРОДНЫМ ПРОМЫСЛАМ»
В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ НА ОСНОВЕ
СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

Айтмуратов Бахтияр Турғунбаевич,

*Начальник отдела организации учебного процесса Регионального
центра переподготовки кадров и их повышения квалификации
Министерства народного образования Республики Каракалпакстан*

*Аннотация: В данной статье рассматривается внедрение обучения
«Народным промыслам» в общеобразовательных школах на основе
современных образовательных технологий. Знакомя учащихся со школами
вышивального искусства, последовательно освещал использование
информационно-коммуникационных технологий в образовательном
процессе..*

*Ключевые слова: ремесленник, технология, инструмент, вышивка,
занятие, образование, воспитание, процесс, метод, условия, идея,
мнение, общение.*

“Халқ хунармандчилиги”ни ўқитишда замонавий педагогик ва ахборот-

коммуникация технологияларидан фойдаланиш воситалари умумтаълим мактабларида “халқ хунармандчилиги”дан ўқувчиларга бадий таълим беришда, таълимнинг амалий машқ қилиш методи уларнинг янада фаол бўлишини таъминлайди. Каштачилик санъати бўйича ўқувчининг мустақил ишлай олиши унинг машғулотларни сифатли ўзлаштиришига имкон беради.

Таъкидлаш жоизки, таълим-тарбия жараёнини самарали амалга ошириш кўп жиҳатдан ўқувчиларнинг замонавий педагогик, компьютер технологияларидан самарали фойдаланишнинг назарий ва амалий асосларини қай даражада эгаллаганлиги билан белгиланади. Шарқда машҳур кишиларимиз каштачилик санъатининг истиқболига назар солиб, бундай деган эди: “Шундай ижодий уфқ топиш керакки, унга интилган сари янги-янги гўзаллик олами очилсин, табиатни айнан тасвирлаш бу санъатнинг ниҳояси эмас, агар кимки расмдаги ҳар бир чизиққа жон бағишлай олар экан, у санъат калитини эгаллаган бўлади”.

Айнан шу ўринда каштачилик санъати ниҳоятда оғир ва машаққатли ижод йўли эканлигини, наққош усталарининг асрлар давомида чизиқли тилсимотни эгаллашга бўлган таълимотини Ўрта Осиё халқларининг халқ хунармандчилиги тараққиётига қўшган ҳиссаларини ўқувчиларга тушунтириш мақсадга мувофиқ. Бунинг учун, биринчи навбатда, машғулотлар жараёнида ўқувчиларнинг “Каштачилик санъати” ҳақидаги тушунчаларини ҳосил қилиш ва уларни англаш, уларнинг мустақил фикрлашини таъминлаш мақсадида “кластер” (тармоқлар) методидан қуйидагича фойдаланиш мумкин.

“Кластер” методи ўқувчининг фикрлаш қобилиятини ривожлантиради ҳамда халқ хунармандчилигига бўлган қизиқишини оширади. Худди шу метод воситасида каштачилик санъатининг асосий моҳиятини ўқувчи онгига сингдириш мумкин. Айнан шу метод орқали каштачилик санъати намоёндаларининг ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳам тушунча бериш имконияти мавжуд. Мазкур метод асосида ишлаганда баъзи қийинчиликларга дуч келмаслиги учун ўқув ва ҳужжатли фильмларни кўриш яхши натижа беради.

“Каштачилик санъати” машғулотларида баҳс-мунозара, ўйин, мусобақа ташкил этиш, викторина, криптограмма, кроссворд, чайнворд ечиш муҳим аҳамият касб этади. Бу фаолиятнинг ҳаммаси “Кластер” методидида тўғри ишлашга шароит яратади. “Кластер” методи психологик, педагогик, дидактик, методик стратегиянинг муайян шакли бўлиб, у таълим олувчиларга ихтиёрий муаммо (мавзу)лар хусусида эркин, очиқ ўйлаш ва фикрларини бемалол баён этишлари учун шароит яратишга ёрдам беради. Мазкур метод турли хил ғоялар ўртасидаги алоқалар тўғрисида фикрлаш имкониятини берувчи тузилмани аниқлашни талаб қилади.

“Кластер” методи аниқ объектга йўналтирилмаган фикрлаш шакли саналади. Ундан фойдаланиш инсон мия фаолиятининг ишлаш тамойили билан боғлиқ равишда амалга оширилади. Ушбу метод муайян мавзунинг таълим олувчилар томонидан пухта ўзлаштирилгунга қадар фикрлаш қобилиятининг бир меъёردа бўлишини таъминлашга хизмат қилади. “Кластер” методи пухта ўйланган стратегия бўлиб, ундан таълим олувчилар билан яқка тартибда ёки синф асосида ташкил этиладиган машғулотлар жараёнида фойдаланиш мумкин. Синф асосида ташкил этилаётган машғулотларда ушбу метод синф ўқувчилари томонидан билдирилаётган ғояларнинг мажмуи тарзида намоён бўлади. Бу ўз навбатида синфнинг ҳар

бир ўқувчиси томонидан илгари сурилаётган ғояларни уйғунлаштиради, улар ўртасидаги алоқаларнинг боғланиши ва топа олинishiга шароит яратади.

“Кластер” методидан фойдаланишда куйидаги жиҳатларга эътибор берилади:

1. Мавзу бўйича нимаки ўйланаётган бўлинса, шу нарса қоғозга ёзилади. Масалан, “Каштачилик санъати” фикрлар сифатга жиддий эътибор берилмаган ҳолда давом эттирилади.

2. Фикрлар узоқ-яқинлиги, ўрнининг алмашинувиға қарамай, улар ниҳоясига етмагунча ёзиб борилади.

3. Имкон қадар тушунчалар доирасида ғояларни илгари суриш ва улар ўртасидаги алоқадорлик ва боғлиқликни кўрсатишга эришиш орқали ғоялар йиғиндисига эға бўлиш учун ҳаракат қилинади.

Юқоридагилар мавзу мазмуни ва моҳиятини онгли, чуқур англаб етишга хизмат қилади. Таъкидлаш жоизки, умумтаълим мактабларида “Каштачилик санъати” ўқув жараёнида маълум муваффақиятларга эришиш учун технологик ёндашув сифатида муҳим аҳамиятга эға. Чунончи, бу ҳолат ўқувчиларнинг бадий тафаккурини бойитиш, онгли дунёқарашини ривожлантириш ва мустақил ишлай олишини таъминлашдаги зарурият бўлиб, уларнинг бадий-эстетик дидини тарбиялайди. Энг муҳими, ўқувчиларнинг дунёни онгида идрок этиши, юксак маънавиятли бўлиши, келажagini ўзи мустақил белгилаб оладиган ва замон талабига жавоб берадиган, билимдон, зукко, баркамол авлод бўлиб етишишдек улкан вазифани муваффақиятли амалга оширишга кенг йўл очади.

Умумтаълим мактабларида ўқув жараёнига технологик ёндашувнинг амалга оширилиши ўқитувчининг олдига қатор талабларни қўяди. Хусусан, ўқитувчилар ўқитиш ва тарбиялашни, ўқувчилар билимини холисона баҳолаш ва назорат қилишни билишлари лозим. Айниқса, виждонлилик, ҳайрихоҳлик, адолатлилик, дилкашлик каби фазилатлари мавжуд бўлган ҳолда, ўқувчиларнинг юқори даражадаги маданияти, маънавиятини тарбиялашда, энг аввало, ўқитувчида касбий тайёргарликнинг бўлиши ҳамда ўқув-тарбиявий ишларини ташкил эта олиши муҳим аҳамиятга эға.

Шунингдек, ўқитувчи ўз фанини чуқур билиши, замонавий педагогик технологияларни эгаллаганлиги, илмий-методик тадқиқот ишларини олиб бориши, ўз ишини доимо такомиллаштириши, меъёрий ҳужжатларни яхши тушуниши, ахборот-коммуникация технологияларидан фойдалана олиши, ижтимоий фойдали фаолият билан шуғуллана олиши, таълим ва тарбия сифатини таъминлаш имкониятини юзага келтиради. Бу борада “Лойиҳа”, “3x4”, “6x6”, “Ўйинли технология”, “Бумеранг”, “Блиц-сўров”, “Тармоқлар”, “Муаммоли ўқитиш”, “Ақлий ҳужум”, “Агар мен”, “ФСМУ” каби технологиялардан кенг фойдаланиш талаб этилади.

Замонавий педагогик технологияларни “Халқ ҳунармандчилиги”ни ўқитиш жараёнига олиб киришда, энг аввало, унинг амалиётдаги ҳолати ва назариясини ўқиб-ўрганишни ташкил этишга алоҳида эътибор берилади.

Замонавий педагогик технологияларни ўрганиш, кузатиш, назорат қилиш ва уни “Халқ ҳунармандчилиги” ўқув жараёнига татбиқ этиш бўйича семинар-тренинглар ўтказиш, уларни танлаш, таҳлил қилиш машғулотларнинг қизиқарли ва мазмунли бўлишини таъминлайди.

“Халқ ҳунармандчилиги” таълим жараёнида ўқитувчининг юксак педагогик маҳорати ва унга янгича ёндашуви асосида ноанъанавий дарслар, яъни ишчан ва ўйинли, семинар, сайр-саёҳатли, компьютерли, ижодий-

фантазияли, умумлаштирувчи, театрлаштирилган дарсларни ташкил этиш ўқувчиларнинг мустақил фикрлаш фаолиятини ўстиради, уларнинг ижодий қобилияти ва мантикий тафаккурини тарбиялайди.

Умумтаълим мактабларида ўқувчининг қомусий, тренерлик, менежер-бошқарувчилик вазифаларини ўзида намоён этиши муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, ўқитувчидан таълим-тарбия жараёнини бошқаришда педагогик маҳорат, ижодкорлик, қобилият ва компетентлик талаб этилади.

Ўқувчиларнинг бадиий-эстетик дунёқараши ва ижодий салоҳиятини оширишда, уларнинг мустақил фикр юритиш устуворлигини таъминлаш масаласини муваффақиятли ҳал этишда, амалий санъатдан таълим-тарбия ишларини яхши йўлга қўйиш муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Демак, умумтаълим мактабларида амалий ва бадиий безак санъатидан дарс самарадорлигини ошириш учун реал муҳит яратилиши керак бўлади. Бошқача айтганда, кундалик олиб борилаётган машғулотларни доимий равишда замонавий педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялари асосида ташкил этиш орқали амалий санъатдан кўзда тутилган аниқ мақсадга эришиш мумкин. Агар бу вазифа амалга оширилмас экан, таълим-тарбия соҳасида сифат ва самарадорликка эришиш, ўқув жараёнини такомиллаштириш масалалари ҳал этилмай қолаверади. Шунга кўра, ҳозирги кундаги долзарб масала – бу “Халқ хунармандчилиги” ўқув-тарбия жараёнида замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш.

Умумтаълим мактабларида ўқувчиларни “Халқ хунармандчилиги”га ўргатишда замонавий таълим методларидан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун умумтаълим мактабларида амалий ва бадиий безак санъати таълимининг янги мазмунини ахборот коммуникация технологиялари асосида шакллантириш, замонавий ўқув-методик мажмуалари ва ўқув тарбиявий жараённинг дидактик жиҳатларини таъминлаш ва мазкур соҳа ўқитилишининг илмий-амалий масалаларини тўғри ҳал этиш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан бири.

Мазкур масалани ижобий ҳал қилишда ўқувчиларга кашта турлари ва уларнинг ўзига хослиги ҳақида маълумот бериш ҳамда уларни турли шаклда кашта композицияларини тузишга ўргатиш, уларда ўтилаётган мавзуга нисбатан қизиқиш уйғотиш, назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни шакллантириш, мавзуга оид тарқатилган материалларни яқка, гуруҳ ва оммавий ҳолатида ўзлаштириб олишлари учун суҳбат-мунозаралар савол-жавоблар соатларини ташкил этиш, тарқатма ва дидактик материаллар тайёрлаш орқали ўқувчиларнинг назарий билими, амалий кўникма, малака ва компетенцияларини баҳолаш яхши натижа беради.

Ўқув жараёнидаги педагогик технология – бу аниқ кетма-кетлик ва изчилликдаги яхлит жараён бўлиб, у ўқувчининг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда, бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан пухта лойиҳалаштирилган ва қафолатланган натижа беришга қаратилган педагогик жараён ҳисобланади. Амалий машғулотларни ўтишда ноанъанавий методларни қўллаш, уларнинг имкониятларидан тўғри фойдаланиш, ҳар бир ўқитувчи учун масъулиятли вазифа. Ушбу вазифаларни амалга оширишда қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш лозим:

□ ўқувчиларга “халқ хунармандчилиги”ни ўргатишда ахборот-технологияларини қўллаш, ота-боболаримиздан қолган урф-одатлар, устоз-шогирд анъаналарини давом эттириш орқали, уларни маънавий-

ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш;

☐ “халқ ҳунармандчилиги”ни ўргатишда ўқувчиларни ижодкорлик ва изланувчанликка, касбий маҳоратини такомиллаштиришга йўналтириш;

☐ ўқувчиларда касб ахлоқи, катталарга ҳурмат, ватанпарварлик, ҳушмуомалалик, одоблилиқ, ростгўйлик, ҳалоллик, покизалиқ, сабр-қаноат, камтарлик, инсонпарварлик, адолатпарварлик, одиллик, меҳр-муҳаббат, самимийликни тарбиялаш;

☐ ўқувчиларда ижтимоий-ғоявий, юксак дунёқарашни шакллантиришдан иборат.

Ўқувчиларни каштачилик санъати мактаблари билан таништириш муҳим аҳамиятга эга.

Хонликлар даврида халқ амалий санъати усталари Хива, Қўқон, Бухоро, Самарқанд, Шаҳрисабз каби шаҳарларга йиғила бошладилар. Қўпинча Фарғона ва Бухоро наққошлари Самарқандга, Қўқон, Марғилон усталари Тошкентга келиб биноларни безар эдилар. Бу эса каштачилик мактабларининг янада ривожланишига ўзига хос композицияларнинг яратилишига, ранглар мажмуасини бойитишда катта роль ўйнайди. Лекин бу кашталари бир-бирига ўхшаса-да, ҳар бир каштачилик мактаби ўзининг алоҳида композиция ҳосил қилиш қонуниятлари, принциплари, иш методи, ранг колорити билан ажралиб туради.

Тошкент каштачилик мактаби. Тошкент кашталари ўзларининг нафислиги ва рангларнинг бир-бирига аста-секин ўтиши, аниқ бир колоритга қатъий риоя қилиниши, геометрик ва ўсимликсимон кашталарнинг кўп ишлатилиши билан ажралиб туради. Кашталар кўпинча яшил гаммада ишланади. Ислимий кашталарда ойгул, пахта, бофта, уч барг, шукуфта, баргли гул ва бошқа элементлар аниқ стиллаштирилган мураккаб гирих кашталари кенг қўлланилган.

Хива каштачилик мактаби. Хива каштаси Самарқанд, Тошкент, Фарғона, Бухоро усулидан тубдан фарқ қилади. Хива каштасида, асосан, зангори ва яшил ранглар жуда кўп ишлатилган. Ислимий кашта композицияси новда, марғула, шукуфта, барг, нўхат, гул, оддий ойгулдан ташкил топади. Кўпгина юлдуз ҳосил қилувчи гирихлар ишлатилиб, ораси спиралсимон ислимий кашта билан бойитилган. Хива кашталари умуман мадоҳилли композициялар асосида тузилади.

Бухоро ва Самарқанд каштачилик мактаблари. Бухоро каштаси композицияларининг мураккаблиги ва жозибadorлиги билан ажралиб туради. Бухоро кашталарида мураккаб гирихлар аниқ ва пухта ўлчамда ишлатилиши, ўсимликсимон кашталарнинг япроқ, мева, гул барглар ритмига алоҳида эътибор берилиши билан фарқланади. Самарқанд кашталари Тошкент, Фарғона усулларига ўхшаб кетади. Самарқанд кашталари ўта гулдорлиги, барг ва гулларининг ўта ҳаракатчанлиги, жонлилиги билан фарқ қилади. Кашталар аввал зангори, кейин эса яшил ранг гаммасида ишланган. Юқоридаги маълумотларни ўқувчилар онгида янада мустаҳкамлаш учун куйидаги ўқув топшириғини бажариш муҳим ўрин тутади.

жадвал

Мавзу саволлари	В	-	+	?
1. Халқ амалий санъати турлари				
2. Каштачилик санъати мактаблари				
3. Амалий санъатда каштачиликнинг тутган ўрни				
4. Каштачилик санъати тарихи				

жадвал

Инсерт методидан фойдаланиб ишлаш қоидаси:

1. Маъруза матнини ўқиб, матннинг четига қуйидаги белгиларни қўйиб чиқинг:

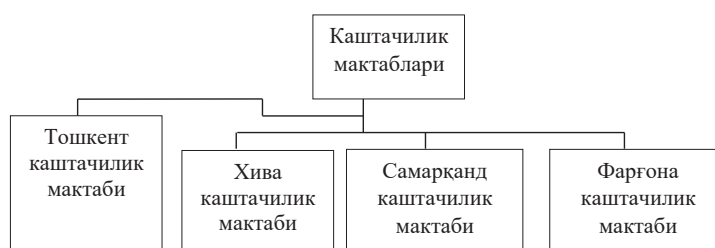
В – биламан;

+ – мен учун янги маълумот;

- – мен билган маълумотни инкор қилади;

? – ноаниқ (аниқлаштириш талаб қиладиган) қўшимча маълумот.

4-жадвал

Ўз-ўзини синаб кўриш учун саволлар:

- Ўзбек, қорақалпоқ халқ амалий санъати турларини санаб бера оласизми?

- Нақш нима?

- Амалий санъат қандай фан ва унинг мазмун-моҳияти нимага қаратилган?

- Каштачи усталардан кимларни биласиз?

Ўқув жараёнида ўқувчиларга шахс сифатида қаралиши, турли педагогик технологиялар ҳамда замонавий методларнинг қўлланилиши, уларни мустақил, эркин фикрлашга, изланишга, ҳар бир масалага ижодий ёндашиш, масъулиятни ҳис қилиш, илмий-тадқиқот ишларини олиб бориш, таҳлил қилиш, илмий ва ўқув адабиётларидан унумли фойдаланишга, энг асосийси, ўқишга, фанга ва ўзи танлаган касбига бўлган қизиқишларини кучайтиради.

Бундай натижага эришиш ўқув жараёнида ахборот-коммуникация технологияларини қўллашни тақозо этади.

Ҳар бир соҳага ахборот – коммуникация технологиялари шиддат билан кириб келмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида”ги фармонида бунинг тасдиғини кўриш мумкин. Дарҳақиқат, ҳозирги кунда таълим соҳасида компьютер имкониятларидан фойдаланмайдиган ўқув фанларини топиш мушкул. Ўқув жараёнидаги барча фанларга татбиқ этилган ахборот – коммуникация технологияларининг турли дастурлари ишлаб чиқилиб, улар амалиётда кенг қўлланилмоқда.

Бугунги кунда ахборот- коммуникация технологиялари ва уларнинг тушунчалари бирмунча оммабоп ҳисобланиб, улар амалиётга кириб улгурганлиги қўпчилигимизга маълум. Айтиш мумкинки, улар замирида ноанъанавий ўқитиш тизими ётади.

Машғулотлар давомида ноанъанавий методларни қўллаш, уларнинг имкониятларидан фойдаланиш ҳар бир ўқитувчи учун масъулиятли вазифа. Бу вазифаларни амалга оширишда қуйидаги жиҳатларга жиддий эътибор қаратиш лозим бўлади:

энг аввало, каштачилик санъати ўқув жараёнини ижодкорлик, изланувчанлик руҳида ташкил этиш учун ўқитувчиларнинг мантикий тафаккури, касбий маҳоратини такомиллаштириш;

ўқитувчиларга каштачилик санъатини ўргатишда ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, маънавий ахлоқий ва маърифий тарбияларнинг таъсирчан метод ва усуллари излаб топиш ҳамда улардан самарали фойдаланиш;

ўқитувчининг каштачилик санъати бўйича замонавий ижодкор сифатида фаолият кўрсата олиши орқали ўқувчилар ижобий, иқтисодий ташаббускорлиги, лаёқат ва иқтидорини тарбиялаш, уларнинг миллий ғурури, маънавий-ахлоқий ҳамда эстетик дунёқарашини юксалтириш;

инсонпарвар фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлида ўзбек ва қорақалпоқ миллатларининг маънавий - ахлоқий ва маданий ютуқларини тиклаш, сақлаб қолиш, мустаҳкамлаш ва ривожлантиришга нисбатан талаблар ихлосини ошириш.

Бу каби масалаларни муваффақиятли ҳал этиш ўқувчиларнинг мазкур соҳага оид билим савияси, саводхонлиги юқори бўлишига ҳамда улар танлаган касбларини эгаллашга йўналтирилган фаолиятининг самарали якунланишига мос келади.

Умумтаълиммактабларида “Халқхунармандчилиги” машғулотларининг замонавий таълим технологиялари асосида амалга оширилиши, амалий санъат таълимининг янги мазмунини шакллантиришда замонавий ўқув-методик мажмуалар ва ўқув-тарбиявий жараённинг дидактик жиҳатларини таъминлаш, мазкур соҳа ўқитилишининг илмий-амалий масалаларини тўғри ҳал этишда муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, умумтаълим мактаблари ўқувчилари амалий ва бадиий безак санъатидан муаммоли масалаларнинг моҳиятини англаб етиши, маълум топшириқлар ечимини топиш йўлида уларнинг шахсий эҳтиёжи, қизиқиши, қобилияти, истеъдоди, салоҳияти билан боғлиқ равишда олиб борилиши, бу ўз ўрнида мустақил ижтимоий фойдали фаолиятнинг йўлга қўйилиши, мустақил фикрлайдиган, маънавиятли, маърифатли ўқувчиларни тарбиялаш имконини беради.

Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда мамлакатимизда ўқувчилар тарбиясига, уларнинг келажакда етук мутахассис бўлиб етишишларига катта эътибор берилмоқда. Шу муносабат билан таълим жараёнига ахборот-коммуникация технологияларининг кенг қўламда татбиқ қилиниши, таълим мазмунини бойитишга, уни такомиллаштиришга ва ўқувчилар билимни ўзлаштиришларида жадаллаштириш, жамоавий ҳамда якка тартибда машғулотлар олиб бориш орқали, таълимни мажмуали лойиҳалаштириш муаммоларини ҳал этишни тақозо қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. – 592 б.

2. Каримов И. А. Юксак маънавият - енгилмас куч. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2008.

3. Урацов М. Б. Каштадўзлик ва тўқимачилик ҳунарларига оид атамалар. //Ўзбек тили ва адабиёти. -1996. 6-сон. –Б. 47-49.

4. 27. Абдураззаков А. А. XIX асрнинг охири - XX асрнинг бошларида ўзбек хотин-қизларнинг чеварчилиқ касб-хунарлари. *Общественные науки Узбекистане.* – 1998, – № 1. -С. 27-30.
5. Содиқова Н. Ўзбек миллий кийимлари. XX-XIX асрлар. -Т., 2001, 304 б.
6. Рассудова Р. Я. Узбекский художественный шов. - Т., 1966.
7. Makhmudova D.B. Design activity as a means of developing creative and aesthetic skills of preschool children. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol. 8 No. 9, 2020 ISSN 2056-5852 EJRRS Vol. 8 No. 9, 2020
8. Makhmudova D.B. Technological Training Important Means of Students' Continuous Socialization. *Eastern European Scientific Journal.* Ausgabe 3-2018. 270-275

ИХТИСОСЛАШТИРИЛГАН СПОРТ МАКТАБЛАРИДА МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМ ЭЛЕМЕНТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Атамурадов Жамшид Жалилович

Бухоро Давлат Университети докторанти. j.j.atamuradov@buxdu.uz

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-4004-8899>

Аннотация: Мақолада ихтисослаштирилган спорт мактабларида тарбияланувчи ёш спортчи ўқувчиларнинг мусобақа олди ва мусобақа даврида қолдирилган дарсларни ўзлаштириши муаммолари кўрсатилган бўлиб, бу муаммоларни ечишдаги истиқболли ечимлар келтирилган.

Калит сўзлар: Масофавий таълим, масофавий таълим технологиялари, дастурий таъминот, таълим, ўқитувчи, тьютор, ўқувчи.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ СПОРТИВНЫХ ШКОЛАХ

Атамурадов Жамшид Жалилович

Докторант Бухарского государственного университета.

Аннотация: В статье показаны проблемы юных спортсменов, обучающихся в специализированных спортивных школах, для усвоения учебного материала до и в соревновательный период, и предложены перспективные решения этих проблем.

Ключевые слова: дистанционное образование, технологии дистанционного образования, программное обеспечение, образование, учитель, тьютор, ученик.

USE OF DISTANCE EDUCATION ELEMENTS IN SPECIALIZED SPORTS SCHOOLS

Atamuradov Jamshid Jalilovich

Doctoral student of Bukhara State University

Abstract: The article shows the problems of young athletes studying in specialized sports schools for the assimilation of educational material before and during the competitive period, and offers promising solutions to these problems.

Key words: distance education, distance education technologies, software, education, teacher, tutor, student.

Республикаимиз Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга қилган ўз Мурожаатномасида “Биз Ўзбекистонни ривожланган мамлакатга айлантиришни мақсад қилиб қўйган эканмиз, бунга фақат жадал ислохотлар, илм-маърифат ва инновация билан эриша оламиз” – деб таъкидлаб ўтган эдилар. Бунинг учун, авваламбор, ташаббускор ислохотчи бўлиб майдонга чиқадиган, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали янги авлод кадрларини тарбиялашимиз зарур. Шунинг учун ҳам бугун мактабгача таълим тизимидан олий ўқув юртигача – таълимнинг барча бўғинларини ислох қилиш бошланди. Шу сабабли ҳаммамиз учун замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юксак маданият эгаси бўлиш узлуксиз ҳаётий эҳтиёжга айланиши керак. Тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур

ва шарт. Бу бизга юксалишнинг энг қисқа йўлидан бориш имкониятини беради. Зеро, бугун дунёда барча соҳаларга ахборот технологиялари чуқур кириб бормоқда. Шу билан бир қаторда аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзини кенг қарор топтириш керак.

Бу борада ҳудудларда аҳоли, айниқса, ёшларимиз учун янги оммавий спорт объектларини қуриш зарур. Бу йил 269 та футбол, волейбол, баскетбол ва бадминтон майдонлари, 178 та бокс, кураш, фитнес ва гимнастика спорт заллари, 32 та теннис корти қуриш бўйича ишлар амалга оширилади. [1]

Ёшлар орасида иқтидорли спортчиларни селекция қилишнинг “ташкилот – туман (шаҳар) – ҳудуд – республика” босқичларидан иборат тўрт босқичли тизими жорий этилади. Бу борада республикамиз бўйича ихтисослаштирилган спорт мактаб интернатлари шакллантирилган. Ушбу ихтисослаштирилган спорт мактабларида ҳам спорт билан шуғулланиш ҳам таълим олиш учун барча шароитлар мавжуд. Шу билан бирга мактаб тарбияланувчилари бўлмиш ёш истеъдодли спортчиларнинг билим даражаси алоҳида ётиборга лойиқ. Сабаби ёш спортчи ўқувчилар асосан бор куч шижоатини спорт машғулотларига беришади. Аммо шу билан бирга таълим олишга ҳам эътибор беришни унутмаслик лозим. Ихтисослаштирилган спорт мактаб интернатларида таҳсил олаётган ёш спортчи ўқувчиларнинг энг катта муаммоси бу ўқув йўлини машғулотлари ва мусобақа даврида қолдирилган дарсларни ўзлаштиришдир. Ихтисослаштирилган спорт мактаб интернатларида ўтказган суровномамизга асосан ёш спортчи ўқувчилар дарс жараёнига қайтгандан кейин қолдирилган дарсларни кўплигидан ўзлаштириши керак бўлган билимларни жисмонан улғуришмайди.

Ваҳоланки бу умидли ёш спортчи ўқувчилар нафақат етук спортчи, балки юртбошимиз таъкидлаганларидек билимли, илм-маърифатли, юксак маънавиятли бўлишлари лозим. Бу муаммони ечишда биз масофавий компонентларидан фойдаланиш мумкинлигини эътироф этишимиз мумкин.

Масофавий таълим технологиялари ўз навбатида фан ўқитувчидан маълум бир касбий маҳорат ва компетентликни, компьютер ва интернет технологияларидан маълум бир малакани талаб этади. Ўқитувчи ёш спортчи ўқувчилар томонидан ўзлаштириши керак бўлган машғулот материалларини тўғри тузиб уларга етказиш бўйича маъсул ҳисобланиб, ҳамда илғор, янги педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда ўқувчи билим даражасини оширишни мақсад сифатида белгилаши лозим. Бу ҳолда ўқитувчи тьютор вазифасини ўқувчи эса тингловчи вазифасини бажаради.

Биринчи навбатда ўқитувчи масофавий таълимнинг қайси компонентларидан фойдаланишини, қандай ўтказишини, қайси дастурий таъминотданлардан ва воситалардан фойдаланишини, ўқувчи қандай қилиб бу материаллардан фойдаланишини белгилаб олиши зарур. Бунда ўқитувчи ўқувчи томонидан дарснинг қай даражада ўзлаштирилганини текшириш учун назорат шакллари белгилаб олиши лозим.

Масофавий таълимда у ёки бу моделдан фойдаланиш амалда масофавий таълимнинг аниқ тизимини ишглаб чиқишни талаб этади. Масофавий таълимда жуда кўп турдаги моделлар мавжуд. Биз шулардан интерактивлик моделини кўришимиз мумкин.

Масофавий таълим тизими қуйидаги 3 та асосий функционал блоклардан ташкил топган бўлиши лозим:

Ушбу функционал блоklarдан фойдаланилган холда ўқитувчи кўзлаган мақсадига эришиши мумкин. Бундан ташқари ийжобий натижага эришиш учун ўқувчини ҳам бир қатор мажбуриятлари мавжуд. Булардан аввалам бор мусобақа даврида буш вақтини мазмунли ўтказиш учун ўқитувчи томонидан берилган топшириқларни, назоратларни бажариш мақсадга мувофиқдир.

Хозирги ахборот технологиялари ва интернет жадал равишда ривожланаётган даврда АКТдан фойдаланиш замон талаби булмоқда. Шу билан бирга ёшларимиз IOS ёки ANDROID тизимли мобил алоқа воситаларидан яъни смартфонлардан фойдаланишмоқда. Ёш спортчи ўқувчиларимиз ҳам бундан мустасно эмас. Биз масофавий таълим компонентларидан фойдаланиб ишлаб чиқишни режалаштирган мобил илова ҳам айнан шу ёш спортчиларимиз учун мўлжалланган булиб унда ўқитувчи сервер, ўқувчи клиент вазифасини бажаради. Мисол учун 7 - синфдаги информатика фанидан хавфсизлик техникаси қоидалари ва санитария-гигиена талаблари, компьютер, компьютернинг асосий қурилмалари ва уларнинг вазифалари, файл ва папка тушунчаси, клавиатура билан танишув, клавиатура тренажорида машқлар, клавиатура тренажорида машқлар, компьютердаги калкулятордан фойдаланиш, паинт дастури ҳақида, паинт ускуналар панели ва ундан фойдаланиш, паинтда амаллар бажариш, паинтда расмларни қайта ишлаш, паинтда амаллар бажариш, компьютер ўйинлари ҳақида, компьютер ўйинлари каби мавзулар курсатилган ва ёритилган.

Нима учун айнан 7 синф деган савол туғилиши табиий. Чунки биринчидан 7-8 синфдан бошлаб ёш спортчилар республика мусобақаларида иштирокларини бошлашадилар, иккинчидан спортчи ўқувчиларни шу ёшларда спортга бўлган истеъдодлари кўринади, учинчидан ёшликдан уларга масофавий таълим олиш кўникмалари ривожланади, тўртинчидан келажакда бу спортчиларимизда масофавий билим олиш малакалари ва имкониятлари шаклланади.

Масофавий ўқитиш учун мўлжалланган электрон ўқув материалларини ишлаб чиқишда маърузанинг асосий маъноси кўп ҳолларда ўзгармайди, аммо материалларни етказиш ва намоиш қилишда уларни доимий янгилаш, бунда янги технология ва методикадан (ўқув материалларининг виртуал кўриниши) фойдаланиш ва бунинг учун алоҳида вақт ажратиш талаб қилинади. Бу ҳолда ўқитувчи анъанавий тарза ўтилган дарс машғулотини электрон кўринишга олиб келиши керак. Масалан: “Компьютернинг асосий қурилмалари ва уларнинг вазифалари” мавзусини олганда ўқитувчи юқорида кўрсатилган уч функционал блоklarга асосан машғулот материалларини тайёрланиши:

1) Ўқувчига фаннинг мазмунини етказиш блоки; Бу блокда мавзунини

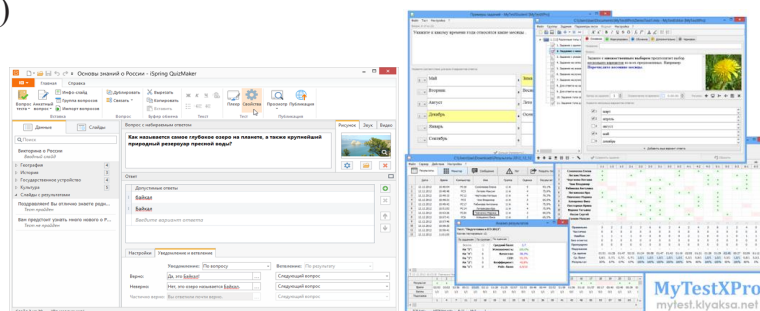
тушунтириш учун оддий тақдимот яратиши ёки видеоларга ёзиш – бунда тақдимот яратувчи офис ёки онлайн интернет хизматларидан фойдаланиш мумкин. (Power point, Prezi.com, Courselab...)

2) Тавсия этилган материалларни ўзлаштириш бўйича талабанинг мустақил ишини ташкил этиш блоки; ўқувчининг эгаллаган тушунчаларини мустаҳкамлаш учун янги педагогик технологияларга асосан ўқувчи томонидан тулдирилиши лозим булган вазифа ёки топшириқ сифатида бериш – бунда мавзига мос келадиган инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш мумкин.

Ушбу блокда қуйидагиларни мисол келтириш мумкин:

- ☐ “Венн диаграммаси” методи
- ☐ “Синквейн” – методи
- ☐ “Фсму” – методи
- ☐ “SWOT” таҳлил методи
- ☐ “Т- жадвал” таҳлил методи ва х.к

3) Билим назорати-ўқув материалларини ўзлаштириш натижалари. Мазкур блокда эгаллаган билим ва кўникмаларини текшириш учун тест каби топшириқларни берилиши ҳамда ўқувчи томонидан санаб утилган барча топшириқларни бажарилиши қолдирилган дарс машғулотини ўзлаштиришига асос бўлади. (iSpring QuizMaker, MY TEST, Master test ва х.к.)

1 – Расм. iSpring QuizMaker ва My Test дастур интерфейси.

Хулоса қилиб айтганда ихтисослашган спорт мактаб тарбияланувчилари бўлган ёш, умидли, истеъдодли ва истикболли спортчи ўқувчиларимиз нафақат кучли, етук спортчи, балким билимли, илм-маърифатли, маънан мустаҳкам авлод бўлишига, уларни доимий равишда илм, билим эгаллашга бўлган иштиёқларини ошириш келажакда, жаҳонда ватанимиз мавқеини оширишда, ҳаётда муносиб ўрнини эгаллашда муҳим омилдир. Бу мақсадга эришишда биз ўқитувчи-педагоглар томонидан доимо янги, замонавий, интерактив ва масофавий таълим технологияларни таълим жараёнига тадбиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 dekabrda Oliy Majlisga navbatdagi Murojaatnomasi

2. Андреев, А.А. Введение в дистанционное обучение [Текст] / А.А. Андреев. - М.: МЭСИ, 1997. - 254 с.

3. М. Е. Вайндорф-Сысоева, Т. С. Грязнова, В. А. Шитова Методика дистанционного обучения : учебное пособие для среднего профессионального образования Москва : Издательство // Юрайт, 2020. — 194 с. — (Профессиональное образование).

4. Атамурадов Жамшид Жалилович Роль преподавателя в

проектирования этапов построения дистанционного обучения. Журнал "ACADEMY" №10 (61) 2020 год [Электронный ресурс]:

URL: <http://academicjournal.ru/home/arkhiv-zhurnala-academy.html>

5. Значение прикладного программного обеспечения для подготовки экономистов Ж.Ж. Атамурадов, Г. Мухитдинова - УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА, 2018 - uch21vek.com [Электронный ресурс]:

URL: http://www.uch21vek.com/assets/uch21vek_3_1_2018.pdf#page=10

6. Абдуллаев С. Г. Оценка эффективности системы дистанционного обучения // Телекоммуникации и информатизация образования. – 2007. - N 3. - С. 85-92.

7. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълимда ахборот технологияларидан фойдаланиш муаммолари ва истикболлари // "Info. Kom Uz" жур. № 3, 2006.- 64-65 бетлар.

8. Khazratov F., Juraev Kh. METHODS OF CREATION AND ORGANIZATION OF WORK, TECHNOLOGY FOR CREATING AUTO-NAVIGATION MAPS [Электронный ресурс]: URL: <http://www.jcreview.com/?mno=9704>

ТАЪЛИМ СИФАТИ ВА ТАЪЛИМ СИФАТИ МЕНЕЖМЕНТИГА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР

*Ахмедов Мурод Убайдуллаевич
Ориентал университети проректори,
п.ф.ф.д. (PhD), доцент*

Аннотация: мақолада умумий ўрта таълими тизимида юқори сифатли таълимни таъминлашда таълим сифати ва уни бошқариш масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: таълими, таълим муассаса, таълим сифати, сифатини бошқариш, сифат менежменти.

TECHNOLOGY OF PRACTICAL IMPLEMENTATION OF MONITORING THE QUALITY OF EDUCATION IN THE PUBLIC EDUCATION SYSTEM

*Akhmedov Murad Ubaydullayevich
Vice-Rector of Oriental University, PhD, Associate Professor*

Annotation: the article covers the issues of quality of education and its management in ensuring high-quality education in the general secondary education system.

Keywords: education, educational institution, educational quality, quality management, quality management.

ТЕХНОЛОГИЯ ПРАКТИЧЕСКОЙ РЕАЛИЗАЦИИ МОНИТОРИНГА КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Ахмедов Мурод Убайдуллаевич
Проректор университета Ориентал,
д.п.ф.н. (PhD), доцент*

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы качества образования и управления им при обеспечении качественного образования в системе общего среднего образования.

Ключевые слова: образование, образовательное учреждение, качество образования, управление качеством, менеджмент качества.

Жаҳонда таълим энг ноёб капитал сифатида кадрланаётган бугунги шароитда таълимнинг ҳамма босқичларида, таълим натижаларини баҳолаш самарадорлигини ошириш ва усуллари такомиллаштириш механизмларини жорий этиш орқали барча инсонлар учун уларнинг ҳаёти давомида сифатли таълим олиш имкониятини яратишни долзарб вазифа қилиб қўймоқда.

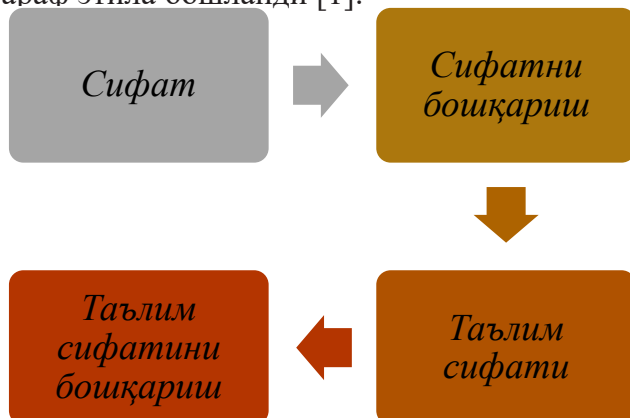
Таълим тизимининг сифат даражасини ошириш таълим стандартлари ва ўқув дастурларини замонавий талабларни ҳисобга олган ҳолда танқидий таҳлил қилиш ҳамда янгилаш билан бир қаторда, таълим муассасаларида педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш тизимини ҳам такомиллаштиришни тақозо этади. Чунки, ҳозирги кунда таълим муассасаларида яратилаётган замонавий шароит ва имкониятлардан самарали фойдалана оладиган, ўз ишига нисбатан талабчан, таълим муассасаси, оила ва маҳалла ҳамкорлигини йўлга қўя оладиган, чуқур билимли ҳамда ўзини-ўзи ривожлантирувчи раҳбар ва педагог кадрларнинг

фаолият кўрсатишини талаб қилмоқда.

Таълим сифати ва самарадорлигини ошириш йўналишида вужудга келаётган замонавий талаблар сифатида: педагогик жараёнлар иштирокчиларида ўзаро муносабатларни, субъект-объект ва субъект-субъект муносабатларини таҳлил қилиш ва мувофиқлаштириш; компетенциявий диагностика; таълим сифати бошқарувининг замонавий технологияларини амалиётга татбиқ этиш; халқ таълими (рахбар, педагог ва мутахассис) ходимларида малака оширишга бўлган эҳтиёжларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва объектив баҳолаш; халқ таълими ходимларининг касбий компетентлигини ривожлантириш; таълим сифати бошқаруви тизимини шакллантириш ва мунтазам такомиллаштириб бориш масалаларини келтириш мумкин.

Тадқиқотлар жараёнида “таълим сифатини бошқариш”ни тавсифлашга бўлган турли ёндашишларнинг мавжудлиги қайд этилди.

Таълим сифатини бошқаришга илмий нуқтаи назардан ёндашув хорижда ўтган асрнинг 20-йилларидан, бизда эса 50-йиллардан бошланган бўлиб, 80-йилларгача мазкур тадқиқотлар бир-биридан мустақил тарзда олиб борилган. Хорижда таълим сифатини бошқариш самарадорлигини ошириш усуллари излаш ишлари дастлаб ижтимоий бошқарувнинг умумий назарияси ютуқлари асосида амалга оширилган бўлса, мамлакатимизда, асосан, педагогика назарияси қоидаларига таянган эди. Аммо 80-йилларнинг ўрталаридан бошлаб бу узилиш жадаллик билан бартараф этила бошланди [1].

1-расм. Сифат ва таълим сифатини бошқаришнинг алоқадорлиги.

Таълим сифатини бошқариш (таълим сифати менежменти) таълимни бошқаришнинг умумий тузилмаси таркибига киради. Таълим сифати менежменти раҳбарнинг яккабошчилиги ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган ва амалда ўз самарадорлигини кўрсатган бошқаришнинг чизиқли тузилмасини инкор этмайди. Ўз ўрнида, сифат менежментининг жорий этилиши умумий бошқарув самарадорлигини сезиларли даражада оширади – таълим муассасаси раҳбари, ходимлари ва манфаатдор жамоат ташкилотлари вакиллари ўртасидаги муносабатларни тартибга солади. Вазифалар ва уларнинг бажарилиш кетма-кетлиги, бажариш йўллари, алоҳида усул ва ҳаракатларнинг батафсил тартиби, таълим сифатини таъминловчи асос сифатида қабул қилинган бошқарув қарорларининг самарали ижросини кафолатлайди.

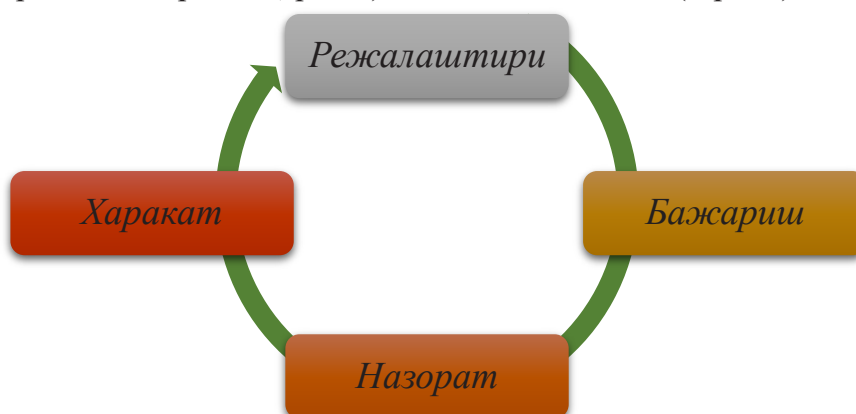
Шунинг учун ҳам таълим сифатини бошқариш таълим тизимидаги бошқарув фаолиятининг мавжуд назарияси ва амалиётини муҳим элементлар

билан тўлдиради, яъни у таълимни бошқариш яхлит тизимининг таркибий қисми сифатида амалга оширилади, деб ҳисоблаймиз.

Таълим сифати ташқи аудитини жалб қилган ҳолда ўқув муассасаси фаолиятини тизимли ва холис баҳолашга таянувчи таълим сифатини таъминлаш тизимининг ривожланиш мантиқи таълим муассасаларида таълим сифати менежменти тизимини ишлаб чиқиш ва жорий этишни тақазо этади.

Бундан ташқари ўқув муассасаларида таълим сифати менежменти тизимининг мавжудлиги келажақда таълим жараёни сифати ва натижаларини баҳолашнинг ташқи назорати тадбирларини ички назорат ва ўзини-ўзи баҳолаш натижаларидан фойдаланиш билан алмаштириш имкониятини яратади, мазкур жараёнларнинг жамоатчилик назоратига очиқлиги эса таълим муассасасига бўлган ишонч даражасини оширади.

Сифат бошқарувига ёндашувларнинг тадрижий ривожланишига эътибор қаратадиган бўлсак, сифат менежментининг статистик назоратга асосланган узлуксиз технологик ўзгаришлар цикли тарзида амалга оширилишига доир замонавий концепцияси илк бор В.Шехарт (Walter Shewhart)нинг асарларида қайд этилган. Бу “Шехарт цикли” номи билан машҳур PDCA (Plan – Do – Check – Act), яъни РБНХ (Режалаштириш – Бажариш – Назорат – Ҳаракат) цикли ҳисобланади (2-расм).

2-расм. Шехарт – Деминг цикли.

Ушбу циклнинг моҳияти қуйидача изоҳланади:

- белгиланган ишларни бажаришда йўл қўйилган хатолар аниқланганда ўз ҳаракатларингизни яхшилашни режалаштиринг ва мазкур муаммоларни ҳал этиш ғояларини топинг;
- муаммони ечишда бажарилиши керак бўлган ишларни дастлаб ишнинг кичикроқ ҳажми учун бажаринг. Бу ғояларингизнинг ишлаши ёки ишламаслиги масаласини аниқлаш жараёнида амалдаги фаолиятингизда рўй бериши мумкин бўлган хатоликларнинг олдини олиш имкониятини беради;
- синов ўзгаришлари кутилган натижаларни берганлигини назорат қилинг. Шунингдек, ихтиёрий вақтда талаб қилинадиган натижавий сифатни билиш ва юзага келиши мумкин бўлган муаммоларни аниқлай олишингизни кафолатлаш мақсадида таклиф этилаётган асосий тадбирларни (тажрибаларни давом эттириш ёки эттирмасликдан қатъий назар) узлуксиз назорат қилинг;
- агар тажрибангиз муваффақиятли бўлса, уни кенг миқёсда қўллашга ҳаракат қилинг. Бу эса ўзгаришларни фаолиятингизнинг доимий таркибий

қисмига айлантиради. Шунингдек, ўзгаришларни жорий этишда сизга ҳамкорлик қиладиган бошқа шахсларни ҳам жалб этишга ҳаракат қилинг.

В.Э.Деминг (W.Edwards Deming) Шехарт цикли ва ишлаб чиқаришни бошқариш статистик методологиясининг қўллаш қўламини савдо ва хизмат кўрсатиш соҳасига қадар кенгайтирди.

Сифатни бошқариш назариясининг шиддат билан ривожланиш даври ўтган асрнинг 40-йиллари охири ва 50-йилларига тўғри келди. Ушбу даврда А.Фейгенбаум (Armand V.Feigenbaum) сифатни ишлаб чиқиш, сифатни қўллаб-қувватлаш ва сифатни яхшилаш босқичларидан иборат Сифатнинг Умумий Назорати (Total Quality Control) тушунчасини киритди.

Бугунги кунга келиб ТҚСнинг бир нечта асосий (Япония, Америка, Европа) “мактаб”лари мавжуд. Шунинг учун бўлса керак, ТҚС асосини белгиловчи тамойиллар миқдори ҳақида мутахассислар ўртасида ягона бир фикр йўқ. Асосийлар сифатида қуйидаги саккизта тамойил тан олинади [2]:

1. Ташкилотнинг истеъмолчига юз тутганлиги.
2. Раҳбарликнинг роли.
3. Ходимларни жалб этиш.
4. Жараёنли ёндашув.
5. Бошқаришга тизимли ёндашув.
6. Мунтазам такомиллаштириш.
7. Далилларга асосланган қарорларни қабул қилиш.
8. Таъминловчилар билан ўзаро манфаатли муносабат.

Дунёнинг кўпгина мамлакатларида маҳсулот, хизмат, иш ва жараёнларнинг юқори сифатини таъминлашга йўналтирилган ҳукумат, фирма ва компаниялар раҳбариятининг улкан саъй-ҳаракатлари натижасида сифатни ошириш миллий ғояга айланди.

Турли ёндашувларнинг интеграцияси натижасида Сифатнинг ялпи бошқаруви (Total Quality Management – TQM) концепцияси шаклланди.

Замонавий ТҚМнинг асосини олий даражадаги бошқарувнинг ташкилот, унинг ходимлари, истеъмолчилари ва жамиятнинг манфаатларини кўзлаб сифат соҳасидаги узок муддатга мўлжалланган стратегиясини ишлаб чиқиш ва барча ходимларнинг уни амалга оширишдаги иштироки ташкил қилади. Ташкилотдаги менежмент сифатини яхшилашда биринчи раҳбарнинг масъулиятини кенгайтириш тамойилини илгари сурган ва асослаган А.Фейгенбаум ТҚМ тамойиллари ишлаб чиқилишига катта ҳисса қўшган.

Ташкилот олий бошқарувининг сифатни бошқаришдаги доимий ва мунтазам шахсий иштироки – таълим муассасасининг сифатни таъминлаш ишида муваффақият гарови ҳисобланади.

Сифатнинг ялпи бошқарувини жорий этиш учун раҳбар қуйидагиларни амалга ошириши лозим:

- сифат менежментини жорий этиш, рақобат шароитида таълим муассасасининг мақсади, умумий мафкураси, ривожланиш тамойилларини ишлаб чиқиш тўғрисида стратегик қарор қабул қилиши;
- ташкилот мақсадлари таркибига сифатни таъминлашни киритиш, уни ҳам маънавий, ҳам моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш;
- ташкилот олий бошқаруви таркибидан сифат учун масъул вакилни тайинлаш;
- жараёнларни бошқаришнинг статистик усуллари ва сифат менежменти соҳалари бўйича ходимларни (шу жумладан, юқори поғона раҳбарлар таркибидан) тайёрлаш;

- ходимлар билан тескари алоқани ташкил қилиш (ички истеъмолчиларнинг фикрлари ва талабларини инобатга олиш);

- ички аудит ва ташкилотдаги камчиликлар таҳлилини мунтазам ўтказиб туриш.

Джуран ва Деминглар таъкидлашича, сифат учун масъулиятнинг салмоқли қисми (муаммоларнинг 96 фоизи) менежмент тизими ва унинг яратувчилари, қолганлари (муаммоларнинг 4 фоизи) бажарувчилар зиммасига юклатилади.

TQM концепциясида сифатни бошқаришга доир аввалги концепцияларга хос бўлган барча ижобий жиҳатлар ўз аксини топган. У ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳасида кўпгина замонавий менежмент тизимларининг асосини ташкил қилади. TQM нинг кўпгина ёндашувлари ISO оиласига кирувчи халқаро сифат стандартларининг замонавий авлоди ғоялари таркибига киритилган.

Стандартларнинг аҳамияти шундаки, улар корхона менежментига тизимли ва жараёنли ёндашувни жорий этиш, менежментнинг эътиборини истеъмолчиларга ва уларнинг манфаатларини ҳисобга олишга қаратади. Халқаро стандартлаштириш ташкилотининг (ISO) 9000 рақамли стандартлари сифат тизимларини лойиҳалаштириш ва қўллашнинг ягона, бутун дунёда тан олинган ёндашувини жорий қилди.

ISO 9000 стандартлари турли соҳа ташкилотлари учун универсалдир. Улар ишлаб чиқариш, алоқа, хизматлар, соғлиқни сақлаш, таълим каби фаолият соҳаларида фаол қўлланилмоқда ва дунёда энг машҳур стандартлар сифатида Гиннеснинг рекордлар китобига киритилган.

Бугунги кунда таълим соҳасида ISO 9000 стандартлари асосида ишлаб чиқилган сифат тизими стандартлари унчалик кўп эмас. Уларнинг орасида халқаро стандарт сифатида тан олингани ягона – ISO/IWA 2 «Quality management systems. Guidelines for the application of ISO 9001:2000 in education» (Сифат менежменти тизимлари. ISO 9001:2000 ни таълимда қўллаш бўйича йўриқнома). Мазкур халқаро стандарт 2002 йилда Мексикада бўлиб ўтган халқаро конференция (IWA 2 – International Workshop Agreement) келишувлари натижаларига кўра ишлаб чиқилган. Стандартнинг дастлабки таҳрири (IWA 2:2003) 2003 йилда қабул қилинган. Стандартнинг бугунги кунда амалда бўлган иккинчи таҳрири (IWA 2:2007) 2007 йилда қабул қилинган.

ISO/IWA 2 стандарти ISO 9001:2000 стандартида кўзда тутилганлардан бошқа ҳеч қандай қўшимча талабларни қўймайди. Унда таълим хизматлари сифатини бошқариш билан боғлиқ ISO 9001:2000 талабларини таълим муассасаларида қўллашга доир йўриқномалар ўз аксини топган [3].

IWA 2 стандартини ишлаб чиқиш ва қўллаш қуйидаги натижаларга эришишни кўзлайди:

- касбий таълим жараёнларини стандартлаштириш;
- таълим жараёни учун зарур бўлган ҳужжатлар ҳамда қайдларни бошқариш ва юритиш жараёнларининг мунтазам мониторингини таъминлаш;
- таълим соҳасидаги давлат талабларининг бажарилишини кафолатлаш;
- таълим хизматлари, ўқитувчилар таркиби ва таълим мазмуни сифатини кафолатлаш.

IWA 2 стандартининг мақсади таълим муассасасидаги сифат менежменти тизими самарадорлигини ошириш ва таълим олувчиларга

тақдим этилаётган таълим хизматлари сифатини узлуксиз ошириб боришдан иборат.

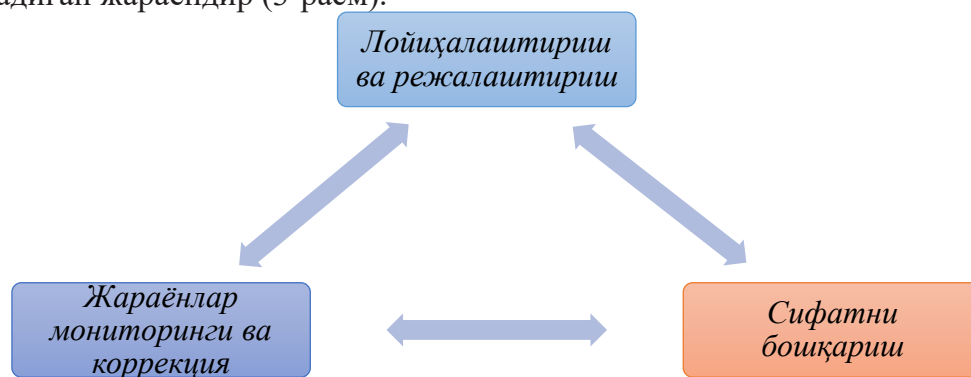
Ривожланган мамлакатларда таълим сифатини бошқариш тизимини жорий этиш тажрибаси сифатни бошқаришнинг қуйидаги асосий босқичларини ажратиш имкониятини беради:

1. Таълим муассасасининг таълим сифатини бошқариш тизимини лойиҳалаштириш ва таълим сифатини бошқаришни режалаштириш – талаб қилинаётган сифатга эришиш учун амалга ошириладиган фаолиятнинг меъёрий, ташкилий, услубий ва воситавий асосларини шакллантириш.

2. Таълим сифатини бошқариш – таълим хизматлари буюртмачиларининг эҳтиёжларини ўрганиш бўйича мунтазам фаолиятлар кетма-кетлигини акс эттирувчи сифатни шакллантириш, асосий ва қўшимча таълим дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, ресурслар билан таъминлаш жараёнлари.

3. Жараёнлар мониторинги ва ўзгаришлар киритиш – сифатнинг эришилган даражасини белгиланган даражаси билан солиштириш ва баҳолаш жараёни, барча манфаатдор томонлар билан қайта алоқани амалга ошириш, бошқариш тизими ва фаолиятига ўзгаришлар киритиш.

Шундай қилиб, таълим сифатини бошқариш бир-бири билан боғланган ва ўзаро таъсирда бўлувчи элементлардан иборат узлуксиз ва ёпиқ кечадиган жараёндир (3-расм).

3-расм. Сифатни бошқариш модели.

Таълим муассасасида таълим сифатини бошқариш тизимини яратишдан мақсад истеъмолчилар талабларига мос келувчи сифатли таълим хизматларини тақдим этиш учун зарур шароитларни таъминлашдир.

Бундан ташқари замонавий таълим муассасасида таълим сифатини бошқариш тизими қуйидагилар учун зарур:

- давлат таълим стандартлари талабларига эришишда таълим жараёнлари самарадорлигини ошириш;
- муассасада ижодий ва ишчан муҳитни ривожлантириш, ходимларнинг касбий фаоллигини ошириш;
- муассасада бошқарув тизимини яхшилаш;
- таълим жараёнининг молиявий, моддий ва кадрлар таъминотини оптималлаштириш;
- муассасанинг рақобатбардошлигини ошириш;
- таълим фаолияти учун замонавий хавфсиз шароитларни яратиш;
- бошқарувда жамоатчиликнинг кенг иштирокини таъминлаш.

Таълим муассасасида таълим сифатини бошқариш тизимининг вазибалари қуйидагилар:

- таълим жараёни субъектлари ўртасидаги ижтимоий шартнома сифатида давлат стандартларининг бажарилишини таъминлаш;
- таълим сифатининг асосий мезон кўрсаткичларини белгилаш;
- таълим сифати тўғрисида тахлилий ҳисобот ва маърузалар тайёрлаш;
- таълим сифатини таъминлаш ва доимий яхшилаш учун инновацион жараёнларни рағбатлантириш;
- муассасасининг ривожланиш йўналишларини белгилаш, педагог ходимлар малакасини ошириш.

Тадқиқотлар натижаларига асосланиб айтиш мумкинки, таълим муассасасида таълим сифати менежменти, бу – таълим сифатини лойиҳалаштириш, яъни таълим мақсадларини ва уларга эришиш йўллариини белгилаш; таълим жараёнини ташкил этиш ва иштирокчиларнинг сифатли меҳнатга қизиқишини уйғотиш; мақсадлардан четланишларни аниқлаш ва ривожланишдаги ўзгаришларни кузатиш (мониторинг) тизими; натижаларни бошқариш ва таҳлил қилиш жараёнларидир.

Демак, таълим сифати менежменти, бу – ҳар қандай тасодифий, олдингисидан кўра яхшироқ, ўз-ўзидан келиб чиқадиган мақсадларга эмас, балки таълимнинг олдиндан башоратланган натижаларига, яъни муайян таълим олувчининг энг юқори имкониятларга эришиши учун ташкил қилинган ва йўналтирилган алоҳида бошқарув бўлиб, белгиланган кўрсаткичларга эришиш учун бошқарувнинг барча функцияларини амалга ошириш, ҳам тор, ҳам кенг маънода қафолатланган натижага эришишдир.

Адабиётлар

1. Қурбонов Ш, Сейтхалилов Э. Таълим сифатини бошқариш. /Т.: «Турон-Иқбол», 2006. -592 б.
2. Редько Л.Л. Управление качеством непрерывного уровневоего образования в региональном учебно-научно-педагогическом комплексе. -М.:Илекса, 2001.-320 с.
3. Долятовский В.А., Мазур О.А., Мелешко Е.Н. Измерение и управление качеством подготовки специалистов с высшим образованием в регионе. Монография / Под общ. ред. В.А. Долятовского. - Ростов-на-Дону - Невинномысск: СКНЦ ВШ - РГЭУ - НИЭУП, 2003 -247с.

SPORT MURABBIYLARI TAYYORLASH BO'YICHA XORIJ TAJIRIBASI

*Axmedov Farrux Shavkatovich,
Samarqand davlat universiteti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada xorijiy mamlakatlarda sport murabbiylari tayyorlash tajribasi tahlil etilgan. Olingan ma'lumotlar shuni tasdiqlaydiki, xorijiy mamlakatlarda sport murabbiylari tayyorlash amaliyoti o'ziga xos tarzda amalga oshiriladi. Xorij tajribasining ilg'or jihatlarini O'zbekistonda mutaxassislar tayyorlash amaliyotiga tatbiq etish maqsadga muvofiq.

Kalit so'zlar: sport murabbiylari, xorij tajribasi, malaka, mutaxassis.

FOREIGN EXPERIENCE ON TRAINING OF SPORTS COACHES

*Axmedov Farrux Shavkatovich,
Samarkand State University*

Annotation: This article analyzes the experience of training sports coaches in foreign countries. The obtained data confirm that the practice of training sports coaches in foreign countries is carried out in a unique way. It is desirable to apply advanced aspects of foreign experience to the practice of training specialists in Uzbekistan.

Keywords: sports coaches, foreign experience, qualification, specialist.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПОДГОТОВКИ СПОРТИВНЫХ ТРЕНЕРОВ

*Ахмедов Фаррух Шавкатович,
Самаркандский государственный университет*

Аннотация: В данной статье анализируется опыт подготовки спортивных тренеров в зарубежных странах. Полученные данные подтверждают уникальность практики подготовки спортивных тренеров в зарубежных странах. Желательно применять передовые аспекты зарубежного опыта в практике подготовки специалистов в Узбекистане.

Ключевые слова: спортивные тренеры, зарубежный опыт, квалификация, специалист.

Kirish. Sport murabbiylari tayyorlash tizimi muayyan talablar va shart-sharoitlar natijasida samarali tashkil etilishi mumkin. Jahonda sport murabbiylari tayyorlash masalasi tobora dolzarblashib borayotganligi ilmiy adabiyotlarda qayd etilgan [1]. Ma'lumotlarga ko'ra, sport murabbiylari uchun eng muhim bo'lgan bir qator talablar mavjud. Bunday talablar qatoriga murabbiyning ma'naviy qiyofasi, psixologik ko'rsatkichlari, professional-kasbiy tayyorgarlik darajalarini kiritish mumkin. Dunyo miqyosida sport murabbiylarining ijtimoiy nufuzi, obro'si va jamiyatda mazkur sohaning dolzarbligi oshishi munosabati bilan murabbiylar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish masalasi ham dolzarblashib bormoqda [2].

Germaniyada eng tajribali jismoniy tarbiya va sport mutaxassislari Kolonne Germaniya Sport Universitetida (German Sport University Cologne) tayyorlanadi. Mazkur universitetda turli ixtisosliklarda bakalavr, magistr va doktorlik darajalari bo'yicha kadrlar tayyorlanadi. Ushbu ta'lim muassasasi nafaqat Germaniya, balki dunyoning rivojlangan mamlakatlariga kadrlar

tayyorlab berish vazifasini ham amalga oshirmoqda. Germaniya Sport Universitetida bakalavr darajasini olish uchun o'qish muddati 3 yil, 6 semestrni tashkil etadi. Jami 180 kredit 7ta yo'nalish bo'yicha ajratilgan yo'nalishlar bo'yicha bilimlarni egallashi va malaka talablarini bajarishi kerak bo'ladi. Quyidagi 1-jadvalda ushbu yo'nalishlar tasvirlangan.

1-jadval

Germaniya Sport Universitetida bakalavr akademik darajasini olish uchun bajarilishi kerak bo'lgan modullar

Asosiy o'quv jarayoni	48K
Asosiy malakalar	12K
Kasbga yo'naltirilgan o'quv	70K
Yangi materialni o'zlashtirish	18K
Qo'shimcha o'zlashtirishlar	12K
Amaliyot	8K
Bitiruv ishi	12K
Jami	180K

Tahlillardan ko'rish mumkinki, bakalavr darajasini olish uchun jami 180 kredit ajratilgan bo'lsa, eng ko'p ulush beasita kasbga yo'naltirilgan modulga ajratilgan. Keyingi o'rinlarda esa asosiy o'quv jarayoni va yangi materiallarni o'zlashtirishga ajratilgan.

Ushbu ta'lim muassasasida jismoniy tarbiya va sport sohasining turli yo'nalishlari bo'yicha bakalavr, magistr va doktorlik darajasiga ega kadrlar tayyorlanadi. Quyidagi jadvalda turli akademik darajalar va yo'nalishlar tavsifi keltirilgan.

2-jadval

Germaniya Sport Universitetida bakalavr, magistr va doktorlik akademik darajasi bo'yicha yo'nalishlar

Akademik va ilmiy darajalar	Bakalavriyat
	Sport menejmenti
	Sport mahorati
	Sport jurnalistikasi
	Sport va salomatlikni saqlash
	Ommaviy sport salomatlik
	Jismoniy tarbiya
	Magistratura
	Sport va harakat gerontologiyasi
	Sport, mediya va kommunikatsiya
	Oliy sport, mashg'ulot va murabbiylik
	Sport turizmi
	Sport menejmenti
	Sportda texnologiyalar
	Doktorlik
	Doktorlik darajasi jismoniy tarbiya sportning dolzarb muammolariga qaratilgan bo'lishi va ilmiy rahbar bilan kelishilgan holda tadqiqot mavzusi tanlanishi kerak.

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, Germaniya Sport Ugniversitetida jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlar tayyorlash mazmuni unga qo'yiladigan talablar sifat jihatidan ham mazmun jihatidan ham o'ziga xos hisoblanadi.

Barchamizga ma'lumki, jismoniy tarbiya va sport kadrlari tayyorlashda Xitoy dunyoda yetakchilardan hisoblanadi. Bu borada Xitoy tajribasi ham

o'ziga xos xisoblanadi. Xitoy jismoniy tarbiyasi maktabgacha ta'lim, maktab va oliy ta'lim bosqichi bilan uzviy bog'langan. Bir qator Xitoy olimlarining jismoniy tarbiyaga doir qarashlari va ilmiy-tadqiqot ishlariga ko'ra [3], Xitoy milliy jismoniy tarbiya dasturi avvalo shaxs rivojlanishiga qaratilgan. Bu faoliyat qandaydir mashqlar majmuasi yoki jismoniy harakatlardan iborat bo'lmasdan, avvalo insonning har tomonlama rivojlanishini nazarda tutuvchi vosita hisoblanadi.

Pekin Sport Universiteti (Beijing Sport University) mamlakatda jismoniy tarbiya va sport sohasi kadrlarini tayyorlash, milliy dasturlar ishlab chiqish va ilmiy-pedagogik adrlar tayyorlashga ixtisoslashgan muhim ta'lim muassasasi sanaladi. Mazkur universitetdagi kadrlar tayyorlash jarayoni shunisi bilan qiziqiy uyg'otadiki, nomzodlar jismoniy tarbiyaning keng ko'lamli yo'nalishlari bo'yicha tayyorlanadi. So'nggi ma'lumotlarga ko'ra Pekin Sport Universitetida 10dan ortiq ixtisosliklar bo'yicha malakali kadrlar tayyorlanadi.

Magistr akademik darajasi uchun esa universitet tomonidan 5ta ixtisoslik taklif etiladi. Doktorlik ilmiy darajasi uyaun esa 4ta keng qamrovli ixtisosliklar mavjud bo'lib, ular sohasining turli dolzarb yo'nalishlarini o'z ichiga oladi.

Umuman olgan jismoniy tarbiya va sport sohasida Xitoy tajribasi o'ta muhim bo'lib, bunda bo'lajak kadrlar tanlangan soha bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishlari va egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llay olishlari kadrlar tayyorlashda asosiy me'zon hisoblanadi. uzoq yillik tajribalari va mazkur sohadagi kuzatishlariga asosan Wu Ting quyidagi xulosalarga keladi: Xitoy jismoniy tarbiyasi uzoq yillardan buyon doimiy rivojlanish va taraqqiyot jarayonida. Bu rivojlanish hozirda ham to'xtab qolgani yo'q va davom etmoqda. Bugungi kunda mazkur soha bo'yicha kadrlar tayyorlash jarayoni sohaga yangi texnologiyalar, yangi yo'nalishlarni olib kirish, jismoniy tarbiya va sportga doir yangi bilimlarni qo'llashga qaratilmoqda. Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rish mumkinki, jismoniy tarbiya va sport sohasi kadrlarini tayyorlash tizimi doimiy ravishda rivojlanish va taraqqiy etish jarayonida. Muvofiq ravishda mazkur sohada kadrlar tayyorlash jarayoni ham rivojlantirish va takomillashtirishga ehtiyoj sezaveradi.

Qayd etish keakki, AQSh, Avstraliya, Rossiya Federatsiyasi, Irlandiya, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda jismoniy tarbiya va sport jadal rivojlanish sharoitida. Bir qator xalqaro tashkilotlarning ma'lumotlariga ko'ra Niderlandiya jismoniy faollik bo'yicha dunyoda eng yaxshi ko'rsatkichlarni qayd etgan. Mazkur ma'lumotlarga ko'ra Niderlandiya aholisi hafta davomida o'rtacha 12 soatdan ortiqroq vaqtini jismoniy faollikka sarflashadilar. Bunda erakalar o'rtacha 15 soat 20 daqiqa vaqtlarini hafta davomida turli jismoniy mashlarga qaratsalar, ayollar 10 soat 50 daqiqa atrofida vaqtlarini mazkur faoliyatga qaratadilar.

Niderlandiya ta'lim tizimi, xususan, jismoniy tarbiya bo'yicha kadrlar tayyorlash tizimiga doir tajribalar shuni tasdiqlaydiki Niderlandiyada jismoniy tarbiya va sport sohasi kadrlarini tayyorlash jarayoni sifat jihatidan juda yuqori darajada [4]. Niderlandiyada jismoniy tarbiya dasturi 1863 yilda ishlab chiqilgan. Mazkur dastur dunyoda birinchilardan bo'lib, jismoniy tarbiyani ta'lim tizimga kiritish bilan bog'liq edi. Shundan so'ng bir qator takomillashtirishlar 1920, 1993, 1995 hamda so'nggi yillarda jismoniy tarbiya dasturlari qayta ishlab chiqilgan.

Niderlandiyada jismoniy tarbiya va sport tizimining eng muhim jihatlaridan biri bu uning maktabgacha ta'limda bolalarga chuqur singdirilishidir. Shu bilan birga jismoniy tarbiya ta'limning barcha bosqichlari uchun majburiy hisoblanadi.

Sifat jihatidan ta'kidlash kerakki, so'nggi 10 yilliklarda Niderlandiyada jismoniy ta'lim sifati uchun juda yuqori talab qo'yilgan bo'lib, universitetlarga yiliga o'rtacha 900-1200 nafar atrofida nomzodlar qabul qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ularning atiga o'rtacha 650 nafari bakalavr darajasini qo'lga kiritadi.

Ahamiyatli jihati shundaki, nomzodlar o'qish davrida sohaga doir 20ga yaqin modullar bo'yicha bilim olishadi va ularni amaliyotga izchil tatbiq etish bo'yicha imtihonlardan o'tishadi. Shunga qaramasdan Niderlandiya jismoniy tarbiya va sport kadrlari tayyorlash tizimi yana takomillashtirishga yuz tutganligini ko'rish mumkin.

Birgina Amsterdam universitetida jismoniy tarbiya va sport sohasidagi karlarni tayyorlash jarayoni tahlil etilganda, 15dan ortiq yo'nalishlar bo'yicha bakalavr darajasiga ega mutaxassislar tayyorlanishi aniqlandi.

Jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlar tayyorlash Yevropaning boshqa mamalakatlarida ham o'ziga xos tarzda amalga oshiriladi. Masalan, Latviya, Litva, Estoniya kabi mamlakatlarda ham kadrlar tayyorlash yangicha qarashlar va yondashuvlar asosida amalga oshirilayotganligini ko'rish mumkin. Latviya Sport Akademiyasida ham borada yetarlicha tajriba majud. Xozirda ushbu ta'lim muassasasi bir paytning o'zida ham jismoniy tarbiya o'qituvchilari, ham sport murabbiylari tayyorlashga ixtisoslashgan [5]. So'nggi ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, ushbu ta'lim muassasasi o'z faoliyatini yanada kengaytirib, jismoniy tarbiya va sportning ko'pqirrali jihatlarini o'rganish va mazkur yo'nalishlar bo'yicha kadrlar tayyorlashni taklif etmoqda.

Bir qator manbaalarni tahlil qilish va turli mamalakatlarda jismoniy tarbiya va sport mutaxassislari tayyorlash holatini o'rganish shuni ko'rsatadiki, mazkur sohada mutaxassislar tayyorgarligi uchun o'ta yuqori darajadagi talablar qo'yilgan.

Bo'lajak mutaxassislarga qo'yiladigan bunday talablar mazmunida aavalo sifatni oshirish turganligi adabiyotlarni o'rganish natijasida aniqlandi. O'qish jarayonini tashkil etish, xususan, o'qishga kirish, o'quv jarayonlarida qo'yiladigan talablar va olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashga doir kompetentsiyalar bo'lajak mutaxassislarning o'z ustida ishlash va bilimni oshirish masalasida jiddiy mehnat qilish kerakligi keltirib chiqaradi.

Vengriya Sport Universiteti ma'lumotlariga ko'ra, mazkur universitetda bakalavr, magistr va doktorlik darajalari bo'yicha mutaxassislar tayyorlanadi. Olingan ma'lumotlar shuni tasdiqlaydiki, ushbu oliygoh har yili ko'plab xorijiy nomzodlarni o'qishga taklif etadi.

Ma'lumotlarga tayanadigan bo'lsak, bakalavriyat bosqichida sport murabbiyligi dasturi 3 yil (6 semestr) 180 kreditni tashkil etadi. Mutaxassislar 10dan ortiq ixtisosliklar bo'yicha kadrlar tayyorlashni taklif etishadi. Ahamiyatli jihati aksariyat nomzodlar xorijiy davlat fuqarolari hisoblanadilar.

Ottava Universiteti (Kanada) professori Trudeling qayd etishicha sport murabbiylari tayyorlash amaliyoti tobora taraqqiy etib bormoqda. Bu borada jaxonda yetakchi bo'lgan oliy ta'lim muassasalari o'zaro raqobatga krishgan va xilma-xil yondashuvlarni amalga oshirmoqdalar [6]. Sport murabbiylari tayyorlashga qaratilgan ushbu uslubiyatlarning qay biri ko'proq samaradorlikka egaligini baholash muayyan darajada muammo tug'diradi.

Sport murabbiylari tayyorlash tajribasi bo'yicha Braziliya tajribasiga ko'ra [7], oliy ta'limda bo'lajak sport murabbiylariga 6ta asosiy kasbiy kompetentsiya shakllanishi talab etiladi: 1) o'rganish va mulohaza qilish; 2) maqsad va strategiyani belgilash; 3) o'z muhitini yaratish; 4) amaliyotda qo'llash; 5)

hamkorlik; 6) o'qi va amaliyotga tatbiq et. Yuqoridagi kasbiy talablarni bajarish natijasida sport murabbiylari tayyorlash jarayonlari tashkil etiladi.

Dunyoda sport murabbiylari tajribasini umumlashtirish yuzasidan Kanada, Braziliya, Buyuk Britaniya va Xitoylik olimlarning 2010-2019 yillar davomida olib borgan izlanishlari alohida diqqatga sazovordir. Ushbu tadqiqot ishlari natijalariga ko'ra dunyo tajribasida sport murabbiylari tayyorlashga alohida talablar qo'yiladi va turli davlatlarda mazkur masala bo'yicha turlicha yondashuvlar mavjud.

Janubiy Afrika, xususan, Botsvanada sport murabbiylari tayyorlashda Milliy Olimpiya Qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan uzoq muddatga mo'ljallangan sport murabbiylari tayyorlashning quyidagi tartibi amal qiladi:

1) boshlang'ich sinf: asosiy jismoniy harakat elementlari va ko'nikmalarni shakllantirish;

2) o'rta maktab: egallangan tajribalarni umumlashtirish va qobiliyatlarni aniqlash;

3) maktabdan keyingi bosqich: egallangan tajribalar a malakalarni oliy sport yutuqlariga yo'naltirish.

Bu bosqichlar bevosita sportchilar tayyorlash tizimiga ham aloqador bo'lib, keyinchalik ular sport murabbiyligi faoliyati bilan shug'ullanishlariga zamin yaratiladi. Trenerlarning malakasi va tajribasiga ko'ra quyidagicha tabaqalashtiriladi:

1-daraja: 2 haftalik kurs va sinov.

2-daraja: amaliyot, portfolio (mashg'ulot rejasi, dasturlar, mahorat, shogirdlar, ish faoliyatiga doir boshqa materiallar).

3-daraja: 2 bosqichli murabbiylik kursi va sinov.

4-daraja: amaliyot va portfolio.

Ma'lumki, qishki sport turlarida, xususan, hokkey sport turida Rossiya Federatsiyasi dunyoda yetakchilardan hisoblanadi. Ushbu sport turi bo'yicha murabbiylar tayyorlash amaliyoti ham dunyo hamjamiyatining qiziqishlariga sazovordir. Ushu davlatda sport murabbiyligi bo'yicha ish faoliyati olib borish uchun talabgor tegishli ixtisoslik bo'yicha oliy ma'lumoli bo'lishi kerak [8]. Hokkey sport turi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadi a milliy federatsiya murabbiylarning malaka talablarini belgilaydi. Milliy federatsiya tomonidan hokkey murabbiylariga quyidagi litsenziyalar berilishi belgilangan:

D daraja: yoshlar va havaskorlar bilan ishlovchi hamda salomatlikka qaratilgan mashg'ulotlar tashkil etish. Yuqori darajadagi malaka talab etilmaydi.

C daraja: regional va milliy darajadagi musobaqalarda ishtirok etuvchi sportchilarni tayyorlovchi murabbiylar. Kamida 1 yillik ish tajribasi talab etiladi.

B daraja: yuqori mahoratli murabbiylar darajasi. Milliy Liga musobaqalariga sportchilarni tayyorlovchi mutaxassislar. Kamida 3 yillik ish tajribasi talab etiladi.

A daraja: Xalqaro musobaqalarda ishtirok etuvchi sportchilar bilash ishlovchi, kamida 3 yillik tajribaga ega mutaxassislar.

Mutaxassislarga murabbiylik sinovlaridan o'tganlaridan so'ng 4 yilga amal qiluvchi guvohnomalar beriladi.

Irlandiya tajribasi ham o'ziga xosligi va dunyoda sportchilar tayyorlash tizimi bilan diqqatga sazovordir. Irlandiyada ikki xildagi gibril tizim qo'llaniladi. Bunda Irlandiya va buyuk Britaniya tizim va Irlandiya Respublikasi tizimi bir paytda qo'llaniladi. Ikkala tizimda ham "4 by 4 Coach Model" dasturi amal qiladi. Ushbu dasturga ko'ra quyidagi bosqichlar mavjud:

1) Bolalar sport murabbiysi.

- 2) Amaliyot bo'yicha murabbiy.
- 3) Iqtidorlarni aniqlash murabbiysi.
- 4) Yuqori natijalar sporti murabbiysi.

Yuqorida qayd etilgan har ikkala tizimi talablari bo'yicha sport murabbiylari quyidagi darajalar bo'yicha ish faoliyatlarini olib borishlari mumkin:

Dastlabki daraja: Murabbiylikka doir asosiy bilimlarni egallash.

1-daraja: Mashg'ulotlar tashkil etishga doir bilimlarning minimal darajasini egallash.

2-daraja: Mashg'ulotlar uchun tayyorgarlik (mashg'ulot uchun mashq).

3-daraja: Musobaqa uchun tayyorgarlik.

4-daraja: yuqori natijalar uchun tayyorgarlik.

Bundan tashqari futbol bo'yicha Irlandiya Hukumati va FIFA hamkorligida ishlab chiqilgan maxsus FIFA litsenziyasi amal qiladi. Ushbu tartibga ko'ra murabbiylar turli toifalar va yo'nalishlar bo'yicha sinovlardan o'tishlari va ish faoliyatlarini olib borishlari mumkin bo'ladi.

E'tirof etish kerakki, Braziliya futboli dunyoda eng ilg'or va tajriba jihatidan yuqori o'rinda turadi. Braziliyada futbol murabbiylarini tayyorlash va ularni sinovdan o'tkazish Braziliya Futbol Konfederatsiyasi (Brazilian Football Confederation) tomonidan taklif etilgan dastur asosida amalga oshiriladi. Ushbu dasturga ko'ra, quyidagi 4ta daraja bir qator talablar amal qiladi (3-jadval).

3-jadval

Futbol bo'yicha Braziliyada murabbiylarga qo'yiladigan talablar va darajalar

№	Darajalar	Talablar
1	Birinchi daraja	Yuqori darajadagi futbolchilar bilan 320-240 soatlik kursni tugatish, 40 soatlik kuzatuv, 30 soatlik baholash va tahlil.
2	A	Mahoratli futbolchilar bilan 210-140 soatlik kursni tugatish, 40 soatlik kuzatuv va 30 soatlik baholash va tahlil. Milliy terma jamoalar bilan ishlash, ish faoliyatini ilmiy-tahlilga asosan tashkil etish.
3	B	Futbolchilar bilan 180-120 soatlik kursni tugatish, 30 kuzatuv, 20 soatlik baholash va tahlil, ish faoliyatini ilmiy-tahlilga asosan tashkil etish. Kamida 3 yillik birinchi bosqich (C) bo'yicha ish faoliyati
4	C	Futbolchilar bilan 150-90 soatlik kursni tugatish, 30 soatlik kuzatuv, 20 soatlik baholash va tahlil. Universitetlarning bitiruvchi kurslari, sobiq futbolchilar, kamida 5 yillik tajribaga ega mutaxassislar.

Finlyandiyada sport murabbiylarining malaka sinovlarini tashkil etish va ularga qo'yiladigan talablarni nazorat qilish Finlyandiya Olimpiya Qo'mitasi tomonidan amalga oshiriladi [9]. Uning tarmoqlari Universitet va Institutlar, Milliy Federatsiyalar, Mahalliy davlat hokimiyati organlari hisoblanadi.

Sport murabbiylarini tayyorlashda nomzodlar 3ta yo'l bilan tegishli darajaga ega bo'lishlari mumkin:

- 1) Sport federatsiyalarinng tegishli kurslari.
- 2) Kasbiy faoliyat davomidagi tegishli kurslar.
- 3) Universitetlar o'quv dasturi.

AQSh tajribasiga ko'ra gimnastika bo'yicha AQShda o'smirlar terma jamoasi murabbiylari uchun qisqa muddatli o'quv seminarlari ham mavjud. O'quv kurslari ham amaliy ham nazariy tarzda tashkil etiladi.

Niderlandiyada ham murabbiylar tayyorlash tajribasi o'ziga xos

hisoblanadi. Murabbiylar tayyorlash bo'yicha mazkur mamlakatda "TopCoach5 Program" dasturi qo'llaniladi. Turli sport turlari bo'yicha o'quv kurslari ta'lim universitetlari va milliy federatsiyalar tomonidan taklif etiladi. Ushbu dasturga ko'ra murabbiylar Niderlandiya Milliy Olimpiya Qo'mitasi, Milliy Federatsiyalar va Universitetlar hamkorligida amalga oshiriladi. Bunda murabbiylarning 5ta darajasi farqlanadi va ular uchun alohida talablar belgilangan. Unga ko'ra murabbiylik dasturi 2100 soatdan iborat o'quv kurslarini o'z ichiga oladi. Yuqori darajadagi murabbiylarni universitetlar tayyorlab berishadi.

Avstraliya tajribasida yengil atletika murabbiylarini tayyorlash va ularni tegishli sinovlardan o'tkazish uslubiyati alohida ahamiyat kasb etadi. Avstraliya Yengil Atletika Murabbiylarini Akkreditatsiya Assotsiatsiyasi (AEAMAA) 1974 yilda tasdiqlagan murabbiylar nazorat dasturi orqali mazkur jarayon amalga oshiriladi.

Murabbiylik faoliyati bilan shug'ullanishda asosiy talablardan biri sifatida amaliy faoliyat belgilangan bo'lib, ilg'or uslublarni qo'llay olish, sportchilarning mahorat va malakalarini oshirishga qaratilgan yondashuvlarni bilish g'amda texnikani tuzatish kabilarga alohida ahamiyat qaratiladi. Ushbu dasturga ko'ra murabbiylar malakasi va tajribasiga ko'ra milliy darajadan 5 darajagacha bo'lgan toifalarga ajratiladi hamda ularga bir qator xususiy talablar qo'yiladi.

4-jadval

Avstraliya Yengil Atletika Murabbiylari toifalari va ularga qo'yiladigan minimal talablar

№	Darajalar	Talablar
1	Dastlabki daraja	Murabbiylik haqida dastlabki bilimlar olish, 5-15 yoshli shug'ullanuvchilar guruhi bilan ishlash, 8 soatlik o'quv kursini tugatish.
2	Birinchi daraja	16 soatlik o'quv kursi, kurs so'ngida turli sinovlarni topshirish.
3	Ikkinchi daraja	14 soatlik o'quv kursi, yakkama-yakka mashg'ulotlar tashkil eta olish, kurs yakunida sinov topshiriqlari.
4	3,4 va 5 darajalar	Mazkur darajalar bo'yicha talablar takomillashtirilmoqda

Argentina "Sport to'g'risida"gi Qonuniga ko'ra (27202/2015), sport murabbiylarida Ta'lim Vazirligi tomonidan belgilangan va talab etiladigan malaka talablari bo'lishi kerak.

Argentinada murabbiylik faoliyati yuqori darajadagi fundamental asoslarga va kuchli nazoratga ega. Mazkur jarayon bevosita milliy federtsyailar va murabbiylik maktablari tomonidan nazorat qilinadi. Murabbiylik 1-4 darajalarga ajratiladi. Murabbiylik faoliyati boshlash uchun nomzod 18 yoshga to'lgan bo'lishi kerak. O'quv kurslari masofaviy tarzda, yuzma-yuz mashg'ulotlar tarzida va amaliy mashg'ulotlar shaklida amalga oshiriladi. O'quv kursning davomiyligi va xususiyatlari murabbiylik darajasiga ko'ra turlicha bo'lishi mumkin.

Portugaliyada sport murabbiylari tayyorlash 2006 yildagi Yevropa Olii Ta'lim tizimida Sport Fanlari va Yevropa Sport Fanlari Tarmog'i dasturi asosida tashkil etiladi. Qayd etilishicha, mazkur yondashuv Portugaliyada murabbiylarni tayyorlash va ularni o'qitish tizimini yuqori darajaga olib chiqqan. Murabbiylik faoliyatini qo'llab-quvvatlash, ilmiy-uslubiy, moddiy-texnik va boshqa ta'minotlar to'liq davlat tomonidan amalga oshiriladi.

2012 yilda murabbiylik faoliyatini tartibga solishga qaratilgan yangi normalar ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi. Ushbu normaga ko'ra hozirda milliy

sport federatsiyalarida murabbiylarga malaka darajalarini berishlari mumkin. Murabbiylik darajalari 4ta bosqichdan iborat. Ahamiyatli jihati murabbiylar tayyorlash jarayonida mamlakatdagi universitetlar faol ishtirok etadi. Milliy federatsiyalar va universitetlar muntazam ravishda ilmiy anjumanlar, seminarlar va ko'rgazmalar tashkil etishadi.

Ma'lumki, Ispaniya dunyoda sport sohasida eng ilg'or va yetakchi hisoblanadi. Ispaniyada murabbiylarni tayyorlash va ularni o'qitish Royal Decreto 1363/2007 va Order EDU 3186/2010 tegishli normativ xujjatlarga asosan amalga oshiriladi [10]. Royal Decreto 1363/2007 talablari bo'yicha murabbiylarga minimal malaka talablari va ko'nikmalar belgilanadi. Order EDU 3186/2010 normalari bo'yicha esa mashg'ulotlar va musobaqalar tashkil etish amalga oshiriladi.

Sport murabbiylari faoliyat xususiyatlariga ko'ra ikkita toifaga ajratiladi. Birinchi toifa bu "Texnik murabbiylar" va ikkinchi toifa "Katta Texnik Murabbiylar" toifalari amal qiladi. Texnik murabbiylar oliy ma'lumoli bo'lishlari va 18 yoshdan oshgan bo'lishlari talab etiladi. Katta texnik murabbiylar esa kamida 20 yoshga to'lgan va milliy federatsiyalar tomonidan belgilangan sinovlarni ijobiy topshirgan bo'lishlari kerak. Murabbiylik kurslari 3ta darajaga ajratiladi va turlicha talablar qo'yiladi. Birinchi daraja (quyi) uchun kamida 250 soatlik o'quv kursini yakunlash, ikkinchi daraja uchun 465 soat va uchinchi daraja (yuqori) 210 soatlik o'quv kursini muvaffaqiyatli yakunlash kerak.

Xulosa. Dunyo miqyosida murabbiylik faoliyatini yo'lga qo'yish ishlari asosan o'qitish, amaliyotga yo'naltirish va amalga oshirish ishlari bilan tavsiflanadi. Bu jarayonlar uzluksiz ravishda o'zaro takrorlanib turadi. Murabbiylar tayyorlash modelida murabbiy va sportchining o'zaro hamkorligi hamda tashqi ta'sir etuvchi faktorlar ham muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga musobaqa va mashg'ulotlar muabbiylik faoliyatining asosiy ajralmas qismi bo'lib, faoliyat samaradorligi baholovchi muhim ko'rsatkichlardan hisoblanadi. Xorijiy mamlakatlarda sport murabbiylari tayyorlash tajribasining yetakchi jihatlarini O'zbekistonda sport murabbiylari tayyorlash tizimiga joriy etish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lyle, J., Cushion, C. (2016). Sport coaching concepts: A framework for coaching practice. Taylor & Francis.
2. Rynne, S. B., Mallett, C., & Tinning, R. (2006). High performance sport coaching: Institutes of sport as sites for learning. International Journal of Sports Science & Coaching, 1(3), 223-234.
3. https://www.researchgate.net/publication/351065701_A_Historical_Review_of_Physical_Education_in_China_1949-2020
4. Hardman, Ken. (2008). Physical education in schools: A global perspective. Kinesiology. 40. 5-28.
5. https://www.lspa.eu/eng/index.php?option=com_content&view=article&id=216&Itemid=183
6. Trudel, P., Milestetd, M., & Culver, D. M. (2020). What the empirical studies on sport coach education programs in higher education have to reveal: A review. International Sport Coaching Journal, 7(1), 61-73.
7. Milistetd, Michel & Galatti, Larissa & Collet, Carine & Tozetto, Alexandre & Vieira, Juarez. (2017). SPORTS COACH EDUCATION: GUIDELINES FOR THE SYSTEMATIZATION OF PEDAGOGICAL PRACTICES IN BACHELOR PROGRAM IN PHYSICAL EDUCATION. Revista da Educação Física/UEM. 28.

8. Bepomoshchnov, Vladislav & Mikhno, Leonid. (2017). Coaching and Coach Education in Russia: Ice Hockey. *International Sport Coaching Journal*. 4. 90-94. 10.1123/iscj.2016-0097.

9. Härmäläinen, Kirsi & Blomqvist, Minna. (2016). A New Era in Sport Organizations and Coach Development in Finland. *International Sport Coaching Journal*. 3. 332-343. 10.1123/iscj.2016-0075.

10. Spanish Government. Real Decreto 1363/2007, de 24 de Octubre Por El Que Se Establece La Ordenación General de Las Enseñanzas Deportivas de Régimen Especial. Spain: Boletín Oficial de Estado; 2007:45945–45960.

**MAKTABLARNING RAQOBATBARDOSHLIGINI
TA'MINLAYDIGAN OMIL SIFATIDA TA'LIM SIFATINING O'RNI**

*Botirov Hamid Hakimovich,
Хуқуқ бўйича фалсафа доктори
A.Avloniy nomidagi pedagoglarning kasbiy rivojlantirish va yangi
metodikalariga o'rgatish milliy-tadqiqot instituti*

**РОЛЬ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ КАК ФАКТОРА,
ОБЕСПЕЧИВАЮЩЕГО КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ
ШКОЛ**

*Национальный исследовательский институт повышения
квалификации педагогов и обучения новым методам им. А. Авлони
Кандидат юридических наук*

**THE ROLE OF THE QUALITY OF EDUCATION AS A FACTOR
ENSURING THE COMPETITIVENESS OF SCHOOLS**

*Botirov Hamid Hakimovich,
Doctor of Philosophy in law (PhD)
National Research Institute for Advanced Training of Teachers and
Teaching New Methods named after: A. Avloni*

Annotatsiya: maktablarning raqobatbardoshligini ta'minlaydigan omillarning ilmiy-nazariy xususiyatlari tahlil etilgan. Bunda ta'lim sifatining maktabalar raqobatbardoshligiga ta'siri va ahamiyati tadqiq etilgan. Ta'lim sifati guruhlarga ajratilgan holda, har bir jarayonda ularning ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi asosiy omillari ochib berilgan, buning natijasida raqobaga bog'liq jihatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: maktab, raqobatbardoshlik, omillar, ta'lim sifati, ta'lim natijalari, jarayonlar sub'ektlar.

Аннотация: Аннотация: анализируются научно-теоретические особенности факторов, обеспечивающих конкурентоспособность школ. При этом изучалось влияние и значение качества образования на конкурентоспособность школ. Путем разделения качества образования на группы выявляются основные факторы, влияющие на качество образования в каждом процессе, в результате чего изучаются аспекты, связанные с конкуренцией.

Ключевые слова: школа, конкурентоспособность, факторы, качество образования, образовательные результаты, процессы, предметы.

Abstract: Abstract: scientific and theoretical features of the factors that ensure the competitiveness of schools are analyzed. At the same time, the influence and significance of the quality of education on the competitiveness of schools was studied. By dividing the quality of education into groups, the main factors influencing the quality of education in each process are identified, as a result of which aspects related to competition are studied. Key words: school, competitiveness, factors, quality of education, educational results, processes, subjects.

Kirish. Maktablarning raqobatbardoshligini har tomonlama baholash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Raqobatbardoshlikni baholash ichki

va tashqi omillarning o'ziga xosligi va tavsiflovchi mezonlari, jihatlari bilan muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Maktablarning raqobatbardoshligi ularni sifat va miqdor jihatdan baholashning uslubiy tartiblari mukammal darajada ishlab chiqilmagan. Chunki deyarli barcha mamlakatlarda u yoki bu darajadagi maktab ta'limi davlat nazorati ostida bo'lib, u mamlakatdagi ta'lim sifati uchun jamiyat oldida javobgardir. Har bir maktab o'quv jarayonini tashkil etishda va boshqarish tizimini tashkil etishda ham o'ziga xos xususiyatlarga egadir. O'zbekistondagi barcha maktablarni ta'lim sifatidan kelib chiqib respublikada va xalqaro darajada ularning raqobatbardoshligini ta'minlaydigan omillar to'g'ri va aniq amalga oshirilmaydi.

Muvaffaqiyatli ta'limda ma'lum bir yutuqlarlarga erishgan va ta'limda samarali natijalarga ega bo'lgan maktablarni raqobatbardosh deb e'tirof etish mumkin. Bu ularning ijtimoiy foydasi va ta'lim xizmatlari bozorida manfaatdor bo'lgan shaxslarning ularga bo'lgan e'tirofi, shu bilan birga sifatli ta'limni olishga bo'lgan kafolatdir [1.S.26-44].

Maktab ta'limi sohasidagi raqobat raqobatlashadigan ustunlik va zaif tomonlaridan kelib chiqib, har bir maktabning raqobatbardoshligi ularning o'ziga xos raqobatda ustunlik va zaif jihatlari bilan belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maktablarning raqobatda ustunligi bu ularning o'rnatilgan talablarga javob bera olishi yoki boshqalarga nisbatan yuqori ko'rsatkichlarga, yutuqlarga ega bo'lishi bilan belgilanadi. Ushbu maktablar doimiy ravishda erishgan natijalarini yanada rivojlantirib boradilar va ularning raqobatbardoshligi ta'lim bozorida o'zining sifat ko'rsatkichi bilan ta'minlanadi. O'zaro raqobatchilarning yutuqlari bilan solishtirganda yuqori yutuqlarni ifodalovchi raqobatbardosh ustunliklar tashqi muhitdan belgilangan standartlar, milliy yoki xalqaro tan olinishi natijasida e'tirof etiladi. Fikrimizcha, raqobatdagi ustunliklar boshqalarga nisbatan yuqori ko'rsatkichlari bilan maktab ta'limiga bo'lgan e'tirofi bilan ifodalanadi.

Raqobatdagi kamchiliklar esa belgilangan ko'rsatkichlarni amalga oshira olmaydigan va ta'lim maydonida boshqalar bilan raqobatlashish qobiliyati mavjud bo'lmagan maktablar tushuniladi.

Maktablar uchun raqobat muhitini yaratish va rivojlantirish maqsadida ulardan yuqori natijalarga erishish mumkin bo'lgan yangi manbalarini izlash zarurligini talab etadi. Bunday vaziyatda mavjud barcha imkoniyatlarni amalga oshirish orqali maktabalar o'zlarining qobiliyatlarini raqiblarga namoyon etadilar.

Tahlil va natijalar. Maktablarning raqobatbardoshligini ta'minlaydigan qobiliyatlari ularning raqobatda ustunlik va zaif tomonlariga bog'liqdir.

D.L.Kuznesov o'zining ishida raqobatbardoshlikni ta'minlaydigan omillarini aniqlashning turli xil yondashuvlari umumlashtirilgan holda ta'lim tashkilotning raqobatbardoshligini ma'lum kasbiy bilim, ko'nikma va malakalar sohasidagi ta'lim xizmatlari iste'molchilarining talabini qondirishning amaldagi qobiliyatini anglatadi [2.S.117] deb hisoblaydi. Olimni fikriga qo'shilgan holda, iste'molchilarining talabini qondirish bilan ta'lim sifatini ta'minlansa, demak maktab raqobatbardoshlikka qobiliyatli hisoblanadi.

EM.Korotkov ta'lim sifatini kompetentsiya va kasbiy ongning izchil va amaliy jihatdan samarali shakllanishini belgilovchi ta'lim jarayonining xususiyatlari majmui sifatida izohlaydi [3.S.77]. Umuman olganda olimning ushbu ta'rif qaysidir ma'noda to'g'ri hisoblanadi.

Ta'lim sifatini aniqlashning mavjud yondashuvlari G.V.Gutnik [4.S.20]

quyidagilarni tasniflashni taklif qiladi:

ta'lim sifatining empirik ta'rifi (masalan, ota-onalar farzandlari uchun ta'lim muassasasini tanlashda foydalanadilar);

akademik ko'rsatkichlarning umumiy darajasida "4" va "5" ga erishganlar foizining rasmiy hisoboti (bunday hisobot ko'pincha ta'lim muassasasining ko'plab indikativ ma'lumotlarida uchraydi);

didaktik (test texnologiyalari asosida tayyorgarlik darajasini aniqlash);

psixologik va didaktik (psixologik testlar fan testlariga qo'shiladi);

pedagogik (ta'lim sifatini aniqlash tarbiya darajasini baholashni o'z ichiga oladi);

protsessual (ta'lim sifatini o'quv jarayoni parametrlari bo'yicha baholash);

har tomonlama (moddiy baza, kadrlar, dasturlar, ish shakllari va usullari ta'lim sifatini baholashga kiritilgan);

ta'lim sifatining ko'p parametrliligi ta'rifi (OTMlarga o'quvchilarning qabul qilish ko'rsatkichlari);

uslubiy ta'rif (ta'lim sifati operativ qo'yilgan maqsad va natija nisbati sifatida).

A.G.Bermusning [5.S.430] fikriga ko'ra, ta'lim sifati quyidagilar bilan belgilanishi mumkin:

davlat tomonidan belgilangan normativ hujjatlariga asosan ta'lim natijalarining sifati;

jamiyat tomonidan mehnat bozori ehtiyojlariga asosan ta'lim natijalarining sifati;

shaxsning ta'limdan kutilgan natijaga erishish natijasida ta'lim ko'rsatkichlarining sifati.

Maktablarda raqobatbardoshligini ta'minlashda har bir maktab o'ziga xos yo'nalishlarda ta'lim sifatini ta'minlashga harakat qiladi. Demak belgilangan davlat ta'lim standartlari, o'quv reja va dasturlar talablarini bajarish natijasida yoki xar bir istemolchining talablarini qondirish, shuningdek jamiyat e'tirofi bilan maktablarda ta'lim sifatiga baho berish mumkin.

Ta'lim sifati to'g'risida berilgan nuqtai nazaralar, yondashuvlar nisbiy tushuncha sifatida foydalanish maqsadga muvofiqdir. Sifat, xususan ta'limga tegishli standartlar yoki texnik talablar asosida baholanishi mumkin. Sifat nisbiy tushuncha sifatida ikki jihatga ega: birinchisi, standartlar yoki texnik talablarga muvofiqligi, ikkinchisi, iste'molchi yoki jamiyat ehtiyojlariga muvofiqligi bilan baholanadi.

Ta'lim sifati quyidagi quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

ta'lim sifatini ta'minlaydigan sub'ektlar;

ta'lim sifatini ta'minlaydigan jarayonlar;

ta'lim sifati natijalari.

Bularning har biri o'ziga xos elementlarga ega. Ta'lim sifatini ta'minlaydigan sub'ektlari salohiyatli va tajribali pedagog kadrlar tarkibi, ularning ijodkorlikka motivatsiyasi va pedagogik ish samaradorligi, kasbiy mahorati hamda o'quvchilarning ta'limga bo'lgan munosabati, iqtidorli o'quvchilar kontingenti bilan ifodalanadi.

Ta'lim sifatini ta'minlaydigan jarayonlar – davlat ta'lim standartining, o'quv dasturining, ta'lim texnologiyalari sifati, monitoring va baholash, o'quv jarayonining intensivligi, boshqaruv samaradorligi, bilimlarni taqdim etish, baholash usullari hamda o'quv jarayonining moddiy-texnik bazasining sifati kabi xususiyatlar bilan ifodalanadi.

Ta'lim sifati natijalari - bu o'quvchining davlat ta'lim standartlari, o'quv reja

vadasturlar asosida tegishli bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi bilan belgilanadi. Ta'lim sifati natijalari ta'lim sifatini ta'minlaydigan sub'ektlarning faoliyatining o'lchovi orqali aniqlanadi. Sub'ektlarning bilim natijalari belgilangan talablarga muvofiqligi yoki boshqalarga nisbatan yuqori natijalarga erishilishi jamiyat va davlatning e'tirofi bilan ifodalanadi.

Ayni vaqtda maktablarning ta'lim sifati va raqobatbardoshlik darajasi bitirayotgan o'quvchilarning oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirish salmog'i, kasb-hunar tanlab mehnat bilan bandligi, jamiyatda o'z o'rnini topa olishi bilan baholanadi.

Ta'lim sifati quyidagi raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari bilan baholanishi mumkin:

1. O'quvchi(iste'molchi) ko'rsatkichlari. O'quvchining aqliy faoliyati davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturida belgilangan talablarga muvofiq sinflar kesimida umumta'lim fanlari bo'yicha bilishi, tushunishi, qo'llay olishi, tahlil qilish va vaziyatga baho berishi bilan baholanadi. Quyidagi jadvalda o'quvchilarning bilim darajasi baholanadi:

Reproduktiv daraja	Reproduktiv darajadagi topshiriqlarining mazmuni o'quvchilar tomonidan o'quv materialini qayta ishlamasdan, ularning xotirlash qobiliyatini aniqlovchi, qoida va qonunlar, hodisa, jarayon, tushuncha va atamalarining mohiyatini bilish, yodda saqlash va tanish, odatiy vaziyatlarda qo'llashga qaratilgan.
Produktiv daraja	O'quv topshiriqlari o'quvchilardan o'rganilgan komponentlarni tahlil qilish, sintezlash, taqqoslash, qiyoslash, bir nechta qoida va qonunlarni bir vaqtda qo'llab, umumlashtirish va xulosa chiqarishni talab qiladi.
Intellektual daraja	Intellektual darajadagi topshiriqlar o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni notanish vaziyatlarda qo'llash, tahlil qilish, sintezlash, qiyosiy taqqoslash, qoida va qonunlarni qo'llab, umumlashtirishni talab qiladi.

2. Iqtisodiy ko'rsatkichlar. Ta'lim sifati va samaradorligi darajasi maktabni bitirgan o'quvchilarning oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirishi yoki kasb-hunar tanlab mehnat bozorida o'z o'rnini topa olishi bilan baholanadi.

3. Tashkiliy ko'rsatkichlar: maktabning ta'lim sifatini ta'minlashga xizmat qiladigan moddiy texnikaning mavjudligi, shuningdek o'quvchilar uchun zarur imkoniyatlar tashkil etilganligi bilan baholanadi.

Xulosa va takliflar. Ta'lim sifatini ta'minlashda raqobatbardosh pedagoglarning o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda o'qituvchilar pedagogik va ilmiy salohiyat uchun qulay ish sharoitlariga ega bo'lishi, mustaqil o'z ustida ishlashiga va malaka oshirish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Bugungi kunda maktablar dars jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalana oladigan, o'z ta'lim resurslarini yarata oladigan, shuningdek maktab o'quvchilarining o'quv va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantira oladigan pedagoglarga ehtiyoj sezmoqda. Bunday raqobatbardosh pedagoglarni tayyorlash pedagogika yo'nalishidagi OTMlarning asosiy vazifasi va faoliyati hisoblanadi, ular pedagoglarni zamonaviy sharoitda samarali ishlashga o'rgatishi va kasbiy faoliyatida innovatsiyalarni qo'llash bo'yicha bilim va ko'nikmalarni shakllantirishlari zarur.

Shu bilan birga pedagoglar kasbiy faoliyati davomida uzluksiz ta'lim olishi, malakasini oshirib borishi lozim. O'qituvchilar malakasini oshirishning mavjud innovatsion tizimiga misol sifatida "Uzluksiz kasbiy ta'lim" tizimini yaratgan A.Avloniy milliy-tadqiqot instituti hisoblanadi. "Uzluksiz kasbiy ta'lim" elektron platformasi [6.] orqali pedagoglar har yili 7 ta kompetensiya bo'yicha

masofaviy shaklda maqsadli kurslardan malakasini oshirib kelmoqda.

Malakali pedagoglarga talab yuqori bo'lgan bir paytda, pedagoglardan doimiy ravishda malakalarini oshirib borishi, fandagi yangiliklardan xabardor bo'lishlari, o'qitishning yangi metodlarini qo'llash olishlari talab etiladi, bu ularning raqobat maydonida raqobatbardosh kadrlar sifatida shaklanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. Рубин Ю.Б. Теория конкуренции и задачи повышения конкурентоспособности российского образования //Высшее образование в России. - 2007. - № 1. - С.26-44
2. Д.Л.Кузнецов. «ИННОВАЦИИ И ИНВЕСТИЦИИ».Москва. № 3. 2021.с.-117
3. Коротов, В.М. Введение в общую теорию развития личности / В.М. Коротов. - М., 1991.-с.77
4. Г.В.Гутник. Концептуальная модель управления качеством образования в регионе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. - Екатеринбург, 2000. - С. 20.
5. Бермус А. Г. Управление качеством профессионально-педагогического образования: дис. доктора пед. наук: 13.00.08. - Ростов - на - Дону, 2003. - С.430
6. <https://onlinedu.uz/>

**O'ZBEK XALQ CHOLG'U IJROCHILIK SAN'ATI
VOSITASIDA O'QUVCHI - YOSHLARNI MA'NAVIY-AHLOQIY
TARBIYALASH TIZIMINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI**

Botirova Xilola Tursunbayevna?

*Andijon davlat universiteti San'atshunoslik fakulteti Musiqa ta'limi
kafedrası professor vazifasini bajaruvchi*

Annotatsiya: Ta'lim tarbiyaning shakllanishida mutafakkir olimlarimizning ijodi, XX asrda ijrochilik san'atini rivojlanish jarayonlari, o'quvchi-yoshlarni estetik dunyoqarashini tarbiyalash kabi omillar yoritib o'tilgan. XX asr boshlariga qadar maxalliy bastakorlar tomonidan tug'ilgan so'zli va sof cholg'u navolar og'zaki tarzda, ustoz- shogird ta'limi buyicha avloddan avlodga utib istifoda etilgan musiqiy nazariy ma'lumotlar yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Nag'ma, mumtoz navo, bastakorlik ijodiyoti, ma'naviy-ahloqiy tarbiya, ijrochilik amaliyoti, cholg'u musiqasi, nota, sekvensiya, ritm, garmoniya, ijrochi, lad, musikiy qobiliyat.

**THE CONTENT OF THE DEVELOPMENT OF A SYSTEM OF
SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS - YOUNG
PEOPLE THROUGH THE MEANS OF PERFORMING ARTS OF
UZBEK FOLK INSTRUMENTS**

Botirova Khilola Tursunbayevna?

*acting professor of the Department of music education, Faculty of Art
Studies, Andijan State University*

Annotation: Factors such as creativity of our thinkers, processes of development of performing arts in the 20th century, education of aesthetic worldview of students are highlighted in the formation of education. Until the beginning of the 20th century, the musical and theoretical information, which was used from generation to generation, was covered orally by the local composers, and purely instrumental pieces.

Key words: Song, classical melody, compositional creativity, spiritual and moral education, performance practice, instrumental music, note, sequence, rhythm, harmony, performer, scale, musical ability.

**СОДЕРЖАНИЕ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ДУХОВНО
- ПРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩЕЙСЯ
МОЛОДЕЖИ СРЕДСТВАМИ УЗБЕКСКОГО НАРОДНОГО
ИНСТРУМЕНТАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСКОГО
ИСКУССТВА**

Ботирова Хилола Турсунбаевна?

*и. о. профессора кафедры музыкального образования факультета
искусствоведения Андижанского государственного университета*

Аннотация: В формировании образования выделены такие факторы, как творчество наших мыслителей, процессы развития исполнительского искусства в XX веке, воспитание эстетического мировоззрения учащихся. До начала 20 века музыкально-теоретическая информация, которая использовалась из поколения в поколение, передавалась местными композиторами устно, а чисто инструментальные произведения.

Ключевые слова: Песня, классическая мелодия, композиционное

творчество, духовно-нравственное воспитание, исполнительская практика, инструментальная музыка, нота, последовательность, ритм, гармония, исполнитель, лад, музыкальное умение.

Kirish

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovich yig'ilishlaridan birida har bir maktab o'quvchisi musiqa cholg'usida kuy ijro qilib bilishi kerakligini aytdilar. Yurt boshimizning o'zbek milliy musiqasiga katta e'tibor qaratayotganlari bejizga emas. Kelajak avlodni barkamol avlod ruhida tarbiyash va ularni kasbli bo'lishi, mafkuraviy immuniteti yuqori bo'lishi uchun barcha say xarakatlarni qilmoqdalar.

Musiqa, avvalo o'quvchi-yoshlarni estetik dunyoqarashini tarbiyalaydi, san'at asarini his etish, ularga o'z munosabatini bildirish kabi fazilatlarni uyg'otadi. Albatta, ushbu fazilatlarni kamol toptirishda adabiyot, tarix, sport va boshqa sohalar ham katta o'rin tutadi. Binobarin, nazm va musiqa doimo yonma – yon yashaydi, bir – birini to'ldiradi. Bolada musiqaga ilk muhabbat avvalo tabiat taassurotlari ostida tug'iladi, qolaversa bog'cha va maktabda shakllanib boradi. Musiqa darslari faqatgina estetik jihatdan emas, balki keng ma'noda ma'naviy - ahloqiy jihatdan ham tarbiyalaydi.

El-yurtimizda XX asr boshlariga qadar maxalliy bastakorlar tomonidan tug'ilgan so'zli va sof cholg'u navolar og'zaki tarzda, ustoz- shogird ta'limi buyicha avloddan avlodga utib istifoda etilgani xammaga ma'lum. Bunda tovush, oxang, kuy, shakl, vazn, narda, zarb, usul, sur'at, tux, bezak va boshqa musiqiy ifoda vositalari asosai o'zbek xalq musiqasi negizida, mumtoz hamda xalq she'riyatiga payvasta bo'lib rivojlangan. Qolaversa, mumtoz navo Yaxin va O'rta Sharq xalqlarida keng qo'llanilgan aruz nazmi olamiga yoddosh bo'lgani e'tiborlidir.

Materiallar va usullar

Ta'lim tarbiyaning shakllanishida mutafakkir olimlarimizning ijodida Yusuf Xos Xojibning (XI asr) «Qutadg'u bilig» (Baxt keltiruvchi bilim) keyinchalik, u Axmad Yassaviyning (12 asr) «Devoni hikmat» kabi turkiy didaktik poemalari shuningdek, Faxriddin Ar-Roziy XII-XIII asrlar boshlarida musiqa to'g'risidagi risolalarni vujudga keltirdi.

XX asr O'zbekiston adabiyoti va san'atini Andijonda tug'ilib voyaga yetgan Abdulxamid Cho'lpon va Komil Yashin, Zokirjon Xabibiy va Saida Zununova, shuningdek, yangi zamon uzbek bastakorlik ijodiyotini boshlab bergan To'xtasin Jalilov singari xassos namoyandalarning zalvorli ijodiy va tashkilotchilik faoliyati natijalarisiz sira tasavvur etib bulmaydi. Yana, milliy qomusimizda qayd etilgandek, "Andijon viloyatidan Halima Nosirova, Lutfixonim Sarimsoqova, Tamaraxonim, Soyib Xo'jaev, Abbas Bakirov, Tanijon Toshmatov, Muzaffar Muxamedov kabi yirik san'atkorlar; Fattoxxon Mamadaliev, aka-uka Ismoiljon va Isroiljon Vaxobovlar kabi xalq xofizlari; Xabiba Oxunova, Sherali Jo'raev, Munajat Yo'lchieva, Turg'un Xonto'raev, Xoshimjon Olimjonov kabi Zzbekiston xalq artistlari, Toshkanboy Egamberdiev (Asakadan) boshliq dorbozlar sulolasi yetishib mashxuru ma'lum bo'lishgan". Ularning "kindik qoni to'kilgan" qadim va navqiron Andijon diyori ekan, umuman o'zbek tili, adabiyoti va she'riyati, madaniyati va san'ati, ma'naviyati va ma'rifati gullab yashnashi uchuy ko'rsatgan xizmatlari ulkanligi ayon.

1920-yillardan e'tiboran "Maorif va o'qituvchi", "Alanga" singari jurnallarda Abdulla Qodiriy (1884-1938), G'ulom Zafariy (1889-1937), Abdulhamid Cho'lpon (1897-1938), Abdurauf Fitrat (1884-1938)larning bevosita musiqa san'ati – qaysi borishi, qandayin "yangi o'zbek musiqasi"ni ko'zlash zarurligi,

folklor, o'sha davr ta'birida "klassik musiqa", Sharq-G'arb an'analari va h.k. masalalarga bag'ishlangan o'nlab chiqishlari bo'lgan.[1.45.]

Soibjon Begmatovning "Chashmalar sarchashmasi" nomli maqolasida ta'lim-tarbiya masalasiga quyidagicha ta'rif berib o'tilgan. "Tarbiya – ta'lim ishlarining boshida turgan Alisher Navoiy" o'z zamonasining ilg'or ijodkorlari, shoiru fuzalolari sozandayu xonandalariga musiqa haqida risolalar, davrining mumtoz musiqa namunalaridan naqshlar va amallar, qavl va g'azallar bog'lashliklariga buyurgan. [2.39.]

O'quvchi - yoshlarni ma'naviy-ahloqiy tarbiyalash tizimini rivojlantirishda ko'plab olimlarning ilmiy izlanishlari, ushbu soha tushunchasi hamda qarashlarni kengaytirishga qaratilgan. Shulardan Al-Kindiy, Al-Forobiy, Ibn Sino, Abdurahmon Jomiy, Darvesh Ali Changiy kabi allomalar hamda zamonamizning musiqashunos olimlari I. Rajabov, F. Karomatli, T. Vizgo, M. Ahmedov, K. Olimboyeva, A. Jabborov, T. G'ofurbekov, O. Matyoqubov, R. Abdullayev, R. Yunusov, A. Nazarov kabilarning ilmiy-tadqiqot ishlarini keltirish lozimdir.

Natija

Ijrochilik amaliyotida o'quvchi-yoshlarni tarbiyalashda xotirani ahamiyati kata hisoblanadi. Xotira - bu ruhiyatning eslab, saqlab va qaytarib berish xususiyatidir. Ba'zilarining xotirasi a'lo darajali fenomenal ravishda bo'lishi mumkin (V.A.Motsart yoshligidan asarni bir marotaba eshmtib. umi chalish va notaga tushira olish xususiyatiga ega bo'lgan). Ba'zilarida esa xotira juda sust rivojlangan bo'ladi, asarni yodpash uchun uni ko'p marotaba takrorlashlari kerak. Xotira kishining rivojlantiriladngam xususiyati. Yodlab olishning asosiy yo'li - takrorlash. Ammo faqat takrorlash bilan maqsadga erisha olmaslik ham mumkin. Shuning uchun takrorlash bilan birga «yodlab olish» maqsadini oldiga ko'yish zarur. Musiqashunos A.D.Alekseevning hisoblashicha, musiqiy xotira –eshitish, harakat, mantiqiy, ko'rish va boshqa xotira turlarini o'z ichiga olgan sintetik tushuncha.

Motsart, List, Anton Rubinshteyn, Raxmaninov, Toskaninilarning musiqiy xotirasi kuchli bo'lgan. Ular asosiy musiqiy adabiyotlarni yod bilgan. O'zbek musiqasi namoyandalaridan Yunus Rajabiy «O'zbek xalq musiqasi», «Shashmaqom» kabi ko'p jildlik to'plamlarini xotirasiga tayanib yaratgan. Hofizlar san'ati ham bunga misol bo'la oladi. «Hofiz» so'zi «xotirali» deb tarjima qilinadi.

Ustoz-shogird an'anasida hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga:

- ☐ o'quvchi-yoshlarning dars davomida befark bo'lmustaqil fikrlash, ijod kilish va izlanishga majbur etilishi;
- ☐ o'quvchi-yoshlarning o'quv jarayonida fanga bo'lgan qiziqishlarini doimiyligining ta'minlanishi;
- ☐ o'quvchi-yoshlarning fanga bo'lgan qiziqishlarini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan xolda kuchaytirilishi;
- ☐ pedagog va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati muntazam tashkil etilishi kiradi.

Musiqa ta'lim tarbiyasining maqsad va vazifalarini amalga oshirishda dars yetakchi omil hisoblanadi. Chunki o'quvchi-yoshlarning ommaviy tarzda jalb etilishi aqtabda musiqa fani boshqa fanlardan o'zining badiiyligi va qiziqarliligi, zavq-shavq uyg'otishi bilan ajralib turadi.

Ma'lumki, musiqiy ijrochilikda yoddan chalish musiqachining ijrochilik imkoniyatlarini kengaytiradi. R.Shuman nota bo'yicha har qanday erkin ijro etilgan akkord yoddan ijro etilganining yarmicha ham jaranglamaydi, deb

hisoblagan. O'quvchilarga ta'lim va tarbiya berishda qo'proq samaraga ega bo'lish uchun o'tmish allomalarimizning g'oya va qarashlaridan foydalangan xolda ta'lim berish samaralidir.

Har bir ruxiy faoliyat tasavvur bilan bogliq. Tasavvur qilganda biz ongimizda yangi siymo, ko'rinish va g'oyalarni yaratamiz. Ijrochi yangi asarni o'rganayotganida u darhol tasavvur qilishni boshlaydi: Nima bo'lyapti? Qaerda? Qachon? Nima sabab bilan? Ko'rinishi, joyi qanday? - va xokazo. Ijrochilik faoliyati ijodiy tasavvur bilan chambarchas bog'liqdir. Cholg'u musiqasida asarning nota ko'rinishi asar haqida tasavvurga ega bo'lishga yordam beradi. B.M.Teplov haqli ravishda ta'kidlaganidek: «deyarli hiech qachon faqat eshitish taassurotlari bo'lmaydi va u ko'rish, harakat va boshqa lahzalarni o'z ichiga olishi kerak».

I.Gofmanning fikricha: «O'quvchi har bir nota, sekvensiya, ritm, garmoniya va notalarda ko'rsatilgan barcha ko'rsatmalarni tushunib yetmaguncha klaviaturaga intilavermasa, o'ziga juda yaxshi yordam bergan bo'ladi, negaki chalish – ijrochi yaxshi biladigan narsani qo'llar yordamida ifodalab berishdir». [6.34.]

Yosh ijrochi tasavvur qilishni talab qilib, uni rivojlantirish zarur. Ijodiy munosabatsiz ijro etishga yo'l qo'ymaslnk kerak. Tasavvurni adabiyot, tasviriyy san'at, tarixni o'rganish va his-tuyg'ularni uygotish bilan rivojlantirish mumkin.

Insonning ichki dunyosini qissiyotlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Hnssiyot - shaxsning tashqi muxitga bo'lgan turli xil shaklda bildiradigan ichki munosabatidir. Hissiyotlar ijobiy va salbiy xarakterga ega.

O'quvchi-yoshlarni musiqiylik tuzilishi haqida tushunchalar, musiqiy qobiliyatlar, rivojlanishda chetlanishga ega bo'lgan bolalarda ularning namoyon bo'lishi va rivojlantirilishi shakllantiriladi; kichik yoshlardagi bolalarning musiqiy rivojlanishiga diagnostika metodlari haqidagi tasavvurlarini shakllantirilgan; ruxiy rivojlanishida chetlanishga ega bo'lgan bolalar bilan ishlashning xusuiyatlari va mazmuni ochib beriladi. Buning uchun talabalar oddiy bo'lgan bolalar musiqa asboblarida mashq qilishni, musiqiy asarlarni taxlil qilish va qabul qilinadi murakkab bo'lmagan partiturlarni tuzish, improvizatsiyalarni musiqiy - ritmini harakatlardan foydalanishlarni o'rganishadi.

Muhokama

O'quvchilar faqat musiqa amaliyoti jarayonida, musiqa materiallari asosida va maxsus ta'lim metodikasiga asoslangan holda musiqa savodnpi bilishlari lozim. Mana shu sabablarga ko'ra, eng tushunarli, ommaviy va chuqur emotsnonal ta'spr kuchiga ega bo'lgan musiqiy asarlar musiqa tarbiyasiing asosi hisoblanadi.[7.19.].

Albatta har bir darsda bu tarkibiy qismlar bir biri bilan bog'langan ravishda o'tiladi va ular har darsda turli variantlarda o'rin almashib kelishi mumkin. Darsning maqsadi esa o'z navbatida beshta yo'nalishni o'z ichiga oladi.

- 1.Tarbiyaviy maqsad
2. Ilmiy maqsad
3. Bilimlarni rivojlantiruvchi maqsad
4. Kasbga yo'naltiruvchi maqsad
5. Milliy mafkura g'oyalarini singdirish maqsadi.

Zamonamizning zabardast yozuvchisi, Chingiz Aytmatov o'zining dunyoga mashhur «Kunda» romanida shunday deb yozadi: «Xayot, o'lim, muhabbat, shafqat va ilhom – hammasini musiqa aytadi, zotan biz musiqada eng oliy

xurlikka erishamiz, bu xurlik uchun esa ongimiz yorishgan zamonalardan boshlab butun tariximiz davomida ko'rashganmiz, lekin unga faqat musiqadagina moyil bo'lganmiz. Faqat musiqagina barcha zamonlarning aqidalarini yengib o'tib, doimo kelajak sari intiladi... Shuning uchun ham biz ayta olmagan narsalarni u aytadi, shunga chorlaydi...»[9.26.]

O'quvchi-yoshlarni musiqa darsiga tezda jalb etib, shu darsga moslashish alomatlarini shakllantirib borishga ham e'tiborni qaratmog'i lozim. Bu esa darsning sifatsiz bo'lishiga, o'quvchilarning puxta bilim bilan qurollanmay qolishiga barham beradi. Shunga ko'ra darsning boshlanish qismida quvnoq, sho'x, jozibali biror musiqa asarini tinglash uchun tavsiya etilsa, bu musiqa o'quvchilarda ko'tarinkilik kayfiyatini hosil qiladi. Eng muhimi darsning sifati, qiziqarli o'tilishiga olib keladi. Foydalanilgan musiqa asarlari bolalar didiga, tinglash ehtiyoji, hamda fikrlash qobiliyatiga mos kelishi lozim. Ayni bir vaqtda o'qituvchi o'quvchilarda o'zaro xayrihohlik munosabatlarini shakllantirishga alohida e'tibor berishi kerak.

Hozirgi zamon musiqa darslari musiqaviy tarbiya va ta'limning o'ziga xos vazifalari bilan bir qatorda o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'ymog'i kerak.

1. Hozirgi zamon ta'lim maktabida musiqaviy tarbiya sistemasi ko'pgina elementlardan tashkil topadi, bo'lar: musiqa darsi, sinfdan va maktabdan tashqari olib boriladigan musiqaviy ishlar (xor to'garaklari, vokal - cholg'u ansamllarni), mamlakat madaniyat vazirligi sitemasiga kiruvchi musiqa maktablari. Bu zanjirda ommaviy axborot vositalari juda katta o'rin tutadi.

2. Tarbiyalovchi va rivjlantiruvchi vositalarning jami musiqaviy estetik muhitni tashkil etadiki, bu muhitda o'quvchilarning musiqa sohasidagi qiziqish va ehtiyojlari vujudga keladi.

3. Musiqa darsi musiqa ijodining quvonchini anglash to'yg'usini ma'lum bir kompozitor yoki xalq musiqasi asrida ahloqiy estetik mazmunda ho'zurlanish qobiliyatini shakllantiradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda hozirgi musiqa darsi uslubiyotining xilma – xil formalari va axborot vositalari asosida qurollanganligi bilan ajralib turadi. O'quvchilarni tarbiyalash va o'qitish uchun musiqa darsi ularga ta'lim berish, ular bilan birgalikda va o'zaro aloqada amalga oshirilmog'i lozim. Bu musiqa pedagogikasining eng muhim prinsiplaridan biridir.

Koblevskiyning fikricha: «Musiqa darslari o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi: o'quvchilarni katta musiqa san'ati dunyosiga olib kirish, ularnimusiqani va uning juda boy janrlarini birgalikda sevish hamda o'quvchilarda musiqa madaniyatini ulardagi ma'naviy madaniyatning bir qismi sifatida tarbiyalashdan iboratdir.

Shunday ekan, musiqa ongli faoliyat, samarali mehnat, samimiy munosabat hamdamo'tadil kayfiyat garovi bo'la oladi. Musiqa kundalik hayotimizga qanchalik singib borsa, hayotimiz shunchalik zavqli va mazmunli o'tadi.

Adabiyotlar

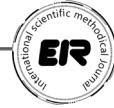
1. To'xtasin G'ofurbekov. "O'zbekiston musiqa madaniyati". O'quv qo'llanma. T., 45-b.

2. Shashmaqom chashmaslari. Ilmi-uslubiy jurnal. T., 2022. 39-b.

3. A.Lutfullaev. O'zbek xalq cholg'ularida ijrochilik san'ati tarixida. T., 2010. 53-b.

3. Soibjon Begmatov. Bastakorlar ijodi. O'quv qo'llanma. T., 2017. 22-b.

4. "AKADEMIK YUNUS RAJABIY MEROSI VA ZAMONAVIYLIK"

- xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. T., 2022. 67-b.
5. G'.Qodirov. Musiqa psixologiyasi. T., 2005. 34-b.
 6. S.I.Musabekava. Musiqa tarbiyasi. T., 1973. 19-b.
 - 7.Olimjon Fayziev, Otabek Fayziev. Musiqa va tarbiya. T., 16-b.
 8. Olimjon Fayziev, Otabek Fayziev. Musiqa va tarbiya. T., 26-b.
 9. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 jild. T., 1987-2003. 20-b.

INGLIZ TILI DARSLARIDA O'YIN TEXNIKALARI*Djabbarova Dilfuza Gayratovna**Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada ingliz tilini o'qitish sifatini modernizatsiya qilish va yaxshilashning dolzarb muammolari yoritilgan. Oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitishning eng samarali usullarining xususiyatlariga alohida e'tibor qaratilgan. Tegishli ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqmasdan va joriy qilmasdan bu g'oyani amalga oshirish mumkin emas. Oliy ta'lim hayotga tayyorgarlik bo'lmasligi kerak, oliy ma'lumot hayotning o'zi bo'lishi kerak. Bunga innovatsion yondashuv, interfaol muhit yaratish orqali erishish mumkin. Maqolada ingliz tili darslarida qo'llaniladigan interfaol o'qitish usullarining xususiyatlari ko'rib chiqiladi, ulardan misollar keltiriladi va ularni amalga oshirish usullari tahlil qilinadi. O'quvchilarning chet tilidagi nutqiy faoliyatida ushbu texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: interfaol ta'lim, zamonaviy usullar, multimedia, aqliy hujum, guruh ishi, loyiha usuli

ПРИЕМЫ ИГРЫ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА*Джаббаровва Дилфуза Гайратовна**Преподаватель Каршинского инженерно-экономического института*

Аннотация: В статье освещены актуальные проблемы модернизации и повышения качества преподавания английского языка. Особое внимание уделено характеристике наиболее эффективных методов обучения английскому языку в высшей школе. Реализация этой идеи невозможна без разработки и внедрения соответствующих технологий обучения. Высшее образование не должно быть подготовкой к жизни, высшее образование должно быть самой жизнью. Этого можно добиться за счет инновационного подхода, создания интерактивной среды. В статье рассматриваются особенности использования интерактивных методов обучения на уроках английского языка, приводятся их примеры и анализируются методы их реализации. Особое внимание уделяется использованию этих технологий в иноязычной речевой деятельности студентов.

Ключевые слова: интерактивное обучение, современные методы, мультимедиа, мозговой штурм, групповая работа, метод проектов.

GAME TECHNIQUES IN ENGLISH LESSONS*Djabbarova Dilfuza Gayratovna**Teacher of Karshi Engineering Economics Institute*

Annotation: The article highlights the urgent problems of modernization and improvement of the quality of teaching English. Particular attention is paid to the characteristics of the most effective methods of teaching English in higher education. The implementation of this idea is impossible without development and introduction of appropriate learning technologies. Higher education should not be preparation for life, higher education should be life itself. This can be achieved through an innovative approach, creating an interactive environment. The paper discusses the features of the interactive teaching methods use in the English language classroom, provides their examples and analyzes the methods of their implementation. Special attention is paid to the use of these technologies

in students' foreign language speech activity.

Keywords: interactive learning, modern methods, multimedia, brainstorming, group work, project method

Introduction. The learning possibilities of using the game method in foreign language lessons have long been known. Many scientists involved in the methodology of teaching foreign languages rightly paid attention to the effectiveness of its use.

The use of this method is intended to help create a favorable psychological atmosphere of communication and help students see a real means of communication in a foreign language. Therefore, it is important that lessons using game techniques become an enjoyable experience for students. This can be achieved if it is methodologically correct and psychologically justified to carry out work using this method, to find ways for the optimal organization of such lessons.

This can be achieved if it is methodologically correct and psychologically justified to carry out work using this method, to find ways for the optimal organization of such lessons. It seems that the use of the game helps to make the lesson more interesting and fun. Game activity in a foreign language lesson not only organizes the process of communication in this language, but also brings it as close as possible to natural communication. The game develops mental and volitional activity. Being a difficult and at the same time exciting activity, it requires a huge concentration of attention, trains memory, and develops speech.

Literature review. Game exercises captivate even the most passive and poorly trained students, which has a positive effect on their academic performance. The use of gaming forms of learning makes the educational process more meaningful and of higher quality, since:

- the game draws each student individually and all together into active cognitive activity and, thus, is an effective means of managing the educational process;

- the game draws each student individually and all together into active cognitive activity and, thus, is an effective means of managing the educational process;
- learning in the game is carried out through the students' own activities, which are in the nature of a special type of practice, during which up to 90% of information is assimilated;
- the game is a free activity that gives the opportunity for choice, self-expression, self-determination and self-development for its participants;
- the game has a certain result and stimulates the student to achieve the goal (victory) and realize the way to achieve the goal;

- in the game, teams or individual students are initially equal (there are no bad and good students: there are only players); the result depends on the player himself, his level of preparedness, abilities, endurance, skills, character;
- the impersonal learning process in the game acquires a personal meaning;
- competitiveness - an integral part of the game - is attractive to students;
- the pleasure received from the game creates a comfortable state in the lessons of a foreign language and enhances the desire to study the subject;
- there is always a certain mystery in the game - an unreceived answer, which activates the mental activity of the student, pushes him to search for an answer;
- the game occupies a special place in the system of active learning:

it is synthetic, as it is both a method and a form of organization of learning, synthesizing in itself almost all methods of active learning. Game activity in the learning process performs the following functions:

1) The learning function consists in the development of memory, attention, perception of information, the development of general educational skills and abilities, and it also contributes to the development of foreign language skills.

2) The educational function is to educate such a quality as an attentive, humane attitude towards a partner in the game; also develops a sense of mutual assistance and mutual support. Students are introduced phrases-clichés of speech etiquette to improvise speech appeal to each other in a foreign language, which helps to develop such a quality as politeness.

3) The entertaining function is to create a favorable atmosphere in the lesson, turning the lesson into an interesting and unusual event, an exciting adventure, and sometimes into a fairy-tale world. 4) The communicative function is to create an atmosphere of foreign language communication, unite a team of students, establish new emotional and communicative relationships based on interaction in a foreign language.

5) Relaxation function - removal of emotional stress caused by stress on the nervous system during intensive learning of a foreign language.

6) The psychological function consists in the formation of the skills to prepare one's physiological state for more effective activity, as well as the restructuring of the psyche for the assimilation of large amounts of information. It is also worth noting here that psychological training and psycho-correction of various manifestations of personality are carried out in game models that can be close to life situations (in this case, we can talk about a role-playing game).

7) The developing function is aimed at the harmonious development of personal qualities to activate the reserve capabilities of the individual. The place and role of the game method in the educational process, the combination of game and learning elements largely depend on the teacher's understanding of the functions and classifications of various kinds of games. Game examples:

Discussion and result. I. Grammar games. It is known that training students in the use of grammatical structures, requiring their repeated repetition, tires the children with its monotony, and the efforts expended do not bring quick satisfaction. Games will help make boring and monotonous work more interesting and exciting. Goals of grammar games:

Goals of grammar games: - to teach students the use of speech patterns containing certain grammatical difficulties; - create a natural situation for the use of this speech sample; - to develop speech activity and independence of students. Most of the games are based on competitive scoring. But interest in games can be kept not only on the competition. So in the game "Who is He (She)?" The kids love to draw animals. The role of the leader is especially great, which is best performed by the teacher, he must be the soul of the game, infect everyone with his excitement.

1. What is this? The guys and I learned the first English sentence, the first speech pattern. This is a pen and the question What is this? Now what to do with this offer? How can it be used in speech. After asking "What is this?" several times, I sat down heavily on a chair, pretending to be tired, saying, "Oh? I am so tired. Who can help me? Who wants to be a teacher?" There was no end to those who wanted to. Then we decided to play by teams: a team of "teachers" against a team of "students". Each team had a set of items whose English names were familiar to the guys. The «teachers» settled down opposite the «students» and the game began. After all the "teachers" asked questions, the teams switched roles. 1 point was given for each correct question and answer.

2. Cubes. The purpose of this game is to automate the use of constructions

in oral speech. For the game, cubes are made, on the faces of which pictures with the image of objects are pasted. The students are divided into two teams. Students take turns approaching the table, tossing a die and naming a sentence with a working construction that corresponds to the plot of the picture. For each correct suggestion, the team receives a point.

II. Lexical games. These games, following grammar games, continue to build the foundation of speech, because mastery of lexical and grammatical material creates an opportunity for the transition to active speech of students. Goals of vocabulary games: - to train students in the use of vocabulary in situations close to the natural environment; - to activate the speech-thinking activity of students; - to develop the speech reaction of students; - introduce students to the combination of words.

A number of games are designed to train students in the use of certain parts of speech, units, numerals, adjectives. Other games follow certain themes. For example, in the game "What can I do for you?" the topic "Shopping", "What color is my shirt?" - The theme is clothing.

1. Don't say four. Everyone knows how difficult it is to count to a large number and not stray. But it is not very interesting to count simply in a row. Therefore, in the case of training numerals, you can use this game.

Game conditions: the student counts, but when he reaches the number with the number "4", he must say the word "stop" instead. Each is given one token. The one who makes a mistake loses his token. The one who keeps his chip wins.

2. «Go to the teacher.» During this game, vocabulary is trained on the topic "Colors". The student moves 11 steps away from the teacher, and then, taking a step, calls one word on the topic. Having said all the words correctly, it reaches the teacher. The teacher can pat on the head, shake hands, etc.

III. Phonetic games. These games are designed to correct pronunciation at the stage of formation of speech skills and abilities. Goals of phonetic games: - to train students in the pronunciation of English sounds; - teach students to read poems loudly and clearly; - the formation of phonetic hearing skills. 1. I hear - I don't hear.

The game pursues the goal - the formation of phonetic hearing skills. The students are divided into teams. The teacher pronounces the words. If he calls a word that has a long vowel, the students raise their hand. The team with the fewest mistakes wins. 2. "Lapping milk". It is especially difficult to teach children the pronunciation of interdental sounds, because there are no such sounds in Russian. Little kitty laps her milk: lap, lap. lap! Little kitty laps her milk: lap, lap. lap!

After the word lap, pause to pretend that the kitten is lapping milk, sticking out its tongue. IV. Spelling games. To some extent, these games contribute to the formation and development of lexical and pronunciation skills. Their goal is to practice writing English words. Here are some examples of these games. 1. The alphabet. The teacher has two sets of cards with letters of the alphabet. The class is divided into two teams. Each team receives one set. When the teacher says the word, «pen», the students make up the word. The first team to complete the word gets a point. Thus, the game can be an effective tool for the formation of pronunciation, lexical and grammatical skills in the classroom.

Conclusion. English, it accustoms students to those efforts (mental) that they need to master a foreign language, and in addition, students experience joy, pleasure both in the process of playing and in achieving its results. Thus, the game can be an effective tool for the formation of pronunciation, lexical

and grammatical skills in an English lesson. Interesting ways of explaining and training grammatical and lexical material contribute to the formation and development of students' communicative competence. Joy from the results of mental activity forms a positive attitude towards learning a foreign language, maintains interest in the subject.

References

1. Pykhteev Yu.N., Vinogradova A.V. GAMING TECHNOLOGIES AS AN ELEMENT OF PROJECT-ORIENTED LEARNING IN CONDITIONS OF MODERNIZATION OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION // Successes of modern natural sciences. - 2015. - No. 6. - P. 163-167;
2. URL: <https://natural-sciences.ru/ru/article/view?id=35475> (date of access: 06/06/2023).

BO'LAJAK IQTISODIYOT FANI O'QITUVCHILARINING METODIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH

*Djumanazarova Zamira Kojabayevna
Chirchiq davlat pedagogika Universiteti*

Annotatsiya: Maqola bo'lajak iqtisodiyot fani o'qituvchilarida metodik kompetentlikni shakllantirishga bag'ishlangan. "Metodik kompetentlik" va "metodik madaniyat" tushunchalari o'zaro bog'liqdir. Uslubiy madaniyatni samarali shakllantirishning pedagogik shartlari belgilanadi: o'quv fanlari mazmunini ularga fan metodologiyasini joriy etish nuqtai nazaridan qayta qurish; empirik materialni qayta ishlash uchun matematik statistika usullarini jalb qilish; o'qitishda muammoli va evristik usullardan foydalanish; tadqiqot amaliyotini o'tkazish; kurs va bitiruv ishlarini yozish natijalari asosida talabalarning ilmiy forumlarida ishtirok etish. Maqolada oliy ta'lim tashkilotida Pedagogika ta'lim yo'nalishida (ikkita o'qitish profiliga ega) tahsil olayotgan bakalavrlarning uslubiy madaniyatini shakllantirish tajribasi keltirilgan.

Kalit so'zlar: tadqiqot madaniyati, metodik kompetentlik, o'qituvchilar ta'limi, o'qituvchilar malakasini oshirish, pedagogik tadqiqot.

FORMATION OF METHODOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE ECONOMICS TEACHERS

Djumanazarova Zamira Kojabaevna

Abstract: The article is devoted to the formation of methodological culture among future teachers. The concepts of «methodological competence» and «research culture» are correlated. The pedagogical conditions for the effective formation of methodological culture are determined: reconstruction of the content of academic disciplines from the position of introducing methodological knowledge of science into them; attraction of methods of mathematical statistics for the processing of empirical material; the use of problematic and heuristic methods in teaching; conducting research practices; participation in student scientific forums based on the results of writing term papers and graduation papers. The article presents the experience of forming a methodological culture among bachelors studying in the direction of Pedagogical Education (with two training profiles) at a university.

Keywords: research culture, methodological culture, teacher education, teacher training, pedagogical research.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ЭКОНОМИКИ

Джуманазарова Замира Кожабаяевна

Аннотация: Статья посвящена вопросам формирования методологической компетентности будущих учителей экономики. Понятия «методическая компетентность» и «методическая культура» взаимосвязаны. Определены педагогические условия эффективного формирования методологической культуры: перестройка содержания учебных предметов с точки зрения внедрения в них методологии науки; использование математических статистических методов для обработки эмпирического материала; использование проблемных и эвристических методов в обучении; проведение исследовательской практики; участие

в научных форумах студентов по результатам написания курсовых и дипломных работ. В статье представлен опыт формирования методической культуры магистрантов, обучающихся по направлению «Педагогика» (с двумя профилями обучения) в вузе.

Ключевые слова: исследовательская культура, методологическая компетентность, педагогическое образование, подготовка учителей, педагогическое исследование.

Kirish. O'qituvchining kasbiy standartiga, federal davlat ta'lim standartlariga muvofiq, ilmiy tadqiqotlar zamonaviy o'qituvchining kasbiy faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Kasbiy pedagogik faoliyat mazmunini modernizatsiya qilish bo'lajak iqtisodiyot fani o'qituvchilarni tayyorlash sifatiga yuqori talablarni qo'yadi. Uslubiy bilimlarsiz ilmiy tadqiqotni malakali olib borish, eksperimental ishlarning miqdoriy ma'lumotlarini tuzish va tahlil qilish mumkin emas. Ilmiy tadqiqotlarni rejalashtirish, amalga oshirish va tavsiflash, tadqiqotni aks ettirish qobiliyati «o'qituvchining metodik komponentligi» tushunchasida birlashtirilgan.

Metodik kompetensiya oliy o'quv yurtlari talabalarining ilmiy izlanishlariga hamroh bo'lib, ayni paytda uning natijasidir. Metodik kompetensiyaga ega bo'lgan bo'lajak o'qituvchi uslubiy bilimlarni hisobga olgan holda fikrlashni o'rganadi. Biroq, kurs loyihalari, bitiruv malakaviy ishlari yozilishiga qaramay, oliy o'quv yurtlari talabalarining uslubiy madaniyati umuman yuqori darajada emas. Universitetda o'qiyotganda talabalar ilmiy manbalar bilan ishlashni o'rganadilar, eksperimental ishlarni bajarishga harakat qiladilar [1]. Lekin aksariyat hollarda talabalarining ilmiy tadqiqot ishlari amalda yangilik va nazariy ahamiyatga ega emas. Qoida tariqasida, pedagogika bo'yicha talabalarining ilmiy ishlari texnologik xaritalar, eksperimental darslarning konspektlari va boshqalarni tuzishda ifodalangan amaliy ahamiyatga ega. Keyinchalik izlash, axborotni tanqidiy tahlil qilish va sintez qilish, tadqiqot muammolarini hal qilishda tizimli yondashuvni qo'llash qobiliyati har bir bitiruvchiga xos emas. Metodik kompetensiyatning past darajasi pedagogik vaziyatlarni hal qilish jarayonida ilmiy bilimlardan foydalanishga imkon bermaydi.

“Metodik komponentlik” tushunchasini o'rganish nuqtai nazaridan ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish bu tushunchaning ikki tomonlama xarakterga ega ekanligini ko'rsatdi. Bir tomondan, metodologik madaniyat «uslubiy kompetensiya» tushunchasining sinonimi sifatida qaralsa, ikkinchi tomondan - «tadqiqot madaniyati» tushunchasining sinonimi sifatida. Birinchi pozitsiya tarafdori Kapshutar M.A. [1], uslubiy madaniyatni kasbiy madaniyatning tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqadi, u quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi: qadriyat ongi, ilmiy bilimlar metodologiyasi sohasidagi tizimli bilim, ilmiy tadqiqot jarayonini loyihalash, amalga oshirish va baholash qobiliyati; meta qobiliyatlari; ilmiy faoliyatni tekshirish tajribasi. Ikkinchi pozitsiya tarafdori P.I. Pidkasti [2] uslubiy madaniyatning mazmuni sifatida belgilaydi: o'z ilmiy faoliyatini tahlil qilish qobiliyati, ilmiy asoslash va tanqidiy fikrlash qobiliyati, bilishning muayyan tushunchalari, shakllari va usullarini ijodiy qo'llash qobiliyati. Birinchi yondashuv odatda ilmiy pedagogik xodimlar uchun, ikkinchisi - universitet talabalari uchun xosdir. Bizning tadqiqotimizda biz bakalavriat talabalarini tayyorlash haqida gapiramiz, shuning uchun biz ikkinchi pozitsiyaga yopishib olamiz. Bizning fikrimizcha, uslubiy madaniyat ilmiy tadqiqotga tayyorlik va qobiliyatni nazarda tutadi.

Maqolaning maqsadi: bo'lajak iqtisodiyot fani o'qituvchilarining metodik kompetensiyasini shakllantirishda ish uslubiyatini ochib berish.

Materiallar va usullar: Tadqiqot natijalarining ishonchliligi va asosligi uslubiy va nazariy qoidalarining kombinatsiyasi, bayonot eksperimentidan foydalanish va tadqiqotchining shaxsiy tajribasiga tayanish bilan ta'minlanadi [2].

Bo'lajak iqtisodiyot fani o'qituvchilarining metodik kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik shartlari ko'rib chiqiladi:

- pedagogik kadrlar tayyorlash yo'nalishlari bo'yicha o'quv dasturlarini fanlar, ixtiyoriy kurslar, fakultativ fanlar, ilmiy tadqiqot metodologiyasiga bag'ishlangan amaliyotlarni o'z ichiga olgan holda tuzilishini ta'minlash.

- professor-o'qituvchilar tarkibini o'qitishda muammoli, evristik usullarni tanlash va ularni o'rganilayotgan fanlarning ta'lim texnologiyalariga kiritishga tayyorlash.

- empirik ma'lumotlarni tahlil qilish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini, shuningdek, matematik statistika usullarini ishlab chiqish va sinfda qo'llash.

- talabalarining kurs va yakuniy tadqiqot natijalarini aks ettirishi mumkin bo'lgan talabalar ilmiy forumlari, mahorat darslari, ilmiy-amaliy konferensiyalarni faollashtirish.

Uslubiy madaniyatni shakllantirish uchun ilmiy pedagogik tadqiqot metodologiyasi tashrif buyuradigan fanda matematik komponentni kuchaytirish taklif etiladi. Kursni o'rganishni uchta modulga bo'lish mumkin: tadqiqot va tadqiqot usullarining uslubiy xususiyatlarini o'rganish; eksperimentni tashkil etish va o'tkazish; psixologik-pedagogik tadqiqotlarda matematik usullar. Matematik statistika usullarini o'rganish aspektida eng oddiy sonli xarakteristikalar, normal taqsimot, juft va juftlanmagan mezonlar, korrelyatsiya tahlili, chiziqli regressiya tenglamalarini tuzish xususiyatlarini o'rganish kerak. Faktorial va dispersion tahlil elementlarini o'rganish. Talabalarni aniq statistik mezonlar bilan tanishtirish muhimdir. Bu usullarga ulangan va uzilgan namunalar uchun Student testi, Wilcoxon testi kiradi [3].

«Tadqiqning metodologik xususiyatlarini o'rganish» modulining birinchi qismini o'rganish modelini tasavvur qilaylik (1-jadval).

Bosqich 1. Tadqiqotning uslubiy xususiyatlarini o'rganish											
Muammo	Mavzu	Tegishlilik	Obyekt	predmet	Maqsad	Vazifa	Faraz	Ximoyalangan qoidalar	Yangilik	Nazariy ahamiyati	Amaliy ahamiyati
Birinchi amaliy darsda talabalar muammo, mavzu, ob'ekt, mavzu, maqsad, vazifalarni aniqlaydilar											
Bosqich 2. Bibliografik ro'yxatni tuzishga qo'yiladigan talablarni o'rganish.											
3-bosqich. Elektron kutubxonalar bilan ishlash. Tadqiqot mavzusi bo'yicha adabiyotlarni tanlash. Natija: bibliografiya.											
4-bosqich. Tadqiqotning dolzarbligi belgilanadi											
5-bosqich. Tadqiqotning asosiy tushunchalarini aniqlash. Kontentni tahlil qilish usulini o'rganish..											

Jadval 1. Uslubiy xususiyatlarni o'rganish bosqichlari

Ikkinchi modul pedagogik eksperimentni tashkil etish va o'tkazishning o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlangan. Eng umumiy pozitsiyalardan eksperiment gipotezani eksperimental tekshirishni o'z ichiga oladi. Tegishli modul bilan ishlash natijasi formativ eksperiment dasturining strukturasini tuzishdir. Iloji bo'lsa, talabalar diagnostika bo'yicha aniqlovchi bo'limlarni o'tkazadilar, ular kurs dasturining birinchi modulida ishlashda tanlanadi. Tajriba dasturining taxminiy tuzilishi 2-jadvalda keltirilgan.

Tajriba dasturining bo'limi	Tarkib
Ijrochilar	Tajriba rahbari va o'qitish ta'sirini amalga oshiradigan o'qituvchilarning yo'nalishi ko'rsatilgan
Maqsad	Sifat ko'rsatkichlarining miqdoriy o'zgarishida ifodalangan kutilgan natija.
Diagnostika vositalari	Ko'rsatkichlarni hisoblash texnikasi, baholash vositalari
Eksperimentning tematik rejasi	Eksperimental darslar (sinflar, mashg'ulotlar) soni ko'rsatilgan
Kutilayotgan natijalarni baholash mezonlari	Tajriba samaradorligining mezonlari shakllantiriladi

Jadval 2. Tajriba dasturining taxminiy tuzilishi

Xulosa: "Metodik kompetensiya" tushunchasi murakkab va serqirradir. Bakalavr darajasida metodologik madaniyat va tadqiqot madaniyati tushunchalarining sinonimiyasi haqida gapirish kerak. Universitetda metodik kompetensiyani shakllantirish o'quv ma'lumotlarini, talabalarning ilmiy forumlarini, mahorat darslarini, ilmiy-amaliy konferentsiyalarni tashkil etish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan parallel foydalanish va ilmiy tadqiqot metodologiyasi kursining o'quv rejasida majburiy mavjudligi bilan mumkin [4].

Maqolaning mazmuni kelajakdagi iqtisodiyot fani o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda qiziqish uyg'otadi. Tadqiqot natijalari o'quv fanlari dasturlarini ishlab chiqishda foydali bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Капшутарь М.А. Значимость методологической культуры в контексте формирования профессиональной культуры аспиранта медицинского вуза // Системная интеграция в здравоохранении. 2020. № 3 (49). С. 62-67.

2. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / Под ред. П.И. Пидкасистого. М.: Педагогическое общество России, 2006. 608 с.

3. Ergasheva Xilola Yunusxanovna- How to start teaching children second languages at home- NamDU ilmiy axborotnomasi Namangan, dekabr 2020-maxsus son B-407-410

4. Катричева Т.Ю., Тереов А.Н. Исследовательская культура студентов: возможности формирования (на материале научно-исследовательской деятельности в Челябинском государственном педагогическом институте) // Научные школы. Молодёжь в науке и культуре XXI века. Материалы Международного научно-творческого форума (научной конференции). 2018. С. 186-193.

ТАБИЙ ФАНЛАРНИ ХАЛҚАРО БАҲОЛАШ ДАСТУРИ ТАЛАБЛАРИ АСОСИДА ЎҚИТИШНИНГ ИННОВАЦИОН МЕТОДЛАРИ

Ergasheva Malohat Tursunovna

A. Avloniy nomidagi Pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-ilmiy tadqiqot instituti, "Uzluksiz kasbiy ta'lim" kafedrasi mudiri, b.f.n., dotsent.

Annotatsiya. Maqolada xalqaro baҳолаш tadqiqotlari талаблари асосида ўқувчиларнинг табиий-илмий саводхонлик компетенцияларини шакллантириши мақсадида, таълим жараёнида фойдаланиладиган ўқитишнинг инновацион методлари yoritilgan.

Annotatsiya: В статье рассматриваются инновационные методы обучения, используемые в образовательном процессе с целью формирования компетенций естественнонаучной грамотности учащихся на основе требований международных оценочных исследований.

Annotation: The article discusses innovative teaching methods used in the educational process in order to form the competencies of natural science literacy of students based on the requirements of international evaluation studies..

XXI асрда таълим тизимида устувор аҳамият касб этувчи таълимий-педагогик тамойилларни башоратлар экан, педагогик жараён самарадорлигини ошириш йўллари тадқиқ этишда уни қайта йўналтириш зарурлигига эътиборни тортади. Бунга қуйидагиларга эришиш мақсадга мувофиқдир:

Ўқувчиларда илмий билимларни шакллантиришда қўлланиладиган илмий тадқиқот методларининг муҳим жиҳатлари, бу – тажриба ўтказишни билиш, хатоликлар ва ноаниқликларни камайтириш учун қайта ўлчаш, ўзгарувчи катталикларни назорат қилиш ва маълумотларни узатиш ҳамда тақдим этишнинг стандарт методларини билиш зарур саналади. Булар методолик билимларни ташкил этиб, “далиллар концепцияси” деб ҳам аталади (Готт, Дугган анд Робертс, 2008; Миллар ет ал., 1995).

Ўқувчиларда биология, кимё, география, физика соҳалари бўйича илмий билимлар шаклланиши учун зарур бўлган муайян тузилмаларнинг аҳамияти ҳамда асосий жиҳатларини англашда эпистемик билимлар зарур бўлади. Бундай билимга эга бўлган шахслар илмий назария ва гипотеза ёки илмий факт ва кузатиш ўртасидаги фарқни мисоллар билан тушунтира оладилар (Duschl, 2007).

Ўқувчиларда илмий лойиҳаларни баҳолаш ҳамда маълумот ва далилларни талқин қилиш компетенцияларини баҳолашга қаратилган қуйидаги методлардан фойдаланишни тавсия этамиз:

Tabiiy-ilmiy fanga oid suhbat. Bu usul bahs-munozara yoki suhbatlar orqali fanga oid terminlar lugʻatini oʻrgatishning asosiy usuli hisoblanadi va quyidagicha tashkil etiladi:

- oʻquvchilarni 5-6 kishidan iborat kichik guruhlarga ajrating;
 - maʼruzalar oraliqʻida muhokama qilinadigan mavzu bilan bogʻliq rasm yoki terminlardan iborat tarqatmalarni taqdim eting;
 - berilgan rasm yoki terminlarni qoʻllash bilan bogʻliq tajribalari haqida suhbatlashishga ruxsat bering. (5 daqiqa guruhda);
 - guruhlar taqdimoti (har bir guruh uchun 1 daqiqadan- jami 5 daqiqa)
- Bu ularning ilmiy va texnik atamalardan foydalangan holda muloqot qilishda

ilm-fan sohasida samarali miloqat qilish ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilarga tabiiy-ilmii fanga oid terminlarni oson o'rganishiga yordam berish uchun bu usulni lug'at bilan ishlash strategiyasi sifatida qo'llash mumkin.

Ilmiy kontekstli(matnli) kartochkalar. Bu ilm-fanga oid faktlarini oson va tartibli tarzda etkazishning innovatsion o'qitish usuli. O'quvchilar yakka tartibda, juftlikda yoki guruhlarda ishlashlari mumkin. Bu usulda tabiiy-ilmii fan amaliyotiga oid tushunchalar mazmunini ifodalagan gaplar yoki iboralar indeks kartochkalariga yoziladi.

O'quvchilar berilgan topshiriq formati asosida kartochkalarni saralashlari lozim. Topshiriq formatiga o'qituvchi kontekstdan kelib chiqqan holda quyidagi shakllardan bigrini tanlashi mumkin: to'g'ri-noto'g'ri, qo'shilaman-qo'shilmayman, mos juftliklar tanlash, tasniflash, ketma-ketlik va boshqalar kiradi.

Grafik organizatorlar. Ushbu o'qitish usuli o'quvchilarning tabiiy-ilmii fan bilan yanada chuqurroq va tizimli muloqat va munosabat bo'lishiga yordam beradi. O'qituvchilar ko'rib chiqilayotgan mavzu bo'yicha ma'lumotlarni taqdim etish uchun har xil turdagi shablonlardan foydalanishlari mumkin.

Grafik organizatorning odatiy shakli markaziy nuqtani o'z ichiga oladi, undan turli filiallar shakllanadi va ba'zi hollarda kichik filiallar bo'lishi mumkin. O'qlar jarayonning yo'nalishini yoki ketma-ketligini ko'rsatish uchun ishlatiladi.

Virtual tabiiy-ilmii fan laboratoriyalari. Internetda ko'plab bepul virtual fan laboratoriyalari mavjud va shuning uchun bu yondashuv harajatlarsiz mavzuni samarali o'rganish imkonini beradi.

Mavzuga oid diagrammalar, illyustratsiyalar yoki rasmlar o'quvchilarga o'simlik yoki hayvonning tana qismiga ularga amalda tabiiy zarar yetkazmay kirishga imkon beradi. Biologiyadagi dissektsiyalarni hid muammosisiz virtual hayolan amaliy xis etgan holda o'rganish mumkin, shuningdek, amalda kuyidirmasdan kimyoviy reaksiyani sinab ko'rish mumkin.

So'z devorlari. Sinfxona devorlariga zarar yetkazmagan holda joylashtirilgan tabiiy-ilmii fan mavzulariga oid so'z va rasmlar devori o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishini ortirish va turli tushunchalarni tasvirlash imkoniyatini berishi mumkin. Bu usul orqali ilg'or texnologiyalarga oid ilmiy atamalarni rasmlar yordamida chuqurroq tushunish mumkin.

Shuningdek, bir nechta ma'noli so'zlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. O'qituvchilar ijodiy so'z devorlarini loyihalashlari yoki o'quvchilardan har hafta yoki oyda mazkur g'oyani boyitishga o'z hissasini qo'shishlarini so'rashlari mumkin.

Fikrlash xaritalari. Bu tabiiy-ilmii fan ta'limini zamonaviy shaklda tashkil etishga yordam beradigan, turli fikrlash jarayonlarini vizual tasvirlash usulidir. Muayyan mavzuni aks ettirish uchun oqilona tanlash mumkin bo'lgan turli xil fikrlash xaritalari mavjud.

Bunga g'oyalar o'rtasidagi munosabatni o'rgatish uchun ko'prik xaritalari, kattaroq obyektlarni kichikroq qismlarga bo'lish uchun biriktiruvchi xaritalar, hodisalar ketma-ketligini ko'rsatadigan oqim xaritalari, hodisaning ta'siri yoki sabablarini ko'rsatish uchun ko'p oqimli xaritalar, obyektlar yoki g'oyalarni tasniflash uchun g'oyalar daraxti xaritalari va boshqalar kiradi. O'qituvchi mazkur xaritalardan qaysi biri samarali bo'lishi mumkinligini mavzu mazmunidan kelib chiqqan holda tanlaydi.

Mini langar diagrammalari. Ushbu qiziqarli jadvallar shaklidagi usul tabiiy-ilmii fan mavzusini batafsil ko'rib chiqish yoki tushuntirishning samarali

yo'lidir. O'qituvchilar bu usuldan ilmiy-tadqiqot usullari, energiya turlari, o'simliklarning hayot sikli, materiya holati, aralashmalar va eritmalar, kuch va harakat kabi sohalarni interaktiv tarzda o'rgatish uchun foydalanadilar.

G'oyani qiziqarli qilish uchun o'qituvchi oq-qora jadvallar, ranglilar kabi variatsiyalarni olib keladi va quyidagicha topshiriq beradi; bo'sh modellarni to'ldiring yoki to'liq sahifali langar jadvallarini to'ldiring.

Turli vositalar yordamida o'rganish. Ushbu o'qitish usulida o'quvchilarga sinf, muzeylar, sayohatlar yoki klublar kabi joylardan vosita sifatida foydalangan holda o'rganish imkoniyati beriladi.

O'qituvchilar ushbu usuldan darsda berilgan savollarga javob topish uchun o'quvchilarni turli joylarga olib borish, o'sha joylardan muhokama qilish va xulosalarni o'rtoqlashish uchun vosita sifatida samarali foydalanishlari mumkin. Bu usul yordamida o'quvchilarga mavzuni chuqurroq o'rganish va tushunishi uchun turli vositalar yordamida yozib olish, bog'lash, eslash va fikr almashish imkoni yaratiladi.

Bahs-munozara orqali o'rganamiz. Bahs-munozaralar orqali o'rganish usuli o'quvchilarga qarama-qarshi fikrlar yuzasidan kengroq fikrlash imkonini beradi, bu esa o'z navbatida ularning mavzuni chuqurroq tushunishiga yordam beradi. Ular boshqalar bilan ochiq savollar yordamida fikrlarni aniqlashtirishlari va kuzatishlari yoki mulohazalarni ilmiyroq tilda qayta bayon etishlari mumkin. O'qituvchilar esa ularga o'z yondashuvlarini izohlash orqali yo'l-yo'riq ko'rsatishlari va ular bilan intellektual tajriba almashishlari mumkin.

Kontekstga asoslangan ta'lim. Ushbu usulda o'quvchilarga kontekst yaratish va ularda ifodalangan g'oyalarni o'rganish imkoniyati beriladi. Ular atrof-muhit bilan o'zaro aloqada bo'lishadi, mavzu bo'yicha mutaxassislar bilan suhbatlar o'tkazadilar, tegishli qaydlar qiladilar va yaqin atrofdagi obyektlarni o'zgartirishga harakat qiladilar. Atrofdagi olamni o'rganish orqali kontekstni batafsil tushunish mumkin. Bu asta-sekin ularga yangi ma'lumotni kontekstdan talqin qilishga va avval egallagan bilim, ko'nikmalar bilan bog'lashiga yordam beradi.

Hisoblash tafakkuri. Bu fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini yaxshilashning samarali usulidir. Usul tarkibi muammolarni bo'laklarga ajratishni o'z ichiga oladi, ya'ni katta muammolarni kichik birliklarga bo'lish va avval muvaffaqiyatli hal qilingan muammolarga oxshashlarini tanib olish bilan bog'liq faoliyat turini ifodalaydi.

Hisoblash fikrlash qobiliyatlari algoritmlarni ham qamrab oladi - yechimga erishish uchun bosqichma-bosqich yondashuv; abstraksiya - ahamiyatsiz tafsilotlarni e'tiborsiz qoldirish va raskadrovka - qadamlarni aniqlashtirish kabi faoliyat turlarini qamrab oladi.

Masofaviy laboratoriyalar. Bajarib o'rganaman tamoyili asosida o'rganish fanni o'rgatishning eng samarali yondashuvidir va bu masofaviy laboratoriyalar yordamida amalga oshiriladi. Bu usul orqali o'quvchilarga haqiqiy ilmiy vositalardan foydalanish va masofaviy laboratoriya tajribalarini boshqarish imkoniyati beriladi. Bu ularning izlanish qobiliyatlari va kontseptual tushunchalarini oshiradi, shuningdek, o'quvchilarning o'rganishga va kashfiyot qilishga bo'lgan qiziqishini oshirishi mumkin.

Mujassamlangan ta'lim. Ushbu yondashuvda o'quvchilarning aqli va tanasi ilm-fanni o'rganish uchun birgalikda ishlaydi. Jismoniy fikr-mulohazalar, shuningdek, natijaviy harakatlar ularning o'rganish jarayonini kuchaytiradi.

Ushbu g'oya bugungi kunda keng tarqalgan jismoniy va biologik ma'lumotlarni to'plash uchun foydalaniladigan texnologiyalar - harakatni

kuzatuvchi vizual tizimlar yoki taqib olinadigan sensorlar tyordamida yaxshi natija beradi.

Tabiiy-ilmiy fan muzeylari. O'quvchilarga o'quv jarayonining bir qismi sifatida fan muzeyiga (virtual muzeyga) tashrif buyurish imkoniyatini bering. Bu ularga innovatsion resurslardan foydalanish imkonini beradi va ular dars davomida o'rgangan ma'lumotlarini tasavvur qilishlari mumkin.

Shuningdek, ularga olimlarning haqiqiy ishlarini ko'rib chiqish imkoniga ega bo'lishlari mumkin, bu esa ularda fanni yanada chuqurroq o'rganish istagini oshiradi. Muzeylarga muntazam tashrif buyurish fanni o'rganishni yanada jozibali va qiziqarli qiladi.

Loyihalar. Bu o'quvchilarga o'zlashtirgan nazariya bilimlari, ma'lumotlarni amaliy tomonini individual yoki guruh faoliyati shaklida ko'rsatishga yordam beradigan faoliyati usulidir.

Bu usul g'oyani tanlash, reja tuzish, rejani amalga oshirish va uni baholashni o'z ichiga oladi. O'quvchilar ushbu usul yordamida g'oyalarni ifodalash, muammolarni hal qilish, qiyinchiliklarni engish, jamoada ishlash va o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin.

Multimediali yondashuv. Bu usul fanda tushunish qiyin bo'lgan turli xil tushunchalarni o'rgatish uchun matn, audio, animatsiya, video, harakatsiz tasvirlar yoki interaktiv kontent shakllarini o'z ichiga oladi.

O'qituvchi ilg'or innovatsion ommaviy axborot vositalari, qurilmalar va texnikalar yordamida ma'lumotlarni yetkazishi va mazmunli o'rganishni ta'minlash uchun keng imkoniyatlarga ega bo'ladi.

Videokliplar. Ushbu o'qitish texnikasi yangi tushunchani ko'rsatish va o'rgatish uchun onlayn yoki kutubxonalarda mavjud bo'lgan o'quv videokliplaridan foydalanadi. Jarayonning evolyutsiyasini animatsion videolar bilan yaxshiroq yetkazish mumkin. Shuningdek, bu jarayon g'oyaning namoyishi yoki nazariyaning amaliy tomoni yoki olim bilan suhbat, mavzu bo'yicha mutaxassisning qo'llanmasi va boshqalar bo'lishi mumkin.

Mini laboratoriyalar. Mini-laboratoriyalar o'quvchilarga konsepsiyani tasvirlash uchun sinflar ichidagi amaliy mashg'ulotlarda qatnashish imkonini beradi. Bu sinf mashg'ulotlarini yanada jozibali, qiziqarli va esda qolarli qiladi.

O'quvchilar globus va chiroq yordamida kechayu kunduzni maket qilishlari, sxemalar yaratishlari, elektr o'tkazuvchanlik va magnitlanishni sinab ko'rishlari, aralashmalar va eritmalar ishlab chiqarishlari yoki cho'kindi jinslarning shakllanishini modellashtirishlari mumkin.

Tabiiy-ilmiy fan yarmarkasi. Maktablar o'quvchilarning fanga qiziqishini oshirish hamda ularning o'zlashtirish darajasini baholash uchun o'qitish strategiyasining bir qismi sifatida fan yarmarkalarini o'tkazishlari zarur.

Ushbu tanlovda o'quvchilarga savolga javob berish yoki bir qator eksperimentlar va tadqiqotlar orqali topshiriqni bajarish uchun vaqt ajratiladi. Ular hisobotlar, displey textasi yoki modellar ko'rinishida taqdimotlarini namoyish etadi.

Tadqiqot kitoblari. O'qituvchi sinflarda darslik va ma'ruza matnlaridan ko'ra tadqiqot kitoblaridan foydalanishni targ'ib qilishlari mumkin. O'quvchilardan kutubxonalar, veb-saytlar yoki mutaxassislar bilan suhbatlashish orqali sinfda qaysi mavzu yoritilgan bo'lsa, ana shu yo'nalishda tadqiqot olib borishi so'raladi. Bu ularning o'quv dasturining kengaytirilgan ma'lumotlarini va uni izohlash uchun diagrammalar, grafiklar va boshqa ijodiy topilmalarini o'z ichiga olishi mumkin. Ular o'zlarining tadqiqot kitoblari taqdimotini sinfdoshlari bilan baham ko'rishlari mumkin.

Hujjatlashtirilgan muammolarni hal qilish. Bu usulda o'qituvchi o'quvchilarni muammoni hal qilish jarayonida o'z fikrlarini yozib olishlarini talab qiladi. Ulardan yechim taklif qilishdan ko'ra, muayyan yechimga erishish uchun o'zlarining sabablarini tushuntirishlari so'raladi. Bunday hujjatlashtirilgan muammolarni hal qilish ularga o'z jarayonini chuqurroq tushunishga yordam beradi va o'z-o'zini tahlil qilish imkoniyatini beradi.

Tabiiy-Ilmiy fan vositalar to'plami. Bu bolalar uchun ham, kattalar uchun ham fanni o'rgatishning innovatsion usullaridan biridir. Bu tabiiy-ilmiy fanlar yo'nalishi tarkibiga kiruvchi (fizika, kimyo, biologiya, geografiya kabi) har qanday fan bo'lsin, hozirda o'qituvchilar o'quvchilar uchun qiziqarli ta'lim berish tajribasiga ega bo'lish uchun foydalanayotgan to'plamlardir.

Masalan ular tosh namunalarini aniqlash, hasharotlar metamorfozini kuzatish yoki kimyoviy reaksiyalarni namoyish qilish uchun ko'rsatmalar bilan kichik tajribalar o'tkazishlari mumkin.

Ilmiy stansiyalar (bekatlar). Bu fanni qisqa muddatda o'rgatishning jozibali va qiziqarli usuli bo'lib, o'quvchini o'zi yetakchiligida o'rganishi tamoyilini samarali qo'llashga yordam beradi. Ilmiy stansiyalar usuli tabaqalashtirilgan ta'limni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa o'quvchilarga mavzularga sho'ng'ish, fanni to'liq his qilish va keyin o'z o'rganishlari haqida fikr yuritish imkonini beradi.

Mazkur usulni qo'llash jarayonida turli xil o'rganish uslublari asosida barpo etilgan bir nechta stantsiyalar mavjud bo'lib, o'quvchilar fan tushunchalarini tadqiq qilishlari, o'rganishlari, tomosha qilishlari, o'qishlari, yozishlari, baholashlari va tasvirlashlari mumkin.

Kuzatuv stansiyalari (bekatlari). Mavzuni o'rganishda cheklovlarga ega bo'lgan darslik topshiriqlaridan farqli ravishda, bu ilg'or kuzatuv stansiyalari o'quvchilarga tadqiqot, kuzatish va ijodkorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Bu turli xil variantlarga ega 5 tadan 6 tagacha stantsiyalardan foydalangan holda muayyan tushunchani tushunishga yordam beradigan tadbirlarni o'z ichiga oladi. Faoliyatlar uch nurli balans yordamida massani aniqlash yoki obyektlarning elektr o'tkazuvchanligi va magnitlanishini aniqlash uchun sinovdan o'tkazishni va boshqa ko'p narsalarni o'z ichiga oladi.

Ochiq havoda sayr. Zerikarli sinf mashg'ulotlari o'rtasida o'quvchilaringizni o'rganish davomida tabiiy-ilmiy fanning tabiiy holati bilan tanishtirish uchun ekskursiyalarga olib chiqing. Masalan, akvariumga, tabiat muzeyi yoki markaziga, olimning uyiga olib boring, yoki uy hayvonlari do'koniga tashrif buyuring.

Shuningdek, siz qushlar bog'ida o'quvchilar bilan bir oz vaqt o'tkazishingiz yoki yangi tushunchalarni o'rganayotganda atrofdagi ilm-fan bilan tanishish uchun tabiatda sayr qilishingiz mumkin.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, PISA ва TIMSS халқаро баҳолаш дастури талабларидан келиб чиқиб, таълим жараёнида ўқувчиларнинг табиий-илмий саводхонлик компетенцияларини шакллантиришда юқорида келтирилган ўқитишнинг инновацион методларидан фойдаланиш, таълим сифат ва самарадорлигининг муҳим омили ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Содиқов У. Педагогик жараёнларни ташкил этиш ва бошқариш технологиялари. – Тошкент: Сано-стандарт, 2012. - 48 б.;

2. Ergasheva M. O'quvchilarning tabiiy-ilmiy savodxonlik monitoringi va topshiriqlaridan foydalanish metodikasi. Metodik qo'llanma. 2023-yil. 160 b.

3. Abdullaeva Sh., Ergasheva M.T. Xalqaro baholash dasturlarida tabiiy va ilmiy savodxonlik. O'quv qo'llanma. Toshkent: 2022 y. 175 b.

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Gafurova M. Yu.

“Sport faoliyati” kafedrası o‘qituvchisi. Buxoro davlat universiteti

Azimova A. Sh.

Turkiston Yangi Innovatsiyalar universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Maqolada Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirish jarayoniga yangicha zamonaviy yondashuv uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish, innovatsion texnologiyalarni takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'limiy imkoniyatlari va tarbiyalanuvchilarning pedagogik qobiliyatlarini va tafakkurini o'stirish bilan bog'liq mustaqil faoliyatga tegishli o'quv loyihalari, dasturlar, ta'lim-tarbiya texnologiyalarini ishlab chiqish to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: kreativ, texnologiya, innovatsiya, tafakkur, maktabgacha, bolalar, jismoniy, shaxs, tarbiya.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ ДОШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОДХОДА

Гафурова М. Ю.

Преподаватель кафедры «Спортивная деятельность». Бухарский государственный университет

Азимова А. Ш.

аспирант 1 курса Нового Инновационного Университета Туркестана

Аннотация. В статье рассматриваются образовательные проекты, связанные с созданием необходимых условий для нового современного подхода к процессу развития мышления дошкольников, совершенствованием инновационных технологий, образовательных возможностей дошкольных образовательных организаций, а также самостоятельная деятельность, связанная с развитием педагогических навыков и мышление учащихся., программы, информация по развитию образовательных технологий.

Ключевые слова: творчество, технология, инновации, мышление, дошкольник, дети, физическое, личность, воспитание.

THE METHODOLOGY OF DEVELOPING THE THINKING OF PRE-SCHOOL CHILDREN BASED ON A CREATIVE APPROACH

Gafurova M. Yu.

Teacher of the «Sports Activity» department. Bukhara State University

Azimova A. Sh.

1st year graduate student of New Innovation University of Turkestan

Annotation. In the article, educational projects related to the creation of necessary conditions for a new modern approach to the process of developing the thinking of preschool children, improvement of innovative technologies, educational opportunities of preschool educational organizations, and independent activities related to the development of pedagogical skills and thinking of students. , programs, information on the development of educational technologies.

Key words: creative, technology, innovation, thinking, preschool, children, physical, personality, education.

Respublikada keyingi yillarda maktabgacha ta'lim sohasiga qaratilayotgan

alohida e'tibor va mazkur yo'nalishda qabul qilingan bir qator hujjatlar ta'lim sifat va samaradorligini oshirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy bazani yaratish imkonini berdi.

Bugungi kunda yoshlar ongi va tafakkurini rivojlanishi uchun kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama takomillashtirib borish pedagog va tarbiyachilar oldiga qo'yilgan asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida "Ilk qadam" davlat o'quv dasturini tatbiq etishda shuningdek, O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablarida yuqori samarali zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalar, ta'lim - tarbiya sohasidagi o'zgarishlarni uzluksiz ta'lim tizimining eng quyi bo'g'ini maktabgacha ta'lim tizimidan boshlash, har tomonlama jismoniy va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga kafolatli tayyorlash, yetuk kadrlarni tarbiyalashda g'oyat muhim vazifalar sifatida ko'rsatib o'tilgan.

Aytish lozimki globallashuv, jamiyatning har tomonlama taraqqiy etganligi yosh avlod tarbiyasiga ham o'z ta'sirini o'tkazayotgani ko'rib boryapmiz, bugungi kun bolasini "o'tmish ertaklari, voqealari" bilan aldab bo'lmaydi, ularni hayotning real voqealarga asoslangan boy ma'lumotlar qiziqtiradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan zamonaviy tarbiyachi maktabgacha ta'lim sohasida kechayotgan har kungi o'zgarishlarni va yangiliklarni bilishi, o'z ustida tinmay ishlashi, doimiy o'zgarib turuvchi nostandart sharoitlarda amaliy faoliyatga innovatsion tayyorligini ta'minlash ehtiyojini yuzaga keltirmoqda, bu esa qo'shimcha, noan'anaviy, parallel mustaqil ta'lim tizimlarini yaratishga ehtiyoj tug'dirmoqda.

Bizning fikrimizcha, yuqoridagi muammolar orasida eng muhimlari maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog tarbiyachilarini ta'lim jarayoniga kreativ yondashuv masalalarini modernizatsiyalash, innovatsiya va novatsiya, innovatsion ta'lim texnologiyalari, yangi pedagogik texnologiyalar bilan kompetensiyalarni takomillashtirish lozim. Kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirish jarayonini mazmunli tashkil qilish tayanch o'quv rejasining qanchalik mustahkam egallanganligiga bog'liq.

Bilishimiz zarurki, maktabgacha ta'lim va ijtimoiy sohadagi yangilanishlar asosida ta'lim unsurlari jiddiy o'zgarishlarga uchradi. Shu bois, uzluksiz ta'lim qonuniyatini, kreativ yondashuv asosida ta'lim muammolarini qaytadan ko'rib chiqish davr talabiga aylanib bormoqda.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan bir qator vazifalar ijrosini ta'minlash maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachilarning kreativ qobiliyatlarini zamon talablariga javob bera oladigan darajada rivojlantirish, ta'limni tubdan isloh qilish, yangilangan uzluksiz ta'limni sifat bosqichiga ko'tarish zaruriy samaradorlik hisoblanadi.

Kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirish jarayonining o'ziga xosligi didaktik imkoniyatiga ko'ra yangi ta'lim sub'ektlari: tarbiyachi – tarbiyalanuvchi– oila hamkorligi uslubshinoslar tarbiyachi-professional, fuqaro-shaxs; tarbiyalanuvchilar jamoasi; pedagog-psixologlar jamoasi; jamoatchilik birlashmalarini tarkib toptirish bilan bog'liqdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirish jarayoniga yangicha zamonaviy yondashuv uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratish, innovatsion texnologiyalarni takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'limiy imkoniyatlari va tarbiyalanuvchilarning pedagogik qobiliyatlarini va tafakkurini o'stirish bilan bog'liq mustaqil faoliyatga qiziqish uyg'otish va qo'llab-quvvatlash; tarbiyachilar jamoasini hamkorlikdagi ijtimoiy ahamiyatga ega,

o'quv loyihalari, dasturlar, ta'lim-tarbiya texnologiyalarini ishlab chiqishdagi ishtirokini ta'minlash, xorijiy hamkorlikni kengaytirish vazifalarini amalga oshirish orqali muammolar yechiladi.

Aytish joizki, maktabgacha ta'lim tashkilotlari xodimlarining kreativ qobiliyatlari va tafakkurini rivojlantirish ta'lim xizmatlarini diversifikatsiyalash, sifat iqtisodiyotini joriy qilish, yangi pedagogik texnologiya va ta'lim strategiyalarini o'zaro integratsiyalash, ta'lim shakllarini qulaylashtirish vazifalarini belgilaydigan texnik va inson resurslari va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda o'qitish va bilimlarni o'zlashtirishning "butun" jarayonlarini yaratish, qo'llash, baholash va aniqlashning tizimli metodi Yunesko tomonidan alohida e'tirof etildi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishda ta'lim mazmuni kreativ texnologiyalarini ishlab chiqish, ta'lim sifatini oshirish, o'quv reja va dasturlarni modernizatsiyalash, pedagog kadrlarining kreativ tafakkurini shakllantirish, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning yetakchi oliy ta'lim tashkilotlari bilan tajriba almashish bo'yicha bir qancha chora-tadbirlar ishlab chiqish zaruriyatini davr taqozo etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirining

2011 yil 4 iyul "Uzluksiz metodik xizmat ko'rsatish tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi 144-son buyrug'i.

Tadqiqotimiz mohiyatidan kelib chiqib aytish mumkinki, bugungi kunda pedagogik atamalar lug'atida "kreativ", "pedagogik kreativlik", "kreativ qobiliyatlar", "kreativ kompetentlik" terminlarini juda ko'p uchratamiz. Tabiiy savol tug'iladi, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari tafakkurini rivojlantirishda kreativ yondashuvning o'rni qanday? Buning zaruriyati nimada? Mazkur savollarga javob berishdan oldin "kreativ", "pedagogik kreativlik", "kreativ qobiliyatlar", "kreativ kompetentlik" terminlariga to'xtalib o'tsak. Ilmiy adabiyotlarda "kreativlik" hamda "kreativ kompetentlik" tushunchalari qo'llaniladi.

Kreativlik - (lot. «sreativi»; ingl. «sreativite» «yaratish», «bunyod qilish») – bu ijodiy qobiliyatlik darajasi, shaxsning barqaror sifati hisoblanadigan ijod qilishga bo'lgan qobiliyati bo'lib, u kreativ tafakkur bilan bog'liq. Kreativ tafakkur – bu shaxsning o'z oldida turgan vazifalarini nostandart xal etish hamda o'z maqsadlariga erishishning yangi, yanada samaraliroq yo'llarini topish qobiliyatidir. Ya'ni kreativlik asosan boshqalarga o'xshamagan g'oyalarni o'ylab topish, an'ana tusiga kirib qolgan fikrlashdan qochish hamda muammoli vaziyatlarni tez hamda samarali hal etish yo'llarini bilish hisoblanadi. Kreativlik insondagi ijodkorlik qobiliyatini shakllantirish va rivojlantirishga asos yaratadigan individual sifatlarining hamda fikrlash qobiliyatlarining birligidan iborat bo'ladi.

Kreativ kompetentlik (ing. «sreative» yaratuvchanlik, ijodkorlik). Kompetentlikning bu turi pedagogning yangilik yaratish, ijodkorlik va tashkil etish singari ko'nikmalarga ega bo'lishi bilan bog'liq. Kreativlik faqatgina yangi g'oyalarni yaratish uchungina emas, balki shaxsning turmush tarzi va ma'naviyatini yuksaltirish uchun ham katta ahamiyatga ega.

Bir qator adabiyotlar tahlili va keyingi yillarda ilmiy izlanishlar olib borilgan tadqiqot ishlarida ham "kreativ", "pedagogik kreativlik", "kreativ qobiliyatlar", "kreativ kompetentlik" tushunchalariga atroficha izoh berib o'tilgan. "Kreativ yondashuv" tushunchasining ilmiy, falsafiy, adabiy yoki oddiy tilda ifodalanadigan ko'plab ta'riflarini keltirish mumkin.

Adabiyotlar tahlili asosida aytishimiz mumkinki, kreativlik termini Angliya-Amerika psixologiyasida 60-yillarda paydo bo'lib, bunda kreativlikning intellekt bilan bog'liqligi masalalari hamda kreativlikning psixologik jihatlarini va uning

har bir shaxsning individual o'ziga xos xususiyatlariga bog'liqligi o'rganilgan. M.N.Gnatko kreativlikning mexanizmlarini ikkita turga ajratib tahlil qilgan. Bular:

- potensial kreativlik - bu kreativlikning zaruriy sharti bo'lib, qanday sharoit bo'lmasin pedagoglarning kreativlikga tayyor turishi, shuning natijasida o'z g'oyalarini amalga oshirishidir.

- faoliyatdagi kreativlik – bu muayyan bir sohadagi kreativlik hisoblanadi.

Kreativlik pedagoglarda o'z-o'zidan paydo bo'lib qolmaydi. Gnoseologik, aksiologik va kreativ texnologiyalar (ta'limning texnologik vositalari)ni faol ravishda ta'lim jarayonida qo'llash kreativlik potensialini rivojlantirib borishga zamin yaratadi. Bu esa davrning ijtimoiy talabi bo'lib, pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish jamiyat taraqqiyoti bilan hamnafas tarzda pedagoglardan o'z ustida ishlashini, o'zini kreativ boyitib borishini, ilm-fanning yutuqlaridan boxabar bo'lib, ularni o'z faoliyatiga singdirib borishini talab etadi.

B.X.Xodjayeov ilmiy izlanishlarida "o'qituvchining yangiliklarga bo'lgan intilishi, ularni o'zlashtirish va o'zining pedagogik faoliyatida foydalana olish jarayonida uchraydigan qiyinchiliklarni yengib o'tish, innovatsion yangiliklarni o'zining faoliyatida faol, ijodkorlik bilan qo'llay olish, o'zining mualliflik g'oyalariga ega bo'lish hamda turli pedagogik vaziyatlarda ijobiy yechimlarni evristik yo'l topa olish qobiliyatlari bilan bog'liq bo'lgan kreativ kompetentlikga ega bo'lishni talab etadi" degan fikrni ilgari suradi.

S.S.Raximova tadqiqotlarida maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagog xodimlarining malakasini oshirish mazmunini takomillashtirish, ularning kreativ kompetentligiga bog'liq jihatlarga to'xtalib o'tgan.

Yuqoridagi olimlarimizning fikrlariga tayangan holda aytishimiz mumkinki, kreativ potensialni ko'tarish ideal kreativ kompetentlikga erishishning ilk qadami hisoblanadi. Shunga ko'ra, kreativlik potentsiali o'zgarib turadigan jarayon bo'lib, tarbiyachilarning kreativlik potensialini rivojlantirib borish davrning ijtimoiy talabi bo'lib boraveradi. Chunki uzluksiz ta'lim tizimining boshlang'ich bo'g'ini hisoblangan maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan pedagog, pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish jamiyat taraqqiyoti bilan hamnafas tarzda pedagoglardan o'z ustida ishlashini, o'zini kreativ boyitib borishini, ilm-fanning yutuqlaridan boxabar bo'lib, ularni o'z faoliyatiga qo'llashni talab etadi.

Foyalanilgan adabiyotlar

1. Сафаев Н.С. Психологические особенности национального самосознания студенческой молодежи: Автореф. дис. ... док.псих.наук. –Т., 2006. –38 с.

2. Педагогик atamalar lug'ati. // Tuzuvchilar: jamoa. – T.: Fan, 2008. –B. 144.

3. Ма'murov В.В. Bo'lajak o'qituvchilarda akmeologik yondashuv asosida ta'lim jarayonini loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirish. Monografiya.– T.: Fan, 2017. –144 b.

4. Клименко Б. А. Здоровый образ жизни: алгоритм поиска отечественных статей и их анализ в Российском индексе научного цитирования / В. И. Евдокимов, Б. А. Клименко, О. А. Чурганов // Учен. зап. ун-та им. П.Ф. Лесгафта. – 2019. – № 7 (113). – С. 63–69.

BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA FANI O'QITUVCHILARINING SPORT TURIZMIGA OID BILIMLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

G'ofurov Azizbek Umarjonovich?

*Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi, pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarining sport turizmiga oid bilimlarini rivojlantirishning tashkiliy va ijtimoiy-pedagogik asoslari, jamiyadagi turli islohotlarni rivojlantirish to'g'risidagi fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'z va iboralar: ijtimoiy-iqtisodiy, mustaqil ta'lim, zamonaviy dunyoqarash, ijtimoiy zarurat, uzluksiz ta'lim, jismoniy tarbiya o'qituvchilari, innovatsion va raqamli, ta'lim standartlari, Ta'lim va tarbiya, ilmiy-metodik.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЗНАНИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗКУЛЬТУРЫ О СПОРТИВНОМ ТУРИЗМЕ

Гафуров Азизбек Умаржонович?

*независимый исследователь Ферганского государственного
университета, доктор философии (PhD) по педагогическим наукам*

Аннотация: В данной статье описаны особенности подготовки будущих учителей физической культуры к спортивному туризму, мнения о развитии различных реформ в обществе.

Ключевые слова и фразы: социально-экономическое, самостоятельное образование, современное мировоззрение, социальная необходимость, непрерывное образование, учителя физической культуры, инновационные и цифровые, образовательные стандарты, образование и обучение, научно-методические.

PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF DEVELOPING KNOWLEDGE OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS ABOUT SPORTS TOURISM

Gofurov Azizbek Umarzhonovich?

*independent researcher of Fergana State University, doctor of philosophy
in Pedagogical Sciences (PhD)*

Annotation: This article describes the peculiarities of training future physical education teachers for sports tourism, opinions on the development of various reforms in society.

Key words and phrases: socio-economic, independent education, modern outlook, social necessity, continuous education, physical education teachers, innovative and digital, educational standards, Education and training, scientific-methodical.

Kirish (Введение/Introduction). Bugungi kunda xalqaro axborotlar, aloqa vositalari va transport tizimining takomillashuvi turizm sohasini barqaror rivojlantirib, uni xalqaro miqyosdagi ahamiyatini oshirmoqda. O'zbekistonda ham turizm iqtisodiyotini davlatning strategik tarmog'iga aylantirish borasida ko'plab islohotlar olib borilmoqda. Shu nuqtai nazardan ham turizm

madaniyatini tadqiq etish va uning ijtimoiy-falsafiy jihatlarini o'rganish global turizm madaniyatini shakllantirishning muhim omili sanaladi.

Turizm o'zining ko'p qirrali tarkibi bilan jamiyat hayotining barcha sohalariga faol ta'sir o'tkazib kelmoqda. Hozirgi vaqtda turizm inson hayotining bir sohasi bo'lib, unga dam olish, muloqot qilish, bilim olish, yangi tajribalar va boshqalarga bo'lgan turli xil ehtiyojlarni qondirish imkonini beradi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida turizm iqtisodiyotning strategik tarmoqlaridan biri sifatida rivojlantirilmoqda. Qator farmon va qarorlar asosida sohadagi imkoniyatlar kengaytirilmoqda. Xususan, fuqarolaridan yurtimizga viza talab etilmaydigan mamlakatlar soni 9 tadan 86 taga yetkazildi, 53 ta davlat uchun "elektron viza" tizimi joriy etildi. Turizm uchun qiyin bo'lgan sohadagi sub'yektlar har tomonlama qo'llab-quvvatlandi, ularga subsidiya va ssudalar berildi. Shuningdek, joylarda sport infratuzilmasini rivojlantirish, xususiy sport inshootlari, mini-futbol, fitnes zallari barpo etish orqali aholini ommaviy sportga keng jalb qilish masalalari ham bu kunning eng dolzarb vazifalaridir.[1:9]

Turizm, sport va madaniy meros sohalarida zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish, ilg'or xorijiy tajribaga tayanib, ushbu yo'nalishlarda infratuzilmani jadal rivojlantirish, ob'yektlardan samarali foydalanish, aholiga yetarli shart-sharoitlar yaratish maqsadida Jismoniy tarbiya va sport vazirligi hamda Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi negizida Turizm va sport vazirligi, uning negizida viloyat bosh boshqarmalari, tumanlarda esa bo'limlari tashkil etildi.[2:3]

Soha faoliyatini tartibga soluvchi normativ asoslarning takomillashuvi, mamlakatimizga keluvchi sayyohlarga qulayliklar yaratish maqsadida viza rejimining erkinlashtirilishi, transport tizimini yaxshilash, aeroport va vokzallarda xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, yangi turizm mahsulotlari va turistik yo'nalishlarni ishlab chiqish, nodavlat notijorat tashkilotlarni qo'llab-quvvatlash va boshqalar shular jumlasidandir. Bularning bari shubhasiz mamlakatimizga kelayotgan sayyohlar oqimini keskin oshirish hamda O'zbekistonga xorijlik sayyohlar qiziqishini kuchaytirish yo'lida xizmat qildi.

Shuningdek, so'nggi yillarda O'zbekistonning turizm sohasida erishayotgan natijalari xalqaro maydonda ham yuksak e'tirof etilmoqda. Jumladan, O'zbekiston "National Geographic Traveler Awards" tanlovining «Gastronomik turizm» yo'nalishi g'olibi deb e'tirof etildi.

O'zbekiston "Lonely Planet" nashriyoti tomonidan birinchi marotaba Osiyodagi eng yaxshi yo'nalishlar ro'yxatiga kiritildi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (литература и методология /Methods).

2019 yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti huzuridagi Butunjahon turizm tashkiloti (UNWTO) tomonidan O'zbekiston turizm sanoati eng tez rivojlanayotgan Top-20 mamlakatlari ro'yxatida 4-o'ringa sazovor bo'ldi. Turistlar uchun xavfsiz mamlakatlar reytingida diyorimiz dunyodagi 180 mamlakat orasida 46, MDH mamlakatlari orasida esa 1-o'rinni egalladi.

Bundan tashqari, O'zbekiston "Solo Travel Safety Report 2019" reytingida yolg'iz sayohat qiluvchi turistlar uchun xavfsizligi bo'yicha 5-o'rinni egalladi. "Research House of Asia Media" nashriyoti tomonidan O'zbekiston Osiyodagi eng boy tarixga ega mamlakat deya tan olindi.

Madridagi "Grandvoyage Tourism Awards" taqdirlash marosimida O'zbekiston «Eng yaxshi rivojlanayotgan turizm yo'nalishi» nominasiyasida 1-o'rinni egalladi.

Britaniyaning "Guardian" gazetasi O'zbekistonni 2019 yilda borish tavsiya qilingan eng sara 40 mamlakat ro'yxatiga qo'shdi.

"New York Times" O'zbekistonni 2019 yilda borish uchun eng yaxshi

joylar ro'yxatiga qo'shdi. Toshkent shahri "Worldwide Cost of Living"ning "Economist Intelligence Unit" yillik hisobotida uchinchi o'rinni oldi. "India's Best Awards – 2019" tomonidan O'zbekiston eng yaxshi madaniy-tarixiy meros bo'yicha eng yaxshi turizm yo'nalishi deb tan olindi.

"The Guardian" nashriyoti O'zbekistonni dam olish uchun eng yaxshi yo'nalish deb tan oldi.

"Global Muslim Travel Index" halol turizm reytingiga ko'ra, O'zbekiston Top-20 mamlakatlar ro'yxatiga kiradi. O'zbekiston Musulmon ayollar sayohati uchun eng munosib mamlakatlar ro'yxatida 8-o'rinda qayd etildi.

"Halal Travel Frontier 2020" hisobotida islomiy merosni qayta tiklash orqali musulmonlar turizmi bozorida O'zbekiston yangi trendga asos solgan mamlakat sifatida dunyoga e'lon qilindi. «Jahon musulmon sayyohlari indeksi» (Global Muslim Travel Index) reytingida mamlakatimiz 32 – o'rindan 22 – o'ringa yuqoriladi hamda Islom hamkorlik tashkilotiga a'zo mamlakatlar orasida musulmon sayyohlarni jalb qilayotgan «eng jozibador» hamda «xavfsizlik va bag'rikenglik darajasi yuqori» bo'lgan 10 ta mamlakat qatoridan o'rin oldi. [3:101]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev: "Turizm sohasiga investitsiyalarni jalb qilish, bo'lajak kadrlar salohiyatini yuksaltirish, ularda turizm madaniyatini oshirish bo'yicha konstruktiv chora-tadbirlar amalga oshiririshimiz lozim"ligini ta'kidlagan holda, yurtimizda xalqaro sport musobaqalarini o'tkazish orqali sport turizmini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda.[4]

Turizmning asosiy shakli va turlari bilan tanishish shuni ko'rsatadiki, u har qanday holda ijtimoiy-iqtisodiy xarakterga ega. Turizmning turlari va shakllari xilma-xildir. Turizm turlari turizmning maqsadli funksiyasi, motivlari va natijalariga ko'ra farqlanadi: sport; dam olish; reabilitasiya; trening; madaniy-ma'rifiy; madaniy va ko'ngilochar tadbirlar; diqqatga sazovor joylarni ko'rish; milliy tarix; sarguzasht; ekspedisiya; biznes va h.

Insonni sayohat qilishga undaydigan motivlarning birinchi darajasi – bu jismoniy motivasiya bo'lib, u tana va ruhni tiklashga, sog'liq maqsadlariga, zavq va sportga qaratilgan. Hozirgi vaqtda katta qiziqish uyg'otayotgan turizm turilaridan biri – bu sport turizmi hisoblanadi.

Sport turizmi odatdagi turistik muhitdan farqlangan holda sport tadbirlarini tomosha qilish yoki ishtirok etishni o'z ichiga olgan sayohatni anglatadi.[5] Sport turizmi jahon sayyohlik sanoatining eng tez rivojlanayotgan sektori bo'lib, uning qiymati 7,68 milliard dollarni tashkil etadi.

Sport turizmining bir qancha tasniflari mavjud. Shon Gammon va Tom Robinson sport turizmini "qattiq" yoki "yumshoq" sport turizmiga bo'lish mumkinligini taklif qilgan.[6:101]

Natijalar (Результаты/Results).Shu o'rinda ta'kidlashimiz kerakki, sport turizmi zaruriy baza mavjudligini talab etadi. Jumladan, turli inventarlar, maxsus trassa va yo'llar, sport maydonchalari, sport asbob-uskunolari va h. Sport sayohatlariga qo'yiladigan asosiy talablardan biri bu dam oluvchilarning xavfsizligini ta'minlash hisoblanadi. Sport sayohatlari, safarlarning maqsadiga bog'liqlavishda 2 turgabo'linadi: aktivvapassiv. Birinchi holatdabuqandaydir sport turibilanshug'ullanishhisoblanasa, ikkinchi holatdashunchakiishtiroketishhisoblanadi.[10:13]

Jismoniy tarbiya va sport sohasida aholining keng qatlamlarini sport bilan shug'ullanishga va sog'lom turmush tarzini yuritishga jalb etish, jismonan sog'lom o'sib kelayotgan avlodni tarbiyalash, sport industriyasi va infratuzilmasini rivojlantirish, oliy sport mahorati sohasida mamlakatimizning

xalqaro sport maydonida munosib ishtirokini ta'minlashga qaratilgan yagona siyosatni amalga oshirishdan iborat.

Yurtimizda xalqaro sport musobaqalarini o'tkazish orqali sport turizmini keng rivojlantirish ko'zda tutilgan. Olimpiya, Paralimpiya va Osiyo o'yinlari, jahon, Osiyo chempionatlari va boshqa xalqaro musobaqa va turnirlarda muvaffaqiyatli ishtirokni ta'minlash uchun istiqbolli sportchilarni saralash, tayyorlash va mahoratini oshirib borish, ular orasidan mamlakat terma jamoalari sifatli sport zaxirasi va tarkibini shakllantirishning samarali tizimi yaratiladi.

Shu o'rinda alohida ta'kidlash kerakki, bugungi kunda sport turizmi kam rivojlangan sohadir. Shuning uchun mamlakatimizda turizm madaniyatini rivojlantirishning yana bir muhim omillaridan biri – bu sport turizmi borasida yuqori sifatli ta'lim berish va mutaxassislar tayyorlashdir. Sport turizmi sohasida ta'lim jarayonini tashkil qilish hozirda tez rivojlanayotgan yo'nalishlardan biri ham hisoblanadi.

Sport turizmini rivojlantirishning muhim istiqbolli yo'nalishi bu, avvalo, kelajakda ushbu soha bo'yicha xizmat qiladigan malakali kadrlarni tayyorlash va ular orqali xalqimiz turizm madaniyatini faol targ'ib qilishdir.

Turizm madaniyati madaniy qadriyatlarni tarqatishda, kishilar tafakkuri va dunyoqarashini o'zgartirishda, har tomonlama rivojlangan insonni tarbiyalashda o'ziga xos tarbiyalovchi funksiyani bajaradi. Turizm madaniyatining fenomenologik mazmuni uning ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida jamiyat, shaxs taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatish jarayoni bilan izohlanadi. Shu bois turizm madaniyatining quyidagi ijtimoiy funksiyalarini ko'rsatish mumkin:

–turizm madaniyati madaniy qadriyatlarni tarqatishda, kishilar tafakkuri va dunyoqarashini o'zgartirishda, har tomonlama rivojlangan insonni tarbiyalashda o'ziga xos aksiologik va tarbiyalovchi funksiyani bajaradi.

–turizm madaniyatining axborot berish (informativ) vazifasi. Inson o'zini qurshab turgan moddiy dunyo va ijtimoiy muhitni o'zlashtirib hamda anglab borishi natijasida muayyan darajadagi bilim, tajriba, malaka va ko'nikmalarga ega bo'la boradi. Ularni boshqa kishilarga, guruh yoki tabaqalarga, o'zidan keyin kelayotgan avlodlarga yetkazib berish ehtiyojiga ega bo'ladi.

–turizm madaniyatining tartibga solish (regulyativ) vazifasi. Kishilarning o'ziga jamiyat va boshqa xalqlarga nisbatan bo'lgan munosabatlari, uni mustahkamlovchi va tarqatuvchi o'ziga huquq hamda mafkura, axloq, san'at hamda din ta'sirida tartibga solib turadi. «Kishilarning o'ziga atrof-muhitga nisbatan bo'lgan munosabatlari natijasida axloqiy, estetik, diniy, siyosiy va huquqiy me'yorlar vujudga keladi».[11:83]

–turizm madaniyatining baholash vazifasi. Ushbu funktsiya tufayli sayohatchi o'zi mansub bo'lmagan sivilizasiyalar tomonidan yaratilgan eng nodir, eng qimmatli madaniy boyliklar, ularni yaratish jarayonidagi barqarorlik, davomiylik va vorislik anglab yetiladi. Bu esa boshqa davlatlarning madaniyatini o'rganish, boshqa hududlar va mamlakatlar o'rtasida madaniyatlararo muloqot vazifasini bajarish, madaniyat sohasidagi yutuqlarga ko'maklashish, kognitiv jarayonlarni faollashtirish hamda shaxsiy muloqotni uyg'unlashtirish demakdir.

–turizm madaniyatining gnoseologik funksiyasi. Turizm asosan ilmiy bilishning umumiy xossalari, qonuniyatlarini ochishga xizmat qiladi. Inson dunyoni ilmiy anglashida turizmning o'rni katta. Shu sababli bu faoliyatni gnoseologik va ijtimoiy falsafiy jihatdan o'rganishga qaror qildik. Turizmning gnoseologik vazifasi shundan iboratki, inson sayohatlar jarayonida joylarning nomlari, tarixiy kelib chiqishi, o'simlik va hayvonot dunyosini o'rganishi, xaritalarni o'qishi, chizgilar tayyorlashi, kundalik va sayohat esdaliklarini yozib borishi mumkin hamda tarixiy arxitektura ob'yektlari, turli xalqlarning

urf-odatlari, an'analari, marosimlari bo'yicha intellektual salohiyatini oshirib, bilim va tajribalarga ega bo'ladi. Insonni ijtimoiy-madaniy hayotga moslashish imkonini beradi. O'zbekiston xalq shoiri Mahmud Toir ta'biri bilan aytganda, «Inson hamma narsadan ham ko'ra o'zini, o'zligini bilishga qiziqadi. Bilishning esa yo'llari, usullari ko'p. Shulardan biri – sayohatdir».

Turizm orqali estetik tarbiyalashning omillaridan biri ekoaxloqiy va ekoestetik faoliyatdir. Bugungi kunda inson tabiatga va jamiyatga bo'lgan munosabatidan biri turizm faoliyati bo'lib, zamonaviy estetik tarbiya faoliyatini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Bulardan biri ekoaxloqiy muammolardir. Falsafiy fanlar sohasida estetikaning asosiy masalalarini o'rganishga qaratilgan san'at va badiiy-estetik faoliyat, san'at turlari xususiyati, badiiyluk muammolari, san'at taraqqiyotining umumiy qonuniyatlari, birinchidan, san'atning ijtimoiy mohiyati, san'atning ichki taraqqiyot qonunlari, san'atning estetik tarbiya vositasi sifatidagi xususiyatlari hisoblangan, turizmning asosiy xususiyatlaridan biri bo'lgan estetik jihatlari: ko'rish, eshitish, ta'm bilish orqali badiiy voqe'liklardan uzoqlashib real voqealarga asoslangan, ijtimoiy-madaniy munosabatlar orqali borliqni anglashdir. Estetik idrok turizmning ayrim turlari jumladan, gastronomik, etnik, ziyorat, ekoturizm kabilarning asosini tashkil etadi.

Umuman olganda, shaxsni estetik jihatdan tarbiyalash murakkab va serqirra jarayon hisoblanib, insonning tafakkuri, dunyoqarashi bilan bog'liq jarayondir. Bu jarayonlarda estetika amaliy jihatdan o'zini turizm madaniyati orqali ham namoyon etishi mumkin.[12] Inson tabiatga sayohat qilishi natijasida go'zallikdan, ulug'vorlikdan bahramand bo'lishi bilan birga, uni nafosatli tarzda o'zlashtiradi. Turizm kishilarda insoniyat tomonidan bunyod etilgan ijod namunalarini nafaqat faol o'zlashtirish, balki ularning estetik mohiyatini anglash va baholash qobiliyatini takomillashtiradi. Kishilarda tabiat hamda jamiyat ijtimoiy jarayonlariga estetik munosabatda bo'lish madaniyatini rivojlantirib, tarixiy ma'naviy merosimizga ulug'vorlik hissini uyg'otish, milliy g'urur, milliy iftixor tuyg'ularini shakllantirish uchun xizmat qiladi. Shu sababli turizm moddiy hamda ma'naviy go'zalliklar yaratish bilan estetik tarbiyaning muhim vositasi hisoblanadi. Turizm faoliyatini baholashga qaratilgan bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ularni ma'lum turdagi turizm uchun funksional muvofiqlikni hisobga olgan holdagi texnologik baho, farovonlik darajasini ko'rsatuvchi ijtimoiy-madaniy, estetik tarbiya ekanligini alohida ta'kidlash zarur.

Muhokama (Обсуждение/Discussion). Bugungi kunga kelib, diniy tolerantlik davr mafkurasiga aylandi. Dunyo taraqqiyoti rivojlangani sari insoniyat ma'naviy qadriyatlarga ehtiyoj sezmoqda. Inson ma'naviyati bevosita diniy qarashlar zaminidagi axloq normalari asosida sayqallanib kelganini bugun hech kim inkor etmaydi. Shuning uchun ham dunyoda turli diniy va etnik tinchlikni saqlashda diniy turizm madaniyatini rivojlantirish katta ahamiyatga ega.[13]

Butun dunyoda «2002 yil – ekoturizm yili», deb e'lon qilindi. Bu albatta, bejiz emas. Negaki, hozirgi kunda ekologik muammolar dolzarb bo'lib, tabiatni muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanish dunyo hamjamiyati oldida turgan eng muhim masalalardan biri hisoblanadi. Atrof-muhitni ifloslanishdan saqlash, tabiiy boyliklardan tejab-tergab foydalanish ko'p jihatdan insonlarning ekologik savodxonlik darajasiga va ekologik madaniyatiga bog'liqdir.

Ekologik madaniyat – bu maqsadga qaratilgan ekologik ta'lim va tarbiya mahsulib olinib, u shaxs tomonidan ma'lum darajada jamiyate ekologik madaniyatini

egallaganini ifodalaydi hamda ishlab chiqarishda faoliyat ko'rsatish uchun zarur ekologik tarbiyalanganlik darajasini bildiradi. Shuningdek, aholining ekologik savodxonlik darajasini oshirish eng ustuvor masalalardan hisoblanadi. Bunga uzluksiz ta'lim va tarbiya tizimida ekologik inqirozning kelib chiqish sabab va oqibatlarini keng targ'ib qilish va har bir insonning tabiatga nisbatan mehrini oshirish orqali erishish mumkin.

Ko'pmillatli mintaqadagi turli millatlar vakillari manfaatlarini uyg'unlashtirish, ular orasida totuvlikni ta'minlash rivojlanishning hal qiluvchi omillaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, bir mamlakat doirasida o'zaro milliy manfaatlarni teng qondirish, ular o'rtasidagi manfaatli aloqalarni ta'minlash juda muhim masala ekanini ham anglamoq lozim. Millatlararo totuvlik, muomala madaniyati millatlar, davlatlar, xalqaro tuzilmalar o'rtasidagi ana shu masalani to'g'ri hal etishga yordam beradi. Bizning fikrimizcha, millatlar o'rtasidagi munosabatlarning yaxshilanishi turizm madaniyatining qanchalik darajada shakllanganligiga bog'liq. Turizm madaniyatini globallashtirishning omillaridan biri sifatida talqin qiladigan bo'lsak, uni rivojlantirish orqali globallashtirishning ijobiy xususiyatlarini quyidagilarda ko'rish mumkin:

- turizm madaniyati orqali turli millatlarga mansub kishilar o'rtasida yaqin hamkorlik, do'stlik va birdamlik, o'zaro ishonch, totuvlik va barqarorlik shakllanadi;

- turizm madaniyati ta'sirida dunyo aholisining xalqaro siyosiy-huquqiy madaniyati va ijtimoiy ong darajasi o'sib boradi, davlatlar o'rtasidagi do'stona munosabatlar rivojlanadi;

- turizm madaniyati vositasida millatlararo, davlatlararo etnik guruhlar, shaxslar o'rtasidagi munosabatlar ahil qo'shnichilik, yagona dunyo prinsiplari asosida kengayadi;

- turli xalqlar, millatlar vakillari o'rtasidagi bilvosita muloqot tarzida namoyon bo'ladigan odob-axloq munosabatlari o'sib boradi.

Xulosa (Zaklucheniye/Conclusion). Xulosa qilib aytganda, sport va turizm uyg'unligi sog'lom bo'lishning eng yaxshi usulidir. Bugungi kunda har bir insonga mos keladigan, tanlashi uchun juda ko'p turli xil sport turlari mavjud. Jismoniy mashqlar tanamizni kuchli qilishi va bizni doim sog'lom saqlashi uchun juda foydalidir. Shuning uchun har kim sog'lom bo'lishi uchun qo'lidan kelganini qilishi kerak, deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Худоёров А.А. Ўзбекистонда халқаро туризмни ривожлантиришнинг ўзига хос ташкилий-иқтисодий жиҳатлари. Иқтисод ва молия журнали, 2019. №8(128). – Б. 9.

2.БМТ Жаҳон сайёҳлик ташкилоти бош котиби Талеб Рифаининг ЮНВТО Ижроия Кенгаши

99-сессиясининг очилиш маросимидаги нутқи // “Туркистон” газетаси, 2014-йил 4-октябр, шанба

№ 79 (15821)

3.<https://www.unwto.org/archive/global/press-release/2017-09-15/historical-decision-approval-unwto-framework-convention-tourism-ethics>

5.Elisabeth Kastenholz, Maria Cam eiro, Celeste Eusebio “The impact of socio-demographics on tourist behavior - analyzing segments of cultural tourists visiting Coimbra” University of Aviero, 2004.

6.Медлик, С., and X. Инграм. «Гостиничный бизнес». 2017. – С. 240.

7.<https://uzbektourism.uz>. ҚўқонХалқароҳунармандчиликфестивалида 80 гаяқинмамлакатҳунармандлари иштирок этади. 06.09.2019. 7

8. Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management. Department of Management Studies for Tourism and Hotel Industries, University of Surrey, 2004., - P.P.28-30, 45-54, 97-103.

9. Мансуров М.Ш. Фарғона водийсида туризмнинг ривожланиш жараёнлари ва ҳолати. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент.

2020. – Б. 120.

10. Сативалдиева Д. Организация и совершенствование учета готовой продукции в условиях развития инновационных идей и технологий // Архив научных исследований. – 2019.

11. Witt, Stephen F., Moutinho, Luiz. Tourism marketing and management handbook. Printed by Prentice Hall

**TARIXIY-MADANIY MILLIY MEROSDAN FOYDALANISH –
UMUMIY O'RTA MAKTAB TA'LIMI TIZIMIDAGI TA'LIM OMILI
SIFATIDA**

Hoshimov Ilhom,

*Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot
instituti doktoranti.*

Annotatsiya. Maqolada o'quv-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarning to'g'ri joriy etilishi o'quvchilarning bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishi haqida fikrlar bildirilib o'tilgan. Shuningdek, bugungi kunda respublikamizdagi umumiy o'rta ta'lim muassasalarida interfaol ta'limni tashkil etishda interfaol metodlardan foydalanishi yoritilgan.

Kalit so'zlar. Pedagogik texnologiyalar, tarixiy-madaniy milliy merosdan foydalanish, interfaol metodlar, intellektual salohiyat, orgtexnika vositalari, ko'nikma va malaka, informatsion texnika.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ – КАК ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ
ФАКТОР В СИСТЕМЕ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ШКОЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ**

Хошимов Ильхам,

*докторант Научно-исследовательского института педагогических
наук Узбекистана имени Кари Ниязи.*

Аннотация. В статье высказано мнение, что правильное внедрение педагогических технологий в образовательный процесс позволит студентам выступать в качестве главного организатора или консультанта в этом процессе. Также освещается, что сегодня использование интерактивных методов при организации интерактивного обучения в общеобразовательных учреждениях нашей республики является приоритетным.

Ключевые слова. Педагогические технологии, использование историко-культурного национального наследия, интерактивные методы, интеллектуальный потенциал, оборудование, навыки и квалификация, информационные технологии.

**THE USE OF HISTORICAL-CULTURAL NATIONAL HERITAGE-AS AN
EDUCATIONAL FACTOR IN THE OVERALL HIGH SCHOOL EDUCATION
SYSTEM**

Hoshimov Ilham,

*doctoral student of the Scientific Research Institute of Pedagogical
Sciences of Uzbekistan named after Qori Niyazi.*

Abstract. The article expressed the opinion that the correct introduction of pedagogical technologies in the educational process will allow students to act as the main organizer or consultant in this process. It is also covered that today the use of interactive methods in the organization of interactive education in general secondary educational institutions in our republic.

Keywords. Pedagogical technologies, the use of historical and cultural National Heritage, Interactive methods, intellectual potential, equipment, skills

and qualifications, informational techniques.

Kirish. Ilm-fanni yanada rivojlantirish, iqtidorli va qobiliyatli yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb etish, ularning o'z ijodiy va intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun sharoit yaratishga doir kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish ayni kundagi o'quv-tarbiyaviy jarayonning asosiy mazmunini tashkil etadi. Albatta, ta'lim-tarbiya ong mahsuli. Lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning ravnaqini belgilaydigan, ya'ni xalq ma'naviyatini shakllantiradigan va boyitadigan muhim omil. Binobarin, ta'lim-tarbiya tizimini shu asosda ongni o'zgartirmasdan turib, ma'naviyatni rivojlantirib bo'lmaydi[1].

Unutmaslik kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi, farzandlarimizning bugun qanday ta'lim-tarbiya olishiga bog'liq.

Ma'lumki, umumiy o'rta ta'lim uzluksiz ta'lim tizimining asosiy bo'g'inini tashkil etadi. Umumiy o'rta ta'limni Davlat ta'lim standartlari va tegishli ta'lim dasturlari bilan ta'minlashda, avvalo, ularning jahon talablari darajasiga javob berishi yuksak ma'naviyat zahirida qurilganligiga asosiy e'tibor berish kerak. Barkamol avlodni tarbiyalash insoniyatning ezgu orzusi bo'lib kelgan. Bunday orzudagi insonlar azaldan ma'rifatga, ma'naviyatga mansub bo'lgan yurtlarning donishmandlari, eng mo'tabar ziyolilari, hukmdorlari hisoblangan.

Umumiy o'rta ta'lim bilimlarning zarur hajmini beradi, mustaqil fikrlash, tashkilotchilik qobiliyati va amaliy tajriba ko'nikmalarini rivojlantiradi, kasbga yo'naltirishga va ta'limning navbatdagi bosqichini tanlashga yordam beradi. Hozirgi zamon mutaxassislari, faoliyat doiralari qanday bo'lishidan qat'i nazar, fizika va informatika bo'yicha keng ko'lamdagi bilimlarga, zamonaviy hisoblash texnikasi, informatsion aloqa va kommunikatsiya tizimlari, orgtexnika vositalari va ulardan foydalanish borasida yetarli ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi, yangi informatsion texnika va texnologiya asoslarini uning ertangi kuni, rivoji to'g'risidagi bilimlarni o'zida mujassamlashtirgan bo'lishi kerak.

Tabiiy fanlar doirasida olib borilayotgan tajriba-tadqiqot ishlari, avvalgi tajriba-sinov jarayonlardan farqli ravishda, maktablarda barcha fanlar yo'nalishlari bo'yicha, ya'ni tabiiy fanlar (fizika, geografiya, kimyo, biologiya), aniq fanlar (matematika, informatika), ijtimoiy fanlar (tarix, huquq, iqtisodiy bilim asoslari, milliy g'oya turkumiga kiruvchi fanlar), gumanitar fanlar (ona tili, adabiyot, o'zbek tili, xorijiy tillar) bo'yicha tashkil etiladi. Yana bir jihati, mazkur ta'lim muassasalari tajriba-maydonchalari emas, balki tajriba-tadqiqot maydonchalari deb atalmoqda.

Darslarda o'quvchilarning erkin, ijodiy ishlashlari uchun sharoit yaratish kerak. Buning uchun darslarning har bir qismi aniq loyihalashtirilishi, o'quv materialini bilim egallovchilarning o'zlashtirish darajalariga moslashtirish, bir tushuncha yoki bilimni faqatgina ayni fan yuzasidan tushuntiribgina qolmay bir necha fan nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda izohlash yanada foydali bo'ladi.

An'anaviy ta'lim metodlari bilan birga interfaol metodlardan foydalanish dars samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biri. Interfaol metodlardan foydalanganda asosiy urg'u o'quvchilarni hamkorlikda ishlashlariga imkon berilishi hisoblanadi. Interfaol metodlar o'quvchida erkin fikrlash, ijodiy qobiliyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda o'qitishning faol usullarini qo'llash pedagogik texnologiyani asosini tashkil qiladi. Pedagogik texnologiya o'z oldiga ta'lim shakllarini muqobillashtirish vazifasini qo'yuvchi, texnik hamda shaxs resurslari, ularning o'zaro faoliyatini hisobga olib, ta'lim berish va tahsil olish

jarayonini yaratish, qo'llash va belgilashning tizimli metodi hisoblanadi. Biz tavsiya etmoqchi bo'lgan rivojlanish biologiyasini fanlararo aloqadorlikda o'qitish ayni fanni tizimli, izchil va kreativ darajada o'zlashtirilishiga xizmat qiladi. O'qitish jarayonlari sifatini nazorat qilish va baholash, ularni tahlil qilish va korreksiya qilish fanni talab darajasida o'zlashtirilishiga ko'makchi bo'ladi. O'qitish texnologiyasini joriy qilish va amalga oshirish jarayonida pedagogik tizimning barcha komponentlarini ularning bir-biri bilan o'zaro bog'liqligi va o'quv jarayoni qatnashchilarining psixologik xususiyatlarini inobatga olish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy ilm-fan va kasb-hunarlarini puxta egallagan, o'z yurti, o'z xalqiga fidoyi, yurtboshimiz boshlagan ishlarni davom ettirishga qodir bo'lgan, har tomonlama sog'lom avlodni tarbiyalash har bir ta'lim beruvchining eng muhim vazifasi, balki burchidir. Ushbu burch va vazifalarni bajarish har bir pedagogdan yuksak bilim, ulkan mahorat, zamonaviy ilm-fanning yutuqlaridan xabardor bo'lish, xorijiy tillarni puxta egallash, kompyuter texnologiyalaridan, internetdan maqsadli foydalanish ko'nikmalariga hamda yuqori malakaga ega bo'lishni talab etmoqda.

Umumiy o'rta ta'lim tizimining oldida turgan eng muhim va eng dolzarb vazifalardan biri – bu o'quv-tarbiyaviy jarayonda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan keng foydalanish, ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish va jahon standartlari talablariga bilimlari, uddaburon, tadbirkor, ishining ko'zini biladigan va raqobatbardosh mutaxassis kadrlar tayyorlash, shu bilan birga komil inson shakllantirishdan iboratdir.

O'qituvchining samarali faoliyat ko'rsatishga undovchi darsning metodik ishlanmasini puxta ishlab chiqishdan farqli o'laroq, ta'lim texnologiyasi o'quvchilar faoliyatiga nisbatan yo'naltirilgan bo'lib, u o'quvchilarning shaxsiy hamda o'qituvchi bilan birgalikdagi faoliyatlarini inobatga olgan holda, o'quv materiallarini mustaqil o'zlashtirishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi.

Ta'lim texnologiyasining markaziy muammosi — o'quvchini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishni ta'minlashdan iborat. Ta'limning samaradorligini oshirish va bilimlarni to'la egallashlariga erishish, shaxsning ta'lim diqqat markazida bo'lishini va yoshlarning mustaqil bilim olishlarini ta'minlash uchun ta'lim muassasalariga yaxshi tayyorgarlik ko'rgan va o'z sohasidagi bilimlarni mustahkam egallashdan tashqari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni va interfaol usullarni biladigan, ulardan o'quv va tarbiyaviy mashg'ulotlarni tashkil etishda foydalana oladigan o'qituvchilar kerak.

Buning uchun barcha fan o'qituvchilarini innovatsion pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar bilan qurollantirish hamda olgan bilimlarini o'quv-tarbiyaviy mashg'ulotlarda qo'llash malakalarini oshirib borish lozim. Umumiy o'rta ta'lim tizimining oldiga qo'yilgan davlat va ijtimoiy buyurtmaga muvofiq, ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish, ilm-fanning so'nggi yutuqlarini amaliyotga joriy etish orqali ijodkor, ijtimoiy faol, yuksak ma'naviyatli, kasb-hunarli, Ona-Vatanga sadoqat, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan, ijodiy va mustaqil fikr yurita oladigan, davlat va jamiyat oldida o'z burchi va javobgarligini his etadigan barkamol shaxsni kamolga yetkazish, ularning ongi va qalbiga milliy istiqloq g'oyasini singdirish kabi muhim vazifalarni amalga oshirish nazarda tutiladi. Ushbu vazifalarning muvaffaqiyatli hal etilishi ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishni taqozo etadi.

O'quv-tarbiya ishlari jarayonida o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, o'zgaruvchan

vaziyatlarga o'rgatish, erkin raqobat asosida faoliyatni tashkil etish hamda ularning amaliy mashg'ulotlarda axborot texnologiyalari, elektron darsliklar va multimedialardan foydalana bilishi muhimdir. Bu esa o'quvchilarda mustaqillik, erkin fikrlashni tarbiyalashni, o'quv faoliyatini tahlil qilishni, istiqbolida kasbiy mahorat o'rnatish ularning ichki ehtiyojiga aylantirilishini talab etadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim-tarbiya jarayonining bir tizimga solingan ilmiy-nazariy va metodik asoslangan yangi shakl, usul va vositalarining majmuidir. Bunda yangi mazmun, shakl, usul va vosita uyg'unligida maqsad, vazifa, faoliyat va pedagogik natija yaxlitligi ta'minlanadi hamda o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan o'quv jarayoni loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi. Texnologik yondashuv, eng avvalo, tasvirlash emas, balki loyihalashtirilgan natijalarni amalga oshirish imkonini beruvchi amaliy ko'rsatmali tuzilmada o'z ifodasini topadi[2].

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol uslublar (innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalari)dan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan birga, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday o'quv jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi.

O'quv-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarning to'g'ri joriy etilishi o'quvchilarning bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa ulardan ko'proq mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab etadi. Har qanday pedagogik texnologiyaning o'quv-tarbiya jarayonida qo'llanilishi shaxsiy xarakterdan kelib chiqqan holda, o'quvchini kim o'qitayotganligi va o'qituvchi kimni o'qitayotganligiga bog'liq[5].

Pedagogik texnologiya asosida o'tkazilgan mashg'ulotlar o'quvchilarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishini qondirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi. Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirish va o'zlashtirilgan bilimlarni o'zlari tamonidan baholashga qodir zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak. Bugungi kunda o'qitish jarayonini samarali va natijali bo'lishini ta'minlashga yo'naltirilgan interfaol uslublarning va o'qitish texnologiyalarining barchasi mamlakatimizning umumiy o'rta ta'lim muassasalarida keng miqyosda qo'llanilib kelinmoqda hamda ijobiy natijalar bermoqda.

Bugungi kunda respublikamizdagi umumiy o'rta ta'lim muassasalarida interfaol ta'limni tashkil etishda quyidagi eng ommaviy texnologiyalar qo'llanilmoqda: Interfaol metodlar: "Keys-stadi", "Blis-so'rov", "Modellashtirish", "Ijodiy ish", "Munosabat", "Reja", "Suhbat" va b. Strategiyalar: "Aqliy hujum", "Bumerang", "Galereya", "Zig-zag", "Zinama-zina", "Muzyorar", "Rotatsiya", "T-jadval", "Yumaloqlangan qor" va h.k. Grafik organayzerlar: "Baliq skeleti", "BBB", "Konseptual jadval", "Venn diagrammasi", "Insert", "Klaster", "Nima uchun?", "Qanday?" va b[6].

Bugungi kunda ta'lim tizimida bilimlarni egallashning yangi konsepsiyasi — zamonaviy innovatsion ta'lim texnologiyalarning turli xil ko'rinishlarini qo'llash juda yaxshi samara bermoqda. Bunda ta'limning yangi metodlardan

foydalanishda o'quvchilarning intellektual, erkin fikrlashni rivojlantirish, o'z fikrini asoslab berishga intilishi, o'z g'alar fikrini tinglay olishi, muammolar yechimini topishga harakat qilishi, ijodiy va axloqiy taraqqiyoti jarayonlariga samarali ta'sir etadi. O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida ta'lim metodlaridan foydalanganda, avvalo, bu metoddan foydalanishning o'zini, uning samaradorligini bilishi muhimdir. Buning uchun har bir pedagog hayotiy tajribaga ega bo'lgan, yetarli bilimlar bilan qurollangan, ta'lim oluvchilarga nisbatan muammolarning yechimini oldindan hal eta oladigan va ularni ta'lim oluvchilarga yetkazish malakasiga ega bo'lishi lozim.

Shuningdek, innovatsion texnologiya asosida o'tkazilgan mashg'ulotlar yoshlarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi. Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirishga va o'zlashtirilgan bilimlarni mustaqil baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qila oluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak. Shuning uchun ham ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o'qitish uslublari-interfaol uslublari, innovatsion texnologiyalarning o'zini va ahamiyati beqiyosdir. Shuning uchun ham bugungi kunda barcha ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida o'qituvchining kasbiy mahorati, hayotiy tajribasi, zamonaviy o'qitish uslublari-interfaol uslublari, innovatsion texnologiyalarning o'zini va ahamiyati beqiyosdir.

Xulosa qilib aytganda, o'quv-tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarning to'g'ri joriy etilishi o'quvchilarning bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa ulardan ko'proq mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab etadi. Har qanday pedagogik texnologiyaning o'quv-tarbiya jarayonida qo'llanilishi shaxsiy xarakterdan kelib chiqqan holda, o'quvchini kim o'qitayotganligi va o'qituvchi kimni o'qitayotganligiga bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 dekabrda "Moddiy madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori. www.lex.uz
2. "Alohida muhofaza qilinadigan tarixiy-madaniy hududlarni tashkil etish va ularni saqlash tartibi to'g'risida nizom". www.lex.uz
3. Vazirlar Mahkamasining «Nomoddiy madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish» to'g'risidagi 222-sonli qarori. www.lex.uz
4. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to'g'risidagi Konvensiya. 2003 yil 17 oktabrda Birlashgan Millatlar Tashkilotining YuNESKO Bosh konferensiyasi tomonidan qabul qilingan.
5. Ботякова, О. А. Музей этнографического профиля в контексте образования и культуры России: дис. ... канд. культурологии: 24.00.03/ Ботякова Ольга Анатольевна. – СПб., 2007. – 104 с.

SINERGETIK YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANGICH SINIF O'QUVCHILARINING DARSGA NISBATAN MASULIYATLI MUNOSABATINI RIVOJLANTIRISH

*Ibragimova Shaxlo Oyturaxonovna,
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolaning ilmiy mohiyati shundan iboratki, tadqiqot natijasida ta'lim jarayonini sinergetika metodologiyasining imkoniyatlaridan keng foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar keltirilgan, sinergetik yondashuvning o'ziga xos jixatlari ilmiy-falsafiy jixatdan asoslab o'tilgan.

Kalit so'zlar: sinergetik yondashuv, boshlang'ich sinif o'quvchilari, mas'uliyatli munosabat, pedagogik hamkorlik, motiv, hulq-atvor, dunyoqarash, sub'ektiv munosabat, tengdoshlar, tarbiyaviy strategiya.

РАЗВИТИЕ ОТВЕТСТВЕННОГО ОТНОШЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ К УРОКУ НА ОСНОВЕ СИНЕРГЕТИЧЕСКОГО ПОДХОДА

*Ибрагимову Шахло Ойтурахановну,
преподавателя Ферганского государственного университета*

Аннотация: Научная сущность данной статьи заключается в том, что в результате исследования представлены предложения и рекомендации по совершенствованию механизмов широкого использования возможностей методологии синергетики образовательного процесса, научно-философски обоснованы специфические аспекты синергетического подхода.

Ключевые слова: синергетический подход, младшие школьники, ответственное отношение, педагогическое сотрудничество, мотив, отношение, мировоззрение, субъектное отношение, сверстники, воспитательная стратегия.

DEVELOPMENT OF A RESPONSIBLE ATTITUDE OF STUDENTS OF THE BEGINNER CLASS TOWARDS THE LESSON ON THE BASIS OF A SYNERGISTIC APPROACH

*Ibragimova Shakhlo Oyturakhonovna,
teacher of Fergana State University*

Abstract: The scientific essence of this article lies in the fact that as a result of the research, proposals and recommendations are presented for improving the mechanisms of widespread use of the possibilities of the methodology of synergetics of the educational process, specific aspects of the synergetic approach are scientifically and philosophically justified.

Key words: synergetic approach, elementary school students, responsible attitude, pedagogical cooperation, motive, attitude, worldview, subjective attitude, peers, educational strategy.

Kirish. Mustaqillikning ilk yillaridan boshlab yurtimizda ta'lim tizimini islox etishga katta e'tibor qaratildi va bugungi kunga kelib soxada ma'lum yutuqlarga erishildi. Uzluksiz ta'lim tizimida, xususan, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb xunar ta'limi, oliy ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va qayta tayorlash, maktabdan tashqari ta'lim turlarida katta o'zgarishlar yuz berdi.

Sinergetik yondashuv olamga yangicha metodologik nuqtai nazardan yondashuvdir. Olimlar, tadqiqotchilar borliq, jamiyat, inson to'g'risida yangicha

fikr yurita boshlashdi. Chunki bugungi globallashuv, taraqqiyot jadal sur'atlar bilan kechayotgan bir davrda yangicha tafakkur tarziga ega bo'lish, xar bir tadqiqot ob'ektini xar tomonlama eng yangi metodlar orqali o'rganish davr talabidir. Xozirgi davrda ijtimoiy fan metodologiyalari asosiy e'tiborini sinergetika g'oyalari tobora ko'prok o'ziga jalb etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Respublikamizda sinergetika yo'nalishi bo'yicha bir qancha diqqatga sazovor tadqiqotlar amalga oshirildi. Ayniqsa, O.Fayzullaev M.Abdullaeva B.Karimov B.Turaev K.Nazarov N.Shermumammedova Sh.Qo'shokov I.Xoshimova Z.Kodirova O.Bozorov B.Raxmanov, M.Ergasheva, Inomova.M, Baratov.Sh, Bozorov.D, Uzokov.I.A va boshqa jlimlar ishlari bilan yaqindan tanishib chiqdik.

O'quvchilarda mas'uliyat xissini tarbiyalashga boshlang'ich ta'lim davridanok e'tiborni karatish maksadga muvofikdir. Binobarin, bu davrda o'quvchi xulq atvorida xosil bulgan sifatlar uzluksiz ta'lim tizimining keyingi bosqichlarida mustaxkamlanib boradi.

Bolani har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarkib toptirishda uning axloqiy tarbiyasi muhim hisoblanadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi, balki hayotiy pozitsiyasining shakllanishi ham axloqiy tarbiyasi darajasiga bog'liq. Bu yosh davrida oilada va maktabda tashkil etilgan pedagogik jarayonlarda bolaning shaxsiyati shakllanadi, ya'ni tashabbuskorlik, ijtimoiy faollik, tashkilotchilik, muloqotga kirishuvchanlik, mustaqillik, mas'uliyat, javobgarlik kabi asosiy shaxsiy fazilatlar shakllanadi[1].

O'quv faoliyati doirasida psixologik jihatdan yangicha shakllangan bu yoshdagi o'quvchilar uchun ko'proq ahamiyatli bo'lgan yutuqlarni ifodalovchi ularning taraqqiyoti uchun asos bo'lib xizmat qiladigan ko'rsatkichlar o'quvchilarning ta'limning keyingi bosqichlarida samarali rivojlanishlarini ta'minlaydi. O'quvchilarning bilish mayllari bosqichma-bosqich birinchi sinfdagiga nisbatan ikkinchi va hokazo sinflarda pasayib boradi. Bu ularning o'qishga bo'lgan qiziqishlarining pasayishi natijasida vujudga keladi. Chunki o'quvchilar asta-sekin muayyan ijtimoiy mavqeni egallaydilar. Bunday holatga yo'l qo'ymaslik uchun bilish jarayoniga yangicha o'quvchi uchun shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan mayllarni hosil qilish kerak. O'quvchilarning rivojlanishlarida bilish faoliyatining yetakchi o'rin egallashi ularni faoliyatning boshqa turlariga jalb etilishlarini inkor qilmaydi. O'quvchilarning muayyan o'quv vaziyatlarida bilish faoliyatlarini rivojlantirish natijasida ularning yangidan-yangi yutuqlari mustahkamlanadi va bilish faoliyatlari kengayadi. Chunki o'quv faoliyatining dastlabki kunlaridan boshlab o'quvchilarning tafakkurlari ularning ongli faoliyatlari markaziga qarab harakatlanadi. So'z qo'llash mantiqining rivojlanishi, hukm chiqaruvchi tafakkur, ilmiy bilimlarni o'zlashtirish natijasida vujudga keladi. Bu esa o'quvchilarning boshqa bilish faoliyatlarini ham qayta quradi. 7yoshdan 11yoshgacha bo'lgan davrda o'quvchilarning xotirasi fikrlovchi xarakter kasb etadi, idroklari esa o'ylovchanlik mohiyatiga ega[4].

Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilar diqqatining rivojlanishida muayyan o'zgarishlar vujudga keladi. O'quvchilar diqqatining o'ziga xos jihatlari jadal tarzda rivojlanadi. 7yoshdan 11yoshgacha bo'lgan davrga kelib o'quvchilar diqqatining ko'lami sezilarli darajada kengayadi. Uning barqarorligi kuchayib, uyg'unlashtirish va taqsimlash ko'nikmalari rivojlanadi. 3-4-sinf o'quvchilari o'z diqqatlarini muayyan hodisaga yetarli darajada qaratish va topshirilgan harakat dasturini ixtiyoriy tarzda bajarish ko'nikmasiga ega bo'ladilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida xotira boshqa barcha ruhiy jarayonlar singari muayyan o'zgarishlarga duch keladi. Uning mohiyati shundan iboratki, ularning xotirasi bosqichma-bosqich ixtiyoriy xarakter kasb etadi. Shuning uchun ham bu davrda o'quvchilarning xotiralari samarali boshqariladi.

Mazkur yoshda boshqacha ko'rinishdagi muhim harakatlar ham vujudga keladi. Bu ixtiyoriy xulq-atvordir. Bunda o'quvchi mustaqil bo'ladi, muayyan vaziyatda qanday yo'l tutish kerakligini o'zi tanlaydi. Bunday xulq-atvor zaminida o'quvchilarning axloqiy mayllari namoyon bo'ladi. Ushbu axloqiy mayllar boshlang'ich ta'lim jarayonida tarkib topadi. O'quvchilar ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtiradilar va o'z faoliyatlarida ularga tayanadilar. Ular muayyan qonun-qoidalarga amal qila boshlaydilar. Bu jarayonda ba'zan ularning xudbinlik mayllari ham namoyon bo'ladi. Ular tengdoshlari orasida o'z mavqelarini mustahkamlash, kattalar tomonidan tan olinishga intiladilar. Bu ular xulq-atvorida turli holatlarning namoyon bo'lishiga sabab bo'ladi. Bu asosiy mayllar bilan bog'liq bo'lib, o'quvchilar uchun yetakchi bo'lgan mayl – yutuqlarga erishish maylidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ixtiyoriy xulq-atvorning shakllanishi o'z harakatlarini rejalashtirish va bilishga asoslangan tahliliy faoliyat natijasidir. Bu davrda o'quvchi bajargan faoliyati natijasiga qarab, o'z xati-harakatlariga baho beradi. Shu bilan bir qatorda, o'z xulq-atvorini muayyan reja asosida o'zgartiradi. Buning natijasida o'quvchilarda fikriy yo'naltirilgan asos vujudga keladi. Bu esa o'quvchining ichki hamda tashqi hayotidagi tabaqalashuv jarayoni bilan bog'liqdir. O'quvchi o'z istaklari ustidan g'alaba qozonish imkoniyatiga ega. Qaysikim, bu istaklarni amalga oshirish natijalari muayyan me'yorlarga to'g'ri kelmasa yoki qo'yilgan maqsadga erishish imkonini bermasa.

O'quvchi ichki olamining muhim jihati o'z harakatlarining mantiqiy asoslarga ega bo'lishidir. Bu o'quvchining atrofdagilar bilan munosabati o'zgarishidan qo'rqishini ifodalovchi tashvishlari bilan bog'liq. O'quvchi atrofdagilar oldida o'z harakatlarining ahamiyatililigi va mohiyatini yo'qotishdan qo'rqadi. Shuning uchun ham o'quvchi o'z harakatlari ustida faol tarzda fikrlay boshlaydi, o'z tashvishlariga barham beradi.

O'quvchining tashqi olami ichki olamidan farq qiladi. O'quvchilardagi aynan mana shunday o'zgarishlar kattalarga nisbatan hissiyotlarning namoyon bo'lishiga olib keladi. Buning natijasida ular inijlik bilan o'z istaklarini namoyon qiladilar. Mazkur yoshda o'quvchilarda namoyon bo'ladigan salbiy holatlar ulardagi ruhiy nomuvofiqlikda namoyon bo'ladi. Ularning kayfiyatlari va irodalari har doim ham barqaror bo'lavermaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilish faoliyatining rivojlanishi ularning o'quv vaziyatidagi muvaffaqiyatlari bilan bog'liq. Shu bilan bir qatorda, o'quvchilar bilish faoliyatining rivojlanishida o'qituvchilar hamda ota-onalarning ularga beradigan baholari ham muhim o'rin egallaydi. Bu yoshdagi o'quvchilar tashqi ta'sirlarga beriluvchan bo'ladilar. Xuddi shuning natijasida ular bilimlarni ham intellektual, ham axloqiy rivojlanish imkoniyati sifatida o'zlashtiradilar. O'quvchilarda axloqiy me'yorlarning shakllanishi va qiziqishlarining tarkib topishida o'qituvchi muhim o'rin egalaydi. Bu jarayonda o'quvchi bilish faoliyatining rivojlanishi ularning boshqa o'quvchilar bilan vujudga keladigan munosabatlariga bevosita bog'liqdir. Atrofdagi katta yoshdagilar ham o'quvchilar bilish faoliyatining rivojlanishida muhim o'rin egallaydilar[1].

Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning yutuqlarni qo'lga kiritishga intilishlari kuchli tarzda namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham bu davrda o'quvchilarning asosiy mayllari yutuqlarni qo'lga kiritish mayllari hisoblanadi. Bunday o'quvchilarda muvaffaqiyatsizliklardan qochish mayllari ustuvorlik qiladi.

O'quvchi ongida muayyan maqsadlar, xulq-atvorning yuksak namunalari o'z ifodasini topadi. O'quvchining bilish faoliyati rivojlangan sari u mazkur maqsadlarning qimmati va muhimligini ko'proq anglay boshlaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish faoliyatlari yanada samaraliroq rivojlanishi uchun o'qituvchilar va ota-onalarning diqqat-e'tibori va ularga beradigan baholari ayniqsa muhim hisoblanadi. O'quvchilarning xatti-harakatlariga kattalar va o'qituvchilar

tomonidan berilgan hissiy baho ularning axloqiy hissiyotlari rivojlanishini aniqlaydi. Buning natijasida o'quvchilar o'quv jarayonida tanishadigan qoidalarga mas'uliyatli tarzda jiddiy munosabatda bo'ladilar.

Tahlil va natijalar.

Maktabga qadam qo'ygach, o'quvchilar uchun ijtimoiy faoliyat ko'rsatish vaziyati vujudga keladi. Mazkur vaziyatda ular muayyan tartib-qoidalarga amal qilgan holda harakatlanadilar. Xuddi mana shu davrda o'quvchi o'zining noyob imkoniyatlarini namoyon qiladi. U o'zini shaxs sifatida anglay boshlaydi va muntazam takomillashishga intiladi. Bu o'quvchi hayotining barcha jabhalarida, ayniqsa bilish faoliyatida yaqqol namoyon bo'ladi. O'quvchi bilish faoliyatining rivojlanishida ularning tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlari ham muhim o'rin egallaydi. Shundagina o'quv vaziyatlarida birgalikda ishtirok etishning faol shakllari vujudga keladi. Bilish faoliyati muayyan darajada rivojlangan o'quvchilar o'z sinfdoshlari orasida yetakchilikka intiladilar. Ular o'z sinfdoshlari bilan jadal tarzda do'stona munosabatlarga kirishadilar. Biroq, mazkur munosabatlar nisbiy barqarorlikka ega bo'ladi[2].

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z sinfdoshlari bilan tezgina do'stlashib, umumiy til topisha oladilar. O'quvchilarning yaqin do'stlik munosabatlarini o'rnatishga layoqatliliklari ular orasidagi hissiy aloqalarni oydinlashtirib, 1-4-sinflar davomida mustahkamlanadi. O'quvchilar o'zlarining jamoalari uchun qiziqarli va yoqimli bo'lgan faoliyat usullarini egallashga ko'proq intiladilar. Buning natijasida ular o'z do'stlari davrasida obro'-e'tibor qozonadilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilish faoliyatining rivojlanishida ijtimoiy xulq-atvor ko'nimalari muhim o'rin egallaydi. O'quvchilar yangi ijtimoiy munosabatlarga kirishar ekanlar, o'zlarini boshqalar bilan qiyoslay boshlaydilar. Ularning muvaffaqiyatlari, xulq-atvorlari, yutuqlariga qarab, o'zlarining layoqatlari va shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga intiladilar. Shuning uchun ham, o'quvchilar bilish faoliyatining rivojlanishida boshlang'ich ta'lim jarayoni alohida o'ziga xos bosqich hisoblanadi. Mazkur bosqichning asosiy yutug'i o'quvchilarda bilish faoliyatini jadal rivojlantirish imkoniyatining mavjudligidadir. Shuning uchun ham bu davr ta'limning keyingi bosqichlari uchun qulay zamin yaratish imkoniyatiga ega. Boshlang'ich ta'lim yakunida o'quvchi o'z kuchiga ishonishi, intellektual jihatdan rivojlanishi va ta'lim olishga intilishi, muayyan o'quv vaziyatlarida muvaffaqiyat qozonishi lozim.

Mazkur davrning to'laqonliligi shundaki, bu jarayonda o'quvchi bilish faoliyatining asosiy sub'ekti sifatida namoyon bo'la oladi. Bu jarayonda o'qituvchi bajaradigan asosiy faoliyat o'quvchilar bilish imkoniyatlarining ochilishi uchun qulay sharoit yaratish hamda har bir o'quvchining o'ziga xosligini hisobga olgan holda ularning bilish imkoniyatlarini namoyon qilishlari uchun zarur o'quv vaziyatini vujudga keltirishdan iborat.

Pedagogik hamkorlik, ya'ni sinergetika yangi tushuncha sifatida pedagogikaga kirib kelar ekan, u bevosita falsafa va sotsiologiya bilan bog'lanadi. Chunki, insonning hamkorlikdagi faoliyati muayyan jamiyat hayoti bilan bog'liq tarzda amalga oshadi. Bu shuni anglatadiki, jamiyat hayotida inson uchun hamkorlikda faoliyat ko'rsatish quvvati bilan bir qatorda, hamjihatlikda rivojlanish imkoniyati ham mavjud. Pedagogik hamkorlik doirasida o'z qiyofasini o'zgartirish tushunchasi ham amal qiladi. Agar yangicha ijtimoiy davr shaxsning o'z-o'zini saqlashi, yangi sharoitga moslashishi g'oyasiga asoslansa, zamonaviy inson o'zining yangicha mohiyati va mavqeiga asoslangan holda faoliyat ko'rsatadi[5].

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda mas'uliyat hissini shakllantirish jarayoni ongli ravishda sodir bo'lishi juda muhimdir. Bundan tashqari, bolaning axloqiy fazilatlarini rivojlantirish uchun sabablar bo'lishi muhimdir. Motivning paydo bo'lishi sifatga munosabatni keltirib chiqaradi, bu esa o'z navbatida ijtimoiy

hissiyotlarni shakllantiradi.

Hissiyotlar shakllanish jarayoniga shaxsiy muhim ko'rinish beradi va shuning uchun paydo bo'layotgan sifatning mustahkamligiga ta'sir qiladi. Bilimlar va his-tuyg'ular, o'z navbatida, ularni harakatlarda, hulq-atvorida amalga oshirish zarurligini keltirib chiqaradi.

Harakatlar va xulq-atvorlar shakllangan sifatning kuchliligini tekshirish va tasdiqlash imkonini beradigan aloqa funksiyasini qabul qiladi. Shunday qilib, axloqiy sifatni shakllantirish mexanizmi olinadi[3].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mas'uliyatli munosabatni rivojlantirish jarayonini uchta asosiy tarkibiy qismga ajratish mumkin:

1. Dars shaklida maxsus tashkil etilgan mashg'ulotlar.
2. Kattalar va kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati.
3. O'quvchilarning erkin mustaqil faoliyati.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning axloqiy tasavvurlari, asosan, ular shakllangan muayyan vaziyat bilan bog'liq. O'quvchi nima uchun bu yoki boshqa harakatlar yaxshi yoki yomonligini bilishmaydi, lekin ular qanday harakat qilish kerakligini aniq bilishadi. Bu shuni anglatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy tasavvurlarni shakllantirishda intizomli, insoniy, madaniy xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirish alohida o'rin tutadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda mas'uliyatning boshlang'ich axloqiy ifodalarini shakllantirish jarayoni quyidagi mantiqqa ega: tanlash, harakat, hissiy qulaylik holati, takrorlash, virtual stereotipni ishlab chiqish, harakatlarining ijtimoiy ahamiyatini anglash, o'xshash vaziyatlarda ularga ishonish zaruriyati, shaxsiy motivatsiya. Bundan pedagogik qoida: axloqiy tasavvurlar kattalar tomonidan o'quvchining ongiga singdirilmaydi. Ular uning ongida kattalar tomonidan mahorat bilan taqdim etilgan harakatlar tahlili asosida shakllanadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning shaxsiy faolligi oshadigan bunday pedagogik jarayonni tashkil qilish uchun vaziyatlarni modellashtirish usuli juda mos keladi. Ta'lim jarayonining asosiy maqsadi – o'quvchining erkin, ijodiy shaxsiyatini rivojlantirish, shuning uchun uni muvofiqlashtirish moslashuvchan bo'lishi kerak, ya'ni loyihaning faqat ma'lum bosqichlarini tashkil qilib, bolalarning ishini beg'araz yo'naltirish kerak.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda shaxsiy-faoliyatli yondashuvni tatbiq etish asosida mas'uliyat hissini rivojlantirish mumkin. Chunki barcha shaxsiy sifatlar o'quvchi hayotini tashkil etuvchi faol faoliyatda shakllanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'quv, o'yin, mehnat va bilish faoliyatlari xarakterlidir.

Zamonaviy pedagogika nazariyasida o'yin kichik maktab yoshidagi o'quvchilar uchun asosiy faoliyat turlaridan biri sifatida qaraladi. Bolaning asosiy talablari shunda o'z ifodasini topadi. Eng avvalo mustaqillikka intilish, kattalar hayotida faol ishtirok etish mazkur yoshdagi bolalarga xosdir. Boshlang'ich sinf o'quvchisining rivojlanishiga ko'ra u tomonidan anglayanayogan dunyo kengayib boradi, kattalar faoliyatida ishtirok etishning ichki talablari paydo bo'la boshlaydi. O'yinda bola kattalarga taqlid qilishga intilgan holda ba'zi rollarni o'ziga ola boshlaydi. Bola o'ynab turib mustaqil harakatlanadi, o'z xohishlarini, tasavvurlarini, tuyg'ularini erkin ifodalaydi. O'yin natijasida boshqa faoliyat turlari ham paydo bo'ladi va tabaqalashuv amalga oshadi. O'yin davomida bola boshqa faoliyatlarga tegishli bo'lgan komponentlarni ham o'zlashtira boradi. Masalan, maqsad qo'yishni, rejalashtirishni, natijaga erishishni o'rganadi[5].

Mehnat faoliyati davomida bolalar mehnat ko'nikma va malakalariga ega bo'ladi. Lekin, bular kasbiy ko'nikmalar emas, balki bolaga kattalardan mustaqil bo'lishga ko'mak beradigan ko'nikmalardir. Kichik maktab yoshidagi o'quvchining mehnati majburiy tavsifli bo'lmasdan, holatli ko'rinishga ega bo'ladi, ammo mehnatda shaxsning juda ko'p hayotiy muhim sifatlari rivojlanishi ma'lum. Mehnatda maqsad qo'yish qobiliyatini rivojlantirish uchun maqsadni anglash,

natijani ko'ra bilish, harakatlanish usullari va ko'nikmalariga ega bo'lish juda ham muhimdir. O'quvchi mehnatining o'ziga xosligi shundaki, unda faoliyatning barcha tarkibiy komponentlarini bo'lishiga qaramasdan, ular hali rivojlanish bosqichida bo'lib, albatta kattalarning ishtiroki va yordamini nazarda tutadi.

Xulosa.

Xuddi shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarida bilish faoliyati ham xarakterlidir. Aqliy tarbiyaning mazkur jihati bolada taafakkur amallarini, bilish jarayonlarini va qobiliyatlarini rivojlantirish sifatida qaraladi. Tafakkur faoliyati nutqsiz bo'lishi mumkin emas. Bola nutqqa ega bo'la turib, u mos so'zlarda o'z aksini topgan predmetlar, belgilar, harakatlar va munosabatlar haqidagi bilimlarga ega bo'ladi. Bola nutqqa ega bo'lganidan so'ng, u atrof olamga boshqacha nazar bilan qaray boshlaydi. U nafaqat bevosita ko'rib turgan predmetlari bilan ish bajaradi, balki ayni vaqtda uning shaxsiy tajribasida uchramaganlari bilan ham amallar bajara boshlaydi. Bu esa uning bilish faoliyati chegaralarini kengaytiradi: u o'zi bilgan vositalardan o'z dunyoqarashini kengaytirishda badiiy asar, kattalarning hikoyasi, tushuntirishlari kabilardan foydalanadi. Shu sababli mas'uliyatlilikni shakllantirish muammosini o'rganishda kichik maktab yoshidagi bolalarda nutqiy-bilish faoliyatiga alohida e'tibor qaratish lozim.

Bola maktab ostonasiga qadam qo'yar ekan, o'quvchi mavqeini egallaydi. Bu mavqe ularning o'z tengdoshlari va o'qituvchilari bilan o'zaro munosabat o'rnatishlari, hamkorlikka kirishishlarini taqozo qiladi. Boshlang'ich ta'lim olish davomida mazkur munosabatlar o'zining rivojlanish dinamikasi va qonuniyatlariga ega bo'ladi. O'quvchi maktabga moslashish davrida o'qituvchi orqali o'z tengdoshlari bilan aloqaga kirishadi.

Foydalanilgan manbalar:

1. Boshlang'ich ta'lim konsepsiyasi // Abdullaeva Q., Safarova R. va boshq. // Boshlang'ich ta'lim j. –T.: 1998. -№6. – B. 12-18.
2. Pedagogika: ensiklopediya. II jild / tuzuvchilar: jamoa.//Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. – 376 b.
3. 1001 savolga psixologning 1001 javobi / G'.B.Shoumarov tahriri ostida. YuNESKO, YuNPFA loyihasi asosida. □ T.: Mehnat, 2001. □ 192 b.
4. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. 13.00.01. Ped. fan. doktorlik diss avtoreferati. - T. 2003.- 44 b.
5. Najmiddinova G.N. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv-biluv faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari. 13.00.01. Ped. fan. nomz. diss

ISSUES OF EDUCATION OF WORK ON YOURSELF AND INDEPENDENT ACTIVITY

Islamov S. M.,

Chirchik State Pedagogical University, Uzbekistan

Abstract. A professional, creative, exemplary teacher must not only have competence in his field, but also thoroughly master the rules of many socio-psychological, socio-pedagogical conditions that serve the effectiveness of the educational process. These factors are especially important in cultivating work on oneself and independent work. This article talks about them.

Keywords: independent activity, self-working, future teacher, pedagogical conditions

ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ РАБОТЫ НАД СОБОЙ И САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Исламов С. М.,

Чирчикский государственный педагогический университет,
Узбекистан

Аннотация. Профессиональный, творческий, образцовый педагог должен не только обладать компетенцией в своей области, но и досконально усвоить правила многих социально-психологических, социально-педагогических условий, обслуживающих эффективность образовательного процесса. Эти факторы особенно важны при воспитании работы над собой и самостоятельной работы. В этой статье рассказывается о них.

Ключевые слова: самостоятельная деятельность, работа над собой, будущий учитель, педагогические условия.

O'Z USTIDA ISHLASH VA MUSTAQIL ISHLASH FAOLIYATINI TARBIYALASH MASALALARI

Islomov S. M. ,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, O'zbekiston

Annotatsiya. Kasbiy barkamol, ijodkor, namunali o'qituvchi nafaqat, o'z sohasiga oid kompetentlikka ega bo'lishi balki, ta'lim jarayonining samaradoligiga xizmat qiluvchi ko'plab ijtimoiy –psixologik, ijtimoiy – pedagogik shart–sharoitlar qoidalarini puxta o'zlashtirgan bo'lishlari lozim sanaladi. Ayniqsa, mazkur omillar o'z ustida ishlash va mustaqil ishlash faoliyatini tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada shular xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil faoliyat, o'z ustida ishlash, bo'lajay o'qituvchi, pedagogik shart-sharoitlar.

Introduction. Education is a complex social-psychological process, which requires a unique professional competence from each teacher. Professional compatibility also characterizes the nature of such features as research, effective organization of one's activities, professional self-development. The formation and education of future teachers' professional competence, creativity, self-efficacy, etc., is one of the urgent issues, and it is natural that its research requires specific conceptual approaches. Therefore, in psychological and pedagogical

studies, the issue of educating future teachers to work on themselves is explained by studying the essence of phenomena such as self-improvement, professional development, professional maturity, professional reflection, psychology of pedagogical activity. The reason for this is that the educational process is organized based on the principles of philanthropy.

Materials and Discussion

Until now, many pedagogical, psychological, sociological studies have been conducted on the modern teacher and his successful professional activity, but most of the studies were conducted through pedagogical aspects, general psychological characteristics, acmeological peculiarities [5]. The social-psychological conditions of teachers' independent work skills, creative activity, self-development issues have been neglected by most researchers. Therefore, in pedagogical activity, the issue of working on oneself is studied through concepts close to it. N.A. Rubakin in his work «self-development practice», analyzing the activity of a teacher, distinguishes the following main aspects of self-improvement in successful teachers [1]. To them:

- Always update professional knowledge;
- Improving pedagogical skills;
- Expanding the general outlook;
- Moral and physical self-improvement;
- Ability to effectively organize the working day;
- Self-awareness, correct understanding in the professional field;
- Self-observation, internal observation, self-esteem;
- Comparing oneself with others, analyzing the results of one's activities, etc.

These above-mentioned classifications are the characteristics of professional competence of future teachers, which are very important psychological elements for independent work skills and creative abilities.

V. M. Bulynin said that the successes and many achievements of a successful teacher depend on his value system [1]. That is, values are the attitude of a person to any field.

In addition, the ability of research in the personality of teachers is also distinguished, and it is explained by such qualities as the ability to skillfully use pedagogical technologies in education, the ability to organize their activities on a scientific basis. Therefore, the self-development of future teachers is a multifaceted process, which reflects the teacher's academic ability, scientific orientation, professional skills and qualifications, as well as the life value system that is considered important for the education of a person.

A.L. Krupenin, analyzing the independent work of teachers, singles out the following types of psychological factors affecting the effectiveness of education. That is, future teachers [4]:

- able to master the content of psychological and pedagogical laws that can shape the spiritual and moral qualities of a person and can apply it in practice;
- Ability to set educational goals and plan creative activities based on socio-psychological, socio-pedagogical approaches to education;
- Experience in modeling practical exercises, the ability to anticipate emerging difficulties, as well as the ability to correct one's own mistakes;
- The ability to use integrative methods of acquisition, which helps to organize the educational process in a «live», «creative» way for the comprehensive development of students;
- To be able to effectively use the new requirements of the state educational

standards and various methods and means of diagnosing the quality of education, to have the competence to independently create new methodological methods;

- To have the experience of regularly reading new literature related to one's field;

- Using advanced psychological and pedagogical experiences and modern achievements of science, conducting spiritual-educational, educational work, etc., which forms a creative, independent thinker and a well-rounded person in all respects.

Therefore, a professional, creative, exemplary teacher should not only have competence in his field, but also should have thoroughly mastered the rules of many social-psychological, social-pedagogical conditions serving the effectiveness of the educational process.

According to the researcher K. M. Levitan, the independent activity of future teachers is reflected in the following [2]:

- Having a professional status at the workplace;
- Ability to manage the educational process psychologically, control one's own behavior and the behavior of others;
- Ability to create a basis for positive manifestation of mutual cooperation activities between teachers and students;
- To organize lessons based on the internal motivation of teachers and to be able to provide professional orientation, etc.

T. Parsons's research can be taken as a socio-psychological approach to the research of future teachers. According to the author, a real teacher is a person who is able to understand his abilities and aspirations, who has mastered the methods of achieving success in education, and who can listen to children. Although the author considered the sociological conditions in his views, he also paid attention to the socio-psychological aspects of the teacher's activity. That is, management and organizational qualities specific to the teacher's personality were taken as a criterion for the ability to properly organize the educational process [6].

Also, the formation of interpersonal skills in future teachers is considered an important factor for successful work, and scientific research related to this issue can be seen in the works of V.P. Simonov. According to the author, any educational method should reflect the following in its content [7]:

1. A sense of mutual trust;
2. Ability to listen and understand children;
3. High social perception (social perception);
4. Having psychological manipulation (ability to change the perception of others);
5. Actualization (the ability to hear and see others well);
6. Freedom (independence in thinking and transmitting information);
7. To love one's profession, to master professional information well, to be able to teach well;
8. Possess humane, kind, benevolent qualities;
9. High communication skills and sincerity, etc.

It is worth noting that the qualities mentioned by the author above are the factors of the effectiveness of future teachers, and it is unrealistic to achieve perspective in the educational process without mastering these qualities.

Conclusion

In fact, the orientation and knowledge of the students depends on the personality of the teacher, and it is natural that the achievement of the result is realized through specific professional-volitional qualities and professional

competences.

It is worth noting that professional self-improvement of a teacher is characterized by improving professional skills, being ready for external social demands, and being aware of the conditions of pedagogical activity.

References:

1. Рубакин Н.А. Практика самообразования (среди книг и читателей) – М.: Наука, вт.Изд.2007. – С.187.
2. Левитан К.М. Личность педагога: становление и развитие Саратов, 1991.– С.62.
3. Булынин В.М. Профессиональное становление личности: ценностный подход / Булынин В.М. – Комсомольск-на-Амуре: Изд-во Комсомольского-наАмуре гос. пед ин-та, 1996. – 99 с.
4. Крупенин А.Л., Крохина И.М. Эффективный учитель. Практическая психология для педагогов. Ростов на Дону: Феникс, 1995. – С.56.
5. Islomov M. (2023). Current Cluster Approach to Education. Journal of Innovation, Creativity and Art, 19–21. Retrieved from <http://jica.innovascience.uz/index.php/jica/article/view/136>.
6. Парсонс Т. Структура социального действия / Гл. 1,2, 17, 18, 19 // Персоне Т. О структуре социального действия. М.: Академический Проект, 2000 (1937). - С.123.
7. Симонов В.П. Диагностика личности и профессионального мастерства преподавателя. М., 1995. - 192 с.

DIDAKTIK ASARLARDA MA'NAVIYATLI SHAXSNI TARBIYALASH MOHIYATI

*Izbullayeva Gulchehra Valeriyevna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogika kafedrasi dotsenti, p.f.d. (DSc)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada XII asr oxiri – XIV asrning birinchi yarmida yashab o'tgan Markaziy Osiyo mutafakkirlarning didaktik asarlarida va unda ma'naviy tarbiya mazmuni bayon qilingan. Didaktik asarlarda ma'naviyatli shaxsni tarbiyalash konsepsiyasi didaktik asarlardagi shaxsning shakllanishi va tuzilishi, shaxs fazilatlar va illatlari, shaxs shakllanishida miqdor va sifat o'zgarishlar, ma'naviyatga erishish yo'lidagi ta'limot, shaxsning ma'naviy-axloqiy ko'rinishi, ma'naviy-axloqiy tarbiyani yuksaltiruvchi omillar, ustoz va shogird munosabatlari, ta'lim va tarbiya metodlari tasnifi, ma'naviy-axloqiy tarbiya mezonlari, omillari hamda shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanganlik darajasi sifatida tasniflangan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, badan tarbiyasi, nafs tarbiyasi, axloq tarbiyasi, komil inson

СУТЬ ДУХОВНОГО ЛИЧНОСТНОГО ВОСПИТАНИЯ В ДИДАКТИЧЕСКИХ РАБОТАХ

*Избуллаева Гулчехра Валериевна,
Бухарский государственный педагогический институт
Доцент кафедры педагогики, д.п.н.*

Аннотация: в данной статье описываются дидактические труды среднеазиатских мыслителей конца XII - первой половины XIV века и содержание духовного образования в них. Концепция воспитания духовной личности в дидактических произведениях - формирование и строение личности в дидактических произведениях, качества и пороки человека, количественные и качественные изменения в формировании личности, учение о пути достижения духовности, духовно-нравственный взгляд человека, классифицируются как факторы, повышающие духовно-нравственное воспитание, отношения учителя и ученика, классификация методов воспитания и обучения, критерии и факторы духовно-нравственного воспитания и уровень духовно-нравственной форсированности человека.

Ключевые слова: духовность, физическое воспитание, воспитание души, нравственное воспитание, совершенный человек.

THE ESSENCE OF SPIRITUAL PERSONAL EDUCATION IN DIDACTIC WORKS

*Izbullayeva Gulchekhra Valeriyevna,
Bukhara State Pedagogical Institute
Associate Professor of the Department of Pedagogy, (DSc)*

Abstract: This article describes the didactic works of Central Asian thinkers who lived at the end of the 12th century - the first half of the 14th century and the content of spiritual education in it. The concept of educating a spiritual person in didactic works is the formation and structure of the person in the didactic

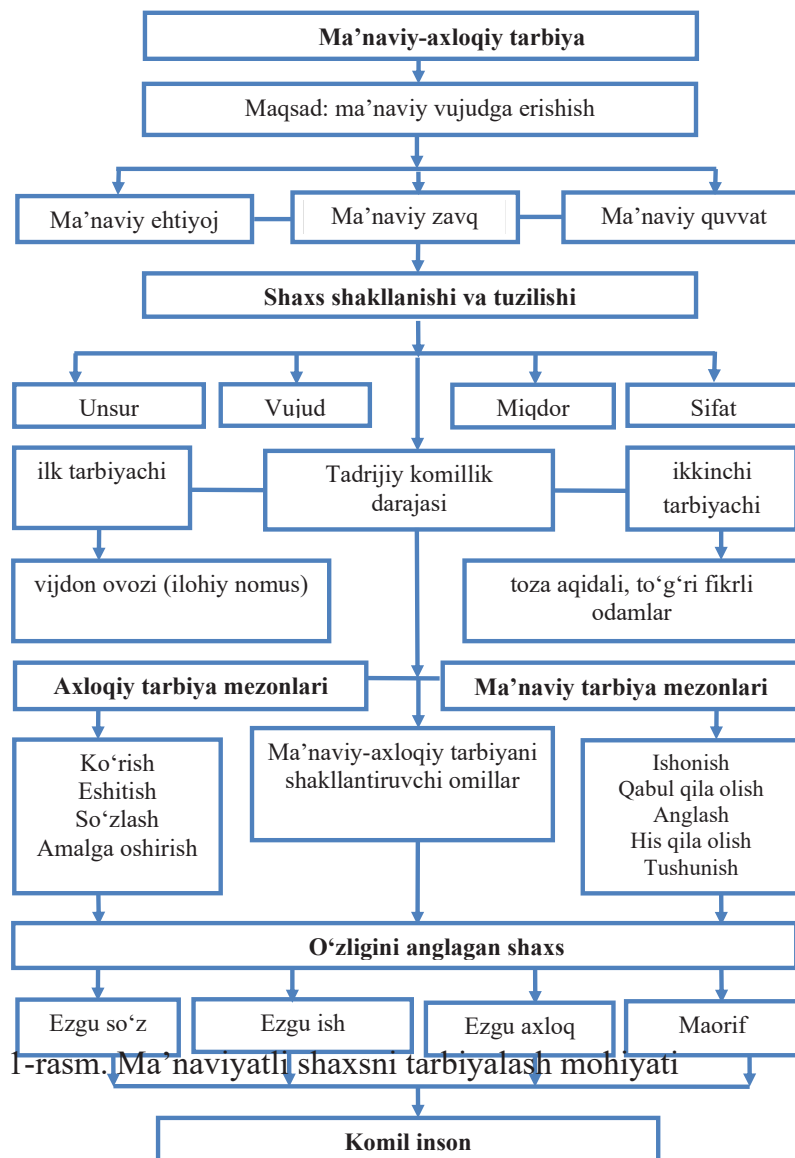
works, the qualities and vices of the person, quantitative and qualitative changes in the formation of the person, the teaching on the way to achieve spirituality, the spiritual and moral view of the person, It is classified as factors that increase spiritual and moral education, teacher and student relations, classification of education and training methods, criteria and factors of spiritual and moral education and the level of spiritual and moral formation of a person.

Keywords: spirituality, physical education, soul education, moral education, the perfect person

Didaktik asarlarda ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda ma'naviy ehtiyoj, ma'naviy zavq, ma'naviy quvvat va ma'naviy vujudga erishish mohiyati tasvirlangan. «Insonning ma'naviy ehtiyojlari, ma'naviy quvvatlari, kamoli, fazilatining sharofati – fikr, aql, shuur va iroda vositasi bilan ta'min va idora etiladi» [7; 43-b.]. Ma'naviy tarbiya mazmuni aksariyat hollarda axloqiy tarbiya bilan birgalikda yoritilgan. Bunday asarlarning pedagogik mohiyati ma'naviy-axloqiy tarbiya mazmunini sifat jihatidan boyitishda katta ahamiyat kasb etadi. Chunki allomalarning chuqur ma'naviy mantiqqa ega qarashlarida shaxsni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash mezonlarini kuzatishimiz mumkin. Mutafakkirlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyaga oid qarashlari mazmuni didaktik asarlardagi shaxsning shakllanishi va tuzilishi, shaxs fazilatlar va illatlari, shaxs shakllanishida miqdor va sifat o'zgarishlar, ma'naviyatga erishish yo'lidagi ta'limot, shaxsning ma'naviy-axloqiy ko'rinishi, ma'naviy-axloqiy tarbiyani yuksaltiruvchi omillar, ma'naviy-axloqiy tarbiya mezonlari, omillari hamda shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanganlik darajasi sifatida tasniflash imkonini beradi.

Mutafakkirlar qarashlarida shaxs tuzilishi jihatidan tan, aql, ruh va muloqot uyg'unligidan iborat va o'z navbatida ruhning qalb bilan chambarchasligi izohlanadi. Inson: tan, jon, nafs, aql va muloqot orqali namoyon bo'lib, bular Sharqda tarbiya paradigmasining asosiy kategoriyalari hisoblanadi va bir-birisiz namoyon bo'lmaydi. Ushbu kategoriyalar ayrim mutafakkirlar nazdida ayricha kamolga yetadi. Ayrim olimlar qarashlarida ruh taraqqiyoti birlamchi bo'lsa, ayrimlarida aql birlamchi va ayrimlari tan va ruh birgalikda taraqqiyotishi ta'kidlanadi.

«Qissasi Rabg'uziy»da: «Alloh odam vujuduga to'rt narsani ato etdi: aql, ruh, nafs, ko'ngil. Har birini bir narsadan oldi: ko'ngilni suvdan, ruhni shamoldan, aqlni tuproqdan. Tuproqni har rangga bo'yasa, shu bois o'sha rangga kirar, aqlga ham har narsa o'rgatsa, shuni o'rganar edi. Nafsni o'tdan oldi» [6; 18-b.]. Shabustariy inson jism va ruhdan iborat, inson jismida to'rt unsur – suv, havo, olov va tuproq xususiyatlari jamlangan. Inson o'z ruhi bilan farishtalarga, jismi bilan esa borliq, tabiatga, ya'ni maxluqot, hayvonlarga borib taqaladi [5; 28-b.] U to'rt unsur: otash, suv, shamol, tuproqdan uchta avlod namoyon bo'ldi: jamod (ma'dan), nabotot (o'simlik), hayvon. Keyin nafs Odam keldi, u bois ikki olam paydo bo'ldi, deb tasvirlanadi. Asarning yana keyingi mazmunida nabiy, valiy, avliyo va Odam nasli xalifa bo'ldi, deyiladi. Inson olamda yaratilganlarning eng mukammali va oxiri (1-rasmga qarang). Insonni ta'rif etar ekan: «zuhuru, qudratu, ilmu irodat bari sen birla, ey sohib saodat» [5; 27-b.], – deydi. («1-rasmga qarang»).

Quyida inson borasidagi qarashlarga tayanib, shaxs shakllanishi va tuzilishi quyidagicha yoritish mumkin. (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Shaxs shakllanishi va tuzilishi

№	Shaxs shakllanishi	Shaxs tuzilishi			
		Suv	havo	Olov	tuproq
1.	Unsur	Ko'ngil	ruh	Nafs	aql
2.	Miqdor	tan, aql, muloqot			
3.	Sifat	ruh, nafs (ko'ngil)			

Didaktik asarlarda ifodalangan yuqorida keltirilgan shakllarning ayrimlariga to'xtalib o'tamiz. Asarlarda insonning tanasini ushlab turuvchi narsalar yo moddiy yoki surati hissiy bo'lishi ta'kidlanadi. Surati hissiyni uch tur «qaviy (quvvat), al af'ol (harakat) va arvoh (ruh)» [1; 135-b.] ga bo'lish mumkin. Ularning miqdori nafsoniy, hayvoniy va tabiiy bo'ladi. Muloqot «o'n darajada odamning badanida hamisha bor. Besh tashida, beshi ichida pinhondur. Ul pinhon narsalar: biri bor narsani yod olmoq; biri hamisha esda saqlamoq; biri taxayyul (xayolga keltirmoq), biri tahavvur (shiddat bilan hujum qilmoq), biri takallum (so'zlash). Ammo ul beshtakim tashida zohirdur, bu – zavq, ya'ni eshitmoq, ko'rmoq, hid bilmoq, totmoq, siypalamoq, ya'ni sezuv» [1; 38-b.]. Rumi inson borasida fikr yuritar ekan: birinchidan, tan – mehmonxonaga o'xshaydi, chunki unga fikr keladi [4; 618-b.] va bu shaxsning shakllanishiga asosiy manba hisoblanadi. Ikkinchidan, tan – asalari sandig'iga o'xshaydi, chunki ichi mum va bol kabi to'liq [4; 186-b.] va bu shaxsning tarbiyalanganligidan dalolat beradi. Uchinchidan, tan – hammom, chunki unda ruh, aql va nafs issiqligi mavjud [4; 46-b.] bo'lib, issiqlik albatta, tashqi ta'sirsiz, ya'ni narsa va hodisalarning ta'sirisiz namoyon bo'lmaydi va bu albatta shaxsning ijtimoiylashuvini namoyon etadi. Bundan tashqari, shoir aqlga e'tibor qaratib, hamisha aqlni sozlash va aql nisbatida gapirish lozimligini uqtiradi [4; 22-b.]. Tusiya inson tasviri yaxlit bir tizim kabi «badan – tabiatlarning, tabiatlar – nafsning, nafs – aqlning soyasida mustahkamlangan», deb ifodalaydi [7; 183-b.]. Shabustariy aql darajalarini keltirib fuzuliy (o'jar, gapdon), falsafiy, hulul (daxldor)iy, kalom (notiq)iy deb e'tirof etadi, – deb o'xshatadi. [5; 25-b.], – deydi. Bilish, tafakkur qilish bosqichlarini ta'riflab, «ko'ngilda bo'lsa gar paydo tasavvur, uni yod aylamak, derlar, tazakkur. Xayolga tolsangu qo'zg'alsa fikrat, uning nomin atarlar urfu ibrat. Tasavvur erdi ul bir ishga tadbir, aqlga yondashib bo'ldi tafakkur... Tafakkur oxiri ermish tahayyur (hayratlanish)...» [5; 12-b.], deb keltiradi.

Rumi qarashlarida ruh (jon) – tetiklik, poklik, barkamollik, yetuklikka erishish [3; 846-b.] ramzi va qalb – hirs, shahvat, johillik, badniyatlik vasfini jilovlay olsa «vujudi ma'naviy» [4; 501-b.] ga erishish ramzi hisoblanadi. Shabustariy qarashlarida ruh borasida, inson g'azab, shahvat, hirs kabi past sifatlarga ega bo'lsa-yu «nuri olami jon» [5; 24-b.] etib o'zini anglasa va tavbat-zarru qilsa, asl inson bo'lishi ta'kidlanadi. Ushbu fikrlardan shuni anglash mumkinki, inson tan, aql, muloqot, ruh va ko'ngil birligidan tashkil topgan va tarbiyada hammasi uyg'unlikda tarbiyalansagina mukammal, barkamol, komillik darajasiga yetishadi. Buning uchun quyida Nosiriddin Tusiyaning shaxs shakllanishida faoliyat, xususiyat va tarbiyaviy ta'sir vositalaridan misol keltiramiz. (2-jadvalga qarang).

2-jadval.

Shaxs shakllanishining mazmuni

Faoliyat	Xususiyat		Tarbiyaviy ta'sir vositasi
Qalb	Mehribonlik	Muhabbat	Karomat
Aql	Tushuntirmoq	Anglatmoq	Yo'l

Inson yaxshilik va yomonlik kurashi natijasida shakllanadi va kamol topadi. Shunday ekan, didaktik asarlarda shaxs tarbiyasida fazilatlar va illatlar quyidagicha tasniflanadi. (3-jadvalga qarang).

3-jadval.

Shaxs fazilatlar va illatlari

Fazilatlar	Illatlar
Kamtarinlik	Hirs
Odoblilik	Shahvat
Mehribonlik	Johillik
Hur fikrlilik	Badniyatlik

Shu o'rinda, mutafakkirlar ma'naviyatga qarshi bo'lgan salbiy xislatlarni ijobiy fazilatlar bilan yengishni asoslab ko'rsatadilar. Quyida allomalar qarashlaridan foydalanib, salbiy xislatni ijobiy fazilat bilan yengish yo'llari ifodalangan. (4-jadvalga qarang).

4-jadval.

Salbiy xislatni ijobiy fazilat bilan yengish yo'llari

№	Xislat	Fazilat
1	Jinnilikka qarshi	Sabr
2	Xasislikka qarshi	Saxovat
3	Yo'qsillikka qarshi	Bag'rikenglik

Shaxsning miqdor o'zgarishidan tashqari, sifat o'zgarishi muhim ahamiyat kasb etadi. Sifat o'zgarishlari albatta ruh tarbiyasi qalb va vijdon uyg'unligi bilan xarakterlidir. Shaxsdagi uchta psixologik ehtiyoj: muloqot, bilim, mustaqillikda ekanligi seziladi va bu kabi ehtiyoj miqdor va sifat o'zgarishlari uyg'unligida amalga oshadi. Didaktik asarlarda shaxs shakllanishida miqdor va sifat o'zgarishlari quyidagicha tasvirlanadi. (5-jadvalga qarang).

5-jadval.

Shaxs shakllanishida miqdor va sifat jihatidan o'zgarishlar

№	Miqdor va sifat ko'rsatkichlari
1.	Tan jon bila, jon nafs bila va nafs aql bila tirikdur [1; 184-b.]
2.	Tan barkamollikdan so'ng qariydi aql sayozlashadi, lekin ruh barhayot [4; 66-b.]
3.	Tan ruhning libosi, tana parvarishlanmasa, ruh kamol topmaydi [4; 292-b.]
4.	Aql va qalbsiz inson tuyg'ularining hech biri harakatga kelmaydi [4; 127-b.]
5.	Aqlning quvvati hikmatda [1; 191-b.]
6.	Al-adab – suratil-aql (bilim - aqlning surati) [1; 37-b.]
7.	Ruh va qalb tanani boshqaradi [4; 373-b.]

Shaxsning ma'naviy tarbiyasi borasida Rumiyning qarashlari yetakchi o'rin egallaydi. U o'zining ta'limotida insonni yomon odatlardan tarbiyalash va davolash mumkinligini ta'kidlaydi va davolovchi (tarbiyalovchi) tabiblarni ikki toifa – tan tabibi va qalb tabibi [4; 489-b.] ko'rinishida ifodalaydi. Mutafakkirlar inson tarbiyasi borasida quyidagi tajriyiy komillik darajasini ko'rsatganlar. (6-jadvalga qarang).

6-jadval.

Inson tarbiyasida tajriyiy komillik darajasini

№	Bosqich	Mazmun
1.	ilk tarbiyachi	vijdon ovozi (ilohiy nomus)
2.	ikkinchi tarbiyachi	toza aqidali, to'g'ri fikrli odamlar

Inson tana davosi va tarbiyasi, ya'ni jismoniy tarbiya orqali fiziologik xarakterdagi o'zgarishlar jarayonida jismoniy barkamollikka erishsa, ruh tarbiyasi orqali diqqat va xotira darajasi, tafakkur xususiyatlari, so'z boyligi hamda nutqning rivojlanganlik darajasi, yaxshi amali orqali yetuklik, komillik darajasiga yetadi. Shoir ruhni tarbiyalashda tanga malham bo'lguvchi suvni, ya'ni so'z va amal orqali tarbiyani singdirmoq kerakligini aytib o'tadi. Har bir individ olamda shaxs sifatida turlicha namoyon bo'ladi. Har bir shaxs o'zining xususiyati, qiziqishi, qobiliyati, aqliy jihatdan rivojlanganlik darajasi, ehtiyoji,

mehnatga munosabati bilan boshqalardan farqlanadi. Bular shaxsning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, mazkur xususiyatlar rivojlanib, ma'lum bir bosqichga yetganda, kishi kamol topgan shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Demak, shaxs – alohida individ, mohiyatan yaxlit ijtimoiy-axloqiy birlik. Shaxsning shakllanishida shaxsiy xislat va sifatning rivojlanib, taraqqiy etib borishi muhim o'rin tutadi. Shaxs sifatlarini to'g'ri aniqlash uchun turli munosabatlar jarayonida uni o'rganish maqsadga muvofiqdir. Rumiylar qarashlarida munosabat jarayonlari shaxs shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi «ona qorni», «oila», «ustoz», «jamoat» kabi omillar orqali izohlangani yaqqol namoyon bo'ladi. Rumiylar hadisga sharh keltirib odamlarni uch guruhga ajratib ko'rsatadi. Bular: birinchidan, iymon-e'tiqod, ilm sohibi, ya'ni malaklardir. Ikkinchidan, hirs, nafs sohibi, ya'ni hayvonlardir. Uchinchidan, gumon sohibi, ya'ni yarmi inson, yarmi eshakdir. Alloma asarlarida ushbu toifalardagi insonlar orqali individning shaxs sifatida shakllanishi, jamiyatda ijtimoiylashuvi, insoniylik ko'rinishlarida, narsa-hodisalarning ta'siri tasvirlangan [4; 432-b.] va quyida o'z ifodasini topgan. (7-jadvalga qarang).

7-jadval.

Shaxsning ma'naviy-axloqiy ko'rinishi

№	Ko'rinishi	Sifatlar
1.	Malaklar (farishta)	Iymon-e'tiqod, ilm
2.	Hayvonlar	Hirs, nafs
3.	Yarmi inson, yarmi eshak	Gumon

Tusiy ma'naviy tarbiyada Sharqning buyuk qomusiy olimlari qarashlaridan foydalanib aniq nazariy yondashuvlarni olg'a suradi. Tusiy fikricha, mol-hollar «dun»ga tegishli, «ashraf»ga qadar bo'lganlardan farq qiladi; yirtqichlar «avsat»ga birlashgan, «ashraf»dan farqlangan maloikalar «ashraf»ga tegishlilar, «dun»ga qadar bo'lganlardan farqli holda turadi. Ixtiyor insoning o'z qo'lidadir: Istasa, «mol-hol» saviyasiga tushar, ular bilan bir bo'ladi; istasa yirtqichlarga qo'shilar, ular bilan yo'ldosh bo'ladi; maloika saviyasiga ko'tarilmoq istasa, u yerga yuksalar. Bu uch nafs «Qur'oni-majid»da: «ammora» – yomonlikka amr etgan, «lavvoma» – tanbeh bergan va «mutmainna» – sokinlashtirgan nafs kabi nomlangandir, deydi Tusiy. Olim faylasuflar fikrini tahlil qilib, bu nafslardan yolg'iz birining zotida asl hikmat va karomat borligi, u ham «malak» nafsi ekanligi. Ikkinchi karomat bo'lmasa ham, layoqat bo'lishi, hech bo'lmasa tarbiyalantirmoqqa, to'g'ri yo'lga qaytarmoqqa harakat qilinishi. Uchinchida esa na karomat, na layoqat borligi takidlanadi va bu «hayvon» nafsi ekanligi izoh tiladi. «Hayvon» nafsida birgina hikmat borligi, u ham uning vujudidagi «malak» nafsining moddiy tarkibiga dohil bo'lishi, uzoq takomil davri lozimligi, u taraqqiy etib o'z maqsadiga yeta olishi tasvirlangan.

Didaktik asarlarda nafsga ta'sir etish uchun yo'ldosh va do'stdan boshqa hech bir kuchli omil bo'lmasligi ta'kidlanadi. Nafsning sog'lomlik shartlaridan biri ham, istasa nazariy, istasa amaliy jihatdan yaxshi va foydali ish bilan mashg'ul bo'lishdan iboratdir.

Rumiylar shaxs ma'naviy-axloqiy tarbiyasini amalga oshirishda yuksaltiruvchi omil sifatida pahlav (pahlavon, qahramon botir – kuch, jasorat va mardlik

ramzi), munshi (munshiy, asoschi, yaratuvchi, tuzuvchi, yozuvchi – aql va mehnat ramzi), so‘fi (donishmand – iymon-e‘tiqod, qalb va vijdon ramzi) [4; 104-b.] faoliyatini yaqqol namuna sifatida keltiradi. Demak, bu fikrdan insonni jismonan baquvvat, aqlan yetuk va ma‘nan yuksak qilib tarbiyalash kamolot mezoni ekanligini anglash mumkin. Quyida didaktik asarlar mazmunida ifodalangan ma‘naviy-axloqiy tarbiyani yuksaltiruvchi omillar o‘z ifodasini topgan. (8-jadvalga qarang).

8-jadval.

Ma‘naviy-axloqiy tarbiyani yuksaltiruvchi omillar

№	Omil	Sifatlari
1.	Nabiy	Oftob, bemisl poklik
2.	Valiy	Moh, nabiyning hamdami
3.	Pahlavon	Kuch, jasorat va mardlik
4.	Munshi (yozuvchi)	Aql va mehnatsevarlik
5.	So‘fi (donishmand)	Iymon-e‘tiqodli, qalb va vijdonli
6.	Javonmard	Yod etmoq, tafakkur qilmoq, xayol etmoq, so‘z aytmoq, tadbir qilmoq

Mutafakkirlarning ma‘naviy merosi xalq nasihatlarini o‘chog‘i sanaladi. Markaziy Osiyoda xalq hikmatlari mazmunini halol qo‘llar, pokiza quloqlar, ravshan ko‘zlar, toza og‘iz, pokiza tana va kiyim, ezgu fikrlar hamda qalb sofligi tashkil etadi. Didaktik asarlarda «ko‘zni yomon nazardin, qo‘lni yomon ishdin va tilni yomon so‘zdin saqlash» [1; 189-b.] kabi g‘oyalar olg‘a suriladi. Shabustariy qalb sofligiga erishish uchun ko‘ngil ahli faoliyatida tafsir (sharh), tashbih (o‘xshatish), tadbiri ma‘no (ma‘noni idrok etish) kabi usullar zarur, deydi. Ayniqsa, Rumi qarashlarida o‘zligini anglagan shaxs, eng avvalo, aqlli va sog‘lom tuyg‘uli kishi bo‘lib, ruhi tanasini boshqara olgan inson sifatida gavdalanadi. Insonning axloqiy qiyofasi ko‘zlarni yaxshi narsalarni ko‘rishga, quloqlarni hikmatli so‘zlarni tinglashga qaratishi, nutqini shirin so‘z va ma‘no bilan to‘ldirishi, qo‘l va oyoqlar orqali yaxshi amallarni bajarishida bo‘lsa, ma‘naviy qiyofasi iymon-e‘tiqod, bag‘rikeng, iroda, pokiza qalb va vijdonli bo‘lishida ekanligi tasvirlanadi. Ko‘z, qulog‘, til, qo‘l va oyoqlarni sof saqlash inson qalbining tozaligidan dalolat beradi va insonda ma‘naviy-axloqiy qiyofa namoyon bo‘ladi. Axloqiy tarbiyada poklanish, shakllanish, mustahkamlanish va odat shakliga solish inobatga olinadi. Shu o‘rinda, Rumiyni ma‘naviy-axloqiy tarbiyaga oid qarashlarida o‘z ifodasini topgan ma‘naviy va axloqiy tarbiya mezonlaridan alohida e‘tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Quyida masala mohiyati yoritiladi. (9-jadvalga qarang).

9-jadval.

Axloqiy tarbiya mezonlari

№	Mezonlar	Axloqiy tarbiyani shakllantirish omillari
1.	Ko'rish	Yaxshi narsa va hodisani ko'rishga intilish, yomon narsa va hodisani ko'rganda baholay bilish, yomon narsani ko'rishdan o'zini tiyish
2.	Eshitish, tinglash	Yaxshi narsa va hodisani tinglashga intilish, yomon narsa va hodisani eshitganda farqlay bilish, yomon narsani eshitish va tinglashdan o'zini tiyish
3.	So'zlash	Yaxshi so'zlarni gapirishga intilish, yomon so'zlarni gapirishdan o'zini tiyish
4.	Amal qilish	Yaxshi amalni bajarishga intilish, yomon amaldan o'zini tiyish
Axloqiy tarbiyani shakllantiruvchi omillar tasnifi		
№	Omillar	Axloqiy tarbiyani shakllantirishga ta'siri
1.	Yaxshi narsa va hodisalarni ko'rishga intilish	Shaxsni yaxshi va yomon bilan tanishtiradi, istiqbolini ko'ra bilishga o'rgatadi, jamiyatga to'g'ri yo'lni ko'rishga ko'maklashadi
	Yomon narsa va hodisani ko'rganda baholay bilish	Yaxshi va yomonning farqiga boradi, ko'rgan vaziyatni baholashda adashmaydi, oq va qorani taniydi, e'tiqodi mustahkamlanadi
	Yomon narsalarni ko'rishdan o'zini tiyish	Nafsini va hirsini jilovlaydi, irodasini mustahkamlaydi, fikrini musaffo tutadi
2.	Yaxshi narsa va hodisalarni tinglashga intilish	Yaxshi (bunyodkor) va yomon (buzg'unchi) tovushni, ovozni, anglaydi, o'z-o'zini yaxshi narsa va hodisalarni tinglash orqali rivojlantiradi, asabini davolaydi
	Yomon narsa va hodisalarni eshitganda farqlay bilish	Aldoqchi, firibgar, ovozlarni farqlashni o'rganadi, yomon narsalarni eshitganda vijdonan yondashadi va o'zi tanlagan yo'lidan qaytmaydi, aldoqchi ovozlarga aldanib qolmaydi
	Yomon narsalarni eshitish va tinglashdan o'zini tiyish	Sog'lig'ini mustahkamlaydi, fikrlashi tezlashadi, turli narsa va hodisani eshitganda ikkilanib qolmaydi
3.	Yaxshi so'zlarni gapirishga intilish	Yaxshi so'zlarni ishlatishni, so'zni o'z o'rnida qo'llashni o'rganadi, atrofdagilar hurmatiga sazovor bo'ladi
	Yomon so'zlarni gapirishdan o'zini tiyish	Irodasini mustahkamlaydi, chuqur o'ylab keyin gapirishni o'rganadi, so'z aytilgandan so'ng uni qaytarib olish mumkin emasligini anglaydi, hech kimning qalbiga ozor bermaydi
4.	Yaxshi amallarni bajarishga intilish	Yaxshi amal foydasini biladi, hammaga yordam qo'lini cho'zishni o'rganadi, bag'rikenglik mohiyatini anglaydi

	Yomon amallardan o'zini tiyish	Iymonni mustahkamlaydi, bajarayotgan faoliyatini anglaydi, manmanlik va takabburlikdan yuz o'giradi
Ma'naviy tarbiya mezonlari		
№	Mezonlar	Ma'naviy tarbiyani shakllantirish omillari
1.	Ishonish	Iymon-e'tiqodli bo'lish
2.	Qabul qila olish	Keng fe'lli, bag'rikeng bo'lish
3.	Anglash	Mard, jasur, irodali, matonatli bo'lish
4.	His qila olish	Qalbga quloq tuta bilish
5.	Tushunish	Vijdonan yondashish
Ma'naviy tarbiyani shakllantiruvchi omillar tasnifi		
№	Omillar	Ma'naviy tarbiyaning shaxsni shakllantirishga bo'lgan ta'siri
1.	Iymonlilik	iymon tozaligi, iymon omonligi, kibru-havodan xoliligi, iymonda sabr – qanoatlilik, iymon tirikligi
2	E'tiqodlilik	e'tiqod to'g'riligi, e'tiqodda jur'atlilik, e'tiqod mustahkamligi, e'tiqodda qat'iyatlilik, e'tiqodda ishonch, e'tiqodda ogohlik
3	Bag'rikenglik	birodarlik, irqchilikka murosasizlik, keng fe'llilik, millatchilikka murosasizlik, saxiylik, xalqlar va millatlararo totuvlikka xayrixohlik
4.	Irodalilik	irodani mustahkamlash, nafsni tiya bilish, boylikka hirs qo'ymaslik, manmanlik va takabburlikka berilmaslik, o'zgalar yutug'iga hasad qilmaslik, sabr-bardoshli va qanoatli bo'lish, matonatli va mard bo'lish, mehnatsevar bo'lish, o'tib ketgan narsa yoki fursatga achinmaslik, yolg'on gaplarga ishonmaslik, aql bilan ish tutish, o'zgalar qalbiga ozor bermaslik
5.	Sofko'ngillilik	qalbni tozalash, qalbni pok tutish, qalbga quloq solib ish ko'rish, beg'arazlik, qalb amri bilan yashash
6.	Vijdonlilik	halollik, mehr-vafo, xayru ehson, g'am chekish, pushaymonlik, tavba qilish

Alloma tomonidan keltirilgan shaxs shakllanishi va tarbiyasidagi ma'naviy-axloqiy tarbiya omillari aniq va tushunarli bilan farq qiladi. Ushbu omillar shaxs ijtimoiylashuvida, ya'ni oila, mahalla va ta'lim tizimida joriy qilingan ma'naviy-axloqiy tarbiya mazmunini boyitishda ulkan manbadir. Shoir, bundan tashqari, shaxsdagi ma'naviy-axloqiy tarbiyalanganlik darajasini aniq misollarda izohlab, ko'rsatib beradi. Quyida shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanganlik daraja ko'rsatkichlari keltiriladi. (10-jadvalga qarang).

10-jadval.

Shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanganlik xususiyatlari

№	Xususiyatlari
1.	Ko'ngli bedor, musaffo, o'zgalar dardini biluvchi
2.	(Bir kunning) bir hissasida uxlab, ikki hissasida bedor bo'luvchi
3.	Yaxshilik izlovchi, xalqni o'ziga ergashtirib biluvchi
4.	Nafs va hirsini jilovlagan, kamtarin
5.	O'z shaxsiy fikriga ega, narsa va hodisalar mohiyatini anglagan
6.	Oqil, dono, fozil, fikratshunos (to'g'ri fikr yurita oladigan)
7.	Xush nafas, notiq, xushkalom
8.	G'ovlarni yenguvchi, zulmatdan xalos etuvchi, istiqbolni ko'zlovchi
9.	Habib (do'st), peshrav (ildam boruvchi, etakchi)

Ko'pgina alloma qarashlari zahirida zardushtiylik ta'limoti g'oyalari mujassamligini kuzatsa bo'ladi va ezgu so'z, ezgu fikr va ezgu amal ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil qilishning bosh omili ekanligi yaqqol namoyon bo'ladi. Ular ushbu amallar sohibini kamolotga erishgan, o'zligini anglagan shaxs sifatida ta'riflaydilar. Quyida Fariduddin Attor, Jaloliddin Rumi va Aziziddin Nasafiy qarashlarida o'z ifodasini topgan o'zligini anglagan shaxs hamda komil inson sifatlarini keltirish mumkin (11-jadvalga qarang).

11-jadval.

O'zligini anglagan shaxs

№	Sifatlari
1.	Aql bilan iroda yo'lini yoritib biladigan kishi
2.	Aqlli va sog'lom tuyg'uli kishi
3.	Ruhi tanini boshqara olgan kishi
4.	Iymonli – qalbida ruhini qaror toptirgan kishi
5.	Mohiyatini anglagan kishi
6.	Oqil dono kishi
7.	Har nafas shukur qiluvchi kishi
8.	Nafsigamr etuvchi kishi
9.	Ko'zini, ko'nglini tiyuvchi kishi
10.	Bu jahonning chin halolu pok kishisi

Demak, mutafakkirlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyaga oid qarashlari shaxsning shakllanishi va tuzilishi, miqdor va sifat jihatidan o'zgarishlari, shaxsning ma'naviy-axloqiy ko'rinishi, ma'naviy-axloqiy tarbiyani yuksaltiruvchi omillar, axloqiy tarbiya mezonlari, axloqiy tarbiyani shakllantiruvchi omillar tasnifi, ma'naviy tarbiya mezonlari, ma'naviy tarbiyani shakllantiruvchi omillar tasnifi, shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanganlik darajasi, o'zlikni anglash kabi sifatlarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Didaktik asarlar tarkibi, tuzilishi mazmuni bilan bir-biridan farq qilsa ham mohiyati bir-biriga yaqin bo'lib, inson kamoloti va barkamolligi masallariga qaratilgan. Didaktik asarlar tarkibi xalq og'zaki ijodi, «Qur'on», hadis, xalq hajvlari, latifa, hikoyat, rivoyatlardan tashkil topgan va pandu hikmat, nasihat, o'git, ibrat ruhida yaratilgan.

Ma'naviyatli shaxsni tarbiyalash mohiyati ma'naviy-axloqiy tarbiya asosida yuksak ma'naviyatga erishish, ma'naviy ehtiyoj, zavq va quvvatga ega bo'lish, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning mezonlari orqali, o'zligini ezgu so'z, ezgu ish, ezgu axloq, maorif orqali anglash va komil inson sifatlarini tarkib toptirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Кайковус. Қобуснома; форс. Муҳаммад Ризо Огаҳий тарж.; нашрга тайёрловчилар. С.Долимов, У.Долимов. – Т.: «O'qituvchi», 2011. – 208 б.

2. Насафий, Азизиддин. Комил инсон: диний-маърифий / Азизиддин Насафий. – Тошкент: Фафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2021. – 232 б.

3. Нишопурий, Шайх Фаридиддин Аттор Достонлар «Мантиқ

ут-тайр», «Асрорнома», «Илоҳийнома», «Панднома», «Булбулнома», «Уштурнома» / Шайх Фаридиддин Аттор Нишопурий; Форсийдан. Жамол Камол таржимаси, – Т.: «Tamaddun», 2012. – 552 б.

4. Румий Жалолиддин. Маснавийи маънавий /Форсийдан Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол тарж. – Т.: «MERIYUS» ХНМК. 2010. – 846 б.

5. Шабустарий Шайх Маҳмуд. Гулшани роз: / Ш.Маҳмуд; сўз боши муаллифи Э.Очилов. – Т.: Tamaddun. 2013 – 144 бет.

6. Rabg'uziy, Nosiriddin. Burhoniddin. Qissasi Rabg'uziy/ Nashrga tayyorlovchi B.Abdushukurov. – Toshkent: Yoshlar nashriyoti uyi, 2018. – 216 b.

7. Tusi Xacə Nəsirəddin. Əxlaqi-Nasiri. / Farscadan tərcümə edən, ön sözü və şəchlərin müəllifi: Rəhim Sultanovun. Bakı, «Lider Nəşriyyat», 2005. – 280 b.

**IJTIMOIIY-MADANIY TADBIRLAR MAYDONIDA
BOSHQARUV XODIMLARINING YETAKCHILIGINI
SHAKLLANTIRISHNING KONSEPTUAL TAHLILI**

Jo'rayev Vohidjon,

*Farg'ona davlat universiteti dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori*

Annotatsiya. Maqolada ijtimoiy-madaniy tadbirlar maydonida boshqaruv xodimlarning yetakchiligini shakllantirishning konseptual tahlili haqida so'z boradi. Maqola mavzusini yoritish jarayonida asosan rus olimlarining mavzu doirasidagi qarashlari tahlil qilindi. Maqoladan olingan xulosalarni mavzu doirasidagi tahlillarda foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: tadbirlar, boshqaruv xodimlari, yetkachilik, liderlik,

**КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ
ЛИДЕРСТВА УПРАВЛЕНЧЕСКОГО ПЕРСОНАЛА В СФЕРЕ
СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Джураева Вахиджана,

*доцента Ферганского государственного университета, доктора
философии по педагогическим наукам*

Аннотация. В статье рассматривается концептуальный анализ формирования лидерства управленческого персонала в сфере социокультурной деятельности. В процессе освещения темы статьи в основном анализировались взгляды российских ученых в рамках данной темы. Выводы из статьи могут быть использованы в анализе по теме.

Ключевые слова: события, управленческий персонал, лидерство, лидерство,

**CONCEPTUAL ANALYSIS OF THE FORMATION OF
MANAGEMENT PERSONNEL LEADERSHIP IN THE FIELD OF
SOCIO-CULTURAL EVENTS**

Jurayev Vohidzhan,

*associate professor of Fergana State University, doctor of philosophy in
Pedagogical Sciences*

Annotation. The article will talk about the conceptual analysis of the formation of management personnel leadership in the field of socio-cultural events. In the process of covering the topic of the article, the main topic of the Russian scientist was analyzed. Conclusions from the article can be used in analyzes within the subject area.

Keywords: events, management staff, maturity, leadership,

Kirish. Mamlakatimizda zamonaviy ta'lim boshqaruv xodimlari o'rtasida ijtimoiy-madaniy tadbirlar maydonida yetakchilikni shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Bularning barchasi zamonaviy oliy ta'lim sifatiga qo'yiladigan yuqori talablarga olib keladi. Boshqaruv xodimlari kompetensiyali, raqobatbardosh, kommunikativ va faol mutaxassislar, mustaqil ravishda qaror qabul qila oladigan, ularni amalga oshirish uchun javobgarlikni o'z zimmlariga olishga, jamoada ishlashga va kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishga tayyor bo'lishlari kerak.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

“Boshqaruv xodim” tushunchasining ko‘plab ta’riflari mavjud. Xususan, boshqaruv xodim jamoada yetakchi ta’siri bilan uni ta’minlash, eng qimmatli salohiyatga ega jamoa a’zosi hisoblanadi. “Yetakchilik” tushunchasi ham xorijiy, ham mahalliy pedagogika va psixologiyada o‘rganilgan. Mahalliy olimlar yetakchilik muammosini o‘tgan asrning 60-yillari oxiri va 70-yillari boshidan o‘rganishni boshladilar.

R.J. Ishmuxamedov, A.A. Abduqodirov, A.X. Pardaevlarning fikricha, rahbar:

- obro‘li, nufuzli va ishonchli;
- ishbilarmon, uddaburon va yoqimli;
- mehrli va o‘z ishining fidoyisi;
- qat’iyatli va so‘zining ustidan chiquvchi;
- vijdonli, andishali, insofli va o‘ziga ishonch uyg‘ota oladigan;
- o‘ziga yarasha kelishgan, orasta, xushbichim va bashang kiyinishga berilmagan bo‘lishi kerak.

M. Ochilovning fikricha, maktabda ta’lim-tarbiya ishlarining samaradorligi ko‘p jihatdan maktab rahbarlarining o‘qituvchi va o‘quvchilar bilan muomala odobi, rahbarlik qilish uslubiga bog‘liq. Bu sohada muomala odobining murakkabligi shundan iboratki, unda rahbarlik va bo‘ysunish, erkinlik va ijodkorlik tamoyillarini uyg‘unlashtira bilish talab etiladi.

A.S. Makarenko, B.D. Parigin va A.A. Yershov asarlarida yetakchilik muammosini shakllantirishga katta e’tibor qaratilgan. A.S. Makarenko bu muammoni jamoaning xususiyatlari, birinchi navbatda uning faoliyati maqsadlari bilan chambarchas bog‘liq holda ko‘rib chiqadi.

O‘z navbatida, B.D. Parigin yetakchilikni kichik ijtimoiy jamoani tashkil etish va boshqarish jarayonlaridan biri sifatida izohlaydi, bu jamoa maqsadlariga maqbul vaqt va maqbul ta’sir bilan erishishga yordam beradi.

M. Sharifxo‘jaev va Yo. Abdullaevlarning fikriga ko‘ra, boshqaruv samaradorligi o‘z tabiati bilan murakkab jarayon. Uni faqat bir yoki ikki ko‘rsatkich bilan ifodalab bo‘lmaydi. Buning uchun ko‘rsatkichlar tizimi zarur bo‘lib, mazkur tizimni ikki yirik guruhga bo‘lish mumkin[2]:

- 1) Boshqarish tizimi faoliyatini tavsiflovchi miqdoriy ko‘rsatkichlar:
 - boshqaruvdagi jonli mehnatning tejalishini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar;
 - boshqaruv uchun sarflangan moliyaviy resurslarning tejalishini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar;
 - boshqarish uchun sarflanadigan vaqtni tejalishini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar.
- 2) Boshqaruvning ijtimoiy samaradorligini tavsiflovchi sifat ko‘rsatkichlari:
 - boshqarishning ilmiy-texnik darajasini ifodalovchi ko‘rsatkichlar;
 - boshqaruv apparati xodimlarining malakasi darajasini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar;
 - qabul qilingan qarorlar samaradorligini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar;
 - boshqaruv jarayonidagi axborotlarning ishonchliligi va to‘liqligini ifodalovchi ko‘rsatkichlar;
 - boshqarish madaniyatini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar;
 - kommunikatsiyaning samaradorligini ifodalovchi ko‘rsatkichlar;
 - boshqaruv apparatidagi mehnat sharoitini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar va h.k.

A.P. Yegorshinning fikricha: “yetakchilik – bu odamlar jamoalariga o‘z maqsadlariga erishish uchun ishlashga undash uchun ta’sir qilish qobiliyati” [5]. U fiziologik fazilatlarini (yaxshi ko‘rinish), psixologik fazilatlarini (shaxs turlari: ekstrovert, introvert; temperament: xolerik, sangvinik, flegmatik), intellektual

fazilatlarni, shaxsiy fazilatlarni (ishbilarmonlik fazilatlari va boshqalarni) ko'rib chiqadi.

T. Shibutani yetakchilik muammosini tahlil qildi va ijtimoiy vaziyatlarning tipologiyasini yaratish uchun ikkita psixologik mezonni aniqladi: guruhni rasmiylashtirish darajasi va guruh a'zolarining avtonomligi darajasi. T. Shibutani yetakchilik muammosini tahlil qildi va ijtimoiy vaziyatlarning tipologiyasini yaratish uchun ikkita psixologik mezonni aniqladi: guruhni rasmiylashtirish darajasi va guruh a'zolarining avtonomligi darajasi[1].

Ushbu fazilatlarning namoyon bo'lishiga qarab, ijtimoiy vaziyatlarning besh turi paydo bo'ladi:

to'satdan tanqidiy (yangi boshqaruv xodim nominatsiyasi);

tanqidiy takrorlash (boshqaruv xodimlar va menejerlarni ushbu vaziyatlarda muayyan harakatlarga tayyorlash);

bashorat qilinadigan, odatiy takrorlanadigan (boshqaruv xodim bunday vaziyatlarda qatnashmaydi);

odatda an'anaviy takrorlanadigan (ko'pchilikning ishi bilan bog'liq);

guruh marosimlari (guruh a'zolarining ko'pchiligining ijtimoiy xulq-atvor standartlarini belgilaydigan norasmiy munosabatlar).

N.I. Astaxova yetakchilik muammosini ko'rib chiqib, asosiy yetakchilik fazilatlarini aniqladi: fiziologik, psixologik, intellektual va biznes.

Biz ishonamizki, aynan ijtimoiy-madaniy muhitda siz yetakchilik fazilatlarini rivojlantira olasiz va kasbiy faoliyatingizda muvaffaqiyatli yetakchiga aylanassiz. Shu maqsadda universitetda ijtimoiylashuv uchun barcha ijtimoiy, madaniy, psixologik va pedagogik sharoitlar yaratilgan.

A. To'xtaboevning ta'kidlashicha, boshqaruv samaradorligi uning boshqariluvchi ob'ekt maqsadlari va ijtimoiy-iqtisodiy samarasini ta'minlashdagi natijaviyligi bilan boshqarish xarajatlarini va unda foydalanilgan resurslarni taqqoslash orqali aniqlanadi. Boshqarish samaradorligini iqtisodiy ma'nosi – boshqarish xarajatlarining joriy holatida makro- va mikro darajada eng ko'p iqtisodiy samarani ta'minlash bo'lsa, ijtimoiy ma'nosi – boshqarish xarajatlarini joriy holatida eng ko'p ijtimoiy samarani ta'minlashdir.

G. S. Abdraxmanov boshqaruv faoliyati samaradorligini belgilangan me'yorlar asosida yuqori sifatlarga erishish darajasi hamda ta'lim tizimi faoliyatining sifat va miqdoriy xususiyatlarining zaruriy ko'rsatkichlarini ifodalovchi, maqsadga erishish darajasi bo'yicha aniqlashni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi

A.I. Yudina fikricha, "oliy ta'limda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv uchun ijtimoiy-madaniy sharoitlarni yaratish kerak". U "ijtimoiy-madaniy muhit" tushunchasini bugungi kunda zamonaviy jamiyatning asosiy tushunchasiga aylanib borayotganini, uning madaniy va ma'naviy tarkibiy qismini eng aniq tavsiflaydi. Shu munosabat bilan, ijtimoiy-madaniy muhitning shakllanishi va rivojlanishi shaxsni ijtimoiylashtirishning eng muhim shartiga aylanadi. [5].

Biz uning fikriga qo'shilamiz, haqiqatan ham boshqaruv xodimining o'zini muvaffaqiyatli anglashi va uning yetakchilik fazilatlarini rivojlantirish uchun ijtimoiy-madaniy muhitni shakllantirish zarur.

Ta'lim muhiti yetakchilarni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Oliy o'quv yurtidagi boshqaruv xodimlari o'rtasida yetakchilikni shakllantirish uchun qulay ta'lim muhitini yaratish kerak. Universitetda boshqaruv xodimlari yetakchiligini shakllantirish muammosini o'rganishda jamoaviy faoliyat va ta'lim muhiti orqali yetakchini shakllantirishni ko'rib chiqadigan olimlarning asarlari katta ahamiyatga ega.

Ko'p olimlar (N.P. Puchkov, A.V. Avdeeva, V.A. Yasvin va boshq.) e'tibor berishicha, "boshqaruv xodimlari o'rtasida yetakchilikni rivojlantirishning asosiy sharti – bu boshqaruvga asoslangan ta'limdir. OTM boshqaruv xodimlari o'rtasida yetakchilikni shakllantirish madaniy va hordiq chiqarish tadbirlarini amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan tarbiyaviy, maqsadli jarayondir. Oliy o'quv yurti boshqaruv xodimlari orasida yetakchilikni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi ta'lim muhiti bo'lishi kerak".

Yetakchilik muammosini ko'rib chiqqan A.P. Yegorshin yetakchilikni boshqaruv turi bilan bog'laydi va uni yetakchilik uchun asos deb biladi. Uning fikricha, boshqaruv xodim o'z jamoasida avtoritar pozitsiyani egallaydi, chunki aynan shu uslub yordamida yaqin kelajakda qo'yilgan vazifalarni tezda hal qilish va mavjud noqulay sharoitlardan chiqish mumkin. O'z navbatida, biz ishonamizki, barcha vaziyatlarda bu uslub vazifalarni hal qilishga yordam beradi.

Ijtimoiy-madaniy tadbirlar maydonida boshqaruv xodimlari o'rtasida yetakchilikni shakllantirish muammosini tahlil qilib, yetakchilik uslublarini ko'rib chiqish kerak.

I.A.Koloskov yetakchilik uslublarini ko'rib chiqib, zamonaviy yetakchilik nazariyasida uchta asosiy uslub mavjud deb hisoblaydi:

1. avtoritar yetakchilik uslubi – qat'iy boshqaruv usullarini, tashabbusni bostirishni, qarorlarni muhokama qilish imkoniyatining yetishmasligini anglatadi. Qo'l ostidagilarning fikri hisobga olinmaydi, noto'g'ri ish qilishga urinishlar darhol to'xtatiladi. Asos – o'z vazifalarini bajarmaganlik yoki lozim darajada bajarmaganlik uchun jazodan qo'rqish. Ish aniq ko'rsatmalarga asoslanadi. Boshqaruv xodim jamoaning takliflarini va unda sodir bo'layotgan voqealarni hisobga olmaydi;

2. demokratik uslub – qaror qabul qilishning kollegialligiga asoslanadi. Boshqaruv xodim o'z pozitsiyasini bildiradi, bo'ysunuvchilarini bunga ishonitirishga harakat qiladi, ularning g'oyalari va tavsiyalarini qabul qiladi;

3. liberal yetakchilik uslubini "ishdagi oila" deb ta'riflash mumkin. Jamoa boshqaruv xodimi bor, lekin u boshqaruvchilikdan voz kechadi. Bo'ysunuvchilarning o'zlari nima qilishni aniqlaydilar" [4].

A.V. Batarashev, o'z navbatida, boshqaruvchilik va yetakchilikning ikkita tushunchasini ko'rib chiqadi. Bir qarashda, ta'riflar o'xshash ko'rinadi, lekin unday emas. Bu tushunchalarni, ularning o'xshashliklari va farqlarini tahlil qiladi. U bu tushunchalarni farqlaydi. "Boshqaruvchi – bu jamoa va tashkilotni boshqarish funksiyalari rasman ishonib topshirilgan shaxs. Boshqaruvchi jamoaning (guruhning) ishlashi uchun qonuniy javobgardir. Yetakchilik esa jamoada referent shaxs sifatida ajralib turadi, u uchun jamoa a'zolari jamoa uchun muhim bo'lgan vaziyatlarda qaror qabul qilish huquqini tan oladilar. Boshqaruv xodim jamoa yetakchisi bo'lishi yoki bo'lmasligi mumkin" [3].

A.V.Karpov yetakchi va boshqaruv xodim tushunchalarini ajratib ko'rsatadi. U ularning farqining asosiy nuqtalarini keltiradi:

- yetakchi asosan jamoadagi shaxslararo munosabatlarni tartibga solishga chaqiriladi, boshqaruv xodim esa jamoaning rasmiy munosabatlarini qandaydir rasmiy tashkilot sifatida tartibga soladi;

- yetakchilikni mikro muhitda ko'rsatish mumkin; boshqaruvchilik makroiqtisodiyotning elementidir, ya'ni u butun jamoatchilik aloqalar tizimi bilan bog'liq;

- yetakchilik o'z-o'zidan paydo bo'ladi; har qanday haqiqiy ijtimoiy jamoaning boshqaruv xodimi tayinlanadi yoki saylanadi, lekin qandaydir tarzda

bu jarayon o'z-o'zidan emas, aksincha, maqsadli, ijtimoiy tuzilmaning turli elementlari nazorati ostida amalga oshiriladi;

- yetakchilik fenomeni unchalik barqaror emas, boshqaruv xodimni tayinlash ko'proq guruhning kayfiyatiga bog'liq, yetakchilik esa barqarorroq hodisadir;

- bo'ysunuvchilarni boshqarish, yetakchilikdan farqli o'laroq, boshqaruv xodimining qo'lida bo'lmagan turli xil sanksiyalarning ancha aniq tizimiga ega;

- boshqaruv xodimining qaror qabul qilish jarayoni ancha murakkab va turli xil holatlar va mulohazalar vositachiligida bo'lib, bu jamoaga asoslanishi shart emas, yetakchi esa jamoa faoliyati bilan bog'liq to'g'ridan-to'g'ri qarorlar qabul qiladi;

- yetakchining faoliyat sohasi asosan u yetakchi bo'lgan kichik jamoadir; boshqaruv xodimining ko'lami kengroq, chunki u jamoani kengroq ijtimoiy tizimda ifodalaydi [3].

Boshqaruv xodimi butun jamoaning harakatlarini birlashtiradi, boshqaradi, bu esa o'z navbatida uning harakatlarini qo'llab-quvvatlaydi. Boshqaruv xodimlari yetakchilikka intilishlari, mustaqil va mas'uliyatli odamlar bo'lishlari kerak. Shaxsning yetakchilik fazilatlarini rivojlantirishning asosiy jarayonlari – bu o'zini o'zi boshqarish va insonning ichki salohiyatini anglash.

G.V. Ivanchenkoning fikricha, boshqaruv jarayonida boshqaruv xodimining kasbiy madaniyati asoslarini boshqarish, ishlab chiqarish amaliyoti, mutaxassislar bilan aloqa va boshqalar jarayonida oladi. O.V. Moskalenko kasbiy o'zini o'zi anglashni hisobga olib, uning shakllanishiga ta'sir qiluvchi to'rtta umumiy omilni aniqladi:

1. yuqori darajadagi kasbiy mahoratga erishish uchun motivatsiya;
2. kasbiy sub'ektiv yo'naltirilgan trening;
3. shaxsning ushbu kasbni egallashga yo'naltirilganligi;
4. optimal vaqt oralig'i [5].

Vaziyatli yetakchilik nazariyasi Ken Blanchard va Pol Xersi hammuallifligida ishlab chiqilgan. "Yetakchilikning vaziyatli nazariyasi yagona haqiqiy yetakchilik uslubini izlashni tubdan rad etishga va uni boshqaruv xodimining faoliyati u hal qiladigan vazifalar turidan kelib chiqadigan bir qator shartlar kontekstida ko'rib chiqishga asoslangan" [3]. Vaziyat nazariyasi mualliflarining fikricha, vaziyat boshqaruv xodimni tayinlash jarayonida muhim rol o'ynaydi. Agar jamoa a'zolari mavjudligining ijtimoiy holati keskin o'zgarsa, unda boshqaruv xodimining o'zgarishi ehtimoli katta.

Vaziyatli yondashuvning asosiy g'oyasi "yetakchilik xatti-harakati turli vaziyatlarda har xil bo'lishi kerak" degan taxmindir. Vaziyatli yondashuv boshqaruv xodimining shaxsiy fazilatlarini va xulq-atvorining yetakchilik samaradorligi darajasiga ta'sirini inkor etmaydi, ammo samarali yetakchilikda vaziyat omillari hal qiluvchi rol o'ynashini tan oladi: bo'ysunuvchilarning ehtiyojlari va shaxsiy fazilatlarini, tashkilot faoliyatining tabiati, tashqi muhitning ta'siri, samarali yetakchilik. axborot oqimlari ustidan boshni boshqarish" [2].

1950-yillarda "yetakchi xususiyatlar nazariyasi" "yetakchilik jamoa vazifasi sifatida" tushunchasi bilan almashtirildi.

Tadqiqot metodologiyasi.

"Yetakchilik jamoa vazifasi sifatida" nazariyasi yetakchilik fenomeni jamoa ichidagi rivojlanish natijasi ekanligi va jamoaning barcha a'zolari ma'lum darajada ushbu jarayonning ishtirokchilari ekanligidan kelib chiqdi. Ushbu nazariya olimlari boshqaruv xodimini jamoa me'yorlari va qadriyatlariga rioya qiladigan yuqori maqomga ega bo'lgan jamoa a'zosi deb hisoblashgan.

Bu nazariya hozirda eng keng tarqalgan. Turli jamoalardagi bir xil odamlar qanday qilib turli pozitsiyalarni egallashi, ularda turli xil ijtimoiy va shaxslararo

rollarni o'ynashi mumkinligini kuzatish tadqiqotchilarni shunday xulosaga keltirdi: yetakchilik turli omillar va vaziyatlarning murakkab va ko'p qirrali ta'siri natijasidir. Masalan, bola do'stlari orasida yetakchi bo'lishi mumkin, sinfda esa u yetakchi emas.

Biz vaziyatli yetakchilik tushunchasiga amal qilamiz. Aynan u yetakchilik muammosini to'liq ochib beradi. Axir, boshqaruv xodimining ijtimoiy-madaniy faoliyatining yetakchilikni shakllantirishga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan turli xil holatlari mavjud. Vaziyat qanday bo'lishidan qat'i nazar, haqiqiy boshqaruv xodimi tezda dolzarb muammoga e'tibor qaratishi, maqsad qo'yishi, hozirgi vaziyatda ushbu muammoni qanday hal qilishni belgilashi kerak, chunki vaziyatlar ko'p bo'lishi mumkin va ularning har birida muvaffaqiyatli boshqaruv xodimi to'g'ri yechimni topishi va o'z jamoa a'zolarini jarayonga jalb qilishi va qiziqtirishi shart.

V. Bennis yetakchilik muammosini ko'rib chiqib, yetakchilik fazilatlarining to'rt guruhini aniqladi:

1. Diqqatni boshqarish – bu boshqaruv xodimining faoliyatning kerakli natijasini boshqalar uchun jozibali tarzda taqdim etish qobiliyatidir.

2. Qiymatni boshqarish – boshqaruv xodimining g'oyaning ma'nosini odamlar tushunadigan va qabul qiladigan tarzda yetkazish qobiliyati.

3. Ishonchli boshqaruv – boshqaruv xodimining o'z faoliyatini o'z xodimlarining to'liq ishonchini qozonadigan tarzda qurish qobiliyati.

4. O'z-o'zini boshqarish – boshqaruv xodimining kuchli va zaif tomonlarini o'z vaqtida bilish va tan olish qobiliyati, zaif tomonlarini kuchaytirish uchun boshqa odamlarning resurslarini jalb qilish qobiliyati [2].

Yetakchilik uslublari ajralib turadi. K. Levin uchta yetakchilik uslubini aniqladi: 1) avtoritar (direktiv) – boshqaruvning shafqatsiz usullari, kimningdir tashabbusini bostirish va qarorlarni muhokama qilish; 2) demokratik (kollegial) – kollegiallik, tashabbusni rag'batlantirish; 3) anarxik (liberal) – boshqaruvni rad etish, yetakchilikdan chetlashtirish.

Likert 4 ta yetakchilik uslubini aniqlaydi:

- ekspluatatsiya-avtoritar uslub, bu yerda boshqaruv xodimi asosan ishlash uchun jazo va majburlashdan foydalanadi;

- xayrixoh-avtoritar uslub “xo'jayin-bo'ysunuvchi” munosabatlar turiga asoslanadi, bu yerda qarorlarni qoralashda jamoa a'zolarining minimal ishtirokiga yo'l qo'yiladi, jamoa a'zolarining ishi uchun motivatsiya moddiy haq bilan ta'minlanadi;

- * konsultativ-demokratik uslub boshqaruv xodimining bo'ysunuvchilarga qisman, ammo to'liq ishonmasligini ta'minlaydi, muhim qarorlar boshqaruv xodimi tomonidan qabul qilinganda va ba'zi qarorlar to'g'ridan-to'g'ri jamoada qabul qilinganda “saylangan boshliq-bo'ysunuvchi” tipidagi munosabatlar ustunlik qiladi;

- demokratik uslub “boshqaruv xodimi-izdosh” munosabatlariga asoslanadi, boshqaruv xodimi va uning qo'l ostidagilar o'rtasidagi munosabatlar do'stona va ishonchli bo'lib, aksariyat qarorlar jamoada birgalikda qabul qilinadi [5].

Yetakchilik uslublarini ko'rib chiqadigan ushbu nazariyalarga asoslanib, biz bitta yetakchilik uslubiga rioya qilish mumkin emas deb hisoblaydigan vaziyatli yetakchilik nazariyasining qarashlariga amal qilamiz, chunki vaziyatda mavjud bo'lgan sharoitlarni hisobga olish kerak.

Tahlil va natijalar.

Zamonaviy boshqaruv xodimining asosiy kompetensiyalariga quyidagi ko'nikmalarda namoyon bo'ladigan shaxslararo ko'nikmalar va malakalar

kiradi:

1. shaxslararo muloqot strategiyasi va tuzilishini yaratish qobiliyati;
2. samarali jamoani shakllantirish qobiliyati; jamoada ishlash; jamoaning o'sishi va rivojlanishida ishtirok etish;

3. yetakchi bo'lish qobiliyati.

Universitetda ijtimoiy-madaniy sharoitlarni yaratish kerak, ularda boshqaruv xodimlari yetakchilikni shakllantiradilar, ular o'zlarini namoyon qiladilar, yetakchilik salohiyatiga erishadilar, turli ko'nikmalarga ega bo'ladilar, kasbiy malakalarini oshiradilar va ijodiy fikrlashni boshlaydilar.

Zamonaviy jamiyatda insonning ma'naviy va axloqiy jihatdan rivojlanishi odat tusiga kiradi. Har bir inson axloqiy sohadagi qadriyatlar (axloqiy sohadagi ma'naviyat, ong sohasida, insonning ichki dunyosi) haqida ma'naviy-axloqiy g'oyalarga ega bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Shuning uchun boshqaruv xodimning ma'naviy-axloqiy sohasi yuqori darajada rivojlanishi kerak.

Shu sababli, muvaffaqiyatli boshqaruv xodimi ma'naviy-axloqiy shaxs bo'lish, o'z sohasining professional va mukammal mutaxassisi bo'lish uchun ko'plab boshqaruvchilar jamoasi loyihalarida (ilmiy, ijtimoiy, ta'lim va madaniy loyihalarda) faol ishtirok etish kerak.

Madaniyat va san'atga oid loyihalar, ayniqsa, boshqaruv xodimlarni kengroq ijtimoiy va madaniy hamjamiyatga jalb qilish, samarali aloqalarni o'rnatish va kengaytirish, yetakchilik fazilatlarini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion ijtimoiy-madaniy tadbirlarni tashkil etish maqsadida ishlab chiqilgan.

Ijtimoiy-madaniy loyihalarning taqdim etilgan turlari boshqaruv xodimlarning quyidagi yetakchilik fazilatlarini shakllantirish vositasi bo'lib xizmat qiladi: tashabbuskorlik, tashkilotchilik, rejalashtirish, jarayonni boshqarish, jamoani shakllantirish va boshqarish, jamoadagi rollarni taqsimlash va ijtimoiy rollarning harakatchanligini ta'minlash, resurslar va vaqtni boshqarish, vertikal va gorizontaal aloqalarni qurish va amalga oshirish.

Xulosa.

Shunday qilib, yetakchilikning turli xil tushunchalari mavjud: yetakchining shaxsiy xususiyatlari nazariyasi, bixevioristik yondashuv, yetakchilikning vaziyatli nazariyasi, ular orasida, bizning fikrimizcha, vaziyatli yondashuv eng chuqur va tizimli bo'lib, yetakchilikni qat'iy shaxsiy hodisa sifatida emas, balki yetakchilikni turli vaziyatlarda yetakchilik strategiyalariga moslashuvchan javob berish va amalga oshirishga imkon beradigan labil sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Ko'plab olimlar (A.V. Batarshev, A.V. Karpov va boshq.) yetakchi va boshqaruv xodimi tushunchalarini ko'rib chiqib, ularni ajratib ko'rsatdi. Ya'ni boshqaruv xodimi asosan jamoadagi shaxslararo munosabatlarni tartibga solishga chaqiriladi, jamoa faoliyati, boshqaruv xodimining faoliyat doirasi bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri qarorlar qabul qiladi, yetakchi jamoadagi referent shaxs sifatida ajralib turadi, ular uchun jamoa a'zolari jamoa uchun muhim bo'lgan vaziyatlarda qaror qabul qilish huquqini tan oladilar, boshqaruv xodimi boshqaruv jarayonining ancha murakkab va turli xil sharoitlarida vositachilik qiladi, yetakchi esa jamoaning rasmiy munosabatlarini, qaror qabul qilishni tartibga soladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Шеметов П.В. Менеджмент: управление организационными системами: учебн. пос. 7-е из..... / П.В.Шеметов, С.В.Петухова, Л.Е.Чередникова. - М.: Омега-Л, 2017. - 128 с.

2. . Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. Менежмент. – Т.: Ўқитувчи, 2001. – 702 б.
3. Қурбонов Ш., Сейтхалилов Э. Таълим тизимини бошқариш. –Т.: «Турон-Иқбол»: 2006. - 592 б.
4. Олий таълим (луғат-маълумотнома) / Саидов М.Х., Перегудов Л.В., Тоҳиров З.Т. – Т.: Молия, 2003. – 313б.
5. Саидов М., Тоштурдиев С., Саидов Н. Олий таълим муассасаларида сифат менежменти тизимини ISO халқаро стандарти талаблари даражасида ташкил этиш масалалари // Иқтисодиёт ва таълим, 2009. – №5. – Б.148-151.

XALQ QO'SHIQLARI VOSITASIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA IJODIY QOBILIYATLARNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Kaxarova Gulnora Sa'dullayevna

Namangan Davlat Universiteti 1 -bosqich tayanch doktoranti (PhD)

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, shu jarayonda shaxsning taraqqiyoti, uning ma'lumoti va tarbiyasi ham amalga oshadi. Darslarda o'qituvchi o'z bilimi, ko'nikma va malakalarini mashg'ulotlar vositasida o'quvchilarga yetkazadi, o'quvchilar esa uni o'zlashtirib borishi natijasida undan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladi. O'rganish jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishning turli ko'rinishlaridan foydalanishadi, ya'ni o'zlashtirilayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash hamda amaliyotga tatbiq etishda o'ziga xos tafovutlarga tayanadi. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning dars paytidagi hamkorligi, o'quvchilarning mustaqil ishlashi, sinfdan tashqari ishlar shaklida ta'lim va tarbiya masalalari hal etiladi.

Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi.

Ulug' donishmandlardan biri «... kelajak tashvishi bilan yashasang, farzandlaringga yaxshi bilim ber, o'qit», degan ekan. Yurtimizda ta'lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma'noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma'noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o'zgarish bo'ldi, desak xato bo'lmaydi. Bu prezidentimizning kelajagimiz, kelajak avlodimiz haqida qayg'urib, yurtimizning barcha farzandlari – mening farzandlarim, ular bizlardan ko'ra kuchli, bilimli va albatta baxtli bo'lishlari kerak, degan g'oyasi zahirida donishmandlarcha siyosat yotganini ko'rsatadi.

Hozirgi zamon boshlang'ich sinf oquvchilarida ijodiy qobiliyatga ega bo'lgan barkamol shaxsni voyaga yetkazish talabi har qachongidan ham oz dolzarbligi bilan ahamiyatlidir. Ayniqsa, xalq og'zaki ijodi namunalaridan biri bo'lgan xalq qo'shiqlari boshlang'iz sinf oquvchilarning milliy ta'lim va tarbiyaning tarkibiy qismi sifatida har tomonlama kamol toptirishga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning ta'birlari bilan aytadigan bo'lsak «Musiqasani madaniy fenomen sifatida yangi avlodni tarbiyalash va kamolga yetkazish borasida cheksiz imkoniyatlarga egadir. San'at bilan oshno bo'lgan yoshlarning hayotga munosabati, milliy urf-odat va umumbashariy qadriyatlarga hurmati baland bo'ladi». Zero, asrlardan asrlarga o'tib yashab kelayotgan bu san'at turi azaliy va abadiy qadriyatlarimizning sarchashmasi sifatida millatimizning ma'naviy qiyofasini o'zida aks ettiradi. Olmas san'at namunalarini boshlang'ich sinf oquvchilar ruhiga singdirish, musiqaning inson ruhini yuksaltiruvchilik xususiyatini yana bir bor ko'rsatib berishga qaratilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinf oquvchilarida ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish deyarli o'qitiladigan har bir o'quv predmeti hamda sinfdan tashqari olib boriladigan tadbirlar orqali amalga oshiriladi. Maktab o'quv predmetlari o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinf oquvchilarining xalq qo'shiqlarini o'rganishlari tufayli ularda bir qator ijobiy sifatlarni shakllanaishi bilan birga ijodiy qobiliyatlarini ham rivojlanishiga ijobiy ta'sir etadi. Jumladan, ularda kuchli hissiy mushohada, mustaqil tafakkur yuritish qobiliyati, mantiqiy fikrlash xususiyatlari tarkib topadi.

Ta'lim jarayonida xalq qoshiqlaridan foydalanish natijasida o'quvchilarni murakkab o'quv fanlarida ijodiy qobiliyatlarini namoyon etish etish, ularni ma'naviy -axloqiy tarbiyalash imkoniyati vujudga keladi. Bu kabi vazifalarni amalga oshirishda xalq qoshiqlarining ritmi, o'quvchiga tez ta'sir qilishi alohida ahamiyatga molik. Xalq qoshiqlari o'zining etnik xususiyatlari va uslubi bilan boshqalaridan keskin farq qiladi. Xalq qo'shiqlari vositasida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishning pedagogik asoslarini o'rganish muhim ahamiyatga egadir. Aslida ijodiy qobiliyatlar psixologiya fanida qiziqarli va ma'lum darajada tadqiq qilingan muammolardan biridir. Bu muammo yuzasidan qadimdan izlanishlar olib borilgan va bugungi kunda o'z ahamiyatini yoqotgani yoq. Insonning imkoniyatlarini o'rganishga Farobiy, Beruniy, Abu Ali ibn Sino kabi sharq mutafakkirlari, B.M.Teplov, B.G.Ananov, N.V.Kuzmina, S.L.Rubinshteyn, A.G.Kovalev, V.N.Myasishev kabi Rossiya psixologlari, A.Bine, T.Simon, F.Galton, V.Shtern, U.Ollport, K.Rodgers kabi g'arb olimlari katta xissa qo'shganlar. Ijodiy qobiliyatlar muammosi ustida E.G.Ozbiev, R.Gaynutdinov, M.G.Davletshin, B.R.Kodirov, V.A.Tokareva kabi Ozbekiston psixolog olimlari ham izlanish olib borganlar. Shuningdek, ijodiyot nazariyasining asosiy qoidalari M.M. Baxtin, V.S. tomonidan yakunlangan. Izlanishlar natijasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishda turli vositalarning orni mavjudligi, faqat bu vositalardan orinli foydalanish muhimligi aks etirilgan.

Maktab amaliyotida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishda xalq qo'shiqlaridan o'rin olgan bolalar qo'shiqlaridan vosita sifatida foydalanib kelinmoqda. Bolalar ahgdaydigan milliy urf-odatlar, tabiat mo'jizalari, turmush jarayonidagi harakat-holat, ota-ona va boshqalarga bo'lgan munosabatlarni junbushga keltiradigan ichki kechinmalar, his-tuyg'ularning kattalar tomonidan bolalar idroki darajasida aytilgan, kuylangan, xirgoyi qilingan qo'shiqlar bolalar qo'shiqlaridir. Bolalar qo'shiqlari o'zining tarixiy shakllanishiga ega bo'lib, o'zining obrazlilik, ritmi, kuyi bilan boshqa link qo'shiqlardan ajralib turadi.

Bolalar qo'shiqlari dastlab 1932- yilda nashr qilingan «Ashulalar to'plami»da 2 ta «Bozor boraymi qizim?», «Boshginam og'riydi» kabi hazilmutoyiba qo'shig'i chop qilingan. 1934- yilgi to'plamda esa «Qaychi-qaychi» termasi va «Laylak keldi» qo'shiqlari bosilgan. 1935-yilgi «Ashulalar to'plami»da ham bolalar repertuariga maxsus bo'lim ajratilib, 9 ta bolalar qo'shiqlari nashr etildi. 1937-yilda esa o'zbek bolalar qo'shiqlari alohida kitob holida «Bolalar qo'shiqlari» nomi bilan chop etildi. Unda 18 ta bolalar qo'shiqlari e'lon qilingan [1].

Xalq qo'shiqlarining bir turi bo'lgan bolalar qo'shiqlari ijodiy faoliyat vositasi sifatida birinchidan, o'quvchilarning his-tuyg'ularini rivojlantiradi, xotira, fikrlash kabi yuqori aqliy funktsiyalarni yanada maqbul va intensiv rivojlanishiga hissa qo'shadi, idrok, e'tiborni kuchaytiradi. Ikkinchidan,

o'quvchi o'qishining muvaffaqiyatini aniqlaydi. Uchunchidan, o'quvchi shaxsiyatini rivojlantiradi, unga ma'naviy va axloqiy me'yorlarni o'zlashtirishga yordam beradi. To'rtinchidan, o'quvchi ijodkorlik asarini yaratishda hayotiy qadriyatlar, shaxsiy fazilatlar haqidagi tushunchalarni aks ettiradi. Beshinchidan, o'quvchilarni san'at bilan shug'ullanishga havas uyg'otadi. Ular ishtiyoq bilan kuylashadi va raqsga tushishadi, haykaltaroshlik qilishadi va rasm chizishadi, ertaklar yozadilar va xalq hunarmandchiligi bilan shug'ullanadilar. Oltinchidan, o'quvchi hayotini yanada boyitadi, quvontiradi. Masalan, «Boychechak» qo'shig'i bolalarning sevimli qo'shiqlaridan biri bo'lib, u turli joylarda har xil variantlarda kuylanadi. Qo'shiqdagi ayrim so'zlar, jumlar va shakllarda ham bazi farqlar mavjud. 4 yoki 6 misradan iborat bo'lgan qoshiqda boychechak erka, nozik, tanti bolaga o'xshatiladi. Bolasining o'jarligini sezdirmaslik uchun onasi unga qalqon. U zarar ko'rmay o'sib -ulg'ayishi kerak. Yana bir variantda boychechakning nozik tanasi arqonga o'xshatiladi. Ya'ni boychechak tanalari arqondek tegirmonni aylantirishga qurbi yetadi. O'simliklar, gullar dunyosi bilan bog'liq bolalarning yana bir sevimli qo'shiqlaridan biri «Chittigul»dir. Bu gul ham bahorni eslatgani uchun mavsum qo'shiqlar turkumiga kiradi. Qizlar ijrosida aytiladigan bu qo'shiq mayin harakatlar orqali chiroyli ohangdorlik kasb etadi. To'rt, olti, sakkiz juftlikdan iborat qizlar kaftlarini birbiriga urib, qarsak chalib qo'shiqni maqom bilan turgan joylarida ijro etishadi. Bu qo'shiqlar orqali bolalar o'simliklar duyosini tassavur etib ijodiy yondoshadilar. Ular boychechakni, chittigulni o'z tassavurlarida obrazini yaratib, chizadilar. Yoki,

bolalarning bahor mavsumida aytiladigan qo'shiqlaridan biri «Oftob chiqdi olamga» turkum she'ridir. Qo'shiq oftobning chiqishi, kunlarning isishi, pishiqchilik, to'kin-sochinlikdan darak beradi, professor Hodi Zaripov tomonidan nashrga tayyorlangan «O'zbek folklorida» keltiriladi:

«Laylak keldi, yoz bo'ldi» qo'shig'i esa yoz faslida aytiladi. Bolalarga laylak yoz elchisi sifatida tanishtiriladi. Laylak muqaddas qush bo'lib, u ertak, dostonlarda kishilarning, asar qahramonlarining eng yaqin do'sti, haloskori, homiysi, vositachi obrazida namoyon bo'ladi. Qo'shiqning bolalarga xos yana bir tomoni shundaki laylak insonning dushmani ilondan qo'rqmaydi. U ilon yeydi. Laylak kelish vaqtida ilon tullab, po'st tashlaydi va iniga kirib ketadi. Katta-yu kichik ilondan qo'rqadi. Qir-adirda, yaylovda bolalar erkin o'ynashni hohlaydilar. Yoz yaqinlashgan sari Laylakni kelishini orziqib kutadilar. Umuman olganda fasllar haqidagi qo'shiqlar bolalarning fasllardagi o'zgarishlarni farqlashlari, har bir faslning o'ziga xos xislati, ziynati borligini bilib oladilar.

O'zbek xalq og'zaki ijodi durdonalaridan bolalarga meros qoladigan qo'shiqlar chumchuq, olaqarg'a kabi qushlar, boychechak, chittigul kabi gular, yomg'ir, yangi yil haqidagi fasllarga oid, ona, Vatan, mehnat haqidagi qo'shiqlarini aytib yurishlari, o'quvchilarni aynan shular to'g'risida ijod qilishga undab boradi. Ayniqsa mehnat oquvchilarni hayotni ichiga olib kiradi, turmush, oila, ro'zg'or degan tushunchalarni ilk manolarini mehnat orqali anglay boshlaydilar. Kattalar o'zlari bajaradigan ishga bolalarni jalb qilish yo'li bilan bu jarayonni amalga oshiradilar. Bolalar kundalik turmushdagi turli mehnat qurollari, vositalari, shakllari bilan tanishib boradilar. Qishloq sharoitida bolalar ko'pincha to'da bo'lib, poda boqqani chiqib ketishadi. Podadan qaytayotganda qo'shiqlar aytib, o'z ishlaridan mamnun bo'lib qaytadilar. Demak, qo'shiqlar o'quvchilarning aqliy qobiliyaini, qiziqishini va ziyraklikni tarbiyalaydi. Bular asosida esa o'quvchida ijodkorlik paydo bo'ladi.

Zero, ijodkorlik - bu o'quvchilar o'rganilayotgan sohalarida o'quv mahsulotlarini qurishni o'z ichiga oladigan ijodiy faoliyat. O'quvchilarning

barchasini ijodkorlik bilan shug'ullanishga jalb etish pedagoglarning asosiy vazifalaridandir.

REFERENCES

1. Ibragim Fayzullayevich Kayumov. Xalq qo'shiqlari asosida boshlangich sinf o'quvchilarining nutqiy malakasini o'stirish usullari. «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601 ///// \\\ Volume: 1, ISSUE: 5, 635-bet
2. Turakulova Feruza Aminovna. Qualified practice and media education. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 Vol. 10, Issue 12, Dec. (2022). 1693-bet
3. Kholmatova Ziroatkxon Anvarovna. Kresna Social Science and Humanities Research Proceedings of the International Conference on Social and Education Sciences ISSN 2774-3918 (online), Functions And Principles Of Pedagogical Diagnostics

**TALABALARDA GEOGRAFIK OBYEKT VA JOY
NOMLARINI TO‘G‘RI QO‘LLAY OLISH KOMPETENSIYASINI
RIVOJLANTIRISHDA AJDODLAR ILMIY MEROSIDAN
FOYDALANISHNING ZARURATI**

*Mahmudova Charos Ikramovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Geografiya kafedrası o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarning geografik obyekt va joy nomlarini to‘g‘ri qo‘llay olish kompetensiyasini rivojlantirish borasida ajdodlar ilmiy merosidan foydalanish masalalari, xususan, geografiya darslarini olib borilishida Mahmud Koshgariyning “Devonu lug‘atit-turk” asarida keltirilgan xalq geografik terminlar bilan bog‘liq joy nomlarining o‘rganilishi yoritilgin.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, geografik obyekt, ajdodlar merosi, joy nomlarining tasniflanishi, relef, toponim, termin

**НЕОБХОДИМОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАУЧНОГО
НАСЛЕДИЯ ПРЕДКОВ В ФОРМИРОВАНИИ КОМПЕТЕНЦИЙ
ПРАВИЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ
ОБЪЕКТОВ И ТОПОНИМИИ У СТУДЕНТОВ**

*Махмудова Чарос Икратовна
Чирчикский государственный педагогический университет,
преподаватель кафедры Географии*

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы использования научного наследия предков для развития у учащихся компетенции правильно употреблять названия географических объектов и мест, в частности, народно-географические термины, представленные в произведении Махмуда Кашгари «Девону Лугатит-Тюрк» при проведении На уроках географии проводится изучение родственных географических названий.

Ключевые слова: компетенция, географический объект, наследие предков, классификация топонимов, рельеф, топоним, термин

**THE NEED TO USE THE SCIENTIFIC HERITAGE OF
ANCESTORS IN THE FORMATION OF COMPETENCES FOR THE
CORRECT USE OF GEOGRAPHICAL OBJECTS AND TOPONYMY
IN STUDENTS**

*Mahmudova Charos Ikramovna
Chirchik State Pedagogical University
teacher of the department of Geography*

Abstract. This article discusses the use of the scientific heritage of ancestors for the development of students' competence to correctly use the names of geographical objects and places, in particular, the folk-geographical terms presented in the work of Mahmud Koshgari «Devonu Lugatit-Turk» during the study of related geographical titles.

Key words: competence, geographical object, heritage of ancestors, classification of toponyms, relief, toponym, term

Kirish. Yurtimizdabugunkunzamonaviypedagoglarkompetensiyaviy

yondashuvga asoslangan yangi davlat ta'lim standartlarini yo'lga qo'yilishi ularning zimmasiga yana bir qator muhim vazifalarni yuklamogda Ma'lumki, pedagogik kompetensiyani yaratish bu – pedagogning yangi bilimlarni o'zlashtirishida, hozirgi davr talablarini chuqur anglashida, yangi ma'lumotlarni izlab topishida, ularni ustida qayta ishlashida hamda o'z amaliy faoliyatida to'plagan bilimlarini samarali qo'llay olishidir. Buning natijasida esa o'qituvchi bilimlarini hozirgi zamon bilan hamnafas muntazam tarzda yangilab boyitib borishi dolzarb masala sanalmoqda.

“Kompetentlik” tushunchasi ta'lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik “noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi [1, 5].

Kompetentlikni geografiya fani nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, Keyingi yillarda barcha fanlar qatori geografiya darslarida ham pedagogik kompetentlikka ega bo'lishda o'qituvchi avvalo o'z ustida muntazam ishlashi va o'z-o'zini bilimlarini rivojlantirishi muhim xususiyat kasb etmoqda. Bu esa o'z-o'zini rivojlantirish vazifalari, o'zini o'zi tahlil qilish va o'zini o'zi baholash orqali aniqlanadi. Albatta, geografiya ta'limini rivojlantirishda yuqorida keltirilgan muhim vazifalarga yondashgan holda, joy nomlarini to'g'ri qo'llay olish masalalarini dars mashg'ulotlari orqali talabalarni yo'naltirish ham muhim masala hisoblanmoqda. Aslida pedagoglarning faoliyatida ta'limni rivojlantirishda fanga oid kompetensiya bu egallangan maxsus bilim, ko'nikma, malaka va ish tajribasiga asoslanadi va uning tegishli vakolatini belgilaydi. Geografik kompetensiya tegishli fanlar o'qituvchisining zarur kasbiy sifatlaridan biri sanaladi. Talabalarda geografik obyekt va joy nomlarini to'g'ri qo'llay olish kompetensiyasini rivojlantirishda ajdodlar ilmiy merosidan unumli foydalanishning mavjudligi geografiya fani o'qituvchilari tomonidan o'quv jarayonini sifatli va samarali tashkil etilishini ta'minlaydi.

Ta'lim jarayonida kompetentlik orqali geografik obyekt va joy nomlarini to'g'ri qo'llanilishini o'rganishning yana bir jihati ajdodlarning ilmiy merosiga murojaat qilishdir, bu jarayon o'z navbatida ijobiy samara berishi tabiiy hisoblanadi. Buning natijasida esa yoshlarimizning ajdodlarimiz ilmiy merosiga qiziqishi yanada ortishiga sabab bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. O'rta Osiyo va O'zbekistondagi joy nomlariga oid yozma ma'lumotlarni Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig”, A.Beruniyning “Qonuniy Mas'udiy”, “Hindiston”, “Saydana”, M.Narshaxiyning “Tarixi Buxoro”, Mirzo Ulug'bekning “To'rt ulus tarixi kabi asarlarida uchratish mumkin. Qadimiy qo'lyozmalar bilan bir qatorda tarixiy-geografik asarlar ham joy nomlarini o'rganishning muhim manbalaridan asosiysi hisoblanadi. Ana shunday, O'rta Osiyoda yozilgan memuar ilmiy asarlarning durdonasi hisoblangan “Boburnoma”da ham ko'pgina joy nomlariga doir qimmatbaho ma'lumotlar mavjud. Zahiriddin Muhammad Bobur o'zining ko'rgan, kuzatgan boy ilmiy dalillari asosida chiqargan xulosalarini “Boburnoma” asariga jamlagan. Ma'lumki, “Boburnoma” asarida mingga yaqin geografik joy nomlari tilga olingan. Jumladan, “jilg'a” – kichik soy, “nayshakar” – shakarqamish, “tangi” – dara, tog' oralig'idagi yo'l, “uchma” – chuqur jar yoqasi, “o'lang” – o'tloq yer, keng maydon va h. “Boburnoma”da XVI asr boshidagi joy nomlari o'sha vaqtlardagi holatida va transkripsiyada berilgan [2,14].

Natija va muhokamalar. Mahmud Qoshg'ariy-ibn Husayn ibn Muhammad turkshunoslik ilmining asoschisi, ensiklopedist olim sifatida tanilgan. Shu boisdan uning ilmiy merosini turli xalq vakillari, turlicha nuqtai nazardan tahlil qilishga, o'rganishga harakat qilganlar. Natijada Koshg'ariyshunoslik kabi yaxlit bir guruh shakllandi. Ushbu guruh tarkibini esa, asosan lingvistlar, sharqshunoslar, tarixchilar, san'atshunoslar etnograflar, hatto geograf olimlar ham tashkil etadi. Ularning barchasi garchand Mahmud Qoshg'ariy asarining ilmiy ahamiyatini tahlil qilsalarda, bu boradagi fikrlari, nuqtai nazarlari turlichadir. Shu boisdan ham buyuk bobokolonimizning ilmiy merosining o'rganishga bel bog'lagan har bir qoshg'ariyshunos tadqiqotchi, ushbu fikrlarning barchasi bilan qisqacha tanish bo'lmog'i lozim deb bilamiz. [3,70].

Aslida bizning davrimizga (1950 yillarga) qadar "Devonu lug'atit-turk"ning birgina nusxadagi qo'lyozma holidagi namunasi yetib kelgan. Qo'lyozma kotib Muhammad binni Abu Bakr Damashqiy ma'lumotiga ko'ra, Mahmud Koshg'ariyning o'z qo'li bilan yozilgan nusxadan ko'chirilgandir. Ushbu qo'lyozma Istanbulda saqlanadi [4,17-bet]. Aynan geografik obyekt va joy nomlarini to'g'ri qo'llay olishda Mahmud Koshg'ariyning «Devonu lug'atit-turk» nomli ilmiy merosidan foydalanish alohida o'rin egallaydi. Chunki, turkiy xalqlar, jumladan o'zbeklar etnografiyasi va etnik tarixini o'rganish uchun kitobda ayrim shahar va qishloqlar aholisining lingvistik va etnik tarkibi, ijtimoiy tuzumiga oid qisqa ta'rifi, etnotoponimikasi va ayrim qabila hamda urug'larning joylanishi to'g'risida noyob ma'lumotlar keltirilgan. «Devonu lug'atit-turk»ni ayni vaqtda qimmatli toponimik asar ham deyish mumkin. Chunki, unda toponimlarning etimologiyasi, semantikasi, grammatik xususiyatlari, qadimgi etnonimlar, antroponimlar, o'simlik va hayvonot nomlariga doir qiziqarli ma'lumotlarni topish mumkin(1-jadval). Geografiya darslari orqali talabalarda geografik obyekt va joy nomlarini to'g'ri qo'llay olish kompetensiyasini rivojlantirish borasida ajdodlarimizning ilmiy merosidan foydalanishning turli yo'nalishlarda talabalarni qiziqtirish mumkin. Masalan, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit-turk" asarida keltirilgan xalq geografik teminlar orqali shakllangan joy nomlarini quyidagi jadvallar orqali asoslab o'rganish ijobiy samara beadi.

Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit-turk" asarida keltirilgan xalq geografik teminlar orqali shakllangan joy nomlari

1-jadval

T/r	Xalq geografik terminlari	Xalq geografik terminlari ning mazmuni	Tom	Sahifa	Izoh	Joy nomlarining geografik tasniflanishi
1.	Qazg'zan	O'nqir-cho'nqir yer	1	141	G'ozg'on qishlog'i hozirda shahar maqomini olgan joy.	Joyning relyef tuzilishiga bog'liq holda shakllangan joy nomlari
2.	Arg'u	Ikki tog' orasidagi tog'	1	148	Toshkent viloyati Arg'in qishlog'i	Joyning relyef tuzilishiga bog'liq holda shakllangan joy nomlari
3.	Timchi	Ichimlik tayyorlovchi	1	11	Timchi qishlog'i	Aholining kasb-hunarlar bilan bog'liq holda hosil bo'lgan joy nomlar
4.	Cho'mgan	O'tzor, shirin ajirig, chim	1	414	Toshkent viloyati Chimgan qishlog'i	Osimliklar nomi bilan bog'liq holda hosil bo'lgan joy nomlar
5.	Bo'ka	Katta uzun ilon	3	247	Toshkent viloyati Bo'ka rayoni.	Hayvonlar nomi bilan bog'liq holda hosil bo'lgan joy nomlar
6.	Sayram suv	To'piqdan past oqadigan suv	3	191	Qozog'istondagi Sayram shahri	Hududning suv manbalari bilan bog'liq holda hosil bo'lgan joy nomlar
7.	Tamdu	O't alangasi yolqini	1	395	Qizilqumdagi Tomdi tog'i	Hududning iqlimi bilan bog'liq holda hosil bo'lgan joy nomlar

Ma'lumki, dengiz va daryolar, tog' yoki tekisliklar, cho'l va adirlar, mamlakat va tumanlar, shaharlar va qishloqlar, mahalla va ko'chalar o'z nomiga ega albatta. Ammo tabiatda sababsiz oqibat bo'lmagani kabi joy nomlarining paydo bo'lishiga ham biron bir sabab bo'lishi tabiiy. Ana o'sha sabablar esa joy nomlarini paydo bo'lishida muhim rol o'ynaydi hamda geografik nomlarni guruhlariga ajratib o'rganishga imkon yaratadi. Har bir geografik obyektlarning hududiy joylashgan o'rni, manzili ana shu nomlar orqali aniqlanadi, xaritaga tushiriladi, ba'zi joy nomlari esa o'sha hududda yuz bergan tarixiy voqea va tabiiy hodisalar haqida ma'lumot beradi. Bu jarayonlarni asosli o'rganish talabalarida geografik obyekt va joy nomlarini to'g'ri qo'llay olish kompetensiyasini rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Xalq geografik terminlar yordamida voqea-hodisalarning sabab va oqibatlarini aniq va tez ilg'ab olish mumkin, chunki terminlarda ularning ixcham

tavsifi mujassam. Geografiya fanida biror hodisa yoki voqeani tushuntirishda albatta joy nomi bilan bog‘lab ma‘lumot beriladi. Aslini olganda, geografik nomlar orqali yer yuzini geografik o‘rganish tarixini ham aniqlash mumkin. Shuningdek, ko‘pgina geografik nomlar yer yuzasi relefini, o‘simliklari va hayvonot dunyosini, tabiiy hodisa va tarixiy voqe‘liklarni, aholining urf-odatlarini hamda mashg‘ul bo‘lgan kasb-korlarini o‘zida aks ettiradi. [5, 2].

Xulosa o‘rnida aytish joizki, talabalarning geografik obyekt va joy nomlarini to‘g‘ri qo‘llay olish kompetensiyasini rivojlantirishda yoshlarimiz ajdodlar ilmiy merosidan foydalanish yordamida mustaqil ishlashiga asoslangan o‘quv-bilish faoliyati orqali belgilangan maqsadga erishadilar. Chunki kompetensiyani rivojlantirishda izlanish, o‘rganish bu talabaning bilimlarini kaliti sifatida maqsad va vazifalarini to‘laroq ochib berish uchun xizmat kiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Muslimov N.A., va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. O‘quv metodik qo‘llanma. Nizomiy nomidagi TDPU – Toshkent - 2015.
2. Nizomov A., Raximova G., Rasulova N., “Toponimika” - Sharq nashriyoti - T.: 2012.
3. Nizomov A., Mahmudova Ch. “Mahmud Qoshg‘ariy ilmiy merosining o‘rganilish tarixi” maqolasi. O‘zbekistonda geografiya fanining dolzarb masalalari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Termiz, 2020.
4. Mahmudova Ch. “Xalq tabiiy geografik terminlarining lingvistik tahlili” magistrlik dissertatsiyasi. CHDPI. 2021.
5. Mahmud Koshg‘ariy “Devonu lug‘atit turk” I tom T.; O‘zb. SSR F.A. nashriyoti. 1960.
6. Mahmud Koshg‘ariy “Devonu lug‘atit turk” III tom T.; O‘zb. SSR F.A. nashriyoti 1963.
7. Xurramova, Z. E., & Mahmudova, C. I. (2020). MAKTAB O‘QUVCHILARIGA TOPONIMLARNING TO‘G‘RI YOZILISH TARTIBLARINI O‘RGATISH. Academic Research in Educational Sciences, 1 (4), 607-613.

ТАЪЛИМ МУАССАСА РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШДА ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ СИФАТИНИНГ АҲАМИЯТИ

*Маманазарова Наргиза Комильджановна
А. Авлоний номидаги миллий илмий-тадқиқот
институтини Илмий котиби, п.ф.ф.д. (PhD), доцент*

Аннотация: Ушбу мақолада умумтаълим муассасаларида таълим сифати ва таълим хизматлари сифатини ошириш орқали таълим муассаса рақобатбардошлигини ошириш масалалар ёритилган.

Калит сўзлар: умумий ўрта таълим, муассаса, таълим хизматлари, таълим сифати, рақобатбардошлик.

ЗНАЧЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

*Маманазарова Наргиза Комильджановна
Ученый секретарь Национального исследовательского института
имени А.Авлони, д.ф.п.н. (PhD), доцент*

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы повышения конкурентоспособности образовательного учреждения путем повышения качества образования и качества образовательных услуг в государственных образовательных учреждениях.

Ключевые слова: общее среднее образование, учебное заведение, образовательные услуги, качество образования, конкурентоспособность.

THE IMPORTANCE OF THE QUALITY OF EDUCATIONAL SERVICES IN IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION

*Mamanazarova Nargiza Komildzhanovna
Scientific Secretary of the National Research Institute named after
A.Avloni, Ph.D., Associate Professor*

Annotation: this article covers issues of improving the competitiveness of an educational institution by improving the quality of education and the quality of educational services in public educational institutions.

Keywords: general secondary education, institution, educational services, quality of Education, competitiveness.

Бугунги кунда таълим жамиятнинг барқарор ривожланиши, давлатнинг рақобатбардошлиги ва миллий хавфсизлигининг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам нафақат ўзаро боғлиқ билимларнинг катта ҳажмларини, балки ўқувчининг аниқ билимларни эгаллаши ва мустақил равишда янги билимларни қайта ишлаб мустақил ишлаш кўникмаларини шакллантирадиган интеграциялашган таълимнинг аҳамияти ошиб бораётгани табиийдир. Инсон ресурсларининг бундай интеграцияси маркетинг фаолиятини асосий мақсади ҳисобланган таълим муассаса рақобатбардошлигини оширади.

«Таълим муассасасининг рақобатбардошлиги» тушунчаси таълим муассасасини ривожлантириш имкониятини белгилайди. У ҳар томонлама

асосли, талабгор ва узоқ муддатли бўлиши керак. Шунда таълим муассасасининг фаолияти маънога, таълим муассасасининг ўзи эса имиджга эга бўлди.

Рақобатбардош таълим муассасасида маркетинг фаолияти вақт ва жамият эҳтиёжларига мос келади. Рақобатбардошлик мактаб мижозларга, яъни ота-оналар ва ўқувчиларга, хизмат кўрсатишда бошқа мактабларга нисбатан қанчалик самарали ва натижадор, таълим сифати юқори эканлигини кўрсатади. Фақат юқори замонавий таълим талабларига жавоб берадиган мактабгина ота-оналарнинг қизиқишини ўзига жалб эта олади.

Бугунги кунда, гарчи амалиётда “таълим сифати” ва “таълим хизматлари сифати” тушунчалари бир бирини тўлдирувчи иборалар сифатида қўлланилса ҳам, умумтаълим муассасаларида таълим сифати ва таълим хизматлари сифатини ошириш орқали таълим муассаса рақобатбардошлигини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

«Педагогика фанида таълим сифати: бир предмет ёки ҳодисани бошқасидан фарқловчи муҳим аҳамиятга эга бўлган белгилар, хусусиятлар, ўзига хосликлар; шунингдек, у ёки бу хусусият, кадр, яроқлилик даражаси, маънавий-ахлоқий категория (сифатли=мукаммал) ёки соф иқтисодий тушунча каби талқин этилади. Баъзи олим ва амалиётчилар уни таълим тизимининг ўзлаштириш сифатига эришишга интилиши; бошқалар – ўқитиш ва тарбиялашнинг сифати, учинчилар – шахс иқтидори ривожиланиш даражасининг ошиши; тўртинчилар – олий таълим муассасаларига қабул қилинган умумий ўрта таълим ва касб-хунар коллежлари битирувчилари сонининг кўпайиши; бешинчилар – олий таълим муассасаси битирувчисининг ижтимоий ҳаётга тайёргарлиги даражаси» ни тушунадилар [7].

«Сифат» атамасини таҳлил қилиш натижасида, сифатни турли корхона, муассасалар маҳсулотларига (товарлар ёки хизматлар) нисбатан ижтимоий-иқтисодий тушунча сифатида икки жиҳатдан кўриб чиқиш мумкинлиги аниқланди:

- истеъмол қилиш - эҳтиёж ва кутувларни қондириш қобилияти. Бунда қониқиш ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчи ўртасидаги ўзаро таъсир жараёнининг маълум хусусиятларини очиқ орқали юзага келиши мумкин.

- ишлаб чиқариш - истеъмолчи ва /ёки мижознинг хоҳишига боғлиқ бўлмаган ёки улар томонидан қиймат сифатида қабул қилинадиган / қабул қилинмайдиган хусусиятлар [3].

Энди, таълим сифати бўйича асосий фикрларни кўриб чиқсак. Замонавий дабиётларда хизматлар сифатининг таърифлари қуйидаги ёндошувлар орқали билан олинади.

“Таълим сифати” сўз бирикмаси мамлакатимизда илк бор 1997 йилда Ўзбекистон Республикаси меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларининг таълим сифати устидан давлат назоратига бағишланган модда ва бўлимларида расмий равишда қайд этилган. Бу эса уз навбатида таълим сифатини таъминлашга доир қатор назарий ва амалий ишланмаларнинг яратилишига туртки бўлди.

Хориж ва маҳаллий олимларнинг таълим сифати масаласига бағишланган тадқиқотларини таҳлили натижасида, “таълим сифати” тушунчасига таъриф беришда бир нечта асосий ёндашувлар мавжудлиги аниқланди.

Ю.П.Воронов томонидан таълим сифати - жамиятда таълим жараёнининг ҳолати ва натижасини, шахснинг фуқаролик, ҳаётий ва

касбий компетенцияларининг ривожланиши ҳамда шаклланиш эҳтиёжлари ва умидларига мувофиқлигини аниқловчи категория сифатида талқин қилинган [1].

В.А.Долятовский таълим сифатини таълимнинг Давлат таълим стандартлари, тегишли таълим дастурининг ўқув-дастурий ҳужжатлари талабларига мувофиқлиги, деб эътироф этади. Адабиётлар таҳлили умумлашган маънода, таълим сифатига инсон эҳтиёжи ҳамда жамият ва давлат манфаатларини қондирувчи хусусиятлар йиғиндиси сифатида қаралганлигини кўрсатади [125].

А.А.Романов «таълим сифати – бу шахс, жамият ва давлат манфаатларига мувофиқ бошланғич, умумий, касбий ва қўшимча таълим тизими томонидан (турли ёшдаги, жинсдаги, жисмоний ва руҳий ҳолатдаги) аҳолига тақдим этилаётган таълим хизматларининг қамрови ва даражасини акс эттирувчи мажмуавий тавсиф. Сифатли таълим ҳар бир шахсга унинг манфаатларига мувофиқ таълимни давом эттириш имкониятини бермоғи лозим» дея таъриф берган [5].

Ш.Қурбонов ва Э.Сейтхалиловларнинг тадқиқотларида таълим сифати деганда «таълим жараёнининг турли иштирокчилари таълим муассасаси томонидан кўрсатилаётган таълим хизматларидан қаноатланиши даражаси» ёки «таълимда қўйилган мақсад ва вазифаларга эришиш даражаси» сифатида изоҳ берилган [7].

Таълимсифатитаърифларининг фарқиға қарамай, кўплаб тадқиқотчилар томонидан қабул қилинган умумий жиҳатлар ҳам мавжуд. Шундай қилиб, муаллифлар таълим сифатининг унга қўйиладиган талаблар, мақсадлар ва меъёрларга мувофиқ бўлиши лозимлиги ҳақида ягона фикрга эгалар. Яъни, таълим сифати - бу таълим натижаларининг унга қўйилган талаблар даражаси ва буюртмачилар (талабалар давлат, жамият) томонидан таълим эҳтиёжларини қондириш даражасининг мувофиқлигидир. Талаблар ва эҳтиёжлар таълим мақсаларида акс этиб, таълим сифати натижаларнинг мақсадларга мувофиқлик даражасини кўрсатади. Муаллифлар ўртасидаги баҳс таълим сифатига қўйиладиган талабларни ким томонидан белгиланиши ҳамда уларнинг таркиби ва мазмуни нимадан иборат деган саволдан бошланади [2].

“Таълим сифати” тушунчаси ижтимоий аҳамиятга эга хусусиятлар, параметрлар иерархиясини ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёни субъектлари ҳамда давлат таълим стандарти талабларига, шахс ва жамият (истеъмолчилар) эҳтиёжларига мувофиқ маълум бир хизматларни кўрсатадиган таълим муассаса (етказиб берувчи) нуқтаи назаридан ҳам кўриб чиқилади.

Тор маънода таълим сифати таълим (ўқув) дастурининг сифати, ўқув жараёнига жалб қилинган ходимлар салоҳияти, таълим олувчиларнинг сифати, ўқув жараёни воситалари (моддий-техник база, ўқув-услугий дастурий таъминот, фойдаланиладиган ўқув хоналари ва бошқалар) сифати, таълим технологиясининг сифати каби таркибий қисмлардан иборат. Ушбу компонентлар тўпламини таълимнинг ўқув-услугий сифатини таъминлаш тизими сифатида ҳам кўриб чиқиш мумкин.

Юқоридаги тавсифлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, таълим сифати - таълим олувчилар билимининг халқаро давлат стандартларига мослиги, турли даражалардаги таълим муассасаси сифат натижавийлиги, муассасанинг муваффақиятли фаолияти, шунингдек, таълим жараёни иштирокчиларининг таълим хизматлари сифатини таъминлашдаги фаолияти натижаси ҳисобланади.

И.Н.Томохова хизматлар сифатини “хизмат сифати ва хизмат натижаси сифатини ўз ичига киритган хизматнинг хусусиятлари тўплами” [6] сифатида белгилайди... Хизмат сифати уни тақдим этишнинг ижобий ва салбий хусусиятларини ўз ичига олади, хусусан:

- истеъмолчи, жамият, атроф-муҳит учун хизмат кўрсатиш, ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш жараёнларининг натижаларининг хавфсизлик хусусиятлари;

- хизмат натижасини тақдим этиш ва истеъмол қилиш ҳисобига истеъмол ресурсларининг ҳар қандай нархсиз харажатлари [6].

Таҳлил натижасида, таълим хизматларнинг хусусиятлари сифат кўрсаткичларига мос келиши аниқланди (1- расм).

1-расм. Таълим хизматнинг ўзига хос хусусиятлари ва хизмат сифати кўрсаткичлари.

Хизматнинг сифат масалалари Ж.Ламбен томонидан бешта асосий параметрга мувофиқ ишлаб чиқилган, жумладан:

1. Ишончлилик (reliability) - ваъда қилинган хизматни аниқ ва ўз вақтида тақдим этиш қобилияти.

2. Таъсирчанлик (responsiveness) - ходимларнинг истеъмолчиларга ёрдам беришга ва хизматни ўз вақтида тақдим этишга тайёрлиги.

3. Ишонтириш (assurance) - ходимларнинг компетентлиги ва уларнинг истеъмолчиларда ишончни уйғотиш қобилияти.

4. Эмпатия (empathy) - истеъмолчиларга индивидуал эътибор даражаси;

5. Моддийлик (tangibles) - хизматларни кўрсатиш жараёнида ишлатиладиган барча жисмоний ва моддий объектлар (жиҳозларнинг

хусусиятлари, бинолар ва ходимларнинг ташқи кўриниши, босма материаллар ва бошқалар) [8].

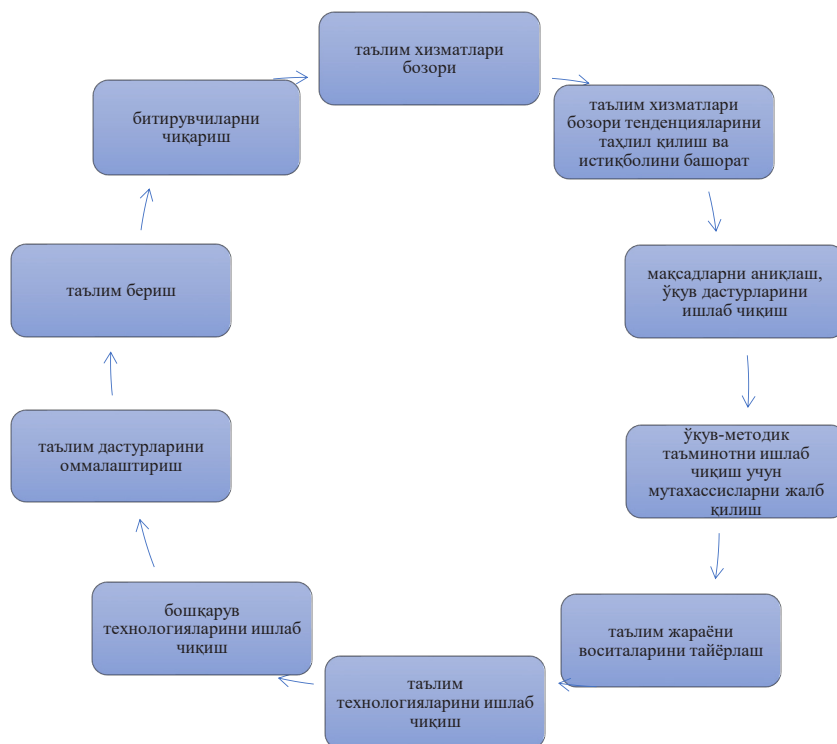
Ушбу ёндашув ҳар қандай хизмат учун ишлаб чиқарувчиларнинг ҳаракатларининг мумкин бўлган йўналишларини тавсифлайди.

Хорижий экспертлар ўртасида хизмат кўрсатиш соҳасидаги сифат моҳиятини тушунишнинг учта фундаментал асослари тўғрисида келишув мавжуд. Биринчидан, истеъмолчилар учун хизмат сифатини товарлар-маҳсулотлар сифатига нисбатан номоддий ҳаракат сифатида баҳолаш анча қийинлиги аниқланди. Иккинчидан, хизмат сифатини баҳолаш истеъмолчининг хизмат сифатини кутув даражасини сифатни ўз идрок этиш даражаси билан таққослашни ўз ичига олади. Учинчидан, истеъмолчи томонидан хизмат сифатини баҳолаш фақат хизматнинг якуний натижаси билан чекланиб қолмайди, балки хизмат кўрсатиш жараёнининг ўзига объектив таъсир қилади. Якуний натижа ва хизмат кўрсатиш жараёни ўзаро боғлиқ ва “танга”нинг икки томони, яъни “сифат” тушунчасидир.

Бошқача қилиб айтганда, таълим хизматининг сифати истеъмолчининг хизматни истеъмол қилишдан олдин сифат куттувларини тўғридан-тўғри истеъмол қилиш вақтида сифатни идрок этиш билан таққослашни ўз ичига олади, деб ҳисоблаймиз. Сифатдан қоникмаслик, одатда, бозор улушида катта йўқотишларга олиб келади. Шу билан бирга, таълим сифати жуда муҳим хусусиятларидан бири - ташқи муҳитни ривожлантиришга қўйиладиган тизим талабларидан олдинда бўлиш зарур.

Таълим жараёни натижаларининг сифат ўлчови - таълим хизмати истеъмолчиларининг талабларига жавоб берадиган кафолати бўлиши керак. Бошқача қилиб айтганда, таълим хизматлари сифатига қўйиладиган талаблар истеъмолчиларнинг учта асосий гуруҳининг (ўқувчилар ва уларнинг ота-оналари, давлат, иш берувчилар ва меҳнат бозори) белгиланган ва кутилаётган эҳтиёжларини тўлиқ акс эттириши керак, бу эса, бошқа хизмат турларидан фарқли ўлароқ, таълим хизматларининг асосий хусусиятини белгилайди. Натижада таълим сифатини таъминлаш учун муассаса ўқувчининг тегишли бозорда ўз талабини таъминлай оладиган аниқ билимларни олишига кафолат бериши керак.

Ушбу масалани таҳлил қилиш нуқтаи назаридан бозор иқтисодиёти шароитида ўқув жараёни сифатини таъминлаш бўйича таълим муассаса фаолиятининг модели алоҳида қизиқиш уйғотади (2 -расм).

2-расм. Бозор иқтисодиёти шароитида таълим ташкилотининг таълим хизматлари сифатини таъминлаш модели.

“Таълим сифати” тушунчасини кўриб чиқишда нафақат ўқув жараёнининг якуний натижасини, балки муассаса томонидан таълим хизматларини кўрсатиш жараёнини ҳам ҳисобга олиш лозим. Бунда, ўқув дастурларни ўзлаштириш самарадорлиги фақат таълим хизматлари истеъмолчилари - битирувчиларнинг баҳолари билан белгиланиши керак. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, таълим хизматлари сифатини комплекс ёндошув асосида кўриб чиқилиши мақсадга мувофиқ:

- таълим хизматларини тақдим этувчи субъект (педагогик кадрлар) сифати;
- таълим олувчи субъектларнинг (ўқувчи) сифати;
- таълим хизматларини кўрсатиш жараёнининг сифати;
- таълим хизматлари тақдим этилаётган ташқи ва ички шароит, муҳит сифати;
- натижанинг сифати.

Илмий адабиётларда мавжуд бўлган таърифларни таҳлил қилиш натижасида “таълим хизматлари сифати” атамасига энг мақбул ва тўлиқ таърифни таклиф қиламиз: “Таълим хизматлари сифати - истеъмолчиларнинг учта асосий гуруҳи (ўқувчилар ва уларнинг ота-оналари, давлат, иш берувчилар ва меҳнат бозори) томонидан белгиланган ва кутилаётган эҳтиёжларини қондириш қобилияти билан боғлиқ бўлган таълим жараёнининг ҳолати ва натижалари тўплами.”

Сифатни баҳолаш таълим бериш, раҳбарлик ва бошқарув, таълим олувчилар эҳтиёжларини қондириш қобилияти ва таълимдан ташқари хизматларни тақдим этишни ўз ичига олади. Таълим сифати муассасанинг ҳали шаклланиш босқичида бўлган таълим хизматлари бозоридаги рақобатбардошлигига таъсир қилади.

Таълим хизматлари ташкил этиш ва бошқариш методологиясини ишлаб

чиқишда “сифат” атамасини таҳлил қилишни (асосан таълим хизматлари сифати жиҳатидан), таълим хизматлари маркетингини бошқариш механизмларини ишлаб чиқишда таълим хизматларининг ўзига хос хусусиятларини аниқлашни ҳамда таълим хизматларини истеъмолчиларга етказиб бериш ва ўзлаштириш жараёнларида уларнинг сифатининг асосий хусусиятларини аниқлашни талаб қилади.

Таълим сифати муассасанинг шаклланиш босқичида бўлган таълим хизматлари бозоридаги рақобатбардошлигига таъсир қилади. Таълимнинг турли шаклларида бўлган талабнинг ортиб боришини ҳисобга олган ҳолда ушбу бозор ҳажми ўсиб боради. Шунинг билан бирга, таълим сифати нафақат педагогика фанининг, балки давлат сиёсатининг ҳам долзарб муаммосига айланмоқда.

Демак, муассасанинг бозор шароитида фаолият юритиши ва ривожланишининг муҳим хусусияти унинг рақобатбардошлиги бўлиб, у таълим сифати билан диалектик боғлиқ. Мамлакатимизда таълимнинг ривожланиши меҳнат бозоридаги институционал ва таркибий ўзгаришларнинг ҳал қилувчи таъсири остида содир бўлади. Шу билан бирга, меҳнат бозори таълим хизматлари бозорини шакллантиради ва таълим хизматлари бозори меҳнат бозоридаги ўзгаришларга асосан шаклланади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, таълим муассасасининг рақобатбардошлиги деганда таълим муассасаси юқори таълимий натижаларига эга бўлган, ота-оналар томонидан юқори талабга эга бўлган ва ривожланиш учун доимий эҳтиёжи мавжуд бўлган ҳолат деб таъриф беришимиз мумкин.

Агар мактаб рақобатбардош бўлса, у спираль бўйлаб ривожланади, яъни таълим натижаларига қизиққан ўқувчиларнинг оқими битирувчиларнинг билим сифатини оширади, бу эса, ўз навбатида, мактабга бўлган талабни оширади ва ҳоказо. Натижада мактаб тобора қобилиятли ўқувчилар билан тўлдирилиб, мактабни ривожлантириш учун рағбат кучаяди ва яна унинг рақобатбардошлиги ошади.

Рақобатбардош мактабга бўлган талаб юқори, чунки у замонавий шароитга ва аҳолининг таълимга бўлган эҳтиёжига мослашган. Бу эса таълимда маркетинг фаолиятини амалга оширгандагина мумкин бўлади. Шунинг учун ҳам таълимда маркетингнинг мақсади замонавий шароитларга мослаштирилган рақобат мактабини яратишдан иборат эканлигини таъкидлаш мумкин.

Маркетинг фаолияти мактаб имиджини, унинг машҳурлигини оширади, бу эса иқтидорли ўқитувчилар ва қобилиятли ўқувчилар оқимини рағбатлантиради. Шунингдек, таълим муассасасининг рақобатбардошлигини узлуксиз равишда оширишга олиб келади.

Адабиётлар рўйхати

1. Воронов Ю.П. - Методы сбора информации в социологических исследованиях - М, 2014 г.

2. Воскобойникова М., Пугачева Н., Чепурышкин И. Качество образования как фактор конкурентоспособности вуза. Высшее образование в России - № 5, 2008.

3. Дашинский, Д.Б. К вопросу о детерминации особенностей производства образовательных услуг. Известия Института управления и инноваций авиационной промышленности (Известия ИУИ АП). - Ростов н/Д: Известия ИУИ АП, 2008. № 3-4. - С. 54-66.

4. Долятовский, В. А., Рябченко, Т. А., Мазур, О. А. Конкурентоустойчивость и технология управления развитием ВУЗа на рынке образовательных услуг. - Ростов н/Д.: РГЭУ «РИНХ», 2006. - С. 7363
5. Романов А.А., Басенко В.П., Жуков Б.М. Маркетинг. М: «Дашков и К», 2016 г.
6. Томохова, И.Н. Категорирование предприятий и сертификация как организационноэкономические направления регулирования качества бытовых услуг: дис. ... канд. экон. наук / И.Н. Томохова. - Москва, 2003. - 175 с. - С. 19
7. Курбонов Ш., Сейтхалилов Э. Таълим тизимини бошқариш. -Т.:”ТуронЙқбол”: 2006. – 592 б.
8. Lambin Jean-Jacques. Le marketing strate`gque. – Ediscience internationale. Paris., – 2006.

BLOKLI-MODUL ASOSIDA YOSH FUTBOLCHILAR MASHG'ULOT JARAYONLARINI REJALASHTIRISH

Mo'minov Feruzjon Ilxomovich

Buxoro Davlat Pedagogika instituti

Jismoniy madaniyat fakulteti

Jismoniy tarbiya va sport kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada yosh futbolchilar bilan olib boriladigan sport tayyorgarlik jarayonlarini rejalashtirish va boshqarish, ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlarida qurilmaviy, blokli-modulli rejalashtirishning zamonaviy yondashuvlari ko'rsatib o'tilgan. Mashg'ulot jarayonlarini tashkil etish bosqichlarga bo'lib tayyorlov jarayonlarini tashkil etish, blokli-modulli orqali yillik siklni rejalashtirish va shunga asosan jismoniy sifatlarni takomillashtirib borish jarayoni davom etish ko'zda tutilgan. Blokli-modulli rejalashtirish jarayoni yosh futbolchilar yoshiga qarab jismoniy sifatlarni rivojlantirish, texnik va taktik harakatlarga o'rgatishni to'g'ri yo'lga qo'yish ko'zda tutilgan.

Tayanch so'zlar: sport tayyorgarlik, mashg'ulot jarayoni, funksional tayyorgarlik, jismoniy tayyorgarlik, mashg'ulot jarayoni bosqichlari, mashg'ulot jarayonlarining siklli qurilmasi, tayyorgarlik davri, musobaqa davri, o'tish davri.

Kirish. Hozirgi kunga kelib O'zbekistonda iste'dodli va salohiyatli futbolchilarni tanlash va tayyorlashning samarali tizimini yaratish, milliy terma jamoalar va professional futbol klublari uchun sifatli sportchilarni shakllantirish, zamonaviy yondashuvlar asosida mashg'ulot jarayonlarini rejalashtirish va tashkil etish ishlari muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Shuni alohida qayd qilish lozimki, O'zbekistonda yoshlar futboli va professional futbolni yanada rivojlantirish, uning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, sportchilarning yangi avlodini tayyorlash, mamlakat futbolining xalqaro obro'sini oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida», 04.12.2019 yildagi pf-5887-sonli farmoni qabul qilgan bo'lib, yoshlar terma jamoalarini, oliy liga jamoalarining tarkiblarini to'ldirishga qodir bo'lgan yosh futbolchilarni tayyorlash, takomillashtirish bo'yicha zaruriy shart-sharoitlar va ilmiy-metodik ishlanmalarni yaratish kabi muhim vazifalarga ustuvoretib belgilangan [1].

Maxsus adabiyotlar tahliliga ko'ra, sport tayyorgarlik jarayonida turli xil mashg'ulot vositalari va usullaridan foydalanish orqali sportchi organizmining funksional tizimlarini ma'lum moslashtirilgan qayta qurishga erishish, musobaqa faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ma'lum bir tayyorgarlik darajasiga erishishni ta'minlashga qaratilgan [7] bo'lsada, yosh futbolchilar bilan olib boriladigan mashg'ulot jarayonlarini rejalashtirish va ilmiy boshqarish masalalari to'liq o'z yechimini topmagan. Bu muhim masalalarni hal qilish aspektida yosh futbolchilarni tayyorlash tizimini ishlab chiqish muammosining holatini tavsiflash yetarlicha o'rganilmagan ilmiy-metodik vazifalarni aniqlashtirish zarurati mavjud.

Alohida ishlarda (Orlov A.V., 2022 y.) yosh futbolchilarda mashg'ulot yuklamasini loyihalash algoritm-usulida haftalik mashg'ulot sikllari modeli ishlab chiqilgan, mashg'ulotlarning maxsus tayyorgarlik bosqichida organizmning funksional holati ko'rsatkichlari dinamikasi, hamda haftalik mashg'ulot sikllaridagi tayyorgarlikning umumiy hajm samaradorligi

o'rganilgan ilg'or yondashuvlar ham mavjud [7]. Yosh futbolchilar misolida turlicha shart-sharoitlarni taqozo etuvchi ko'p yillik tayyorgarlik jarayonlarini rejalashtirish, yosh hamda malaka bo'yicha har xil sportchilar bilan, ko'pincha xususiy masalalarni hal qilish bilan cheklangan holda hech qanday tizimlilik va o'zaro bog'lanishlarsiz bajarilgan yondashuvlarni kuzatish mumkin [2,3,5].

Maqolaning maqsadi. Yosh futbolchilarni dastlabki ixtisoslashuv bosqichidagi jismoniy tayyorgarligini blokli-modulli tuzish uslubiylatini ishlab chiqish va tajribalarda asoslash.

Materiallar va uslublar. Sport nazariyasi va amaliyotida ko'p yillik mashg'ulot jarayoni bir nechta bosqichlarda tashkil topgan bo'lib, ular ma'lum darajali bog'liqlik va ketma-ketlikka ega [10]:

- dastlabki sport tayyorgarligi;
- dastlabki ixtisoslashuv;
- chuqurlashtirilgan tayyorgarlik;
- sport takomillashuvi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili: Yoshlik davrida suyak to'qimasini jadal o'sishi sodir bo'ladi. 17-18 yoshga kelib nafaqat bo'yni o'sishi, balki uzun suyaklarning suyaklanishi ham tugallanadi. 15-16 yoshda umurtqa pog'onasining yuqori va pastki suyaklarini (bo'g'inlarini), to'shni suyaklanishi va uni qovurg'alar bilan qo'shib o'sishi boshlanadi. Umurtqa pog'onasi ancha mustahkamlashadi, ko'krak qafasi esa, kuchli rivojlanishida davom etadi, bu yoshlarda, ular deformatsiyaga kam uchraydi va ancha darajadagi yuklamalarga ham chidamli bo'ladi. 17-18 yoshga kelib tos suyaklarini qo'shib o'sish jarayoni yakunlanadi, lekin ularning to'liq suyaklanishi 20-25 yoshda sodir bo'ladi. Suyaklanish jarayoni juda uzoq davom etadi, u, organizmni rivojlanishini barcha bosqichlarida sodir bo'ladi va 20-25 yoshga kelib yakunlanadi. Skelet mushaklari 15 yoshdan to 18 yoshgacha ortishida davom etadi va funksional jihatdan takomillashadi. Suyaklar bu davrda, tana massasiga nisbatan 43-44 %ni tashkil qiladi. 14-16 yoshga kelib skelet mushaklari va bo'g'in bog'lamlari apparati rivojlanishining yuqori darajasiga yetadi. Shu bilan birga, mushak tolalarining ko'ndalangligi, alohida mushaklarning vazni ortadi, birlashtiruvchi to'qima strukturalari kuchli rivojlaandi.

Ushbu jarayonlar 20-22 yoshga kelib to'liq yakunlanadi (V.B, Shvars, S.V. Xrushev, 1984).

Futbol bilan shug'ullanadigan va shug'ullanmaydigan 10 yoshdan to 14 yoshgacha bo'lgan guruhlardagi bolalarni bir qator morfologik belgilari bo'yicha qiyosiy tahlil qilish Ye.Savostyanovoy va Ye.Titovoy (1999) quyidagilarni ko'rsatgan.

Yuqorida keltirilgan yoshdagi bolalarning tana uzunligi futbol bilan shug'ullanadigan bolalarda katta bo'lgan, bunda, eng katta farq 10 va 14 yoshdagilarda kuzatilgan. Futbol bilan shug'ullanadigan bolalarning tana uzunligini ortishi futbol bilan shug'ullanmaydigan bolalarnikiga nisbatan notekis sodir bo'ladi:

- 10-11 yoshda eng kichik (futbol bilan shug'ullanmaydigan bolalarnikiga nisbatan ancha past) o'sish kuzatiladi, bu, organizmni bu yoshda va oldingi yoshlarda yuklamalarga adaptatsiya bo'lishi bilan bog'liq bo'lsa kerak;
- 11-12 yoshda tana uzunligini shiddatli o'sishi boshlanadi va futbol bilan shug'ullanadigan va shug'ullanmaydigan bolalar o'sish sur'atlari bir-biriga mos keladi;
- 13-14 yoshda futbol bilan shug'ullanadigan bolalarni tana uzunligini o'sish sur'atlari futbol bilan shug'ullanmaydigan bolalarnikidan yuqori bo'ladi.

Shunday qilib, yosh futbolchilarda tanasi uzunligini o'sishida ikkita sakrash holatlari kuzatiladi – 11-12 yoshda va 13-14 yoshda, bu davrda futbol bilan shug'ullanmaydigan bolalarda o'sish sur'ati bir maromda o'tadi.

Futbol bilan shug'ullanadigan bolalar oyoqlarining o'sishi xuddi tana uzunligini o'sishi kabi sodir bo'ladi: 10-11 yoshda sekin o'sadi, 11-12 yoshda o'sish sur'ati sakrab ro'y beradi va 13-14 yoshda oyoqlarini o'sishi yanada yorqin ifodalanadi.

Tadqiqot metodologiyasi: Ko'pyillik mashg'ulot jarayoni bir nechta bosqichlarda tashkil topgan bo'lib, ular ma'lum darajadagi ketma-ketlikka ega:

- dastlabki sport tayyorgarligi;
- dastlabki ixtisoslashuv;
- chuqurlashtirilgan tayyorgarlik;
- sportda takomillashuv.

Agarda, tayyorgarlikning barcha bosqichlariga qisqa tavsif berilsa, unda, birinchi bosqichda tayyorgarlik vositalarini mashqlar va o'yinlarning eng keng doirasini qamrab olishi kerakligini aytish lozim. Tayyorgarlik, ko'psonli zaruriy sifatlarning bittasiga spetsifik ta'sir qilishni istisno qiladi.

O'rgatishning ikkinchi va uchinchi bosqichlarida futbolga taalluqli qobiliyatlarni va futbol potensialini alohida texnik elementlar va usullarni o'rganish va mustahkamlash bilan shakllantirish sodir bo'ladi. futbolchi o'yindagi texnik va harakat vazifalarini xal qilishi uchun mustahkam ko'nikmalarni egallashi va barqarorlashtirishi zarur. To'rtinchi – takomillashtirish bosqichning vazifalari – texnik va taktik ko'nikmalar bazasida o'zlashtirilgan jismoniy potensialni ta'minlashdan iborat. Oldingi bosqichlarda erishilgan barcha sifatlarni takomillashtirish hamda futbolchilarni o'yin paytida individual imkoniyatlarini amalga oshirish (G.V.Monakov, 2000).

Futbolchilarning ko'pyillik mashg'ulotlarini tamoyillari yoshga oid chegaralar bilan aniqlanadi. Agarda, yuqorida keltirilgan chegaralar yoshi bo'yicha shartli ravishda belgilansa, unda taxminan quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

- dastlabki sport tayyorgarlik – 8-12 yosh;
- dastlabki ixtisoslashuv – 13-14;
- chuqurlashtirilgan tayyorgarlik – 15-16 yosh;
- sportda takomillashuv – 17-18 yosh.

Tasniflagich birmuncha shartli va tayyorgarlikning har xil bosqichlarida rejalashtirish paytida farqni ancha aniq ko'rish uchun zarur. Bunday tabaqalashtirilgan yondashuv tayyorgarlikning bosqichma-bosqich va yillik bosqichlarida prinsipial farqni ko'rish uchun zarur. Eng asosiysi – ko'p yillik rejalashtirishda strategik jihatdan to'g'ri orientir olish uchun maqsadlarni sifatli farqini ko'rishdan iborat bo'lsa kerak.

Rejalashtirish mashg'ulot jarayonini boshqarishning asosiy elementlaridan biri hisoblanadi.

Rejalashtirishdan maqsad – organizmni ko'p yillik rejalashtirishda qiynalmasdan shakllanishini ta'minlashdan iborat.

Mashg'ulotlarni rejalashtirish quyidagilar bilan belgilanadi:

- yillik siklda qo'yilgan vazifalar bilan;
- sport formasini shakllantirish va rivojlantirish qonuniyatlari bilan;
- davriylashtirish bilan;
- sport musobaqalari taqvimini bilan.

Tahlil va natijalar: Mashg'ulot ishini blokli-modulli asosda tuzish texnologiyasini samaradorligini aniqlash maqsadida yosh futbolchilarning

dastlabki ixtisoslashuvi bosqichida butun tayyorgarlik davrini qamrab olgan pedagogik tajriba o'tkazildi.

Pedagogik tajriba doirasida amalga oshirilgan mashg'ulot jarayonining asosiy vazifasi – yosh sportchilarning umumiy jismoniy va funksional tayyorgarligini oshirish hisoblandi.

Tajribaviy mashg'ulot natijasida umumiy va maxsus ishchanlik qobiliyatini sezilarli darajada o'sishi va tajriba guruhi futbolchilarining jismoniy tayyorgarligini yuklamalarni tanlash va optimal uyg'unlashtirish hisobiga, ularni o'yin amplusini, yoshiga oid va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda oshirish taxmin qilindi.

Futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi va 13 yoshdagi tayyorgarligi darajalari deyarli bir xildagi ikkita guruh shakllantirildi (nazorat guruhi – 20 kishi va tajriba guruhi – 19 kishi).

Undan tashqari, uzoq muddatli adaptatsiyani rivojlanishi darajasini, organizmning vegetativ tizimini tejamkorligi va samaradorligi ko'rsatkichi sifatida tinch holatdagi yurak qmsqarishlari chastotasi (tinch holatdagi YuQCh) va o'pkaning tiriklik sig'imi (O'TS) ko'rsatkichlari aniqlangan. harakat reaksiyasi vaqti (HRV), ko'proq futbolchilarning maxsus faoliyati samaradorligini belgilovchi, markaziy asab tizimining funksional holati ko'rsatkichi sifatida aniqlangan va ko'rib chiqilgan (A.A.Suchilin, 1981; A.I.Shamardin, 2000).

Olingan natijalar variatsion statistika usullarini qo'llash bilan qayta ishlangan, taqqoslanadigan o'rtacha kattaliklar farqining ishonchligi belgilarning mezonlari bilan baholangan.

Tajriba mashg'ulotlaridan oldin va keyin nazorat va tajriba guruhlarida amalga oshirilgan nazorat sinovlari jarayonida qayd qilingan futbolchilarning jismoniy tarbiyasi ko'rsatkichlari 1-jadvalda keltirilgan.

Tajriba mashg'ulotlari natijasida tayyorgarlik bosqichi davrida tajriba guruhi yosh futbolchilarida jismoniy va funksional tayyorgarliklarini va jismoniy ishchanlik qobiliyatlarini sezilarli darajadagi o'sishi sodir bo'lgan. Bu, o'rganilgan ko'rsatkichlarning ko'pchiligini ortishida ifodalangan (1- va 2-jadvallarga qarang).

1-jadval

Ko'rsatkichlar	Tajriba guruhi, (n=20)		%	Nazorat guruhi, (n=19)		%
	Tajriba boshida	Tajriba yakunida		Tajriba boshida	Tajriba yakunida	
Yugurish 30 m joyidan turib, sek	4,81±0,06	4,45±0,07**	-7,6	5,11 ±0,09	4,91±0,08**	- 4,0
Mokisimon yugurish 3x30 m, sek	17,3±0,2	16,3±0,2**	-5,8	17,3±0,1	16,7±0,1**	- 3,1
6 minutlik yugurish, m	1315,5±26,5	1440,3±23,2**	9,5	1256,3±17,0	1315,0 ±16,2**	4,7
Joyidan turib uzunlikka sakrash, sm	181,0±1,3	197,8±4,7**	9,3	171,1±4,5	177,9±4,2**	4,0
Uch xatlab sakrash, m	5,07±0,05	5,90±0,14**	10,4	5,47±0,05	5,76±0,06**	5,4

Harakat tayyorgarligi ko'rsatkichlari ikkala guruh yosh futbolchilarida statistik jihatdan ishonchli. Shu bilan birga, tajriba guruhi futbolchilarida asosiy harakat testlaridagi ko'rsatkichlarni yaxshilanishi ancha darajada yuqori bo'lgan

(1-jadvalga qarang). Masalan, umumiy chidamlilikni aks etuvchi Kuperning modifikatsiyalangan testidagi ko'rsatkichlarning kattaligi tajriba guruhida 9,5 %ga ortgan, nazorat guruhida ushbu ko'rsatkich – 4,7%ni tashkil qilgan.

Tajriba mashg'ulotlari natijasida yosh futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlarining o'zgarishi ($X \pm m$).

Tezkorlik imkoniyatlari (test – 30 m yugurish) tajriba guruhida 7,6 %ga , nazorat guruhida – 4,0 %ni tashkil qilgan.

Tezkor-kuch imkoniyatlari ko'rsatkichlari tajriba guruhida “Joyidan turib uzunlikka sakrash” va “Uch xatlab sakrash” testlarida mos ravishda 9,3 va 10,4 % ga, nazorat guruhida esa – 4,0 va 5,4 %ga yaxshilangan.

Jismoniy ishchanlik qobiliyati va funksional tayyorgarlik ko'rsatkichlar dinamikasi nazorat guruhida sezilarli o'zgarmagan, tajriba guruhida esa, ushbu parametrlarning ortishi eng sezilarli darajada va statistik ishonchli bo'lgan (2-jadvalga qarang).

Masalan, tajriba guruhida ishchanlik qobiliyati darajasi PWC170 testida absolyut hamda nisbiy birliklarda, mos ravishda 10,6 va 9,7 % ($p < 0,01$) birlikka ortgan. Bunda, nazorat guruhida ushbu kattaliklar mos ravishda 3,3 va 5,5% ($p > 0,05$) birlikka ortgan.

Aerob mahsuldorlik tajriba guruhida 5,5%ga (MPK) va 5,6%ga (MPK/vazn), nazorat guruhida mos ravishda - 2,3 va 3,6%ga ortgan.

Funksiya qilishning tejamkorligi ko'rsatkichi va uzoq muddatli adaptatsiya (tinch holatdagi YuQCh) darajasi tajriba guruhida 6,8%ga, nazorat guruhida esa faqatgina 0,7%ga pasaygan.

Tajriba mashg'ulotlari natijasida tajriba guruhida o'pkaning tiriklik sig'imi ko'rsatkichi sezilarli darajada 25,5 %ga $R < 0,01$, nazorat guruhida esa faqat 7,9%ga ($p > 0,05$) ortgan. Mazkur holatni, biz, yosh futbolchilarning umumiy tayyorgarligi bosqichidagi mashg'ulotlarida nafas mashqlarini tizimli qo'llanilishi bilan bog'laymiz.

Tajriba mashg'ulotlari natijasida yosh futbolchilarda jismoniy ishchanlik qobiliyati va funksional tayyorgarlik ko'rsatkichlari dinamikasi, ($X \pm sh$)

Ko'rsatkichlar	Tajriba guruhi, (n=20)			Nazorat guruhi, (n=19)		
	Tajriba boshida	Tajriba yakunida	%	Tajriba boshida	Tajriba yakunida	o/ o
PWC₁₇₀, kgm/min	910,1 $\pm$ 26,4	1006,4 $\pm$ 23,7**	10,6	885,8 $\pm$ 18,8	915,1 $\pm$ 12,8	3,3
PWC₁₇₀/ves, kgm/min/kg	19,2 $\pm$ 0,6	21,2 $\pm$ 0,6**	9,7	18,1 $\pm$ 0,7	19,1 $\pm$ 0,4	5,5
O'TS, ml/min	2787,2 $\pm$ 44,9	2939,7 $\pm$ 44,5**	5,5	2732,7 $\pm$ 31,9	2795,6 $\pm$ 21,8	2,3
O'TS/ves, ml/min/kg	59,2 $\pm$ 1,7	62,5 $\pm$ 1,7**	5,6	56,4 $\pm$ 1,7	58,4 $\pm$ 1,3	3,6
tinch holatdagi YuQCh, ud/min	71,1 $\pm$ 0,7	66,3 $\pm$ 0,7**	-6,8	72,7 $\pm$ 0,7	72,2 $\pm$ 0,6	-0,7
O'TS, ML	3730 $\pm$ 110	4685 $\pm$ 90**	25,5	3981 $\pm$ 102	3789 $\pm$ 120	7,9
HRV, ms	178,8 $\pm$ 5,7	158,7 $\pm$ 4,3**	-11,2	175,4 $\pm$ 4,9	168,9 $\pm$ 5,1	-3,7

Futbolchilarning funksional tayyorgarligi ko'rsatkichlarining yana bittasi – oddiy harakat reaksiyasi vaqti (HRV) tajriba guruhida juda sezilarli darajada ortgan (11,2 %, $p < 0,01$), nazorat guruhida esa faqatgina 3,7% ($p > 0,05$) ortgan.

Shuni aytish joizki, 1- va 2-jadvallarda keltirilgan tajriba mashg'ulotlaridan oldin va yakunida qayd qilingan jismoniy ishchanlik qobiliyati va funksional tayyorgarlik ko'rsatkichlari o'yin ixtisoslashuvini hisobga olmagan holda, o'rtachaga keltirilgan dinamikani aks etadi. Shu bilan birga, maxsus tayyorgarlik etapidagi mashg'ulot ishi shu ixtisoslashuvga mos ravishda tabaqalashtirilgan.

Xulosa Modulli-blokli tamoyil asosida mashg'ulot dasturini tuzish, ushbu mashg'ulot vositalarini ishlab chiqish paytida ma'lum bir strategiyani belgilaydi. Mashg'ulot jarayonida ustivor yo'nalganlikka ega bo'lgan u yoki bu vositalarni, yoki mashg'ulot vositalari bloklarini qo'llash tayyorgarlikning konkret etapi oldida turgan maqsad va vazifalar bilan belgilanadi.

1. Individuallik tamoyili, genetik moyillikka bog'liq bo'lgan jismoniy yuklamalarga adaptatsiya qilishga xilma xil (individual) qobiliyatlar bilan belgilanadi.

2. O'ziga xoslik tamoyili, jismoniy faoliyatning tipiga hamda bajariladigan jismoniy yuklamalarning xajmi va jadalligiga adaptatsiya bo'lish qobiliyati bilan belgilanadi.

3. Jismoniy mashg'ulot yuklamalarini to'xtatish tamoyili, qo'zg'atuvchini – jismoniy yuklamalarni to'xtatishi paytida tayyorgarlikni yo'qotish.

4. Progressiv ortiqcha yuklama – jismoniy yuklama progressiv ortib borishi kerak.

O'QUVCHILARNING MUSIQIY-ADABIY DIDINI RIVOJLANTIRISHDA TADBIRLARNING O'RNI

Muratova S.A.,

*Nizomiy nomidagi TDPU Musiqa nazariyasi va metodikasi kafedrasini
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy maktab o'quvchilarida musiqiy didni shakllantirish muammosining dolzarbligi asoslanadi, ta'lim tashkilotlari va madaniyat muassasalarining o'rganilayotgan jarayondagi ahamiyati va imkoniyatlari ochib beriladi. Hududdagi madaniy-ma'rifiy muhit imkoniyatlarini tavsiflab, muallif ta'lim va madaniyat muassasalari o'rtasidagi o'zaro hamkorlik zarurligiga e'tibor qaratadi; tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar majmuini asoslab beradi va boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqiy did asoslarini muvaffaqiyatli shakllantirishni ta'minlovchi qo'shma tadbirlarni tashkil etish jarayonida ularni amalga oshirishning amaliy tajribasini taqdim etadi.

Kalit so'zlar: musiqiy did, madaniy-ma'rifiy muhit, ta'lim tashkilotlari, madaniyat muassasalari, boshlang'ich sinf o'quvchilari.

РОЛЬ МЕРОПРИЯТИЙ В ФОРМИРОВАНИИ МУЗЫКАЛЬНОГО И ЛИТЕРАТУРНОГО ВКУСА СТУДЕНТОВ

Муратова С.А.,

*Преподаватель кафедры теории и методики музыки ТДПУ им.
Низами.*

Аннотация: В статье обосновывается актуальность проблемы формирования музыкального вкуса у современных школьников, раскрывается значение и возможности образовательных организаций и учреждений культуры в исследуемом процессе. Характеризуя потенциал культурно-образовательной среды региона, автор акцентирует внимание на необходимости взаимодействия учреждений образования и культуры; обосновывает комплекс организационно-педагогических условий и представляет практический опыт их реализации в процессе организации совместных мероприятий, обеспечивающих успешное формирование основ музыкального вкуса у обучающихся младших классов.

Ключевые слова: музыкальный вкус, культурно-образовательная среда, образовательные организации, учреждения культуры, обучающиеся младших классов.

THE ROLE OF EVENTS IN DEVELOPING STUDENTS' MUSICAL AND LITERARY TASTE

Muratova S.A.

*is a teacher of the Department of Music Theory and Methodology of TDPU
named after Nizomiy.*

Annotation: The article substantiates the relevance of the problem of the formation of musical taste among modern schoolchildren, reveals the significance and possibilities of educational organizations and cultural institutions in the process under study. Describing the potential of the cultural and educational environment of the region, the author focuses on the need for interaction between educational and cultural institutions; substantiates a set of organizational and pedagogical conditions and presents practical experience

of their implementation in the process of organizing joint events that ensure the successful formation of the foundations of musical taste among primary school students.

Key words: musical taste, cultural and educational environment, educational organizations, cultural institutions, primary school students.

Hozirgi vaqtda jamiyatning ijtimoiy-madaniy hayotida qayd etilayotgan innovatsion o'zgarishlar bola shaxsining rivojlanishiga turlicha ta'sir ko'rsatmoqda. Turli ma'lumotlarning mavjudligi munosabati bilan, bir tomondan, zamonaviy maktab o'quvchilarining intellektual rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratilsa, ikkinchi tomondan, ularning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi, estetik madaniyati va didini shakllantirish muammosi dolzarbdir. Bundan tashqari, musiqiy didning xilma-xil badiiy va estetik did sifatida mavjudligi nafaqat turli musiqalarni idrok etishdan quvonch va zavqlanishning rivojlangan qobiliyatini, balki axloqiy va estetik qadriyatlar tizimini shakllantirishni ham ta'kidlaydi.

Albatta, musiqiy va estetik tarbiyaning uyg'unligi barcha o'quvchilar uchun muhim, lekin ayniqsa, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarga muhtoj. Natijada paydo bo'lgan musiqiy taassurotlar, assotsiatsiyalar ularning xotirasida uzoq vaqt, ba'zan esa bir umr saqlanib qoladi, shuning uchun ilmiy manbalarda ta'kidlanganidek, musiqiy didni bolalikdan shakllantirish kerak va u qanchalik rivojlangan bo'lsa, bolaning shaxsiyati shunchalik rivojlanadi.

Kelajakda ularning rivojlangan did ko'rinishlari turli xil musiqiy ma'lumotlarda harakat qilish va musiqa san'atining eng yaxshi asarlaridan zavqlanish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Yosh o'quvchilarning musiqiy didini shakllantirish uchun qulay zamin nafaqat ma'lum bir ta'lim darajasiga erishishga, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirish va badiiy-estetik tarbiyalashga qaratilgan turli ta'lim va madaniyat muassasalari tomonidan ta'minlanadi.

Ta'kidlash joizki, o'quvchilarga umumiy musiqiy ta'lim beradigan umumta'lim muassasasi, bir tomondan, ma'naviy madaniyatning tashuvchisi sifatida shaxsni shakllantirsa, ikkinchi tomondan, uning faol o'zgartiruvchisi sifatida. Musiqiy did, asosan, san'atning bevosita ta'siri ostida shakllanadi va yetuk shaxsning estetik rivojlanishining muhim ko'rsatkichidir. Bu tug'ma emas, u tajriba bilan orttirilgan, uni shakllantirishda asosiy narsa bolalarning musiqaga hissiy sezgirligini uyg'otish, asarda xiyonat qilingan va ko'rsatilgan his-tuyg'ularni his qilish qobiliyatidir va ular ijobiy va salbiy bo'lishi mumkin. bolaning ruhiy holatini va uning musiqaga munosabatini aks ettiradi. Musiqani idrok etish jarayonida estetik tuyg'ular paydo bo'ladi, bu musiqiy didning shakllanishining belgisidir. Albatta, umumiy musiqiy ta'lim jarayonida bolalar jarangli musiqa haqida o'z fikrlarini bildirish va shaxsiy musiqiy va didga bo'lgan qiziqishlarini asoslash uchun zarur bilimlarni egallashlari kerak. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, afsuski, bitta musiqa o'qituvchisi bugungi o'quvchini o'rab turgan zamonaviy musiqa muhitiga qarshi tura olmaydi. Shunga qaramay, musiqiy didni rivojlantirish zarur, chunki har bir yangi musiqa asari yangi tovushlar olamini ochib, o'quvchilarning ichki dunyosini boyitadi.

Ommaviy musiqiy ta'lim, umumta'lim muassasalaridan tashqari, madaniyat va qo'shimcha ta'lim muassasalarida ham amalga oshiriladi, bu nafaqat ijtimoiylashuv, balki yetuk shaxsni individuallashtirish muammolarini hal qiladigan maxsus madaniy ta'lim maydoni sifatida tavsiflanadi. ham uning musiqiy-ijodiy rivojlanishida, musiqa didi va umuman musiqa madaniyatining shakllanishida asosiy omil hisoblanadi.

Qo'shimcha ta'limning ustuvor maqsadi «talabalarni ijtimoiy o'zini o'zi belgilashda pedagogik qo'llab-quvvatlash, hayotga va kasbiy martaba uchun amaliy tayyorgarlik...». Ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, u bola shaxsining madaniy rivojlanishida boy potentsial imkoniyatlarga ega, shuning uchun «u ta'lim va bo'sh vaqt dasturlari uchun ijodiy variantlarni faolroq izlashi va o'zlashtirishi kerak». Bolalarning badiiy mayl va qobiliyatlarini ham kasbiy, ham umumiy madaniy jihatdan ro'yobga chiqarish, albatta, bolalar san'at maktablari, bolalar musiqa maktablarining asosiy afzalligi hisoblanadi. Shubhasiz, talabalar barcha musiqiy faoliyat jarayonida har tomonlama rivojlanishga erishadilar, ammo mubolag'asiz aytishimiz mumkinki, bu «Musiqiy adabiyot» bolalar musiqiy ta'limini rivojlantirish tizimining yaxlit intizomi bo'lib xizmat qiladi, bu nafaqat tinglovchining musiqiy madaniyatini kengaytirishga qaratilgan, balki ularni musiqiy tarbiyalaydi. did va ehtiyoj.

O'rganilayotgan jarayonda madaniyat muassasalarining faoliyati ham katta rol o'ynaydi, chunki u ma'naviy-madaniy ehtiyojlarni qondirish uchun sharoit yaratadi va shaxsning xulq-atvori motivlarini shakllantirishni ta'minlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aksariyat kichik shaharlar va qishloq aholi punktlarida aynan madaniyat markazlari aholining madaniy va dam olish faoliyatining asosiy tashkilotchilari bo'lib, aholining turli ijtimoiy, kasbiy va yosh guruhlari o'zaro munosabatlarini ta'minlaydi va hokazo. Bunday uyushmalar maktab o'quvchilari uchun an'anaviy dam olish maskani bo'lib, u erda nafaqat tengdoshlar bilan muloqot, balki qiziqish uchrashuvlari ham tashkil etiladi. Shubhasiz, insonning kundalik hayotida to'laqonli madaniy va dam olish muhiti zarur, chunki bu nafaqat go'zallik olami bilan aloqada bo'lishga, balki madaniyat va madaniyat qadriyatlariga o'z munosabatini tushunishga imkon beradi. san'at. Qo'shimcha qilamizki, bugungi maktab o'quvchilari, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tashkil etilgan madaniy-maishiy va dam olish muhiti katta ahamiyatga ega. Qulay sharoitlarda ular sotsializatsiya jarayonida faol ishtirok etadilar, o'zlarining qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish, bo'shashgan, hissiy rang-barang muhitda, musiqa san'atining turli janrlari va yo'nalishlari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Natijada, qo'shimcha ta'lim va madaniyat muassasalari, bir tomondan, ijtimoiy muhitning salbiy omillarining bolalarga ta'sirini oldini oluvchi yoki kamaytiradigan himoya funktsiyasini bajaradi, ikkinchi tomondan, ularning axloqiy va estetik barqarorligini shakllantiradi. ma'lum bir madaniy-ma'rifiy muhit.

«Madaniy-ma'rifiy muhit» hodisasi «madaniy muhit» va «ta'lim muhiti» tushunchalarining terminologik doirasini anglatadi. Ularning mohiyati va mazmuniga ko'ra, mintaqaning madaniy-ma'rifiy muhiti elementlarning kombinatsiyasi hisoblanadi: ta'lim tizimi (ta'lim muassasalari) va madaniy ob'ektlar (madaniy muassasalar, madaniy majmualar va boshqalar..). Ko'rinib turibdiki, umumiy musiqiy ta'limning o'zi kichik yoshdagi o'quvchilarning musiqiy didini shakllantirish muammosini hal qila olmaydi, shuning uchun qo'shimcha ta'lim va madaniyat muassasalarining ta'lim imkoniyatlaridan to'g'ri foydalanish juda muhimdir, buning natijasida talaba haqiqatan ham shunday bo'ladi. o'zining musiqiy qiziqishlari va ehtiyojlarini ro'yobga chiqarishda o'z ta'lim yo'nalishini aniqlay oladi. Qolaversa, ushbu muassasalar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik sharoitidagina maqsadli va tizimli ish olib borilgandagina nafaqat o'rganilayotgan jarayonning muvaffaqiyatiga erishish, balki, umuman olganda, ma'naviyat boy shaxsni tarbiyalashni ham ta'minlash mumkin. , estetik jihatdan rivojlangan shaxs, o'z faoliyatini ko'rsatishga qodir va o'zini eng to'liq amalga oshiradi. Buxoro shahrining madaniy-ma'rifiy muhiti

sharoitida kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining musiqiy didini shakllantirish kontekstida ta'lim va madaniyat muassasalarining o'zaro hamkorligining ayrim imkoniyatlarini belgilaymiz.

Ta'lim muassasalari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning innovatsion yondashuvlari va noan'anaviy shakllarini o'rganish turli tashkilotlarga umumiy manfaatlarni topish va aniq natijalarga erishish uchun birgalikda harakat qilish imkonini beradigan yaxlit madaniy-ma'rifiy makonni yaratish zarurligini tushunishga olib keladi. Va agar birinchi (ta'lim) o'zining izchilligi uchun qimmatli bo'lsa, ikkinchisi (madaniyat) yetuk shaxsning ijtimoiylashuv jarayonini individuallashtirish qobiliyatidir. Albatta, belgilangan muassasalar yaqin hamkorlikda bo'lishi kerak, chunki barcha o'qituvchilarning maqsadi bir - o'sib borayotgan shaxsni zamonaviy jamiyatda hayotga tayyorlash va faqat ularning faol hamkorligi yosh avlodni tarbiyalashning umumiy vazifalarini hal qilishga yordam beradi, bolalarning ijodiy va kognitiv faoliyatini rag'batlantirish, ularga hayotda yordam berish, kasbiy o'zini o'zi belgilash.

Yuqoridagilarni umumlashtirib, quyidagi pedagogik shartlar amalga oshirilsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida musiqiy didni shakllantirish jarayonini yaxshilash mumkin degan xulosaga keldik:

- ulardan birinchisi - musiqa san'ati vositasida tarbiyaviy omillarni integratsiyalashuviga yo'naltirilgan kompleks yondashuvni joriy etish - ko'rib chiqilayotgan muammo kontekstida uning amalga oshirilishi birligi va o'zaro bog'liqligini ta'minlash imkonini beradi. maqsadga erishishda ijtimoiy muhitning turli komponentlari. Bundan tashqari, musiqiy ta'lim va tarbiya (tashqi pedagogik ta'sir) va talabalarning musiqiy o'zini o'zi tarbiyalashning organik uyg'unligi bilan ijobiy natijaga erishiladi;

- ikkinchisi - musiqiy asarni idrok etish uchun qiymat-motivatsion muhitni faollashtirish - musiqiy idrok etish jarayonining noaniqligi bilan oqlanadi. Har bir inson musiqani o'zining hayotiy tajribasi, musiqa tinglash tajribasi, ijodiy tasavvurining boyligi bilan idrok etishini hisobga olib, aynan o'qituvchi-musiqachi bilan tizimli uchrashuvlarni malakali tashkil etishi zarur.

musiqa, bolalarni atrofdagi turli xil musiqiy ma'lumotlarda harakat qilishni o'rgatish. Ushbu ishning muvaffaqiyati musiqa tinglash uchun ma'lum bir kayfiyatga, hissiy holatga ta'sir qiluvchi motivatsion qiymatga bog'liq kichik talabaning tomoni va shaxsiy musiqiy tajribasini hozirgi va kelajak qadriyati sifatida qayta ko'rib chiqish orqali uning idrok etish jarayonini boshqarish;

- kichik yoshdagi o'quvchilarning musiqiy faoliyatini tashkil etishda shaxsga yo'naltirilgan pedagogik o'zaro ta'sirning turli shakllaridan foydalanish, bizning fikrimizcha, nafaqat musiqa ta'limining maqsad va vazifalariga erishishni ta'minlaydi, balki o'zaro hamkorlik jarayonida ham. yaratish, qulay ta'lim muhitini yaratish, ularning har biriga musiqa bilan muloqot qilish quvonchini his qilish imkoniyatini beradi. Kichik yoshdagi o'quvchilarning musiqiy didini shakllantirish jarayoni aniq individual xususiyatga ega ekanligini hisobga olib, bolalar musiqaning o'ziga xos xususiyatlarini, o'zlari uchun eng muhimini tanlash qobiliyatini aniqlashda yordamga muhtoj; Qolaversa, o'quvchilarning ongi va tuyg'ulariga ta'sir etuvchi musiqa madaniyatining eng yaxshi namunalarini o'rgatish, ya'ni musiqa san'atiga hissiy va qadriyat munosabatlarini tizimli ravishda shakllantirish juda muhim. Yuqorida ta'kidlanganidek, viloyatimizdagi ta'lim va madaniyat muassasalarining o'zni alohida, biroq ularning tashkiliy o'zaro hamkorligigina yirik sanoat markazlaridan uzoqda joylashganligi sababli o'quvchilarning madaniy rivojlanishidagi kamchiliklarning o'rnini to'ldirishi mumkin. Biz ko'rib chiqayotgan muammoning muvaffaqiyati talabalar va musiqa o'qituvchilarining faoliyatini tashkil etish bo'yicha qo'shma dasturlarni

ishlab chiqish bilan ta'minlanadi:

- musiqa ta'limining dolzarb muammolarini ochib beruvchi ilmiy-amaliy konferensiyalar va ilmiy-metodik seminarlarda tizimli ravishda qatnashish;
- umumiy va qo'shimcha ta'lim muassasalari o'qituvchi-musiqachilarining ochiq darslarida o'zaro qatnashish, yakuniy ijodiy kontsertlarni o'tkazish tajribasini umumlashtirish;

- turli ta'lim muassasalari talabalarining qo'shma madaniy-ijodiy tadbirlarda (musiqa olimpiadalari, tanlovlari, festivallari va boshqalar) faol ishtiroki.

ijodiy yoshlar va talabalar festivali, unda turli yoshdagi bolalar turli nominatsiyalar - umumta'lim maktablari, madaniyat muassasalari va qo'shimcha ta'lim o'quvchilari ishtirok etadi. Bunday qo'shma tadbirlar, albatta, ijrochilar o'rtasida ijodiy aloqalar o'rnatilishi, ularning ijodiy almashinuviga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, shahardagi boshlang'ich maktab o'quvchilari sinf rahbarlari bilan birgalikda ushbu tadbirlarda qatnashib, bir tomondan sinfdoshlarini qo'llab-quvvatlasa, ikkinchi tomondan, erkin muhitda musiqa san'atining turli yo'nalishlari va janrlari bilan yaqindan tanishmoqda. san'at. Madaniy muloqot, shahardagi mashhur ijrochilar, taniqli musiqa o'qituvchilari bilan uchrashuvlar, mahorat darslarida qatnashish nafaqat maktab o'quvchilarining musiqiy dunyoqarashini kengaytirishga, balki musiqa san'ati hodisalariga o'z qarashlarini qayta ko'rib chiqishga ham xizmat qilmoqda.

Talabalarga musiqiy ta'lim tizimining yagona maqsadi – “Maktab o'quvchilarining musiqiy madaniyatini ularning ma'naviy madaniyatining ajralmas qismi sifatida shakllantirish” musiqiy-ma'rifiy tarbiyani tashkil etuvchi “Talabalar filarmoniyasi” ijodiy birlashmasining maqsadi bejiz emas. shaharning turli ta'lim muassasalari talabalari uchun uchrashuvlar. Taklif etilayotgan tadbirlar oliy ta'lim muassasasi tomonidan boshlanganiga qaramay, yillik filarmoniya dasturini ishlab chiqishda umumiy ta'lim bo'yicha federal davlat ta'lim standartlari va qo'shimcha ta'limga federal davlat talablari qoidalari hisobga olinadi. Natijada, umumiy uslubiy yordam tanlanadi, uning maqsadlari asosiy ta'lim dasturlarini o'zlashtirishning rejalashtirilgan natijalariga erishishga qaratilgan: boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning musiqiy va eshitish tajribasini sifat jihatidan boyitish, ularning hissiy qobiliyatlarini rivojlantirish. soha, musiqiy qobiliyat va ijodkorlik. Musiqiy uchrashuvlar, asosan, suhbat-kontsert shaklida o'tkaziladi, ularning yo'nalishi turli mavzular bilan belgilanadi. Tushunarli shaklda yigitlar bastakorlar hayotiga oid qiziqarli faktlar bilan tanishadilar; yakkaxonlar, xorlar ijrosida turli musiqiy janr, uslub va yo'nalishdagi yorqin asarlar bilan tanishadi. Yosh o'quvchilarning hissiy sezgirligiga ta'sir ko'rsatadigan va umuman ularning badiiy va estetik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan qulay muhit, shuningdek, kamolotga erishgan shaxsning madaniy rivojlanishi uchun yaratilgan qulay muhit ham katta ahamiyatga ega. tinglovchilarning ongli musiqiy idroki.

Bolalar tengdoshlari ijrosida musiqa tinglash jarayonida unutilmas taassurotlar oladi. “Bolalardan bolalarga” nomli ana shunday mavzuli kontsert ham har yili universitet devorlarida o'tkaziladi, biroq shahrimizdagi bolalar san'at maktablarining quyi sinf o'quvchilarining birgalikdagi sa'y-harakatlari bilan tashkil etiladi. Konsert dasturlari klassiklarning musiqiy asarlari bilan bir qatorda tinglovchilarni o'z ona yurti ijrochi sozandalari va bastakorlarining ijodi bilan tanishtiradi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish, o'quvchilarni turli xil musiqiy faoliyatga jalb qilish har bir kishiga (ijrochiga ham, tinglovchiga ham) musiqa bilan muloqot qilish quvonchini his qilish imkoniyatini beradi. Voqealar rivoji navqiron avlodda abadiylikka intilish:

ezgulik, muhabbat, ezgu ishlar, xulq-atvor madaniyati, axloqiy g'oyalarni tarbiyalashdan iborat. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy didini shakllantirish uchun asos bo'lib, hissiy holatlar tajribasiga tayanish va ularni o'zi uchun qimmatli va shaxsan ahamiyatli deb bilishdir. Albatta, bunday konsertlarda "jonli ijro" jarayonida musiqa o'z mazmunining yangi semantik qirralarini ochadi.

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda shuni ta'kidlaymizki, musiqiy didni tarbiyalash, albatta, uzoq jarayon bo'lib, o'quvchilarning musiqiy san'atning haqiqiy qadriyatlari haqidagi g'oyalarini sabr-toqatli va uslubiy tarbiyalashga asoslanadi. Uningshakllanishining dastlabki bosqichi, tadqiqotimiz natijalari bilan tasdiqlangan, kamolotga erishgan shaxsni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega, chunki boshlang'ich maktab yoshida hissiy sezgirlikni rivojlantirish orqali musiqiy didning asoslari yaratiladi; musiqa, his-tuyg'ular, tafakkur va so'zni bir-biriga bog'lab, o'quvchilarning musiqaga bo'lgan qadriyat munosabati maqsadli rivojlantiriladi. Biz taklif qilgan pedagogik shartlarni amalga oshirish ko'rib chiqilayotgan jarayonni pedagogik jihatdan boshqariladigan jarayon sifatida aniqlash imkonini beradi, buning natijasi bolalarning musiqiy ongiga, ularning his-tuyg'ulari va his-tuyg'ulariga ta'sir qiladi. Bundan tashqari, ta'lim va madaniyat muassasalarining faol o'zaro hamkorligi nafaqat boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy salohiyatini ochib berish va o'z-o'zini takomillashtirish uchun sharoit yaratish, balki ularga o'zini anglay oladigan va tushunishga qodir shaxs sifatida ro'yobga chiqarishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmatov X, Norxo'jaev N, Mirraximov A "Musiqa" 2-sinf uchun darslik. G'.G'ulom nomidagi nashriyot. Matbaa ijodiy uyi. 2003 yil.
2. Nurmatov X, Norxo'jaev N, Mirraximov A "Musiqa" 3-sinf uchun darslik. G'.G'ulom nomidagi nashriyot. Matbaa ijodiy uyi. 2003 yil.
3. Ibroximov O, Ibroximov J, Botirov V "Musiqa" 4-sinf uchun darslik. G'.G'ulom nomidagi nashriyot. Matbaa ijodiy uyi. 2003 yil.
4. Do'stov S, Ro'ziev D "Maktabda o'quvchilarning milliy musiqa dastasini tashkil etish" O'zbekiston Tasviriy san'at muallimlar uyushmasi. Toshkent 1992 yil.
5. Миршоев Улутбек Музаффарович УЗБЕКСКИЙ МУЗЫКАЛЬНЫЙ ФОЛЬКЛОР И ЕГО ЖАНРОВАЯ СТРУКТУРА // Проблемы науки. 2021. №1 (60). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uzbekskiy-muzykalnyy-folklor-i-ego-zhanrovaya-struktura>.
6. Журабек Тураевич Ярашев МУЗЫКАЛЬНАЯ ТЕРАПИЯ // Scientific progress. 2021. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/muzykalnaya-terapiya>.

O'QUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI BAHOLASHNI TADQIQ QILISHNING NAZARIY ASOSLARI

Musayeva U. R.

Annotatsiya: Mazkur maqolada kompetensiya tushunchasining mazmun-mohiyati ochib berilgan. ta'lim oluvchilarda kasbiy kompetentlikni pedagogik jihatdan rivojlantirish yo'llari ko'rsatilgan. Bo'lajak o'qituvchilar uchun egallanishi mumkin bo'lgan pedagogik kompetentlikning rivojlanish darajasini aniqlaydigan kompetensiyalar majmuasi mazmuni yoritilgan.

Kalit so'zlar: kompetentlik, kasbiy kompetentlik, shaxsiy tajriba, texnologiyalar, amaliy faoliyat, rivojlantirish.

KIRISH. Yurtimizda faol, intiluvchan, iqtidorli va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega, zamonaviy bilim hamda kasblarni chuqur egallagan - bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchi bo'lgan yoshlarni voyaga yetkazish uchun barcha shart-sharoit va imkoniyatlar yaratilgan. Bugungi kunda fan va texnika rivoji ta'lim va uning natijalariga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirishni talab etmoqda. Shunga asosan, yangi avlod standartlarini yaratish pedagoglarning oldiga muhim vazifa qilib qo'yilmoqda. Hozirgi vaqtgacha yaratilgan davlat ta'lim standartlari tizimli-faoliyatli yondashuvga asoslangan, ya'ni ta'lim maskanlarining maqsadini bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish tarzida aniqlashtirishdan iborat edi. Shu bois yangi davlat ta'lim standartlarini o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan

kompetent-faoliyatli yondashuvga asoslanishdan kelib chiqqan holda belgilash talab etilmoqda. Chunki oliy ta'limda tashkil etilayotgan o'quv-tarbiya jarayonining mohiyati tinglovchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini rivojlantirish emas, balki bilimlarni axborot-verbal tarzda yetkazish, ko'nikma va malakalami shakllantirishdan iborat bo'lib qolmoqda.

Bunday reproduktiv tarzda o'zlashtirilgan ma'lumotlar tinglovchining amaliy faoliyat tajribasini rivojlantirishga yetarlicha imkon bermaydi. Oqibatda, talabalar juda ko'p axborotni behuda jamg'arilishi, ta'limning samarasi past ekani va uning real voqelikka mos kelmasligi kabi tafovutlar ko'zga tashlanmoqda. Aniqlik, o'quvchi real hayotdan uzoqlashib qolganidek, uning oldiga faqat ilgari to'plangan axborotlarnigina o'zlashtirish maqsadi qo'yilganidek tuyuladi.

ASOSIY QISM. Yuqoridagi dolzarb muammolarni bartaraf etish maqsadida, ta'lim jarayonlarini turli yangicha yondashuvlar asosida tashkil qilish maqsadga muvofiq sanaladi. Muxtaram prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev «Yoshlarimiz mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz» [1], degan fikrlari ham mustaqil O'zbekistonimiz yoshlarini erkin fikrlashni tarkib toptirishga qaratilayotgani ham e'tibordan holi emas. Shunday ekan biz o'qituvchilar hozirgi yangi davr talabi asosida darslarni tashkamonaviy yondashuvlar asosida tashkil qilishimiz oldimizdagi yuksak vazifalardan biridir.

Ushbu muammoli vaziyatdan chiqishning yagona yo'li - oliy ta'limda yangicha, ya'ni kompetent yondashuvni joriy etishdir. Kompetent yondashuv talabadan bilim va ko'nikmalarni alohida-alohida emas, balki yaxlitlikda egallashni talab etadi. Mazkur talab bilan bog'liqlikda, o'z navbatida, o'qitish metodlarini tanlash tizimi ham o'zgarishga uchraydi. O'qitish metodlarini

tanlash va amaliyotda qo'llash ta'lim jarayonida qo'yiladigan talablarga muvofiq keladigan kompetensiya va funksiyalarni takomillashtirishni talab etadi.

Ushbu muammoli vaziyatdan chiqishning yagona yo'li -oily ta'limda yangicha, ya'ni kompetent yondashuvni joriy etishdir. Kompetent yondashuv tinglovchidan bilim va ko'nikmalarni alohida-alohida emas, balki yaxlitlikda egallashni talab etadi. Mazkur talab bilan bog'liqlikda, o'z navbatida, o'qitish metodlarini tanlash tizimi ham o'zgarishga uchraydi. O'qitish metodlarini tanlash va amaliyotda qo'llash ta'lim jarayonida qo'yiladigan talablarga muvofiq keladigan kompetensiya va funksiyalarni takomillashtirishni talab etadi.

Kompetent yondashuv oliy ta'limni modernizatsiyalash nuqtayi nazaridan yangi pedagogik voqelik hisoblanadi. Mazkur yondashuv doirasida amaliy faoliyat tajribasi, kompetensiya va kompetentlikni didaktik birliklar sifatida ko'rib chiqish hamda

ta'limning an'anaviy uch elementi (triada) - «bilim - ko'nikma - malaka»ni oltita birlik (sekstet) - «bilim - ko'nikma - malaka - amaliy faoliyat tajribasi - kompetensiya - kompetentlik» tarzida tahlil qilish talab etiladi. Dastlab «kompetensiya» tushunchasining mohiyatini aniqlashtirib olish zarur. Kompetensiya (lotincha so'z bo'lib, erishaman, to'g'ri kelaman ma'nolarini bildiradi) - sub'yektning maqsadni qo'yish hamda unga erishish uchun tashqi va ichki xaziralarni samarali amalga oshirishga tayyorgarligi, boshqacha qilib aytganda, bu sub'yektning muayyan faoliyat obyekti bilan bog'liq muammolarni muvaffaqiyatli hal etishga doir shaxsiy qobiliyatidir. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, «kompetensiya» tushunchasiga berilgan aksariyat ta'riflar kasbiy ta'lim, kasbiy faoliyat bilan bog'liqlikda bayon etilgan. Biroq umumiy o'rta ta'lim bilan bog'liqlikda mazkur tushuncha innovatsiya tavsifiga ega bo'lganligi sababli, uning mohiyatini aniqlashtirishga alohida ehtiyoj mavjud.

Kompetensiya - lotincha «Competentia» so'z bo'lib, o'zbek tilidagi lug'aviy ma'nosi «inson yaxshi biladigan», «tajribaga ega bo'lgan» kabi ma'nolarni bildiradi.

Kompetentlik - biron bir ishni samarali qila olish qobiliyati, ishni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati, aniq ishchi funksiyalarni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati [2].

Kasbiy kompetentlik - mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishidir [2].

L.M.Mitina pedagogik kompetentlik - deganda predmet haqidagi bilimlar, o'qitish metodikasi va didaktikasi, pedagogik muloqot ko'nikma va malakasi, shuningdek o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini takomillashtirish, o'zo'zini amalga oshirish usullari va vositalarining uyg'un birlashishini tushungan [3].

U pedagogik kompetentlik tuzilmasida quyidagi uchta tashkil etuvchini ajratgan: faoliyatli, kommunikativ va shaxsiy. L.M.Mitina tomonidan taklif etilgan pedagogik kompetentlikni tuzilmalashtirishdan kelib chiqqan holda, biz, bo'lajak mutaxassislar uchun egallanish darajasi pedagogik kompetentlikning rivojlanish darajasini aniqlaydigan quyidagi kompetensiyalar majmuasi yetarli va zarur deb hisoblaymiz:

- faoliyatli yoki maxsus kompetensiya (bilim, ko'nikma, malaka va pedagogik faoliyatni amalga oshirishning individual usullari);
- shaxsiy yoki kasbiy kompetensiya (kasbiy o'z-o'zini takomillashtirish va o'z-o'zini amalga oshirishga oid bilim, ko'nikma va malakalar);
- kommunikativ kompetensiya (pedagogik faoliyatni ijodiy amalga oshirishga oid bilim, ko'nikma va malaka)

Professionallik va kompetentlik tushunchalari umumiy xususiyatlarga ega. Shuni ta'kidlash kerakki, har doim ham belgilangan talablar va standartlarga to'liq mos keladigan odamlar chinakam professionallar bo'lavermaydi, sabab, ba'zilar

bilimlarni amalda qanday qo'llashni bilishmaydi, demak, bunday pedagogik faoliyat samarasiz bo'lib qolaveradi.

Kasbiy pedagogik kompetensiyalarni alohida turlarga ajratish maqsadga muvofiqdir:

- maxsus pedagogik kompetensiya;
- pedagogik faoliyatni zarur darajada amalga oshirish uchun yetarli ma'lumotga ega bo'lish. Bundan tashqari, pedagogning o'z kasbiy darajasini munosib baholay olishi va mutaxassis sifatida o'z rivojlanishini belgilash qobiliyati ushbu turga bog'liq;

- ijtimoiy pedagogik kompetensiya;
- ijtimoiy vakolat darajasi pedagogning hamkasblari bilan munosabatlarni samarali qurishi, birgalikdagi harakatlarni rejalashtirish qobiliyatini belgilaydi. Samarali aloqa ko'nikmalari, pedagogik madaniyat va ish natijalari uchun javobgarlik;

- bularning barchasi ijtimoiy pedagogik kompetensiya tushunchasiga kiritilgan;

- shaxsiy pedagogik kompetensiya;
- bu pedagogik ishni oqilona tashkil etish qobiliyati bo'lib, vaqtni boshqarish, shaxsiy o'sishga intilish uning asosiy tarkibiy qismlaridir [4-30].

Shaxsiy pedagogik kompetensiyaning yuqori darajasi ega bo'lgan ishchilar charchashga kamroq moyil, vaqt bosimida ishlashga qodir.

O'QITUVCHINING KASBIY KOMPETENTLIK SIFATLARI

1 O'quvchilarda motivatsiyani shakllantirish

2 Ta'lim jarayonini rejalashtirish, baholash, qayta aloqani o'rnatish

3 Axborot kommunikatsiya texnologiyalarini bilish

4 O'z ustida ishlash

5 Pedagogika va psixologiyaga oid bilimlarga ega bo'lish

6 O'z fanini mukammal bilish

7 Ta'lim muhitiga yangilik kiritishi

Kasbiy kompetentlikning tarkibiga kasbiy faoliyatdagi kompetentlik, kasbiy muloqotdagi kompetentlik, mutaxassisning o'z kasbini nomoyon eta olishdagi kompetentligini kiritish mumkin.

Kompetentlik nima ekanligini tushungandan so'ng, uning darajalarini aniqlash qiyinchilik tug'dirmaydi. Kompetentlik modelini yaratish bo'yicha quyidagi algoritmnı taklif etishimiz mumkin:

1-bosqich lavozim yo'riqnomasini ishlab chiqish. Ushbu bosqichda lavozim uchun zarur bo'lgan kompetensiyalar turlarini aniq ko'rsatish muhimdir.

2-bosqich tekshirish sur'atini aniqlash. Bu ta'lim muassasasining o'ziga xos xususiyatlariga va kadrlar almashinuviga bog'liq.

3-bosqich har bir o'rin uchun taqqoslash asosida sinov yoki imtihonni o'tkazish tartibini tasdiqlash.

4-bosqich sinov yoki imtihondan o'tish.

5-bosqich ma'lumotlarni tahlil qilish va ularni tizimga keltirish.

6-bosqich baholash natijalari to'g'risida qaror qabul qilish: qo'shimcha o'qishga yuborish, boshqa lavozimga o'tish, ishdan bo'shatish.

7-bosqich hisobot davrida ta'lim muassasasining vakolati va ishini baholash samaradorligini yakuniy tahlilini qilish.

8-bosqich xavf-xatar va to'siqlar bo'yicha ish namunasini to'liq ishlab chiqish.

A.A. Derkach tomonidan kasbiy muloqatdagi kompetentlikning

- kommunikativlik yoki muloqotchanlik kompetentligi (kasbdoshlar bilan muloqot qila olish qobiliyati),

- ijtimoiy-perseptiv kompetentlik (boshqa kishilarni idrok qilish va baholay olish qobiliyati), differensial va psixologik kompetentlik (insonlar o'rtasidagi individual psixologik tafovutlarni farqlay olish),

- diagnostik kompetentlik (boshqa kishilarga xos bo'lgan xususiyatlarni o'rganish qobiliyati),

- axloqiy kompetentlik (shu kasb taqozo etadigan odob-axloq normalariga rioya qilish),

- empatik kompetentlik (jamoaga a'zolariga hamdard bo'la olish, ularni to'g'ri tushunish va boshqa tarkibiy qismlari ajratib ko'rsatilgan).

Mutaxassisning ijtimoiy-perseptiv kompetentligi xususiyatlarining tuzilishi:

- boshqa kishilarni idrok qilish, tushunish va baholashning aniqliligi;

- ijtimoiy sub'yektlar bilan tizimli munosabat o'rnatish olish qobiliyatining mavjudligi;

- idrok qilinayotgan shaxsning xulq-atvori va xususiyatlarini fikran adekvat tarzda modellashtira olish;

- shaxslararo baholash jarayonida turli mezonlardan foydalana olish va boshqalar.

Bo'lajak mutaxassislarda kasbiy kompetentlikni shakllantirish uchun avvalo kuzatuvchanlik xususiyatining rivojlanishiga, ya'ni perseptiv, kognitiv, refleksiv, empativ, motivatsion va prognostik jihatlarining taraqqiy etishiga e'tibor qaratish lozim. Pedagogik faoliyat va muloqot jarayonida ijtimoiy-perseptiv kompetentlikka ega bo'lib borish uchun mutaxassis o'zida insonparvarlik, ijtimoiy-refleksiv, bilim hamda ko'nikmalar, ijobiy kasbiy «Men»- siymosi, ba'zi shaxsga xos sifatlar (intellekt, iroda, empatiya, kuzatuvchanlik, mehribonlik, hissiy bag'rikenglik va boshqalar)ni shakllantirishga oid mashg'ulotlar bilan shug'ullinishi maqsadga muvofiqdir.

Pedagogik-psixologik trening-seminar, ish o'yini, mahorat darsi va turli amaliy mashg'ulotlarga jalb qilish, malakaviy amaliyotning rolini oshirish, har bir talabaga o'zining pedagogik faoliyatga xos imkoniyatlari va mahoratini namoyon etishi

mumkin bo'lgan qulay sharoitlarni yaratib berish orqali unda ijtimoiy-perseptiv kompetentlikni shakllantirish mumkin. Buning uchun nafaqat shu sohaga oid bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishi, balki insonlar bilan muloqot o'rnatish texnikasini egallash, motivatsion sohani rivojlantirish, psixologik bilimdonligini oshirib borish, kasbiy faoliyatga psixologik jihatdan tayyorgarlik ko'rib borish lozim.

Kompetentlikni baholash mezonlari

Kompetentlikning tarkibiy qismlari Kompetentlikni baholash mezonlari

1. Tayyorgarlik Maxsus xususiyatlar, axborotni qabul qilish va qayta ishlash xususiyatlari, o'rganish qobiliyati, tipologik xususiyatlar va boshqalar

2. Bilim Kompetentlik, stereotiplar, bilim, kompetentlik bilan bog'liq bo'lgan o'rganishning ustunligi haqidagi tasavvurning mavjudligi

3. Tajriba Kompetentlikka yaqin yoki aynan unga mos keladigan masala va topshiriqlarni bajarish

4. Munosabat Kompetentlikni amalga oshirish yoki faoliyat kompetentligi bilan bog'liq holda o'ziga va boshqalarga nisbatan munosabatlarning shakllanishi

5. Muntazamlilik Kompetentlikka bog'liq amallarga «turtki»larni nazorat qilish qobiliyati, matonat, qat'iyat, sabrlilik, kompetentlikni amalga oshirish bilan bog'liq maqsadga erishishdagi to'siqlarni zabt etishga tayyorgarlik

Kompetentlikni namoyish qilishga tayyorgarlik darajasini quyidagi mezonlar bo'yicha aniqlash mumkin: o'z-o'zini rivojlantirish va o'zini namoyon etish g'oyasi, kasbiy yo'l tanlash, turmush qurish, farzandli bo'lishga nisbatan qaror qabul qila olishga tayyorgarlik, o'z hayotiga javob berishga tayyorlik, hayot yo'lini mustaqil tanlash, kasb sohasida ko'nikishlar hosil qilishga tayyorlik va boshqalar.

XULOSA. Xulosa qilib aytish lozimki shaxsga ta'lim va tarbiya berishda nafaqat ta'lim oluvchiga ta'limning yo'naltirilishi, balki o'qituvchining pedagogik faoliyatga psixologik tayyorligi muhimdir. Bunday hollarda o'qituvchining kasbiy kompetentlik darajasiga alohida e'tibor qaratishni talab etadi. Ta'lim tizimida kompetentli yondoshuv ta'lim islohatlarining konseptual asoslari sifatida qabul qilinishi, ta'lim tizimiga kompetentli yondoshuvning joriy etilishi ta'lim maqsadi, mazmuni, o'qitish shakli, o'qitish usullari, pedagogik va axborot texnologiyalari, nazorat usullarini hamda ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi roliga jiddiy o'zgarishlarni amalga oshirishni talab etadi. O'qituvchining kasbiy kompetentligini tarkib toptirish uchun pedagogik oliy ta'limda tub o'zgarishlarni amalga oshirish kerak. Oliy ta'lim Davlat ta'lim standarti, o'quv dasturi va darsliklarni takomillashtirish yo'nalishida muayyan ishlar olib borilayotgan bir paytda, mavjud an'anaviy mazmundan voz kechish qiyin kechsa-da, ta'lim mazmunini yanada aniqlashtirish lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Семина Е.А. (2010). Компетентностная модель выпускника педагогического вуза - будущего учителя математики. Альманах современной науки и образования. - № 5 (36). - С. 133-135.

2. Muslimov N.A., Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. (2013). Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. - T.: Fan va texnologiya nashriyoti.

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА С КОПИНГ-СТРАТЕГИЯМИ У СТУДЕНТОВ- МЕДИКОВ

*Мирзаева Шахло Рузмат кизи
Старший преподаватель кафедры
«Социальные науки, педагогика и психология»
Ташкентского педиатрического медицинского института
Узбекистан, Ташкент.*

Аннотация. Данная статья посвящается на исследование взаимосвязи эмоционального интеллекта с копинг-стратегиями у студентов-медиков, которое является важным направлением исследований в психологии и медицинском образовании. Результаты исследований показывают, что высокий уровень эмоционального интеллекта связан с использованием адаптивных копинг-стратегий и снижением уровня стресса у студентов-медиков. Кроме того, обучение адаптивным копинг-стратегиям может улучшить уровень эмоционального интеллекта у студентов-медиков, что приводит к улучшению их академической успеваемости и профессионального благополучия в будущем.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, копинг-стратегия, студенты-медики, стресс, адаптивные копинг-стратегии, обучение копинг-стратегиям, медицинское образование.

TALABA-SHIFOKORLARDA EMOTSIONAL INTELLEKTNING KOPING-STRATEGIYALAR BILAN O'ZARO BOG'LIQLIGINI O'RGANISH

*Мирзаева Шахло Рузмат қизи
Тошкент педиатрия тиббиёт институти
Ижтимоий фанлар, педагогика ва
психология кафедраси катта ўқитувчиси
Ўзбекистон, Тошкент ш.*

Annotatsiya. Ushbu maqola psixologiya va tibbiy ta'lim sohasidagi tadqiqotlarning muhim yo'nalishi bo'lgan tibbiyot oliygohi talabalarida emotsional intellektning koping-strategiyalari bilan bog'liqligini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, emotsional intellektning yuqori darajasi tibbiyot oliygohi talabalarida adaptiv koping-strategiyalaridan foydalanish va stress darajasini pasaytirish bilan bog'liq. Bundan tashqari, adaptiv koping-strategiyalarini o'rganish tibbiyot oliygohi talabalarining emotsional intellektini yaxshilashi mumkin, bu esa kelajakda akademik o'zlashtirish va kasbiy muvaffaqiyatni oshirishga olib keladi.

Kalit so'zlar: emotsional intellekt, koping-strategiya, tibbiyot talabalari, stress, adaptive koping-strategiyalari, koping-strategiyalarga o'rgatish, tibbiy ta'lim.

INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP OF EMOTIONAL INTELLIGENCE WITH COPING STRATEGIES IN MEDICAL STUDENTS

Mirzaeva Shakhlo Ruzmat kizi
Senior lecturer of the department
«Social Sciences, Pedagogy and Psychology»
of Tashkent Pediatric Medical Institute
Uzbekistan, Tashkent.

Annotation. This article is devoted to the study of the relationship of emotional intelligence with coping strategies in medical students, which is an important area of research in psychology and medical education. Research results reveal, that high levels of emotional intelligence are associated with the use of adaptive coping strategies and reduced stress levels in medical students. In addition, learning adaptive coping strategies can improve the emotional intelligence of medical students, leading to improved academic performance and professional well-being in the future.

Key words: emotional intelligence, coping strategy, medical students, stress, adaptive coping strategies, teaching coping strategies, medical education.

Введение. В современном мире студенты-медики сталкиваются с непрерывным интеллектуальным и эмоциональным стрессом, которое связано с высокими требованиями к учебе в медвузе. Для успешного справления с этими трудностями необходимо иметь не только высокую квалификацию и знания, но и эмоциональную стабильность и умение эффективно справляться со стрессом. Данная тема является актуальной, так как эмоциональный интеллект и копинг-стратегии являются ключевыми факторами для успешной учебной и профессиональной деятельности студентов-медиков в будущем. Это связано с тем, что медицинское обучение является интеллектуально и эмоционально трудным, а также медицинская профессия тоже является одной из самых стрессовых и требует высокого уровня эмоциональной стабильности и умения справляться с негативными эмоциями. Изучение исследователями и педагогами медвуза взаимосвязи между эмоциональным интеллектом и копинг-стратегиями у студентов-медиков помогает лучше понять, каким образом эти факторы взаимодействуют и как их развитие может помочь студентам-медикам в их профессиональной деятельности. А также результаты данного исследования может помочь студентам-медикам лучше понимать свои эмоции и улучшить свои навыки эмоциональной регуляции [1].

Кроме того, изучение взаимосвязи между эмоциональным интеллектом и копинг-стратегиями может помочь определить, какие стратегии копинга наиболее эффективны для студентов-медиков, и помочь им развивать эти навыки для более эффективного справления со стрессом и негативными эмоциями. Это может привести к улучшению качества медицинского образования и повышению качества медицинской помощи, которую будут предоставлять студенты-медики в будущем.

Наконец, изучение взаимосвязи между эмоциональным интеллектом и копинг-стратегиями может иметь практическую значимость для разработки программ подготовки педагогов медвуза и медицинских работников, которые будут способствовать развитию эмоциональной стабильности и улучшению навыков эмоциональной регуляции у студентов-медиков.

В результате исследования взаимосвязи эмоционального интеллекта с копинг-стратегией у студентов-медиков выявлены несколько научных новизн, таких как:

- предоставление новых данных о взаимосвязи между эмоциональным интеллектом и копинг-стратегиями у студентов-медиков может помочь лучше понимать, как эмоциональный интеллект влияет на способность студентов-медиков справляться со стрессом и трудными ситуациями.
- исследование может помочь выявить наиболее эффективные копинг-стратегии, которые могут быть применены студентами-медиками для улучшения их эмоционального благополучия и снижения уровня стресса.
- исследование может помочь определить, какие аспекты эмоционального интеллекта наиболее важны для успешного применения копинг-стратегий у студентов-медиков.
- исследование может также помочь определить, какие методы обучения копинг-стратегиям наиболее эффективны у студентов-медиков и как они могут быть интегрированы в медицинское образование.

Цель данной научной статьи заключается в исследовании взаимосвязи между эмоциональным интеллектом и копинг-стратегиями у студентов-медиков. В статье рассматриваются прежние исследования в данной области, а также приводятся результаты нового исследования. Основной задачей исследования является определение, каким образом эмоциональный интеллект влияет на выбор и использование копинг-стратегий у студентов-медиков, а также выявление наиболее эффективных копинг-стратегий для справления со стрессом и негативными эмоциями.

Методы исследования: для достижения цели исследования были использованы методы, такие как изучение и обзор литературы, теоретический анализ данных.

Обсуждение результатов исследования

В современном мире окружающая действительность изменяется с огромной скоростью, что зачастую затрудняет адаптацию человека к новым условиям. В результате возникает нехватка знаний, ресурсов и времени, что вызывает стресс. Для преодоления этого состояния необходимы навыки адекватного реагирования на стресс, готовность находить возможности к решению проблемных ситуаций и стрессоустойчивость, а также способность к адаптивной копинг-стратегии.

Копинг-стратегии (стратегии преодоления стресса) – это способы реакции (мысли, чувства и действия), которые люди используют для справления со стрессом. Понятие объединяет когнитивные, эмоциональные и поведенческие стратегии, которые используются, чтобы совладать со стрессами, и в общем случае, с психологическими трудными ситуациями обыденной жизни. Когда речь идет о реакциях человека на стрессоры, можно выделить два типа реакций: произвольные и непроизвольные. Непроизвольные реакции вызваны особенностями темперамента и приобретенными в ходе социализации действиями, которые стали привычными и автоматизированными. Сознательные стратегии, напротив, связаны с саморегуляцией и реализуются при определенных условиях. Во-первых, личность должна осознавать возникшие трудности. Во-вторых, человек должен знать, как справиться с конкретной ситуацией или обстоятельствами. И, наконец, в-третьих, личность должна уметь применить свои знания вовремя и корректно на практике.

Теоретические и практические аспекты адаптационного поведения

в стрессовой ситуации рассмотрены в научных трудах Г.Селье, Р.Лазаруса, С.Фолкмана, Т.Холмса, И.Р.Абитова, А.Ф.Бондаренко, Е.Ф.Дубова, Е.Р.Исаевой, А.Н.Коваленко, С.В.Фроловой, И.Ю.Елькиной и других. Впервые понятие копинг-стратегия появилась в 1984 году в рамках транзактной модели стресса, предложенной Р. Лазарусом и С. Фолкманом. Согласно этой модели, стресс и эмоции являются результатом взаимодействия среды и личности. Смысловое содержание эмоций зависит от контекста и оценки ситуации, а также взаимодействия ситуации и оценки.

Проблема адаптации в стрессовых ситуациях представлена рядом концепций, каждая из которых обладает высоким исследовательским потенциалом. С позиции Г.Селье, Ф.Е.Василюка, Ф.Б.Березина и др. изучение стратегии совладания со стрессом должно выстраиваться через призму психофизиологического подхода. Л.В.Корель в своих работах под адаптацией к социальной среде понимает процесс, включающий в себя приспособление через изменения моделей поведения, а также сознания, внутренних установок и ценностей личности [18].

Р. Лазарус и С. Фолкман рассматривают копинг в контексте транзакционной модели стресса, которая предполагает, что стресс и копинг формируются в социальной среде, где находится человек. В соответствии с этим подходом, стратегия совладания со стрессом заключается в изменении отношения к его источнику. Эффективность копинг-стратегии зависит от того, как человек воспринимает ситуацию.

Копинг-стратегия включает в себя усилия, направленные на регулирование эмоций, поведения, когнитивных и психофизиологических функций, возникающих в ответ на стрессовые ситуации. Главная цель копинг-стратегий заключается в выборе эффективных способов поведения в конкретной ситуации. Стратегии преодоления стресса зависят от пола, образования, возраста, состояния здоровья, характера стрессовой ситуации и личностных факторов. Кроме того, продуктивное использование эмоций помогает человеку эффективно решать проблемы, а неадаптивные стратегии совладания могут привести к невротизации личности.

В зарубежных исследованиях показано, что стратегии, используемые студентами в процессе обучения, имеют положительную связь с их академическими достижениями. Было обнаружено, что для студентов, демонстрирующих способность эффективно справляться с трудностями и использовать продуктивные копинг-стратегии, характерна более высокая успеваемость, чем у студентов, применяющих неадаптивные копинг-стратегии. Исследователи полагают, что на успешное решение учебных задач влияет умение студентов эффективно работать в ситуации, связанной с нервно-эмоциональным напряжением (устный или письменный ответ на экзамене, выступление с докладом и пр.), а также умение сотрудничать с преподавателем и одногруппниками в групповых проектах [18].

В 1990 году психологи П. Саловей и Ж. Майер сформулировали концепцию эмоционального интеллекта, которая основывается на успешном взаимодействии, которое включает умение устанавливать и поддерживать совместные, конструктивные и взаимно удовлетворяющие отношения. Исследователи предложили идею о том, что некоторые люди обладают способностью точно и эффективно обрабатывать эмоциональную информацию и использовать ее для регуляции деятельности и мыслительных операций более эффективно, чем другие. Р. Бар-Он

считает, что внутриличностная способность осознавать себя, понимать свои сильные и слабые стороны и продуктивно выражать свои чувства и мысли является основой эмоционального интеллекта. На межличностном уровне эмоциональный интеллект включает в себя способность осознавать эмоции, чувства и потребности других людей, а также устанавливать и поддерживать совместные, конструктивные и взаимно удовлетворяющие отношения [2, 5].

Наиболее популярной является концепция Д.В.Люсина, который рассматривает эмоциональный интеллект как когнитивную способность, которая включает в себя распознавание эмоционального переживания у себя или другого, идентификацию и вербальное выражение своих и чужих эмоций, установление причинно-следственных связей, регуляцию и контроль внешних и внутренних эмоциональных проявлений.

Существование множества подходов к определению сущности и содержания эмоционального интеллекта привело к появлению различных функциональных определений данного феномена. Обобщая наиболее известные концепции эмоционального интеллекта, можно выделить следующие его компоненты: способность осознавать и выражать собственные эмоции; способность идентифицировать эмоциональные состояния других людей; способность эффективно управлять своими эмоциями и эмоциями партнеров; способность поддерживать позитивные и снижать негативные эмоциональные состояния; способность реалистично и гибко справляться с текущей социальной ситуацией [18].

Согласно зарубежным исследованиям, люди с развитым эмоциональным интеллектом лучше адаптируются к изменениям в условиях, эффективно справляются со стрессом и давлением внешней среды, и часто оценивают свою жизнь как удовлетворительную. Это делает эмоциональный интеллект важным защитным механизмом для психического здоровья. Высокий уровень эмоционального интеллекта также играет важную роль в профессиональной деятельности, обеспечивая более эффективную коммуникацию, саморегуляцию, стрессоустойчивость, уменьшение влияния эмоциональных переживаний на результаты работы. Умение распознавать и управлять своими эмоциями, а также эмпатия и умение управлять эмоциями других людей, помогают в решении профессиональных задач и мотивации персонала. Эмоциональный интеллект также является важным фактором для успешной адаптации индивида и студентов-медиков к окружающей действительности [2, 5].

Копинг-стратегии могут включать в себя адаптивные, неадаптивные и комбинированные (частично или относительно адаптивные) методы. Адаптивные копинг-стратегии могут помочь личности справиться со стрессом и преодолеть трудности, тогда как неадаптивные стратегии могут ухудшить ситуацию и усугубить эмоциональное состояние.

Группы копинг-стратегий (адаптивные, неадаптивные и комбинированные) делятся на подвиды в зависимости от стиля [7].

1. Адаптивные копинг-стратегии включают поведенческие, когнитивные и эмоциональные подходы. При использовании поведенческих стратегий человек осуществляет активные действия для решения проблемы, либо с помощью окружающих. Когнитивные стратегии включают анализ сложившейся ситуации, сохранение самооценки на должном уровне, развитие самообладания и уверенности в себе. Эмоциональные стратегии

включают протест и оптимистический взгляд на происходящее вокруг.

2. Неадаптивные копинг-стратегии делятся на: поведенческие - попытка уйти от реальности, уединение, избегание трудностей в мыслях, отказ от решения проблемы; когнитивные - отсутствие веры в свои способности, растерянность, смирение, недооценка серьезности проблемы; эмоциональные - внушение чувства вины себе или окружающим, подавление чувств и эмоций, безнадежность, покорность обстоятельствам.

3. Комбинированные копинг-стратегии тоже включают различные подходы, например, поведенческие: попытки отстраниться от проблемы с помощью увлечений, прогулок, алкоголя; когнитивные: сравнение случившегося с ситуациями, которые произошли у других людей, сознательное превращение проблемы в испытание, которое можно преодолеть; и эмоциональное: желание возложить ответственность за решение проблемы на другого человека.

То, какие копинг-стратегии человек использует для борьбы со стрессом, легко выяснить, зная его индивидуально-личностные свойства [15].

В ходе исследования выявлены такие адаптивные копинг-стратегии для студентов-медиков, как:

1. Поиск социальной поддержки: студенты-медики могут общаться с близкими людьми (семья и друзья), чтобы получить эмоциональную поддержку, помощь и советы.

2. Планирование решения проблемы: это усилия, направленные на изменение ситуации и аналитический подход к решению проблемы.

3. Положительная переоценка: это усилия, направленные на поиск преимуществ в сложившейся ситуации.

4. Физическая активность, занятия спортом, йогой или другими видами физической активности помогут расслабиться и снизить уровень стресса.

5. Планирование времени (time-management) и уделение достаточного времени для отдыха и развлечений также влияет на сокращение уровня стресса.

6. Участие в группах поддержки и сотрудничество: присоединение к группам поддержки, где студенты-медики смогут общаться с людьми, которые проходят через похожие ситуации.

7. Получение профессиональной помощи: студенты-медики могут обратиться к психологам или другим специалистам за помощью в развитии адаптивных копинг-стратегий.

8. Ведение дневника: запись своих мыслей и эмоций в дневник может помочь осознать свои чувства и научиться лучше справляться со стрессом.

9. Упражнения по медитации также могут помочь сосредоточиться на настоящем моменте и снизить уровень тревоги.

Также существуют некоторые неадаптивные копинг-стратегии, которые иногда используются студентами-медиками:

1. Избегание проблемы. В этом случае студенты-медики пытаются избежать проблемы, но это не решит проблему и может только усугубить ситуацию.

2. Дистанцирование: это когнитивный процесс, направленный на отделение от ситуации и снижение ее значимости.

3. Агрессия. Студенты-медики проявляют агрессию в отношении других людей или же в отношении самих себя, что может привести к конфликтам и повышению уровня стресса.

4. Отрицание. Это проявляется отрицанием проблемы, что может

привести к ухудшению психического и физического здоровья студентов-медиков.

5. Самоунижение, самокритика и низкая самооценка, что может привести к повышению уровня тревоги и стресса.

6. Прокрастинация - откладывание дел на потом может привести к увеличению уровня стресса и ухудшению учебной и профессиональной деятельности.

7. Избыточный самоконтроль или принятие ответственности. Студенты-медики пытаются контролировать все аспекты своей жизни и принять чрезмерную ответственность, что приводит к увеличению уровня стресса и тревоги.

8. Курение, употребление алкоголя, наркотиков, таблеток. Это может привести к ухудшению физического и психического здоровья студентов-медиков, а также к ухудшению их учебной и профессиональной деятельности.

Обучение копинг-стратегиям студентов-медиков имеет большое значение, поскольку медицинская профессия характеризуется высоким уровнем стресса и требует высокой эмоциональной стабильности и умения справляться с негативными эмоциями. Это поможет студентам-медикам научиться эффективному управлению своими эмоциями и повышению своей эмоциональной стабильности. Кроме того, изучение копинг-стратегий может помочь студентам-медикам научиться управлять своей эмоциональной нагрузкой, что может повысить качество медицинской помощи, которую они будут предоставлять в будущем. Если студенты-медики не обучены эффективным и адаптивным копинг-стратегиям, они могут столкнуться с проблемами во время учебы и в будущем, когда будут работать в медицинской сфере [10].

Эмоциональный интеллект играет важную роль в обучении копинг-стратегиям студентов-медиков. Изучение этой взаимосвязи поможет улучшить эмоциональную стабильность и способность студентов-медиков справляться с негативными эмоциями, а также поможет определить наиболее эффективные способы обучения и поддержки студентов-медиков в развитии этих навыков. Например, можно организовывать тренинги по копинг-стратегиям, проводить индивидуальные консультации с психологами или другими специалистами, создавать группы поддержки, включать изучение копинг-стратегий в учебный план и использовать онлайн-ресурсы. В целом, развитие эмоционального интеллекта и копинг-стратегий может улучшить качество обучения и качество здравоохранения, которое будут предоставлять медицинские студенты в будущем [2, 5].

Были проведены множество исследований, в которых была изучена взаимосвязь между эмоциональным интеллектом и копинг-стратегиями у студентов-медиков. Например:

- исследование, проведенное в 2019 году в Индии, показало, что студенты-медики с более высоким уровнем эмоционального интеллекта использовали более адаптивные копинг-стратегии, такие как поиск поддержки у друзей или родственников, в то время как студенты с более низким уровнем эмоционального интеллекта использовали менее эффективные стратегии, такие как отрицание или уход от проблемы;

- исследование, проведенное в 2020 году в Турции, показало, что использование адаптивных копинг-стратегий было связано с более высоким уровнем эмоционального интеллекта и лучшими результатами в

обучении студентов-медиков;

- исследование, проведенное в 2018 году в США, показало, что студенты-медики, которые прошли тренинг по развитию эмоционального интеллекта, использовали более адаптивные копинг-стратегии и имели меньше стресса и более высокий уровень удовлетворенности жизнью;

- исследование, проведенное в 2017 году в Австралии, показало, что использование адаптивных копинг-стратегий было связано с более высоким уровнем эмоционального интеллекта и лучшей адаптацией к новым ситуациям у студентов-медиков.

Эти исследования демонстрируют, что эмоциональный интеллект и копинг-стратегии имеют тесную связь и что развитие эмоционального интеллекта может быть полезным для улучшения способности студентов-медиков справляться со стрессом и негативными эмоциями.

В исследованиях, проведенных ранее по изучению взаимосвязи эмоционального интеллекта и копинг-стратегий у студентов-медиков, выявлены некоторые научные гипотезы:

- высокий уровень эмоционального интеллекта у студентов-медиков связан с использованием адаптивных копинг-стратегий и снижением уровня стресса. Например, исследование, опубликованное в журнале «Medical Education Online» в 2019 году, показало, что студенты-медики с высоким уровнем эмоционального интеллекта использовали больше адаптивных копинг-стратегий, таких как планирование действий для принятия решений, чем студенты с низким уровнем эмоционального интеллекта;

- эмоциональный интеллект может влиять на выбор копинг-стратегий. Например, исследование, опубликованное в журнале «Journal of Clinical Nursing» в 2018 году, показало, что студенты-медики с высоким уровнем эмоционального интеллекта предпочитали использовать позитивные копинг-стратегии, такие как планирование действий для принятия решений, в то время как студенты с низким уровнем эмоционального интеллекта чаще использовали негативные копинг-стратегии, такие как избегание от проблемы.

- обучение адаптивным копинг-стратегиям может улучшить эмоциональный интеллект у студентов-медиков. Например, исследование, опубликованное в журнале «Journal of Medical Education and Development» в 2017 году, показало, что обучение студентов-медиков адаптивным копинг-стратегиям, таким как планирование действий для принятия решений, приводило к улучшению их эмоционального интеллекта и снижению уровня стресса.

- использование адаптивных копинг-стратегий может быть связано с улучшением академических результатов у студентов-медиков. Например, исследование, опубликованное в журнале «Medical Education Online» в 2018 году, показало, что студенты-медики, которые использовали более адаптивные копинг-стратегии, имели более высокие оценки за экзамены и более высокий уровень удовлетворенности своей учебой, чем студенты, которые использовали менее адаптивные копинг-стратегии.

В целом, ранее проведенные исследования свидетельствуют о том, что использование адаптивных копинг-стратегий может приводить к улучшению эмоционального благополучия и академических результатов у студентов-медиков.

Методы копинг-стратегий могут быть различными и могут включать

в себя как адаптивные, так и малоэффективные методы. Адаптивные копинг-стратегии могут помочь человеку справиться со стрессом и преодолеть трудности, тогда как малоэффективные стратегии могут ухудшить ситуацию и усугубить эмоциональное состояние. Примерами адаптивных копинг-стратегий могут быть поиск поддержки у друзей или семьи, физическая активность, медитация, написание дневника и т.д. Малоэффективные копинг-стратегии могут включать в себя употребление алкоголя или наркотиков, избегание проблемы, агрессию и т.д.

Важно отметить, что каждый человек уникален и может использовать свои собственные копинг-стратегии для справления со стрессом и трудностями. Кроме того, эффективность копинг-стратегий может зависеть от конкретной ситуации, поэтому важно научиться адаптировать свои копинг-стратегии в зависимости от обстоятельств.

В ходе исследования изучены ряд методов и подходов, которые могут помочь студентам-медикам научиться эффективным методам копинг-стратегий, такие как [10]:

1. Организация и проведение тренингов-семинаров по копинг-стратегиям: такие мероприятия могут помочь студентам-медикам понять, какие копинг-стратегии существуют, как они работают и как их можно применять в жизненных ситуациях. Тренинги и семинары могут проводиться как в формате лекций, так и в формате интерактивных занятий, включающих в себя дискуссии, упражнения и ролевые игры.

2. Индивидуальные консультации с психологами или другими специалистами: такие консультации могут помочь студентам-медикам разобраться в своих эмоциях и понять, какие копинг-стратегии могут быть наиболее эффективными для каждого конкретного случая. Это также может помочь студентам-медикам развить навыки эмоциональной регуляции и управления стрессом.

3. Создание групп поддержки: такие группы могут помочь студентам-медикам общаться друг с другом, обсуждать свои учебные и профессиональные проблемы, делиться опытом и поддерживать друг друга в трудных ситуациях. Это также может помочь студентам-медикам находить новые эффективные копинг-стратегии и укреплять свои навыки.

4. Включение копинг-стратегий в учебный план: такие стратегии могут быть включены в программу обучения и использоваться в качестве части учебных заданий и проектов. Например, студенты-медики могут быть задействованы в разработке и реализации программ по эффективному управлению стрессом и эмоциональной регуляции.

5. Использование онлайн-ресурсов: существует множество онлайн-ресурсов, которые могут помочь студентам-медикам овладеть эффективными методами копинг-стратегий, такими как приложения для медитации, онлайн курсы, онлайн-тренинги по управлению стрессом и эмоциональной регуляции, а также видеоуроки, блоги, книги и статьи на тему копинг-стратегий.

Важно отметить, что обучение эффективным копинг-стратегиям является процессом, который требует времени, терпения и практики. Однако, с помощью правильной поддержки и ресурсов, студенты-медики могут научиться управлять своими эмоциями и стрессом, что может помочь им стать более эффективными и успешными в своей профессии.

В заключении важно отметить, что исследование взаимосвязи эмоционального интеллекта с копинг-стратегией у студентов-медиков

имеет большое значение для успешного овладения профессией. Результаты исследования показали, что эмоциональный интеллект тесно связан с использованием адаптивных копинг-стратегий, которые могут помочь студентам-медикам лучше управлять своими эмоциями и стрессом. Кроме того, исследование выявило необходимость включения обучения эмоциональной регуляции и копинг-стратегиям в программы медицинского образования и создания поддерживающих групп для студентов-медиков. Наконец, результаты исследования могут быть использованы для разработки новых подходов к обучению, оценке знаний и поддержке студентов-медиков в развитии этих навыков, что может привести к улучшению качества медицинского образования и медицинской практики в целом.

Использованная литература

1. Mirzaeva Sh.R. Kasbiy pedagogika // O'quv qo'llanma; Mirzaeva Sh.R. / -T. «EFFECT-D» nashriyoti. 2022. -164 bet.
2. Mirzaeva Sh.R. The importance of studying emotional intelligence in medical students (2023) // Journal of Innovation, Creativity and Art (JICA), 2023: Special Issue: Интеграция искусства, гуманитарных наук и медицины как средство воспитания эмпатии и критического мышления у студентов, стр. 215-220
3. Sh.S.Shoyimova, M.K.Xoshimova, Sh.R.Mirzayeva, M.M.Qo'ziboyeva. Ta'lim texnologiyalari. Darslik. // – T.: «TURON-IQBOL», 2020. 264 bet
4. Sh.Shoyimova, Sh.Mirzayeva, U.Qarshiboyeva. Kasbiy ta'lim metodikasi. Darslik. // – Toshkent: «TURON-IQBOL», 2020. 240 bet
5. Shahlo Ruzmat kizi Mirzaeva, Shoyimova Shohista Sanakulovna, Dilnoza Akhrarovna Usta-Azizova, Gulnoza Tulaganova Olimjon kizi. Study of the problem of emotional intelligence in psychology // ANNALS OF FOREST RESEARCH Vol 65, №1 (2022), pages 7458-7463.
6. Shoyimova Sh.S., Mirzaeva N.A., Sh.R.Mirzaeva. Problems of the formation of professional qualities in medical students // International Journal of Aquatic Science, ISSN: 2008-8019, Vol 12, Issue 03, 2021, 2952-2963.
7. Карпова Я. Копинг-стратегии: как бороться со стрессом. <https://lifemotivation.online/razvitie-lichnosti/samorazvitie/koping-strategii>
8. Мирзаева Н.А., Шойимова Ш.С., Мирзаева Ш.Р. Формирование и развитие эмоционального интеллекта у детей дошкольного возраста // “Педиатрия” журналы 2020 йил 2-сон, 51-55 б.
9. Мирзаева Н.А., Шойимова Ш.С., Мирзаева Ш.Р. Особенности активных методов обучения в медицинских вузах // “Фан ва таълим: тиббиётнинг долзарб масалалари, ютуқлари ва инновациялар” мавзусидаги халқаро онлайн конференция тўплами, 2021 йил 16 апрель, 23-27 б.
10. Мирзаева Н.А., Шойимова Ш.С., Мирзаева Ш.Р. Учебный стресс: причины и профилактика // Педиатрия журналы 4-сон 2022 йил, 64-67 бетлар
11. Мирзаева Ш.Р. Талаба шифокорларни касбий тайёрлашнинг психологик-педагогик хусусиятлари // “Замонавий технологияларни ўқув жараёнида қўлланилиши” Республика ўқув-услугий конференцияси мақола ва тезислар тўплами, ТошПТИ, 2016 йил, 220-223 б.
12. Мирзаева Ш.Р. Янги авлод талабаси хусусиятлари таълим муаммолари сифатида // “Тиббий таълимдаги ислохотлар – мамлакатимиз тиббиёт соҳасининг тараққиёт мезони” Республика ўқув-услугий

конференцияси ТошПТИ, 2018 йил 8 январь, 132–бет.

13. Мирзаева Ш.Р., Шойимова Ш.С., Мирзаева Н.А. Тиббий таълимда педагогнинг инновацион фаолияти // “Педиатрия” журналы 2-сон, 2021 йил, 277-281 б.

14. Мирзаева Ш.Р., Шойимова Ш.С., Мирзаева Н.А. Тиббий таълимда талабаларни мотивлаштириш ва фаоллаштириш хусусиятлари // “Педиатрия” журналы 2020 йил 2-сон 290-294 б.

15. Мирзаева Ш.Р., Шойимова Ш.С., Мирзаева Н.А. Ўқитишда таълим олувчиларнинг интеллектуал қобилиятларини аниқлаш ва индивидуал ёндашувни ташкил этиш муаммолари // “Халқаро ҳамкорлик ва инновациялар – тиббий таълим ислохотларининг асосидир” Республика ўқув-услугий конференцияси ТошПТИ, 2018 йил 28 декабрь, 136-140 бетлар.

16. Мирзаева Ш.Р., Шорустамова М.М. Волевые качества личности студента и их развитие // Colloquium-journal №11 (134), 2022, 35-39 бетлар

17. Умаров Б.М., Шойимова Ш.С. Касбий психология. Дарслик. «LESSON PRESS» Тошкент, 2018.

18. Фролова С.В., Елькина И.Ю. Особенности эмоционального интеллекта и копинг-стратегий у студентов медицинских специальностей // Психология. Историко-критические обзоры и современные исследования. 2021. Т. 10. №5А С. 145-154. DOI: 10.34670/AR.2021.93.34.016

19. Шойимова Ш.С. Мутахассис шахсининг касбий камолоти масалалари. Интернаука №19 (195), часть 6, 2021 г. С 19-21.

20. Шойимова Ш.С., Бижанова А.Б. Личность в профессиональной деятельности. Научно-теоретический журнал «Наука, образование и культура» 2017 г. № 9 (24), С 102-104.

21. Шойимова Ш.С., Мирзаева Н.А., Мирзаева Ш.Р. Замонавий тиббий ўқув жараёнининг психологик компонентлари // “Педиатрия” журналы 2022 йил 1-сон, 226-230 бет

22. Шойимова Ш.С., Мирзаева Н.А., Мирзаева Ш.Р. Тиббий таълим жараёнида педагогик-психологик ёндашувлардан самарали фойдаланиш масалалари // Педиатрия 4-сон 2021 йил, 206-208 бетлар

**BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARIDA KASBIY
KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-
PSIXOLOGIK JIHATLARI**

*Norqulova Dildor Uchqunovna,
Samarqand davlat universiteti assistenti*

*Nurtaev Urinbay Nishanbekovich
Nizomiy nomidagi TDPU pedagogika fanlar nomzodi, dotsent*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining o'quv ma'lumotlarini o'zlashtirishi ularda fikrlash jarayonining samaradorligi, shu o'quv materialidan potret janri uchun zarur bo'lgan xulosalarni chiqara bilishi, o'quv ma'lumotlarini umumlashtira olishi, maqsadiga erishuvchanligi, o'z fikrida qat'iy turishi masalalari yoritilgan.

Kalit so'lar: kompetensiya, portret, integral, reproduktiv, individual, ijodiy faoliyat, an'anaviy talim, kasbiy faoliyat.

**PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE
DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE IN
FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS**

*Norkulova Dildor Uchkunovna,
Assistant of Samarkand State University*

*Nurtaev Urinbay Nishanbekovich,
associate professor of Candidate of Pedagogical Sciences of the Toshkent
state pedagogical university named after Nizami*

Annotation. This article covers the issues of the effectiveness of the thinking process in them, the ability to draw the conclusions necessary for the potret genre from this educational material, the ability to generalize educational information, achieve its goal, remain firm in its opinion.

Key words: competence, portrait, integral, reproductive, individual, creative activity, traditional training, professional activity.

**ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ
РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА**

*Норкулова Дилдор Искуновна-Ассистент Самаркандского
государственного университета norqulovadilya7@gmail.com*

*Нуртаев Уринбай Нишанбекович- доцент, кандидат педагогических
наук Ташкентского государственного педагогического университета
имени Низами*

Аннотация. В данной статье освещаются вопросы усвоения будущими учителями изобразительного искусства учебной информации об эффективности мыслительного процесса у них, умении делать из этого учебного материала необходимые для жанра потрет выводы, суммировать учебную информацию, достигать поставленной цели, твердо стоять на своем.

Ключевые слова: компетентность, портретная, интегральная,

репродуктивная, индивидуальная, творческая деятельность, традиционное обучение, профессиональная деятельность.

Kirish. Jahon miqyosida ta'lim sohasini kompyuterlashtirish va ta'lim sohasini kompyuterlashtirish va axborotlashtirish muammosi bo'lajak chizmachilik o'qituvchilarining yangi ijtimoiy pedagogik vaziyatlarga moslashtirish, hayotiy va kasbiy faoliyat sohasida axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlash masalasiga yangicha nazariy asoslar va yondashuvlarni shakllantirishni taqozo etmoqda. axborotlashtirish muammosi bo'lajak chizmachilik o'qituvchilarining yangi ijtimoiy pedagogik vaziyatlarga moslashtirish, hayotiy va kasbiy faoliyat sohasida axborot-kommunikasiya texnologiyalaridan foydalanishga tayyorlash masalasiga yangicha nazariy asoslar va yondashuvlarni shakllantirishni taqozo etmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Professor T.R.Tolaganov o'z tadqiqotlarida, - "Talaba har doim o'quv ma'lumotlarini nazariy va amaliy o'zaro bog'liq bo'lgan dialogida qatnashadi, chunki o'quv ma'lumotlariga muvofiq xulosa chiqarishi uchun u o'zining bilimlar blokiga tez-tez murojaat qilib turadi", - deb ta'kidlagan[1]. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlanishida harakatli-o'zgaruvchi sifatli bilimlar tizimi muhim rol o'ynaydi. Bu bilimning muhim tomonlaridan biri shundan iboratki, unda voqelikni sub'ektivlik mezoni asosida bo'limlarga bo'lib qaraladi. Professor A.YA.Xinchin bu fikrni rivojlantirib: - umuman tafakkur har bir fikrlash jarayonida, sodiq holda ishlashi bilan birga, u lokal fikrlash va shu asosda maqsadni amalga oshirish uchun eng qisqa yo'lni tanlashga, ortiqcha narsa va fikrlarni tashlab, zarur fikrlar ustida faoliyat yuritishga undaydi, - deb uqtiradi. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlanishida harakatli-o'zgaruvchi sifatli bilimlar tizimi muhim rol o'ynaydi[2]. Bu bilimning muhim tomonlaridan biri shundan iboratki, unda voqelikni sub'ektivlik mezoni asosida bo'limlarga bo'lib qaraladi. Professor A.YA.Xinchin bu fikrni rivojlantirib: - umuman tafakkur har bir fikrlash jarayonida, sodiq holda ishlashi bilan birga, u lokal fikrlash va shu asosda maqsadni amalga oshirish uchun eng qisqa yo'lni tanlashga, ortiqcha narsa va fikrlarni tashlab, zarur fikrlar ustida faoliyat yuritishga undaydi, - deb uqtiradi. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda ko'pchilik tadqiqotchilar asosiy e'tiborni o'qitish mazmuni, metodlari va didaktik vositalarni qo'llashga oid turli metodikalarga qaratadilar. Bularning barchasi, albatta, kasbiy faoliyatining turli tomonlariga ma'lum ta'sir ko'rsatadi. Lekin mutaxassis shaxsining alohida xususiyatlar va sifatleri emas, balki ularning yaxlit shakllanishi maqsadlarini samarali amalga oshirish uchun, bilim va malakalarni shakllantirish tizimini, dunyoqarash, motivatsion doirasini, ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishni ta'minlash, keyingi kasbiy faoliyatida kompetensiya (bilim, ko'nikma va malaka)larni egallash jarayonini ob'ektiv mazmun bilan to'ldirish kerak[3].

Tadqiqot metodologiyasi.

Tasviriy san'at o'qituvchilarning kasbiy mahoratining mohiyati va tuzilishini aniqlash hamda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish muammosiga ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari bag'ishlangan. Bunda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarni tayyorlashda portret rangtasviri orqali kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish masalasining murakkab tomonlaridan biri eng avvalo ushbu sohaning o'ziga hosligida. Inson yuqori tajribaga ega rassom bo'lishi mumkin, ammo amaliyotda pedagogik va kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli olib borishi uchun buning o'zi etarli emas. Boshqa tomondan esa, yuqori darajadagi badiy-

pedagogik va sohaviy tayyorgarliksiz maktabda sifatli ta'lim faoliyatini olib borish mumkin emas. Oliy ta'lim nazariyasi va amaliyotida, xususan, tasviriy san'at fanlarini o'qitishda erishilgan yutuqlarni tizimlashtiruvchi pedagogik ishlar hamda maqolalarning turli aspektlarini ochib berishga xizmat qiladi[4].

Tahlil va natijalar.

Bugungi kunda an'anaviy ta'limda ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarning har bir o'quv fani boshqa o'quv fanlariga bog'liq holda olib borilishi talabalarda bilimlarning integrativ tarzda yuzaga kelishiga o'zining ta'sirini ko'rsatib kelmoqda. Bu esa talabalarda ijodiy fikrlash jarayoni imkoniyatining sustlashishiga sababchi bo'lishi tajribada kuzatilgan. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida beriladigan mutaxassisliklar fanlari o'zida asosan faqat ma'lumot beruvchi, o'rgatuvchilik funksiyasi bilan chegaralanib qolmasdan fikrni rivojlantiruvchi, integrallashtiruvchi, tarbiyalovchi funksiyalariga ham egadir[5]. Bundan ko'rinib turibdiki, har bir fan o'qituvchisiga bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini nafaqat shu fan tuzilmasida mavjud bo'lgan ilmiy ma'lumotlar bilan qurollantirish, balki ular egallagan ilmiy tushunchalarni rivojlantirish va boshqa tushunchalar bilan integrallashuvini ta'minlash hamda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash vazifalari ham qo'yilgan. Shuning uchun ham har bir pedagog-olim navbatdagi o'quv mashg'ulotiga tayyorgarlik ko'rishida o'quv materialini yuqorida sanab o'tilgan talablar va tamoyillarga rioya qilgan holda tanlashi va uni bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari e'tiboriga havola qilishida tegishli tushunchalardan unumli foydalanishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish uning jamiyatdagi o'rni, pedagogika oliy ta'lim muassasalaridagi majburiyati va vazifalariga hamda individual qobiliyatlariga bog'liq bo'ladi. O'qituvchining potret rangtasvir bilan individual shug'ullanishi uning individual xususiyatlari (fikrlashning ilmiy tarkib topganligi, potret janriga ijodiy yondashishi, o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga intilishi va boshqalar)ning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Bo'lajak tasviriy san'at fan o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish va takomillashtirishning psixologik-pedagogik shart-sharoitlari qarama-qarshiligini his qilish, ularning echimini topish uchun esa o'ziga xoslik va maqsadga muvofiqlik kabi kasbiy xislatlarning tarkib topishida namoyon bo'ladi[6]. Zamonaviy tasviriy san'at ijodkor o'qituvchisi pedagogik faoliyatning reproduktiv (esda qolgan narsani tasvirlamoq) usuli va ijodkorlikdan birini tanlashda nafaqat o'zligini, balki hayotiy maqsadlarini ham ro'yobga chiqaradi. U o'zini sifat jihatidan o'zgartiradi, psixologik to'siqlarni engadi, kasbiy ahamiyatli sifatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini qidiradi, o'z pedagogik konsepsiyasini ishlab chiqadi. Umuman olganda, o'qituvchining pedagogik faoliyati uchun, birinchidan, innovatsion yo'naltirilganlik, ikkinchidan, o'z ishiga ijodkorona yondoshuv, individuallik kabi xususiyatlari juda muhimdir. Kasbiy kompetensiyasi rivojlangan o'qituvchi o'z-o'zini takomillashtirmay turib, individuallikni rivojlantirmay, kasbiy mahoratini shakllantirmasdan kasbiy faoliyatda yuqori mavqega erishish mumkin emasligini to'g'ri anglab etadi. SHu sababli ham kasbiy zarurat bo'lgan sifatlarni hayotiy maqsad sifatida rivojlantirmay turib, yangi texnologiyalarni egallashi mumkin emas. Aynan ushbu ikki yo'nalishni pedagogning ijodiy individualligining ko'rsatkichi sifatida qabul qilish mumkin. O'qituvchining pedagogik uslubi - bu shaxs tomonidan o'z individualligini kasbiy faoliyat shart-sharoitlarini uyg'unlashtirish tizimi, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining ijodkorligining manbai va ijodiy faoliyat natijasi ko'rinishida o'zligini namoyon qilish vositasidir. Bo'lajak

tasviriy san'at o'qituvchisining individual psixologik hamda shaxsiy jihatni ajratib ko'rsatish mumkin. Ularning pedagogik faoliyati umumiy va kasbiy qobiliyatlarning, shuningdek, kasbiy motivatsiyaning namoyon bo'lish darajasi bilan belgilanadi. Etarli darajada rivojlangan kompetensiyalar, maqsadlar, ehtiyojlar doirasi qanchalik keng bo'lsa, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining kasbiy mahorat darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlanishni ta'minlovchi asosiy ziddiyat inson qobiliyatlari hamda pedagogik faoliyat talablari o'rtasidagi tafovut bilan belgilanadi. Pedagogik jarayonda yuzaga keluvchi ziddiyatlarni har bir o'qituvchi o'z imkoniyatlari va qobiliyatlari darajasida hal qiladi. Bu faoliyat bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining individual uslubini belgilab beradi. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisida o'z-o'zini boshqarish, qat'iylik, jur'atlik, jasurlik, atrofdagi insonlarga hurmat va e'tibor, kamchiliklarini his qilgan holda o'z imkoniyatlariga ishonch, faoliyatini baholashda haqqoniylik, kuchli iroda, o'z kuch-quvvatini maqsadli yo'naltira olish, faoliyat va belgilangan vazifalarni amalga oshirish yo'lida imkoniyatlarini jamlay olish, belgilangan maqsadni amalga oshirishda faoliyatini to'g'ri boshqarib borish, aqliy faollik va o'zgaruvchan sharoitlarga moslasha olish, shaxsni harakatga keltiruvchi kuch hamda ijtimoiy olam bilan o'z imkoniyatlarini qiyoslay olish sifatlariga ega bo'lsagina yuksak kasbiy kompetensiyasi rivojlangan darajasiga erisha olishi mumkinligi aniqlangan. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining o'quv ma'lumotlarini o'zlashtirishi ularida fikrlash jarayonining samaradorligi, shu o'quv materialidan potret janri uchun zarur bo'lgan xulosalarni chiqara bilishi, o'quv ma'lumotlarini umumlashtira olishi, maqsadiga erishuvchanligi, o'z fikrida qat'iy turishi, o'quv ma'lumotlarining ta'lim jarayonidagi kamchiliklarini to'ldirishga yordam berishi ham inobatga olinishi zarur. SHuning uchun o'quv ma'lumotlarining ilmiy, ta'limiy-didaktik va axloqiy talablarga javob beradigan qilib tanlanishi bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining ertangi bilim saviyasi, kelajakda amaliyotdagi yutug'i, shaxs sifatidagi takomili majmuasi hamdir. Demak, tasviriy san'at yo'nalishi potret rangtasvir fanini o'qitishda psixologik-pedagogik qonuniyatlarni hisobga olinishi bevosita bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlanishida muhim ahamiyatga ega ekan. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish – bu o'quv tarbiyaviy jarayonga o'zining faol munosabatlarini bildirib, qo'yilgan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda ijtimoiy – iqtisodiy nuqtai nazardan yondoshib, komil inson sifatleri bilan birga aqliy kasbiy tafakkurini shakllantirishga yordam beruvchi faoliyatdir. SHuning uchun ham kasbiy ko'nikma va malakani rivojlantirishda, albatta, har tomonlama takomillashgan chuqur kasbiy bilim zarurdir. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilariga potret rangtasvir fanidan beriladigan bilimlarning o'ziga xos sintezini aniqlash va bu sintezda qatnashayotgan bilimlarning tabiati, ularning o'zaro aloqadorligi, tuzilishi va boshqa fanlar bilan aloqadorligi haqida ma'lumotlarning ta'lim jarayonida berib borilishi maqsadga muvofiqdir. Tasviriy san'at o'qituvchilik kasbi bilan shug'ullanuvchi talabalarda psixologik-pedagogik komponentlardan biri, bu “esda saqlash” shaxsiy sifatining ma'lum darajada yuqori bo'lishi taqozo qilinadi. Bundan tashqari, amalga oshirilayotgan ishlar tuzilishiga ko'ra bir nechta bilimlarning integratsiyasi, o'zaro aloqadorligi va undan foydalanish metodikasini o'z ichiga oladi.

Xulosa.

Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisini kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishning tuzilmasi

individuallikning shakllanish va rivojlanish maqsadlarini tasavvur qilish, ya'ni ijodiy faoliyat maqsadini belgilash hamda ijodiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishga intilish, ijodiy tasavvurning rivojlanishi, ijodiy faoliyat sharoitida o'z emotsional holatlarini boshqarish, shuningdek, ijodiy faoliyatni amalga oshirishdagi qat'iyatlilik, maqsadga intiluvchanlik, echimini topilishi qiyin bo'lgan vaziyatlarni engib o'ta olish, izlanuvchanlik holatida o'z-o'zini boshqara olish, o'z ijodiy echimlarini tahlil qila olish qobiliyatlarini rivojlantira olish, ijodkor individual shaxs sifati tasavvurlarning, mustaqil fikrlashning rivojlanishi kabilardan iborat ekan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1 Avliyaqulov N.X. Pedagogik texnologiya. Darslik. – T.: CHO'lpon, 2012. – 208 b.
2. Azizxo'jaeva N.N. O'qituvchi tayyorlashning pedagogik texnologiyasi. –T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2000. – 52 b.
3. Azimov S.S. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini kompyuter texnologiyalaridan foydalanib takomillashtirish: pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori. ... diss. Avtoref. – Qarshi, 2021. – 48 b.
4. Azimov S.S., Abdullaev C.F., Avezov SH.N. Tasviriy san'at va muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent: ILM-ZIYO, 2020. – 160 b.
5. D.U. Norqulova "Qalamtasvir" o'quv qo'llanma. Samarqand-2022. 185-184 b.
6. Анастасия Шемшилашвили. Как рисовать от "А" до "Я" портрет карандашом. Россия. 2020 год.

**DIDAKTIK O'YINLARNING BOSHLANG'ICH SINF
O'QUVCHILARI BILIMINI MUSTAHKAMLASHGA TA'SIRINI**

Nuradilova Aselxan Dilshodhuja qizi

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Boshlang'ich
ta'limda ona tili va uni o'qitish metodikasi kafedrasida o'qituvchisi*

**ВЛИЯНИЕ ДИДАКТИЧЕСКИХ ИГР НА ЗАКРЕПЛЕНИЕ
ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

Нурадилова Аселхан Дилшодхужа кизи

*Ташкентский государственный педагогический университет
имени Низами, преподаватель кафедры родного языка и методики его
преподавания в начальных образованиях*

**THE INFLUENCE OF DIDACTIC GAMES ON THE
REINFORCEMENT OF PRIMARY CLASS STUDENTS'
KNOWLEDGE**

Nuradilova Aselkhan Dilshodhuja kizi

*Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Lecturer
department of the native language and methods of its teaching in primary
education*

*Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quv jarayonida o'yinlardan ta'lim-tarbiya
jarayonida unumli foydalanish bolaning rivojlanishi uchun juda muhim ekanligi,
boshlang'ich sinflarda o'qitish jarayonida didaktik o'yinlarning ahamiyati
haqida fikrlar beriladi. O'yin – bu bolaning asosiy faoliyati ekanligi aytiladi.*

*Kalit so'zlar: ijodkor shaxs, ta'lim tazami, pedagogik nazariya, pedagogik
mahurat, o'quvchi mustaqilligi, innovatsion texnologiyalar, o'yin, o'yin harakati,
o'yin elementlari, didaktik o'yinlar, rivojlantiruvchi o'yinlar, ijodkorlik.*

*Аннотация. В данной статье рассматривается тот факт, что
эффективное использование игр в учебном процессе очень важно для
развития ребенка, и значение дидактических игр в учебном процессе в
начальных классах. Говорят, что игра – это основная деятельность
ребенка.*

*Ключевые слова: творческая личность, система образования,
педагогическая теория, педагогическое мастерство, самостоятельность
учащихся, инновационные технологии, игра, игровое действие, игровые
элементы, дидактические игры, развивающие игры, творчество.*

*Abstract. This article discusses the fact that the effective use of games in
the educational process is very important for the child's development, and the
importance of didactic games in the teaching process in primary grades. It is
said that play is the main activity of a child*

*Key words: creative person, educational system, pedagogical theory,
pedagogical expertise, student independence, innovative technologies, game,
game action, game elements, didactic games, developmental games, creativity.*

*Bugungi kunning asosiy talabi – bilimli insonni butun dunyo qiyofasida idrok
eta oladigan, ijodiy bilim bilan bevosita aloqador va yangicha fikrlay oladigan
ijodkor shaxsni shakllantirish. Jamiyatdagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy
o'zgarishlar tufayli ta'lim tizimiga ham o'zgarishlar kiritildi. Ijtimoiy hayotda,*

eng avvalo, shaxsning (bolaning) o'z-o'zini rivojlantirish va kamolotini amalga oshiradigan pedagogik nazariya va amaliyotga alohida e'tibor berila boshlandi. O'quvchining mustaqilligi va ijodkorligini oshirishga qaratilgan pedagogik tizim hozirgi zamonaviy ta'limning adekvat talabidir.

O'quvchilarning bilim olishga qiziqishini tarbiyalash uchun uni o'rganilayotgan materialni amaliy qo'llash bilan to'ldirish kerak. O'quv jarayonida o'yinlardan ta'lim-tarbiya jarayonida unumli foydalanish bolaning rivojlanishi uchun juda muhimdir. O'yin – bu bolaning asosiy faoliyati. O'yin o'quvchilarni dars jarayonida zerikkanlarida tetiklash va jonlantirish maqsadida qo'llaniladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilim faolligini oshirish uchun o'qituvchining faolligi, ijodkorlik izlanishlari, shogirdlarning yoshi va individual xususiyatlari bilan birga ularning nimaga qiziqayotganini aniqlay olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim-tarbiyani, ilm-fanni innovatsion texnologiyalar yo'nalishida rivojlantirish maqsadi bilan qadam tashlab, XXI asr bo'sag'asini bosib o'tganimiz katta umidning bosh belgisidir. Avlodi bilimli insonning kelajagi yorqin bo'ladi deyilganidek, yosh avlodga ongli, mazmunli, axloqiy tarbiya berish bugungi kun talabidir. Boshlang'ich sinflarda o'qitish jarayonida didaktik o'yinlar o'qish ham o'yin funksiyalarini baravar bajarish bilan alohida o'rin tutadi. O'yin – bu bolalar faoliyatining bir turi hisoblanib, bu o'quvchilarni o'qitish va gapirtirish maqsadida muloqot qilish vositasi.

O'yin harakati ongga, fikrlash va tasavvurga – barcha kognitiv jarayonlarga ta'sir qiladi. N.K.Krupskaya «Har qanday o'yin bolaga nimanidir o'rgatadi. Eng muhimi, bolani e'tiborli bo'lishga, mehnatkashlikga, do'sti bilan hamjihat bo'lishga o'rgatishdir» – deydi.

O'yin bolalar uchun ham o'qish, ham mehnatdir. O'yin – bu atrofdagi dunyoni o'rganishning bir usuli. Olimlarning ta'kidlashicha, o'yin bolalarni hayotda uchragan qiyinchiliklarni yengib o'tish yo'llarini o'rgatibgina qolmay, tashkilot-chilik qobiliyatini ham rivojlantiradi. N.F.Talizina «Olti yoshli bolalar o'yin jarayonida mantiqiy idrok etish orqali o'qish va matematikani o'rganadilar. Bundan o'qish harakati asta-sekin o'yindan keyin sodir bo'ladi», – dedi. V.V.Davidov esa o'quvchilarda kognitiv muammolarni yechish yo'llarini izlash orqali ijodiy tajribani orttirish mumkin, ya'ni buning natijasida bilim, ko'nikma va malakaviy qarashni shakllantirish ko'zda tutilgan.

N.K.Krupskaya o'z asarlarida o'yinning bola hayotidagi katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Bolalar bir-birlari bilan o'ynab, muloqot qiladi va tashkilot-chilikga, mehnatsevarlikga, e'tiborlilik sharoiti bu o'yin mazmuniga qarab qisqa vaqt ichidagina namoyon bo'ladi. Psixolog A.S.Vigotskiy shunday deydi: bola kichkina bo'lishiga qaramay, uning fikrlashi va harakatlari ko'pincha o'yin paytida kattalarnikidek ko'rinadi, – deydi.

Ya.A.Komenskiy o'yinni ma'naviy va jismoniy rivojlanish harakati ekanligini aytadi. O'yinlar bolaning yoshiga, xalqning urf-odatlariga mos kelishi kerakligini aytdi. K.D.Ushinskiy ta'lim jarayonida o'yin elementlaridan to'g'ri foydalanish o'quvchilarning bilim olish jarayonini osonlashtiradi, – dedi. Ulug' ustoz-pedagog V.A.Suxomlinskiy yuqorida qayd etilgan muammolarni nazariya va amaliyotda chuqur ham har tomonlama ko'rib chiqdi.

O'qitish jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimga qiziqishini shakllantirish uchun har hil ish shakllarini tanlash va ularni samarali tashkil etishga e'tibor berish kerak. Amalga oshiriladigan ish turlari o'quvchilarning yosh va shaxsiy xususiyatlariga, o'quv materiallarining mazmuniga va ta'lim maqsadiga mos kelishi kerak. Boshlang'ich sinf darslarini ham qiziqarli,

ham samarali, ham jilovlantirib o'tkazish o'qituvchidan, albatta, ijodkorlikni, pedagogik mahoratni talab qiladi.

Didaktik o'yinlar – o'qitishning o'yin, faollik pozitsiyalarini bir qatorini amalga oshiradigan, o'quv o'yinlari shaklida tashkil etilgan darslar turi. Ular o'quv faoliyati va baholash tizimi bilan belgilangan faol ta'lim usullarining bir turi. Didaktik o'yinlar jamoaviy, maqsadga yo'naltirilgan o'quv faoliyati bo'lib, unda har bir jamoa va uning a'zolari umumiy asosiy vazifalarni hal qiladi hamda ularning xatti-harakatlarini g'alabaga (natijaga) yo'naltiradilar. Didaktik o'yinlar – ta'limiy tizim, hodisa, jarayonlarni taqlid qilish orqali amalga oshiriladigan faol o'quv harakati.

Didaktik o'yinlarning o'ziga xos xususiyatlari usullarning asosi sifatida qo'llaniladigan o'yin vaziyatlari turlari hisoblanadi. O'yinda ishtirokchilar harakatlari qoidalar va qat'iy baholash tizimi to'liq saqlanadi. Yana bir narsani aytib o'tish kerak, didaktik o'yinlar tadbirkor (bisnes) o'yinlaridan qaror qabul qilish ketma-ketligi yo'qligi bilan farqlanadi. Bugungi jamiyat o'qituvchining malaka darajasiga, ichki qalbiga yangi talablar qo'yimoqda, chunki bugun XXI asr avlodidan katta umidlar kutmoqda.

Maktabda asosiy shaxs – o'qituvchi. O'qituvchining asosiy maqsadi har tomonlama rivojlangan, boy ma'naviyatli shaxsni shakllantirishdir. Ona tilini boshlang'ich va keyingi bosqichlarda o'qitishning asosiy jihatlaridan biri o'yin elementlaridan samarali foydalanish hisoblanadi. O'yin orqali bola ijtimoiy tajribani o'rganadi, shuning uchun har bir dars jarayonida qanday o'yinni qo'llash mumkinligi darsning maqsadi va yosh xususiyatlariga asoslanib tanlanishi kerak. O'yinlar beshta asosiy turga bo'linadi:

- 1) stol usti o'yinlari;
- 2) didaktik o'yinlar;
- 3) harakatli o'yinlar;
- 4) ishbilarmonlik (biznes) o'yinlari;
- 5) intellektual o'yinlar.

I. Stol usti o'yinlari. O'quvchilarning diqqatini rivojlantiruvchi, tafakkurini kengaytiruvchi vosita. Sinfxonada stol usti o'yinlaridan guruh va individual ishlarda foydalanishimiz mumkin. Bunga rebuslar, krossvordlar kiradi. Ularni xattaxtada, vatman qog'ozlarda, qiyma qog'ozlarda yoki kompyuterda bajarilishi mumkin. Bu o'yinlardan bilimlarni umumlashtiruvchi darslarda foydalanish samaralidir.

II. Didaktik o'yinlar. O'quvchilarning bilim faolligini jonlantiradigan, mustaqil fikrlashni rivojlantiradigan usullaridan biridir. Ular har qanday o'quv materialini qiziqarli va jozibador qilib, o'quvchilarning kayfiyatini ko'tarish, ularning ishlaridan qoniqish va o'quv jarayonini oson o'rganishga yordam beradi.

III. Harakat o'yinlari. Bu o'yinlar o'quvchilarning xatti-harakatlarini bir turidan boshqa turiga tez o'tkazishga yordam beradi va hech qanday maxsus tayyorgarlikni talab qilmaydi. Biz ularni yopiq xonada yoki ochiq maydonda ham o'tkaza olamiz.

IV. Tadbirkorlik (biznes) o'yinlar. O'quvchilarning o'quv mazmunini chuqur o'zlashtirishga va mustaxkamlashga hissa qo'shadi. Ular sayohat darslarida faol ishtirok etib, og'zaki taqdimotlarda, stressda o'z bilimlarini jonlantiradi. Ishbilarmonlik o'yinlari o'quvchilarning tasavvurini rivojlantiradi, taqqoslashga va isbot-lashga o'rgatadi.

V. Intellektual o'yinlar. Bu o'yinlar o'quvchilarda katta faollikni uyg'otadi. Ushbu toifaga kontseptualizatsiyaga, tezlikga, zukolkga moslashtirilgan

vazifalar – topishmoqlar, boshqotirmalar kiradi.

Har qanday o'yindan foydalanganda quyidagi fikrlarni unutmaslik kerak: maktabda turli o'yinlar o'ynagan bola ijodkorlikka tayyor bo'lishi; o'yin va uning turi bilan mazmuni o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo'lishi; yorqin ko'rgazmalik o'yinni talab darajasida o'tkazishga yordam berishi hamda o'yinning qiziqarli materiali mavzu bilan chambarchas bog'liq bo'lishi.

O'yin tushunchasini tushuntiradigan bo'lsak – inson xatti-harakatlarini nazorat qilish bilan belgilanadigan ijtimoiy tajribani shakllantirish uchun vaziyatlarga asoslangan harakat turidir. Insoniyat tajribasida o'yin faoliyati quyidagi funktsiyalarni bajaradi: o'yin-kulgi; kommunikativlik yoki muloqot qilish; diagnostik (o'yin davomida o'z-o'zini anglash); tuzatuvchi (o'z-o'zini tuzatish); ijtimoiylashuv.

O'yinlarning ko'p turlari mavjud. Ulardan boshlang'ich sinflarda qo'llaniladigan: o'yin–dars, o'yin–mashq, tetiklantiruvchi o'yinlar, didaktik maqsaddagi o'yinlar, so'z (lug'at) o'yinlari, mantiqiy o'yinlar va boshqalar. Bunday o'yinlar o'quvchini har tomonlama rivojlantirib, bilimlarni to'la o'zlashtirishga yordam beradi. O'quv jarayonida keng qo'llaniladigan o'yinlarning yana bir turi – rivojlan-tiruvchi o'yinlardir.

Rivojlantiruvchi o'yinlarning ahamiyati o'quvchilarning ishtiyoqini hisobga olgan holda o'quv jarayonini qiziqarli qilish, bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat. Rivojlantiruvchi o'yinlarga qo'yiladigan birinchi talab – o'quv-chining bilish faolligini, qiziqishini rivojlantirish. Ushbu talablar quyidagi savol-larga javob beradi:

- a) bolalarga o'z qobiliyatlarini namoyon qilish imkoniyatini berish;
- b) bolani boshqalar bilan raqobatlasha olishga o'rgatish;
- b) ko'nikma va malakalarni shakllantirish uchun bilimlarni shaxsan o'zlari izlashni ta'minlash;
- v) o'yin davomida bola uchun yangi bilim, malaka va ko'nikmalarga erishish;
- d) bolaning o'yin davomida erishgan g'alabasi (natijasi), uning yangi olgan bilimlari, malaka va ko'nikmalarini bilan mos kelishida.

Rivojlantiruvchi o'yinlar orasida o'quvchilarning o'zlari o'z qo'llari bilan yasab, yig'ishi mumkin bo'lgan o'yinchoqlarini alohida o'rin tutadi. Axir, ular o'yin jarayonida yangi bilimlarga ega bo'lib, ularning tasavvuri, xotirasi, tafakkuri, og'zaki nutqi va turli qobiliyatlari: konstruktiv, musiqiy, tashkiliy va boshqa xususiyatlari rivojlanadi.

Darsni bir xil usullar bilan olib borish o'quvchilarni zeriktirishi aniq, agar o'rtada o'yin aralashsa, o'quvchilar dars mazmuniga katta e'tibor berib, tez qabul qiladi va tez tushunadi. S.A.Shmakovning fikricha, o'yin to'rt xil jihatda xarakterlanadi:

- erkin rivojlanayotgan harakat, bu harakat muayyan natija uchun emas, balki bolaning qoniqishiga bogliq;
- harakatning hissiy jihatdan ko'tarilishi, ya'ni raqobatbardoshlikning o'rin olishi;
- o'yin mazmunini tavsiflovchi tamoyillar.

Yuqorida qayd etilgan belgilar tufayli o'yinning boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimlarini mustahkam o'zlashtirishiga ta'sirini aniqlash uchun biz quyidagi savollarga javob izladik: boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'quv faoliyatini tashkil etishda o'yin tuzilishi qanday bo'lishi; o'quvchilarining faolligini oshirish uchun o'yinlardan qanday foydalanish kerakligi va o'yin boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlariga ko'ra

qanday foydalanish kerakligi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. -М., 1986. <https://ru.wikipedia.org/wiki>;
2. Выготский Л. С. Психология искусства (idem, pdf) /Общ. ред. В.В.Иванова, коммент. Л.С.Выготского и В.В.Иванова, вступит. ст. А.Н.Леонтьева. 3-е изд. М.: Искусство, 1986. 573 с. <https://ru.wikipedia.org/wiki>;
3. Коменский Ян Амос: Учитель учителей («Материнская школа», Великая дидактика» и др. произв. с сокращ.). М.: Карапуз, 2009, 288 с. ISBN 978-5-8403-1480-7. <https://ru.wikipedia.org/wiki>;
4. Ушинский К.Д. Три элемента школы (1857). <https://ru.wikipedia.org/wiki/%>;
5. Сухомлинский В.А. 100 советов учителю. Дата обращения: 5 ноября 2013. Архивировано 5 ноября 2013 года. <https://ru.wikipedia.org/wiki>;
6. Крупская Н.К. Дидактикалық ойындар туралы. <https://bilimger.kz/108232/>;
7. Талызина Н.Ф. «Практикум по педагогической психологии», М., 2002, 2008; <https://ru.wikipedia.org/wiki>;
8. Nuradilova A.D. Boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitishda noan'anaviy dars usulining samarali natijalari. Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. №3/2. Nukus. 2022, 10-13-bet;
9. Raximova A.E. Didaktik o'yinlarning turlari va ularni olib borishga doir talablar. <https://cyberleninka.ru/article/n/didaktik-o-yinlarning-turlari-va-ularni-lib-borishga-doir-talablar>;
10. <https://minikar.ru/uz/zdorove-i-krasota/didakticheskie-igry-cto-polezno-delat-v-syuzhetnoi-igre-sobirat/>.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK ASOSLARI

A.R.Nurullayev

“Sport nazariyasi va metodikasi” kafedrasi o‘qituvchisi. Buxoro davlat universiteti

A.Sh.Azimova

Turkiston Yangi Innovatsiyalar universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Maqolada Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismonan, intellektual va axloq masalalarida tarbiyalash nutq va tafakkurini, dunyoqarashini shakllantirish ta'lim va tarbiyaning metodik materiallar va vositalar muhitni o'z ichiga olgan pedagogik jarayonlarga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit s o'zlar: Maktabgacha, bola, jismonan, intellektual, axloq, vosita, pedagog, o'quv, psixolog, tajriba.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ РАЗВИТИЯ СПОСОБНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ

A.P.Нуруллаев

Преподаватель кафедры «Теория и методика физической культуры».

Бухарский государственный университет

Азимова А. Ш.

Туркестанский Новый Инновационный университет магистрант

I курса

Аннотация. В статье особое внимание уделяется педагогическим процессам воспитания и обучения, включающим в себя методические материалы и средства, формирование речи и мышления, мировоззрения дошкольников в физических, интеллектуальных и нравственных вопросах.

Ключевые слова: дошкольник, ребенок, физический, интеллектуальный, нравственный, инструмент, педагог, воспитатель, психолог, опыт.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF THE MENTION OF PRESCHOOL CHILDREN

A.R. Nurullayev

Teacher of the «Physical Culture Theory and Methodology» department.

Bukhara State University

A. Sh. Azimova

Turkestan New Innovation University 1st year master's student

Annotation. In the article, special attention is paid to the pedagogical processes of education and training, which include methodological materials and tools, the formation of speech and thinking, worldview of preschool children in physical, intellectual and moral issues.

Key words: Preschool, child, physical, intellectual, moral, tool, pedagogue, educational, psychologist, experience.

Bola uchun ilk ustozlar uning ota-onasi hisoblanadi. Ular bolalarni go'dakligidan jismonan, intellektual va axloq masalalarida tarbiyalashlari, nutq va tafakkurini, dunyoqarashini shakllantirib borishlari lozim. Shuningdek,

bolalarning nutq va tafakkurini rivojlantishda, ta'lim va tarbiyaning metodik materiallar va vositalar bilan ta'minlanganligini, kun tartibini, tadbirlar, bayramlar, rivojlantiruvchi muhitni o'z ichiga olgan pedagogik jarayonlarga alohida e'tibor beriladi. Biz maktabgacha yoshdagi bolalarni pedagogik-psixologik tomonidan rivojlantirishimiz uchun xorijiy mamlakatlar tajribasini tahlil etamiz.

Rossiyadagi maktabgacha ta'lim tizimi doimo o'zgaruvchan holatda bo'lib, u muntazam ravishda yangilanadi, ko'rinishini o'zgartiradi va mukammallashib boradi.

Rossiyaning maktabgacha ta'lim tizimi "O'quv jarayonni modernizatsiyasi Konsepsiyasi"ga asoslangan. Nazariy tadqiqotlarning ko'rsatishicha, maktabgacha ta'lim mazmunini to'ldirishga stereotip yondashishlarni o'zgartirish kerak, ta'lim berish jarayoni esa quyidagi tamoyillar ketma-ketligi asosida ko'rilishi lozim:

- o'qitishning rivojlantiruvchi xarakteri asosida o'qitishni olib borish bolalarning yashirin va salohiyatli xislatlarini namoyon qiladi;
- tizimli ta'lim bolalarga hodisalar, o'rganilayotgan ob'ektlar va hayotiy qadriyatlarining o'zaro bog'liqligini aniqlashga yordam beradi;
- bolaning rivojlanishi uning his-tuyg'ulari va yoshiga mos bilim olishning ratsional shakllariga tayanadi;

Noyob madaniyat va an'analar davlati hisoblangan Buyuk Britaniyaning ingliz ta'lim berish tizimi dunyodagi eng yaxshi tizimlardan biri sifatida tan olingan. Alohida e'tirof etish joizki, Britaniya ta'lim dasturlari eng yuqori standartlarga mos keladi.

Buyuk Britaniyada odatda ta'lim berish o'rganilayotgan predmet yoki o'qituvchiga emas, balki bolaga yo'naltiriladi. Bunday yondashuv ingliz ta'limi tarixiga asoslanib, uning rivojiga Russo, Frebel, Montessori ta'sir ko'rsatganlar. Ular bolaning individualligini rivojlantirish va mustaqilligini himoya qilish kerak, deb hisoblaganlar. Maktabgacha tarbiyaning asosiy maqsadlari: har bir bolaning ehtiyoji va uning manfaatlarini qondirish, bolalar o'rtasidagi farqni hurmat qilish. Bunda bola o'qish uchun ichki intilishga ega, qiziquvchan va tabiatan serg'ayrat, deb taxmin qilinadi. O'qitish bolaning o'zi taklif qilgan o'yin davomida olib borilishi kerak. Ustozning asosiy vazifasi bolaga uqtirish yo'li bilan emas, balki o'yinni qo'llab turish, unga tadqiqot o'tkazish uchun turli materiallar taqdim etishdan iborat.

Ingliz bolalar bog'chasida bolalar uzoq muddat mustaqil shug'ullanadilar, tarbiyachi esa ularni chetdan kuzatib boradi. Umumiy vaqtning faqat 15 % pedagog rahbarligida guruh ko'rinishda o'qitishga ajratiladi. Bunday o'qitish rivojlanish darajasi bir-biriga teng bolalardan tuzilgan kichik guruhlarda o'tkaziladi. Shu yo'l bilan maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishini inobatga olish qoidasi amalda qo'llaniladi.

Buyuk Britaniyada tarbiyachilar bolalar nutqini o'stirish, tafakkurni rivojlantirish, ruhiy va ismoniy shakllanish darajasi diagnostikasi uchun mazmuniy-rolli o'yinlar, rasm chizish va narsalar yasash usulidan foydalanish kerak, deb hisoblaydilar. Amalda ingliz bolalar bog'chalarida (amaldagi til va matematika bo'yicha majburiy mashg'ulotlardan tashqari) suv, qum bilan o'yinlar va harakatli o'yinlar orqali tadqiqot faoliyatiga katta ahamiyat beradilar. Mazmuniy-rolli o'yinlarga pedagoglarda deyarli vaqt qolmaydi. Masalan, nutq o'stirish borasida gap ketganda besh yoshli bolalar quyidagilarni bilishlari kerak:

- so'z boshi va oxiridagi tovushlarni aniqlash;
- tovush va harflarni ajrata bilish;
- alifbodagi hamma harflarni aytish;

- oddiy soʻzlar va gapni oʻqish;
- oʻz ismini yozish;
- oddiy soʻzlarni yozishda fonetika bilimlaridan foydalanish.

Oʻrganishlarimiz shuni koʻrsatdiki, bunday maqsadlar yuqori texnologiyali dasturlar yaratilishiga olib keladi. Koʻrinib turibdiki, Buyuk Britaniyada bolalarning mustaqil, erkin fikrlashlariga koʻproq ahamiyat qaratilgan, shuningdek ularda har bir mashgʻulot uchun nafaqat pedagog tomonidan aniq harakatlar ketma-ketligi, balki olinadigan natijalar ham bayon etilgan.

Darhaqiqat, bugungi kunda maktabgacha taʼlim mazmunini takomillashtirishga qaratilgan tizimli islohotlar, xorijiy tajribalarni oʻrganish zahirida pedagog xodimlarning kasbiy mahorati, ularning zamonaviy taʼlim va innovatsion texnologiyalar, ilgʻor xorijiy tajribalarni oʻzlashtirish borasidagi zamonaviy bilim, koʻnikma va malakalarini rivojlantirish dolzarb vazifalardan sanaladi. Chunki maktabgacha taʼlim tizimi oldida turgan kechiktirib boʻlmaydigan oʻta muhim va dolzarb muammolar taʼlim mazmunini takomillashtirishning didaktik shart-sharoitlarini ishlab chiqishni va taʼlim jarayoniga kreativ yondashishni taqozo qiladi.

Janubiy Koreya maktabgacha taʼlim tizimida, asosan, bolalarning boshlangʻich, har tomonlama rivojlantiruvchi koʻnikmalarni shakllantirishga eʼtibor qaratadilar. Bolalar uch yoshdan boshlab, koreys va ingliz tillarida oʻqish va yozishni oʻrgana boslaydilar. Shu yoshdan boshlab matematika sir-asrorlarini kashf qiladilar. Koreyslar bolalarning jismonan sogʻlom va baquvvatligiga, shuningdek, musiqa saboqlarining oʻzlashtirilishiga alohida eʼtibor qaratadilar. Maktabgacha taʼlim tashkilotlaridan boshlab bolalarga juda ham katta hajmda uy vazifalari beriladi, ingliz tili mashgʻulotlarida alohida soʻz va jummalarni tarjima qilishdan tashqari oʻz fikr va qarashlarini sodda hamda ravon tilda ifodalashga yoʻnaltiriladilar. Janubiy Koreya maktabgacha taʼlim tizimi hozirgi kunda Oʻzbekistonda maktabgacha taʼlim tizimini rivojlantirish uchun toʻla-toʻkis xizmat qilib kelmoqda.

Germaniyada maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirish jarayonigajiddiymunosabatdaboʻlinadi. Oʻquv materiallaribilantaʼminlanganlik, taʼlim uchun shart-sharoitlarning mavjudligi tufayli til muhiti, tarbiyachining pedagogik mahorati, ijtimoiy muhit, tarbiyalanuvchilar uchun toʻliq psixologik iqlim yaratilgan. Germaniyada Waldkindergarten (nemischa Wald soʻzidan – oʻrmon, Kindergarten – bolalar bogʻchasi), Bauernhofkindergarten (nemischa Bauernhof soʻzidan – dehqon hovlisi, qoʻrgʻoni;) Kindergarten –bolalar bogʻchalari yuqori reytingga ega. Aytish joizki, mazkur bogʻchalarda nutq oʻstirish jarayoniga alohida eʼtibor qaratiladi, Germaniyada rus nemis bogʻchalari faoliyat yuritadi. Mazkur bogʻchalarda Rossiya dasturi asosida ish koʻriladi. “Kasb” loyihasi davrida bolalar tarbiyachi bilan ekskursiyalarga boradilar, turli narsalar yasaydilar, teatrlashtirilgan sahnalar qoʻyadilar, turli cirnklar ayyorlash jarayonlarida ishtirakladilar, loydan narsalar yasaydilar va hokazo. Bolalar stulchalarda oʻtirib tarbiyachini eshitadigan turdagi mashgʻulotlar yoʻq. Bolalarga koʻp erkinlik beriladi. Ular istagan narsani qilishlari, kiyimlarini iflos qilishlari, butun maydonda sakrashlari va yugurishlari mumkin.

Yaponiyada bolalarni tarbiyalash metodi toʻgʻrisida quyidagi keng tarqalgan iborani keltiriladi. Bilingval oʻqitish – taʼlim jarayonini bir necha tilda olib borishga koʻproq ahamiyat beriladi. Bolalar bogʻchalarining ochilishidan maqsad bolalarning aqlan va jismonan rivojlanishiga yordam beradigan oʻzaro munosabatda boʻlish muhitini yaratish, tafakkurini boyitishdan iborat boʻlgan.

Albatta bola tarbiyasida onaning roli turlicha, lekin bolalarning o'z tengdoshlari, tarbiyachi bilan muloqoti, birga o'ynashi va birgalikda mehnat qilishi uy sharoitida erishib bo'lmaydigan natijalarga, ya'ni uning sog'lom va garmonik rivojlanishiga imkoniyat beradi.

Bolalar bog'chalarida ota-onalarni tarbiyaga jalb qilish jarayoni o'ta yuqori darajada. Ertalab vaqtli bolalarni bog'chaga tashlab ketib kechqurun olib ketadigan bizning ota-onalar uchun Yaponiya bolalar bog'chalaridagi tartibga ko'nikish juda qiyin, chunki u yerda bola tarbiyasida ota-onaning muntazam qatnashishi va faol ishtiroki talab qilinadi. Bolalar bog'chada ota-onalarsiz ikki soat, uzog'i bilan to'rt soat bo'lishlari mumkin. Bu jarayonda nafaqat bolalar, balki ota-onalar ham tarbiyalanadilar.

Yaponiya bolalar bog'chalarida ta'lim dasturlari ham inobatga olingan, yozish va o'qishdan tashqari bolalarga qo'shiq aytish o'rgatiladi, sport musobaqalari o'tkazilib, muntazam sayrlarga chiqib turiladi. Ammo bular bilan bir qatorda bu tadbirlarni o'tkazilishidan maqsad - bolada xamjihatlik, jamoada yashash hislarini rivojlantirishdan iborat. Qo'shiq aytilsa, xor (jamoada) aytilishi kerak, yakkaxon qo'shiqchi qo'llanilmaydi, musobaqa o'tkazilayotganda yoki hamma yoki guruh g'oliblikka erishiladi, va mutlaqo yakka g'olib emas.

Jamoa bilan muntazam ravishda bir kunlik sayrga chiqishdan maqsad bolani jismoniy chidamlikka o'rgatish va o'zi atrofidagi hududni o'rganish. Yapon bolalari tabiatni juda sevadilar va chuqur his etadilar. Balkim, aynan shuning uchun ham Yaponiyada turli daraxtlar, tabiat hodisalariga bag'ishlangan milliy bayram va festivallar ko'p bo'lsa kerak. Yoshlikdan go'zallikni sevishni va tabiatni his etishni o'rgatilgan yapon bolalar bu tuyg'ular bilan hayot davomda yashaydilar.

Kuzatuv va tahlillarimiz asosida aytishimiz mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirish, uzluksizligini ta'minlashda innovatsion pedagogik kommunikativ texnologiyalardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Aytish o'rinliki xorijiy mamlakatlar tajribasida bolalarning mustaqil ijodiy faoliyatlarini tashkil etish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan, shuningdek ota onalarning bolalar bilan ishlash soati ham ancha vaqtni tashkil etadi. Biroq "Ilk qadam" dasturida o'yinli ta'lim faoliyati kamida 43%, kommunikativ mustaqil faoliyat, ochiq havoda bo'lish, sog'lom turmush tarzini shakllantirish (sanitariya-gigiena ko'nikmalari) 49%, ota-onalarning bolalar rivoji taraqqiyoti to'g'risida xabardor qilish 8% ni tashkil etiladi".

Yuqoridagi fikrlarimiz mantiqiy davomi sifatida aytishimiz mumkinki, bolalarning aksariyat vaqtlari maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'tar ekan, demak barcha mashg'ulotlar xususan: atrofdagi olam bilan tanishish, nutqni rivojlantirish, jismoniy tarbiya bilan shug'ullanish, savodxonlikka o'rgatish, badiiy adabiyot sirlarini chuqur egallash zahirida bola o'zi eshitgan, ko'rgan, idrok qilgan, sezgan, tasavvur etgan narsa va hodisalarning to'g'riligi, aniqligi hamda borliqqa munosabatni anglay boradi.

Bilamizki, tafakkur insonning ijodiy faoliyatidan iborat, bunda narsa va hodisalarning eng murakkab xususyatlarini o'rganish, hodisalarni oldindan ko'rish, bashoratlar qilish imkoniyati vujudga keladi. Tafakkur til bilan uzviy aloqada mavjud bo'ladi, ya'ni fikr ma'naviy hodisadir.

Foyalanilgan adabiyotlar

1. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении. Научно-

методическое пособие.- М.: Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2013. –73 с.

2. Хуторской А.В. Личностная ориентация образования как педагогическая инновация // Школьные технологии. 2006. – №1.– С. 6-12.

3. Сафаев Н.С. Психологические особенности национального самосознания студенческой молодежи: Автореф. дис. ... док.псих.наук. -Т., 2006. –38 с.

4. Pedagogik atamalar lug'ati. // Tuzuvchilar: jamoa. – Т.: Fan, 2008. –В. 144.

5. Ma'murov B.B. Bo'lajak o'qituvchilarda akmeologik yondashuv asosida ta'lim jarayonini loyihalash ko'nikmalarini rivojlantirish. Monografiya.– Т.: Fan, 2017. –144 b.

6. Клименко Б. А. Здоровый образ жизни: алгоритм поиска отечественных статей и их анализ в Российском индексе научного цитирования / В. И. Евдокимов, Б. А. Клименко, О. А. Чурганов // Учен. зап. ун-та им. П.Ф. Лесгафта. – 2019. – № 7 (113). – С. 63–69.

3- SINF QIZ BOLALARNING UMUMIY JISMONIY TAYYORGARLIGI KO'RSATKICHLARI DINAMIKASI

Nurulloev Laziz Latipovich

*Buxoro davlat pedagogika instituti harbiy ta'lim fakulteti maxsus
tayyorgarlik sikli dotsenti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida yengil atletika sport turi bilan shug'ullanuchi sportchilarda yoshga xos baholash mezonlariga muvofiq, umumiy jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini aniqlash bo'yicha sinov mashqlari qatoriga kiritilgan barcha mashqlar natijalari olindi va mezonda belgilangan tartibda ko'rsatilgan natijalariga mos ravishda baholanganligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: umumiy jismoniy tayyorgarlik, yengil atletika, tezlik, kuch, chaqonlik, chidamlilik, egluvchanlik, jismoniy sifatlar.

3 КЛАСС ОБЩАЯ ФИЗИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА ДЕВОЧЕК ДИНАМИКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ

Нуруллоев Лазиз Латипович

*Бухарский государственный педагогический институт, факультет
военного образования, спец.доцент подготовительного Цикла*

Аннотация: В данной статье легкая атлетика вид спорта в общеобразовательных школах. в соответствии с возрастными критериями оценки у спортсменов, занимающихся показатели общей физической подготовленности маты для испытаний на отжим. Результаты всех упражнений, включенных в серию, были получены и в порядке, указанном в критериях. показана оценка в соответствии с указанными результатами.

Ключевые слова: общая физическая подготовленность, легкая атлетика, скорость, сила, ловкость, выносливость, гибкость, физические качества.

DYNAMICS OF GENERAL PHYSICAL FITNESS INDICATORS OF 3rd CLASS GIRLS

Nurulloev Laziz Latipovich

*Bukhara State Pedagogical Institute, Faculty of Military Education,
Associate Professor of the Special Training Cycle*

Abstract: In this article, the results of all the exercises included in the series of test exercises for determining general physical fitness indicators in accordance with the age-specific evaluation criteria of athletes engaged in athletics in general education schools were obtained, and they correspond to the results specified in the criteria it is indicated that it is evaluated.

Key words: general fitness, athletics, speed, strength, agility, endurance, flexibility, physical qualities.

Kirish. Yer sharining turli qismlarida joylashgan rivojlangan davlatlari qatorida O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sport sohasini rivojlantirish maqsadida hukumat tomonidan qaror farmon qonunlar ishlab chiqarilmoqda. Bu esa o'z navbatida jismoniy tarbiya va sport sohasiga aloqador bo'lgan har bir insonlar uchun (tadqiqotchi olimlar yosh izlanuvchilar murabbiylar va albatta katta va kichik yoshdagi sportchi)lar uchun keng imkoniyatlar eshigini

ochmoqda.

Ishning maqsadi 3-sinf (qizlar bolalar) o'quvchilarining umumiy jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlarini aniqlash.

Tadqiqotning vazifalari:

- mavzuga doir adabiyotlarni tahlil qilish orqali muammoning o'rganilganlik darajasini aniqlash;

- 3-sinf umumta'lim maktab o'quvchilarining umumiy jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini aniqlash;

- o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida aniqlangan muammolar yuzasidan kerakli xulosa va tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotni tashkillashtirish: tadqiqotlarda Buxoro shahar xalq ta'limi bo'limiga qarashli 19- ixtisoslashtirilgan davlat umumta'limi maktabi, Buxoro shahar xalq ta'limi bo'limiga qarashli 23-umumiy o'rta ta'limi maktabi, Buxoro shahar xalq ta'limi bo'limiga qarashli 6-ixtisoslashtirilgan davlat umumta'limi maktabi, Buxoro shahar xalq ta'limi bo'limiga qarashli 29-umumiy o'rta ta'limi maktabi, Buxoro shahar xalq ta'limi bo'limiga qarashli 11-umumiy o'rta ta'limi maktablarida yengil atletika sport turida shug'ullanuvchi 83 nafar 2 sinf o'quvchilari

O'tkazilgan tadqiqot natijalari tahlili:

Mamlakatimiz qolaversa xorij olimlari tamonidan o'tkazilgan tadqiqot ishlari va mavzuga doir ilmiy-uslubiy adabiyotlarini tahlil qilish natijalari shundan dalolat beradiki, umumta'lim maktablarida tahsil oluvchi o'quvchilarning jismoniy tarbiya bo'yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, T.S.Usmanxodjayev, V.K.Balsevich, V.A.Bogdanova va boshqalarning ilmiy ishlarini misol tariqasida keltirish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligida yosh xususiyatlarining tahlili hamda ularga, jismoniy tarbiya darslarida va mashg'ulotlari jarayonlaridagi yuklamalarni me'yorlashtirish borasida A.A.Gujalovskiy, V.I.Lyax, A.G.Suxarev, V.P.Guba, O.V.Goncharova va boshqalar o'zlarining ilimiy tadqiqotlari orqali o'rganilgan.

Umum o'rta ta'lim maktablari 3 sinf qizlarining jismoniy tayyorgarligining rivojlanish dinamikasini aniqlash maqsadida tashkillashtirilgan pedagogik tajribalarda bir qator sinov mashqlari bo'yicha o'quvchilarning o'rtacha ko'rsatkichlari umumlashtirilgan bo'lib. Arg'amchida bir daqiqa sakrash sinov mashqi bo'yicha 3 sinf qizlaridan tashkil topgan tajriba guruhi o'quvchilari o'rtacha $36 \pm 1,4$ marotabaga teng natijani. Nazorat guruhi o'quvchilarining natijalari esa o'rtacha $37 \pm 5,4$ marotabaga teng natijani ko'rsatgan edilar. Pedagogik tajriba so'ngiga kelib tajriba guruhining o'rtacha ko'rsatkichi $41 \pm 3,9$ marotabaga, nazorat guruhining o'rtacha ko'rsatkichi esa $39 \pm 8,9$ marotabaga yetganligini ko'rish mumkin (1 jadvalga qarang).

Gardishni belda bir daqiqa aylantirish mashqi bo'yicha esa nazorat guruhi 3 sinf qizlari $22 \pm 2,1$ marotabaga teng natijani, tadqiqot avvalida qayt etgan bo'lsalar, ushbu ko'rsatkich tajriba so'ngiga kelib $25 \pm 4,2$ marotabaga yetganligini ko'rish mumkin. Tajriba guruhi o'quvchi qizlarining ushbu mashq bo'yicha pedagogik tajriba avvalida va yakunida ko'rsatgan natijalari esa quyidagicha. Pedagogik tajriba avvalida o'rtacha $23 \pm 6,3$ marotabaga, tajriba so'ngiga kelib esa o'rtacha $28 \pm 2,1$ marotabaga teng ko'rsatkichni qayt etdilar.

Umum o'rta ta'lim maktabining 3 qizlaridan tashkil topgan nazorat guruhi o'quvchi qizlari pedagogik tajriba avvalida 30 m ga yugurish mashqi bo'yicha o'rtacha $7,2 \pm 1,02$ sekundga hamda 60 m ga yugurish mashqi bo'yicha esa $11,9 \pm 2,5$ o'rtacha sekundga teng natijalarni ko'rsatgan ko'rsatdilar.

Pedagogik tajriba so'ngiga kelib ushbu mashqlar bo'yicha quyidagicha natijalarni ko'rsatdilar. Demak, 30 m ga yugurish mashqi bo'yicha $6,8 \pm 2,2$ sekundga, 60 m ga yugurish mashqi bo'yicha esa $11,4 \pm 3,5$ sekundga teng natijani qayt etdilar.

3 sinf qizlaridan shakllantirilgan tajriba guruh o'quvchilarining pedagogik tajriba avvalidagi, 30 m ga yugurish mashqi bo'yicha $7,1 \pm 9,02$ sekundga tajriba so'ngiga kelib esa o'rtacha $6,2 \pm 3,02$ sekundga teng ko'rsatkichni qayt etdilar. Tajriba guruhi o'quvchilarining, 60 m ga yugurish mashqi bo'yicha tajriba avvalida $12,0 \pm 1,5$ sekundga, pedagogik tajriba so'ngida esa o'rtacha $11,1 \pm 3,5$ sekundga teng natijani qayt etdilar. Tajriba va nazorat guruhi o'quvchilarining pedagogik tajriba avvalidagi hamda yakunidagi natijalarga asoslanib shularni xulosa qilish mumkinki tajriba guruhi o'quvchilari nazorat guruhi o'quvchi qizlariga nisbatan yaxshiroq rivojlanish dinamikasiga egalar.

Turgan joydan uzunlikka sakrash mashqi bo'yicha 3 sinf qizlarining tadqiqot avvalidagi va yakunidagi natijalari matematik statistik tahlil qilinganida ko'rsatkichlar quyidagicha ekanligi ma'lum bo'ldi. Demak, 3 qizlaridan shakllantirilgan tajriba guruhi o'quvchi qizlari pedagogik tajriba avvalida o'rtacha, $88 \pm 4,7$ smga teng natijani ko'rsatdilar. Ushbu natija tadqiqot so'ngiga kelib esa tajriba guruhi o'quvchilarining ko'rsatkichi $112 \pm 2,9$ smga teng bo'lganligini ko'rish mumkin.

Nazorat guruhi 3 sinf o'quvchi qizlarining natijalari tajriba avvalida o'rtacha $85 \pm 7,4$ smga pedagogik tajriba so'ngiga kelib esa ushbu ko'rsatkich $96 \pm 8,3$ smga yetganligini ko'rish mumkin. Tajriba va nazorat guruhi o'quvchilarining natijalaridan ma'lumki, tajriba guruhi o'quvchilari nazorat guruhi o'quvchilaridan yaxshiroq rivojlanish dinamikasiga egalar.

1-jadval.

O'rta ta'lim maktabi 3 sinf qizlarining jismoniy tayyorgarlik dinamikasi ko'rsatkichlari

1-jadval.

O'rta ta'lim maktabi 3 sinf qizlarining jismoniy tayyorgarlik dinamikasi ko'rsatkichlari

№	Sinov mashqlari	NG		TG	
		X±a	V%	X±a	V%
1	Arg'amchida 1 daqiqa sakrash (marta)	$\frac{37\pm5,4}{41\pm8,9}$	$\frac{14,59}{21,70}$	$\frac{36\pm1,4}{45\pm3,9}$	$\frac{3,8}{6,88}$
2	Gardishni belda 1 daqiqa aylantirish (marotaba)	$\frac{22\pm2,1}{28\pm4,2}$	$\frac{9,5}{15,0}$	$\frac{23\pm6,3}{42\pm3,1}$	$\frac{27,39}{7,38}$
3	30 m ga yugurish (s)	$\frac{7,2\pm1,02}{6,8\pm2,2}$	$\frac{14,1}{32,35}$	$\frac{7,1\pm9,02}{6,2\pm3,02}$	$\frac{127,04}{48,70}$
4	60 m ga yugurish (s)	$\frac{11,9\pm2,5}{11,4\pm3,5}$	$\frac{21,00}{30,70}$	$\frac{12,0\pm1,5}{11,1\pm3,5}$	$\frac{12,5}{31,53}$
5	Turgan joydan uzunlikka sakrash (sm)	$\frac{85\pm7,4}{96\pm8,3}$	$\frac{8,70}{8,64}$	$\frac{88\pm4,7}{112\pm2,9}$	$\frac{5,3}{2,58}$
6	Yugurib kelib uzunlikka sakrash (sm)	$\frac{182\pm15,4}{193\pm10,2}$	$\frac{8,46}{5,28}$	$\frac{184\pm10,1}{201\pm18,4}$	$\frac{5,48}{9,15}$
7	1000 m ga yugurish (daqiqa)	$\frac{7,40\pm1,6}{7,04\pm6,1}$	$\frac{21,62}{86,64}$	$\frac{7,55\pm3,6}{6,45\pm1,8}$	$\frac{47,68}{27,90}$
8	To'pni uzoqqa uloqtirish (metr)	$\frac{9\pm2,4}{13,5\pm5,4}$	$\frac{26,66}{51,42}$	$\frac{9,3\pm1,4}{15,2\pm9,4}$	$\frac{15,05}{77,04}$
9	4 x 10 mokisimon yugurish (boshlang'ich 3 x 10) (s)	$\frac{13,0\pm1,9}{12,6\pm6,5}$	$\frac{14,6}{5,0}$	$\frac{13,2\pm4,7}{12,1\pm2,3}$	$\frac{34,55}{19,00}$
10	Tik turgan holda (oldinga) pastga egilish (sm)	$\frac{12\pm3,01}{10\pm3,01}$	$\frac{25,08}{30,1}$	$\frac{12,02\pm5,07}{7,5\pm1,03}$	$\frac{47,42}{13,73}$

Izox: NG – Nazorat guruhi. TG – Tajriba guruhi.

Umum o'rta ta'lim maktablari 3 qizlarining umumiy jismoniy ko'rsatkichlarining rivojlanish dinamikasini aniqlash maqsadida o'tkazilgan pedagogik tajribalarning boshida va oxirida "Yugurib kelib uzunlikka sakrash" mashqi bo'yicha quyidagicha ko'rsatkichlarni qayt etdilar. Nazorat guruhi o'quvchi qizlarining pedagogik tajriba avvalidagi natijalari o'rtacha 182±15,4 smni tajriba so'ngiga kelib ushu ko'rsatkich 193±10,2 smni tashkil qildi. Ayni shu mashq bo'yicha tajriba guruhining pedagogik tajriba avvalidagi ko'rsatkichi 184±10,1 smni, tajriba yakuniga kelib esa ushbu ko'rsatkich 201±18,4 smga teng ekanligi aniqlandi. Tajriba guruhi 9,2 % li, nazorat guruhi o'quvchilari esa

6,0 %li rivojlanish dinamikasiga erishganlar.

1000 metr masofaga yugurtirish orqali 3 sinf qizlarining chidamlilik jismoniy sifatining rivojlanish dinamikasini aniqlash maqsadida o'tkazilgan tajribalarda nazorat guruhi o'quvchi qizlari $7,40 \pm 1,6$ daqiqaga teng natijani pedagogik tajriba so'ngiga kelib esa ushbu ko'rsatkich $7,04 \pm 6,1$ daqiqaga yetganligini ko'rish mumkin rivojlanish dinamikasi 5,11 ga teng. Tajriba guruhida ushbu sinov mashqi bo'yicha pedagogik tajriba avvalida o'rtacha ko'rsatkichi $7,55 \pm 3,6$ daqiqaga tajriba so'ngiga kelib ushbu ko'rsatkich $6,45 \pm 1,8$ daqiqaga teng. Rivojlanish dinamikasi esa 17,05 % ga tengdir.

To'pni uzoqqa uloqtirish sinov mashqi bo'yicha 3 sinf qizlaridan shakllantirilgan nazorat va tajriba guruhi o'quvchilarining pedagogik tajriba avvalidagi natijalari quyidagicha ko'rinishga ega. Demak tajriba guruhining pedagogik tajriba avvalidagi o'rtacha ko'rsatkichi $9,3 \pm 1,4$ metrga, nazorat guruhining natijalari esa o'rtacha $9 \pm 2,4$ metrga teng bo'lgan ko'rsatkichni qayt etdilar.

Pedagogik tajribalarning so'ngida nazorat hamda tajriba guruhi sportchilaridan ushbu sinov mashqi bo'yicha nazorat o'tkazilib natijalar matematik statistik tahlil qilinganidan nazorat guruhining o'rtacha ko'rsatkichi $13,5 \pm 5,4$ metrga, tajriba guruhi o'quvchilarining natijalari esa $15,2 \pm 9,4$ metrga teng ekanligi aniqlandi. Natijalardan ko'rish mumkinki tajriba guruhi o'quvchi qizlari nazorat guruhi o'quvchi qizlarida yaxshiroq rivojlanish dinamikasiga ega.

4 x 10 mokisimon yugurish (boshlang'ich 3 x 10), hamda Tik turgan holda oldinga egilish sinov mashqlari bo'yicha umum o'rta ta'lim maktabi 3 sinf qizlari-ning natijalarining ilmiy uslubiy tahlili quyidagicha. Nazorat guruhi tarkibiga kiruvchi 3 sinf qizlarining, 4 x 10 mokisimon yugurish (boshlang'ich 3 x 10) mashqi bo'yicha pedagogik tajriba avvalidagi natijalari $13,0 \pm 1,9$ sekundga, tik turgan holda oldinga egilish mashqi bo'yicha esa $12 \pm 3,01$ smga teng ko'rsatkichni qayt etgan bo'lsalar, pedagogik tajriba so'ngiga kelib, ushbu ko'rsatkichlar 4 x 10 mokisimon yugurish (boshlang'ich 3 x 10) mashqi bo'yicha $12,6 \pm 6,5$ sekundga, Tik turgan holda (oldinga) pastga egilish (sm) mashqi bo'yicha esa $10 \pm 3,01$ smga yetganligini ko'rish mumkin.

Ayni shu yoshdagi o'quvchilardan tashkil topgan tajriba guruhi qizlarining pedagogik tajriba boshidagi o'rtacha ko'rsatkichi 4 x 10 mokisimon yugurish (boshlang'ich 3 x 10) mashqi bo'yicha $13,2 \pm 4,7$ sekundga, Tik turgan holda (oldinga) pastga egilish (sm) mashqi bo'yicha esa $12,02 \pm 5,07$ smga teng edi.

Ushbu ko'rsatkichlar pedagogik tajriba so'ngiga kelib, 4 x 10 mokisimon yugurish (boshlang'ich 3 x 10) mashqi bo'yicha, $12,1 \pm 2,3$ sekundga. Tik turgan holda (oldinga) pastga egilish (sm) mashqi bo'yicha esa o'rtacha $7,5 \pm 1,03$ smga teng ko'rsatkichni qayt etdilar.

Xulosa qilib aytganda yuqorida, umum o'rta ta'lim maktabida tahsil oluvchi 3 sinf qizlarining umumiy jismoniy tayyorgarligining rivojlanish dinamikasini aniqlash maqsadida tanlangan barcha mashqlar bo'yicha, tajriba guruhi o'quvchi qizlari nazorat guruhi o'quvchi qizlariga nisbatan yaxshiroq rivojlanish dinamikasiga ega ekanliklari aniqlandi.

X U L O S A. Umumta'lim maktablarda tashkil etilgan yengil atletika to'garaklarida shug'ullanuvchi 3 sinf o'quvchilarining mashg'ulot dastunini tubdan islox qilish zarurati barligi ma'lum bo'ldi;

Umumta'lim maktablarida tashkil etilgan yengil atletika to'garaklarining mashg'ulot rejasi dasturlariga, umumiy jismoniy tayyorgarligini yaxshilashga yordamlashuvchi yaangi metod va metodikalarni rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganib chiqib, yangicha yondashuv dasturini ishlab chiqish va amalyotga tatbiq qilish zarur;

Kelgusida yengil atletika bo'yicha milliy terma jamoa tarkibiga kiritiladigan sportchilar zaxirasini baytish maqsadida, boshlang'ich sinf o'quvchilari yoshidagi yengil atletikachi sportsilar ishtirokida, sport musobaqalari sonini oshirish va yuqori saviyli musobaqalarni tashkillashtirish zarurati bor.

Umumta'lim maktablarida tashkil etilgan yengil atletika to'garaklarining moddiy texnik bazasini yaxshilash orqali, shug'ullanuvchi sportchilarning, umumiy jismoniy tayyorgarligini yaxshilashga erishish;

Yoshga xos baholash mezonlariga muvofiq, umumiy jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini aniqlash bo'yicha sinov mashqlari qatoriga kiritilgan barcha mashqlar natijalari olindi va mezonda belgilangan tartibda ko'rsatilgan natijalariga mos ravishda baholandi.

Qo'lga kiritilgan natijalar asosida umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasini yaxshilash bo'yicha kerakli taklif va tavsiyalar ishlab chiqilib xulosalar ishlab chiqildi.

Umumta'lim maktablarda tashkil etilgan yengil atletika to'garaklarida shug'ullanuvchi 3 sinf o'quvchilarining umumiy jismoniy tayyorgarligini yaxshilashga yordamlashuvchi yaangi metod va metodikalarni ishlab chiqish va amaliyotga tadbii qilish zarur;

Rivojlangan davlatlartajribasini o'rganib yengil atletika bilan shug'ullanuvchi 3 sinf o'quvchilarining mashg'ulot dasturiga, kerakli o'zgarish va tuzatishlar kiritish kerakligi aniqlandi;

Umumta'lim maktablarida tashkil etilgan yengil atletika to'garaklarning moddiy texnik bazasini yaxshilash orqali, shug'ullanuvchi sportsilarning, umumiy jismoniy tayyorgarligini yaxshilashga erishishni taminlash zarurati borligi ma'lum bo'ldi;

Kelgusida yengil atletika bo'yicha milliy terma jamoa tarkibiga kiritiladigan sportchilar safini kengaytirish maqsadida, boshlang'ich sinf o'quvchilari yoshidagi yengil atletikachi sportsilar ishtirokida, sport musobaqalari sonini oshirish va yuqori saviyyali musobaqalarni tashkillashtirish zarurati bor.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayev A., Xankeldiyev Sh.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyati: Jismoniy tarbiya instituti va oliy ta'lim muassasalari jismoniy tarbiya fakultetlari uchun darslik. Toshkent, 2005. 232 bet; Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati. Darslik. 1-tom T., "ITA-Press" nashr., 2014. 278 b.

2. Abdullaev M. J. Methodology of application games in the training of young athletes //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2020. – T. 8. – №. 11.

3. 24. Samijonovich, T. S., Abdullaev Molecular & Clinical Medicine, 7(6), 2907-2914.

4. Abdullayev, M. J., Berdiyev, O. I., & Omonova, N. R. (2021). Methodology Of Organization Of» Physical Education And Sports» Lessons In Higher Educational Institutions. The American journal of social science and education innovations (TAJSSEI) SJIF-5.857 DOI-10.37547/TAJSSEI, 3(02), 312-320.

5. Junayduloevich, Abdullaev Mehridin. «METHODOLOGY OF APPLICATION OF MOVING GAMES IN THE TRAINING OF YOUNG ATHLETES.» Конференции. 2020.

6. Abdullaev M. J. Characteristics, forms and methods of extracurricular activities with athletes of different ages //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2020. – T. 8. – №. 11.

7. Abdullayev, M. J. (2021). Teaching 18-20 Year Old Girls For Healthy Aerobic Exercises. The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research (ISSN-2689-1026) Published: February, 28, 77-85.

8. Abdullaev, M. (2018). Zh. the Relationship of physical and mental development of children in the process of physical education. Journal. Bulletin of integrative psychology. Yaroslavl, 17, 10-13.

9. Агарков, В.И. Гигиеническая оценка функционального состояния младших школьников в условиях интенсифицированного обучения [Текст] / В.И. Агарков, Н.П. Селиванов, Е.Н. Полунин // Гигиена и санитария. - 1981. - №2. - С. 30-32.

10. Агарков, В.И. Гигиенические основы нормирования умственной нагрузки младших школьников [Текст]: дис. ... докт. биол. наук / В. И. Агарков. - Донецк, 1996. - 548 с.

11. Андريس Э.Р., Кудратов Р.Қ. Енгил атлетика. – Тошкент. ЎзДЖТИ, 1998. - 126 б.,

12. Антонюс Д. Влияние дифференцированных режимов двигательной активности на физическую подготовленность и физическое развитие подростков, обучающихся в школах различного типа. Дис. канд. пед. наук. – М., 1991. – 246 с.

13. Антропова, М.В. Здоровье школьников: результаты лонгитюдного исследования [Текст] / М.В. Антропова, Г.Г. Манке, Г.В. Бородкина, Л.М. Кузнецова // Педагогика. - 1995. - №2. - С. 26-31.

14. Антропова, М.В. Реакция основных физиологических систем организма детей 6-12 лет в процессе адаптации к учебным нагрузкам [Текст] / М.В. Антропова // Физиология человека - 1983. - Т.9, № 12. - С.18-24.

15. Антропова, М.В. Умственная работоспособность и состояние здоровья младших школьников, обучающихся по различным педагогическим системам [Текст] / М.В. Антропова, Г.В. Бородкина, Л.М. Кузнецова, Г.Г. Манке, Т.М. Параничева, В.В. Злотина И Физиология человека. - 1998. - Т.24. - С. SO- 84.

16. Бальсевич В.К., Лубышева Л.И. Спортивно ориентированное физическое воспитание: образовательный и социальные аспекты. // Теория и практика физической культуры. М.: 2003. - №11. - С. 19-22;

17. Бальсевич В.К., Лубышева Л.И. Физическая культура: молодежь и современность // Теор. и практ. физ. культ, - Т., 1995. - 2-7 б;

18. Богданова В.А. Дифференцированный подход в физкультурном образовании младших школьников. Автореф. дис. кан. пед. наук. Тюмень, 2001. - 22 с;

19. Boyboboyev B.G. Jismoniy tarbiya darslarida 9-11 yoshli o'g'il bolalar uchun nagruzkani me'yorlash. 1999 y. 162-bet.,

20. O.V. Goncharova Bolalarning jismoniy sifatlarini tarbiyalash. O'quv qo'llanma. Toshkent – 2015, 204 – bet.

TALABALARNING DIDAKTIK JARAYONLARINI LOYIHALASH QONUNIYATLARI

*Nazarov Tohir Toshpo'lotovich,
Harbiy ta'lim fakulteti Maxsus tayyorgarlik sikli o'qituvchisi, dotsent.
Buxoro Davlat Pedagogika instituti
<https://orcid.org/0000-0001-5631-1156>*

Annotatsiya: Ta'lim jarayonida talabalar oldiga qo'yiladigan vazifa bilan talabalarning bilimlari va aqliy rivojlanishi ko'rsatkichlari o'rtasidagi ziddiyat katta ahamiyat kasb etadi. Ta'lim jarayonidagi ziddiyatlarni hal qilish eng maqbul ta'lim metodlari, vositalarini tanlashni taqozo qiladi. Ofitser-o'qituvchilarning o'quv-biluv jarayonidagi har xil ziddiyatlarni, bu qarama-qarshiliklarni paydo bo'lish sharoitlarini o'rganishi va mashg'ulotlarni tashkil etishda ularni hisobga olishi, ta'limni talaba-yoshlar uchun yoqimli mashg'ulotga aylantirish imkonini beradi. O'quv jarayonini tashkil etishning umumiy me'yorlari ta'lim qonuniyatlari va tamoyillari bilan uzviy bog'liq. Qonuniyat butun ichidagi qismlar o'rtasidagi obyektiv, takrorlanib turadigan ichki bog'lanishlarni ifodalaydi. Harbiy fanlarda ta'lim qonuniyatlari ta'lim jarayoni komponentlari maqsad, mazmun, metod, shakl, natija o'rtasidagi aloqalarni ifoda etadi. Ofitser-o'qituvchi ta'lim jarayonining qonuniyatlarini yaxshi bilsagina, ta'lim jarayonini ongli, samarali boshqara oladi. O'qituvchi unutmasligi lozim, ta'lim jarayonida didaktik qonuniyatlar bilan birga psixologik, fiziologik, gnoseologik qonuniyatlar ham bor. Ta'lim jarayonining qonun va qonuniyatlari ta'lim jarayonining tamoyillari va qoidalari uchun nazariy asos shaklida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, aqliy rivojlanish, qiziqish, didaktik jarayon, faoliyat, shijoat, yuksak ma'naviyat, bilim, mashg'ulot, komponent, qonuniyat, metod, onglik, faollik, pedagog.

ЗАКОНЫ ПОСТРОЕНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ СТУДЕНТОВ

*Назаров Тохир Тошпулотович,
Факультет военного образования, преподаватель цикла
специальной подготовки, доцент.
Бухарский государственный педагогический институт*

Аннотация: В процессе обучения большое значение имеет конфликт между поставленной перед учащимися задачей и показателями знаний и умственного развития учащихся. Разрешение конфликтов в образовательном процессе требует выбора наиболее адекватных образовательных методов и средств. Можно офицерам-преподавателям изучить различные конфликты в учебном процессе, условия возникновения этих конфликтов и учесть их при организации обучения, сделав обучение приятным занятием для учащихся и молодежи. Общие нормы организации образовательного процесса неразрывно связаны с законами и принципами воспитания. Легитимность представляет собой объективные, воспроизводимые внутренние связи между частями в целом. Законы обучения в военных науках выражают связи между целью, содержанием, методом, формой и результатом компонентов учебного процесса. Офицер-преподаватель может сознательно и эффективно управлять образовательным процессом только в том случае, если он хорошо знает законы образовательного процесса. Учитель не должен забывать,

что наряду с дидактическими законами в образовательном процессе существуют психологические, физиологические и гносеологические законы. Законы и нормы образовательного процесса служат теоретической основой принципов и правил образовательного процесса.

Ключевые слова: образование, психическое развитие, интерес, дидактический процесс, активность, увлеченность, высокая духовность, знание, обучение, составляющая, закон, метод, осознанность, деятельность, педагог.

THE LAWS OF DESIGNING STUDENTS' DIDACTIC PROCESSES

Nazarov Tohir Toshpulatovich,

Faculty of Military Education, teacher of special training cycle, associate professor.

Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation: In the process of education, the conflict between the task set before students and the indicators of students' knowledge and mental development is of great importance. Resolving conflicts in the educational process requires choosing the most appropriate educational methods and tools. It is possible for the officers-teachers to study various conflicts in the educational process, the conditions of the appearance of these conflicts and take them into account when organizing training, making education a pleasant activity for students and young people. will give. The general norms of the organization of the educational process are inextricably linked with the laws and principles of education. Legitimacy represents objective, repeatable internal connections between parts within a whole. Laws of education in military sciences express the connections between the goal, content, method, form, and result of the components of the educational process. An officer-teacher can manage the educational process consciously and effectively only if he knows the laws of the educational process well. The teacher should not forget that there are psychological, physiological and epistemological laws along with didactic laws in the educational process. The laws and regulations of the educational process serve as a theoretical basis for the principles and rules of the educational process.

Basic concepts: education, mental development, interest, didactic process, activity, enthusiasm, high spirituality, knowledge, training, component, law, method, awareness, activity, pedagogue.

Kirish. Respublikamizda amalga oshirilayotgan ta'lim sohasidagi islohotlarning maqsadi shaxsni yuqori darajadagi jismoniy, axloqiy, estetik va aqliy rivojlanishi uchun sharoit yaratishdir. Ushbu maqsadga erishish mustaqil davlatimizning intellektual potensialini yuqori pog'onasiga ko'tarilishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga ta'kidlash joizki, uchinchi ming yillik ta'limini insoniyat faoliyatining zarur keng ko'lamli sohasi sifatida e'tirof qilmoqda. Zamonaviy rivojlanishning bosqichida jamiyat ijtimoiy hayotning hamma sohalarida murakkab globallashuv jarayonlarini boshdan kechirmoqda, ular yuqori shiddat va hodisalarning o'zaro bog'liqligi bilan alohida bo'lmoqda. Fan va texnika yutuqlarini hayotga tatbiq etish inson faoliyatining deyarli barcha sohalarining jadal rivojlanishiga zamin yaratdi. Shu asosda mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning o'rni sezilarli darajada oshdi. Shunga asoslanib, ta'lim sifatini oshirish va uni doimiy tarzda takomillashtirish zarurati vujudga keldi. Ta'lim nazariyasi ma'lum bir jamiyatni ta'lim tizimida mavjud bo'lgan ta'lim jarayonini qonuniyatlarini va uni xususiyatlarini yoritish bilan shug'ullanadi. Shu

bilan birga ta'lim nazariyasi ta'lim jarayonini mazmunini pedagogik asoslarini aniqlaydi, ta'lim metodlari tizimini, o'quv-tarbiya muassasalarida ta'limni tashkil etish shakllarini ishlab chiqadi. Ta'kidlash kerakki, ta'lim jarayonida didaktik qonuniyatlar bilan psixologik va fiziologik qonuniyatlar ham bor. Demak, ta'lim bir vaqtda boshqa fanlarni ham (psixologiya, fiziologiya) obyekti bo'la oladi.

Har qanday ta'lim jarayonining metodolik tarixini bilish nazariyasi tashkil etadi. An'anaviy ta'lim jarayonining asosi materialistik bilish nazariyasi hisoblanib, obyektiv muhitni moddiyligini, uni o'zlashtirilishini ifodalab, bilish jarayonini mohiyatini ochib beradi. Materialistik falsafaga asosan bilish jarayoni — bu obyektiv moddiy borliqni bizning miyamizda aks etishidir. Ammo bu obyektiv reallikni g'oyamizda shunchaki aksi emas, bu jarayonlarni mavhumlashtirish, ilmiy tushunchalarni, qonun va qonuniyatlarni shakllanish jarayoni sanaladi. Bunda voqea va jarayonlar, ularni ichki qonuniy bog'lanishlari mohiyati ochib beriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Buyuk kashfiyotlar davriga kelib o'qitishning og'zaki metodlari qatorida o'quvchilarning tashabbuskorlikka, onglilikka, faollikka yo'naltiruvchi kuzatish, sinov, mashq metodlari vujudga keladi. Bular ta'limning ko'rgazmali metodlari nomi bilan qo'llanila boshlandi.

XIX asr oxiri XX asr boshlariga kelib, tinglovchilarni mustaqilligini rivojlantiruvchi, o'quvchining qiziqishi va ehtiyojlarini hisobga oluvchi evristik metodlar vujudga keldi. «Faoliyat orqali o'qitish» konsepsiyasi vujudga kelishi bilan amaliy metodlardan foydalanila boshlandi. Bunda ta'lim jarayonida asosiy e'tibor amaliy mashg'ulot turidagi talabalarni mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishni shakllantirishga qaratildi. Keyinchalik bular asosida qisman izlanuvchan, tadqiqotchilik metodlari paydo bo'ldi.

Muammoli o'qitishning paydo bo'lishi bilan muammoli ta'lim metodlari qo'llanila boshlandi. Muammoli ta'limda o'quvchilar oldiga o'zlashtirilishi zarur bo'lgan materiallar muammo sifatida qo'yilib, talabalar ushbu muammolarni mustaqil hal etish orqali tabiat va jamiyat to'g'risidagi bilimlarni o'zlashtirishga erishishi bilan tavsiflanadi. Kishilik jamiyatida bolani nafaqat bilim, ko'nikma, malakalarni o'zlashtirishi, balki individual xususiyat va qobiliyatlarni rivojlantirish zarurligini anglagandan so'ng rivojlantiruvchi metodlar qo'llanila boshlandi. O'quv jarayonida texnikani keng qo'llanilishi, ta'limni kompyuterizatsiyalashtirishi ko'plab yangi metodlarni paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Amerikalik pedagog K. Kerr «ta'lim metodlari sohasidagi tub burilishlami» to'rt bosqichga ajratadi. Kishilik jamiyatining dastlabki rivojlanish bosqichida bolalarni asosiy o'qituvchilari ota-onalar hisoblangan. Birinchi tub burilish ularning o'rniga professional o'qituvchilarning kelishi davri. Ikkinchi tub burilish og'zaki so'zni, nutqni yozuv bilan almashinuvi bilan bog'liq. Uchinchi tub burilish ta'limga bosma so'zning kiritilishi davri. To'rtinchisi ta'limni avtomati-zatsiyalashtirish va kompyuterizatsiyalashtirish bilan chambarchas bog'langan.

Barcha davrlarda metodlarni izlash orqali ta'lim jarayonini shakllantirishga erishib kelingan. Biroq biror bir metod o'z-o'zicha qo'llanilmaydi hamda kerakli natijani ta'minlamaydi. Biror bir metod universal xarakterga ega emas. Chaqiriqqacha harbiy ta'lim jarayonida turli-tuman metodlardan foydalanish tavsifiya etiladi.

1- jadval. Ta'lim metodlari klassifikatsiyasi.

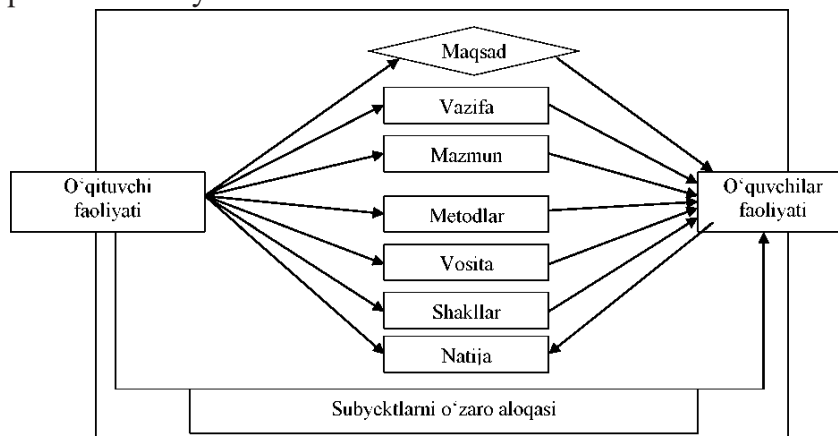
Ta'lim metodlari	Ta'lim metodlari guruhlari
Og'zaki	Ma'ruza, suhbat, hikoya, tushuntirish, munozara, kitob bilan ishlash
Ko'rgazmali Amaliy	Illyustratsiya va demonstratsiya Mashq, pedagogik vazifalarni yechish, didaktik va rolli o'yinlar, treninglar, laboratoriya ishi
Induktiv va deduktiv	Analiz, taqqoslash, qiyoslash, umumlashtirish, sintez, modellashtirish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish
Reproduktiv	Tushuntirish, ma'ruza, hikoya, instruktaj, kitob bilan ishlash, mashq
Muammoli-izlanuvchan Mustaqil ish metodlari	Evristik suhbat, muammoli savol, vaziyatlar tahlili, umumlashtirish, tizimlashtirish, modellashtirish, Kitob bilan ishlash, mashq, pedagogik vazifalarni yechish, laboratoriya ishi, loyiha ishlab chiqish, «keys-stadi»
O'quv-biluv faoliyatini stimullashtiruvchi metodlar Nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish metodlari	O'quv munozaralari, illyustratsiya va namoyish qilish, didaktik o'yinlar, treninglar, yakka loyihalash, laboratoriya ishi Og'zaki nazorat: individual va ommaviy so'rov. Yozma nazorat: yozma nazorat ishi, tushuncha va grafik diktant, test. Mashina yordamidagi nazorat: test, virtual laboratoriya ishi

Umuman, ta'lim metodlarining majmuyi — atrofdagi voqelikni bilishning yo'li, deya xulosa chiqarish mumkin. Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishidagi talabalar aqliy kamol topishining xarakterini belgilaydigan yo'l bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi, shaxs-ning xususiyatlarini shakllantiradi. O'qitishning maqsadi insoniyatning tajribasini o'zlashtirishning o'zidir. Ta'lim nazariyasi o'qitish metodlarini insoniyat tajribasidan oladi va ularni o'quv mashg'ulotlariga moslashtiradi. Shuning uchun o'qitish metodlari doimiy ravishda yangilanadi, takomillashtiradi, fan-texnikaning rivojlanishi va ijtimoiy rivojlanish asosida yangi metodlar vujudga keladi.

Muhokamalar va natijalar. Ta'lim jarayonining metodologik asosi bilish nazariyasi, harakatlantiruvchi kuchi esa ziddiyatdir. Ziddiyatlar ta'lim jarayonining rivojlantirish va takomillashtirish manbaidir. Jamiyatning uzluksiz ta'lim tizimiga qo'ygan talabi bilan muayyan sharoitda ta'lim jarayonining imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyat ta'lim jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sanaladidi. Bu ziddiyat umuman ta'lim jarayonini, o'quv dasturlarini, ta'limning shakl va metodlarini takomillashtirishning muhim vositadir.

Harbiy ta'lim jarayonida talabalar oldiga qo'yiladigan vazifa bilan o'quvchilarning bilimlari va aqliy rivojlanishi darajalari o'rtasidagi ziddiyat katta ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonidagi ziddiyatlarni hal etish eng maqbul ta'lim metodlari, vositalarini tanlashni taqozo qiladi. Ofitser-o'qituvchilarning o'quv-biluv jarayonidagi turli ziddiyatlarni, bu ziddiyatlarni namoyon bo'lish sharoitlarini o'rganishi va darslarni tashkil etishda ularni hisobga olishi, ta'limni tinglovchi uchun yoqimli mashg'ulotga aylantirish imkonini beradi. O'quv jarayonini tashkil etishning umumiy me'yorlari ta'lim qonuniyatlari va prinsiplari bilan bog'liq. Qonuniyat butun ichidagi qismlar o'rtasidagi obyektiv, takrorlanib turadigan ichki bog'lanishlarni ifodalaydi. Fanda ta'lim qonuniyatlari ta'lim jarayoni komponentlari maqsad, mazmun, metod, shakl, natija orasidagi

aloqalarni ifodalaydi.

1-rasm. Ta'lim jarayoni komponentlarini o'zaro aloqasi.

Ta'lim qonunlari, qonuniyatlari va prinsiplari muammosi zamonaviy pedagogika fanining dolzarb muammosi hisoblanadi. Ular ko'p marotaba mutaxassislar tomonidan muhokama qilinganligiga qaramasdan, bugungi kunda ham ushbu tushunchalarni chegaralari aniqlashtirilmaganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin.

Pedagogikada «qonun» va «qonuniyat» tushunchalari falsafiy tushuncha sifatida qo'llaniladi. Qonun — bu hodisa va jarayonlar o'rtasidagi zaruriy, mavjud, takrorlanib turuvchi munosabatlardir. Qonun predmetlar orasidagi aloqadorliklarni ifodalaydi.

O'qitish - bu talabalarni o'quv-biluv faoliyatlarini boshqarish va tashkil etish bo'yicha maqsadga yo'naltirilgan hamda maxsus tashkillashtirilgan faoliyatidir. O'qitish maqsadi - har bir talabani o'qishini samarali tashkil etish.

An'anaviy tarzda ta'lim jarayonining asosiy qonuniyatlariga quyidagilar kiradi:

- ta'limni jamiyat ehtiyojiga bog'liqligi qonuniyati;
- ta'lim jarayonida ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi funksiyalarni aloqadorligi qonuniyati;
- ta'lim jarayonida o'qitish va o'qish jarayonlarining birligi qonuniyati;
- ta'lim jarayonida mazmunni maqsadga bog'liqligi qonuniyati;
- ta'lim jarayonida metod va shaklni mazmun bilan aloqadorligi qonuniyati;
- ta'lim samaradorligi o'qituvchi tomonidan qo'llanilgan metodlarga bog'liqligi qonuniyati;
- ta'lim jarayonida o'quvchilarni yosh va individual xususiyatlarini inobatga olinishi qonuniyati;
- ta'lim samaradorligini ta'lim sharoitlariga bog'liqligi qonuniyati.

Harbiy ta'lim omillari va hodisalari orasidagi aloqadorliklarni ifodalovchi ta'limning obyektiv qonun va qonuniyatlari didaktik jarayonni rivojlanishining umumiy ko'rinishini tushunish imkoniyatini yaratadi. Biroq ular amaliy faoliyat uchun ko'rsatma bera olmaydi, faqatgina ushbu ko'rsatmalarni yaratish va texnologiyalarni ishlab chiqishda nazariy fakt bo'lib xizmat qiladi.

Har qanday fan tabiat va jamiyatdagi hodisa va jarayonlarni qonun-qonuniyatlarini o'rganish bilan shug'ullanadi. Demak, tabiat qonunlarini tabiiy fanlar, jamiyat qonunlarini ijtimoiy fanlar, tafakkur qonunlarini gumanitar fanlar o'rganadi.

Yuqoridagi qonunlar dialektika qonunlari deb yuritiladi. Shu bilan birga tor doiradagi hodisa va jarayonlarni ham o'z qonunlari bor. Jumladan ta'lim

jarayonining qonuniyatlari. Ofitser-o'qituvchi ta'lim jarayonining qonuniyatlarini yaxshi bilsagina, ta'lim jarayonini ongli, samarali boshqara oladi. Ofitser-o'qituvchi unutmasligi kerak, ta'lim jarayonida didaktik qonuniyatlar bilan birga psixologik, fiziologik, gnoseologik qonuniyatlar ham mavjud. Harbiy ta'lim jarayonining qonun va qonuniyatlari ta'lim jarayonining tamoyillari va qoidalarini uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim tamoyillarida ta'limning me'yoriy asoslari o'z ifodasini topadi. Ular asoslanmaydigan toifaga mansub bo'lib, o'quv amaliyotining yoyilishidan kelib chiqishi va o'zida o'quv jarayonining qonuniyatlarini ifodalashi bilan ajralib turadi. Demak, tamoyil o'quv jarayonining umumiy yo'nalishini va asosiy talablarini aniqlashtirib beradi. Yoxud tamoyil tushunchasi «nima uchun» yoki «qanday o'qitish kerak» degan savolga to'laqonli javob beradi.

B.N.Savin (1975) o'rganilayotgan muammoga o'quvchini tarbiyalash maqsadi mavqeidan yondashadi: «Ta'lim prinsiplari tarbiya maqsadlariga va o'qitish jarayoni qonuniyatlariga muvofiq tarzda dars berish va o'qitish jarayonini belgilashga xizmat qiluvchi asosiy rahbar qoidalaridir».

O'qitish jarayonini ta'lim prinsipi asosida tashkil etish - bu jarayonni ilmiy asosda qurish demakdir. Ilmiy asosda qurilgan har qanday faoliyat yakuniy natijani ta'minlaydi. Prinsiplar tizimiga yoki alohida tamoyilga tayanish, birinchi navbatda, maktab amaliyotini chuqur tahlil qilish, shuningdek, bu prinsipning zarurligini isbotlash asosida amalga oshiriladi. V.I.Zagvyazinskiy (2002) ta'lim prinsiplari «shunday mexanizmki, uning yordamida o'qitishning mohiyati, mazmuni va tarkibiy qismlarini aks ettiruvchi qonun va qonuniyatlar aniqlashtiriladi» , - deb ko'rsatishi bilan o'qitishning barcha unsurlarini aks ettiruvchi qonuniyatlar ta'lim tamoyilining mohiyatini tashkil etishini ta'kidlaydi. Pedagogik nashrlarda, shuningdek, amaliyotda o'qitish jarayonining qonuniyatlari va prinsiplari bitta tushuncha degan qarashlar hanuzgacha uchray turibdi.

Holbuki, qonuniyat inson ongiga bog'liq bo'lmagan har bir mustaqil hodisa yoki jarayonning mavjudligini ta'min etadigan ichki bog'lanishlar yig'indisidir.

Ta'lim tamoyili esa o'qitish jarayonida amal qilinishi, majburiy bajarilishi shart bo'lgan yetakchi qoida, asosiy talablar bo'lib, u ta'lim jarayonining ichki mohiyatini belgilab beradi va harakatga soladi.

O'quv jarayoni qonuniyatlari va ziddiyatlari uning vazifalarini keltirib chiqaradi.

Harbiy ta'lim jarayoni quyidagi vazifalarni bajaradi: ma'lumotli qilish, tarbiyalash, rivojlantirish. Ta'lim jarayonining ma'lumotli qilish vazifasi tabiat, jamiyat, texnika, shaxs to'g'risidagi bilimlarni o'zlashtirishi, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, qobiliyatlarini o'stirish bilan xarakterlanadi.

Ta'lim jarayonining navbatdagi vazifasi rivojlantirishdir. Ta'limning ushbu vazifasi nutqning rivojlanish bilan, so'z zaxirasining ortishi bilan, tafakkurni, his- tuyg'uni, tasavvurni rivojlanishi bilan, qobiliyatni rivojlanishi bilan tavsiflanadi.

Bilimlar tizimini o'zlashtirish, shaxsni rivojlantirish o'quvchilarni tarbiyalashni taqozo etadi.

Ta'lim jarayonini tarbiyalovchi vazifasi o'quvchilarda mehnatsevarlikni, mas'uliyatli, axloqiy normalarni, estetik ideallarni, tafakkur madaniyatini shakllantirishi bilan xarakterlanadi. Demak, o'qitishning asosiy ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi vazifalari, tashkiliy, tuzilishli, psixologik, integratsion, differentsiatsion, konsultatsion, nazorat-tashxis, fasilitatsion, refleksiv vazifalar bilan boyitiladi.

O'qitishning ta'limiy vazifasi mohiyati pedagogik bilim, ko'nikma, malakalar tizimi shakllanishi va ularni amaliyotda qo'llash uchun sharoit yaratish tilan xarakterlanadi.

Rivojlantiruvchi vazifa o'quvchilar shaxsida fikrlash, hissiy, motivatsion, kommunikativ sifatlarini rivojlanishi uchun ta'limning aktiv metodlarini qo'llashda amalga oshiriladi.

Tarbiyalovchi vazifa o'quvchilarda intellektual, hissiy sifatlar hamda kasbiy- qadrli qarashlar, o'quv bilish faoliyati motivlari shakllanadigan turli faoliyatlarga kiritishda namoyon qiladi.

Ta'limning tashkillashtiruvchi vazifasi talabalarni o'quv faoliyati va fanlarni o'qitish mazmunining sifati va ko'lami o'rtasidagi uyg'unlikda ko'rinadi.

Ta'limning strukturalashtirish vazifasi har bir alohida mashg'ulot uchun o'quv predmeti bo'yicha o'quv materialini tanlash va tizimlashtirish bilan tavsiflanadi.

Psixologik vazifasi talabalarni ishlashlari uchun qulay sharoit yaratish bilan xarakterlanadi.

Integrativ-differensiativ vazifasi har bir o'quvchini qobiliyatini va imkoniyatlarini hisobga olgan holda talabalarni hamkorlikdagi faoliyatini tashkil etishda ifodalanadi.

Maslahat beruvchi vazifasi o'quv predmeti bo'yicha o'quv materialini o'zlashtirishlari uchun individual va guruhli maslahatlarni tashkil etishni taqozo qiladi.

Nazorat-tashxis vazifa o'quv materialini o'zlashtirish darajasi to'g'risidagi teskari aloqani ta'minlovchi, talabalarni individual ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olishni taqozo etadi.

Tuzatuvchi vazifasi o'quvchilarni o'quv faoliyatini nazorat va baholash asosida boshqarish va tuzatishni ifodalaydi.

Refleksiv vazifa o'z harakatlarini anglashni, boshqalarni tushunishda namoyon bo'ladi.

Ta'limning fasilitatsion vazifasi o'quvchilarga ilmiy bilimlarni o'zlashtirishlarida metodik, psixologik va texnik jihatdan qo'llab-quvvatlashni va yordam berishni taqozo qiladi.

Shunday qilib, ta'limning barcha vazifalari o'zaro aloqadorlikda amalga oshiriladi. Bizga ma'lumki, pedagogik jarayon o'zaro aloqador ta'lim, tarbiya, rivojlanish jarayonlaridan tashkil topgan jarayondir. Ta'lim - bu maqsadga yo'naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan faoliyat bo'lib, unda talabalarning bilim olishi, tarbiyalanishi, rivojlanishi amalga oshiriladigan, faoliyat va muloqot tajribasining alohida tomonlari o'zlashtiriladigan jarayondir.

Xulosa va tavsiyalar. Ta'lim jarayonining ramziy ko'rinishi uning mustaqil, yaxlit tizim ekanligidan, u o'ziga xos va mos qonuniyatlar asosida qurilishidan dalolat ko'rsatadi.

Ta'lim jarayoni bu— Ofitser-o'qituvchi tomonidan talabalarga ma'lum bir maqsadga erishish uchun, ushbu maqsad talab etgan mazmunni u yoki bu metodlar yordamida aniq shakllarda yetkazib beriladigan va natijaga ega bo'lgan jarayondir. Ta'lim jarayonining mohiyati shundaki, o'qitish va o'qish faoliyatlarining o'zaro aloqadorligida hamda Ofitser-o'qituvchi va talabalarning ongli va faol munosabatlaridadir.

Ta'lim jarayonida ta'lim tamoyillariga o'zaro aloqadorlikda amal qilinadi. Yagona tamoyilga amal qilish orqali ta'lim samaradorligiga erishib bo'lmaydi. Tamoyillar faqat aloqadorlikda, kompleks tarzda ta'lim samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Faqat kompleks tarzda ta'lim maqsadini aniqlashni,

ta'lim mazmunini, metodlarini, vositalarini, shakllarni tanlashni hamda zamonaviy ta'lim muassasalarini vazifalarini samarali hal etishni ta'minlaydi.

Shunday qilib, ofitser-o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi ijobiy munosabat xizmatni osonlashtirib, uni sevimli mashg'ulotga aylantiradi. Bu esa talabalarda kerakli jangovar sifatlarni tarbiyalashga yordam beradi. Ta'lim vaqtida ham, ta'limdan tashqari holatlarda ham o'ziga xos his-tuyg'ularga, irodaviy sifatlarga, tafakkur va dunyoqarashga ega bo'lgan insonlar o'zaro munosabatlarga kirishadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Raximov F.B. Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari Darslik.- B.;Umid, 2022.-151 b.
2. Roziqov O., Ogayev S., Adizov B. Didaktika Toshkent, Fan 1997. 147 b.
3. Belyayeva A.P. Didakt. Prof. Pod. M.: «VSh», 1991. 76 b.
4. Савин Н.В. Педагогика Toshkent «Uqituvchi» 1975 y. 87-bet.

CHAQIRIQQACHA HARBIY TA'LIM YO'NALISHI SUBEKTLARINING DIDAKTIK JARAYONLARINI LOYIHALASHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

*Nazarov Tohir Toshpo'lotovich,
Harbiy ta'lim fakulteti Maxsus tayyorgarlik sikli o'qituvchisi, dotsent.
Buxoro Davlat Pedagogika instituti*

*Uzoqov Asliddin Mexritdinovich,
Harbiy ta'lim fakulteti Maxsus tayyorgarlik sikli boshlig'i,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.
Buxoro Davlat Pedagogika instituti.*

Annotatsiya: Maqolada Chaqiriqqacha harbiy ta'lim yo'nalishi subektlarining didaktik jarayonlarini loyihalash, o'qitishning har tomonlama tarbiyalash maqsadlariga javob beruvchi umumiy qonuniyatlarni bilib olish, ta'limni tashkil etishning umumiy masalalari, o'qitish jarayonining mohiyati, ta'limning mazmuni, o'qitish qonuniyatlari, o'qitish tamoyillari, metodlari yoritiladi. Pedagogik texnologiyalardan foydalanib ta'limni tashkil etish orqali yuqori natijalarga erishiladi. Didaktik jarayon talabalar ta'limini murakkab ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida o'rganadi ular to'g'risidagi ma'lumotlar bilan boyib boradi va shu bilan birga ta'lim jarayonining mohiyatiga chuqur kirib boradi. Shuningdek, o'qitishning metod va usullarini tanlashda o'quv materialining mazmunidagi o'ziga xosliklarni, uning ta'lim-tarbiya vazifalarini, talabalarining bilimi va malakalarini e'tiborga ola bilmaslik hollari ham shunday jiddiy kamchiliklar sanaladi. Bu hol ma'lum darajada talabalarining ma'lum bir fanga qiziqishlari pasayishiga, umumiy ta'lim-tarbiya ishlarining natijasiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga, oliy harbiy ta'lim tizimida amaliyotda, ayniqsa keyingi yillarda talabalarni harbiy fanlar vositasida tarbiyalashda, uni o'qitishni ilmiy asosda olib borish, ta'lim-tarbiya ishlari samaradorligini oshirish sohasida ko'pgina ilg'or tajribalar to'plandi va umumlashtirildi. Belgilab bergan muhim vazifa — harbiy bilimlarning samaradorligi va sifatini oshirishning muhim sharti va vositalaridan biri bo'lgan bu ishlar fanning o'qitish metodlari sistemasini va metodik usullarini ham ilmiy asosda ishlab chiqish va amalda ulardan muvaffaqiyatli foydalanish imkoniyatini beradi.

Kalit so'zlar: bilim, didaktika, tarbiya, ta'lim, o'qish, faoliyat, tafakkur, loyihalash, ko'nikma, ofitser-o'qituvchi, harbiy mahorat.

ЗНАЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЕКТИРОВАНИИ ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ СУБЪЕКТОВ НАПРАВЛЕНИЯ ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Назаров Тохир Тошпулотович,
Факультет военного образования, преподаватель цикла специальной
подготовки, доцент. Бухарский государственный педагогический
институт*

*Узоков Аслиддин Мехритдинович,
начальник цикла специальной подготовки факультета военного
образования, доктор философии (PhD) в педагогических науках, доцент.
Бухарский государственный педагогический институт*

Аннотация: В статье проектирование дидактических процессов

субъектов военного образования до призыва, изучение общих закономерностей, отвечающих целям всестороннего воспитания, общие вопросы организации обучения, сущность учебного процесса, объясняются содержанием образования, законы обучения, принципы обучения, методы. Высокие результаты достигаются при организации обучения с использованием педагогических технологий. Дидактический процесс изучает воспитание учащихся как сложный социально-педагогический процесс, обогащается информацией о них и в то же время глубоко проникает в сущность образовательного процесса. Также серьезными недостатками считается неучет особенностей содержания учебного материала, его учебных задач, знаний и умений учащихся при выборе методов и методов обучения. В определенной степени такое положение отрицательно сказывалось на снижении интереса учащихся к определенному предмету и на результате общеобразовательной работы. В то же время в системе высшего военного образования на практике, особенно за последние годы, накоплено много передового опыта в области воспитания курсантов с помощью военных наук, проведения его обучения на научной основе, совершенствования эффективности воспитательной работы, и обобщил. Эта работа, являющаяся одним из важных условий и средств повышения эффективности и качества военных знаний, дает возможность разработать на научной основе систему методов и методических приемов преподавания наук и успешно использовать их на практике.

Ключевые слова: знание, дидактика, воспитание, образование, учеба, деятельность, мышление, проектирование, мастерство, офицер-педагог, военное мастерство.

THE SIGNIFICANCE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN DESIGNING THE DIDACTIC PROCESSES OF THE SUBJECTS OF THE DIRECTION OF MILITARY EDUCATION

Nazarov Tohir Toshpulatovich,

Faculty of Military Education, teacher of special training cycle, associate professor.

Bukhara State Pedagogical Institute

Uzokov Asliddin Mekhritdinovich,

Head of the Special Training Cycle of the Faculty of Military Education, doctor of philosophy (PhD) in pedagogical sciences, associate professor.

Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract. In the article, the design of the didactic processes of subjects of military education before the call, to learn the general laws that meet the goals of all-round education, general issues of the organization of education, the essence of the teaching process, the content of education, teaching laws, teaching principles, methods are explained. High results are achieved by organizing education using pedagogical technologies. The didactic process studies the education of students as a complex socio-pedagogical process, is enriched with information about them, and at the same time penetrates deeply into the essence of the educational process. Also, failure to take into account the peculiarities of the content of the educational material, its educational tasks, and the knowledge and skills of the students when choosing the methods and

methods of teaching are considered serious shortcomings. To a certain extent, this situation had a negative effect on the decrease of students' interest in a certain subject and the result of general educational work. At the same time, in the higher military education system, in practice, especially in recent years, many advanced experiences have been collected in the field of educating students with the help of military sciences, conducting its education on a scientific basis, and improving the effectiveness of educational work, and summarized. This work, which is one of the important conditions and means of increasing the efficiency and quality of military knowledge, provides an opportunity to develop the system of science teaching methods and methodical methods on a scientific basis and to use them successfully in practice.

Keywords. knowledge, didactics, upbringing, education, study, activity, thinking, design, skill, officer-teacher, military skills.

Kirish. Hozirgi zamonaviy bosqichda pedagogik dolzarb vazifalarga fan, texnika, ilg'or texnologiyalar yutuqlaridan foydalanish asosida shaxsni tarbiya-lash, o'qitish va rivojlantirish maqsadlari, mazmuni, metodlari, vositalari va tashkiliy shakllarini ilmiy ta'minlash kiradi. Shaxs ta'lim jarayonining ishlab chiqaruvchisi sifatida ta'lim, moddiy ishlab chiqarish, fan, madaniyat va xizmatlar sohasi faoliyatida bilish va tajribalarni berishda ishtirok etadi. Respublikamizda shaxsga o'zining ijodiy imkoniyatlarini amalga oshirish uchun professional ta'lim dasturini tanlash huquqini bergan. Ta'lim-tarbiya mazmuni, maqsad va vazifalari davrlar o'tishi bilan kengayib borishi natijasida uning shakl va usullari ham takomillashib bormoqda. Hozirgi inson faoliyatining asosiy yo'nalishlari shu faoliyatdan ko'zda tutilgan maqsadlarni to'liq amalga oshirish imkoniyatini beruvchi yaxlit tizimga, ya'ni texnologiyalarga aylanib bormoqda. Xuddi shu kabi ta'lim-tarbiya sohasida ham so'nggi yillarda pedagogik texnologiya amal qila boshladi.

Texnologiya grekcha so'z bo'lib, "texnos" - san'at, mahorat, "logos" - ta'limot degan ma'nolarni bildiradi. Pedagogik texnologiya pedagogning talabalarga ta'sir qilishni tashkil etish bo'yicha kasbiy ahamiyatga molik malakalar tizimini aniqlab beradi, pedagogik faoliyatning texnologikligini anglash usullarini taklif etadi.

Ishlab chiqarishdagi texnologiyada turli materiallarga ishlov berish tegishli kasb ustalari tomonidan amalga oshiriladi. Pedagogik texnologiyaning mazmuni esa ofitser-o'qituvchi, murabbiy tomonidan ta'lim oluvchiga aqliy, ruhiy, axloqiy jihatdan turli usulda ta'sir o'tkazish demakdir.

Pedagogik texnologiya tushunchasi XX asrda paydo bo'ldi va turli rivojlanish bosqichlaridan o'tib kelmoqda.

Dastlab bu tushuncha 1940-yillardan 50-yillar o'rtasigacha "ta'lim texnologiyasi" deb qo'llanilib, o'quv jarayonida audio-vizual texnika vositalaridan foydalanishni ifoda qilgan.

Pedagogik texnologiya tushunchasi dastlab XX asrning o'rtalarida AQShda qo'llana boshlagan. Bunda "pedagogik texnologiya" va "ta'lim texnologiyasi" atamaları faqat texnika vositalari yordamida o'qitishga nisbatan qo'llangan edi.

Yillar o'tishi bilan ularni qo'llash darajasi kengayib borishi natijasida mazmuni ham tegishlicha o'zgarib bordi. Hozirga kelib esa pedagogik texnologiya tushunchasining zamonaviy, ilmiy asoslangan yagona ta'rifini belgilash maqsadida bir qancha buyuk olimlar tomonidan turli fikr va mulohazalar asoslab berildi.

Texnologiya – biror ishda, mahoratda, san'atda qo'llaniladigan usullar,

yo'llar yig'indisi. Texnologiya – ishlov berish, holatni o'zgartirish san'ati, mahorati, qobiliyati va metodlar yig'indisi.

Pedagogik texnologiya – o'qitishning, ta'limning shakllari, metodlari, usullari, yo'llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus yig'indisi va komponovkasi (joylashuvi)ni belgilovchi psixologik va pedagogik tartiblar (ustanovka) lar majmuasi; u pedagogik jarayonning tashkiliy-uslubiy vositalaridan iborat. Pedagogik texnologiya – o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holatda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan ta'lim oluvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir.

Pedagogik texnologiya – rejalashtiriladigan ta'lim natijalariga erishish jarayoni tavsifi.

Ta'lim texnologiyasi – didaktik tizimning tarkibiy jarayonli qismi. Pedagogik texnologiya – o'quv jarayonining talabalar va ofitser-o'qituvchi uchun so'zsiz qulay sharoitlar ta'minlashni loyihalash, tashkil qilish va o'tkazish bo'yicha hamma detallari o'ylab chiqilgan birgalikdagi pedagogik faoliyat modeli.

Metod. Pedagogik texnologiya – bu butun o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'z oldiga ta'lim shakllarini samaradorlashtirish vazifasini qo'yuvchi texnik hamda inson resurslari va ularning o'zaro aloqasini hisobga olgan holda bilimlarni yaratish, qo'llash va belgilashning tizimli uslubidir.

“Fikrlar hujumi” - bu metoddan maqsad mumkin qadar yirik miqdordagi g'oyalarni yig'ish, talabalarni ayni bir xil fikrlash inertsiasidan holi qilish, ijodiy vazifalarni yechish jarayonida dastlab paydo bo'lgan fikrlarni yengishdir, bu metod A.F. Osborn tomonidan tavsiya etilgan. Bu metodning asosiy tamoyili va qoidasi bahs ishtirokchilari ishlab chiqqan g'oyalar tanqidini mutlaq taqiqlash, har qanaqa luqma va hazil-mutoyibani rag'batlantirishdir, bu metoddan foydalanishning muvaffaqiyati har tomondan ofitser-o'qituvchi – mashg'ulot rahbariga bog'liq. “Fikrlar hujumi” ishtirokchilari miqdori 15 kishidan oshmasligi kerak, mashg'ulotning davomiyligi bir soatgacha.

Yalpi “fikrlar hujumi”, bu metod J. Donald Filips tomonidan ishlab chiqilgan, u katta guruhlarda - 20 dan 20 tagacha bo'lgan - yangi fikrlar ishlab chiqish samaradorligini sezilarli darajada ko'tarishni ta'minlaydi. Hamma ishtirokchilar kichik-kichik 5-6 kishidan iborat guruhlariga bo'linadi va har bir kichik guruh hal qilinadigan ijodiy vazifa va muammo bo'yicha 15 daqiqa davomida mustaqil ravishda o'zaro “fikrlar hujumi” o'tkazadi. Shundan so'ng har bir mayda guruh vakili o'z guruhlarida ishlab chiqilgan g'oya haqida ma'lumot beradilar va o'qituvchi rahbarligida jamoa bo'lib unga baho beradilar va ulardan eng yaxshilari, betakrorlari tanlab olinadi.

“Fikrlarning shiddatli hujumi” – destruktiv berilgan baho bilan dia-log, bu metod Ye.A. Aleksandrov tomonidan taklif qilingan, G.Ya. Bush tomonidan o'zgartirilib yo'lga qo'yilgan dialogning mohiyati shundaki, kollektiv bo'lib g'oyalar ishlab chiqishda qatnashuvchilarning ijodiy imkoniyatlari faollashtiriladi va unga zid g'oyalar qo'yiladi.

Mashg'ulot bosqichma-bosqich quyidagi tarzda o'tkaziladi: 1-bosqich: miqdor va psixologik muloqoti jihatidan maqbul kichik guruhlarini shakllantirish; 2-bosqich: vazifa, muammodan kelib chiqadigan maqsadlarni ifodalash; 3-bosqich: to'g'ridan-to'g'ri “fikrlar hujumi” qoidasiga asosan har bir guruhda g'oyalar ishlab chiqish; 4-bosqich: g'oyalarni tartibga solish va tasniflash; 5-bosqich: fikrlarni destruktivlash, ya'ni amalga oshishi imkoniyatiga qarab baholash; 6-bosqich: avvalgi bosqichlarda bildirilgan tanqidiy mulohazalarga baho berish.

“Tarmoqlar” - fikrlarning tarmoqlanishi – bu pedagogik strategiya bo'lib, u

talabalarni biron bir mavzunni chuqur o'rganishlariga yordam berib, talabalarni mavzuga taalluqli tushuncha yoki aniq g'oyani erkin va ochiq ravishda ketma-ketlik bilan uzviy bog'lagan holda tarmoqlashlariga o'rgatadi.

Bu metod biron mavzuni chuqurroq o'rganishdan oldin talabalarning fikrlash faoliyatini jaddalashtirish hamda kengaytirish uchun xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, o'tilgan mavzuni mustahkamlash, yaxshi o'zlashtirish, umumlashtirish hamda talabalarni shu mavzu bo'yicha tasavvurlarini chizma shaklida ifodalashga undaydi.

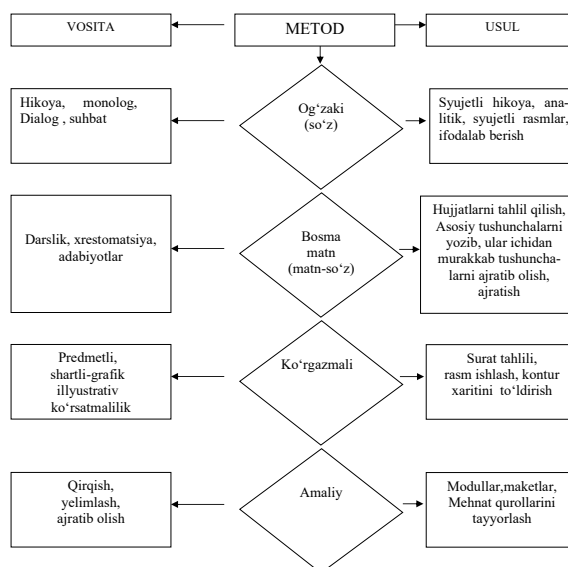
Oliy harbiy ta'limni isloh qilish bu masalalarga ilmiy asoslangan nuqtai nazardan yondashishga majbur etadi. Har qanday loyihalash, o'qitishning ilmiy asoslangan vositalari bo'lgani holda uning texnologikligi hisoblanmaydi. Loyihalash metodologik funktsiya bajaradi. U talabaning psixik rivojlanish qonuniyatlari, o'quv jarayonining rivojlanish xususiyatlari va pedagogik boshqaruv usullarining tadqiqot vositasi sifatida yuzaga chiqadi.

Muhokamalar va natijalar. Harbiy ta'lim muassasalarida ta'limni takomillashtirish maqsadida pedagogik muloqotning yangi shakllari, axborotlarning tarkibiy qismlarini qayta ishlab chiqish, o'quv faoliyatini boshqarishning yangi shakllari talab qilinadi.

Texnologik taraqqiyot bugungi kunda ijtimoiy jarayonlarni kuzatib borishga qodir eng muhim komponentlardan biridir. Pedagogik ta'lim texnologiyasini yaxshilash jamiyat madaniy saviyasini va uning iqtisodiy qudratini shakllantirish shartidir.

Ofitser-o'qituvchi o'quv materialini bayon qila turib, talabalar oldiga muammoli savollar qo'yadi, o'quvchilar bilan birga uni hal qilish yo'llarini topadi, boshqacha qilib aytganda, o'qituvchi o'quvchilarga tarixiy bilimlarni tushuntirish bilan birga, ularni shu bilimlar ustida o'ylashga majbur etadi, ularning fikrlash faoliyatini faollashtiradi, qiziqishlarini orttiradi. Ofitser-o'quvchi rahbarligida muammoli va mantiqiy vazifalarni bajarish jarayonida mustaqil mulohaza qilish va mustaqil fikrlashga o'rganadi. Bularning hammasi talabalarning tarixiy fikrlashiga, tadqiqot ishlarining dastlabki oddiy malakalarini egallab olishlariga yordam beradi. O'quv-tekshirish ishlari ham turli usullar yordamida amalga oshiriladi (1-jadval).

Ta'lim metodlari va usullari

O'qitish metodlariga ta'rif berganda birinchi navbatda u ofitser-o'qituvchining o'qitishi va to'quvchilarning o'rganishi yoki bilish faoliyati usullaridan iborat ekanligini nazarda tutishi kerak. Haqiqatan ham, o'qituvchi ko'rsatmali vositalar yordamida so'zlab berish yoki qandaydir amaliy harakatlarni ko'rsatish, ularni tushuntirib borish jarayonida o'zi faol fikrlash bilan birga, ofitser-o'qituvchilarning ham fikrlash faoliyatini qo'zg'atadi va o'quv materialining o'zlashtirilishiga rahbarlik qiladi, ularning bilim va malakalarni o'zlashtirib olishlariga yordam beradi. O'qitish metodlari — o'qituvchining faol fikrlashi asosida talabalarni o'qitishga, talabalarning ilmiy bilimlarni o'zlashtirishi va amalda qo'llay bilishlariga, dunyoqarash va e'tiqod hosil qilishlariga, aqliy va jismoniy mehnat, ko'nikma va malakalarini egallashlariga, bilish va ijodiy qobiliyatlari o'sishiga yordam berishni ta'minlovchi usullaridan iboratdir.

O'qitish texnologiyasi ta'limning faoliyatini ta'minlaydi, bilimlarni mehnat jarayoniga tatbiq etishni ta'minlaydi, ofitser-o'qituvchining ongilligini qolipga tushiradi, uning jadal harakat qilishiga va hayot yo'liga ta'sir ko'rsatadi.

Kasbiy o'qitish texnologiyasi shaxsni intizom, iroda va ixtisoslikka bo'lgan qiziqishni yuzaga keltiradi. Mutaxassisga bo'lgan har tomonlama ta'lab-ni qanoatlantirishga qaratilgan ta'lim texnologiyalari ofitser-o'qituvchi va talabaning hamkorligiga tezlikda moslangan psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni amalga oshirishga yo'naltiradi.

Mutaxassislarni kasbiy tayyorlash texnologik tamoyili bo'lajak kasbiga qaratilgan maqsadlar, mazmun funksiyalari, o'qitish metodlaridir. Shundan kelib chiqqan holda pedagogik texnologiyalar ishlab chiqiladi.

Pedagogik texnologiyalar ta'riflariga bo'lgan turli yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, haqiqatdan ham o'qitish texnologiyalari fan va ishlab chiqarish hamda o'quv-pedagogik jarayon oralig'idan o'rin oladi. Bu kasbiy didaktik tayyorgarlik tizimidagi bilimlarning mustaqil sohasi bo'lib, u o'qitishning didaktika nazariyasi va amaliyoti bilan chambarchas bog'langan. U o'quv faoliyatini boshqarish jarayonini loyihalash va konstruksiyalash funksiyalarini o'zida qamrab oladi.

O'qitish texnologiyasi tarkibiga o'quv jarayonini boshqarishning aniq usullari, boshqarish va o'qitishning ayni istiqbolli tadbirlari haqidagi ham nazariy, ham amaliy bilimlar kiritiladi. O'quv jarayonining borishi sharoitlariga mos ravishda ularning izchilligi belgilanadi.

O'qitish texnologiyasi, o'qitish nazariyasi, o'qitish texnikasi. Ular o'quv faoliyatini boshqarish haqidagi pedagogik sohalardir, ular umumlashtirilgan darajasiga ko'ra amalga oshiriladi.

Pedagogik texnologiya ta'lim istiqbolining jarayonlashtirilgan aspektidir.

O'qitish texnologiyasini belgilash – bu kasbiy faoliyat sohasidagi ta'limiy va takomillashish samarasini ta'minlovchi o'quv jarayonini me'yoriy boshqarib turishdir.

Ilmiy adabiyotlarda pedagogik texnologiyaning uch ob'ekti to'g'risida fikr yuritiladi:

□ ilmiy ob'ektda o'qitishning maqsadi, mazmuni va metodlari ilmiy asoslanadi, pedagogik jarayon loyihalashtiriladi.

□ tavsifiy ob'ektda rejalashtirilgan o'qitish natijalariga erishishning maqsadi, mazmuni, metodlari va vositalarining ishtiroki asosida algoritm jarayoni ishlab chiqiladi.

□ amaliy ob'ektda pedagogik texnologiya jarayoni amalga oshiriladi.

Ta'lim amaliyotiga nisbatan pedagogik texnologiyaning uch sathi belgilanadi:

- ☐ umumpedagogik texnologiya yaxlit ta'lim jarayonni ifoda qiladi.
- ☐ xususiy metodik texnologiya bir fan doirasidagi o'quv-tarbiya jarayonini amalga oshirish metodlari va vositalaridan iborat bo'ladi.

- ☐ lokal yoki modul texnologiya o'quv tarbiya jarayonining xususiy bo'limlariga texnologiyani tatbiq qilishni ifoda qiladi. Bu texnologiya xususiy didaktik va tarbiyaviy vazifalarni hal qilishga qaratiladi.

Pedagogikada o'qitish texnologiyalari bilan birga ta'limiy texnologiyalar ham o'rin olgan. Ta'limiy texnologiyalar mazmun-axborot ob'ektni bildirsa, o'qitish texnologiyasi jarayonga aloqador deb hisoblanadi, ya'ni ular orasida hali ham aniq farqlar belgilanmagan.

Pedagogik texnologiya talabalarning tayyorgarlik darajasiga, ularning axborotlar bilan tanishganlik va amaliy tayyorgarligiga moslangan bo'lishi lozim.

Kasbiy ta'lim tizimida o'qitish texnologiyalari fundamental va amaliy bilimlarning o'zlashtirilishini, harakatlarning reflektivligini aks ettiradi va o'z kasbiy faoliyatini shakllantiradi.

Pedagogik texnologiya ofitser-o'qituvchi va talaba faoliyati bilan belgilanadi. Faoliyatning bunday turlariga ko'ra pedagogik texnologiyaning tuzilmasi aniqlanadi: konseptual asos, ta'lim jarayoni mazmuni, texnologik jarayondan iborat bo'ladi.

Har bir pedagogik texnologiya muayyan ilmiy konsepsiyaga asoslanadi. Pedagogik texnologiyaning ilmiy konsepsiyasi ta'lim maqsadlariga erishishning falsafiy, psixologik, ijtimoiy-pedagogik va didaktik asos-lash-larni qamrab oladi.

Ta'lim jarayoni mazmuni ta'lim jarayonining umumiy va aniq maqsadlari, o'quv material mazmunidan iborat bo'ladi.

Harbiy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonida foydalaniladigan va keng tarqalgan pedagogik texnologiyalar:

- ☐ muammoli o'qitish;
- ☐ o'yinli texnologiyalar;
- ☐ tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi texnologiyalar;
- ☐ o'qitishning tabaqalash-tirilgan va individual texnologiyasi;
- ☐ program-malashtirilgan o'qitish texnologiyasi;
- ☐ kompyuter axborot texnologiyasi.

Muammoli o'qitish:

Muammoli o'qitish bu takomillashtirilgan o'qitish texnologiyasidir.

Hozirgi oliy harbiy maktabdagi samarador o'qitish texnologiyasi – bu muammoli o'qitishdir. Uning vazifasi faol bilish jarayoniga undash va tafakkurda ilmiy-tadqiqot uslubini shakllantirishdir. Muammoli o'qitish ijodiy, faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi. Muammoli o'qitish jarayonida talabaning mustaqilligi o'qitishning reproduktiv shakllariga nisbatan tobora o'sib boradi.

Harbiy darslarida talabaga yondoshish bo'yicha texnologiyalar.

1) Avtoritar texnologiyalar, bunda pedagog o'quv-tarbiyaviy jarayonning yakka sub'ekti hisoblanadi, talaba esa faqatgina "obekt", biror-bir qismdek bo'ladi. Ular maktab hayotini qat'iy tashkil etilishi, talabalarning tashabbusi va mustaqilligiga yo'l qo'ymaslik, talab va majburlash qo'llanilishi bilan ajralib turadi.

2) Didaktotsentrik texnologiyalar ham inson shaxsiga e'tiborsizlik yuqori darajasi bilan ajralib turadi, ularda ham ofitser-o'qituvchi va talaba o'rtasida sub'ekt-ob'ektni munosabatlar hukm suradi, o'qitish ta'limdan ustun qo'yiladi

va shaxsni shakllantirish eng asosiy omillari didaktik vositalar hisoblanadi.

3) Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar butun oliy harbiy ta'lim tizimi markaziga inson shaxsini, uning rivojlanishi uchun qulay, kelishmovchiliklarsiz va xavfssiz sharoitlarni ta'minlash, uning tabiiy imkoniyatlarini amalga oshirishni qo'yadi. Bu texnologiyada inson shaxsi faqatgina ob'ekt emas, balki muhim sub'ekt hamdir: u biror-bir noaniq maqsadga erishish vositasi emas, balki ta'lim tizimi maqsadi hisoblanadi (avtoritar va didaktotsentrik texnologiyalarida bo'lganidek). Bunday texnologiyalarni yana antrotsentrik deb ham ataydilar. Shunday qilib, shaxsga-yo'naltirilgan texnologiyalar antrotsentrikligi, insonparvarligi va psixoterapevtik yo'nalganligi bilan ifodalanadi va insonning har tomonlama, erkin va ijodiy rivojlanishi maqsad qilib oladi. Shaxsga-yo'naltirilgan texnologiyalar doirasida insonparvarlik shaxsiy texnologiyalar, hamkorlik texnologiyalari va erkin tarbiyalash texnologiyalari mustaqil yo'nalganligi bilan ajralib turadi.

4) Insonparvarlik-shaxsiy texnologiyalar birinchi navbatda o'zining insonparvarlik mohiyati, shaxsni qo'llashga psixoterapevtik yo'nalganligi, unga yordam ko'rsatishi bilan ajralib turadi. Ular talabaga har tomonlama hurmat va muhabbatni, majburlashni rad etib uning ijodiy qudratiga ishonchni targ'ib qiladi.

5) Hamkorlik texnologiyasi, ofitser-o'qituvchi va talaba o'rtasidagi ob'ekt-sub'ektiv munosabatlarda demokratiklik, tenglikni, hamkorlikni amalga oshiradi. Ofitser-o'qituvchi va talaba birgalikda maqsad, mazmunni ishlab chiqadilar, hamkorlik va birgalikda ijod holatida bo'lib baho beradilar.

6) Erkin tarbiya texnologiyalar bolaning hayotiy faoliyati doirasida ko'pmi ozmi tanlashi va mustaqilligi erkinligi berishga e'tiborni qaratadi. Tanlovni amalga oshirib talaba natijalarga tashqi ta'sir ostida emas, balki ichki tuyg'ulari orqali boradi, u sub'ekt nuqtai nazarini eng yaxshi uslub bilan amalga oshiradi.

Hozirgi pedagogikaga oid adabiyotlarda muammoli o'qitishning turli ta'rif va tavsiflari bor. Bizningcha, nisbatan to'liq va aniq ta'rif M.I. Maxmutov tomonidan berilgan bo'lib, unda muammoli o'qitish mantiqiy fikrlar tadbirlari, tahlil, umumlashtirish hisobga olingan o'rgatish va dars berish usullarini qo'llash qoidalari va talabalarning tadqiqot faoliyatlari qonuniyatlarining tizimi sifatida izohlanadi. Muammoli o'qitishning mohiyatini ofitser-o'qituvchi tomonidan talabalarning o'quv ishlarida muammoli vaziyatni vujudga keltirish va o'quv vazifalarini, muammolarini va savollarini hal qilish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish bo'yicha ularning bilish faoliyatini boshqarish tashkil etadi. Bu esa bilimlarni o'zlashtirishning ilmiy-tadqiqot usulini yuzaga keltira-di.

Ma'lumki, o'qitishning har qanday asosida inson faoliyatining muayyan qonuniyatlari, shaxs rivoji va ular negizida shakllangan pedagogik fanning tamoyillari va qoidalari yotadi. Shaxsning bilish faoliyati jarayoni mantiqiy bilish ziddiyatlarini hal qilishda ob'ektiv qonuniyatlari didaktik tamoyil – muammolilikka tayanadi.

O'qitishning hozirgi jarayoni tahlili psixolog va pedagoglarning fikrlash muammoli vaziyat, kutilmagan hayrat va mahliyo bo'lishdan boshlanadi, degan xulosalari haqiqatga yaqin ekanligini ko'rsatadi. O'qitish sharoitida insonning o'sha psixik, emotsional va hissiy holati unga fikrlash va aqliy izlanish uchun o'ziga xos turtki vazifasini bajaradi. Muammoli vaziyat muayyan pedagogik vositalarda maqsadga muvofiq tashkil etiladigan o'ziga xos o'qitish sharoitida yuzaga keladi. Shuningdek, o'rganilgan mavzular xususiyatlaridan kelib chiqib, bunday vaziyatlarni yaratishning maxsus usullarini ishlab chiqish zarur [1].

Xulosa va tavsiyalar. O'qitishda muammoli vaziyat shunchaki "fikr yo'lidagi kutilmagan to'siq" bilan bog'langan aqliy mashaqqat holati emas. U bilish maqsadlari maxsus taqozo qilgan aqliy taranglik holatidir. Bunday vaziyat negizida avval o'zlashtirilgan bilim izlari va yangi yuzaga kelgan vazifani hal qilish uchun aqliy va amaliy harakat usullari yotadi. Bunda har qanday mashaqqat muammoli vaziyat bilan bog'liq bo'la bermasligini ta'kidlash o'rinli bo'ladi. Yangi bilimlar avvalgi bilimlar bilan bog'lanmasa, aqliy mashaqqat muammoli bo'lmaydi. Bunday mashaqqat aqliy izlanishni kafolatlamaydi. Muammoli vaziyat har qanday fikrlash mashaqqatlaridan farq qilib, unda talaba mashaqqat talab qilgan ob'ekt (tushuncha, fakt)ning unga avval va ayni vaqtda ma'lum bo'lgan vazifa, masala bo'yicha ichki, yashirin aloqalarini anglab yetadi. Harbiy ta'lim muassasalarida mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligi murakkab va doimiy harakatdagi tizimni tashkil etadi. Bu tizimda bo'lg'usi harbiy o'qi-tuvchining texnologik tayyorgarligi alohida o'rin tutadi. U bo'lg'usi harbiy o'qi-tuvchining intellektual rivojlanishi, faol o'qishi, ijodiy shaxsning rivojlanishi, tafakkurning kasbiy yo'nalganligani idrok qilish, o'quv-bilish faoliyatini tashkil etishda tadqiqiy (ilmiy) tamoyillarni amalga oshirish bilan bog'langan. Bo'lg'usi harbiy o'qi-tuvchining texnologik tayyorgarligi harbiy yo'nalishda pedagogik texnologiyalarni amalga oshirishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rasulova L.Sh. "Yangi pedagogik texnologiyalar". Qo'llanma. F. 2002-yil. 167 b.
2. Azizxo'jayeva N. "Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat". T. 2006-yil. 48 b.
3. Tolipov O', Ro'ziyeva D. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma.- T.; "Innovatsiya-ziyo", 2019-yil. 96 b.
4. Farberman B. L. "Ilg'or pedagogik texnologiyalar". T. 2002-yil. 128 b.
5. Raximov F.B. Harbiy psixologiya va pedagogika asoslari Darslik.- B.; Umid, 2022.-151 b.
6. Uzoqov A.M. Harbiy psixologiya va pedagogika O'quv qo'llanma.- B.; Kamolot, 2022.-131 b.

**СИНТЕЗ НАШЕЙ ЗАРУБЕЖНОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ
ДРАМАТУРГИИ В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ
КОРАКАЛПОКСКОГО ТЕАТРА**

*Pirnazarov Saubet Makhsetbayevich
Qoraqalpoq davlat universiteti "San'atshunoslik" kafedrasi assistenti*

*Pirnazarov Saubet Makhsetbayevich
Assistant of the Department of «Art Studies» of Karakalpak State
University*

*Пирназаров Саубет Махсетбаевич
Ассистент кафедры «Искусствоведения» Каракалпакского
государственного университета*

*Urazbaev Damir Sarsenbaevich
O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali "Rejissura va
aktyor mahorati" kafedrasi assistenti*

*Urazbaev Damir Sarsenbaevich
Assistant of the department «Directing and acting skills» of the Nukus
branch of the State Institute of Art and Culture of Uzbekistan*

*Уразбаев Дамир Сарсенбаевич
Ассистент кафедры «Режиссерское и актерское мастерство»
Нукусского филиала Государственного института искусства и культуры
Узбекистана*

Annotatsiya: Ушбу мақолада Замонавий қорақалпоқ театрида драматургиянинг ривожланишида буюк драматургларнинг тутган ўрни, мустақиллик давридаги қорақалпоқ театрларида томошабинларнинг оқими ва ҳозирги кунда театрда томошабин муаммоси, ёш режиссёрларга катта режиссёрлар томонидан йўл очиб берилиши, XXI аср қорақалпоқ драматургиясининг ривожланишида синтезлашув тасири ва бошқада муаммолар.

Резюме: В данной статье роль великих драматургов в развитии драматургии в современном каракалпакском театре, приток зрителей в каракалпакские театры в период независимости и проблема зрителя в театре сегодня, открытие пути к обсуждаются молодые режиссеры старшими режиссерами, влияние синтеза на развитие каракалпакской драматургии XXI века и другие проблемы.

Rezyume: In this article, the role of great playwrights in the development of dramaturgy in the modern Karakalpak theater, the flow of spectators to the Karakalpak theaters during the period of independence and the problem of the audience in the theater today, the opening of the way to young directors by senior directors, the effect of synthesis on the development of the 21st century Karakalpak dramaturgy, and other problems are discussed.

Калит сўзлар: драматургия, театр, режиссёр, актёр, техгология, томошабин, ёшлар, драматург ва ҳ.к.

Ключевые слова: драматургия, театр, режиссер, актер, техника, зритель, молодежь, драматург и др.

Key words: dramaturgy, theater, director, actor, technology, audience, youth, playwright, etc.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликга эришганидан сўнг ҳамма соҳаларда салмоқли ўзгаришлар рўй бера бошлагани каби, драматургиямиз ҳам янгича кўринишга эга бўла бошлади.

Драматургия билан ҳамнафас одамлар ҳам ўзгардимикин? – деган савол пайдо бўлади, ҳа одамларнинг кўз қарашлари, ахборот технологиялар даврининг кенг қулоч ёйиши билан театрга келадиган томошабинлар сони камайди десам янгилишмайман. Лекин, яна битта сабаб қилиб, драматургиянинг оқсаганлигини кўрсатишимиз мумкин. Шу икки ҳолни тарозининг икки палласига қўйганимизда кимдир, замон билан ҳамнафас ўзгараётган одамлар, технологиянинг ривожланишини айтса, яна кимдир драматургиянинг оқсаётганлигини айтади. Драматургия ва ахборот технологиялари ҳақида кичкинагина саволнома тайёрлаб одамларда синаб кўрдим 50% га 50%.

Биринчи ва амалдаги Президентимиз томонидан амалга оширилаётган ислохатлар, бугинги кунда ўз ҳосилини бермоқда. Жумладан, амалдаги Президентимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан 2018 йил 28 ноябрда ПҚ-4038 сонли Қарорида “Ўзбекистонда миллий маданиятни янада ривожлантириш” концепциясида жуда кўп янгиликлар, ёзувчилар, шоир ва шоиралар, драматургларга қалам ҳақи, маданият марказларининг қайта реконструкция қилиниши, капитал таъмирланиши, ҳар битта туманда дунё стандартлари негизида маданият марказларини ташкил этиш, маданият марказларининг кўшни давлатларга бориб, миллий маданиятимизни тараннум этишлар, театр ва кино соҳасига оид бир қанча лойиҳаларни ўз ичига қамтиб олган концепция бутун санъат ва маданият аҳлига қувонч бағишлади десам янгилишмайман. Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг зиёлилар билан учрашувида ... адабиёт ва санъатга эътибор – бу энг аввало халқимизга эътибор эканини, буюк шоир Чўлпон айтганидек, адабиёт яшаса, миллат яшаши мумкинлигини унутишга бизнинг умуман ҳаққимиз йўқ [1] - деган эди.

Мустақилликга эришганимиздан сўнг, театрларимизда мустақиллик идеяларига сингдирилган пьесалар қайта ёзилиб, янги актёрлар томонидан ижро этилган спектакллар халқимизга номойиш этилди. Масалан, К.Раҳмановнинг «Лаққилар касалхонада» номли асари биринчи бор 1979 йил режиссёр Ж.Тўрениязов томонидан сахналаштирилган бўлса, 2007 йил Ж.Сутабаев режиссёрлигида қайтадан сахналаштирилди. Драматург К.Матмуратовнинг «Бир уйда икки умр» пьесаси бўлса 1980 йил Н.Ансатбаев ва А.Шариповлар томонидан сахналаштирилган бўлса, мустақилликга эришган йил 1991 йил бу пьесани А.Шамуратов, О.Даулетов, О.Умтқулов, А.Жугинисов, Ж.Бабанов, Т.Қайпназаров, Ж.Султабаев, Ж.Абдуллаевларнинг режиссёрлиги билан қайта сахналаштирилди. Янада О.Абдраҳмановнинг «Ўжарлар» пьесаси биринчи бор 1981 йилда Н.Ансатбаев сахналаштирган бўлса, 2005 йилда режиссёрлар томонидан қайта номланиб “Тирсаклар” деб номлади. 2018 йилда эса Миллий театрда ўзбекча талқинини кўриб, спектаклда рол ўйнаган актёрлар қорақалпоқларга хос лаққичилик санъатидан, сўз ўйинидан кенг фойдаланганлигини кўриб, қувонасан киши.

Бундан бошқада Н.Муҳаммеддиновнинг “Ажинияз” операси, “Айжамал балети”, А.Бегимов ва Т.Алланазаровларнинг “Ғариб ошиқ” мусикали драммалари режиссёр Б.Баймурзаев томонидан сахналаштирилган бўлса, режиссёр Н.Ансатбаев томонидан А.Ариповнинг “Соҳибқирон” драммалари ажойиб тарзда сахналаштирилди.

Санъатсевар халқнинг талаблари асосида комедия жанридаги асарлар: К.Раҳмановнинг “Инжикнинг муҳаббати”, Қ.Матмуратовнинг “Ўмирбек ва тазша”, М.Низановнинг “Икки дунёнинг аввораси” Ш.Башбековнинг “Қайинонанинг аввораси” ва.х.к. лар сахналаштирилган эди.

Мустақиллик йилларида драматургияда тарихий шахсларнинг образлари пайдо бўлиб, тарихий драмалар дунёга келди. Драматургларимиз қаҳрамонлик мавзусидаги драмаларни ёзиб, режиссёрларимиз сахналаштирди. Фольклор асарларидан тортиб XIX-XX асрлардаги ота-боболаримиз сахнада кўриниш берди. Н.Даўқараев, В.Шарафаддинов, Н.Муҳаммеддиновларнинг «Алпомиш» асари режиссёр Н.Ансатбаев томонидан сахналаштирилган бўлса, К.Раҳманов, К.Заретдиновларнинг «Едиге» асари Ж.Султабаев ва А.Қудайназаровлар томонидан сахналаштирилди. Бундан бошқада театрда 2015 йилда Қ.Абреймов томонидан сахналаштирилган “Тумарис” операси ҳамда балетмейстер А.Шарипов томонидан сахналаштирилган “Қирқ қиз” балети жуда ажойиб сахналаштирилган эди.

Бердақ номидаги қорақалпоқ давлат Академик мусикали театрининг “Академик” мақомини олишида ҳам айнан театрнинг бир хилликдан қочганлиги, яъни, театрда нафақат мусикали асарлар, балки драма, комедия, опера ва балет жанрларининг ҳам қўйилиши сабаб бўлса керак.

Театр ҳар қачон замон билан ҳамоҳанг одимлаб келмоқда. Одамларнинг бошига тушган мусибатлари, ғам-у ташвишларига ечимини топадиган асарларни сахнада қўйиладиган спектакллардан топамиз.

Биринчи президентимиз раҳматли И.А.Каримовнинг “Қачон бўлмасин миллий маданиятимизнинг бир бўлаги бўлган театр ҳақида сўз айтганимизда, буюк мутафаккир Маҳмудхўжа Бехбудининг “Театр – бу ибратхонадур” деган фикрларини ёдга олишимиз ўринли...” – деган эди.

Мен қорақалпоқ театрининг шаклланиб ривожланиш тарихини тўрт даврга бўлиб ўрганишни маъқул кўрдим улар қуйидагича:

Биринчи давр 1926-1939;

иккинчи давр 1939-1957;

учинчи давр 1957-1991;

тўртинчи давр мустақиллик даври бўлиб асосан тўрт даврдаги қорақалпоқ театрининг шаклланиб ривожланишининг ёшлар маънавий тарбиясидаги ўрни (маданият ва санъат таълим муассасалари мисолида) ни теранроқ ўрганишни талаб қилади.

Бугунги драматургияга қўйиладиган талаб қандай, ўтган даврдаги драматургиянинг гуллаган пайтларида улар қандай ёзган, ҳозирги пайтда кечагидек ёзишни кўпчилик хоҳламаябди, бугунги кунда уни қандай ёзиш керак? – деган саволларга жавоб излаймиз.

Пьеса ёзиш бу – оғир процесс. Уни ёзиш деганда аллақандай сюжетни ўйлаб топиб, воқеани шу йўналишга йўналтириб, диалогини қурасан, ҳаракатларини қўйиб, бир қолипга солсанг бўлди – пьеса тайёр. Даставвал мен ҳам шундай фараз қилардим, лекин унинг ўзига яраша машаққати, қийинчилиги бор экан. Театрда ишламасам ҳам ҳозирги пайтда театр тарихи тўғрисида, унинг босиб ўтган йўллари, ҳозирги кунда қандай

спектакллар қўйиб борилаётганлиги ҳақида хабарим бор. Актёрларнинг спектакль яралгунча кўрган қийинчиликларини театрнинг ички тартиб-интизомини кўриб, рости бир томондан жаҳлинг чиқади, иккинчи томондан эса қувонасан киши. Театр кўрсатаётган натижалар яхши. Яқиндагина театрда драматург К.Каримовнинг “Сақоват боғи” спектаклининг репетиция жараёнини кўрдим. Кўп йиллар давомида театр учун жонини фидо қилган актёр, театрда тарихий Алпомиш, Бердақ каби образларни яратган, кейинги пайитларда ўзини режиссёрлик касбида синаб кўраётган Мархабай Усенов спектаклнинг режиссёри экан. М.Усеновнинг қаттиқ қўллиги, темир интизомдан фойдаланиши мени қувонтирди. Яқиндагина Ч.Айтматовнинг Жамила асарини инсценировкасини М.Усеновнинг ўзи сахналаштирган эди, бу режиссёрда Н.Ансатбаев ва Б.Юлдашевнинг характерини кўрдим.

Ч.Айтматовнинг жамила спектаклида воқеа иккинчи жаҳон урушининг ўрталарда бўлиб ўтади. Даставвал, Содиқ билан Жамила от пойгада беллашиб, Жамилага мағлуб бўлади, кейинчалик жаҳил қилиб, Жамилани олиб қочиб кетади. Усмон бўлса Жамиланинг ғойбона ошиғи эди, у Содиқнинг Жамилани олиб қочиб кетганлигидан қаттиқ ғазабланар эди, кунларнинг бирида далада Усмон Содиқни ғашига тегадиган гапларни айтиб жанжаллашиб қолади. Ўрозмот ота уларни ажратиб бўлмасидан, почталён ёрдамга келади ва Содиққа урушга чақирув хатини беради. Содиқ эса нима қилишини билмай жим бўлиб қолмайди, у пайитларда урушга чақирув келдими боришинг керак, бормасанг халқ душмани, хоинга чиқарар эди. Эртаси куни Содиқ йўлга чиқади онаси, укаси Сэйт ва хотини Жамила Содиқни кўзларига ёш олиб кузатиб қўяди. Лекин Жамиланинг кўзига ёш келмас эди.

Кунларнинг бирида Ўрозмот оға Содиқнинг уйига яқиндагина урушдан ярадор бўлиб қайтган Дониёр билан келади ва Содиқнинг онасидан Жамилани дала ишларига юборишини сўрайди, онаси бунга қарши чиқади,

Ўрозмот – опа, Жамлани ҳеч кимга хафа қилдириб қўймаймиз, ўроққа чиқмаса ҳам майли, арава ҳайдасин, ўзи эплай олмайди десангиз ёнига Дониёрни ҳам беараман, агар овулниг йигитлари келинимга гап отади десангиз қўриқчи қилиб Сэйтни ҳам юборинг тўғрими Сэйт?

Сэйт – Ҳада, бу ишнинг нимаси қийин экан.

Онаси – ҳа тушмагур бола, бу нимани ҳам бир эди, бу Дониёр деганлари қайерлик экан?

Ўрозмот – туғилган жойига келсак, ўзимиздан, ота-онадан етим қолгандан кейин, қаровчисиз ўсди, яқиндагина урушдан ярадор бўлиб қайтиб келди, дала ишларига ярамайди, арава ҳайдайди.

Онаси – ланати уруш, отинг ўчсин уруш, менинг Содиқ ўғлимнинг холи не кечаётган экан-а? – дейди.

Дониёр ростдан ҳам урушдан яқиндагина тиззасидан ўқ еб келган, тиззаси букилмас, қадди-қомати келишаган, кам гап йигит эди. Сэйт бўлса ҳали кичкина лекин катта одамлардай фикрлаши ҳаммада қизиқиш уйғотар эди.

Жамила билан Дониёрнинг танишиш сахнаси жуда қизиқли, гротескдан фойдаланилиб сахналаштирилган.

Парда очилганида Дониёр арқон ўриб ўтирган бўлади. Тўсатдан Жамила келиб, – сен нима қилиб ўтирибсан, чумчуқлар донларни еб кетябтику, Ўрозмат оға қачон келар экан? Дониёр – билмадим – дейди, жамила – ҳов анави станция томонга кетаётган кимнинг араваси, Дониёр – билмадим,

Жамила – эй солдат отингиз ким бўлади? – деганида Дониёрнинг кўзи Жамилага тушиб, ўзини йўқотиб қўяди ва Жамилага телмириб – билмадим – деган жавобни айтади, Жамила эса бу ҳолатдан сўнг ўзини ушлай олма хаҳ-хаҳ отиб кулади, кейин Сэйтнинг – янга! – деган овози чиқади, Жамила бўлса беркиниб, Дониёрга мени сўраса кўрмаганингни айт.

Сэйт югуриб келиб, - эй солдат сенинг отинг ким бўлади? дониёр шундайми? Меники Сэйт. Сен ҳақингда овулда дув-дув гап бўлмоқда. Дониёр оға менинг янгамни кўрмадингизми, Дониёр индамайди. Сэйт – менинг акам Содиқ ҳам урушда сиз уни кўрдингизми, дониёр – йўқ. Сэйт – нега, уруш кўп жойларда бўлмоқдами? Дониёр – ҳа. Сэйт – аёгингизга нима қилди, ўқ тегдими? Дониёр – ҳа. Сэйт – ким отганининг биласизми? Дониёр – йўқ. Сэйт – сиз нега ҳа, йўқ-ҳа, йўқ дейверасиз. Жамила – яна билмадим деган гапи ҳам бор. Деб ҳазил қилиб қўяди. Жамила ва Дониёрнинг шу пайтдан бошлаб бир-бирига назари тушиб кўнгил қўяр, лекин бир-бирига айта олмас эди. Воқеалар тез ривожланиб, Жамила, Сэйт ва Дониёр аравага ғаллаларни фронтга ташиб, йўл-йўлакай олма ўғирлаб, Сэйт билан отларни бошқариб кетаётган Дониёрга қарата улоқтириб ҳазиллашиб ўтиради. Бундай ҳаракатларнинг охири севги-муҳаббатга бориб етади, бу ҳол эса рашкчи Сэйтни жаҳлини чиқарар эди, кунларнинг бирида қаттиқ ёмғир ёғишида, Жамила ва Дониёр далада ёлғиз қолиб кетишади, Сэйт бўлса арава тагида беркиниб пойлаб ўтирар эди, у бир-бирига кўнгил қўйган икки ошқининг расмини чизаётганида бир-бирини қўчоқлашиб, севишиб турганини кўриб, янғасига жаҳл қилиб, - Жамила Янга! – деб кичқириб юборади, ва кўлидаги расмни буклаб-буклаб ташлаб кетади. Воқеалар ривожда Жамила бу дунёда муҳаббатсиз умр ёқлигига, севги туйғуларини ҳурмат қилган ҳолда Дониёр билан қочиб кетишга аҳд қилади. Воқеалар ривожда кўпгина персонажларга тўхталиб ўтмадим, масалан, Қарақас – овулдан урушга кетган боланинг онаси, Содиқ Жамиланинг эри, Усмон Жамиланинг ғойбона ошғи, ҳаммасининг ҳам спектаклнинг яхши чиқишида роллари катта, лекин Жамила билан Дониёр ва Сэйтнинг тўтган ўрни умуман бошқа. Спектаклдан сўнг кўпчиликда савол пайдо бўла бошлади – “Нимага энди Жамиланинг эри бўла туриб, бошқаси билан қочиб кетди?”, “Бу спектакль бизнинг менталитетимизга тўғри келмайди” – деган гап-сўзлар ҳам бўлмади эмас, бўлди. Лекин дунё тан олган классик асарни томоша қилаётган томошабинлар бир зум ҳам ўринларидан қимирламадан, сахнада роль ижро этаётган актёр ва актрисалар билан бир дунё ичида яшаб ўтирдилар. Менимча бу кўпгина кўра олмас инсонларнинг гапи бўлса керак. Кимдир К.С.Станиславскийнинг гапини айтиши мумкин “Зрител на всегда прав” – деб... спектаклнинг сўнгида режиссёр бундай фикрларга ўрин қолдирмаслик мақсадида Сэйтга бир парчагина монолог қилиб ҳамманинг саволига жавоб бера олди назаримда – “...Жамилани мажбурлаб олиб қочгани билан, унинг юрагига буйруқ бериб бўлмаслигини тушунса ҳам, уни тан олгиси келмас эди. Жамила бўлса эски шинел кийган, юраги тоза, ички дунёси пок бўлган Дониёрни танлади...”. Албатта, бундай уруш воқеалари элимизда бўлмасин илоҳим, лекин қорақалпоқ урф-одатлари ичида ҳали-ҳамуз қиз олиб қочиш дастури учраб турибди, бир томондан кўтарилган мавзу бизнинг менталитетимизга тўғри келади.

Албатта, қорақалпоқ театрида бу каби ёш режиссёрнинг кўпайиши, бу фақат актёрларнинг, нафақат актёрларнинг санъат соҳасини севадиганларнинг ютуғи деб ўйлайман.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. “Ўзбекистонда миллий маданиятни янада ривожлантириш концепция”си. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 2018 йил 28 ноябрда ПҚ-4038 сонли Қарорида

SYSTEMATIC PSYCHOLOGICAL TESTS FOR DETERMINING THE INTELLECTUAL AND PERSONAL DEVELOPMENT OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL SYSTEM

Nargis Qosimova Sunnat qizi
O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti o'qituvchisi
filologiya fanlari doktori, dotsent

Наргис Касимова Суннат кизи
Преподаватель Государственного университет
мировых языков Республики Узбекистан
доктор филологических наук, доцент

Nargis Kasimova Sunnat qizi
Lecturer at the State University
world languages of the Republic of Uzbekistan
Doctor of Philology, Associate Professor

Annotatsia: Ishlab chiqilgan va sinovdan o'tgan texnologiya pedagogik psixologlar amaliyotida psixologik tayyorgarlik va uning tarkibiy qismlarini kompleks diagnostika qilishda foydalanish uchun mo'ljallangan. Metodikani qo'llash natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu turdagi mezonlarga yo'naltirilgan testlar talabalarning aqliy rivojlanishining bir qator ma'lumotlarni to'plash, ularning aqliy, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishining individual xususiyatlari haqida ma'lumot olish imkonini beradi, shuningdek, turli mavzudagi materiallarni o'zlashtirishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rnadi.

Kalit so'zlar: psixodiagnostika; mezonga asoslangan testlar; ijtimoiy-psixologik standart; asosiy maktabda o'qishga psixologik tayyorgarlik; psixologik tayyorgarlikning tarkibiy qismlari.

Аннотация: Разработанная и апробированная технология предназначена для использования в практике педагогов-психологов для психологической подготовки и комплексной диагностики ее компонентов. Результаты применения методики показали, что данные виды критериально-ориентированных тестов позволяют собрать ряд данных о характере психического развития учащихся, получить информацию об индивидуальных особенностях их психического, социального и личностного развития. давать, а также установить специфику усвоения материалов по различным темам.

Ключевые слова: психодиагностика; тесты, основанные на критериях; социально-психологический стандарт; психологическая подготовка к обучению в основной школе; компоненты психологической подготовки.

Abstract: The developed and tested technology is intended for use in the practice of educational psychologists for psychological preparation and comprehensive diagnosis of its components. The results of the application of the methodology showed that these types of criteria-oriented tests allow to collect a number of data about the nature of the mental development of students, to obtain information about the individual characteristics of their mental, social and personal development. will give, as well as establish the specifics of mastering materials on various topics.

Key words: psychodiagnostics; criterion-referenced tests; socio-

psychological standard; psychological preparation for studying in the main school; components of psychological training.

Kirish. O'quv jarayoni uchun murakkab mezonlarga yo'naltirilgan psixologik texnologiyalardan foydalanishning rivojlanish zarurati va salohiyatini, shuningdek, aqliy rivojlanishning turli ko'rsatkichlarini baholash uchun ularni o'quv jarayonida qo'llash imkoniyatlari va qiyinchiliklarini ko'rsatish muhim ahamiyatga ega. Psixologik testlarni qurishda mezonga yo'naltirilgan yondashuv faqat inson erishgan ko'nikmalarni o'lchashdan ko'ra kengroq imkoniyatlarga ega.

Mahalliy ilmiy maktab murakkab aqliy hodisalarni: aql, qobiliyat, o'rganish qobiliyatini o'rganish uchun mezonga asoslangan testlarni yaratish imkoniyatini isbotladi. Ushbu yondashuv asosida muallif bolalarning asosiy maktabda o'qishga psixologik tayyorgarligini diagnostika qilishning maxsus usulini ishlab chiqdi, bu esa o'quvchilarning o'tish davrini kutishdagi aqliy rivojlanishi to'g'risida tizimli ma'lumotlar to'plamini olish imkonini beradi.

Muallif ushbu texnologiyadan foydalanishning mumkin bo'lgan qiyinchiliklarini va mezonga yo'naltirilgan yondashuvni ochadigan imkoniyatlarni, xususan, ta'lim tizimida psixologning ishi uchun taqdim etilgan texnologiyani tahlil qiladi. Ma'lumotlarni olish imkoniyati nafaqat o'quvchilarning aqliy rivojlanishi, balki ularning motivatsion kutishlari va ko'nikmalarining o'ziga xos xususiyatlari bo'yicha ijobiy baholanadi ijtimoiy o'zaro ta'sir qiladi.

Ijtimoiy-texnik taraqqiyotning yangi voqeliklariga javob beradigan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish muammosi, qoida tariqasida, pedagogik kompetentsiyalarga qo'yiladigan talablar doirasida ko'rib chiqiladi. Biroq, ta'lim sohasida zamonaviy, bolani o'qitish va rivojlantirish vazifalariga mos keladigan, bolalar bilan ishlaydigan amaliyotchi psixolog uchun zarur bo'lgan psixodiagnostik texnologiyalarni ishlab chiqish va qo'llash muammosi ham dolzarbdur.

Bu muammo nazariy, uslubiy va amaliy jihatdan hal qilib bo'lmaydigan bo'lib chiqdi. Bugungi kunda ta'lim tizimidagi amaliy psixolog ishining haqiqati shundan iboratki, diagnostika tekshiruviga juda oz vaqt ajratiladi, shuning uchun talabalar muammolari va ularning sabablarini tizimli va har tomonlama o'rganish ko'pincha «tezkor» test bilan almashtiriladi. Ammo texnologiyalar va ularning aksariyati ta'lim sharoitlariga ham, o'quv faoliyati vazifalariga ham moslashtirilmagan.

Bunday amaliyot psixologlarning ishi ular o'zlashtirgan usullarni qo'llashdan iborat bo'lishiga olib keladi, lekin yuzaga kelgan vaziyatni va uning sabablarini tizimli tahlil qilishga asoslanmagan, bu ko'pincha muammoni o'zi hal qilmaydi, hamda ijobiy ta'siri muddati qisqa. Shuni ta'kidlash kerakki, bu holatning ob'ektiv sabablaridan biri o'quvchilarning rivojlanishini, ularning integrativ (intellektual-shaxsiy) xususiyatlarining holatini tizimli ravishda o'rganish imkonini beradigan zamonaviy murakkab psixodiagnostika usullarining yetarli emasligidir.

Bir qator olimlar talabani o'rganish usullariga e'tibor kuchayganiga qaramay, bu boradagi tadqiqot materiallarining yetishmasligini qayd etadilar [4; 14-23].

Tadqiqot metodologiyasi

Psixologiyada birinchilardan bo'lib murakkab psixodiagnostika muammosini ilmiy vazifa sifatida L. S. Vygotskiy qo'ygan. 20-yillar va 30-yillarning boshlarida maktab amaliyotida keng tarqalgan tahlil, XX asr testometrik

yondashuv, u boshqa eksperimental usullar bilan bir qatorda ta'lim va tarbiya jarayonida test usullaridan foydalanishni istisno qilmadi, ammo u o'quvchining aqliy rivojlanish darajasi to'g'risida tayyor xulosaga kelish istagini ta'kidladi.

An'anaviy me'yoriy-testologik yondashuv asosidagi miqdoriy kontseptsiya bolaning to'liq tavsifini bera olmaydi va uning rivojlanishining ma'lum bir bosqichida sifat jihatidan o'ziga xoslikni ushlay olmaydi [2, 55]. L. S. Vygotskiyning psixikani kompleks o'rganish haqidagi g'oyasi uning shogirdlari tadqiqotlarida jiddiy ishlab chiqilgan, ammo uni amalda amalga oshirish oson emas. Ehtimol shuning uchun zamonaviy test usullari diagnostikaning tizimli va psixodinamik yondashuvlari kontseptsiyasiga asoslangan mahalliy ishlanmalarni almashtirmoqda.

Bugungi kunda o'tgan asr olimlari ilmiy faoliyatining ba'zi natijalarini arxaizm sifatida ko'rsatish va ularni sovet voqeligining ijtimoiy tartibi bilan izohlash tendentsiyasi mavjud. Ushbu mavzu bo'yicha polemikaga kirmasdan, ba'zida yangi narsa unutilgan eski narsa ekanligi va o'sha L. S. Vygotskiy va uning shogirdlarining ko'plab g'oyalari hozirgi vaqtda ta'lim amaliyotida o'z ifodasini topgan degan mashhur hikmatni eslaylik. Ta'lim jarayonida murakkab psixodiagnostika g'oyalariga e'tibor bermaslik, ya'ni bolaning dinamik rivojlanayotgan psixikasini o'rganishga chuqur professional psixologik yondashuv psixologiyaning ushbu sohasidagi milliy ilmiy yutuqlarni asossiz yo'qotish bo'ladi, deb hisoblaymiz.

Rostini aytganda, mezonga asoslangan testlarning asl g'oyasi (domenga asoslangan testlar - kontent sohasiga yo'naltirilgan testlar va ularning xilma-xilligi - mahorat testlari - malaka testlari) AQShda ta'limning amaliy vazifasi sifatida paydo bo'lganligini aytish kerak.

1963 yilda E. Glasser birinchi marta mezonga asoslangan o'lchov atamasini ishlatgan va 1968 yilda kriteriyaga yo'naltirilgan testlarni qurish usullari tavsiflangan [3, 98]. Ularning rivojlanishi o'rganishning bixevioristik modeliga asoslangan: vazifani bajarishning psixologik mexanizmlari va usullari hisobga olinmagan, bola tanlagan, uni assimilyatsiya qilishda muvaffaqiyatga (yoki muvaffaqiyatga erishmagan) olib kelgan harakatlar yo'li hisobga olinmagan.

Bu o'quvchining ma'lum bir ta'lim bosqichida ta'lim dasturining mazmunli talablarini bajarish uchun zarur bo'lgan psixologik tayyorgarlik darajasini belgilaydigan tushunchalar va mantiqiy ko'nikmalar to'plamidir. Bunday talablar aqliy rivojlanishning turli tomonlarini - aqliy, axloqiy, estetikani qamrab oladi. [1, 33].

Ushbu yondashuvga asoslanib, olimlar turli yoshdagi maktab o'quvchilarining aqliy rivojlanish darajasi va xususiyatlarini o'rganish uchun bir qator murakkab psixodiagnostika usullarini yaratdilar. Tadqiqotni maktab o'quvchilarining aqliy rivojlanishini o'rganish va baholashda mezonga yo'naltirilgan yondashuvning muhimligini e'tirof etgan holda, biz ushbu yondashuv ko'proq imkoniyatlarga ega deb hisoblaymiz, xususan, aqliy rivojlanishining murakkab integrativ (shaxsiy-intellektual-faoliyat) xususiyatlarini o'rganishda.

Bizning tadqiqotimizda mezonlarga yo'naltirilgan yondashuvning eng muhim tamoyillariga asoslanib, biz bolaning o'rganish uchun PG darajasi va sifat xususiyatlarini baholashga imkon beruvchi keng qamrovli diagnostika texnikasini ishlab chiqdik. Uning sinovdan o'tkazilishi va keyinchalik psixologlar amaliyotida qo'llanilishi nafaqat psixologik tayyorgarlik kabi ko'p qirrali aqliy ta'limni o'rganishga, balki maktab ta'limi sharoitida tizimiga muvofiq qurilgan murakkab usullardan foydalanishning potentsial imkoniyatlarini aniqlashga imkon berdi.

O'rganish uchun PT muammosi allaqachon ilmiy tadqiqotlarning

mustahkam arsenaliga ega bo'lishiga qaramay, ular asosan maktabgacha yoshdagi bolalarning boshlang'ich ta'limga tayyorligini o'rganish bilan bog'liq edi, keyinchalik tabiiy ravishda o'quvchilarning PT tabiati haqida savol tug'ildi. Asosiy maktabda o'qishga psixologik tayyorlik - bu yangi yosh davri va yangi faoliyat bosqichiga kirish bosqichida bolaning aqliy funksiyalarining yetukligini aks ettiruvchi integral aqliy ta'lim hisoblanadi.

Uning xususiyatlari rivojlanishning o'tish davrida (10-12 yil) aqliy ko'rsatkichlarni shakllantirishda mumkin bo'lgan og'ishlarning (muammolarning) sifati va darajasini aniqlash imkonini beradi. Shuning uchun PTni shakllantirishni maktabning birinchi bosqichida bolani o'qitish va rivojlantirishning yo'naltirilgan maqsadi deb atash mumkin. Shu bilan bog'liq holda, ushbu murakkab aqliy shakllanish diagnostikasining murakkab tabiatining ahamiyati va PT aspektlarini tizimli o'rganish uchun tegishli texnologiyaga ehtiyoj bor.

Uslub ma'lumotlariga ko'ra, tayyorgarlik komponentlarining har biri (yo'naltiruvchi, intellektual, tartibga soluvchi, motivatsion, ijtimoiy, integrativ-shaxsiy) uning shakllanish darajasini belgilaydigan bir qator ko'rsatkichlarga ega bo'lishi kerak. Bundan tashqari, yosh rivojlanishining o'tish davri diagnostika sxemasiga boshlang'ich maktab yoshidagi neoplazmalarni ham, keyingi (o'smirlik) davrning boshlanishini tavsiflovchi ko'rsatkichlarni ham kiritish zarurligini belgilaydi.

K. M. Gurevichning adolatli fikriga ko'ra, «psixologlar maktab dasturlari yaxshi yoki yo'qligi haqida o'z nuqtai nazariga ega bo'lishlari mumkin, ammo ular rivojlanishning qandaydir turini emas, balki maktab bergan tashxisni aniqlash vazifasini o'z zimmlariga olishadi» [5, 80].

Metodikaning mazmuni mustaqil ish uchun o'quv topshiriqlari to'plami shaklida taqdim etilgan. To'liq kompleks 6 ta vazifani o'z ichiga oladi, ularning har biri o'z vazifalari va o'ziga xos mazmuniga ega. Metodikaning dastlabki uchta vazifasi turli xil o'quv va mazmunli materiallarga tayyorgarlikning indikativ, intellektual va tartibga soluvchi komponentlarini o'rganishga mo'ljallangan. KORTning muhim talabi - bu testga turli fanlar sikllaridan materiallarni kiritish: gumanitar, matematika, tabiiy fanlarni o'z ichiga oladi.

Mazmun jihatidan dastlabki uchta vazifa mantiqiy-arifmetik va mantiqiy-lingvistik masalalarni yechish hamda mantiqiy qonuniyatlarni o'rnatishdan iborat edi. To'rtinchi vazifa (matndagi xatolarni qidirish va tasniflash, keyinchalik o'z-o'zini baholash) ta'limning tartibga soluvchi tarkibiy qismini aks ettiruvchi talabaning o'zini o'zi nazorat qilish va o'zini o'zi baholash kabi universal ta'lim faoliyatining rivojlanish xususiyatini aniqlashga imkon beradi.

Beshinchisi (qo'shma o'zaro ta'sir jarayonida ta'lim muammosini hal qilish) psixologik tayyorgarlikning ijtimoiy komponentining shakllanish darajasini o'rganish uchun bolalarga taklif etiladi. Uning mazmuni vazifani bajarish uchun bolalarning hamkorligi uchun mo'ljallangan. Oltinchi vazifa (anketani to'ldirish) o'quvchining o'rta maktabdagi o'quv faoliyati istiqboliga munosabatini (motivatsion komponent), shuningdek, uning maktab jamiyatining bolaning ijtimoiy qadriyatlarini ierarxiyasidagi ahamiyatini baholashni ochib beradi (ijtimoiy komponent).

Bolaning o'rta maktabda o'qishga psixologik tayyorgarligini baholash uchun uning asosiy tarkibiy qismlari majmuasida PT ning rivojlanish darajalari ishlab chiqilgan. Ushbu darajalarni modellashtirish bo'yicha ko'rsatmalar mezonlari PT ko'rsatkichlari va ularning shakllanish darajasi bo'lib, ular bolaning vazifalarni bajarishi jarayonida o'rnatiladi. Eng yuqori (I) dan eng past (V)

gacha bo'lgan yo'nalishdagi bu darajalar turli ko'rsatkichlar bo'yicha bolaning psixologik tayyorgarligining mumkin bo'lgan namoyon bo'lishini tavsiflaydi, ya'ni bolada ushbu murakkab xususiyatning haqiqiy va bevosita rivojlanish zonasini ko'rsatadi. o'rganish vaqti [6, 24].

Metodikani tahlil qilish va baholash Maqola formatida bayon etilgan o'rta maktabda o'qish uchun bolaning PG diagnostikasining kompleks mezonga asoslangan metodologiyasi uni amalga oshirish va olingan ma'lumotlarni qayta ishlashning barcha texnologik jihatlarini aks ettira olmaydi (buning uchun maxsus texnologik matritsalar va ko'rsatmalar ishlab chiqilgan). Metodika turli maktablarda qayta-qayta amalga oshirilganligi va bu ma'lumotlar e'lon qilinganligi sababli [7, 28-37], metodikani maktab amaliyotiga joriy etishda olingan ushbu mezonga yo'naltirilgan texnologiyadan foydalanish tajribasiga to'xtalib o'tamiz.

Bu amaliyotchi psixologlarning testlashdan ehtiyot bo'lish sabablaridan biri: bunday testlar bilan ishlashning dastlabki tajribasi, ayniqsa guruhlarda foydalanilganda, haqiqatan ham olingan ma'lumotlar to'plamini qayta ishlashga sarflangan vaqtni ko'paytirishni talab qiladi. Umuman olganda, vazifalari bo'lgan «daftar» olinadi (garchi barcha vazifalarni bir vaqtning o'zida bajarish va bajarish shart bo'lmasa ham, protsedurani bosqichlarga bo'lish va turli vaqtlarda bajarish mumkin). Tashxis qo'yish jarayonini ta'minlashning tashkiliy va texnik xarajatlari an'anaviy (me'yoriy) testlar yo'naltirilgan soddalashtirilgan (bo'sh) testlarga qaraganda yuqori. Biroq, shuni unutmashimiz kerakki, «diagnostik daftar» yordamida psixolog nafaqat miqdoriy, balki eng muhimi, o'rganilgan aqliy mulk haqida sifatli ma'lumotlarni oladi.

Natijalar

Natijalarning sifat xarakteristikasi bolada ma'lum bir fikrlash tarzining mavjudligini (yo'qligini), aqliy operatsiyani, uning ijtimoiy va shaxsiy xususiyatlarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Bu bolaning potentsialini aniqlash va uning rivojlanishini bashorat qilish imkonini beradigan murakkab mezonlar usullaridan foydalanish orqali amalga oshiriladigan sifatli tahlildir.

Bundan tashqari, zamonaviy texnologiyalar individual «diagnostika daftarlarini» olish bilan bog'liq mavjud tashkiliy va texnik qiyinchiliklarni bartaraf etishga imkon beradi. Amaliy psixologlar tomonidan taklif qilingan qiziqarli variant - diagnostika vazifalari va ma'lumotlarni qayta ishlash uchun matritsalarini elektron ommaviy axborot vositalariga o'tkazish va shaxsiy kompyuterlar yordamida diagnostika amalga oshirildi.

Shubhasiz, bu mumkin bo'lgan variant, garchi u bunday testlarni o'tkazish shartlarini sinchkovlik bilan o'rganishni talab qilsa ham media-texnologiyalar bo'yicha mutaxassislar manfaatdor bo'lsa, bunday ish jiddiy ilmiy va tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Nihoyat, ushbu texnologiyani qo'llash jarayonida aniqlangan ijobiy natijalarni nomlab bo'lmaydi. Mezonga yo'naltirilgan testlar va ayniqsa ushbu texnologiyaning eng muhim afzalligi - bu talabalar rivojlanishining individual xususiyatlarini, ularning faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash qobiliyatidir.

Shunday qilib, ushbu texnologiya bolaning o'zi tanlagan aqliy faoliyat usulida ifodalangan individualligini ko'rish imkonini beradi. Ushbu texnikada tashxis qo'yilgan ijtimoiy va shaxsiy jihatlar bilan birgalikda biz shakllanishning ma'lum bir bosqichida rivojlanayotgan shaxsning keng qamrovli portretini olamiz. Bolaning individualligining ikkinchi tomoni uning turli mavzudagi materialdagi faoliyatini tahlil qilish jarayonida aniqlanadi.

Ushbu tahlilni yakunlab, ushbu texnologiyadan foydalanishning maqsadli sozlamalaridan birini - uning tuzatilishini ta'kidlash kerak. Agar me'yorga yo'naltirilgan testning muvaffaqiyati va o'quv faoliyatining muvaffaqiyati o'rtasida faqat rasmiy o'xshashlik mavjud bo'lsa (an'anaviy testlarda tez-tez kuzatiladi), bu usul faqat ma'lum psixologik faktlarni bayon qilish uchun mos bo'lishi mumkin.

Biroq, ushbu texnikaga asoslanib, tuzatish rejasini tuzish mumkin emas. Mezonlarga yo'naltirilgan texnologiyalar, xususan, yuqorida muhokama qilingani, o'rganilayotgan mezonlarning har biri uchun rivojlanish qiyinchiliklari darajasi haqida ma'lumot berish orqali ushbu kamchilikni bartaraf etadi.

Xulosa. Rivojlangan CRT texnologiyasi nafaqat maktab o'quvchilarining inqirozdan oldingi rivojlanish davridagi (10-11 yosh) aqliy rivojlanishining sifat va miqdoriy xususiyatlarini aniqlashga, balki ular bilan birgalikda ularning ijtimoiy va shaxsiy xususiyatlarini aniqlashga imkon berdi. o'quvchilarning ta'limning yangi bosqichiga o'tishga tayyorligi. Taklif etilayotgan texnologiya o'quv materialini o'zlashtirish uchun talaba o'zlashtirishi kerak bo'lgan aqliy operatsiyalar tarkibini ham, o'quv dasturiga kiritilgan bilimlarning mazmunini ham aks ettiradi.

Shuning uchun olingan natijalarning sifat va miqdoriy xarakteristikalari quyidagilarni aniqlash imkonini beradi: – har bir turdagi vazifani bajarishda shaxsning tipik xatolari; - ta'lim mazmunining eng kam o'rganilgan sohalari; - yomon bajarilgan yoki umuman bajarilmagan operatsiyalar; - testda ko'zda tutilgan bilim sohalarining har birida tushunchalarning o'ziga xos xususiyatlari va ularning ishlashi. Talaba rivojlanishining individual xususiyatlarini ochib beradigan bunday tahlil u bilan individual yo'naltirilgan tuzatish va rivojlantirish ishlarini tashkil etish uchun asosdir. Umid qilamizki, zamonaviy maktab o'quvchilarini tarbiyalash va rivojlantirish maqsadlariga xizmat qiluvchi chuqur va sifatli psixodiagnostika muammosi bilan bog'liq ko'tarilgan masalalar ushbu muammoli sohada ilmiy tadqiqotning muhim yo'nalishlarini aniqlash imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Абдурасулова, Т. Д. К. М. Гуревич – психолог, эрудит, выдающийся ученый / Т. Д. Абдурасулова [и др.] // Психологический журнал. – 2006. – № 6. – С. 90–99.

2. Выготский, Л. С. Развитие трудного ребенка и его изучение [Электронный ресурс] / Л. С. Выготский. – Режим доступа: http://dugward.ru/library/vygotskiy/vygotskiy_razvitie_trudnogo.html.

3. Вялфорд, Дж. Современная типология педагогических тестов [Электронный ресурс] / Дж. Вялфорд // Проектирование информационных технологий. Информационный бюллетень. – 2000. – № 1. – Режим доступа: http://xpt.narod.ru/files/html/xpt/materials/sovremennaya_tipologiya_pedagogicheskih_testov.htm.

4. Гуревич, К. М. Проблемы развития современной психологической диагностики / К. М. Гуревич, Е. И. Горбачева // Вопросы психологии. – 2006. – № 5. – С. 14–23.

5. Гуревич, К. М. Умственное развитие школьников : критерии и нормативы / К. М. Гуревич, Е. И. Горбачева. – Москва : Знание. – 1992. – 80 с.

6. Князева, Т. Н. Психологическая система обеспечения готовности младших школьников с задержкой психического развития к обучению в основной школе в условиях интеграции в общеобразовательную среду : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.10 / Т. Н. Князева. – Нижний Новгород. –

2005. – с. 24.

7. Князева, Т. Н. Психолого-педагогический подход и результаты изучения психологической готовности к обучению в основной школе у детей с задержкой психического развития / Т. Н. Князева // Специальная психология. – 2005. – № 1. – С. 28–37.

8. Ульенкова, У. В. Исследование психологической готовности детей с задержкой психического развития к обучению в школе / У. В. Ульенкова // Вопросы психологии. – 1983. – № 4. – С. 62–69.

9. Усанова, О. Н. К проблеме психолого-педагогического изучения детей / О. Н. Усанова, С. Н. Шаховская // Дефектология. – 1995. – № 3. – С. 23–26.

10. Цукерман, Г. А. Переход из начальной школы в среднюю как психологическая проблема / Г. А. Цукерман // Вопросы психологии. – 2001. – № 5. – С. 19–34.

IJTIMOY-GUMANITAR YO'NALISH BO'LAJAK O'QITUVCHILARINING INTELLEKTUAL MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Qurbonov Jasurbek Akmaljonovich,

*Qo'qon Davlat Pedagogika instituti Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi kafedrasi katta o'qituvchisi pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD)*

Annotatsiya: Maqolada ijtimoiy fanlar jamiyat hayotidagi ahamiyati, ijtimoiy-gumanitar soha bo'lajak o'qituvchilarining intellektual madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy bilishning mohiyati tadqiq qilingan. SHuningdek, maqolada ijtimoiy-gumanitar soha bo'lajak o'qituvchilarining intellektual madaniyatini rivojlantirish tamoyillari, pedagogik asoslari va tizimi, didaktik jihatlari, muammoga turli yondashuvlar tahlil qilingan.

Kalit so'z va iboralar: intellekt, intellektuallik, intellektuallashtirish, intellektual madaniyat, bo'lajak o'qituvchi, bo'lajak o'qituvchilar intellektual madaniyat, ijtimoiy-gumanitar yo'nalish.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИЕ УЧИТЕЛЯ СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНОГО НАПРАВЛЕНИЯ

Курбанова Жасурбека Акмалжоновича,

*старшего преподавателя кафедры национальной идеи, основ
духовности и правового образования Кокандского государственного
педагогического института доктора философии (PhD) по педагогическим
наукам*

Аннотация: В статье рассматривается значение социальных наук в жизни общества, особенности интеллектуальной культуры студентов социально-гуманитарной сферы, сущность социального познания. Также в статье анализируются принципы, педагогические основы и системные, дидактические аспекты, различные подходы к проблеме развития интеллектуальной культуры студентов социально-гуманитарной сферы.

Ключевые слова и фразы: интеллект, компетентность, улуализация, улуальная культура, будущие учителя, интеллектуальная культура будущие учителя, социально-гуманитарная ориентация.

PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF THE INTELLEKTUAL CULTURE OF FUTURE TEACHERS OF THE SOCIO-HUMANITARIAN DIRECTION

Kurbanov Jasurbek Akmaljonovich,

*Senior Lecturer of the Department of national idea, fundamentals of
spirituality and law education, Kokand State Pedagogical Institute doctor of
philosophy in Pedagogical Sciences (PhD)*

Annotation: The article examines the importance of Social Sciences in the life of society, the peculiarities of intellektual culture of students of socio-humanitarian sphere, the essence of social cognition. Also, the article analyzes the principles, pedagogical bases and system, didactic aspects, different approaches to the problem of developing the intellektual culture of students of the socio-humanitarian sphere.

Key words and phrases: intellect, competence, ualualization, ualual culture, future teachers, future teachers intellektual culture, socio-humanitarian orientation.

KIRISH. Zamonaviy pedagogika fanida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar ta'lim oluvchilarni intellektual madaniyatiga oid turli nazariy yondashuvlar, ilmiy kontseptsiyalar, yondashuvlarni, bahs-munozaralarni ilgari surmoqda. Bo'lajak mutaxassis yuksak intellektual madaniyatga ega bo'lishi uchun avvalo o'z-o'zini tarbiyalashi, ijtimoiy ko'nikmalar mazmunini bilishi va ulardan samarali foydalanishi, ichki mahorati, qobiliyatini kamolga yetkazib borishini yuqori darajada tashkil etish zarur bo'ladi. Ta'lim jamiyat taraqqiyotini olg'a siljituvchi kuch va vositadir. Millat dunyoqarashini shakllantirish, ta'lim-tarbiya, axloq normalarini vujudga keltirish, ma'naviy barkamol insonni tarbiyalashda ta'lim o'z samasini bermog'ida.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Ta'limning kuchi va uning samaradorligi yuksak bilimga ega bo'lish bilan izohlanadi. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "farzandlarimizning qobiliyatini ro'yobga chiqarishga bolalikdan e'tibor berib, ularning kamoloti uchun barcha imkoniyatlarimizni safarbar etsak, yurtimizdan yana ko'plab Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar yetishib chiqadi"[1,76]. Aynan buyuk bobolarimizning ilm-fan yo'lida bosib o'tgan mashaqqatli hayot yo'li biz uchun namuna bo'lmog'i lozim. Ilmiy faoliyatning madaniy jihatlarini bo'lg'usi mutaxassislarda shakllantirishda esa ijtimoiy-gumanitar fanlar, xususan falsafa fanining ham ahamiyati beqiyosdir. Bu jarayonda uzluksiz ta'limning yuksak ijtimoiy o'zgartiruvchanlik tabiati har bir odamda genetik qobiliyatlarni to'la qonli ro'yobga chiqarishi, kishilarda ratsional tanqidiy tafakkurni rivojlantirish, ularni hozirgi zamon fani, texnikasi va texnologiyasi haqidagi aniq bilimlar bilan qurollantirish lozim. Shu ma'noda globalashuv sharoitida ijtimoiy fanlar inqirozdan chiqishning eng faol ishtirokchisidir. Shu bois "gumanitar soha olimlari faoliyatini har tamonlama qo'llab-quvvatlashimiz lozim"[2,40]. Aynan ilm-fan orqali yoshlarda intellektual qobiliyatlarni tarbiyalash, ularni ijtimoiy taraqqiyotning da'vatkor omiliga aylantirish imkoniyatlari mavjud.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Gumanitar fanlar bilan shug'ullanuvchi bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirish kontseptsiyasi shaxsni intellektual ijtimoiylashtirish nazariyasi nizomlarini aks ettiradi, uning asosida ta'lim oluvchilarning intellektual tajribasi shunday o'zgartiriladiki, u jamiyat a'zolarini intellektullashtirish sur'ati asta-sekin oshib borayotgan va unda bozor munosabatlarining rivojlanayotgan sharoitlarda professional(kasbiy) faoliyat ob'ektlarini ratsional tashkillash vazifalarini samarali hal uchun zarur bo'lgan sifatlarni rivojlantiradi.

Gumanitar fanlar bilan shug'ullanuvchi bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirish metodologiyasining falsafiy darajasi, gumanitar haqiqatni intellektual texnologiyalar vositalari bilan anglashga tayyor bo'lgan, uning ta'rifi va ta'lim olayotganlarning shaxs sifatida anglashni transtsendental realistik sub'ekt belgilari mohiyatiga oid guruhlarini aks ettiradi.

Intellektual madaniyat shaxsning aqliy qobiliyatiga asoslangan gnoseologik faoliyatining maqsad va vazifalarini belgilash, intellektual qadriyatlar yaratish malakalari, bilish manbalari hamda informatsion-texnikaviy vositalar bilan ishlay olish qobiliyati bo'lib, uning boshlang'ich bo'g'ini bo'lgan bo'lajak o'qituvchilar intellektual madaniyati innovatsion bilimlarni egallash va ulardan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy faoliyatda samarali foydalanishini ta'minlovchi

tafakkur rivojlanishi darajasi, tushunish va anglash qobiliyati bo'lib, ularning bilish va ilmiy-ijodiy salohiyatini tashkil qiladi.

Bo'lajak o'qituvchilar intellektual madaniyatini rivojlantirishning pedagogik darajasi gumanitar muassasada bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirishga muvofiq ravishda oliy maktab pedagogikasining yondashuvlari, printsiplari va metodlarini qamrab oladi.

Gumanitar fanlar bilan shug'ullanuvchi bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirishga tizimli yondashuv, ko'rib chiqilayotgan jarayonning vazifalarini amalga oshirayotgan ta'lim muassasasi ichki va tashqi muhitining bir-biri bilan o'zaro bog'liq kichik sistema(tizim)lar majmui bilan ifodalanadi. Ko'rib chiqilayotgan jarayonga nisbatan yondashuvning mohiyati, bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirish, bilim oluvchilarning umumiy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lgan ta'lim muassasasining tashqi va ichki realligi bilan birgalikdagi harakatining majmuidan iborat. Individdning qadriyatlari va guruhning qadriyatlari, o'zaro munosabatlardagi bu umumiyliklar bir-biriga to'g'ri keladi, ular qism va butunlikni biriktirishning manbai hisoblanadi.

Gumanitar-kul'turologik yondashuv ko'rilayotgan jarayonning mohiyatini, ya'ni – bo'lajak o'qituvchilarning gumanitar haqiqatni egallashdagi mahorati va istaklarini rivojlantirish, ilmiy gumanitaristika, ishlab chiqarish-amaliy gumanitar texnologiyani egallashda aks etadi. Gumanitar-kul'turologik yondashuvni amalga oshirish jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirishni pedagogik tizimi o'zining gumanitar missiyasini bajaradi – gumanitar qadriyatlarni saqlanishi va salmog'i yuqori bo'lishini ta'minlaydi, ijtimoiy-madaniy an'analarni qo'llab-quvvatlaydi(submadaniy gumanitariylarni saqlash, madaniylikda mantiqni, ma'naviylikda ratsionallikni topish va saqlash).

Ijtimoiy-pedagogik yondashuv bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirishni ijtimoiy-pedagogik tizimi yo'nalishini aniqlashtiradi, shaxsni intellektual tarbiyalashni an'anaviy hamda innovatsion pedagogik metodikalarining izchilligi tamoyilining ahamiyatini anglash imkoniyatini beradi. Bo'lajak o'qituvchilarni intellektual tarbiyalashdagi innovatsiyalar yangi informatsion inqilob, odamlar bilimlarini boyitish manba(vosita)larining rivojlanishi bilan bog'liq. Unda egallangan bilimlarni amalda qo'llash esa ta'limning vazifa(maqсад)lari bo'lib qolmoqda.

Gumanitar yo'nalish bo'lajak o'qituvchilarining intellektual madaniyatini rivojlantirishning pedagogik tizimi butunlik, tizimlilik va elementlarning ierarxiyaga oidligi, dastlabki nuqtai nazar yoki fikrning yakuniy natija bilan aloqasi talablariga javob beradi. Ushbu tizim bo'lajak o'qituvchilarda fikrlash madaniyatini, badiiy-ijodiy madaniyatni, tadqiqot, loyihalash, bilish va kommunikativ faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan boshqa mohiyatan yondosh tizimlar bilan solishtirilganda, maqsadga yo'naltirilgan, invariant va bir vaqtning o'zida o'ziga xos xarakterga ega.

Gumanitar yo'nalish bo'lajak o'qituvchilarining intellektual madaniyatini rivojlantirishni pedagogik tizimi aralash turga ega bo'lib, u tashkil etishning tashqi va ichki omillarining sun'iy va tabiiy ob'ektlar dialektik umumiyligidan iborat. Uzluksiz va xilma xil ta'sir ko'rsatishga qodir ob'ektiv jihatlarining mavjud bo'lishi tizimning sun'iy ob'ekti hisoblanadi. Oo'yuning nazorat qilinuvchi ijtimoiy-pedagogik makoni tabiiy ob'ektdir.

Tizimning ichki tashkillanishi uni maqsadli negizini – bo'lajak o'qituvchilarining intellektual madaniyatini rivojlantirishning tuzilish va

vazifalari jarayonini konkretlashtirishni taqozo qiladi. Tashqi tashkillanishi esa, bo'lajak o'qituvchilar intellektual madaniyati omillarining majmuidan iborat.

Tizimni rivojlantirish manbai sifatida quyidagi qarama-qarshiliklar e'tirof qilinadi:

- davlat va jamiyatning ijtimoiy-gumanitar sohani samarali faoliyat ko'rsatishidagi ehtiyoji, uning aholi talablariga mos kelishi o'rtasida va bunda konkret shaxsning o'rni va ahamiyatini yetarli darajada tushunmaslik (ishbilarmonlar, korxona va tashkilot rahbarlari va xodimlarni);

- davlat va jamiyatning o'z intellektual zahirasiidan gumanitar vazifalar va mavjud sharoitlardan kelib chiqib, maqsadga muvofiq va mas'uliyatli foydalanuvchi xodimga ehtiyoji bilan professional gumanitar ta'lim muassasasida bu jarayonga tayyorgarlikni yetarli darajada amalga oshirmayotganlar o'rtasida;

- professional gumanitar ta'lim muassasasining bo'lajak o'qituvchilar intellektual madaniyatini rivojlanishini tizimli nazariy va metodik ta'minlash ehtiyoji bilan bu haqda pedagoglar va ta'lim jarayoni rahbarlarining tushunchalari yetarli darajada shakllanmaganligi o'rtasida;

- OO'Yuning professional gumanitar tayyorgarlik yo'nalishi bo'yicha ta'lim olayotgan shaxslar, intellektual ijtimoiylashtirish jarayonini pedagogik qo'llab-quvvatlash ehtiyoji bilan bunda o'z roli va ishtirokini yetarli darajada tushunmaslik o'rtasida.

Ijtimoiylashtirish – bu inson tomonidan ushbu jamiyat shaxsning ijtimoiy hayotda ishtirok etishi uchun egallashi zarur bo'lgan qadriyatlar, munosabatlar hamda qobiliyat va mahoratdir[3,296].

Intellektual ijtimoiylashtirish – inson tomonidan konkret jamiyat hayotida o'zining tafakkurga oid tajribasini amalga oshirish uchun intellektual qadriyatlarni egallash jarayoni.

Gumanitar fanlar bilan shug'ullanuvchi bo'lajak o'qituvchilarni ommaviy ijtimoiy intellektuallashtirish va yo'naltirilgan intellektual ijtimoiylashtirish teskari aloqa quyidagi bir qator qonuniyatlarga ega:

- jamiyatda bugungi kunda asosiy qo'shimcha mahsulot iqtisodiyotning moddiy sektorida emas, intellektual sektorida ishlab chiqarilayotganini, mehnat qilishga yaroqli aholining tobora qo'proq qismi shu sektorda band ekanligini tushunib yetishning rivojlanishi, bo'lajak mutaxassislarni o'z intellektual zahiralaridan samarali foydalanishga bo'lgan ehtiyojlari darajasini oshirishga, mos ravishdagi texnologiyalarni, shuningdek qadriyatlar va munosabatlarni egallashga olib keladi;

- bo'lajak mutaxassislarni o'z intellektual zahiralaridan samarali foydalanishga bo'lgan ehtiyojlari darajasini oshirish, mos ravishdagi texnologiyalarni, shuningdek qadriyatlar va munosabatlarni egallash, adekvat(o'xshash) pedagogik javob qaytarish, ehtiyojni imkoniyatga o'tishi uchun sharoitlar yaratish zaruratini yuzaga keltiradi;

- bo'lajak o'qituvchilarning o'z intellektual zahiralaridan samarali foydalanishga bo'lgan ehtiyojlari darajasini oshirish, mos ravishdagi texnologiyalarni, shuningdek qadriyatlar va munosabatlarni egallashga pedagogik javob qaytarish darajasini oshirish ortidan, ularning professional faoliyatini muvaffaqiyatli intellektuallashtirish mexanizmlarini anglash, bilimlar, mahorat va shaxsga oid sifatlarni rivojlantirishni samarali shakllarini keladi.

Tizimning maqsadi va natijasi bo'lajak o'qituvchilar intellektual madaniyatining dastlabki darajasidan tubdan farq qiluvchi, yuqoriroq darajaga o'tish hisoblanadi va u keng ma'noda aniqlanadi: ta'lim olayotganlarning

intellektual kompetenttsiyasiga qarab (talablarga mos keluvchi akademik va funktsional xabardorlik bilan: ijtimoiy tizimning, potentsial ahamiyatga ega bo'lgan bilimlardan mos holda kasb uchun dolzarb bo'lgan bilimlarga o'tishga tayyorlik bilan); intellektual tarbiyalilik bilan (professional vazifalarga muvofiq shaxsga oid sifatlarni shakllantirish bilan – faol tashabbus, ma'lumot va bilimlar bilan tashabbuskorlik, ratsional va mas'uliyat bilan ishlash, g'oyalarning paydo bo'lishiga, baholashlarni nazorat qilish va qarorlar qabul qilishga qobiliyat bo'lishi bilan); intellektual sezuvchanlik bilan (qarama-qarshilik va muammolarni his qilish va tushunish, pedagogik boshqaruvda ko'ngilchanlik (ko'nuvchanlik) va bilimlarni qayta ishlashda o'zini o'zi idora qilishga qobiliyati bilan). Tor ma'noda – intellektual adekvatlik (aynan bir xillik), mas'uliyat, chiqishimlilik, chuqur bilimga asoslanganlik (kompetentlilik), refleksivlilik, moslashuvchanlik.

Bo'lajak o'qituvchi intellektual tajribani intellektual madaniyatning asosi sifatida quyidagicha to'playdi:

a) kundalik turmushda (tashqi muhitda);

b) maxsus tashkil qilingan hayotda (ta'lim muassasasining ichki muhitida, ishlab chiqarishdagi ta'lim jarayonida).

Kundalik turmush odatdagi ongga, odatdagi fikrlashga, voqelikni idrok va in'ikos qilishning odatdagi tajribasiga ega bo'lgan shaxs tipini shakllantiradi. Ta'lim muassasasi esa – bu davlat va jamiyat tomonidan nazorat qilinuvchi, pedagogika fani va muhit tarbiyalanuvchisi bo'lgan shaxsga pedagogik ta'sir o'tkazish tajribasi bilan ta'minlangan, u o'z faoliyatini adresatda ongning istalgan darajasini, fikrlashning usullarini, idrok qilish tajribasini va atrofdagi voqelikni in'ikos qilishni rivojlantirishga yo'naltiradi. Ishlab chiqarishdagi ta'lim jarayoni – bu xodimlarni professional vazifalarini bajarishga tayyorgarlik qilish muddatini uzaytirish bo'lib, u ishlab chiqarish texnologiyalarida bo'layotgan uzluksiz o'zgarishlarni yoki iste'molchilarning talablarini hisobga olgan holda bo'ladigan jarayondir.

Maxsus tashkil qilingan pedagogik makonning sifati, uning mezonlari qay darajada aniq ishlab chiqilganligiga va ularning qo'llanishiga bog'liq. Kontseptsiyamizdagi Mazkur pedagogik jarayondagi mezonlar bu: kognitiv-kommunikativ, refleksiv-baholash, orientatsion-evristik.

Kognitiv-kommunikativ mezonlar o'z ichiga ta'lim olayotganlar o'zlashtirayotgan bilimlar majmuini oladi (bo'lajak o'qituvchilarning intellektual chiqishimlilik va kompetentlilik ko'rsatkichlari bilan tavsiflanadi):

– ijtimoiy-gumanitar sohada qo'llanilayotgan intellektual texnologiyalar, ushbu texnologiyalarni bozor sharoitlarida samarali qo'llash usullari haqida;

– ijtimoiy-gumanitar sohani rivojlantirish dasturlari, masalan, ob'ektlarni ijtimoiy-madaniy jarayonlarini modellashtirish haqida;

– gumanitar vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun zarur bo'lgan individual va jamoaviy intellektual tajriba haqida.

Ushbu bilimlar yordamida bo'lajak o'qituvchi:

a) akademik, kundalik va funktsional xabardorliklar o'rtasida muvozanatni saqlay oladi;

b) faoliyatning u yoki bu turida kognitiv, gumanitar va bozor madaniyatiga aloqadorlik tuyg'usini ifoda qila oladi;

v) o'zining chuqur bilimga ega ekanini namoyish qila oladi.

Orientatsion-evristik mezon ta'lim olayotganlarning shaxsga oid sifatlari, sabablarni qamrab oladi (bo'lajak o'qituvchilarning intellektual adekvatlik (aynan bir xillik) va moslashuvchanlik ko'rsatkichlari yordamida aniqlanadi):

– oqilona xudbinlik bilan;

- shaxsiy mas’uliyat bilan;
- intellektual interfaollik bilan;
- ijodiy tashabbuskorlik bilan;
- kommunikabellik bilan;
- pertseptivlik bilan;
- professional istiqboli bilan.

Refleksiv-baholash mezonini bo‘lajak o‘qituvchilar qobiliyatlarining guruhlarini orqali ochiladi (o‘z ichiga bo‘lajak o‘qituvchilarning intellektual his qilish va refleksiv ko‘rsatkichlari majmuini oladi):

- pedagogik ta’sir akt(harakat)larga mos ravishda javob qaytarish, pedagogik hamkorlik ma’nolarini tushunish;
- bilim orttirish, ijodiy va sinov amaliyoti faoliyatida intellektual madaniyat maqsadlari, qadriyatlarini, talablarini predmetlashtirish;
- ijtimoiy-gumanitar muammolarini hal qilishga oldindan tayyor bo‘lish.

Professor-o‘qituvchi o‘quv-biluv jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning o‘ziga xos tadqiqotchilik usullarini qo‘llab-quvvatlashi va muntazam himoya qilishi lozim[4,33]. Buning uchun o‘qituvchi ular faoliyatida vujudga keladigan qiyinchiliklar va ularning hosil bo‘lish sabablarini bilishi zarur. SHundagina u bo‘lajak o‘qituvchiga qiyinchilikni qanday bartaraf etishga ko‘maklashish lozimligini aniq bilib oladi. Shu sababli o‘qituvchidan har bir bo‘lajak o‘qituvchining diqqat-e’tibori, xotirasi, idroki, tafakkuri, intilishlari, o‘z-o‘zini nazorat qilish ko‘nikmalarining qay darajada rivojlanganligini yaxshi bilishi talab etiladi.

Gumanitar fanlar bilan shug‘ullanuvchi bo‘lajak o‘qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirish metodikalari – bu katta yoshdagilar bilan ishlash metodikalari. Ularni amalga oshirish o‘qitishning andragogik qoidalarini taqozo qiladi. Gumanitar fanlar bilan shug‘ullanuvchi bo‘lajak o‘qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirish maqsadida foydalanishga moslashtirilgan mavjud qoidalarining varianti quyidagi ta’riflarga ega: gumanitar fanlar bilan shug‘ullanuvchi bo‘lajak o‘qituvchilarni o‘qitishda ularni boshqarishga urinishlarga mulohazali-tanqidiy munosabatda bo‘lishni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish; ta’lim olayotganlarning dunyoqarashga oid nuqtai nazarlarini, chunki qabul qilinayotgan har qanday ma’lumotga ularning ko‘zi bilan qarab baho beriladi, ijtimoiy-gumanitar tizimning maqsadlari, qadriyatlarini va talablariga muvofiq ravishda tuzatishlar kiritish(korrektirovka) kerak; ta’lim jarayonining intellektual fonini yaratishda ta’lim olayotganlarning o‘rganayotgan bilimlariga amaliy yondashishlarini inkor etmaslik kerak; ta’lim jarayonini tashkillashda o‘quvchilarni o‘qishdan ruhiy-ma’naviy qoniqish olishga intilishlarini qo‘llab-quvvatlash zarur.

Ijtimoiy-gumanitar yo‘nalish bo‘lajak o‘qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirishda ularga buyuk mutafakkirlar[5,39-45] va olimlarning ish tajribalari, ijod mahsullari yordam beradi. Intellektual madaniyatlarini shakllantirish jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarni pedagogik qo‘llab-quvvatlash quyidagilarda namoyon bo‘ladi: suhbatlar jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning ilmiy muammolarga yondashuvlarini qo‘llab-quvvatlash; ular bilan ilmiy hamkorlik qilish; bo‘lajak o‘qituvchilarning kelajakda egallaydigan sohalari yuzasidan to‘g‘ri tanlovni amalga oshirishlariga ko‘maklashish; ular ko‘tarib chiqqan g‘oyalarni ma’qullash, tahlil qilish, noto‘g‘ri jihatlari asoslab ko‘rsatish; bo‘lajak o‘qituvchilar tomonidan amalga oshirilgan kichik ilmiy kashfiyotlarning ijtimoiy ahamiyatini asoslashlarida ularga ko‘maklashish; bo‘lajak o‘qituvchilarga o‘z qarorlari va qabul qilgan yechimlarini asoslashlari

uchun qulay sharoit va imkoniyatlar yaratish; o'quvchilar orasida vujudga kelgan ziddiyatlarni oqilona bartaraf etish kabilar.

XULOSA. Yuqorida aytilganlarning barchasi gumanitar fanlar bilan shug'ullanuvchi bo'lajak o'qituvchilarning intellektual madaniyatini rivojlantirish ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy-gumanitar tizim tarkibiga kiruvchi zarur pedagogik tizim hisoblanishi haqida dalolat beradi. Ushbu pedagogik tizimni yaratish muhim davlatga oid-ijtimoiy muammo – ijtimoiy-madaniy xizmat ko'rsatish tashkilotlari – ta'lim, sog'lomlashtirish, dam olish, ma'lumot berish muassasalarida xavfsiz gumanitar texnologiyalarni amalga oshirishni samarali hal qilishning sharti hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yhati

3. Mirziyoyev Sh. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-tom. - Toshkent: "O'zbekiston", 2019. – B. 76.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 28 dekabr 2018 yil. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – B.40.

3. Каптерев, А.И. Менеджмент знаний : от теории к технологиям / А.И. Каптерев. – М.: Либерия-Бибинформ, 2005. – 296 с.

4. Маркушкина А.Н. Учение как активный познавательный процесс // Опыт инновационных преобразований в педагогической науке и практике. - Волгоград. пед колледж, 2000. - № 2. - С. 33.

5. Данюшенков В.С. Теория формирования активности школьника // Наука и школа - М., 1999. - №2. - С. 39-45.

O'ZBEK MUSIQA FOLKLORINI O'RGATISH JARAYONINI TAKOMILLSHTIRISH IMKONIYATLARI

*To'xtasin Rajabov Ibodovich
Buxoro davlat universiteti Musiqa ijrochiligi va
madaniyat kafedrası dotsenti, p.f.f.d. (PhD)*

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek xalqinig qo'shiqlari ularni yoshlarga o'rgatish va bu qo'shuqlarni ijro etish uslublari, o'rgatish metodlari hamda xalq qo'shiqlari orqali yoshlarni komil insin qilib tarbiyalash, xalq qo'shiqlari unitilishini oldini olish haqida ma'lumotlar keltirilgan

Kalit so'zlar: O'zbek musiqa folklori, bolalar folklori, xalq qo'shiqlari, lapar, marosim, o'lan bayramlar, urf odat va an'analar.

ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ УЗБЕКИСКОМУ МУЗЫКАЛЬНОМУ ФОЛЬКЛОРУ

*Тўхтасин Ибодович Ражабов
доктор философии по педагогическим наукам (PhD), доцент
кафедры музыкального исполнения и культуры,
Бухарского государственного университета*

Аннотация: В статье представлена информация о методах обучения и исполнения узбекского музыкального фольклора, методах обучения детей народным песням, воспитание молодёжи через народные песни воспитание их в совершенстве

Ключевые слова: узбекский музыкальный фольклор, народные песни, лапар, обряды, праздники, обычаи и традиции.

OPPORTUNITIES TO IMPROVING THE PROCESS OF TEACHING UZBEK MUSICAL FOLKLORE

*Tokhtasin Ibodovich Rajabov
Bukhara State University. Associate Professor of Music
Education, p.f.f.d. (PhD)*

Abstract. The article gives the results of the analysis of the textbooks on music for secondary schools, based on the analysis, the state of teaching of folk songs at school is studied. The effectiveness of the proposal methodology is based on the development of mathematical statistical methods, statistical sampling processes, transgression and dispersion, the critical objectives of the Stout distribution are found, and the results of experimental studies are improved.

Key words: General education, folk music, folk songs, spiritual and moral qualities, Eastern music, digital technologies, amount of transgression, national-musical heritage;

Воспитание подрастающего поколения как всесторонне зрелого, духовно высокого, совершенного человека в духе этих ценностей стало одной из важнейших задач, стоящих перед педагогической наукой в нашей стране с повышенным вниманием к духовному наследию, национальным и общечеловеческим ценностям. Согласно народным песням музыкального наследия и жизни его зрелых проявлений, творческой деятельности, преподавание народных песен в общеобразовательных школах приобретает важное значение для повышения эффективности

Президент Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёев призывает «Мобилизовать все силы и возможности нашего государства и общества для того, чтобы наша молодежь, обладая независимым мышлением, высоким интеллектуальным и духовным потенциалом, могла развиваться, становиться счастливыми людьми, не уступающими своим сверстникам ни в какой сфере». Особое место в формировании у молодежи самостоятельного мышления, высокого интеллектуального и духовного потенциала занимают традиции, бесценные ценности и культура наших предков, духовно-нравственные качества, национально-музыкальное наследие, в частности, народные песни.

С появлением человеческого общества у тюркских народов, как и у других народов, в древности сложилась вера в многобожие, анимистический и тотемистический образ мышления, ставший основой воспитания, коллективной реализации. В основе веры первобытных людей в мифологические понятия, (феи, гиганты, демоны, призраки, сатанинские и милосердные духи), а также мотивов стремления к подчинению на основе божественной силы явлений природы, не зависящих от человеческого разума и мышления, лежат такие общечеловеческие духовно-нравственные ценности, как трудолюбие, человечность, солидарность.

В непосредственной связи с развитием общества, развитием человеческого сознания учебно-воспитательный процесс совершенствовался, приобретая непрерывный, непрерывно-исторический характер.

Исторические источники свидетельствуют о том, что в эпоху палеолита (около 40-41 тыс. лет до н. э.) в северной части Земли проводились тотемические «медвежьи праздники», позднее - «трудовые игры», «праздники органиста», обряды «перехода в мужественность», такие праздники, как «вялая жена», «чай Момо», «Курбан-байрам», сопровождавшиеся радостями, проводился как символ добра, сытости, достатка.[3]

С изменением социального, духовного и культурного уклада жизни народа народные песни обогатились и по форме, и по содержанию, стали средством воспитания, выражающим его культурный образ жизни, стремления к мечте.

Далее следуют праздники «Навруз», «Меҳрджан», «Цветы», игры «Красный цветок», «Дарвишана» «Опасность», «Ийд аль-фитр» (малый ИИД или Ийд аль-Кабр), «Ийд аль-Кабр» к народным традициям также были добавлены национальные обычаи и ценности, такие как (большой ийд или Курбан-байрам). Естественная сила влияния каждого праздника, обряда подкрепляется традициями, образами, которые служат для раскрытия содержания этой традиции.

Древними образцами узбекских народных песен являются песни о труде и о времени года. практическая деятельность певцов напрямую связана с охотой, скотоводством, земледелием, ремеслами, и они жили на основе древних обычаев, обрядов и верований трудящихся. [4] Большинство примеров сезонных ритуальных песен связаны с весенним сезоном и ритуалами в нем. Главный сезонный обряд весны — это Навруз. Проведение праздника Навруз решается на протяжении многих веков. Исторические источники сообщают, что в далеком прошлом праздник Навруз широко отмечался во времена Сасанидов (XI–VI века). Свидетельством этих взглядов являются песни основоположника системы

Восточной классической музыки Борбада Марвази, посвященные празднику цветов, весны, красок, Навруза. Детское творчество заслуживает внимания на церемониях по случаю праздника Навруз. Дети посещали церемонии вместе со взрослыми. Поэтому сочинение игр – песен, подходящих для детской натуры, таких как «Ромашка», «Пришел аист», «Белый тополь – голубой тополь». Стоит также сказать, что эти ритуалы были сценическими и исполнялись коллективом.[5]

С годами эти ритуалы хоть и утратили свои позиции, но приобрели определенное значение в развитии общественной художественной мысли. Трудовые песни с сезонными обрядовыми песнями очень близки друг к другу, можно увидеть, что весна – это время, когда в землю вступает действие, то есть когда начинается трудовой процесс крестьянства. Начало этих родов показано в ритуале «Рога». Деревенские жители собираются и выводят в поле пару лучших волов деревни с ярмом плуга. Благие намерения заключались в том, чтобы в наступающем году быть добрым, щедрым, чтобы женщины пекли различные пирожные, смазывали бычьи рога маслом от испеченных пирожных и благословляли место, где он коснулся ногами.[6]

Есть несколько народных песен, написанных для детей или в которых содержание песни адресовано детям. «Алла», «Кукла», «Белый тополь, голубой тополь», «Дождик», «Фиалка», «Наш сад» и другие.

- Особое место в устном народном творчестве Узбекистана занимают эпосы. В содержание былин входят былины о тех, кто прожил тяжелую жизнь в прошлом, боролся против ханов и беков, почитал народных героев, защищал Родину, отстаивал интересы народа. К ним относятся «Сын гор», «Алпомиш», «Шахсанам», «Орзигул», «Сладкое и сахар», «Лайли и Меджнун», «Фархад и Ширин». Из музыкальных инструментов особое место в придании ещё большей привлекательности и полировки содержанию былин занимают струнные, духовые и барабанные.[7]

- Есть в народе и песни о угнетении. Это «Угнетение от Хана», «Мучение от Хана», «Николай кровавый палач», «Уходил твой поезд», «Тысяча проклятий» и другие народные песни. Народные обычаи и традиции так же долговечны, как и сам наш народ, пример доброй души прекрасен. В каждом краю нашей страны есть свои обряды, семейно-бытовые и трудовые традиции, успокаивающая песня «Алла», исходящие из источника любви наших матерей. Изучение многовековых ценностей обрядов народа, крылатых мечтаний, ставших зеркалом духовности, древних обычаев и традиций, совершенствовавшихся в результате многовековой творческой деятельности фольклорных исполнителей, позволит глубже понять суть наших национальных ценностей.[8]

Песни о труде связаны с различными трудовыми процессами. Например, при молотье пели песни «Хоп майда», «куррей-куррей», «чурей-чурей», при доении коров, овец, коз и кормлении телят, ягнят, козлов. Было создано огромное количество образцов народных песен, связанных с образом жизни человека, различными тайнами, обычаями, сезонными делами, ритуалами и праздниками [9].

Украшение стола, приготовление сумальяка, халисы, очистка каналов, посадка первого саженца, поминовение усопших, оказание милости родителям и пожилым людям, инвалидам, посещение, обмен сладостями, дарение друг другу подарков, зажигание факелов, походы к ручьям, традиции, связанные с праздником Навруз, такие обычаи стали обычным

явлением. Также в праздник Навруз готовят напиток семи видов (пшеницы, ячменя, гороха, овса, риса, маша, фасоли), которые делятся с соседями. Все эти привычки имеют символическое значение. Народ через эти обряды указывает на обилие дождей в новом году (если осадков много, урожай будет обильным, а корма для скота-обильными); наличие мира, процветания, доброты между людьми, гуманной стабилизации.[10]

По случаю народных праздников проводились выборы художественно-эстетического характера. На сейлах внутреннее чувство народа, черты характера, выражающие его личность, выражались на основе словесных сценариев, живого общения. По случаю каждого праздника или церемонии сейл проводились красочно по содержанию с песнями, ялами и т. д., соответствующими форме этого праздника.

В прошлом сейл проводился на площадях Регистан в городах, на больших площадях за городом и на холмах, а также на площадях, которые длились от недели до одного, а иногда и до двух месяцев. Молодые и старые, женщины, дети, весь народ специально готовились к празднику, шили новую одежду, стирали и залатывали старую, подметали дворы и улицы, готовили вкусные блюда, сладости.[11]

Ремесленники вывозили из прилавков произведения прикладного искусства для продажи, крестьяне-фрукты, деликатесы, торговцы-редкие товары. На стойбищах ставили палатки с порядком в зависимости от звания и происхождения. Люди торговали, развлекались, смотрели. На праздниках проводились скачки, организованные государственными и народными старейшинами, состязания борцов, наездников, праздники искусств, выступления музыканта, хафиза, танцора, клоуна, повязки на глаза, привратников, медведя, козы, обезьяны, змеи, петуха, барана, верблюда. На праздниках и сейлах также показывали кукольные игры, сделанные из разных предметов.[12]

Непосредственное участие инструменталистов и певцов во всех проводимых праздниках и сейлах внесло в эти мероприятия воодушевляющий дух и торжественность. В частности, народные песни и народные танцы, исполняемые в большом количестве, сыграли важную роль в том, чтобы люди могли свободно дышать и петь.

В народных песнях жизнь отражается через художественные символы, и благодаря этому в душе человека возникают эстетические чувства, волнения, приподнятое настроение, сострадание, счастье, радость, печаль, тоска, ненависть. Вот почему к народным песням одинаково относятся люди всех возрастов.[13]

С того дня, как ребенок только появился на свет, он слышит материнскую славу, милую Аллу. Эта песня, созданная специально для детей, проникает в сознание человека с грудным молоком. Позже он становится все шире, красочные тона, разнообразные символы дополняются словами.

Создана целая система детских песен, состоящая из восклицаний-аплодисментов, щекотки, ласки, осуждения, отвлечения, прикосновений, насмешек, связанных с рождением ребенка, периодом колыбели ребенка, взрослением, физическим и речевым совершенством, молодостью и обречением, страстями взросления.

Песня Аллы вышла на арену как средство формирования в личности ребенка самых ранних зародышей чувства любви к нации, родине, народу. С помощью Аллы ребенок приучается к чтению национального языка и национальной музыки, в ней укореняется национальный дух. По мере

взросления ребенка развивается и уровень его духовного мышления, благодаря народным театрам различных форм и содержания обостряется ум, растет речь, расширяется кругозор, возрастает его духовная потребность и интерес.

Колыбельная матери имеет универсальную ценность. Алла — это распространенный традиционный жанр колыбельных. В мире нет народа, нации, на языке которых бы не пела Алла... Такие песни, называемые у русских «байки» или «баюшки», известны у туркмен под названием «хувдили», у татар «элли-белли», у каракалпаков «хейя-хейя», у турок «нинни», у персов «лоло», у узбеков и таджиков «Алла». Алла-святая песня, в чем-то благожелательная, но в чем-то грустная, посвященная любви мировых матерей.

Алишер Навои называет произношение «Алла» «Мелодией»;

Кўзининг нози элдан элтиб уйқу,

Анга уйқу кетурмакка навоғў [14].

То есть алла намекает, что именно магическая сила заставляет детей засыпать. Абу Али ибн Сина, указывая на важность ученых в воспитании детей, обращает наше внимание в этом вопросе не только на физический, но и на психический фактор; «чтобы укрепить духовно-физическое развитие ребенка, необходимо применить к нему две вещи. Одина — это музыка и Алла, которые имеют привычку медленно трясти ребенка, а другой-успокаивать его. В зависимости от количества принятия этих двух у ребенка разовьется талант к физическому воспитанию своим телом и талант к музыке своим духом» [15].

Великий Хаким советует, чтобы говорящая мать Алла была свободна от негативных мнений, таких как гнев, грусть, паника, когда она играет мелодию. Так что алла вызывает чувства привязанности и в сердце мамы, которая её поёт.

Еще один важный вид народных песен — это ритуальные песни. Ритуальные песни — это искусство, возникшее на основе взглядов людей, выражающих их культурные отношения к жизни, реальности и изменениям природы. Общечеловеческие, духовно-нравственные ценности, продвигаемые в обрядах, пропагандируются в наглядной деятельности. В неразрывном единстве правил духовности, искусства, педагогики гармоничное содержание духовных ценностей внедряется в сознание учащихся. Например, человек мысленно подготавливает себя к проведению того или иного обряда, в котором музыкальные мелодии, искусство слова используют драматические действия. Это служит важным инструментом в выявлении духовного и материального образа жизни народа, критериев нравственности, интереса и стремления к духовной жизни прошлого, настоящего и будущего.

Конкретный план, цель и задачи каждого ритуала должны оцениваться на основе критерия способности влиять на духовный мир людей. [16] По классификации фольклориста Б.Саримсокова узбекские обрядовые песни делятся на сезонные и практико-бытовые.

Первая категория обрядовых песен также делится на две: песни, относящиеся только к сезону—«Вялая жена», «Чай-Момо», «Яс-Юсуп»; песни, относящиеся к сезонному труду, хозяйственному укладу, делятся на такие жанры, как «Масленая рога», «Обло барака». Семейно-бытовые обрядовые песни по тематико-функциональным признакам делятся на четыре группы: песни, основанные на магической силе слова- Кинна,

проклятия, заклинания, детские колыбельные песни, свадебные песни, Йор-Йор, Улан, лапар, состоит из зеркального отображения, траурных песен-плача, траура.[17]

Жанр песни также будет состоять из нескольких простых типов. Заклинательные песни играют важную роль в выполнении определенных ритуалов, таких как призыв дождя, просьба остановить солнечные и лунные затмения, а также в других.

Многогранная любовная лирика, сатира и юмор, историческая тематика, социальный протест могут составлять основу каждого жанра, относящегося к этой группе - терма песни, лапара, ялла и пения (хотя они отличаются друг от друга ярко выраженными характерными музыкальными особенностями).

Терма характеризуется узким диапазоном и компактной формой выражения своей мелодии в определенной степени в мелодической гармонии слов.

Текст термы разнообразен по содержанию и часто состоит из стихов, которые состоят из семи-восьми слогов.

Песня в отличие от жанра, состоит из мелодии относительно небольшого диапазона и охватывает один абзац или одну-две куплета поэтического текста, состоящего из четырех частей, в то время как финальная мелодия адаптирована к каждому стихотворному куплету.

Песня является одним из очень распространенных жанров и выделяется своим разнообразием содержания, универсальностью.

Лапар имеет танцевальную мелодию и часто исполняется с танцем. Его тексты состоят в основном из романтически-лирических, дидактических, юмористических или шуточных стихотворений. В некоторых округах термин «лапар» также используется для обозначения песен свадебной церемонии в форме диалога, который может исполняться отдельно каждой группой представителей жениха и невесты в виде хора в унисон или в форме сольного диалога.[18]

Ялла исполняется под танцевальный аккомпанемент, она бывает двух видов. Мелодия первого имеет относительно узкий диапазон, причем каждая группа в стихотворении и его пьесе исполняется соло, в то время как припев поется хором в унисон (группа музыкантов или певцов, часто слушателей). В таких каждый элемент начинается с примечания и заканчивается примечанием.

Для второго вида Яллы, наоборот, характерна развитая мелодия с относительно широким диапазоном. В нем мы видим унисон, чередующийся с сольным исполнением хора. И танец больше не исполняется - не самим певцом, а отдельным танцором (или танцовщицей).[19]

Сегодня среди молодежи организованы народные этнографические ансамбли («Шалола», «Беш карсак», «Чанковуз», «Чоркарсак» и др.), которые дают знания об истории нашей национальной духовности, богатое содержание и обеспечивают самореализацию. Такие ансамбли возрождают эстетические и художественные традиции узбекского народа, образцы национального искусства и традиции, картины каждого оазиса, которые долгое время сохранялись в виде национальной и духовной ценности. Традиции узбекского народа, такие как «Ёр-ёр», «Улан», «Алла», «Ялла», поют эпос, ждут невесту, сочиняют стихи, песню, вышивают, вяжут из шерсти, прядут, наматывают бант, плетут, шьют тюбетейку, замес теста, тёща, тесть, отношение к земле, ребенок, приготовление национального

блюда, демонстрация национальных видов одежды, традиции важны для формирования чувства идентичности у читателя.[20]

Одним из жанров, связанных с народными песнями, является эпос. Эпос — это одна из форм народного устного творчества, в которой воплотились духовные ценности народа, в которой воплощены такие художественные и эстетические ценности, как пение, музыкальная диктовка, повествование. В эпосах бахши через артистизм передают слушателю высокие человеческие качества. Благодаря силе своего эмоционального воздействия художественное мышление осуществляется из запутанных философских, религиозных, моральных воззрений, традиций, образа жизни народов Востока. Идеологическая направленность эпоса в основном направлена на эффективную организацию условий жизни людей, укрепление их психики.

Воспитательное значение эпосов заключается в том, что в них единственный способ достичь высокой красоты и счастья — это твёрдо стремиться к цели, проявлять терпение и выносливость, стойкость, мужество, героизм. Также любовь как общечеловеческая ценность прославляется как фактор, определяющий духовный облик человека, как сила, способная гарантировать победу над любым злом, как средство мотивировать человека на мужество и реализовать в своей душе все его благородные качества, и вдохновить читателя на это чувство героев.

Чувство национальной гордости за эпосы формируется в сознании читателя под влиянием духовной среды посредством художественно-эстетического общения между певцом и слушателем. Эпосы ясно показывают взаимодействие и связь источников и средств воспитания в педагогике. Это обеспечивает целостный подход к краям воспитания во всестороннем формировании ученика.[21]

Использование образцов народного эпоса на уроках музыки, прослушивание эпических песен является важным инструментом, позволяющим учащимся четко представить исторических героев и их мужество.

Народные песни обладают огромной возбуждающей силой, являются неисчерпаемым источником для литературы и искусства. В юности у читателя под влиянием различных драматических игр (кукольный, гость-гостья, невеста-новобрачная) формируются первоначальные представления о существующих событиях в общественной жизни, традициях, характерных для духовной жизни тюркских народов, о восточных чертах характера, воплощенных на основе традиций. Из свойств, связанных с умственными качествами, человек достигает находчивости, презентабельности, художественного восприятия, расширения своего мировоззрения. Первые драматические формы народного театра в подростковом и отроческом возрасте ребенка (алла, пьеса), неспособные удовлетворить его духовный интерес, спрос и нужду. В народной педагогике элементы драматургии и театра формируют национальную гордость и мышление у учащихся через различные ритуалы, традиции, предания. Для этого создается особая духовно-нравственная среда и осуществляется содержание деятельности.

В семье, пронизанной драматическими и театральными персонажами, рождается ребенок, женится и проводятся различные семейные ритуалы - укладывание ребенка в кроватку, первые шаги, стрижка волос, свадьба с обрезанием, сватовство, девичий суп, свадьба, споры жениха и невесты на траве и лапарах, огненный цикл жениха, несущего невесту, первая встреча родственников с женихом или невестой после свадьбы, дни рождения и т.д.

[22]

Таким образом, вышеупомянутое народное устное творчество может служить важным инструментом педагогики народной музыки, ритуалов, праздников, песен о труде и временах года, обрядовых песен, алла, песен заклинаний, национальных, лапар, ялла и фольклорных ансамблей, эпосов, и они могут быть важным фактором в духовно-нравственное формирование читателя. [23]

Народные песни имеют национальную основу с точки зрения содержания, во-первых, они возникли как культурный ресурс в определенный период и воплощают содержание, формы и средства духовно-нравственных качеств, а во-вторых, они подняты на уровень ценности между ними, обобщая характеристики высшего духовно-нравственного характер людей, проверенный опытом, критерии воспитания. Народные песни также являются важным инструментом пропаганды. Они пропагандируют и передают из поколения в поколение обычаи, мировоззрение, чувства нации.

Народные песни как художественно-эстетические источники являются средством воспитания разума через эмоции человека, а через разум-эмоции. [24] характеристика народных песен также состоит в обеспечении достижения ментального совершенства путем сознательного усвоения всех аспектов духовных качеств на основе глубины ума, логического мышления. В нем деятельность учащихся, как целостный инструмент формирования духовно-нравственных качеств, осуществляется в процессе повседневного общения. Сфера применения народных песен не ограничена. Интерпретация их как песен для взрослых или детей, песен, подходящих для младших или старших школьников, приобретает относительный характер. Именно поэтому песни обладают большим педагогическим потенциалом в духовно-нравственном формировании подрастающего поколения. Их включение в учебники 1-7 классов «Музыка», сгруппированные в соответствии с возрастными особенностями учащихся, мировоззрением, уровнем нравственного и эстетического прогресса, позволяет совершенствовать систему духовно-нравственного формирования учащихся в образовательном процессе.[25]

Литература:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргалликда барпо этамиз. -Тошкент: Ўзбекистон, 2016. - 56 Б.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 17 fevraldagi PQ-2789-son "Fanlar akademiyasi faoliyati, ilmiy tadqiqot ishlarini tashkil etish, boshqarish va moliyalashtirishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori.
3. Alaviya M. O'zbek xalq marosim qo'shiqlari. T.: Fan, 1974.
4. Bo'zlardan uchgan g'azal-ay. O'zbek xalq yig'ilari va yo'qlovlari. To'plovchi va nashrga tayyorlovchilar O. Safarov, D. O'rayeva. – Buxoro: Buxoro, 2004.
5. Dilshod Rajabov, To'xtasin Rajabov Xalq qo'shig'i va musiqa ijrochiligi. Ilmiy risola 2018 йил
6. Ибодович Р.Т. Эстетическое воспитание школьников через национальные ценности (на примере бухарского детского фольклора) //Европейский журнал исследований и размышлений в области педагогических наук. – 2020. – Т. 8. – С. 237-240.
7. To'xtasin Rajabov. O'zbek xalq musiqa ijoidi . O'quv qo'llanma . Buxoro: Durdona nashriyoti. 2021- yil.
8. To'xtasin Rajabov. Maktab musiqa ta'limida bolalar folklor qo'shiqlarini o'rganishning amaliy uslubiy asoslari. Monografiya. Buxoro nashriyoti. 2022-yil
9. Jo'rayev M. Navro'z qo'shiqlari. T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007.

10. Тўхтасин Р. И. ЎЗБЕК ХАЛҚ ҚЎШИҚЛАРИ ВА ИЖРОЛАРИ ҲАКИДА //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – №. Special issue. – С. 64-71.
11. Ражабов Т. И. Ўқувчи-ёшларга ўзбек миллий мусиқа фольклори намуналари воситасида эстетик тарбия бериш //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 1094-1103.
12. Jabborov I. O'zbek xalqi etnografiyasi. –Т.: O'qituvchi, 1994.
13. Ражабов Т. И. ХАЛҚ ҚЎШИҚЛАРИ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИ-ЁШЛАРДА МИЛЛИЙ ТАФАККУРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ОМИЛИ //BARQARORLIK VA YETAKSHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 364-368.
14. Раджабов Т. И., Раджабов Д. И. Формирование духовно-нравственных качеств учащихся через народные песни – актуальная педагогическая проблема// ЕВРОПЕЙСКИЙ ЖУРНАЛ ИННОВАЦИЙ В НЕФОРМАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 331-335.
15. Rajabov T. I. THE ROLE OF BUKHARA FOLKLORE SONGS IN YOUTH EDUCATION IN THE SYSTEM OF CONTINUOUS EDUCATION // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 884-889.
16. Jo'rayev M., Xudoyqulova L. Marosimnoma. O'zbek xalqining urf-odat va marosimlari haqida qisqacha ma'lumotnoma. – Т.: O'zbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti, Fan, 2008.
17. Dilshod Rajabov, To'xtasin Rajabov O'zbek xalq qo'shig'i va musiqa. Monografiy. Buxoro: Durdona nashriyoti, 2020 y
18. Ибодович Р.Т. ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЕТСКИХ НАРОДНЫХ ПЕСЕН НА ЗАНЯТИЯХ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ // Европейский научный журнал. – 2021. – Т. 2. – №. 6. – С. 139-141.
19. Umurova Marifat Yoshiyevna THE ROLE OF THE CREATIVE HERITAGE OF EASTERN THINKERS IN THE FORMATION OF THE SPIRITUAL AND MORAL OUTLOOK AND MUSICAL PERCEPTION OF YOUNG PEOPLE Umurova Marifat Yoshiyevna 2021/4/23 102-104
20. Umurova M. Yo. THE IMPORTANCE OF USING PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN SPECIAL EDUCATIONAL SCHOOLS //Vestnik nauki i obrazovaniya. – 2020. – №. 22-2. – S. 24-26.
21. Ражабов Т. И. Мактабда мусиқа таълимида фольклор қўшиқларининг ўрни //Тошкент давлат педагогика университети. Илмий-назарий ва методик журнал. Тошкент. – 2016. – С. 122-126.
22. Rajabov T. I. Преподавание Бухарских фольклорных музыкальных произведений в межпредметной связи ТА'ЛИМ FIDOYILARI RESPUBLIKA JURNALIDA TA'LIM-TARBIYA JARAYONIGA INNOVATSION YONDASHUVLAR MUAMMO VA YECHIMLAR MAVZUSIDA RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI. 1-SON, 1-JILD YANVAR 2023 1-QISM BARCHA SOHALAR BO'YICHA.1216-1222.
24. Rajabov T. I. O 'quvchi-yoshlarga o 'zbek milliy musiqa folklori namunalari vositasida estetik tarbiya berish //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 1094-1103.
25. U. M. Yoshiyevna - O'quvchilarda vatanparvarlik tuyg'sini shakllantirishda badiiy adabiyot va musiqaning roli - Central Asian

FORTEPIANO ASARLARIDA IJROCHILIK MAHORATINI OSHIRISHDA TEXNIK USHLUBLARDAN FOYDALANISH

*Raximova Mavludaxon Nabijonovna,
Andijon davlat universiteti o'qituvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada fortepiano asarlarida ijrochilik mahoratini oshirishda texnik ushlublardan foydalanish, fortepiano jo'rligida ijro etish, fortepiano fanning o'rni, repertuarni tanlash, fortepiano pedagogikasining paydo bo'lishi va rivojlanishi haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: fortepiano asarlarida ijrochilik, repertuar, akkord, ritmik shartlar.

USING TECHNICAL TECHNIQUES TO IMPROVE PERFORMANCE SKILLS IN PIANO WORKS

*Rakhimova Mavludaxon Nabijonovna,
lecturer of Andijan State University*

Annotation: this article details the use of technical techniques in improving performance skills in Piano Works, performance in piano accompaniment, the role of piano science, selection of repertoire, the emergence and development of piano pedagogy.

Keywords: performance, repertoire, chord, rhythmic conditions in Piano Works.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ ПРИЕМОВ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОГО МАСТЕРСТВА В ФОРТЕПИАННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

*Рахимову Мавлудахан Набижановну,
преподавателя Андийжанского государственного университета*

Аннотация: В данной статье подробно описано использование технических приемов в совершенствовании исполнительского мастерства в фортепианных произведениях, фортепианном сопровождении, роли фортепианной науки, выборе репертуара, возникновении и развитии фортепианной педагогики.

Ключевые слова: исполнение, репертуар, аккорд, ритмические условия в фортепианных произведениях.

Kirish: "Fortepiano" fani barcha ijrochilik ixtisosliklari uchun umumkasbiy fan hisoblanib, u – Garmoniya, Solfedjio, Musiqiy asarlar tahlili kabilar bilan o'zaro uzviy bog'liqdir. O'zlashtirilgan ijrochilik ko'nikmalari, ularni yanada keng va chuqurroq o'rganishga ma'lum darajada ko'mak bo'ladi. Musiqa san'atida fortepiano ijrochiligi eng ommalashgan turlardan biri sanaladi. Har bir xalqning o'z milliy cholg'u sozlari bo'lishi barchaga ma'lum. Bugungi kunda dunyoning barcha xalqlari orasida eng ommalashgan umuminsoniy cholg'u sozlari ham mavjud. Bulardan biri – fortepiano cholg'usidir.

Fortepiano o'qituvchisiga xuddi mutaxassislikdan dars beruvchi o'qituvchi singari talabani professionallik qirralarini rivojlantirish vazifasi yuklanadi. Fortepiano sinfidagi o'quv-tarbiyaviy jarayonning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchi va o'quvchining o'zaro munosabatlari bilan bog'liq, ya'ni ishonch, hurmat, qiziqitira olish kabilar nazarda tutiladi[1].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Fortepiano bilan birga ijro etishni musiqa asarini o'zlashtirish jarayonida boshlagan ma'qul. Shunda ijrochi o'z partiyasini o'zlashtirish bilan bir qatorda fortepianoda ijro etiladigan partiyani ham o'ziga singdirib boradi. Ba'zi sozandalar o'z partiyalarini oxirigacha o'zlashtirib bo'lganlaridan keyingina fortepiano bilan birgalikda ijro eta boshlaydilar. Bu hol cholg'uchi uchun birmuncha qiyinchilik tug'diradi[2].

Cholg'u va fortepiano ijrosi uchun yaratilgan musiqa asarlarini kuzatsak, unda quyidagi va o'xshashliklarni uchratishimiz mumkin. Ba'zi musiqa asarlarida fortepiano cholg'uchi (solist)ga jo'r bo'lish vazifasini bajarsa, boshqa musiqa asarlarida cholg'u bilan fortepianoning partiyalari bir-birga teng va ma'lum darajada mustaqil xarakterga ega bo'ladi[3].

O'zbek xalq cholg'uchilarida ijroni o'rganayotgan yosh sozandalarda fortepiano bilan birgalikdagi ijro paytida ko'proq uchrab turadigan kamchiliklardan biri musiqa asari ijrosini fortepiano bilan bir vaqtda boshlay olmaslikdir. Bu paytda o'quvchining diqqati tamomila o'zining ijrosiga qaratiladi va natijada fortepiano jo'rliqi solistning ijrosi bilan bir vaqtga to'g'ri kelmay qoladi.

Fortepiano partiyasini yuzaki bilish cholg'uchi uchun yetarli emas. Fortepiano partiyasi solistning partiyasi bilan uzviy bog'langan bo'lib, musiqa asarining buzilmas kompozitsiyasini tashkil etadi. Shuning uchun haqiqiy ijro ulardan ansambl qonun-qoidalariga bo'ysungan holda katta mehnatni talab qiladi[4].

Ijroni fortepiano bilan birgalikda boshlash ko'nikmasini shakllantirishda musiqa asarining birinchi tovushi boshlanishdan oldingi harakat hal qiluvchi rol o'ynaydi. Buni asarning boshlanishidagi dirijyorning qo'l harakati (auftakt)ga o'xshatish mumkin.

Natijalar:

Musiqa asari davomida cholg'uchi partiyasida ma'lum miqdorda pauzalar uchrab turadi. Bunday paytda fortepianodagi ijro, odatda davom etadi. O'quvchi pauzalarning necha taktligini eslab qolish bilan bir qatorda o'z ijrosining qachon boshlanishini ham puxta bilib olishi kerak. Bunda pauza davomidagi fortepiano ijrosini to'la anglab olishi yaxshi natija beradi. Bundan tashqari, musiqa asaridagi asosiy kuyning yo'nalishini aniqlab olish fortepiano jo'rligida ijro etishda asosiy vazifalardan biridir. Ma'lumki, har bir musiqa asari ma'lum kuy (ohang) asosida qurilgan bo'ladi. Mana shu kuy fortepiano partiyasidami yoki solist partiyasidaligini ajrata bilish konsertmeyster bilan chalish vaqtida ijroning to'laqonli bo'lishiga yordam beradi[5].

Cholg'uchining fortepiano bilan birgalikdagi ijrosi qanchalik o'z vaqtida boshlansa, musiqa asarini o'zlashtirilishi shunchalik sifatli va tez bo'ladi. Sinfda yakka tarzda o'tkaziluvchi darslar o'quv-tarbiyaviy ishning asosiy shakli hisoblanadi. O'qituvchi o'z talabalariga nisbatan talabchan bo'lishi, o'quv jarayonida umummusiqiy bilim doirasini doimiy tarzda orttirib borishi, intizomga e'tibor berishi kerak. Fortepiano o'qituvchisi talabalarning mutaxassislik bo'yicha ustozlari va boshqa fanlardan dars beruvchi o'qituvchilar bilan doimiy muloqotda bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Fortepiano sinfida, xuddi mutaxassislik sinfidagi kabi talabaning dunyoqarashi ahamiyatli darajada shakllanadi. Ushbu ish natijasi fortepiano uchun asarlardan iborat bo'lgan repertuar va musiqiy adabiyot tanlashga bog'liq. U talabaning musiqiy-nazariy va mutaxassislikdan olgan bilimlarini chuqurlashtirishga yordam beradi.

Muhokama:

O'zbekiston kompozitorlarining asarlarini ijro repertuariga kiritish pedagogik ishning muhim uslubiy yo'nalishidir. Talaba va o'quvchilarga o'zbek mualliflarining asarlaridagi milliy ohanglarni tinglash va anglash, har birining yakka, o'ziga xos ijodiy qirralarini topish va ajrata bilish ko'nikmalarini hosil qilinishida yordam berish kerak. Bunda o'zbek, rus va Yevropa kompozitorlarining eng sara asarlari o'rganiladi va natijada talabaning ma'naviy tarbiyasiga ham ma'lum ma'noda ta'sir ko'rsatiladi.

Fortepiano sinfida olib boriladigan o'quv-tarbiyaviy ishning muhim bo'limlaridan biri talabalarning madaniy-o'quv faoliyatidir. Tarbiyaviy ishning shakllaridan biri talabalar kontsertining muhokamasidir. Bunda talabada ijrochilikka nisbatan tanqidiy nazar paydo bo'ladi va mustaqil tarzda o'qituvchilik faoliyatiga ham ma'lum darajadagi tayyorgarlik boshlanadi.

Fortepiano kursi bo'yicha o'quv jarayonining ko'rsatkich darajasi asosan darsning tashkiliy tomonlari bilan bog'liq. O'quv-tarbiyaviy ishning olib borilishi ta'lim jarayonining mazmuni, shakli, uslubini aniqlab beradi. Talabalarning o'zlashtirish darajasi asosan o'quv rejasining maqsadga yo'naltirilgan tarzda tuzilganligi bilan uzviy bog'liq. Unda aniq pedagogik vazifalar belgilanib berilishi lozim: talabaning individual qirralari, tayyorgarlik darajasi, musiqiy materialni o'rganish ketma-ketligi va hokazo. Ijro repertuariga o'zbek va klassik asarlar, shuningdek xorijiy kompozitorlarning turli shakl, mazmun, uslubdagi badiiy jihatdan yuksak asarlari kiritilishi kerak.

Fortepiano pedagogikasi paydo bo'lishi davri XVIII asrda Evropada fortepiano o'zidan oldingi «cholg'ular qirollari» - klavesinni mutlaqo siqib chiqarib, uning o'rnini egallagan paytdan deb hisoblash mumkin. O'sha davrlardan, fortepiano pedagogikasi o'zining eng yuqori cho'qqisiga chiqdi. Buning sababi esa, u klavesinda ijrochilik gullab yashnagan davrdan klavir pedagogikasi, u orqali esa uyg'onish davri organ - klavir pedagogikasidan ko'p narsalarni olganligi bilan izohlanadi. Shunday qilib, fortepiano pedagogikasini klavishli cholg'ularda ijro qilishning ko'p yillik rivojlanish bosqichlaridan biri deb qarash mumkin.

Xulosa:

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, hozirda fortepianoda ijro qilish san'ati eski maktablar davrlaridan ancha ilgari ketdi. Ko'plab yaxshi tayyorlangan o'qituvchi kadrlar yetishib chiqdi. Forteplanoda o'qitish metodikalari o'zgardi. Pedagog va pianinotchilar uchun bir qator bebaho qo'llanmalar yaratildi. Bir so'z bilan aytganda musiqiy cholg'ularda ommaviy o'qitishning sifat darajasi ancha yuqori darajaga o'sdi. Lekin, bu hali bizning fortepiano amaliyotimizda bir qator kamchiliklar uchramaydi degan so'z emas. Bir qator muammolar o'zining yechilishini kutayotgan bo'lib, ular orasida o'z ahamiyati bo'yicha birinchi o'rinlarda turadigan, oldindan meros bo'lib kelayotgan rivojlovchi ta'lim muammolaridir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Azimov Q.X. Forteplano darsligi. - T. "O'qituvchi". 2001.
2. Abdullayeva O. «Musika asarlar tahlili», Toshkent 2016.
3. Djamalova. D. "Fortepiano" darsligi.-T. "Musika" 2018.
4. Qodirov R. «Musika psixologiyasi» o'quv qo'llanma, Toshkent 2016.
5. Xayitboyeva D. Notani varaqdan o'qish va forteplano ansambli. - T., «O'zbekiston», 2010.
6. Zakirova Sh. O'zbekiston kompozitorlarining forteplano uchun asarlar. - T., «O'zbekiston». 2010.

YONG‘IN XAVFSIZLIGI FANIDA MASOFAVIY O‘QITISH TEKNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

*Ro‘ziev Rustam Ro‘zimurodovich,
Buxoro viloyati Favqulodda vaziyatlar boshqarmasi
Buxoro muhandislik-texnologiya instituti mustaqil tadqiqotchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada yong‘in xavfsizligi fanini o‘qitish jarayonida masofaviy o‘qitish texnologiyalarini qo‘llash tendensiyalari yoritilgan bo‘lib, yong‘in xavfsizligi fanini o‘qitishda masofaviy ta‘lim va an‘anaviy ta‘lim o‘rtasidagi asosiy farqli jihatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: yong‘in xavfsizligi, texnologiya, kasb ta‘limi texnologiyasi, pedagogik texnologiya, kommunikatsiya, masofaviy ta‘lim, an‘anaviy ta‘lim, interfeys, dasturiy ta‘minot, kompyuter savodxonlik.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ОБЛАСТИ ПОЖАРНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. В данной статье рассмотрены тенденции использования дистанционных технологий в процессе обучения пожарной безопасности, а также выявлены основные отличия дистанционного обучения от традиционного обучения пожарной безопасности.

Ключевые слова: пожарная безопасность, технология, технология профессионального образования, педагогическая технология, коммуникация, дистанционное обучение, традиционное образование, интерфейс, программное обеспечение, компьютерная грамотность.

IMPROVEMENT OF DISTANCE LEARNING TECHNOLOGIES IN THE DISCIPLINE OF FIRE SAFETY

*Ruziev Rustam Ruzimurodovich,
Independent researcher of the Bukhara Engineering and Technological
Institute of Emergency Management of the Bukhara region*

Abstract. This article highlights the trends in the use of distance learning technologies in the process of teaching the subject of fire safety, reveals the main differences between distance learning and traditional learning when teaching the subject of fire safety.

Key words: fire safety, technology, technology of vocational training, pedagogical technologies, communications, distance learning, traditional training, interface, software, computer literacy.

Kirish. Bo‘lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni amalga oshirish va amaliyotga yo‘naltirilgan tayyorgarligini kuchaytirishga qaratilgan oliy ta‘lim muassasasi, kasb-hunar professional ta‘limlari, virtual metodik birlashmalarning ijtimoiy sherikligini kengaytirishning yangi usullarini izlash alohida ahamiyatga ega. Professional ta‘lim bilan ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirishda oliy ta‘lim muassasasining manfaatlari: bo‘lajak muhandislarning yong‘in xavfsizligi sohasidagi kasbiy tayyorgarligini amaliyotga yo‘naltirilgan o‘qitish usullari bilan boyitish, talabalarning mustaqil ishlashi va tadqiqotlari uchun eksperimental maydonlarini kengaytirish lozim.

Materiallar va usullar. Masofaviy o‘qitish texnologiyalarini o‘rganishdan

oldin bevosita pedagogik texnologiyalar tasnifini o'rganib chiqdik.

Pedagogik texnologiya o'z navbatida ta'lim-tarbiyaning ob'ektiv qonuniyatlari va diagnostik maqsadlari asosida o'quv jarayonlari, ta'lim-tarbiyaning mazmuni, metod va vositalarini ishlab chiqish va takomillashtirish tizimidir, ya'ni fan va texnika yangiliklarini o'zida mujassamlashtiradigan o'quv jarayonidir.

Pedagogik texnologiyaning har turli ta'riflari mavjud bo'lib, ulardan ayrimlarini ko'rib chiqamiz:

Texnologiya - (yun. *techne* - mahorat, san'at + *logos* - ta'limot). Ishlab chiqarishning biror sohasida xomashyo, material, yarim fabrikat va shu kabilarga ishlov berish yoki qayta ishlash, ularning holati, xossalari va shaklini o'zgartirishda qo'llanadigan usullar (metodlar) majmui (Izohli lug'at.) [8].

Pedagogik texnologiya - o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan, o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir (Bespalko V.P.) [2].

Pedagogik texnologiya - o'quv jarayonining o'quvchilar va o'qituvchi uchun so'zsiz qulay sharoitlar ta'minlashni loyihalash, tashkil qilish va o'tkazish bo'yicha hamma detallari o'ylab chiqilgan birgalikdagi pedagogik faoliyat modeli [3].

Kasb ta'limi texnologiyasi – butun o'qitish va o'qish jarayonini ishlab chiqish, amalga oshirish va baholashning tizimi usuli bo'lib, u maqsadga erishishga yo'naltirilgan holda insonlarning o'rganish qobiliyati va ular o'rtasida muloqot to'g'risidagi tadqiqotlar natijasida hamda ta'lim jarayonini yanada samarali tashkilashtirishning jonli, jonsiz vositalar bilan shug'ullanishga asoslanadi [1].

Talim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashgan holda qo'llash bo'lajak mutaxassis kadrlarning kasbiy tayyorgarlik sifatini yaxshilashga xizmat qiladi, o'quv mashg'ulotlarining samaradorligi va o'qituvchi (pedagog)lar mehnatining foydali ish ko'effitsientini oshiradi. Boshqacha aytganda, bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimida o'qitish samaradorligini oshirishning muhim sharti-ta'lim jarayoniga tizimli yondashuv va rang barang pedagogik faoliyatdan iborat xizmat ko'rsatish sanaladi. Ayni davrda ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar – tizimli yondashuvlar asosida o'qitishning shakllarini qulaylashtirish, uning natijasini kafolatlash va ob'ektiv baholash uchun zarur bo'lgan inson salohiyati hamda texnik vositalarning o'zaro hamkorligini namoyish qiladi [4].

Ta'lim maqsadlarini oydinlashtirish, o'qitish va o'zlashtirish jarayonlarida qo'llaniladigan usul, metod va vositalarlarni xilma-xillash, ta'lim va tarbiya jarayonlari mazmunini chuqurlashtirish-bular hammasi ta'lim muassasalari faoliyatini takomillashtirish demakdir. Vaholanki, takomillashtirishning chegarasi, ya'ni oxiri yo'q, deyiladi. Shunday bo'lgach, pedagogik texnologiyalar ham, pedagogik mahorat ham sarhadsiz tushunchalardir. Bu borada qancha ko'p izlanilsa va qanchalik tashabbuskorlik bo'lsa – shunchalik kamdek tuyulaveradi. O'qitishning eng oddiy va bosh haqiqati ham ana shundadir. O'qituvchilarning faqat ana shu taxlitdagi faoliyati oxir oqibatda yuksak ijtimoiy buyurtmaning bajarilishiga olib keladi [5].

Ma'lumki, innovatsion texnologiyalar, pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchi-talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda ko'proq interfaol usullardan to'liq foydalanishni taqozo etadi. Interfaol usullar-bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, ya'ni pedagogik o'zaro ta'sir etish usullari bo'lib, ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu usullarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchi-talabalarning

birgalikda faoliyat ko'rsatishi, o'quvchi-kursantlarning erkin o'zaro, bir-biriga ta'siri orqali amalga oshiriladi. Jumladan, pedagogning shaxsiy sifatlariga qo'yiladigan talablar:

talabchanlik, haqqoniylik, halollik, mehribonlik, xushmuomilalik, o'quvchilar bilimlarni holisona baholash prinsiplari, metodlari va mexanizmlarini bilish, ta'lim oluvchilarni o'zlashtirilishini nazorat qilishning turli shakllarini samarali qo'llay olishdir. Oliy o'quv yurtida qanday dars o'tish kerak? Javobini hamma biladigan savolni qo'yamiz. Muammoni qo'yish, yechimini izlab topish, javoblarni diqqat bilan tinglash. Faollik nima? Nima uchun kerak? Dars qanday shakllanishi lozim? Faollik bu-pozitiv holat, ijobiy, intellektual-ijtimoiy, jamiyatni bilishga harakatga keltirish, o'z fikrini himoya qilish, o'z fikrini ifodalash, tinimsiz o'z ustida ishlash natijasi, tashqi va ichki hisni yengish, zavq keltirish va haqozo. Ijodkorlik nima? Nima uchun zarur? Ijodkorlik pedagogning alohida faoliyati, yangicha metod, yangicha fikr. Ijodkorlik nimaga olib keladi - yaxshi mahsulotga, ya'ni samaraga olib keladi. Ijodkor odam-tasavvurli shaxs. Nimaga moyil?-qiziquvchan, doimo izlanadigan, o'z ustida ishlaydigan, mustaqil fikrlashi o'ziga xos, kompetentlik, ziyrak, intuitsiyaga boy, dadil, o'z fikrini ayta oladi. Bularni barchasi nimaga olib keladi? ... innovatsiyaga olib keladi. Bu-innovatsiya. Dars mashg'uloti jarayoni o'quvchi-talabani fikrlashga, masalaning yechimini bir necha usullar asosida topib undan eng muhimini tanlashni bilishga, ekstremal vaziyatlarni his qila olishga o'rgatishi lozim [6].

O'quv jarayonidagi vazifaga ko'ra ta'lim vositalari kommunikatsiya (muloqot) va o'quv ishlari vositalariga tasnif etiladi. O'quv ishi vazifa, muammo, masalalarni hal etish, turli mashqlarni bajarish jarayonidir. Ta'lim – kommunikatsiya (muloqot) o'qituvchi va o'quvchilarning o'quv faoliyati sanaladigan kommunikativ – faoliyatli jarayon. Kommunikatsiya – bu kodlash (o'qituvchi nutqidagi atamalarda), uzatish (yozilish) va o'quvchilarning axborotni qabul qilishi (tushunish va dastlabki eslab qolish).

Natija va munozaralar. Pedagogik texnologiya bir qancha asoslarga ega. Bularndan eng ahamiyatlilari ijtimoiy, falsafiy, metodologik, didaktik, pedagogik, psixologik, fiziologik, gigienik, mafkuraviy, huquqiy-me'yoriy, iqtisodiy, tarixiy, nazariy, amaliy va boshqa asoslar xisoblanadi. Sanab o'tilgan pedagogik texnologiyalar va boshqa asoslar umumlashtirilsa, har bir pedagogik texnologiyaning o'z nazariy va amaliy asoslari kelib chiqadi. Ular alohida maqsad, vazifalari, mazmuni, shakl, usul, vositalariga muvofik belgilanadi.

Yong'in xavfsizligi fanini masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanib o'qitishda o'qituvchi va talabalardan zamonaviy kompyuter texnologiyalarini mukammal darajada bilishlarini taqozo qilib axborot oqimlarini to'g'ri ma'noda qabul qilish va qayta ishlash ko'nikmasining holatini hisobga olish zarur.

Masofaviy ta'lim tizimini kompyuter texnologiyalarisiz tasavvur qilish mumkinemas. Yong'in xavfsizligi fanini o'qitishda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish sharoitida mehnat muxofazasi va texnika xavfsizligi yo'nalishida tahsil olayotgan mutaxassislarning yuqorida ko'rsatilgan psixologik fazilatlarini va kasbiy faoliyat turlariga asoslanib, biz o'zlarining xizmat vazifalarini sifatli bajarish uchun zarur bo'lgan kompyuter savodxonligining quyidagi elementlarini ko'rib chiqamiz:

1. Axborot tashish vositasi bilan ishlash;
2. Shaxsiy foydalanish uchun matnli hujjat yaratish;
3. Ishlashda foydalanish uchun matnli hujjat yaratish;
4. Ommaviy foydalanish uchun matnli hujjat yaratish;
5. Tezkor ma'lumot olish;

6. Ilmiy-tahliliy ma'lumot olish;
7. O'z faoliyatidagi axborot oqimlarini bilish;
8. Kompyuter texnologiyalari sohasidagi ilmiy va ilmiy-uslubiy adabiyotlarni bilish;
9. Kompyuter texnologiyalaridan o'z kasbiy faoliyatida foydalanish imkoniyatlarini bilish;
10. O'z kasbiy faoliyatda ma'lum dasturiy mahsulotlardan foydalanish qobiliyati;
11. Mustaqil ta'lim sohasida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish.

Biz yong'in xavfsizligi fanini masofaviy ta'limdan foydalanib o'qitish jarayonini texnik jihatdan allaqachon bo'lajak muhandislarning yong'in xavfsizligi sohasidagi kasbiy ehtiyojlarini qondirishga qodir ekanligini, ammo bu borada aksariyat elektron o'quv vositalarining bu faoliyatga hali tayyor emas ekanliklarini aniqladik. Ayni paytda yong'in xavfsizligi fani o'quv dasturlarida yangi masofaviy ta'lim texnologiyalari hisobga olinmagan holda aks ettirilgan va barcha mavzular uchun matnli yoki grafik qog'ozli vositalar bilan ishlash orqali aniqlanadi. Axborotni qabul qilish, uzatish va uning ta'siri ostida bilimlarning shakllanishini boshqarish nuqtai nazaridan an'anaviy va masofaviy ta'limning asosiy farqlarini ko'rib chiqamiz (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Masofaviy ta'lim va an'anaviy ta'lim o'rtasidagi asosiy farqli jihatlar

An'anaviy ta'lim	Masofaviy ta'lim
Ta'lim jarayoni o'qituvchining nazorati ostida o'tadi va o'quv jarayonini muayyan vaziyatlarda ma'lum bir tomonga yo'naltirish mumkin.	Ta'lim jarayoni maxsus tuzilgan dastur asosida boradi va bu dastur o'quv jarayonida yuzaga keladigan turli xil vaziyatlardan kelib chiqib, ko'plab tarmoqlarga ega bo'lishi mumkin.
Ko'pincha o'qituvchining shaxsiy xususiyatlari bilan bog'liq: - o'rganilayotgan mavzuga qiziqish uyg'otish qobiliyati; - talabalar bilan erkin suhbatlashish qobiliyati; - tashqi ko'rinish; - mimika, imo-ishoralar; - murakkab tushunchalarni oddiy so'zlar bilan tushuntirish qobiliyati va hokazo.	Ko'p hollarda, assistant - o'qituvchi kiritgan ma'lumotning tarkibi va mazmuniga hamda o'quv dasturini ishlab chiqqan mutaxassislarining iste'dodiga bog'liq: - dasturning rag'batlantiruvchi qismining mavjudligi va to'liqligi; - do'stona interfeys; - ta'lim sharoitlari; - yordam va yo'l-yo'riq ko'rsatish tizimining ishlab chiqilganligi; - kalit so'z yordamida qidirish va yana boshqa o'zini qiziqitirgan tushunchalar bo'yicha ma'lumotlarni tezda olish imkoniyati.
O'tilgan mavzuni og'zaki gapirib berish orqali, talabalar o'z fikrlari va bilimlarini shakllantirish hamda bayon eta olish ko'nikmalarini egallashadi.	Kompyuterga mikrofon ulab qo'yilishi mumkin, bu talabaga ma'lum bir vaqt ichida ma'lum bir mavzu bo'yicha o'z hisobotini yozib olish imkoniyatini beradi, so'ngra o'qituvchi ham, talaba ham hisobotni tinglaydi. Talaba o'zini tashqi tomondan eshitish, taqdimotdagi xatolarni mustaqil anglash va tuzatish imkoniyatiga ega bo'ladi.
Nazorat shakllari: - og'zaki so'roq qilish; - berilgan savollarga yozma javobnoma yozish; - nazorat ishi; - diktant; - mustaqil tayyorlanish uchun berilgan yozma topshiriqlarni tekshirish; - varaqa tarqatib test o'tkazish; - og'zaki yoki yozma sinov; - kurs ishini himoya qilish; - imtihon.	Nazorat qilish va o'z - o'zini nazorat qilishning birlashuvi: - o'quv dasturi - nazorat qilish va o'z - o'zini nazorat qilish qismlarini, oraliq test topshiriqlari va bo'limlar bo'yicha yakuniy testlarni hamda umumlashgan yakuniy testlarni o'z ichiga olishi mumkin; - test natijalari, topshiriqlarni bajargandan so'ng darhol, tezlik bilan chiqadi; - talabalar o'z xatolarini test jarayonida ham (bunday mashg'ulotlar trening mashg'ulotlar deb ataladi), tugatgandan keyin ham ko'rishlari mumkin - nazorat-o'quv dasturlarida nafaqat to'g'ri yoki noto'g'ri javob haqida ma'lumotlar, balki noto'g'ri javob berilgan savolni tushunish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar ham beriladi.
Mashg'ulotlar guruhlarda o'tkaziladi, ammo alohida talabalarga individual yondoshish uslubi inkor qilinmaydi. Talabalarning idrok etish darajalari va fiziologik xususiyatlari turlicha bo'lsada ular, qoidaga ko'ra, birgalikda o'qiydilar.	Ta'lim qat'iy individualdir Har bir talaba kompyuter bilan yolg'iz o'zi ishlaydi.

Topshiriqlarning yetarlicha katta bazasi mavjud bo'lsa, qo'shni ish joylarida topshiriqlar qayta takrorlanmasligi mumkin.

Ma'lum bir mavzuni bayon etish sur'ati

tinglovchilarning tayyorgarlik darajasi va ma'lumotni o'zlashtirish jarayonining borishiga qarab tanlanadi. Shu bilan birga, qat'iy belgilab qo'yilgan dars davomiyligi, o'quv rejasi va dars jadvali tufayli dars sur'ati o'zgarishi mumkin. Har bir talaba o'ziga mos keladigan dars sur'atini va qayta takrorlash amallarini o'zi belgilaydi.

O'qituvchi ma'lum bir talabaning yoki talabalar guruhining tayyorgarlik

darajasini biladi va ularga mos murakkablikdagi vazifalarni tanlashi mumkin.

O'quv dasturi talabaning bilim darajasiga moslashtirilishi mumkin. Moslashtiruvchi qism uchun boshlang'ich ma'lumot sifatida, qoidaga ko'ra, mashg'ulotlar boshlanishidan oldin dastur tomonidan amalga oshirilgan dastlabki sinov natijalari yoki oraliq test topshiriqlari natijalari xizmat qiladi

O'qituvchi turli sohalarda keng va chuqur bilimlarga ega bo'lishi, ma'lum mavzuni bayon etishda o'z bilimlaridan mohirona foydalanib, muayyan masalaga oid, hayotdan ko'plab misollar keltirishi mumkin. Biroq, har qanday o'qituvchi o'zining individual xususiyatlari va fanning o'ziga xos xususiyatlari tufayli cheklangan bilim darajasiga ega. Dastlabki tayyorgarlikka va tegishli ma'lumotlarga ega bo'lmay turib, murakkab savolga javob berish juda qiyin. Masofaviy ta'limda - o'quv dasturini ishlab chiqqan mutaxassislar kiritgan bilimlarga "Ega". Nazariy jihatdan masofaviy ta'limda shaxsiy kompyuter (PK) ning bilim bazasi faqat axborotni to'plab saqlash bilan cheklanadi. Standart konfiguratsiyaga ega zamonaviy shaxsiy kompyuter bir necha ming, hatto o'n minglab kitoblarni saqlash imkoniyatiga ega. Odamlardan farqli o'laroq, kompyuterlar unutuluvchan emas. Kengaytirilgan qidiruv tizimi va giperhavolalar o'rganish mavzusiga oid har qanday masala bo'yicha darhol ma'lumot olish imkonini beradi.

Mashg'ulotlarni o'tkazish shakllarining xilma-xilligi:

- nazariy mashg'ulot (leksiya);
- suhbat;
- ko'rgazma;
- guruh mashg'ulotlari;
- seminar (munozara);
- mustaqil ish;
- amaliy mashg'ulot;(AM)
- hisoblash- chizma ishlari (HChI);
- kurs ishi (KI) va boshqalar. Ta'lim tizimida dasturlashtirilgan elektron

o'quv qo'llanma, shak-shubhasiz mustaqil ishlashning ustunligini ta'minlaydi, masalan bunda axborot beruvchi qism - ma'ruzaning o'rnini bosadi;

- kengaytiruvchi qism - suhbatning o'rnini bosadi;
- o'quv dasturiga kiritilgan chizmalar, animatsiya elementlari, ovozli qismlar, videokliplar - ko'rgazmalarining o'rnini bosadi;
- individual o'qitish tizimi, nazorat topshiriqlari va trening mashg'ulotlari-AM, HChI va KI o'rnini bosadi.

Internet tarmog'i va tegishli uskunalari videokonferensiyalar va Chat-konferensiyalar - seminar va munozaralarning o'rnini bosadi

O'qituvchi talabalarning emotsional holatini aniqlay oladi, u ko'p hollarda ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bilan belgilanadi va o'qish sifatiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Ma'lumki, bu yerda talabaning ruhiyatini nazorat qilish bo'linmasi mavjud emas

O'quv jarayoni o'qituvchining hissiy holatiga ham bog'liq bo'lib, bu holat tinglovchilarning holatiga sezilarli darajada ta'sir qilishi mumkin. Masofaviy ta'limning hissiyotlar bilan aloqadorligi yo'q va ularning ishi atrof muhit bilan bog'liq bo'lmaydi

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, masofaviy ta'limning axborot texnologiyalari o'qituvchining ko'pgina vazifalarini muvaffaqiyatli tarzda egallashi va ta'lim sifatini ham sezilarli darajada oshirishi mumkin, shu bilan birga, bunda umumiy maqsad o'zgarmaydi. Kolin K.K. o'z asarlarida ta'kidlab o'tganidek: "ta'lim sohasini axborotlashtirish muammosiga endi faqat

instrumental - texnologik muammo deb qarash mumkin emas, yanada aniqroq aytadigan bo'lsak, ta'lim sohasini informatika jihozlari bilan boyitish va ular asosida pedagogik vositalarni yaratish muammosi sifatidagina ko'rib bo'lmaydi. Bugungi kunda ta'lim maqsadlarini o'zgartirish, axborot davri muammolarini butkul yangi yo'nalishga burishi mumkinligi to'g'risidagi masalani o'rta qo'yish lozim" [7].

Oliy ta'lim sohasida beriladigan umumiy bilimlarga asoslangan holda, masofaviy ta'lim tizimida zamonaviy dasturlarning qulay interfeys kabi xususiyatlarini, shuningdek, pedagogika talablariga javob beradigan dasturlarni tanlagan holda, biz taklif qilayotgan yechimlar yong'in xavfsizligi fani mavzulari bo'yicha ko'rgazmali qurollar hamda bir vaqtning o'zida o'quv maqsadi bo'lib hisoblanadigan dasturiy vositalardan foydalanishga imkon beradi.

Ushbu yondashuv qator muammolarni hal qiladi: masalan, ma'lumotning ko'rgazmaliligini oshirish muammosi: ba'zi bir o'ziga xos xususiyatlarga ko'ra mashg'ulot vaqtida bir qator yonish jarayonlarini va yong'in rivojlanishini haqiqiy namoyish etish mumkin emas. Bu bizga yong'in xavfsizligi sohasida qo'llaniladigan bir qator dasturlar bilan tanishish va o'rganish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmetjanov M.M. va boshq. "Kasbiy ta'lim metodikasi" - O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi - T.: «Fan va texnologiya», 2020. – 444 bet. ISBN: 978-9943-11-404-3
2. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М.: «Просвещение», 1995. – 336 с.
3. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. "Pedagogik texnologiya asoslari" "Ukituvchi" nashriyoti. 2004 yil – 104 bet www.ziyouz.com kutubxonasi
4. Образцов, П.И., Пимонов, Р.В. Технологический подход как основа организации дистанционного обучения военных специалистов / Открытое образование. - №6. - 2006.
5. Пимонов, Р.В. Учебно-методическое обеспечение самостоятельной работы в условиях дистанционного обучения // Самостоятельная работа в современном российском вузе: проблемы и перспективы развития / Материалы международной научно-практической конференции (Орел, 11-12 ноября 2004 г.) - Орел: ОГУ, полигр. фирма «Картуш», 2005. - С.258-259.
6. Платонов К.Н. Проблемы способностей. - М.: Наука, 1982. - 312 с
7. Колин К. К. Информатизация образования как фундаментальная проблема // <http://www.fcde.ru/fi> E-mail: de@fcde.ru
8. O'zbek tilining izohli lug'ati 4-jild "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, Toshkent 2008. 608 b.

KONTEKST O'QITISH TEXNOLOGIYASI ASOSIDA KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Ro'ziyeva Dilnoz Salimovna — Buxoro muhandislik- texnologiya instituti, fizika kafedrası dotsenti, p.f.p.d(PhD),
<https://orcid.org/0009-0006-2246-3024>

Annotatsiya: maqolada texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida kontekst o'qitish texnologiyasi asosida talabalarning politexnik tafakkurini, texnik ijodkorlik, ilmiy-tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish metodlari fizika fanini o'qitish misolida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kontekst o'qitish texnologiyasi, politexnik tafakkur, modellashtirish, dasturiy vositalar, muammoli vaziyat, mental karta metodi.

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИИ КОНТЕКСТНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация: в статье рассмотрены методы развития политехнического мышления, технического творчества, исследовательских способностей учащихся на основе технологии контекстного обучения в высших учебных заведениях технического профиля на примере преподавания физики.

Ключевые слова: контекстная технология обучения, политехническое мышление, моделирование, программные средства, проблемная ситуация, метод ментальной карты.

OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE BASED ON CONTEXTUAL LEARNING TECHNOLOGY

Annotation: the article discusses the methods of developing polytechnic thinking, technical creativity, research abilities of students based on the technology of contextual learning in higher educational institutions of technical profile on the example of teaching physics.

Keywords: contextual learning technology, polytechnic thinking, modeling, software tools, problem situation, mental map method.

Kirish. Texnika oliy ta'limida o'qitishning dastlabki bosqichida talabalarga o'zlarining kelgusi kasbiy faoliyatida muhim rol o'ynaydigan fundamental ta'lim amalga oshiriladi. Fundamental fanlarni, ayniqsa fizikani chuqur o'rganish doimiy ravishda o'zgarib turadigan ishlab chiqarish muhitida faoliyat ko'rsata oladigan mutaxassisni tayyorlash uchun mustahkam bazani yaratish imkoniyatini beradi, ushbu omil o'z navbatida texnika yo'nalishidagi mutaxassislarni o'qitish ta'lim tizimida fundamental tayyorgarlikni oshirish masalasini keltirib chiqaradi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2021 yil 19 martdagi "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 5032-sonli qarorida: "Bugungi kunda ta'lim muassasalarida fizika fanini o'qitish sifatini oshirish, ta'lim jarayoniga zamonaviy o'qitish uslublarini joriy qilish, iqtidorli o'quvchilarni saralash, mehnat bozoriga raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash, ilmiy tadqiqot va innovatsiyalarni rivojlantirish hamda amaliy natijadorlikka yo'naltirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, sohada yechimini topmagan qator

masalalar fizika sohasidagi ta'lim sifati va ilmiy tadqiqot samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish zaruratini ko'rsatmoqda"- deb ta'kidlanadi [1; 17-18-b.]. Ilmiy-texnikaviy taraqqiyotda erishilgan barcha yutuqlarda fizika fanining o'rni beqiyos. Shu sababli, fizikani ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning yutuqlari va kelajagi bilan bog'lab o'qitish, bir qator muhim vazifalarni hal qilishga imkon beradi. Jumladan, talabalarning politexnik ta'lim samaradorligini oshirishda fizika fan sifatida ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning turli yo'nalishlarining nazariy asosini tashkil qilishini ko'rsatish zarur. Ushbu maqsadda texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida fizika fanini o'qitish misolida kontekst o'qitish texnologiyasidan foydalanib, talabalarning politexnik tafakkurini rivojlantirish, kreativ kompetentlik elementlarini shakllantirish metodlarini ko'rib chiqamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Nazariy – metodik adabiyotlar tahliliga ko'ra, kontekst – lotincha so'z bo'lib, mustahkam bog'lanish yoki bog'lashtirish degan ma'noni bildiradi. O'qitishning kontekst texnologiyasining ma'nosi o'quv materialini hayotiy misollar, tegishli mutaxassislik yoki insonlarning kasbi bilan bog'lab o'qitishdan iborat. Kontekstli ta'lim texnologiyasi asosida o'qitishning nazariy asoslari A.A. Verbitskiy tomonidan ishlab chiqilgan[3;12-14-b.].

A.A.Verbitskiyning ta'rifi ko'ra: "kontekstli o'qitish texnologiyasi inson hayoti va faoliyatining ichki va tashqi sharoitlari tizimi bo'lib, muayyan vaziyatni idrok etish, tushunish va o'zgartirishga ta'sir qiladi. Kontekstli ta'lim texnologiyasi bu ta'lim va kognitiv faoliyatni ijtimoiy-amaliy faoliyatga aylantirishni amalga oshiradigan texnologiyadir [2;37-b.]. V.I.Toktareva fikricha, "kontekst texnologiyasining asosiy tamoyili "amaliyotda o'rganish" tamoyili bo'lib hisoblanadi [5;488-b.].

Yu.N.Emelyanova kontekst texnologiyasida o'qitish metodlarini 3 ta blokka ajratadi:

1) munozara metodlari (guruh muhokamasi, amaliyotdagi jarayonlarni tahlil qilish);

2) o'yin metodlari: didaktik va ijodiy o'yinlar;

3) sensitiv-trening metodlar: shaxslararo sezgirlik va ijodkorlikni aniqlash [6;56-59-b.].

S.V.Petrushin kontekstli ta'lim texnologiyasini amalga oshirish uchun faol ta'lim metodlari : muammoli vaziyatlar va muammoli ma'ruzalar metodlaridan to'liq foydalanishni taklif qiladi [7;84-b.]. N.A.Ribakin, I.Satriani, L.N. Dzyubalarning pedagogik tadqiqotlari kontekstli ta'lim texnologiyasiga bag'ishlangan bo'lib, kontekst o'qitish texnologiyasi 3 ta modelga bo'linadi:

1. Semiotik model -talaba bilan yakka tartibda, individual shug'ullanish.

2. Imitatsion model - nazariy bilimlar asosida talabaning tahlil qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga asoslangan model.

3. Ijtimoiy model-muammoli vaziyatlarga yechim topa olish asosida kreativ kompetentlikni shakllantirishga mo'ljallangan model [8;142-146-b.].

Predmetli bilim berish ijtimoiy sharoitlar va omillar bilan bevosita bog'lashni talab qiladi, demak, fizikani kontekst usulida o'qitishning imkoniyati katta. Ushbu texnologiya ilmiy-texnik taraqqiyotning barcha tomonlarini rivojlantiruvchi texnologiyaning turlari, transport, kommunikativ bog'lanish, texnik ma'lumotlar vositalari, axborot texnologiyalari, internet va yo'ldoshli bog'lanish, qishloq xo'jaligi, maishiy xizmat ko'rsatish, energetika va boshqa sohalarni qamrab oladi. Bu esa, talabalarni hayotga va mehnatga tayyorlashda hamda kelajakda yaxshi mutaxassis bo'lib yetishishiga sabab bo'ladi.

Bizning fikrimizcha, bunday motivning paydo bo'lishiga ta'sir qiladigan

ichki va tashqi omillar quyidagilar bo'lib hisoblanadi:

tashqi omil — o'qitiladigan predmetning jamiyatdagi ijtimoiy ma'nosi, bu predmet asosida insonlar ega bo'luvchi mutaxassisliklarining ijtimoiy qadrgimmati, yashash sharoitining ahvoli va boshqalar;

ichki omil — ma'lum predmet bo'yicha bilim berish tizimining holati kiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'qituvchilar ushbu texnologiyani muntazam qo'llashlari orqali bilim berishning quyidagi masalalari hal qilinadi:

- o'qitish jarayonini jadallashtirish — o'sishni yuqorilashtirish, ilmning yutuqlari va ilg'or tajribalaridan foydalanib yuqori ko'rsatkichlarga erishish;

- o'qitish jarayonining ijodkorlik jihatini rivojlantirish, ya'ni o'qitishda o'qituvchilar hamda talabalarining ijodkorlik bilan ishlashiga erishishi, uni odatga va kundalik ishga aylantirish;

- kelajakda egallovchi kasb bo'yicha mutaxassisliklar kontekstida bilim berishga yangicha yondashish, yangi harakatlar qilishiga talabalarni o'rgatish;

- talabalarni bilishga hamda amaliy masalalarni hal qilishga qiziqishini shakllantirish;

- talabalarni olgan bilimlaridan amalda foydalanishi uchun ularni tizimli fikr yuritishga o'rgatish.

Fizika darslarida texnika taraqqiyotining quyidagi yo'nalishlari ko'rib chiqiladi:

- ishlab chiqarishni mexanizatsiyalash;

- yangi materiallar ishlab chiqarish va texnologiyani takomillashtirish;

- issiqlik energetikasi;

- elektrlashtirish;

- radioelektronika;

- optik texnika;

- ishlab chiqarishni avtomatlashtirish.

Texnika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida kontekst o'qitish texnologiyasi asosida politexnik ta'limni amalga oshirishning vazifalari quyidagilardan iborat:

- talabalarni hozirgi zamon sanoat va qishloq xo'jalik ishlab chiqarishning fizik prinsiplari bilan tanishtirib borish asosida ilmiy texnik tafakkurni rivojlantirish;

- talabalarni fizika texnika masalalarini yechishda nazariy bilimlarni qo'llay olish qobiliyatlarini (mahoratlarini) shakllantirish;

- talabalarda eng ko'p ishlatiladigan nazorat o'lchov asboblari, energiya manbalarini boshqarish asboblari qo'llay olish mahorati va malakasini hosil qilish ;

- talabalarining shaxsiy sifatlarini, mehnatga, tabiatga, texnikaga to'g'ri munosabatda bo'lishlarini , tashabbuskorliklarini shakllantirish.

Kontekst o'qitish texnologiyasi asosida politexnik ta'limni amalga oshirish uslublari va shakllari quyidagilardan iborat:

- 1) o'qituvchi tomonidan fizik hodisalar va qonunlarning qo'llanilishini tushuntirish;

- 2) mashina va texnik qurilmalarning ishlash prinsiplarini tajribada namoyish qilish;

- 3) fizik-texnik mazmunga ega bo'lgan videorolik ko'rish;

- 4) ishlab chiqarishga ekskursiya uyushtirish;

- 5) talabalarining mustaqil kuzatishlarini tashkil qilish;

- 6) texnik asboblarni o'rganishga oid laboratoriya ishlarini bajarish;

7) fizika- texnika to'garagiga doir ommabop adabiyotlarni o'qishni tashkil qilish.

Talabalarning amaliy mahorat va malakalarini shakllantirish politexnik ta'limning asosiy vazifalaridan biridir. Mahorat va malakalarni shakllantirishning samaradorligini oshirishning quyidagi usullari mavjud:

1) avval o'rganilgan asboblardan foydalaniladigan laboratoriya ishlari sonini orttirib borish;

2) turli qurilmalarda o'z aksini topadigan qisqa muddatli frontal tajribalarni o'tkazish;

3) tarqatma materiallar bilan ishlash;

4) talabalarning mahorat va malakalarini dars paytida muntazam ravishda tekshirib borish;

5) turli asboblarni qo'llanishga bog'liq bo'lgan darsdan tashqari mashg'ulotlar o'tkazish.

Tahlil va natijalar. Kontekst texnologiyasi asosida o'qitishda talabalarning intellektual, texnik -ijodkorlik kabi qobiliyatlari rivojlantiriladi, kasbiy - amaliy ko'nikmalari shakllantiriladi. Kontekst texnologiyasi asosida tuzilgan topshiriqlarni bajarish orqali talabalarning nazariy bilimlarining amaliyotda qo'llanilishini idrok etgan holda, individual salohiyatlari faollashtiriladi. Fizika o'qitish jarayonida kontekst texnologiyasi asosida politexnik ta'limni amalga oshirish hozirgi zamonda fan va texnikaning rivojlanishini e'tiborga olgan holda, butun fizika kursining amaliy yo'nalishini izchil va mantiqiy yo'lini hamda uning (politexnik ta'limning) mazmuni va maqsadiga mos keluvchi o'qitish uslubini tanlashni taqozo etadi.

Kontekstli o'qitish texnologiyasi asosida politexnik ta'lim samaradorligini oshirish metodlari sifatida quyidagi metodlarni tavsiya qilamiz:

1. Fizik modellashtirish metodi.

Model real ob'ekt haqidagi yangi ma'lumotlarni olish mumkin bo'lgan holatda qo'llanilishi kerak. Masalan, ideal gaz modeli gazning molekulyar-kinetik nazariyasining rivojlanishiga turtki berdi, shu bilan bir qatorda emperik gaz qonunlari (Boyl-Mariott, Gey-Lyussak, Sharl)ni tushuntirishga yordam beradi (1-rasm). Maksvellning matematik modeli elektromagnetizmning yagona nazariyasini yaratilishiga olib keldi. Rezerford-Borning atomar modeli zamonaviy fizikaning 1-modellari sifatida kvant fizikasining rivojlanishiga sabab bo'ldi. Fizika kursida turli xildagi fizik modellardan foydalaniladi. Moddiy nuqta, mutloq qayishqoq jism, idel gaz, kristall panjara, matematik mayatnik, yorug'lik nuri kabi tushunchalarni o'rganishda ularning model xarakteri muhim hisoblanadi. Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib bitta real ob'ektning bir necha xildagi modellari bilan tanishish mumkin. Masalan: fizikada yadroning 2 modeli: proton-neytron va tomchi modellarini tadqiq qilsak, 1-model yadroning tuzilish elementlarini o'rganishda, 2-model energetik xarakteristikalarini o'rganishda qo'llaniladi. Fizikada 20 ga yaqin yadro modellari mavjud. Atomning Tomson modeli chegaralangan fizik modellarga misol bo'ladi. Alfa-zarrachalarning sochilishi Rezerford tajribasida aniqlangungacha Tomsonning modelidan foydalanib kelingan. Keyinchalik ba'zi fizik hodisalar, masalan, chiziqli spektrlarning hosil bo'lishini Tomson modeli tushuntirib berolmaganidan keyin Tomson modeli o'rniga Rezerford-Borning planetar modeli qo'llanila boshladi.

Fizikada o'quv modellarning ya'ni, namoyish konstruktorlaridan foydalanish samaraliroq hisoblanadi. Masalan: ichki yonuv dvigatellarining modeli, broun harakatining modeli, temir kukunlari yordamida elektr va magnit maydonlarini hosil qilish modeli, bo'ylama va ko'ndalang to'lqinning modeli

va hokazo.

Fizik jarayonlarni modellashtirish imkoniyatini beradigan dasturlarga: MatCad, MatLab, Maple, Matematika sistemalari, CrocodilePhysics, ElectronicsWorkbench, InteractivePhysics va boshqa dastur paketlarini misol keltirish mumkin [9;204-206-b.].

2. Muammoli vaziyatlar metodi.

Muammolarni yechish paytida talabalarda fikrlashning eng faol shakllari namoyon bo'ladi. Muammoli vaziyatlar metodi talabalarning bilim olishlari va bu bilimlarni amalda mustaqil qo'llash uslublarini egallab olishlari uchun ularga yangi bilim va mashqlardan tuzilgan masalalarni yechish taklif qilinadi. Masalan:

Muammoli vaziyat №1.

O'qituvchi masala ishlash jarayonida Quyoshning o'lchamlari, sirtidagi va ichki qismidagi haroratlari haqidagi jadvalni namoyish etdi. Talabalar Quyoshning harorati qanday qilib o'lchanganligi haqida qiziqib so'rashdi.

Topshiriqlar:

Spektral tahlil usulini tushuntiring.

Optik pirometriya qanday fizikaviy jarayonlarga asoslanadi?

Teplovizorlarning ishlash prinsiplarini tushuntiring.

3. Mental karta metodi.

Mental kartalar ma'ruza uchun o'quv materialini tuzishning yaxshi usuli hisoblanadi. Shu bilan birgalikda, ularni yaratish, masalan, ayniqsa, amaliy mashg'ulotlarda ta'limni loyihalash elementlari bilan tanishtirishda, yechimlarni topish jarayonida ayniqsa samaralidir. Albatta, pedagogikada amaliy darsda mental kartalarning qo'llanish doirasi loyihalash bilan chegaralanmaydi. Ulardan bilimlarni rivojlantirishda: nazariyani amaliyotda qo'llashning batafsil jihatlariga yoki talabalar ma'ruza materiali doirasidan tashqarida qolgan masalalarni mustaqil o'rganishlarida ham foydalanish mumkin

Masalan, energetika ta'lim yo'nalishlariga mos keladigan LED texnologiya mavzusida mental karta metodidan foydalanish talabalarda texnik tafakkurni shakllantirish bo'yicha, dastlab LED inglizcha (Light-emitting diode) qisqartma so'zining tarjimasini ya'ni, yorug'likni nurlantiruvchi diod tushunchasi, yarim o'tkazgichli kristall, yarim o'tkazgichli elementlarning xususiyatlariga doir ma'lumotlar beriladi. LED texnologiya bo'yicha ishlaydigan texnik qurilmalar, masalan, LED lampochka, LED televizorlarning asosiy ishchi tarkibiy qismlari, yarim o'tkazgichli diodda kechadigan fizik jarayonlarning mohiyati ochib berilsa, talabalarda metodik bilimlarni shakllantirish bosqichiga o'tiladi. LED texnologiyasining foydali va kamchilikli jihatlari bayon qilinib, ushbu texnologiyaning kamchiliklarini bartaraf qilishning fizikaviy imkoniyatlari to'g'risida mulohaza yuritilishi bilan talabalarda ilmiy mushohada qila olish va ijodkorlik faoliyati rivojlantiriladi, ya'ni, ilmiy tadqiqot evristik faoliyat tizimini shakllantirishga o'tiladi.

Mental kartalarni tuzish va namoyish qilish uchun onlayn rejimida ishlaydigan dasturlardan Google, Xmind, Freemind, Mind Node, BubblUS, MindMeister, Mapul, WiseMapping, Mind42, MindomoBasic kabi dasturlardan foydalanish mumkin. Ushbu dasturiy vositadan talabalar ham mustaqil ravishda foydalanib, mavzuni yanada boyitadigan ma'lumotlarni kiritishlari mumkin. Talaba tomonidan fizik tushunchalar analiz qilinadi, olingan ma'lumotlar sintezlanib, qiyoslash bosqichiga o'tiladi. Barcha ma'lumotlarga ega bo'lingandan keyin bilimlar umimlashtiriladi va xulosa qilinadi. Natijada, talabalarda ekologik

tarbiya, atrof-muhitga, tabiatga zarar keltirmaslik, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish; iqtisodiy madaniyat, energiya tejamkorligiga erishishning fizikaviy-texnikaviy asoslarini anglash kabi kasbiy kompetentlikning elementlari rivojlanadi.

Xulosa. Fizikadarslaridailmiy texnikaviy taraqqiyotning asosiy yo'nalishlarini o'rganish, faqatgina o'quv-tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshirib qolmasdan, texnik ahamiyatga ega bo'lgan o'quv materiallari fizik ta'limning tarkibiy qismi ekanligini ko'rsatishga imkon yaratadi. Natijada, talabalarining fizikaga bo'lgan qiziqishi ortadi, politexnik bilim, malaka, ijodkorlik shakllanib, ulardan texnik masalalarni hal qilishda foydalaniladi.

Bizning fikrimizcha, kontekstli o'qitish texnologiyasi orqali politexnik tafakkurni rivojlantirish:

talabalarining o'quv-bilish faoliyatini faollashtirishga;

yangi ma'lumotlarni qulay shaklda tahlil qilish va amalda qo'llash, boshqa mavzular bilan aloqalarni izlashga;

talabaning ijtimoiy va shaxsiy sifatlarini shakllantirish, ijodiy qobiliyat, raqamli texnologiya va axborot savodxonlik kabi kreativ kompetentligini rivojlantirishga imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 19 martdagi "Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ 50-32-sonli Qarori.

2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. – М: Высшая школа, 1991. – 207 с.

3. Вербицкий А.А., Ларионова О.Г. Категория «контекст» в психологии и педагогике. М: Publishing House Logos, 2010. – 300 с.

4. Дзюба Л.Н. Применение контекстного обучения /Л.Н. Дзюба // Специалист. – 2005. – №2. – С. 42.

5. Toktarova V.I. Mobil technologies within contextual learning/ V.I. Toktarova//2nd international conference on advances in education and social sciences. – 2016. – 488 с.

6. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. – Л.: Изд-во Ленингр. университета, 1985. – 325 с.

7. Петрушин С.В. Методы контекстного обучения на уроках/С.В. Петрушин//Образование в современной школе. – 2003. – №6. – С. 11.

8. Satriani I., Emilia E. Gunawan M. Contextual Teaching and Learning Approach to Teaching Writing/ I. Satriani, E. Emilia M. Gunawan// Indonesian Journal of Applied Linguistics. – 2013. – №1. – С. 27.

9. Ruziyeva D.S. Methods of Integrating Natural and Virtual Environments Related to Studying Bouguer Lambert Law//Eastern European Scientific Journal. – Germany, 2020. №1. P.204 - 207.

PRINCIPLES OF VITAGENIC EDUCATION FOR ADULTS

Nodira Rustamovna Rustamova

PhD, Associate Professor, Department of Uzbek Language and Pedagogy,
Tashkent State Dental Institute, Tashkent, Uzbekistan;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9269-3980>

Abstract. Based on the essence of vitagenicity and the pedagogical idea of virtual modeling in adult education of the process of acquiring vitagenic experience by a person, the formulation of the principles of vitagenic education for adults is based on the identification of factors that determine the effectiveness of assistance and support to students in shaping the full manifestation of human individuality, new forms of one's own life activity, adequate to development (change) society. These factors include: the completeness and integrity of the manifestation of the human individuality of the student, the nature of the organization of the educational process, the connection of the educational process with real (phylogenetically determined) human life in society. These factors serve as the basis for identifying and describing the principles of vitagenic education for adults, the pedagogical conditions for their implementation, as well as approaches to their practical implementation in the educational process.

Keywords: vitalism, vitality, analysis, theory, principles of vitality.

ПРИНЦИПЫ ВИТАГЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ ВЗРОСЛЫХ

Рустамова Нодира Рустамовна

PhD, доцент кафедры узбекского языка и педагогики Ташкентского
государственного стоматологического института, Ташкент,
Узбекистан

Аннотация. Исходя из сущности витагенности и педагогической идеи виртуального моделирования в образовании взрослых процесса приобретения человеком витагенного опыта формулировка принципов витагенного образования взрослых основывается на выделении факторов, определяющих эффективность помощи и поддержки обучающимся в формировании полноты проявления человеческой индивидуальности, новых форм собственной жизнедеятельности, адекватных развитию (изменению) общества. К таким факторам можно отнести: полноту и целостность проявления человеческой индивидуальности обучающегося, характер организации образовательного процесса, связь образовательного процесса с реальной (филогенетически обусловленной) человеческой жизнедеятельностью в обществе. Данные факторы служат основаниями для выделения и описания принципов витагенного образования взрослых, педагогических условий их реализации, а также подходов к их практическому воплощению в образовательном процессе.

Ключевые слова: витализм, витальность, анализ, теория, принципы витагенности

ANDRAGOGIKADA VITAGEN TA'LIM PRINSIPLARI

Rustamova Nodira Rustamovna

PhD, Toshkent davlat stomatologiya instituti O'zbek tili va pedagogika kafedrası dotsenti, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya. Vitagenlik mohiyati va kattalar ta'limida odamning vitagenik tajribani o'zlashtirish jarayonini virtual modellashtirishning pedagogik g'oyasiga asoslanib, kattalar uchun vitagenik ta'lim tamoyillarini shakllantirish samaradorlikni belgilaydigan omillarni aniqlashga tayanadi. Talabalarga inson individualligining to'liq namoyon bo'lishini, o'z hayotiy faoliyatining yangi shakllarini, jamiyat rivojlanishiga (o'zgarishiga) mos kelishini shakllantirishda yordam va qo'llab-quvvatlashda vitagen ta'limi omillarining ahamiyati beqiyos. Mazkur omillarga quyidagilar kiradi: talaba insoniy individualligi namoyon bo'lishining to'liqligi va yaxlitligi, ta'lim jarayonini tashkil etishning tabiati, ta'lim jarayonining jamiyatdagi haqiqiy inson hayoti bilan bog'liqligi. Bu omillar kattalar uchun vitagenik tarbiya tamoyillarini, ularni amalga oshirishning pedagogik shartlarini, shuningdek, ularni ta'lim jarayoniga amaliy tatbiq etish yondashuvlarini aniqlash va tavsiflash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: vitagenlik, hayotiylik, tahlil, nazariya, vitagenlik tamoyillari.

INTRODUCTION

The principles of vitagenic education for adults follow from the features of a complete and holistic manifestation of the human individuality of an adult student. Man, by its very nature, always manifests itself in the fullness of its vital (vital) functions. The hypertrophied manifestation of any one function (most often cognitive-praxeological) and the suppression of other vital functions make the process of education ineffective. In addition, the fullness of humanity entails the need to consider the completeness of a person's vitagenic experience, that is, the presence in him of acquired methods, mechanisms for satisfying his vital needs in life. We attributed four basic principles to vitagenic [1, 3, 5, 6, 7].

MATERIALS, METHODS AND DISCUSSION

1. The principle of completeness and multifunctionality of the vital experience. This principle presupposes the awareness of both the teacher and the students of the fact that the fullness and diversity of vitagenic experience can implicitly contain either the knowledge itself presented in training, or the components for their formation (concepts, ideas, meanings, etc.). The student is not a clean slate or even a filled vessel. Each person has a matrix of ontological (phylogenetic) experience, in which, already in a subconscious (existential) form, symbols, values, norms and knowledge can be present in the five main vital areas of the formation of human life. Knowledge communicated to an adult in any field (including professional activity) always belongs to the sphere of action of one or more vital functions. The multifunctionality of vital, life and other types of experience determines various approaches to their use in the educational process. The easiest way to use the experience of students is to identify their ideas, awareness, interest in the problem under study. Starting from existing ideas, you can "embed" new knowledge, relationships, meanings into them. The most difficult is the actualization of subconscious types of existential experience in order to comprehend the information received and form knowledge based on it, which allows you to build and improve your life. For the multifunctional use of life, vitality and other types of experience in adult education, it is possible to build a certain pedagogical (andragogical) scale of actions. Its lower limit is

activation as a process of revealing experience by remembering, recalling, etc. Then follows the middle level - actualization - the formation of a new attitude, understanding, perception of existing experience in accordance with the goals of education. The upper limit is transformation as a process of transforming experience, its comprehension in the new proposed context, clarification, enrichment of experience with new knowledge, meanings, etc. [8, 9]

2. The principle of relying on groups and spheres of onto- and phylogenetic experience in the realization of vital human needs. Any educational information, any form of educational activity offered to students should be based on the experience of implementing vital functions and on the formed educational needs within each of the groups of vital functions: natural, family-generic, cognitive-praxeological, social, transcendental. Such an approach should not be considered as a utilitarian-practical refraction of the content and forms of education offered to students. The point is that educational content, as well as forms, should not be separated from the vital needs (functions) for a person in their symbolic, value, normative, knowledge manifestation. After all, the education offered to adults is supposedly always aimed at the nearest or sometimes distant, but embodiment in real life. The pedagogical (andragogical) meaning of the concept of «support» can be considered in three meanings:

- perception and use of the student's experience in the implementation of the five vital functions as sources, starting positions, from which the process of introducing adults to new content, forms of educational activity is repelled;
- Correlating in the process of offering students a new content for him in the forms of education, introduced new positions, provisions, concepts, etc., with the already existing experimental content related to the subject being studied, by means of feedback;
- comprehension by the student (teacher) of the relationship between the result of education and the initial state of the vital experience within the framework of the subject being studied in order to determine the effectiveness of education [10].

3. The principle of advanced formation and development of educational needs in groups of five basic vital life functions. This principle is a kind of equivalent to the principle of the developmental nature of teaching in pedagogy. The development of an adult, who forms the image of his own life activity, is determined by the process of improving the methods of realization (acquisition of new forms of vitagenic experience) in the spheres of the embodiment of vital life functions. In turn, opportunities for development and improvement are associated with the presence of sustainable educational needs in the main groups of vital functions. In this case, we are definitely talking about self-development, self-improvement of a person, since only an adult himself can form a new (existing) image of his own life activity. The possibilities of pedagogical (andragogical) influence on the process of self-improvement, self-development of an adult is determined by the formation of new educational needs in him in all groups of vital functions. Thus, the vital education of adults is a complex impact on all aspects of his life through the advanced formation of educational needs in groups of vital functions.

4. The principle of forming a value attitude to one's own onto- and phylogenetic experience as a source of self-development, self-improvement, self-education (improvement of the image of one's own «I» [4])

This principle, like the previous one, is associated with the possibilities of self-development, self-improvement of an adult in education, but considers this process from a slightly different angle. The essence of this principle is clearly

visible when analyzing the meaning of a frequently used phrase in relation to a person's age: "It is not the number of years lived that is important, but the lessons that the person who has lived from them has learned" (there are other variants of this phrase). An adult's ability to draw lessons from his own experience is connected with the formation in him of a certain reflexive expert mechanism (wisdom [2]) for comprehending current and past life events. Here, a person acts not as an acting subject, but as a kind of observer, analyst, who draws conclusions ("taking lessons from life"). The experience of living becomes a value that allows a person to independently evaluate himself and identify ways for his further development [11].

CONCLUSION

Such a reflexive mechanism of comprehension is a support in vitagenic formation. If the reflexive mechanism is not formed, then the educational process should in every possible way contribute to its formation. Revealing the specific principles of vitagenic education for adults, we note, looking ahead, that each principle can generate relatively independent technologies for its implementation, which we will call vitagenic educational technologies.

REFERENCES:

1. Rustamova, N. R. Technology for the development of media culture of students of general secondary education (on the example of grades 7-9) (Doctoral dissertation, dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in pedagogical sciences. -Tashkent, 2019.-42 p).
2. Крайг Г. Психология развития. СПб.: Питер, 2000. 992 с
3. Rustamova, N. R. (2020). Training of students of cognitive processes based on vitagen educational situations. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(8 Special Issue), 869-872.
4. Кон И. С. Открытие «Я». М.: Политиздат, 1978. 367 с.
5. Yunusova, D. M., Ilhamova, I. N., Daulanova, K. I., Normuradova, G. M., & Rustamova, N. R. (2020). Using of interactive educational technologies in teaching medical terms. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, 12(S6), 596-601.
6. Рустамова, Н. Р. (2021). 3. NR Rustamova Vitagenic education and the holographic approach in the educational process: NR Rustamova. *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (1), 23-29.
7. Козлова Н. Н. Витальность как социально-философская проблема // *Общественные науки и современность*. 1998. № 2. С. 95—106.
8. Rustamova, N. R. (2019). Using of vitagenic technology in the education system. *Proceeding of the ICECRS*, 3.
9. Rustamova, N. (2021, March). Clarify of basic concepts of vitagenic education. In *E-Conference Globe* (pp. 177-180).
10. Rustamova, N. R. (2021). Applying Vitagenic Information in Education. *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 3), 438-440.
11. Rustamova, N. R. (2022). Development of Media Education and Media Mentality in the System of Continuous Education. *Spanish Journal of Innovation and Integrity* | ISSN, 2792(8268).

SOHIBQIRON AMIR TEMURNING JANGOVORLIK FAOLIYATIDA HARBIY VA JISMONIY MASHQLAR UYG'UNLIGI

Suvonov Qodir Yo'ldoshevich

QarDU "Jismoniy tarbiya va sport turlari" kafedrası o'qituvchisi

Annotasiya. Maqolada Amir Temur faoliyatida harbiy-jismoniy mashqlardan foydalanish eng ustuvor tadbirlardan biri bo'lganligi Sohibqironning jasurligi Temur va uning avlodlari tarixi o'sha davrlardagi piyoda, otda yurish hamda jang qilish jarayonlari, bir necha kunlab tinmay piyoda yurish, qilich, nayza, to'qmoq, xanjar va boshqa qurol-aslahalarni ishlatish, dushmani yengishda oyoq, qo'l, gavda kuchlari, epchillik, tezlik kabi jismoniy sifatlar muhim ahamiyatga egaligi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Harbiy, mashq, jismoniy, milliy, jangovor, meros, ijtimoiy, jismoniy sifat, kuch, epchillik, tezlik, tarix.

Аннотация. В статье использование военно-физических упражнений было одним из важнейших мероприятий в деятельности Амира Темура, храбрость Сахибкирана, история Темура и его потомков, процессы ходьбы, верховой езды и боевых действий в те времена, ходьба в течение нескольких дней без остановки, меч, копье, булава, использование кинжалов и другого оружия, физические качества, такие как нога, рука, сила тела, ловкость и скорость, важны для победы над врагом.

Ключевые слова: Военные, физические упражнения, физические, национальные, боевые, наследие, социальные, физические качества, сила, ловкость, быстрота, история.

In the article, the use of military physical exercises was one of the most important events in the activities of Amir Temur, the courage of Sahibkiran, the history of Temur and his descendants, the processes of walking, riding and fighting in those days, walking for several days without stopping, sword, spear, mace, use of daggers and other weapons, physical qualities such as leg, arm, body strength, agility and speed are important for defeating the enemy.

Key words: Military, physical exercises, physical, national, combat, heritage, social, physical qualities, strength, dexterity, speed, history.

Tarixdan bizga ma'lumki, Yevropa va Osiyoda mo'g'ul tatarlarning, ayniqsa Chingizxonning istilochilik urushlari, uning oqibatlari qariyb 300 yil davom etadi. Bunday qullikdan ozod etish, mustaqil davlatlar sifatida rivoj topish va madaniyatning taraqqiy etishida Sohibqiron Amir Temur va uning avlodlari tarixiy jihatdan muhim ahamiyatga egadir.

Ta'kidlash zarurki, Sohib Ittifoq davrida Amir Temurning ijobiy hislatlari va amalga oshirgan tadbirlari tilga olinmadi. Aksincha u josus, bosqinchi, mustamlakachi deb qaraldi. Shunday bo'lsada Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya kabi yirik mamlakatlarda Amir Temur haqida tarixiy dalillar asosida romanlar yozildi, opera va dramalar namoyish etildi. Ular o'sha paytlarda xalqimizga yetib kelmadi.

O'zbekiston mustaqilligi tufayli Sohibqiron Amir Temurning haqiqiy faoliyati xalqimizga to'la ayon bo'ldi. 1996 yilda uning tavalludiga 660 yil to'lishi munosabati bilan o'tkazilgan xalqaro anjumanlar va yurtimizdagi an'analar uning nomini ochiqcha ilk bor tarannum etishga muvaffaq bo'ldi.

Toshkent, Samarqand va Shahrisabzda Amir Temurga bag'ishlab katta xiyobonlar qayta bezatildi va uning haykallari o'rnatildi. Bu milliy qadriyatlarni qayta tiklash va milliy madaniyatimizni yuksak cho'qqilar kabi yanada baland ko'tarishning buyuk namunasi bo'lib qoldi.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov Sohibqiron Amir Temur haykalining ochilishiga bag'ishlangan tantanada shunday degan edi: «Bugun bunyod etilgan bobokalonimiz haykalida teran ramz bor – go'yoki jahongir tulporining jilovini tortib turibdi, qilichsiz qo'lini oldinga cho'zib jahon xalqlariga omonliq sog'inmoqda, «Kuch - adolatdadir» demoqda («Turkiston» gazetasi, 1993, 1 sentyabr)».

Jahonga dong'i ketgan buyuk sarkarda Amir Temurning yoshlarni harbiy, jismoniy va jangovorlikka tayyorlashdagi amaliy faoliyatlarini o'rganish va ularni o'quv jarayonlarida qo'llash ishlab chiqildi.

Jahongir Amir Temur hayoti va faoliyatiga mansub adabiy manba'lar juda ko'p. Ularning aksariyat barchasi arab tili va alifbosida hamda turk tilida chop etilgan. O'tgan asrning oxirlarida «Temur tuzuklari» (209) ilk bor rus tiliga tarjima qilinib, (1894, 1934) u markaziy Osiyo xalqlariga ham yetib kelgan. U qayta nashr etilmaganligi uchun deyarlik sobiq Ittifoq davrida (Akademik I.Mo'minovning «Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni» risolasini – 1968 hisobga olmaganda) Amir Temur to'g'risida bironta ijobiy baho beruvchi kitobni yoshlar o'qimaganligi ma'lum.

Barchaga ma'lumki, Amir Temur o'z saltanatini idora qilganligi va jahon xalqlariga Islom dini ma'rifatini yoyish haqida amalga oshirgan faoliyatlarini «Temur tuzuklari» kitobida bayon qilib bergan. Biz bu haqda faqat O'zbekiston mustaqillikka erishgan davrdagina ogoh bo'ldik, xolos va hozirgi kunda u haqda ancha chuqur ma'lumotlar berilmoqda. Bu o'rinda Akademik B.Axmedovning «Amir Temur» tarixiy hujjatli romani (1995) e'tiborga sazovordir.

«O'zbekiston tarixi va madaniyati» (1992), «O'zbekiston xalqlari tarixi» (1992, 1 qism) va boshqa maba'larning guvoh berishicha Amir Temur yoshligidan harbiy mashqlarga nihoyatda qiziqqan bo'lib, o'zi ham faol urushlarda bir necha bor qatnashib tajriba orttirgan va mohir jangchi bo'lib yetishgan. Shuningdek farzandlari Jahongir, Mironshoh, Umarshayx, Shohruh mirzalar hamda nabiralari Pirmuhammad, Xalil Sulton, Muhammad Sulton va Mirzo Ulug'beklarga ham jangovorlik sir-asrorlarini bevosita o'zi janglarga tayyorgarlik paytlari hamda katta janglar jarayonida o'rgatgan.

«Temur tuzuklari»da (1991) piyoda va otda jang qilish, qilichbozlik va nayzabozlik (21, 22 betlar), jangchining harbiy va jismoniy jihatdan tayyorgarligi (101, 102 betlar), eng baland tog'li joylardan o'tish (20 bet), daryolardan o'tish (28 bet) va h.k. haqida batafsil bayon qilinganligining guovhi bo'lish mumkin. Amir Temurning Boysun, Hisor, Hindiqush, Turkiston, Chotqol, Kavkaz tog'lari, hozirgi Qozog'iston va Rossiya xududlaridagi cho'llar, vodiylar hamda Sirdaryo, Amudaryo, Dajla, Volga, Ganga va boshqa juda ko'p daryolardan kechib o'tishning o'zi bo'lmagandir. O'sha davrlardagi piyoda, otda yurish hamda jang qilish jarayonlarini ko'z oldingizga keltirib ko'ringda, mulohaza va hulosa qiling. Bir necha kunlab tinmay piyoda yurish, qilich, nayza, to'qmoq, xanjar va boshqa qurol-aslahalarni ishlatish, dushmani yengishda oyoq, qo'l, gavda kuchlari, epchillik, tezlik, hushyorlikni talab etgan. Fursat kelganda raqibi bilan yelkama-yelka ushlab, kurashib uni yiqitish, taslim qilish uchun qanchadan-qancha amaliy kuch, mahorat, ustomanlik, jasurlik kerak bo'lgan. Ha, bularni Amir Temur o'zining amirlari, favjlari, mingboshi, yushbozi, o'nboshi va jangarlariga o'zi o'rgatgan, shogirdlar tayyorlagan.

Otda jang qilishda qilich, nayza, kamon-yoy, to'qmoq, kaltak, qamchi, arqon va hokazolardan foydalangan. Bu qurollar bilan jang qilish oson emas. Har bir jangchi kuchli, epchil, jasur, mergan bo'lgan. To'g'ri kelganda yakkama-yakka ot ustida olishuv, tortishuv, og'darish, savalashish kabi tabiiy harakatlardan ham mardonovor foydalanganlar. Bu faoliyatlarni ham Amir Temur va uning maxsus sarkardalari jangchilarga qunt bilan o'rgatgan, ta'lim bergan. Amir Temur dam olish vaqtlarini ov qilish, sahro va tog'larga sayr qilish bilan o'tkazgan. Bunday hollarda ot va piyoda tog'larga chiqish, arqon, tayoqlardan foydalanish usullarini o'ylab topgan. Jangchilarga dam olish bergan paytlarda ularni poyga, kurash, qilichlashish, ko'pkari kabi mashg'ulotlar bilan shug'ullanishga da'vat etgan.

Shaharlardagi qal'alarni egallashda narvon, arqondan osilib chiqish, tushish usullaridan keng foydalanganlar. «Amir Temur» tarixiy romanida tog'dagi yurish va janglar haqida shunday deyiladi. «Hammayoq yaxmalak edi. Shuning uchun ba'zilar arqon, narvon vositasida, arqoni yo'qlar sirpanib daraga tushdilar. Hazrat sohibqiron maxsus o'zi uchun yasalgan bir yuz ellik gazlik cho'p narvon yordamida daraga tushdi va ertasi kuni quyosh tig' urmasdan, yana bir tog' cho'qqisiga ko'tarildilar. Yana ikki kun shu tariqa kechdi» (465-466 betlar). Tezkor va katta daryolardan kechib o'tish oson emas, albatta. Amir Temur bunday paytlarda meshlar, yog'ochlardan yasalgan sollar, arqon tortib undan ushlashib o'tish usullari va boshqalardan foydalanganlar. Jangovorlik faoliyatida tog', o'rmon, sahrolarda, ayniqsa kechasi va tuman kunlarida manzilga adashmay topib borish, chamalay bilash quyosh, oy, yulduz, soya, shamol va boshqa omillardan foydalanishni yaxshi bilgan. Xullas Amir Temur faoliyatida harbiy-jismoniy mashqlardan foydalanish eng ustuvor tadbirlardan biri bo'lgan.

Hulosa o'rnida, Sohibqiron Amir Temur tavalludining 660 yilligi (1996) munosabati bilan «Temuriylar davri tarixi» muzeyining tashkil etilishi O'zbekiston tarixida olamshumil voqeya bo'ldi. Undagi eksponatlarda temuriylar davridagi jangovorlik faoliyatlarda qo'llanilgan qurol-aslohalalar va jismoniy chiniqishda ishlatilgan vositalar, usullar o'rin egallagan. Shuningdek, Olimpiya shon-shuhrati muzeyining tashkil etilishi va undagi eksponatlar majmui nafaqat talabalar, balki aholining barcha tabaqalari uchun namunaviy ko'rgazmadir. Bularni jismoniy tarbiya tarixi darslarida doimiy ravishda ko'rsatish va kino-filmlar, videofilmlardan maqsadli foydalanish faoliyatlari yo'lga qo'yildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдумаликов Р., Жисмоний маданият ва спорт ихтисослигидаги талабаларни бошқарувчилик фаолиятларига тайёрлашнинг назарий ва амалий асослари, моног., Т., ЎзДЖТИ нашр, 1994, 162 бет.
2. Абдумаликов Р., Кудратов Р.К., Ярашев К.Д., Кўпқари, илмий-оммабоп китоб, Т., ЎзДЖТИ нашр, 1997, 117 бет.
3. Абдумаликов Р., Холдоров Т.Х., туризм, ўқув қўлланма, Т., Ўқитувчи, 1988.
4. Абдумаликов Р., Эшназаров Ж.Э., Аждодлар жисмоний маданият тарихини ўрганиш масалалари, ўқув қўлланма, Т., Матбуот, 1993.
5. Акрамов А.К., Ўзбекистонда жисмоний маданият ва спорт тарихи, ўқув қўлланма, Т., ЎзДЖТИ нашр, 1997.
6. Алпомиш достони 1-2 қисмлар, Т., «Ўзбекистон», 1992-1993.
7. Ахмедов Б.А., Амир Темур, тарихий роман, Т., 1995.

O'YIN OLIY TA'LIMDA INTERFAOL TA'LIM USLUBI SIFATIDA

*Turaboyeva Komila Eshmahmatovna
Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti*

Annotatsiya: Oliy o'quv yurtlarida 20 yildan ortiq ishlagan talabalar bilan amaliy mashg'ulotlarda rol va ishbilarmonlik o'yinlarini o'tkazish jarayonida to'plangan empirik materiallarni nazariy umumlashtirish natijalari ta'kidlangan. O'yinlarning har xil turlari ko'rsatiladi: didaktik, vaziyatli-rol o'ynash, biznes, simulyatsiya-modellashtirish. Talabalar bilan amaliy mashg'ulotlarda o'yinlarni o'tkazishning o'ziga xosligi va metodikasi ochib berilgan. O'quv jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan, xususan, o'yinlardan foydalangan holda oliy ta'lim o'qituvchilari uchun foydali bo'lishi mumkin bo'lgan material taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik innovatsiya, o'qitishning interfaol usullari, o'yin texnologiyasi, kompetentsiyaga asoslangan yondashuv.

**ИГРА КАК МЕТОД ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В
ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ**

*Турабоева Комила Эшмахматовна
Каршинский инженерно-экономический институт*

Аннотация: Освещены результаты теоретического обобщения эмпирического материала, собранного в ходе проведения ролевых и деловых игр на практических занятиях со студентами за 20 лет работы в высшей школе. Показаны различные виды игр: дидактические, ситуационно-ролевые, деловые, имитационно-моделирующие. Раскрыты специфика и методика проведения игр на практических занятиях со студентами. Представлен материал, который может быть полезен преподавателям высшей школы, использующим в учебном процессе современные образовательные технологии, в частности игры.

Ключевые слова: педагогическая инновация, интерактивные методы обучения, игровые технологии, компетентностный подход.

**GAME AS A METHOD OF INTERACTIVE LEARNING IN
HIGHER EDUCATION**

*Turaboyeva Komila Eshmahmatovna
Karshi Engineering Economics Institute*

Annotation: The results of the theoretical generalization of empirical material collected in the course of conducting role-playing and business games in practical classes with students over 20 years of work in higher education are highlighted. Various types of games are shown: didactic, situational- role-playing, business, simulation- modelling. The specificity and methodology of conducting games in practical classes with students are disclosed. The material is presented that can be useful to teachers of higher education, using modern educational technologies, in particular games, in the educational process.

Key words: pedagogical innovation, interactive teaching methods, playing technology, competency- based approach.

Introduction. In this article the author attempts to theoretically generalize the empirical material collected as a result of conducting role-playing and business

games in practical classes with students during 20 years of work in higher education. Various types of games are considered: didactic, situational-role, business, simulation-modeling. The specifics and methodology of conducting games in practical classes with students are revealed. The material that can be useful for higher school teachers using modern educational technologies and in particular games in the educational process is outlined,

The study of the game as a method of organizing the educational process in higher education is, of course, very relevant and in demand.

This is understandable. Games are among the interactive teaching methods, and they are now considered to be the most effective, because they are focused on achieving specific goals, therefore, in the game, students comprehend the educational material most fully and with great benefit for themselves.

In the federal state educational standards of higher education of the third generation, special importance is attached to the transition from the content of the discipline to the results. Reliance on the result implies a competency-based approach to the construction of the educational process. In the educational process, individual learning trajectories of students are built to take into account their personal characteristics, i.e. student- centered learning technologies are used. The interdisciplinary nature of education is important, therefore, in the educational process, a huge role belongs to interactive forms of conducting classes, including business and role- playing games. The competency- based approach integrates the principles of activity, personality- oriented and cultural approaches to education.

Literature review. The scientific novelty of this article consists, firstly, in the modification of what is already known. The underlying principles and elements of the technology are known. But the nature of the incarnation, the adaptation business game was reinvented a state with a developed market economy, a liberal ideology that proclaimed the freedom and individualism of every citizen, which contributed to the active spread of the game method. The first machine game introduced by American various games. by the RAND Corporation in 1955, was intended for officers of the Air Force, but contained not only military, but also economic issues. In 1956, the American Management Corporation proposed a management game using computer technology [4]. At the end of the 20th century, more than 2,000 business games were used in the world, and over 1,200 in the former USSR and the USA. Today, games as a method of interactive learning are widespread in all countries of the world. In Russia, scientific centers have been established for the development and application of games, their theory and practice in Moscow, St. Petersburg, Novosibirsk, Chelyabinsk. Interactive teaching methods are those that stimulate the cognitive and creative activity of students. Active learning is based on the psychology of human relationships and interaction. The term "activity" (from the Latin *activus* - effective) denotes the quality of a person, expressed in enhanced activity. Cognitive activity is a person's desire for knowledge, it can be of three types: reproductive (reproducing), interpretive and creative. Activity in learning is a didactic principle, when a teacher forms a student's initiative and independence, practical skills and abilities.

Interactivity (literally means interaction, exchange of actions) implies the inclusion of students in a common group activity, in the process of which there is a reorientation of attention from one's own "I" to another person.

It is in seminars that one should use the whole. an arsenal of active learning

methods and innovative pedagogical technologies, including various games.

Currently, in the field of higher education, on the basis of federal state educational standards of higher education of the third generation, a competency-based approach is being implemented, the purpose of which

From an educational point of view, the game is a way of group dialogic exploration of the possibilities of reality in the context of personal interests [2, p. 5]. In other words, the game is an interactive method that allows you to learn from your own experience through a specially organized and regulated living in life and professional situations.

Game pedagogical technologies consist of problem-based learning (creating a problem situation at seminars), multi-level learning (the teacher pays attention to strong students and helps the weak ones), project learning methods (they develop the creative abilities of students for their future profession), research methods (students independently replenish knowledge, their view of the world is formed), a lecture seminar- test system (the material is concentrated in blocks, its study is controlled), the use of business and role-playing games (the horizons are expanding, skills and abilities), collaborative learning (teamwork), information and communication technologies (use of Internet resources) [5].

The algorithm for creating educational games is based on a set of didactic methods, techniques and ways of playing activities for the search, processing and assimilation of educational information. There are various types of games: didactic, situational- role- playing, business. Didactic games are designed to solve a learning problem. First of all, these are games that form cognitive strategies and stimulate creative thinking. For example, “Thematic Cross Word”. Students must independently compile a crossword puzzle on the discipline they have passed (this can be a form of current control). Crosswords can be Nick pursues his own interests, they may not coincide with the interests of other students, and sometimes directly contradict them. The game gives rise to extraordinary, unusual situations. However, a good game regulates itself, and, as a rule, under the guidance of a teacher, students get out of difficult situations with honor. Students in game relationships become inquisitive, active, overcome stressful conditions, they create a benevolent microclimate of trust and reliability of game participants. It is necessary to give up petty guardianship of Dent, treat him as a responsible person, show his social significance, form a culture of interpersonal communication. In such an educational model, the student becomes a key figure. The participants of the game go through a worthy school of self- learning, and this is a very valuable experience that can be used later. The game is unpredictable and therefore attractive, you have to live the game”, “immerse yourself in the game”, “breathe it”, automotive industry.”

Discussion. An example of this type of game is the political science game “Presidential Elections”. Students are divided into two teams, each selects a goalkeeper, attackers and defenders. The attackers ask questions and the defenders answer them. If the defenders are unable to answer the question, the goalkeeper, the most intellectually strong student, is included in the game. The teacher plays the role of a judge and uses scorecards for evaluation.

A business (role- playing) game is a form of organization of a seminar, in which students practically master the material studied in lectures, consolidating its content by direct participation in those processes that were previously considered abstractly, outside of personal experience. [3, p. 45]. What are the signs of a qualen stye or compiled independently. The teacher can help students by offering a handout <<How to make a crossword puzzle. So, a teacher in legal

disciplines M.A. Tabakova offers the following rules for compiling a crossword puzzle.

1. Make a list of words, which will be included in the crossword puzzle.
2. Highlight the basic concepts course.
3. Write them out on a separate sheet
4. Emphasize the same repeating letters.
5. Arrange them so that repeating letters at the same time were used in words written vertically and horizontally umbrellas.
6. Number the words.
7. According to numbers write down the definition of concepts.
8. Draw a crossword grid.
9. Mark the grid with concept numbers dent is capable of doing small
10. Complete a crossword puzzle [6]. Another game is "creative" - tasks, the purpose of which is to develop the divergent (creative) thinking of the individual: sharp discoveries through the creation of unexpected combinations. Divergent thinking (D. Gilford's term) means creating a product (idea, solution, answer) that was not previously in culture, in contrast to convergent thinking, which involves the reproduction of familiar patterns and action algorithms. This is achieved due to the active involvement of the right hemisphere of the brain in the process of cognition. For example, modified Williams creative tests (or "Williams Test Battery" adapted by E.E. Tunik)

One of the tests is constructed as follows: 12 squares are given, each of which contains some figure (rhombus, circle, straight line, zigzag, some kind of comma, etc.). Task: within 20 minutes, draw an unusual picture in each square using the figure given in it" (make it part of the "picture"). You can use different colors. Then, for each picture, you need to come up with an original title, which should reveal the meaning of the image. Evaluation is made on the following five main characteristics.

1. Fluency counting stva executed drawings. 2. Flexibility The number of changes to the drawing category, starting from the very first. Four categories are possible: living (human, animal, etc.), mechanical (machine, instrument, etc.), symbolic (letter, number, etc.), specific (city, landscape, etc.). 3. Originality of location (inside outside relative to the stimulus figure). 4. Elaboration as far as the picture is not similar to the usual idea of something. 5. The name of the wealth of the vocabulary. Creative people prefer to actively change something through unexpected combinations of different combinations, rather than sticking to one path or one category. The business game involves "losing" and the corresponding analysis of "business" situations. They can relate to any area of professional activity. Today, business games are held to solve specific problems of the organization. Simulation games can also be played as role- playing (business) games. Or they can act as an imitation of activity on some model: for example, control of an airplane or a car in a training cockpit. Simulation games also include computer simulations, imitation of real activities in the format of a computer game.

The advantage of role play is that it bridges the gap between learning and real life situations. The game provides an opportunity to practice various types of behavior, highlights a specific problem and helps to understand the motives and feelings of its participants, opens up the opportunity to express hidden feelings, find effective ways of expressing one's feelings and successful behaviors, allows vividly and directly present academic material, effectively changes attitudes, provides effective feedback to all participants.

The teacher gives students the roles of participants in the game in advance so that they have time to prepare, explains where to get the necessary material, recommends one or another scientific literature. Before starting preparation for the game, the teacher must comprehend and formulate the goals of the game activity. Firstly, the student in the process of playing must acquire the necessary knowledge and skills that can be useful to him in his future profession. Secondly, the student not only plays a certain role in the lesson, but also analyzes his own behavior, evaluates his contribution to the game, which is essential. Thirdly, students direct all their strength and their intellect to achieve victory in the game; a healthy spirit of competitiveness and competition reigns in it.

The psychological foundations of the game process are of great importance. The game reflects the actual relations between people, those moments that were in the past, exist today and can be repeated in the future. The main thing in the game is that students learn to communicate with each other, to make the right decisions at the right time during the game. During the game, each participant. Nick pursues his own interests, they may not coincide with the interests of other students, and sometimes directly contradict them. The game gives rise to extraordinary, unusual situations. However, a good game regulates itself, and, as a rule, under the guidance of a teacher, students get out of difficult situations with honor. Students in game relationships become inquisitive, active, overcome stressful conditions, they create a benevolent microclimate of trust and reliability of game participants. It is necessary to give up the petty guardianship of the student, to treat him as a responsible person, to show his social significance, to form a culture of interpersonal communication. In such an educational model, the student becomes a key figure. The participants of the game go through a worthy school of self-learning, and this is a very valuable experience that can be used later. The game is unpredictable and therefore attractive, you have to live the game", "immerse yourself in the game", "breathe it",

Types of business and situational role-playing games are diverse. Let's dwell on them.

1. Development of skills. This type of game involves immersion in a specific problem (for example, negotiations) and gives activity algorithms (for example, working with client objections). The participants in the game in this case must go through a series of differentiated situations that allow them to work out a certain sequence of actions. So, you can play the game "Negotiations between German and Japanese firms, when the composition of firms is completed, heads of delegations are selected, and the range of issues to be discussed is preliminarily outlined automotive industry."

An example of this type of game is the political science game "Presidential Elections". Students during this game are divided into parties. Each party consists of four people - a presidential candidate, his adviser, a PR man and an image maker. The party must have a name, an emblem, slogans, symbols, a program, a charter, an ideology. Representatives of the parties conduct visual campaigning, prepare booklets, banners, photographs, presentations. All parties speak in turn, after which the members of the party are asked questions. At the end of the game, a counting committee is chosen and a direct secret ballot is held, as a result of which the president is elected.

Interesting game "Tour of the museum. The museum is divided into halls, in each of which a guide conducts a tour and answers questions. These can be halls of Greek sculpture, the Renaissance, representatives of surrealism, etc. Students play the role of guides and visitors to the museum. The game can be

supplemented with presentations, illustrations of works of art.

2. Reflexive games. During this game, the emphasis is on describing the problem, and the participants begin to “play the situation as their own feelings and personal experience suggest to them. For example, let’s take the right game on the discipline “Psychology of conflicts in the organization”: “You are the manager of the company. You have been informed that a client did not accept an advertisement that an employee of your agency should have done. The employee proves that she did everything right and on time, and the client indignantly rejects her work and is not going to pay for it, which threatens to lose the image of your company. Play out: a) a conflict between an employee and a difficult client, b) a conversation between a boss and an employee.

3. Games aimed at exploring feelings and attitudes are quite emotional, and there are no ready-made “recipes” in them. of constructive behavior. In games of this type it is possible, as in reflexive games, to suggest a situation. So, for example, a game in the discipline “Conflictology”: a conversation between a boss and an employee who is always late. Here, the boss can choose different strategies from sympathy to the desire to fire.

4. Demonstration games (a kind of skill development that involves a direct way of learning on the principle of “do as I do”). These are, as a rule, various individual and team competitions. In the discipline “Modern corporate culture is a game- competition of two firms, which one is better. Students (3-4 people) create their own company with a name, mission, strategy, brand and present it to the audience. Then comes the second firm. As a result, the winning company is chosen by general voting.

5. Creative games aimed at creating a new product. These include brainstorming, “Brain Ring“, “Politboy“ and others. Task: to throw in as many creative ideas as possible, removing the barriers of criticality. For example, according to the discipline “Modern corporate culture”, this is the creation of a brand and a product of an organization. In the Brain Ring game, two teams are created, led by captains, who must answer the host’s question within a minute. The role of the leader is played by the teacher. In the game “Politboy” there is a debate on some issues between two participants, and the situation is controlled by the teacher, who plays the role of a judge. 6. Games for the development of sensitivity (increase in sensitivity and conscious attitude to what is happening). So, for example, in the discipline “Psychology of conflicts in organizations” the game “The director of the company goes abroad.” The meaning of this game is that the director “sits with his back to the group and gives instructions (reorganize vat departments of the service organization tions as a sequence drawings of geometric figures). These instructions subordinates must we take from hearing “and portray on your sheets of paper. Since where the director gives instructions , work with the group leads in one- way mode (you can not ask again what each if the participant understood, then the image presses on paper). The next version of this game: the same task is given by the deputy director, sitting facing the group. There is already a two- way communication, each participant can ask questions (but no more than two). Then the drawings obtained as a result of one-way and two- way links are compared. Or the game “Hiring” in the discipline “Modern corporate culture”, when applicants prepare their resumes and answer questions from a potential employer. The director of the firm must decide whom he will hire and provide arguments for refusal to other applicants. There are a number of examples of organizing games with students. It’s a press conference game.” when students are divided into sub- groups, one acts as journalists, the

other scientists. Students sit facing each other, journalists ask questions, and scientists answer. The game "Sea Battle" involves breaking students into two teams, which are given "ammunition tokens with questions and" life buoys ". returning the question to the team that asked it. The teacher monitors the course of the battle and sums up the battle. In the game "Chamomile" a flower is made on each petal of which contains a question or a term. Students tear off one petal at a time and give answers to questions. In the game "Intellectual football" divided into two teams, in each selects a goalkeeper, falling and defenders. attack- the speakers ask questions, and the defenders nicknames answer them. If for defenders are unable to answer to the question, the game includes most intellectually strong student. Teacher plays the role of a judge and for evaluation uses scorecards. A business (role- playing) game is a form of organization of a seminar, in which students practically master the material studied in lectures, consolidating its content by direct participation in those processes that were previously considered abstractly, outside of personal experience. [3, p. 45]. What are the signs of a quality game? This is the presence of a problem that needs to be solved, the distribution of roles between students, interactive interaction during the game, an element of competition, the emergence of conflict situations and their resolution, the use of the time factor (it is necessary to keep within the framework of the seminar), and finally, the evaluation system gaming activity.

A large role in the application of interactive teaching methods belongs to the psychological aspects. The teacher's task is to select a group with good psychological compatibility. Even before the distribution of roles, the teacher must conduct preparatory work in the group. The teacher can conduct tests with members of the group, by which he reveals what type of nervous activity the students belong to (choleric, phlegmatic, melancholic, sanguine). Thus, he will get an idea of the psychological characteristics of future participants in the game. The task of the teacher is to select a group with good psychological compatibility. The teacher must have an idea of who students is an informal leader in order to use this knowledge in the game later. When distributing roles, he takes into account the interests and wishes of each member of the group. One of the important aspects of the preliminary preparation of the game is the development of students' communication skills. They must be able to speak and listen, empathize with others, control themselves in stressful situations. Depending on how prepared the students are, the results of the game will be determined. For example, some participants in the game may not respond adequately to its various moments, and the teacher, acting as a coordinator, will be able to correct the game process in time.

The stages of the game consist of a preparatory period, followed by the game itself and post- game analysis. The preparatory stage begins at the first lesson, when the teacher makes a list of game participants, forms an organizational group and, if possible, conducts an orientation seminar: When the teacher "starts the game, he participates in the distribution of roles and creates a game atmosphere, tries to was held at a high level and the spirit of competition reigned in it. During the game, some difficulties may arise, especially in the initial period, when students adapt to it. Sometimes personal dislikes are transferred to the game, which requires special attention from the teacher. He must be a psychologist and moderator of the group, be able to remove misunderstandings, avoid sharp corners. In order to avoid difficulties in the game, it is necessary to clearly formulate its rules and tasks, and the results must be summed up at the end of the lesson in an open and friendly manner. An important component of

the game is the establishment of contact between its participants, the joint search for information. When confrontational situations, it is necessary to determine the positions of the parties and come to a common denominator. At the final stage of the game, as a rule, the participants unite, they become, as it were, one team. Post- game analysis of playing a game is its broad discussion. Questions can be very diverse: Was the game interesting? What is the use of the game? What problems did the game solve? After the discussion, the teacher summarizes the results of the game, thanks the students for their participation, and congratulates the winners. The teacher should show the successful and unsuccessful strategies for achieving the goal that the participants used, support the players who were close to the goal, but because of self- doubt abandoned the productive strategy, emphasize the strengths of the players.

A very important psychological moment is the creation of a benevolent environment, the direction of the competitive passion of the players in a constructive way of cooperation and mutual respect, the instant removal of any manifestations of aggressiveness. The teacher must sensitively capture the very atmosphere of the game and regulate intragroup processes. What are the functions of business and role- playing games?

They contribute to the release of excess energy of young people, satisfy desires that are not possible in reality, and develop leadership qualities in students. Students get satisfaction from the victory, actively learn the theoretical material. Since students are interested in participating in games, they increase motivation to study theory, students get their own experience in the discipline being studied. The concentration of attention also increases, since participation in the game requires the work of both hemispheres of the brain.

The very process of creating (inventing) a game is a creative process and requires the teacher's creativity. That is why the game strategy is called the "aerobatics" of pedagogical creativity.

Result. You can also find ready- made games (in the corresponding pedagogical collections) and apply them to specific pedagogical tasks. So, you can use the game "Clever and clever", built by analogy with the well- known television game. You can develop your own game scenarios. For example, a game on the history of Russia "The Trial of Ivan the Terrible" or "Novgorod Veche". The game "Trial of Ivan the Terrible" involves the prosecutor and witnesses for the prosecution (Prince Kurbsky, priest Sylvester, clerk Viskovaty, Maria Kuchenei), the lawyer and witnesses for the defense (Elena Glinskaya, Vasily III, Zakharyina- Romanova), the accused John Vasilevich. The teacher plays the role of a judge. A trial is held, at the end of which the accused is given the last word. Then, by an open vote, the question is decided whether the defendant is guilty, what he did more harm or benefit with his rule. The game "Novgorod Veche" takes place in the form of a people's assembly. Actors: posadnik (head of the executive branch), archbishop (head of the clergy), thousand (head of the army), prince (possible candidacy of Alexander Nevsky), townspeople, merchants, artisans. In the discipline "Philosophy" it is possible to conduct the game "Athenian National Assembly". Actors: Democritus, Socrates, Plato and Aristotle and four archons (judges) who ask them questions. Each of the philosophers talks about himself in the first person and answers questions. After the speech, the participants of the national assembly with the help of beans (black and white) vote who is "for" and who is "against" the accused. Educational games are characterized the following features: in the game, the most correct one is chosen from several decisions: decisions are made in real situation;

- there are a number of conditions under which the game is played: - the time frame of the game less than the time of the lesson;
- theoretical knowledge is combined with practical activities;
- the game creates great rewards opportunities for the manifestation of the individuality of each student: - the thinking of students develops. Success in the game depends on many factors, but above all it is a creative approach, the ability to work in a team. The student realizes all his abilities, talents, develops creative thinking in the process of playing. The game, as it were, forms the student himself, increases his self-esteem, reveals the possibilities of active interaction in a group. The value of play as a learning method is unique. Application in the educational process of games contributes to the most effective assimilation of knowledge in the disciplines studied, teaching the correct selection of literature and Internet sources, mastering the skills of a future profession, mastering the ability of public speaking and oratory. Games form the ability to correctly express one's thoughts, they give an impulse to activation. cognitive and mental activity, competitiveness, creative and sports spirit, the formation of an active life position. They help develop communication skills, mutual assistance, develop the ability to work in a team, encourage the development of resourcefulness, broadening one's horizons and creative ingenuity. The advantage of the game is that it opens up wide opportunities for diagnosing, forming, correcting the general and professional abilities of a student. Games should be used to develop the research abilities of students, since both in the game and in scientific creativity there are

Conclusion. There is freedom of imagination. The game as a teaching method makes it possible to form a motivation for learning, assess the level of students' preparedness, the degree of mastery of the material and transfer it from a passive state (knowledge) to an active state (skill). In the presence of favorable conditions in the game, students develop all manifestations of the psyche, a professional orientation of the personality is formed.

A teacher who uses gaming technologies and strategies in his work can change his role in the educational process, become its organizer and active participant, and not just a transmitter of knowledge. He can become a moderator who summarizes the opinions of everyone when summing up, a director and game director who establishes close bilateral relations and feedback with students. Without exaggeration, we can say that the future belongs to gaming technologies in the educational process, this is a promising and necessary interactive method of teaching in higher education.

References:

1. Gorbatova M.K., Nazipova M.A. Methods of teaching in higher education: textbook. allowance. N. Novgorod: INGU 2012: 53 p.
2. Kavtaradze D.N. Learning and play. M.: Enlightenment, 2009. 176 c.
3. Usachev V.P. The use of business games in the educational process: a teaching aid // Modern technologies of teaching at the university (experience of the National Research University Higher School of Economics in St. Petersburg) / ed. M.A. Malysheva. St. Petersburg: 2011. 134 p.
4. URL:<http://ecsocman.hse.ru/data/2010/11/16/1214795971/>
5. URL: [http:// doc4web.ru/ fizika/ doklad- na temusovremennie-obrazovatelnie- tehnologii- html](http://doc4web.ru/fizika/doklad-na-temusovremennie-obrazovatelnie-tehnologii.html) (accessed 2.03.2017). Modern educational technologies (report by E.V. Kharuzina).
6. URL: [http:// worldteachers.ucoz.com/ publ/ 30-1-0-225](http://worldteachers.ucoz.com/publ/30-1-0-225) (Accessed 03/04/2017). The use of gaming technologies in law lessons (report by M.A.

“UBIQUITOUS LEARNING” TA'LIM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA CHIZMACHILIK DARSLARINI TASHKILGA OID METODIK TAVSIYALAR

*Turayev Xumoyiddin Abdug'afforovich,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b. Termiz
davlat universiteti “Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi” kafedrasini mudiri*

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ОРГАНИЗАЦИИ УРОКОВ ЧЕРЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ «UBIQUITOUS LEARNING»

*Тураев Хумаиддин Абдугаффарович,
доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, и.о. доцент.
Заведующий кафедрой изобразительного искусства и инженерной
графики Термезского государственного университета*

METHODOLOGICAL RECOMMENDATIONS FOR THE ORGANIZATION OF DRAWING LESSONS BASED ON THE EDUCATIONAL TECHNOLOGY “UBIQUITOUS LEARNING”

*Turaev Khumayiddin Abdugaffarovich,
Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, acting Associate
Professor. Head of the Department of Fine Arts and Engineering Graphics of
Termez State University
<https://orcid.org/0000-0001-9110-8639>*

Annotatsiya. Ushbu maqolada, “Ubiquitous Learning” (hamma joyda o'rganish) innovatsion ta'lim texnologiyasi asosida chizmachilik darslarini samarali tashkil etish orqali talabalarga qayerda bo'lishidan qat'i nazar, grafikaviy, samarali va interaktiv o'rganishni ta'minlaydigan yangi ta'lim muhitini ishlab chiqish va amalga oshirishga oid metodologik asosga ega amaliy tavsiyalar berilgan. Shuningdek, texnologiyani qo'llashda zarur bo'ladigan shakl, metod va vositalar haqida asosli ma'lumotlar keltirilgan.

Аннотация. В этой статье даются практические рекомендации с методологической основой для разработки и внедрения новой образовательной среды, которая обеспечивает графическое, эффективное и интерактивное обучение студентов, где бы они ни находились, путем эффективной организации уроков черчения на основе инновационной образовательной технологии «Ubiquitous Learning» (обучение везде). Также приводится обоснованная информация о форме, методах и инструментах, которые потребуются при применении технологии.

Annotation. This article provides practical recommendations with a methodological basis for the development and implementation of a new educational environment that provides graphic, effective and interactive teaching of students, wherever they are, by effectively organizing drawing lessons based on the innovative educational technology “Ubiquitous Learning” (learning everywhere). It also provides reasonable information about the form, methods and tools that will be required when applying the technology.

Kalit so'zlar: innovatsion, ta'lim texnologiyasi, “ubiquitous learning”, metod, vosita, masofadan o'qitish, 3D animatsiya, videodars, mobil ilova, ijodiy masala, ko'rgazmali grafik tasvir, ijtimoiy tarmoqlar.

Ключевые слова: инновации, образовательные технологии, “ubiquitous

learning”, метод, инструмент, дистанционное обучение, 3Данимация, видеурок, мобильное приложение, творческий выпуск, наглядное графическое изображение, социальные сети.

Keywords: innovations, educational technologies, “ubiquitous learning”, method, tool, distance learning, 3D animation, video tutorial, mobile application, creative release, visual graphic image, social networks.

Kirish. Biz “Ubiquitous Learning” (hamma joyda o‘rganish) innovatsion ta’lim texnologiyasini IT va aloqa dunyosidagi so‘nggi yangilik deb hisoblashimiz mumkin. Bu texnologiyani qo‘llashda hisoblash va aloqa imkoniyatlariga ega elektron qurilmalar (kompyuterlar, mobil aloqa vositalari, sensorli tarmoqlar, planshetlar) va boshqa zaruriy dasturiy vositalardan foydalaniladi. Bu esa odamlarga o‘zlarining yashash muhitida bir nechta faoliyat bilan aloqa qilish va o‘zaro aloqada bo‘lish imkoniyatini beradi. Ushbu “Ubiquitous Learning” (U-learning) innovatsion ta’lim texnologiyasi jamiyat ichida xavfsiz ma’lumotlar almashinuvini ta’minlaydigan, yaxshi va qoniqarli aloqa qobiliyatlariga ega bo‘lish imkoniyatini oshiradi.

Tavsiya etilayotgan innovatsion texnologiya talabalarining hozirgi zamonaviy axborot tizimlaridan samarali foydalanish orqali ma’lum fanga oid egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish hamda o‘larni baholashning diagnostik tizimini ishlab chiqishda amaliy yordam beradi. Ushbu texnologiya masofaviy, davomiy, ijtimoiy ta’sir, qulay sharoit va xulq-atvor kabi beshta muhim omillarni o‘z ichiga oladi.

Ushbu maqola tadqiqot maqsadlarini baholash uchun to‘rtta tadqiqot savolini o‘rganadi.

1) talabalar ma’lum fanga oid bilimlarni o‘rganish va muloqotni kuchaytirish uchun U-learning texnologiyasini foydali yoki foydasiz deb bilishadimi?

2) o‘qituvchi tomonidan taqdim etilgan U-learning texnologiyasidan foydalanishda talabalar duch keladigan qiyinchilik darajasi qanday?

3) ushbu texnologiyadan foydalanayotgan o‘qituvchilar va talabalar boshqa talabalarining ta’lim va aloqa uchun U-learning texnologiyasidan foydalanish niyatlariga qay darajada ta’sir qiladi?

4) talabalarga hozirgi U-learning texnologiyasidan samarali foydalanish uchun texnik yordamning ta’siri qanday?

Maqola bugungi kunda yoki kelajakda o‘quv maqsadlarini bajarish uchun U-learning texnologiyasidan foydalanishga istiqbolli ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, imtihonlar, loyihalar, forumlar, insholar, taqdimotlar va laboratoriyalar, shu jumladan o‘quv topshiriqlarini bajarishda U-learning texnologiyasi yordamida talabalarining javoblariga ta’sir qiluvchi tavsiflovchi statistikani taqdim etadi.

Talaba va o‘quv muhiti o‘rtasidagi aloqa interaktiv bilimlarning manbai hisoblanadi, shuning uchun ko‘plab tadqiqotchilar amaliyot orqali o‘rganish ta’limning yetakchi yo‘nalishi ekanligini aniqladilar. Amaliyot bilan o‘rganish yashirin amaliyotlarga va bilvosita o‘rganiladigan va faqat professorning tajribasiga muhtoj bo‘lgan kurslarga qaratilgan. U-learning texnologiyasi orqali o‘quv jarayoni osonroq va interaktiv bo‘ladi. Masalan, talaba simsiz tarmoq texnologiyasi orqali elektron ta’limni boshqarish tizimiga ulanish va kirish uchun mobil, kompyuter yoki har qanday simsiz qurilmadan foydalanishi mumkin.

U-learning texnologiyasi hamma joyda hisoblash imkoniyatlarini rivojlantirish qarab, ularning kundalik hayotida ko‘milgan o‘quv faoliyati bilan talabalarni ta’minlash uchun yaratilgan. Tadqiqotchilar aloqa va ta’lim texnologiyalarining doimiy o‘zgarishi tufayli U-learning texnologiyasini

aniqlashda turli xil istiqbollarga ega bo'lishgan [6]. Kompyuter yordamida o'qitish tizimlari shaxslarning ta'limiga yordam berish yoki qo'llab-quvvatlash uchun kompyuterlardan har qanday foydalanishni anglatadi. Biroq, u talabalarning qobiliyatini oshirishga va yuqori harakatchanlikni o'rganish muhitini ta'minlashga qaratilgan U-learning texnologiyasidan farqli o'laroq, past harakatchanlikni ta'minlaydi [3]. Keng tarqalgan ta'limda o'rnatilgan qurilmalar va o'quv muhiti o'rtasidagi aloqa talabalardan ma'lumot olishda muhim rol o'ynaydi. Natijada, o'rganish imkoniyati juda cheklangan va bu cheklovlar U-learning texnologiyasi tomonidan o'quv muhitiga o'rnatilgan mobillik dasturlari, vositalari va qurilmalari orqali hal qilinadi. Aloqa qurilmalari va o'rnatilgan tizimlar o'rtasidagi ushbu raqamli integratsiya talabalarga harakatlanayotganda o'rganishga imkon beradi [4].

U-learning "har qanday joyda va istalgan vaqtda qo'llaniladigan ta'lim" deb ta'riflanadi. Ushbu ta'rif simsiz tarmoqlar orqali ulangan har qanday mobil qurilmalar orqali o'quv resurslari va faoliyatni ta'minlashni anglatadi. Bundan tashqari, mobil ta'lim "simsiz vositalar orqali amalga oshirilgan ta'limni" anglatadi. Oldingi ikkita ta'rifdeyarli bir xil, bu talaba uchun biroz chalkashliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun, U-learning texnologiyasini amalga oshirishda har qanday chalkashlik yoki tushunmovchilikni oldini olish uchun boshqacha ta'riflanishi kerak. Demak, biz ushbu ta'rifni "hamma joyda elektron texnologiyalar yordamida ta'limni tashkil etish" deb mazmunan aniqlashtirdik.

U-learning texnologiyasi asosida ta'limni samarali tashkil etishda kompyuter, elektron platforma, 3D animatsiya, videorolik, sensorli planshet, mobil aloqa vositasi, mobil ilova, ijtimoiy tarmoq, elektron resurs, dasturlashtirilgan test savollari va shu kabi dasturiy vositalardan foydalaniladi.

U-learning ta'lim texnologiyasi quyidagi:

Kompyuter texnikasi;

Elektron doska;

Mobil aloqa vositasi;

Sensorli planshet;

Internet;

Keys stadi texnologiyasi;

Ko'rgazmali grafik tasvirlar;

Ko'pvariantli topshiriqlar;

Tarqatma materiallar;

3D animatsiya;

Videodarslar;

Mobil ilova;

Elektron platforma va shu kabi komponentlardan iborat.

Adabiyotlar tahlili. T.Uemukai, T.Hara va S.Nishiolar "A method for selecting output data from ubiquitous terminals in a ubiquitous computing environment" mavzustadi tadqiqotlarida axborot muhitida hamma joyda joylashgan elektron platformalardan unumli foydalanish usullari o'rganilgan [5], H.Ogata va Y.Yanolarning "Context-aware support for computer-supported ubiquitous learning" mavzusida olib bogan ilmiy izlanishlarida kompyuter texnikasi tomonidan bajarilgan kontekstdan hamma joyda o'rganish va xabardor bo'lishga oid tafsiiylar berilgan [7] va K.Boyinbode va K.Akintolalarning "A sensor-based framework for ubiquitous learning in Nigeria" tadqiqotlarida Nigeriyada sensorga asoslangan ta'limni hamma joyda o'rganishga oid metodik tfsiiylar ishlab chiqilgan [8].

Metodologiya. Ushbu innovatsion texnologiya, ma'lum bir fanga oid

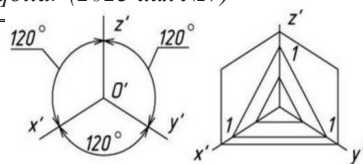
bilimlarni elektron platforma, mobil ilovalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali “hamma joyda o‘rganish” imkoniyatini yaratadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda chizmachilik darslarini U-learning innovatsion ta’lim texnologiyasi asosida tashkil etishga oid metodik tafsia ishlab chiqildi [1].

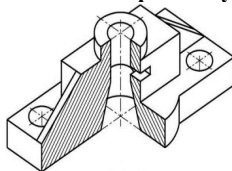
Texnologiyaning maqsadi: hamma joyda ta’limni samarali tashkil etish orqali talabalarda fanga oid bilim, ko‘nikma va malakalarni rivojlantirishdan iborat.

Texnologiyaning metodlari: interfaol metodlar, grafik organayzerlar, strategiyalar, o‘yin texnologiyalari.

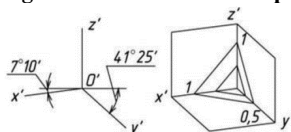
1. Keys stadi texnologiyasi. Keys bayoni: <http://dgng.pstu.ru/sprav/1.3.6.htm> nomli internet saytida aksonometrik proektsiyalarning mohiyatini yorituvchi ko‘rgazmali materialda aksonometrik o‘qlar, ular orasidagi burchaklar, tarkibida prizma, silind va shu kabi oddiy geometrik jismlardan tashkil topgan detallarning aksonometrik proektsiyalarini bajarishga oid ma’lumotlar berilgan (2-9-rasmlar).

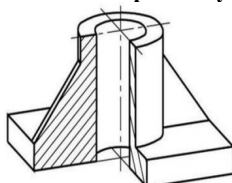
2-rasm. To'g'ri burchakli izometrik proektsiyadagi aksonometrik o'q

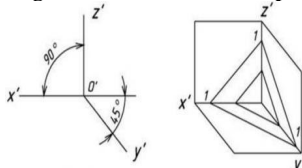
3-rasm. Detalning to'g'ri burchakli izometrik proektsiyadagi tasviri

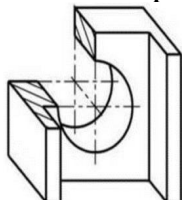
4-rasm. To'g'ri burchakli dimetrik proektsiyadagi aksonometrik o'q

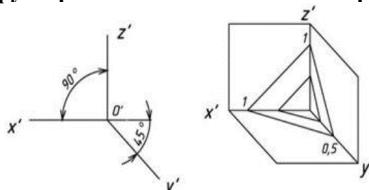
5-rasm. Detalning to'g'ri burchakli dimetrik proektsiyadagi tasviri

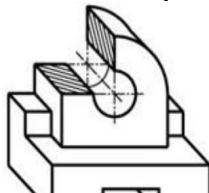
6-rasm. Qiyshiq burchakli frontal izometrik proektsiyadagi aksonometrik o'q

7-rasm. Detalning qiyshiq burchakli frontal izometrik proektsiyadagi tasviri

8-rasm. Qiyshiq burchakli frontal dimetrik proektsiyadagi aksonometrik o'q

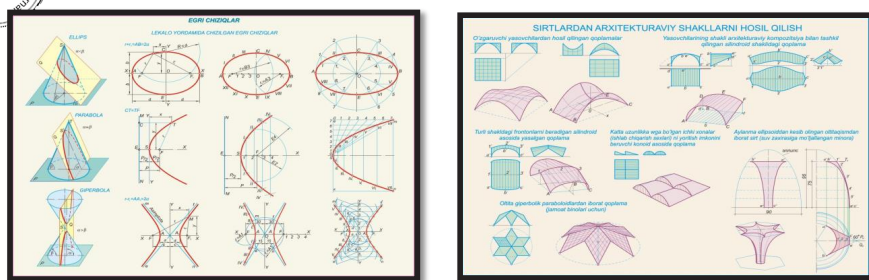
Keys topshirig'i: Internet saytidan olingan ushbu materialda keltirilgan ma'lumotlar nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lishi bilan birga ularni ifodalashda muayyan yutuqlar va xato-kamchiliklarga yo'l qo'yilgan bo'lishi

mumkin. Yo‘l qo‘yilgan yutuqlar va xato-kamchiliklarni toping.

Talabalar uchun metodik ko‘rsatmalar: 1. Taqdim etilgan material chizmalarini diqqat bilan o‘rganing; 2. Aksonometrik proektsiyalarga oid nazariy ma’lumotlarni qayta yodga oling va chizmalarga xos jihatlarni yana bir bor tahlil qiling; 3. Chizmalardagi yutuq va xato-kamchiliklarni aniqlang; 4. Chizmalardagi xato-kamchiliklarga oid yechimni bayon eting; 5. Keysni yechish jarayoni; 6. Talabalar e’tiborlariga havola etilgan material chizmalarini diqqat bilan o‘rganadi; 7. Aksonometrik proektsiyalarga oid nazariy ma’lumotlarni qayta yodga oladi va chizmalarga xos jihatlarni yana bir bor tahlil qiladi; 8. Chizmalardagi yutuq va xato-kamchiliklarni aniqlaydi; 9. Chizmalardagi xato-kamchiliklarga oid yechimni bayon etadi.

Texnologiyaning vositalari: asosiy vositalar (o‘quv reja, o‘quv dasturi, darslik, o‘quv qo‘llanma, uslubiy ko‘rsatma v.b.), qo‘shimcha vositalar (ko‘rgazmali grafik tasvirlar, chizmalar, ko‘pvariantli topshiriqlar, ijodiy masalalar, tarqatma materiallar, madellar, o‘quv qurollari jamlanmasi v.b.) va dasturiy vositalardan (kompyuter, elektron doska, mobil aloqa vositasi, sensorli planshet, internet, GPS, 3D animatsiya, videorolik, mobil ilova, elektron platforma, elektron darslik, ijtimoiy tarmoq, elektron resurs, videokamera dasturlashtirilgan test savollari v.b.) iborat [2].

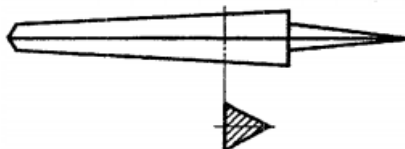
1. Ko‘rgazmali grafik tasvirlar (plakat). Ushbu ko‘rgazmali grafik tasvirlar ko‘rgazmalilik tamoyili asoslangan bo‘lib, ular fanga oid nazariy va amaliy ma’lumotlarni o‘zida mujassamlaydi (10-rasm) [5].

10-rasm. Ko'rgazmali grafik tasvirlar

2. Kasbga yo'naltirilgan ijodiy masalalar. Ushbu ijodiy masalalar talabalarda, fazoviy tasavvur qilish,ktiv fikrlash, loyihalash va konstruksiyalash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan [8].

1-masala. Uch yonli egovning sopini loyihalang hamda texnik rasmini bajaring (11-rasm).

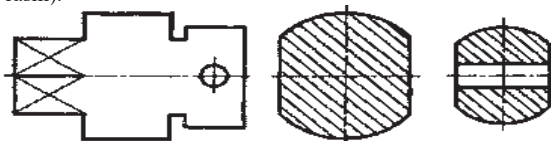
11-rasm. Egov

2-masala. Fasonli, liskali, bo'rtliqi valni loyihalang va uning texnik rasmini bajaring (12-rasm).

12-rasm. Val

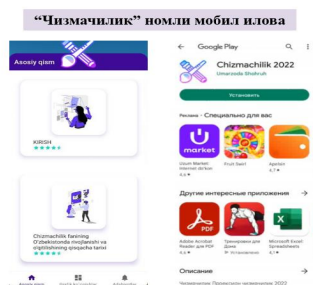
3-masala. Detalning yakunlanmagan bosh ko'rinishi va kesimlari berilgan. Kesimlar asosida bosh inishni yakunlang (13-rasm).

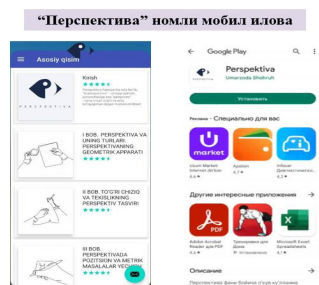
13-rasm. Detal chizmasi

3. Mobil ilovalar. Talabalar mustaqil ta'limini masofadan mazmunli tashkil etish va tadqiqot yuzasidan ba-sinov ishlarini tizimli ravishda olib borish yuzasidan, mobil ilovalar ishlab chiqilgan [4].

Ushbu mobil ilovalar mazmuni, fanga oid nazariy va amaliy ma'lumotlar, ko'pvariantli topshiriqlar, testllari, 3D animatsion videoroliklar, videodarslar va elektron adabiyotlar bilan boyitilgan rasm) [8].

<https://play.google.com/store/apps/details?id=uz.ithelp.chizmachilikproyeksiychizmachilik2022>

<https://play.google.com/store/apps/details?id=uz.ithelp.perspektiva>

Natijalar. Tadqiqot davomida, dars mashg'ulotlarini yuqorida ta'kidlangan innovatsion ta'lim texnologiyasi asosida samarali tashkil etishga oid amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Ushbu ta'lim texnologiyasidan foydalanib mashg'ulotlarni tashkil etishda quyidagi Ushbu ta'lim texnologiyasidan foydalanib mashg'ulotlarni tashkil etishda quyidagi:

Dars samaradorligi ortadi;

Talabalarining darsga bo'lgan motivatsiyasi ortadi;

Darsda talabalarning faolligi ortadi;
O'qituvchi va talabalarning hamkorligi ta'minlanadi;
Talabalarning mavzuga oid bilim va ko'nikmalari mustahkamlanadi;
Talabalar yakka, guruh va jamoa bo'lib faoliyat olib boorish ko'nikmasiga ega bo'lishi kabi afzalliklarga erishiladi.

Xulosa va tavsiyalar. Yuqoridagilardan kelib chiqib, an'anaviy ta'lim va asosiy o'quv jarayonida U-learning texnologiyasidan foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Ushbu tavsiyalar hozirda va kelajakda o'quv faoliyatini amalga oshirish uchun U-learning texnologiyasidan foydalanishning ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Xulosa qilib aytganda

U-learning innovatsion ta'lim texnologiyasi asosida ta'limni tashkil etish orqali talabalarni hamma joyda ma'lum bir fanga oid bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishlari ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Turayev, X.A. (2022). Bo'lajak chizmachilik fani o'qituvchilarining loyihalash-konstruktorlik kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. 80-106-betlar.

2. Turayev, X.A. (2022). Using innovative technologies in drawing classes. Innovative technologica. Methodical research journal. Volume 3, Issue 9, p. 148-151.

3. Turayev, X.A. (2022). Improving the development model of project competence of future drawing teachers. Universum: технические науки. Электронный научный журнал. №2(95), с. 62-65.

4. Turayev, X.A. (2021). Methodical recommendations on the implementation of the theme of forty in drawing lessons graphically. Science and Education. Scientific Journal. Volume 2, Issue 2, p. 264-268.

5. Uemukai, T. Hara, T. Nishio, S. (2004). A method for selecting output data from ubiquitous terminals in a ubiquitous computing environment. Proc. of the 24th Int. Conf. on Distributed Computing Systems Workshops (ICDCSW'04), Tokyo, Japan, pp. 562-567.

6. Liyytinen, K. Yoo, Y. (2002). Issues and challenges in ubiquitous computing. Communications of the ACM, vol. 45, no. 12, pp. 62-65.

7. Ogata, H. Yano, Y. (2004). Context-aware support for computer-supported ubiquitous learning. Proc. of the 2nd IEEE Int. Workshop on Wireless and Mobile Technologies in Education, JungLi, Taiwan, pp. 27-34.

8. Boyinbode, O.K. Akintola, K.G. (2008). A sensor-based framework for ubiquitous learning in Nigeria. IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security, vol. 8, no. 11, pp. 401-405.

UMUMIY O'RTA TA'LIM O'QITUVCHILARINING INKLYUZIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH TAMOYILLARI

Umaraliyeva Muhayyo,

*T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot
instituti bo'limi boshlig'i, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, v.b.
dotsent*

Maqolada inklyuziv ta'lim tizimida pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini oshirish, interaktiv metod va usullar yordamida o'quvchilar qobiliyatini rivojlantirish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, inklyuziv ta'lim tuzilmalari, davlatimiz ta'lim siyosatida alohida e'tiborga muhtoj o'quvchilar borasida amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Inklyuziv ta'lim, tarbiya, individual rejalashtirish, konsepsiya, integratsiya, konvensiya, umumiy ta'lim, siyosat, qonun.

ПРИНЦИПЫ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Мухайё Умаралиева,

*Заведующая отделом научно-исследовательского института
педагогических наук Узбекистана имени Кори- Ниязи, доктор философии
в области педагогических наук, в.в.доцент*

В статье рассматриваются механизмы повышения профессиональной компетентности педагогических кадров в системе инклюзивного образования, развития способностей учащихся с помощью интерактивных методов и приемов. Также был проведен анализ структур инклюзивного образования, проводимых реформ в отношении учащихся, нуждающихся в особом внимании в образовательной политике нашего государства.

Ключевые слова. Инклюзивное образование, воспитание, индивидуальное планирование, концепция, интеграция, конвенция, общее образование, политика, право.

PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF INCLUSIVE COMPETENCE OF TEACHERS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Umaraliyeva Muhayyo,

*Head of the Scientific and Pedagogical Personnel Training Department
of the Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences of Uzbekistan
named after T. N. Kari Niyoziy, Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences,
associate professor*

The article discusses the mechanisms of improving the professional competence of teaching staff in the system of inclusive education, the development of students' abilities using interactive methods and techniques. There was also an analysis of the structures of inclusive education, the ongoing reforms in relation to students who need special attention in the educational policy of our state.

Key words. Inclusive education, upbringing, individual planning, concept, integration, convention, general education, policy, law.

Imkoniyati cheklangan bolalarni tarbiyalash masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. Hozirgi kunda Respublikamizda

alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyatlari, xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumiy ta'lim tizimida ta'limni amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi amalga oshirilmoqda.

O'qituvchilarni inklyuziv ta'limni amalga oshirishga tayyorlashda quyidagi tamoyillari ilgari suriladi: yaxlitlik, izchillik, amaliy yo'nalish, pedagogik xodimlar tomonidan o'zgaruvchanlik va differentsiatsiya, maqbullik, samaradorlik asosida kasbiy rivojlanish mazmuni va shakllarini erkin tanlash.

Inklyuziv kompetensiya tuzilmasiga (I. N. Hafizullina bo'yicha) quyidagilar kiradi:

- asosiy mazmun motivatsion, kognitiv, aks ettiruvchi va asosiy operatsion kompetensiyalar bo'lib, ular inklyuziv kompetensiyaning tarkibiy qismlari sifatida ko'rib chiqilishi kerak.

Inklyuziv kompetensiyaning motivatsion tarkibiy qismiga quyidagilar kiradi

- chuqur shaxsiy qiziqish bilan tavsiflangan motivatsion kompetensiya, nogiron bolalarni normal rivojlanayotgan tengdoshlar muhitiga kiritish sharoitida pedagogik faoliyatni amalga oshirishga ijobiy e'tibor, motivlar to'plami (ijtimoiy, kognitiv, kasbiy, shaxsiy rivojlanish va o'zini o'zi tasdiqlash, o'z farovonligi va boshqalar).

Motivatsion kompetensiya-bu inklyuziv ta'limning maqsad va vazifalariga mos keladigan qadriyatlar, ehtiyojlar, motivlar to'plamiga asoslanib, o'zini muayyan kasbiy harakatlarni bajarishga undash qobiliyati.

O'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasi kognitiv komponentni o'z ichiga oladi, bu inklyuziv ta'limni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilimlar tizimi va kognitiv faoliyat tajribasi asosida pedagogik fikrlash qobiliyati, idrok etish, qayta ishlash qobiliyati sifatida tavsiflanadi. ongda, xotirada saqlanadi va kerakli vaqtda ma'lumotlarni ko'paytiradi, inklyuziv nazariy va amaliy muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega.

O'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasining reflektiv tarkibiy qismiga quyidagilar kiradi:

- inklyuziv ta'limni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan o'z ta'limini, kasbiy faoliyatini tahlil qilish qobiliyatida namoyon bo'ladigan aks ettiruvchi kompetensiya, uning davomida ularning kasbiy harakatlari natijalarini ongli ravishda nazorat qilish, Real pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish amalga oshiriladi.

O'qituvchilarning inklyuziv kompetensiyasi maxsus kasbiy vakolatlar hisoblanadi.. Bu o'qituvchilarning inklyuziv ta'lim jarayonida o'quvchilarning turli xil ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda kasbiy funksiyalarni bajarish qobiliyatini belgilaydigan va nogiron bolani ta'lim tashkiloti muhitiga kiritishni va uning rivojlanishi va o'zini o'zi rivojlantirish uchun sharoit yaratishni ta'minlaydigan integral shaxsiy ta'limdir. O'qituvchining inklyuziv kompetensiyasi tarkibiga o'qituvchining inklyuziv kompetensiyasining tarkibiy qismlari sifatida qaraladigan asosiy mazmunli (motivatsion, kognitiv, aks ettiruvchi) va asosiy operatsion kompetensiyalar kiradi.

Inklyuziv ta'lim uchun malakali kadrlar tayyorlash inklyuziyani o'zi amalga oshirish shartlaridan biridir. Hozirgi vaqtda ushbu masalani hal qilish ham tashkiliy, ham uslubiy jihatdan eng kam ta'minlangan.

Ta'lim tizimidagi inklyuziv jarayonning sifatini baholash uchun inklyuziya jarayonining rivojlanishini baholash dinamikasi ko'rsatkichlarini monitoring qilish uchun bir qator dasturlarni ishlab chiqish kerak, bunday ko'rsatkichlardan biri o'qituvchining inklyuziya doirasida kasbiy faoliyatga tayyorligi.

O'qituvchilarning inklyuziv ta'lim sharoitida ishlashga tayyorligi ikkita asosiy ko'rsatkich orqali ko'rib chiqiladi: kasbiy tayyorlik va psixologik tayyorlik.

Kasbiy tayyorgarlikning tuzilishi

- * axborotga tayyorlik;
- * pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish;
- * psixologiya va tuzatish pedagogikasi asoslarini bilish
- * bolalarning individual farqlarini bilish;
- * o'qituvchilarning darsni modellashtirishga va o'quv jarayonida o'zgaruvchanlikdan foydalanishga tayyorligi;

* turli xil rivojlanish nuqsonlari bo'lgan bolalarning individual xususiyatlarini bilish;

- * professional muloqot va o'rganishga tayyorlik.

Psixologik tayyorgarlikning tuzilishi:

- * turli xil rivojlanish buzilishlari bo'lgan bolalarni hissiy qabul qilish (qabul qilish-rad etish);

* har xil turdagi nogiron bolalarni dars faoliyatiga qo'shishga tayyorlik (shu jumladan-izolyatsiya);

o'z pedagogik faoliyatidan qoniqish

Inklyuziv amaliyotni tashkil qilish-bu jarayon ijodiy. Inklyuziv yondashuv ta'lim holatini o'zgartirish, bolalarning individual farqlarini hisobga olgan holda o'quv jarayonini tashkil etishning yangi shakllari va usullarini yaratish zarurligini o'z ichiga oladi. Shuning uchun o'qituvchi inklyuziv amaliyotni amalga oshirishga imkon beradigan maxsus kasbiy vakolatlarga ega bo'lishi kerak

Zamonaviy o'qituvchi yangi ta'lim standartlariga o'tishda bolalar bilan tuzatish ishlarini bajarishga tayyor bo'lishi kerak, bu birinchi navbatda quyidagilardan iborat bo'ladi:

- nogiron bolalarning yoshi va shaxsiy rivojlanishining psixologik va pedagogik qonuniyatlari va xususiyatlarini tushunishda.

- nogiron bolalarning jismoniy (va yoki) aqliy rivojlanishidagi kamchiliklar tufayli kelib chiqadigan maxsus ta'lim ehtiyojlarini tushunishda;

- buzilgan va normal psixofizik rivojlanishi bo'lgan bolalarni birgalikda o'qitish uchun o'quv jarayonini loyihalash qobiliyatida;

- nogiron bolalarga psixofizik rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlarini va bolalarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda individual yo'naltirilgan psixologik va pedagogik yordamni amalga oshirishda;

- rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun asosiy ta'lim dasturlarini rivojlantirish imkoniyatini ta'minlashda;

- psixofizik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitishning turli shakllarini amalga oshirishda;

- pedagogik o'zaro munosabatlarning turli usullarini amalga oshirishda;

- tuzatish va ta'lim jarayonining barcha subyektlari o'rtasida;

- professionalni loyihalash va amalga oshirishda;

- inklyuziv ta'lim muhitida rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish masalalari bo'yicha o'z-o'zini tarbiyalash.

Talablarga asoslanib, o'qituvchining kasbiy mahoratini rivojlantirishning asosiy usullarini aniqlash mumkin:

- uslubiy birlashmalarda, ijodiy guruhlarda ishlash;

- ma'ruzalar, seminarlar, munozaralar o'tkazish;

- tadqiqot, eksperimental faoliyat;

- innovatsion faoliyat, yangi pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish;

- pedagogik qo'llab-quvvatlashning turli shakllari;
- pedagogik tanlovlarda, faol o'qitish usullarining amaliy mashg'ulotlarida, mahorat darslarida faol ishtirok etish;
- o'z-o'zini tarbiyalash.

Alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb qilishning ikki asosiy omili bor: birinchidan, alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalar ham sog'lom bolalar bilan birgalikda o'zaro faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus ehtiyojli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalanaдилar, sog'lom bolalar esa ijtimoiy adolat va tenglikning tan olinishi buyukligini nogiron bolalarga nisbatan yanada mehribon va e'tibor bilan munosabatda bo'lishni his etadilar. Ikkinchidan, nogiron bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega ekanligi. Nogiron bolalarga ularga nogiron deb faqatgina nuqson jihatdan yondashishi emas, balki bu bolalarga har tomonlama yondashish lozim. Bu esa maxsus ehtiyojli bolalar uchun ta'lim masalasini rejalashtirayotgan uning butun hayoti davomida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ehtiyojlarni hisobga olgan holda tuzishni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-fevraldagi PF-6155-son Farmoni bilan tasdiqlangan "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi" hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori ijrosini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qabul qilingan. Unga ko'ra inklyuziv ta'limning maqsadi va vazifalari:

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun maktablarda inklyuziv ta'lim va boshlang'ich tayanch korreksion sinflar faoliyatini yo'lga qo'yish hamda o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish tartibi;

o'quvchilarni inklyuziv ta'lim sinflariga va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilish tartibi;

inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarda ta'lim sifatini nazorat qilish va boshqarish tartibi;

Jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari to'g'risidagi nizom 2-ilovaga muvofiq:

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari faoliyatini tashkil etish va boshqarish, ularda o'quv-tarbiya va davolash-sog'lomlashtirish jarayonlarini tashkil qilish tartibi;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning umumiy o'rta ta'lim olishda va ularni bilish imkoniyatlariga muvofiq tarbiyalashda, ularning jamiyatga moslashuvi va integratsiyalashuvida ko'maklashish tartibi;

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni bir ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasidan boshqa ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasiga yoki inklyuziv sharoitda ta'lim olishi uchun umumta'lim tashkilotlariga o'tkazish tartibi;

alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan o'quvchilarni ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasasidan O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi va Tibbiy-ijtimoiy xizmatlarni rivojlantirish agentligi muassasasiga o'tkazish tartibi;

"Ta'lim to'g'risida"gi qonunning yangi tahririda inklyuziv ta'lim tushunchasi birinchi marotaba qo'llanildi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida pedagoglar dars jarayonini qiziqarli, yanada tushunarli bo'lishi uchun turli o'yinlardan foydalanadilar. O'yinlarni tanlashda quyidagilarga e'tibor berish juda muhimdir:

- birinchi o'rinda shaxs qadr-qimmati turishi lozim. Qadr-qimmat qobiliyatga yoki shaxs yutuqlariga bog'liq bo'lmasligi lozim. Bunda muhimi o'yinda ishtirok ekanligi, natija nisbiy ekanligi tushuntirilishi lozim;
- har bir o'quvchining farqlarini hisobga olgan holda, ularning barchasini minimal darajadagi ta'lim darajasiga erishtirishga yordam berishi kerak;
- oddiy bolalarda hamdardlik, sabr-toqat, bag'rikenglik kabi insoniy fazilatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishi;
- o'quvchilar bir birlarini qo'llashlari, yordam berishlari, do'stona munosabat hosil qilishi.

L.S.Vigotskiy ijtimoiy muhit sog'ligi imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun birinchi darajali ahamiyatga egadir, degan g'oyani ilgari suradi. Shunday ekan dars jarayonida sinfda sog'lom muhitni shakllantirish, o'quvchilarni imkoniyatlarini to'la ochib berishga harakat qilish lozim. Mashg'ulot uchun o'yin tanlashda, avvalo, bolalardagi qaysi imkoniyat cheklanganligiga e'tibor qaratish muhimdir.

Ko'rishda nuqsoni bor bolalar bilan ishlaganda esa e'tibor berilishi lozim bo'lgan bo'lgan bir qancha talablar mavjud. Masalan, xonaning yorug'ligi, sinf xonasidagi jihozlarning o'rnini doimiy saqlash, xona rangi, partaning bo'yi va shu kabilar. Bunday nuqsoni bor bolalar bor sinflarda o'yinlar o'tkazishda obyektlarni namoyish etishda vizual idrokni yaxshilaydigan fonlardan foydalanish, predmetlarni qora va oq fonda yoki yashil (tinchlantiruvchi), jigarrang (sokin, kontrastli) yoki to'q sariq rangda (rag'batlantiruvchi) fonda namoyish etish, predmetni va fonni rangga moslash, shu orqali uni barcha detallarda yaxshiroq ko'rishga erishish, predmetlar katta, yorqin, shakli va detallari bo'yicha aniq bo'lishini ta'minlash, obyektlarni bir-biridan alohida ajralib turadigan qilib joylashtirish, ular bir qator va nuqtada birlashib ketmasligiga harakat qilish lozim.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda uzoq muddatli xotirada eslab qolishga o'rgatish savol-javob orqali amalga oshiriladi. Savol-javob faqat o'tilayotgan mavzu bo'yicha emas, balki o'tilgan mavzular yuzasidan bo'lsa ham maqsadga muvofiq. Matn bilan ishlaganda bunday o'quvchilarni so'zlarni ma'nodosh so'zlar bilan almashtirish o'qilgan matn mazmunini o'z so'zlari bilan bayon qilishga o'rgatish kerak.

Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar turmush mavzusiga oid o'yinlarni ko'proq yaxshi ko'radilar, chunki ular uncha keng tasavvurni talab etmaydi va har kuni kuzatiladigan tanish sahnalardan iborat bo'ladi. Lekin o'yin faoliyati nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarda nutqi me'yorda rivojlangan bolalarga nisbatan ancha sust bo'ladi va o'yin yangi detallar bilan kengaytirilmaydi.

Xulosa qilib aytganda, imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda pedagoglardan alohida mahorat talab qilinadi. Imkoniyati cheklangan bolalarga ular ham jamiyatning ijtimoiy qatlami ekanligini, teng huquqli jamiyat a'zosi ekanliklarini turli usul va vositalar orqali tushuntirish talab etiladi. Dars jarayonida ma'lumotlarni oson o'zlashtirishlari, sinfdagi qolgan o'quvchilardan ajralib qolmasliklarini oldini olish uchun har bir bolaning psixologiyasini, imkoniyatlarini, qiziqishini, iqtidorini inobatga olish zarur. Mashg'ulot tanlashda ham bu xususiyatlarga e'tibor berish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 12.10.2021-yildagi 638-son.
2. Крыжановская Л.М. Психологическая коррекция в условиях инклюзивного образования. Пособие для психологов и педагогов. – М.: “Владос”, 2013.
3. Выготский Л.С. Дефект и сверхкомпенсация. // “Проблема дефектологии”. – М., 1996.
4. Акатов Л.И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л.И. Акатов. – М.: ВЛАДОС, 2003.
5. Выготский Л.С. Дефект и сверхкомпенсация. // “Проблема дефектологии”. – М., 1996.
6. Umaraliyeva M.A. Organizational-Pedagogical Conditions of Forming Professional Competence of Teachers //Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics.2015. –R. 187.
7. Musurmanova A.Improving Mechanisms of interaction between Family institutions and Educational institutions in Devejoping Spirital Culture of Alolescents at Social and Right Risk Groups Eastern European scientifk journal (ISSN 2199-7977) Ausgabe 2-2018.62-67 P.
8. Musurmanova A.Improvement of the pedagogical mechanisms of the family and educational institutions in the development of the spirital cultute of adolescents of social and legal risk groups. “Problemy pedagogiki” nauchno-metodicheskiy jurnal. № 1(33) fevral Moskva-2018 g. 5-7 R.
9. Sobithon Turgunov, Muhayyo Umaraliyeva. The Development of Professional Competencies of Teachers on the Basis of an Innovative Approach// Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics. –2016. – №2. – P.119-125.(DOI:10.14706/JFLTAL163212).

IMPACT OF THE INTERNET TECHNOLOGIES OF VIRTUAL REALITY ON THE EDUCATIONAL PROCESS

*Khaydarov Khurram Farmonovich
Tashkent Pediatric Medical Institute
«Social sciences, pedagogy and psychology»
professor of the department, doctor of philosophy*

Abstract. In the article there is an attempt to elaborate subject limits of epistemology and methodology inside the philosophy of science

Key words: epistemology, concept, knowledge, fundamentalism, science, research, education, interactive technologies.

ЭПИСТЕМОЛОГИЯ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

*Хайдаров Хуррам Фармонович
Ташкентский педиатрический медицинский институт
«Общественные науки, педагогика и психология»
профессор кафедры, доктор философских наук*

Аннотация. Статья представляет собой попытку уточнить предметные рамки эпистемологии и методологии в рамках философии науки.

Ключевые слова: эпистемология, понятие, знание, фундаментализм, наука, исследование, образование, интерактивные технологии.

На этапе реформирования системы высшего образования в Узбекистане, важнейшее место в научном ее компоненте занимает образовательная культура и научная методология. Важность также определяется тем, что любое развитие современного общества должно быть неукоснительно связано с прогрессом и наукой, поскольку именно научный прогресс является «локомотивом» развития любого государства. Следовательно, вопросы совершенствования и реформирования системы высшего образования, то есть увеличения числа образованных людей для развития научного прогресса любого государства должно стоять во главе угла системы реформирования высшего образования.

В своих трудах, касательно методологии научного познания как основы научного творчества, многие авторы утверждают, что формирование образовательной культуры и научной методологии должно формироваться в образовательном процессе на первоначальных этапах высшей школы. Вопросы развития научного творчества молодежи и их превентивное развитие в системе высшего образования должны определить его цели, достижения задач, умения расставлять приоритеты и самостоятельно обладать навыками и умениями совершенствоваться в процессе научных исследований [1].

Наше обращение к проблеме, вынесенной в названии статьи, обусловлено также системными изменениями в подготовке бакалавриата, магистров и аспирантов медицинских ВУЗов Узбекистана. Это прежде всего, введением в учебные планы медицинских ВУЗов направлений подготовки магистров и аспирантов по дисциплине «Методы научного познания». Этот шаг является вполне закономерным, так как именно эта методология намного лучше, чем другие разделы философского

направления, реализует методологическую функцию философии. В результате неоспоримо возникает вопрос о соотношении понятий «философия науки», «методология» и «эпистемология».

Так, согласно новейшему философскому словарю, эпистемология — это философско-методологическая дисциплина, исследующая знание, его строение, структуру, функционирование и развитие [2]. Некоторые авторы (особенно в английском языке) преподносят это слово как синоним гносеологии.

Неклассическая (современная) философия разграничивает эти два понятия - гносеология, это отношение «субъект-объект»; эпистемология, это отношение «объект-знание».

Классическая эпистемология включает такие понятия, как критицизм, субъектоцентризм, фундаментализм и нормативизм, а также наукоцентризм.

Согласно теории критицизма, эпистемология рассматривается как критика представлений о знаниях, и преподносится в рамках обычного здравого смысла, научных концептуальных или иных философских систем. Сначала рассматриваются проблемы отношения иллюзии к реальности, а затем находят различия между имеющимся мнением и знаниями.

Фундаментализм и нормативизм требует обосновать основы знаний, то есть сначала нужно обнаружить базисный фундамент, базу всех существующих знаний, основанную на неопровержимых доказательствах и обеспечить различие знания и незнания. Для этого необходимо установить понятия «норма» и соответствия ей, а также установить различие между существующим и должным. В здравоохранении к критической функции эпистемологии необходимо добавить функции медицинской культуры и определённые виды этических знаний. Субъектоцентризм подразумевает факт наличия познающего субъекта, то есть в медицине это достоверность и неоспоримость в то же время, всё остальное может подвергаться сомнению (тем самым существующий в эпистемологии критицизм может усиливаться).

Концепцию наукоцентризма можно назвать основой науки и достижений в медицине, поскольку эпистемология в первоначальном виде развивалась как наука «Нового времени» и выступает в качестве легитимной концепции научных исследований, как высшая форма знаний и научных достижений, именно научное знание, признающее реальность изучаемых предметов или явлений.

XX век способствовал формированию неклассической эпистемологии, которая считает своими разделами - пост-критицизм, отказ от фундаментализма, отказ от субъектоцентризма, отказ от наукоцентризма. Вполне понятен тот факт, что глобальные изменения в современной жизни предопределяют новое понимание знаний, а значит, и новое отношение эпистемологии к другим наукам. Следовательно, должны меняться и методы, и иной подход к проблемам, которые используются в научных исследованиях.

Предмет философии, как науки решает проблемы научного познания. Классически, философия, как наука обычно включает эпистемологию и методологию науки. На сегодняшний день, особенно в системе здравоохранения, сюда необходимо включить и вопросы социально-культурного аспекта, а также медицинской грамотности населения и этики.

Как утверждает И.Ю. Куляскина [3], эпистемология является предметом формы бытия науки, включая структуру научного знания и механизмы роста научного знания. В своих трудах она акцентирует, что методология

изучает методы и способы познания, для систематизации имеющихся научных знаний, чтобы получить новые результаты. По литературным данным исследователей [4,5,6], общие методы могут быть применимы ко всем наукам для раскрытия отличительных особенностей получения нового результата в науке, к средствам и способам его достижения на экспериментальной и теоретической стадии научного исследования, к нормам и критериям их использования, к принципам проверки и доказательства достоверности полученных результатов.

Современная медицинская эпистемология обязана включать в себя: а) науку как особую сферу культуры в здравоохранении; б) науку как социальный институт медицины; в) науку как систему научного знания медицины, г) науку как познавательную деятельность в здравоохранении. Неотъемлемой частью должна служить методология науки – как философия науки. Не вызывает сомнения, что в медицине, для адекватного описания объекта и предмета методологии науки, крайне необходимо, опираться на выводы гносеологии и эпистемологии, выявляя место и роль методов научного познания, для подчеркивания особого места философского знания, которые позволяют философии выполнить методологическую функцию.

Молодые ученые в здравоохранении должны руководствоваться современными основами структуры науки, как системы знаний и как познавательной деятельности, а именно: 1) базис науки, 2) экспериментальные исследования и научные знания, 3) теоретические основы научных знаний. Конечно же научные исследования в здравоохранении имеют свою собственную структуру, включающую превентивные знания (в том числе научную точку зрения, на основе доказательной медицины), медицинскую культуру, включающую менталитет населения и этические нормы исследований, гендерное равенство, критерии достоверности результатов, а также анализ, мониторинг и заключительную оценку достигнутых результатов. Превентивные и экспериментальные знания и исследования также обязаны включать и методологию. Методология является основным базисным инструментом, который способен выполнять функцию осмысления опыта результатов научного исследования, для отбора и обоснования полученных методологических данных науки. Учитывая вышеизложенное, можно сделать заключение, что для исследований в области здравоохранения объектом методологии науки является прежде всего базовая система научных знаний и изыскательская познавательная деятельность.

Таким образом, сформулировался вывод, что эпистемология и методология науки – это два раздела одной науки – философии, которые должны служить путеводной нитью в медицинских экспериментальных и клинических исследованиях молодых ученых.

Литература:

1. Фролова Т.Н., Шашурина Г.В. Методология научного познания как основа научного творчества // Вестник Московского университета МВД России. 2018. № 4. С. 298-301).
2. Новейший философский словарь / гл. науч. редактор и составитель А. А. Грицанов. — Мн.: Книжный Дом, 1999.
3. Куляскина И.Ю. К вопросу о понятии и предмете эпистемологии и

методологии науки, Вестник АмГУ, выпуск 75, 2016, стр 162-164

4. Ушаков, Е.В. Введение в философию и методологию науки: Учебник. – М.: Изд-во «Экзамен», 2005.

5. Рузавин, Г.И. Философия науки: учеб. пособие для студентов и аспирантов высших учебных заведений. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012

6. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%AD%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F>

SOLIDWORKS DASTURI VA UNING IMKONIYATLARIDAN CHIZMA GEOMETRIYA DARSLARIDA FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Xusnidinova Nozima Ashurovna

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada SolidWorks dasturi va dasurning 3D dizayn uchun jahon standartlari, uning dasturiy ta'minoti tarixi, Hujjatning asosiy turlari va 2018-yil versiyasining imkoniyatlari va afzalliklari. Solid Works kompleksining tarkibi, muhandislik ma'lumotlarini boshqarish va hisob-kitoblardagi keng imkoniyatlari va dasturning afzalliklari va va dizayn qulayliklari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: SolidWorks, 3D dizayn, kompleks, dasturiy ta'minot, SAPR, CAM, CAE

ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОГРАММЫ SOLIDWORKS И ЕГО ВОЗМОЖНОСТЕЙ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ УРОКОВ ПО ГЕОМЕТРИИ

Хуснидинова Нозима Ашуровна

Независимый исследователь Бухарского инженерно-технологического института

Аннотация: В статье описывается программное обеспечение SolidWorks и мировые стандарты 3D-проектирования, история его создания, основные типы документов и упоминаются возможности и преимущества версии 2018 г., а также удобства проектирования.

Ключевые слова: SolidWorks, 3D проектирование, комплекс, программное обеспечение, CAD, CAM, CAE

ADVANTAGES OF USING SOLIDWORKS SOFTWARE AND ITS CAPABILITIES IN DRAWING GEOMETRY LESSONS

Khusnidinova Nozima Ashurovna

Independent researcher of the Bukhara Institute of engineering and technology

Abstract: The article describes SolidWorks software and world standards for 3D design, the history of its software, the main types of documents and the capabilities and advantages of the 2018 version. and and design conveniences are mentioned.

Keywords: SolidWorks, 3D design, complex, software, CAD, CAM, CAE

Kirish. Texnika va axborot texnologiyalarining taraqqiyoti tufayli muhandislik grafikasini o'qitishda yuz berayotgan murakkab jarayonlarni qisqa vaqt ichida samarali o'zlashtirishga erishish imkoniyatlari katta ekanligini xech kimda shubxa tug'dirmaydi, shu sababli oliy ta'lim muassasalarida SOLIDWORKS dasturidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Muhandislik kompyuter grafikasi - bu texnik bilimlarning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biridir. Zamonaviy SAPR - integratsiyalangan SAPR, CAM, CAE - tizimlari (KOMPYUTER yordami ishlab chiqarish, muhandislik - kompyuter tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan loyihalar ishlab chiqarish, muhandislik faoliyati) tizimiga kiruvchi quyi tizimlar va mexanik obyektlarning

qattiq holatini parametrik modellashtirish tizimlari, bu muhandislik kompyuter grafikalarining so'nggi yutuqlarini aks ettiradi. muhandislar, dizaynerlar va texnologlar faoliyatini avtomatlashtirish uchun yangi texnologiyalar sohasidagi eng muhim ishlanmalardir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Kompyuter grafikasi-bu talabalarning ob'ektlar va hodisalar haqida turli xil grafik ma'lumotlarni tasavvur qilish, yaratish, qobiliyatiga o'rganishga asos bo'aladi. Oliy ta'lim bosqichida muhandislik savodxonligiga tayyorgarlik jarayonida ob'ektlarning grafik modellari bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish ketma-ketligini tahlil qilaylik.

Texnika oliy o'quv yurtlarida "Muhandislik va kompyuter grafikasi" fani ob'ektlarning grafik modellari bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Har bir fanni o'rganish muayyan maqsadlarga ega hisoblanadi. Chizish ko'proq ob'ektlarni real tasvirlash ko'nikmalarini egallashga qaratilgan. Bunday tasvirni yaratishning texnik qiyinchiliklari dizayn ishlarini avtomatlashtirish vositalarini ishlab chiqishga yordam berdi va zamonaviy grafik paketlarning paydo bo'lishi esa, bu jarayonning eng yuqori cho'qqisiga chiqishga imkon yaratdi. Kompyuter yordamida loyihalash tizimlarining instrumental imkoniyatlari evolyutsiyasi grafik ta'lim bosqichlariga qarama-qarshi yo'nalishda sodir bo'ldi: kompyuterdan mahsulotning ikki o'lchovli chizmasini uch o'lchovli geometrik model orqali qurish uchun vosita sifatida foydalanishga olib keldi. Grafik axborotlar bilan ishlash uchun dasturiy vositalarning rivojlanishi kompyuterning chizmalarni yaratish, saqlash va qayta ishlashning asosiy vositaga aylanishiga olib keldi. Agar biz muhandislik faoliyatida mahsulot ishlab chiqarishdan tortib to utilizatsiyagacha bo'lgan davrda axborot ta'minotini amalga oshirish uchun ishlatiladigan grafik ma'lumotlarning turlarini tahlil qilsak, har bir bosqichda har xil turdagi elektron hujjatlar tegishli bo'ladi. Ular orasida an'anaviy loyiha hujjatlari, mahsulotning axborot virtual modeli va taqdimot ma'lumotlari mavjud. Shu munosabat bilan texnik oliy o'quv yurtida grafik ta'lim axborotni taqdim etishning zamonaviy vositalariga ega bo'lgan mutaxassisni shakllantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. [1]

Muhandislik grafik ta'limida qalam va qog'oz texnologiyasidan foydalanishni himoya qilishda talabalarning kompyuter savodxonligi va texnik jihozlarning pastligi kabi asosiy dalillar o'z ahamiyatini yo'qotdi. Abiturientlarning kompyuter savodxonligi yil sayin ortib bormoqda. Ta'kidlash joizki, bugungi kunda grafik dasturlar bilan ishlash ko'nikmalariga ega bo'lgan abiturientlar universitetlarga o'qishga kirmoqda. Bunga, hozirgi axborot texnologiyalar rivojlangan davrda AutoCAD, KOMPAS, 3DMAX, SOLIDWORKS va bir necha xil dasturlardan foydalanish imkoniyatlari mavjud. Chizma geometriya - bu oliy o'quv yurtida muhandislik grafik ta'limi boshlanadigan umumiy kasbiy fan hisoblanadi. Uni muvaffaqiyatli o'rganish uchun talaba eng oddiy geometrik konstruktsiyalarni bajarish va ma'lum darajadagi rivojlanish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. SOLIDWORKS dasturiy ta'minotining tarixi:

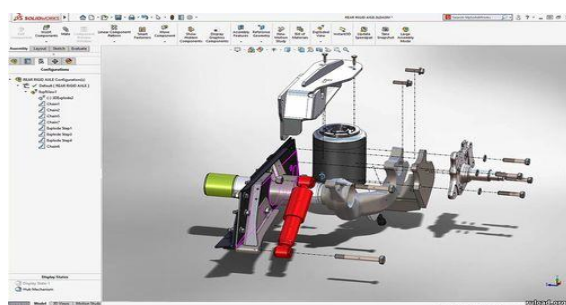
Bu dastur o'tgan 90-yillarda sanoat korxonalarini loyihalash va texnologik bo'linmalarining mahalliy xizmatlari sezilarli darajada avtomatlashtirilgan. Haqiqiy ishda SAPR vositalaridan foydalanib, - yangi texnologiyalarni bilish darajasi, turli xil qo'llaniladigan tizimlarni bilish, real ish tajribasi va yuzlab (minglab) ishlab chiqilgan chizmalar, boshqaruv dasturlari, modellar ishlab chiqildi. SolidWorks Corporatsiyasi 1993 yilda tashkil etilgan va 1995 yilda SolidWorks-ning birinchi SAPR versiyasi chiqarildi.

Birinchi versiyadan boshlab SolidWorks SAPR etakchi tahlilchilarining diqqat markazida bo'ldi. Microsoft Windows platformasida birinchi marta to'liq 3D modellash funktsiyasi amalga oshirgan.

Solid Works 2018 rus tilidagi versiyasi barcha mavjud standartlarni, shu jumladan GOSTni qo'llab-quvvatlaydi. Shuning uchun zarur proektsiyalar bilan qismning rasmini yaratish bu yerda oddiy ish. Qisqartirishlar va unga qo'shilgan barcha hujjatlarni tayyorlash ham oson. Bularning barchasi yuqori darajadagi avtomatlashtirish bilan birga keladi. Barcha kiritilgan ma'lumotlar bazasida saqlanadi va kerak bo'lganda hisobotlarga kiritiladi. Ilova interfeysi juda yaxshi o'ylangan. Tez-tez ishlatiladigan funktsiyalar sizning qo'lingizda. Shunga qaramay, dastur bilan ishlash, ayniqsa tajribasiz yangi boshlanuvchilar uchun oson bo'lmaydi. Ammo bu muammo Internetda ko'plab darslar va ko'rsatmalar mavjudligi bilan hal qilinadi. Barcha kerakli qo'shimcha hujjatlar avtomatlashtirilgan tarzda tayyorlanadi. Ushbu funktsiya odatdagi ishlardan xalos

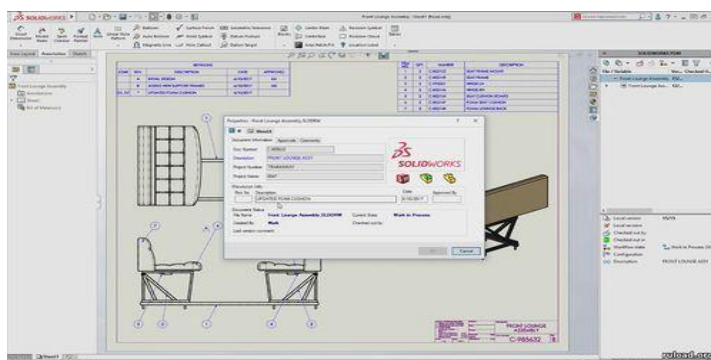
bo'lishga va barcha talablarga javob beradigan chiqish hujjatlariga ega bo'lishga imkon beradi.

Dastur turli xil murakkablik modellarini yaratishga, shuningdek ularning kelajakdagi xususiyatlari va parametrlarini hisoblashga imkon beradi. Shuningdek, u kuchli analitik vositalarni taklif etadi. Mahsulotning to'liq hayotiy sikli CALS texnologiyalari bo'yicha qo'llab-quvvatlanadi.[2]

1-rasm

Solid Works 2018 tizim talablari. OS: Windows 10/8/7 (64-bit). CPU: Intel Core i5 yoki AMD ekvivalenti. Videokarta: NVIDIA Quadro P600 yoki AMD Radeon Pro WX 3100
Operativ xotira: 8 GB.HDD: 24 GB,Turi: SAPR,Chiqish sanasi: 2017 yil,Tuzuvchi: DS SW korporatsiyasiPlatforma: kompyuter,Nashr turi: yakuniy. Interfeys tili: rus (RUS) / ingliz (ENG)
Hajmi: 13,9 GB

2-rasm

Solid Works 2018 rus tilidagi versiyasi barcha mavjud standartlarni, shu jumladan GOSTni qo'llab-quvvatlaydi. Shuning uchun zarur proektsiyalar bilan

qismning rasmini yaratish bu yerda oddiy ish. Qisqartirishlar va unga qo'shilgan barcha hujjatlarni tayyorlash ham oson. Bularning barchasi yuqori darajadagi avtomatlashtirish bilan birga keladi. Barcha kiritilgan ma'lumotlar ma'lumotlar bazasida saqlanadi va kerak bo'lganda hisobotlarga kiritiladi.[3]

SOLIDWORKSning bir qancha afzalliklari bo'lib quyidagilarni o'z ichiga oladi.

- Standart Windows GU
- excel, Word va boshqa Windows dasturlari bilan o'zaro ishlash.
- SolidWorks - bu Visual Basic va Visual C++ tillarida maxsus dasturlarni yozish uchun ochiq tizim

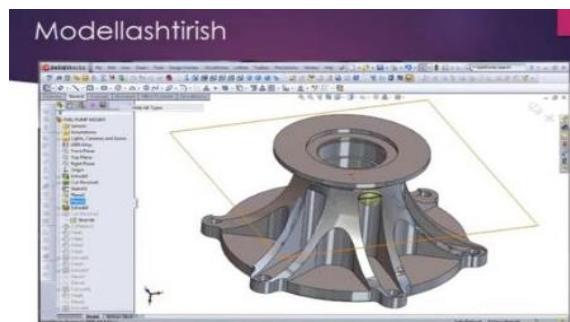
- Tizim Microsoft Windows platformasida ishlaydi

SOLIDWORKS HUJJATLARNING ASOSIY TURLARI

SolidWorks atamalarida tizim yordamida quriladigan har qanday rasm hujjatlar deb ataladi. SolidWorks yordamida siz uchta turdagi hujjatlarni yaratishingiz mumkin: qism, yig'ish, rasm. Agar qismlarning uch o'lchovli tasvirlari haqida gapiradigan bo'lsak, boshqa atama - «model» ishlatiladi. Qism - bu yig'ish operatsiyalaridan foydalanmasdan bir xil materialdan tayyorlangan mahsulot modeli. Yig'ish - bu ma'lum bir nisbiy holatga ega bo'lgan bir nechta qismlardan iborat mahsulot modeli. Chizma SolidWorks-dagi asosiy grafik hujjat turi hisoblanadi. Chizilgan rasmda mahsulotning grafik tasviri, sarlavha bloki, ramka va ba'zan qo'shimcha dizayn ob'ektlari mavjud. SolidWorks chizmasi foydalanuvchi tomonidan belgilangan formatdagi bir nechta varaqlardan iborat bo'lishi mumkin. Modelni yaratish ketma-ketligi Xususiyatlar menejeri daraxtida saqlanadi. Xususiyatlar menejeri dizayn daraxti modelni qurish elementlarini boshqarish va qismni noldan tiklamasdan har qanday dizayn bosqichida uning dizayniga o'zgartirish kiritishga imkon beradi.

SolidWorks- indliz tilidan olingan solid-“qattiq” works ish degan ma'noni anglatadi. Ishlab chiqishni loyihakalash va texnologik tayyorlash bosqichlarida sanoat korxonalarining ishlarini avtomatlashtirish uchun CAD dasturi kompleksi 1993-yilda John Hirstik tomonidan yaratilgan va 1995-yildan sotuvga chiqarilgan SolidWorks dasturini o'rganib chiqish natijasida ko'rishimiz mumkin. Muhandislik sohasida keng qo'llash imkoniyatiga ega bo'lgan dastur va uning imkoniyatlari quydagilardan iborat[5-6]

1. Modellash
2. Yig'ma birlik
3. Chizmalar
4. Motion harakatlantirish
5. Simulyatsiya

3-rasm

4-rasm

Chizmalarni chizishda SolidWorkas dasturidan foydalanish bir qancha qulayliklarni o'z ichiga oladi va talabalarga ikki o'lchovli geometrik konstruksiyalar va uch o'lchovli modellashtirish va yig'ma birikmalarni chizmalar, va ularni harakatlantirish orqali har bir chizmani chizilish jarayoni harakatlantirish orqali SolidWorks modellashtirish vositalaridan foydalanish o'quv ma'lumotlarini yaxshiroq idrok etish va obyektlarning elektron modellarini yaratish ko'nikmalarini egallashga yordam beradi.(3-4-rasm)

XULOSA

Chizma geometriyani o'qitish jarayonida SolidWorks dan foydalanish amaliyoti texnika oliy o'quv yurtlarida grafik o'qitishning bir qismi sifatida grafik dasturlardan foydalanish maqsadga muvofiqligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, oliy ta'limning boshlang'ich bosqichida o'quv muammolarini hal qilish uchun chizilgan grafik chizmalardan foydalanish ishlab chiqarish muammolarini hal qilishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha barqaror ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ortiqov.A.O, Hasanov.Q. X CHIZMAGEOMETRIYAVAMUHANDISLIK CHIZMACHILIGI FANIGA AXBOROT TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASH
https://t.me/ares_uz Multidisciplinary Scientific Journal
 02.2022

2. Alyamovskiy A.A. SolidWorks. COSMOSWorks. Cheklangan element usuli bilan muhandislik tahlili / A.A. Alamovskiy. - M.: DMK Press, 2004. -

3. Tiku Sh. Samarali ish: SolidWorks 2004. - SPb.: Piter,

4. Proxorenko V.P. SolidWorks. Amaliy qo'llanma. - M.: MChJ «Binom-Press», 2004 yil

5. <https://shongames.ru/uz/ios/solidworks-mirovoi-standart-trehmernogo-proektirovaniya/>

ОИЛАЛАРДА ЎСМИР ЁШЛАРНИ ИЖТИМОЙИ-МАЪНАВИЙ ТАРБИЯЛАШНИНГ ИЖТИМОЙИ-СИЁСИЙ АСОСЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Хусанов Бахтиёр,

*“Оила ва хотин-қизлар” илмий тадқиқот институти мустақил
изланувчиси*

Мақолада ҳар бир оилада ўсмир ёшларни ижтимоий-маънавий тарбиялаш, салбий омилларни ўз вақтида аниқлаш ва бартараф этиш, миллий кадриятларимизни тарғиб қилиш ёритилган. Муаллиф оилада соғлом ва тарбияли фарзандларни вояга етказишда таълим-тарбия тизими ва спортнинг ролини кучайтириш, оила ва маҳалла муассасалари тармоғини кенгайтириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш бўйича фикрларини билдириб ўтган.

Калит сўзлар. Ижтимоий-маънавий, ижтимоий-сиёсий асослар, методология, салоҳият, мавқеини ошириш, маҳалла мутасаддиларининг савияси, аҳоли қатламлари.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И МЕТОДОЛОГИЯ СОЦИАЛЬНО-ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ ПОДРОСТКОВОЙ МОЛОДЕЖИ В СЕМЬЯХ

Хусанов Бахтияр,

*Независимый научный сотрудник научно-исследовательского
института “Семья и женщины”*

В статье рассматриваются вопросы социально-духовного воспитания подростковой молодежи в каждой семье, своевременного выявления и устранения негативных факторов, продвижения наших национальных кадров. Автор высказал свои соображения по поводу реализации мер по укреплению системы образования и роли спорта в воспитании здоровых и образованных детей в семье, а также по расширению сети семейных и соседских учреждений.

Ключевые слова. Социально-духовные, общественно-политические основы, методология, потенциал, возрастающее положение, уровень местных чиновников, слои населения.

SOCIO-POLITICAL FOUNDATIONS AND METHODOLOGY OF SOCIO-SPIRITUAL EDUCATION OF ADOLESCENT YOUTH IN FAMILIES

Khusanov Bakhtiar,

Independent researcher of the Research Institute “Family and Women”

The article covers the socio-spiritual education of teenage youth in each family, timely identification and elimination of negative factors, promotion of our national cadres. The author expressed his thoughts on the implementation of measures to strengthen the educational system and the role of sports in raising healthy and educated children in the family, and to expand the network of family and neighborhood institutions.

Key words. Socio-spiritual, socio-political foundations, methodology, potential, increasing position, level of neighborhood officials, population strata.

Мустақиллик йилларида илк бор хотин-қизларнинг репродуктив саломатлигига алоҳида эътибор бериш ва уни мустаҳкамлаш чоратадбирлари давлат миқёсида амалга оширила бошланди. Республикада қабул қилинган қатор қарорлар оналик ва болаликни муҳофаза қилишга йўналтирилган бўлиб, бу борада репродуктив саломатлик масалалари алоҳида аҳамият касб этади. Бу даврда олиб борилган саъй-ҳаракатлар ва давлат дастурларининг амал қилиши натижасида хотин-қизлар саломатлигини муҳофаза қилишнинг яхлит тизими яратилди. Аҳоли, хусусан, ёшлар, аёллар ва болалар саломатлигини мустаҳкамлаш ва саломатлик муҳофазасини кучайтириш масалалари мамлакатда Ёшлар ташкилоти, Хотин-қизлар кўмитаси, “Маҳалла”, “Соғлом авлод учун”, “Экосан”, “Болалар” жамғармалари, Қизил ярим ой жамияти, “Маънавият ва маърифат” жамоатчилиқ кенгаши, Ибн Сино жамғармаси, “Оила ва хотин-қизлар” илмий-тадқиқот институти, “Ойдин ҳаёт” Республика соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш Маркази ҳамда бошқа давлат ва нодавлат ташкилотлари фаолиятининг устувор иш йўналишларидан бирига айланди.

Мазкур йўналишдаги кенг қўламли умуммиллий дастурлар доирасида амалга ошириладиган улкан ишлар эса жаҳон миқёсида ҳам тан олинаётганлиги ҳеч кимга сир эмас. Хусусан, мустақилликдан кейинги ўтган йиллар давомида Тошкент шаҳрида бўлиб ўтган “Ўзбекистонда она ва бола саломатлигини муҳофаза қилишнинг миллий модели: “Соғлом она – соғлом бола” мавзuidaги халқаро симпозиум ва бошқа шу каби тадбирларнинг иштирокчилари мулоҳазалари фикримиз далил бўла олади. Жумладан, Хитой Халқ Республикасининг соғлиқни сақлаш вазири ўринбосари Лю Циань шундай таъкидлайди: “Бугун глобаллашув жараёни, тараққиёт шиддат билан илдамлаётган замон. Шу билан бирга дунёнинг айрим мамлакатларида рўй бераётган ҳар хил табиий офатларни, кўнгилсизликларни ҳаммамиз кўриб, билиб турибмиз. Қайсидир давлатда ишсизлик авж олмоқда, бошқа бирида турли хасталиклар хуруж қилмоқда. Ўзбекистонда эса, келажак ҳақида, ёш авлод тақдири хусусида улкан ғамхўрлик кўрсатилмоқда. Симпозиум доирасида бир нечта даволаш муассасаларида бўлиб, у ерда яратилган шарт-шароит, малакали мутахассислар билан танишиб, бир олам таассурот олдим. Ўзбек халқи ўзининг доно ва оқил раҳнамоси бошчилигида мамлакатнинг буюк келажакига мустаҳкам пойдевор яратмоқда. Бунга ишончим комил!”

Италиянинг “Болаларга ёрдам” халқаро ҳайрия ташкилоти вакили Арианна Плебани хоним бу борада қуйидаги фикрларни билдирди: “Мен дунёнинг кўплаб мамлакатларида бўлганман. Лекин Ўзбекистонда болаларга ўзгача меҳр-эътибор, ғамхўрлик кўрсатилишини кўрдим. Мамлакатингизда бўлиб ўтадиган халқаро симпозиумда дунёнинг ўнлаб мамлакатларидан етук олимлар иштирок этиши Ўзбекистонда она ва бола саломатлигини муҳофаза қилиш соҳасида тўпланган катта тажрибага жаҳонда қизиқиш ортиб бораётганидан далолатдир”.

Индонезия соғлиқни сақлаш вазири ўринбосари: “Қасбим тақозоси билан дунёнинг кўплаб мамлакатларида уюштирилган тадбирларда қатнашганман. Аммо Тошкент халқаро конференцияси жуда юксак савияда ташкил этилганини алоҳида таъкидламоқчиман. “Соғлом она – соғлом бола” тамойилининг ҳаётга изчил татбиқ этилиши, ушбу мавзудаги халқаро симпозиумнинг ўтказилиши жуда катта воқеа. Анжуманга ташриф буюрган хорижлик меҳмонлар Ўзбекистонда таълим, фан ва маданият

жадал ривожланаётганининг, юртингизда мустақиллик йилларида бетимсол ишлар амалга оширилаётганининг гувоҳи бўлдилар”.

Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Жумладан италиялик шифокор, Милан шаҳри кардиожарроҳлик клиникаси болалар кардиожарроҳлиги бўлими бошлиғи Стефано Марионечи шундай дейди: “Ўзбекистон мустақилликка эришганидан буён ўтган қисқа даврда тиббиёт соҳасида, оналар ва болалар саломатлигини асраш масалаларида улкан ютуқларга эришганидан хабардорман. Буни кардиожарроҳлик соҳасида ҳам яққол кўриш мумкин. Бугунги кунда мамлакатингизда болаларда учрайдиган туғма юрак нуқсони хасталигининг барча турларини жаҳон андозалари даражасида даволаш ва болаларга соғлом ҳаёт бахш этишга эришилмоқда”. Шунингдек, испаниялик шифокор, Мадрид шаҳри госпитали болалар жарроҳлиги бўлими бошлиғи Лоренса Бонни: “Республика ихтисослаштирилган жарроҳлик марказида бўлиб ўтган операцияларда иштирок этиб, ўзбекистонлик ҳамкасбларимиз билан тажриба алмашидик. Ўзбекистон шифокорларининг юксак маҳорати ва болалар саломатлигини асраш бўйича ёндашувларига ҳавас қилса арзийди”, - деб таъкидлади.

Мазкур келтирилган фикр-мулоҳазалар, тиббиёт соҳасида эътироф этилган юксак натижалар она ва бола соғлигини сақлаш Ўзбекистон давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланганлигини яна бир қарра исботлайди. Соғлом ва баркамол авлодни тарбиялаб, вояга етказиш бўйича ишлаб чиқилган давлат Дастурида соғлом боланинг дунёга келиши масаласига авваламбор, соғлом ва аҳил оиланинг меваси, маҳсули сифатида қараш, оилада ўзаро ҳурмат ва меҳр-муҳаббат, юксак ахлоқий ва маънавий қадриятлар муҳитини шакллантириш, ёш оилаларнинг оёққа туриб олиши учун моддий ёрдам кўрсатишга биринчи даражали эътибор қаратиш, бунинг учун аввало, оналик ва болалик ҳимоясини таъминлаш, онанинг саломатлигини мустаҳкамлаш, аёлларнинг ўз қобилият ва имкониятларини рўёбга чиқариши, уларнинг кундалик рўзгор ташвишларини енгиллаштириш учун зарур шарт-шароитларни яратиш талаб этилади.

Оилада соғлом болани дунёга келтириш, гўдакларнинг камчилик ва нуқсонларсиз туғилиши, бўлажак келин-куёвларнинг никоҳдан олдин тиббий кўрикдан ўтишида соғлиқни сақлаш тизими ва тиббиёт ходимларининг роли ва масъулиятини ошириш, соғлиқни сақлаш соҳасининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, уни замонавий асбоб-ускунлар билан жиҳозлаш, оналар ва болалар саломатлигини ҳимоя қилиш билан шуғулланадиган тиббиёт муассасаларини малакали кадрлар билан таъминлаш муҳим аҳамиятга эгадир. Шунингдек, оилада соғлом ва тарбияли фарзандларни вояга етказишда таълим-тарбия тизими ва спортнинг ролини кучайтириш, оила ва маҳалла муассасалари тармоғини кенгайтириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш, уларни замон талабларига мувофиқ жиҳозлаш, юқори малакали педагог ва мутахассислар билан таъминлаш, болаларни мактабга тайёрлаш даражасини тубдан ошириш, бошланғич таълим сифатини юксалтириш, илғор педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларини амалиётга кенг жорий этиш, соғлом турмуш тарзини фаол тарғиб этиш, болалар, айниқса, қиз болалар ўртасида жисмоний тарбия ва спортга меҳр уйғотиш бўйича аниқ чора-тадбирларни амалга ошириш талаб этилади.

Оилада ўсмир ёшларни тарбиялаб вояга етказишда, замонавий билим ва касб-ҳунарларни эгаллаши учун уларга кўмак бериш, уларни турли

тўғаракларга жалб этиш, тадбиркорликни ривожлантириш бўйича маҳалла ва бошқа жамоат тузилмаларининг ролини ошириш, ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш, оила ва жамиятда тинчлик ва осойишталикни, ўзаро ҳурмат ва ҳамжихатлик муҳитини мустаҳкамлаш, кам таъминланган оилаларга моддий ва маънавий ёрдам кўрсатиш борасида уларнинг масъулиятини кучайтириш каби масалаларнинг ҳал этилиши аҳолини муҳофаза этиш, уларнинг саломатлигини таъминлашда юқори кўрсаткичдаги натижаларни таъминлашга хизмат қилади ва келажакка давлат сиёсати даражасидаги эътибор жисмонан соғлом ва маънан баркамол авлодни шакллантиришга замин ҳозирлайди.

Мустаҳкам маънавий иммунитетли, ўз фикрини равон айта оладиган, юқори марраларга эришувчан авлодни тарбиялаш учун ота-она, оила муҳити катта аҳамият касб этади. Ҳеч кимга сир эмас, инсоннинг қалби ва онгини эгаллаш, айниқса, ёшларнинг маънавий дунёсини заҳарлашга қаратилган турли хавф-хатарлар ҳам кучайиб бораётган бугунги кунда ўзининг кимлигини, қандай бебаҳо мерос ворислари эканини теран англаб, она юртга муҳаббат ва садоқат ҳисси билан яшайдиган, имон-эътиқоди мустаҳкам ёш авлодгина муқаддас заминимизни ёт ва бегона таъсирлардан, балло-қазолардан сақлашга, Ватанимизни ҳар томонлама равнақ топтиришга қодир бўлади. Шу боисдан ҳам, демографик ривожланишининг ҳудудий хусусиятларини тадқиқ этиш, оила ва аёл масалаларига доир тадқиқотлар олиб бориш муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга бўлган энг муҳим ва долзарб муаммолардан ҳисобланади.

Айниқса, “ёшлар қалбида амалга оширилаётган ислохотларга дахлдорлик ҳиссини кучайтириш, шу йўналишдаги маънавий-маърифий ишларнинг таъсирчанлигини янада оширишимиз зарурлиги давр талабига айланиб бормоқда”. Бугунги мураккаб глобаллашув даврида маънавият соҳасида вужудга келаётган долзарб муаммолар, халқимиз маънавиятини асраш ва юксалтириш, айниқса ёш авлоднинг қалби ва онгини турли зарарли ғоя ва мафкуралар таъсиридан сақлаш ва ҳимоя қилиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилаётган бир даврда оилада ота-онанинг ижтимоий-маънавий салоҳияти янада муҳим аҳамият касб этади. Ўсмир ёшлар тарбиясида, уларнинг жамиятдаги мавқеини оширишда маҳалла мутасаддиларининг савияси қандайлиги жуда муҳимдир. Дунё миқёсида энг кўп эътибор талаб этаётган аҳоли қатламлари ўсмирларни ижтимоий, ҳуқуқий, психологик, маънавий жиҳатдан ҳаётга тайёрлашнинг долзарблиги ошиб бормоқда.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ҳамда Ёшлар ишлари агентлигининг туман (шаҳар) маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш бўлимлари ҳузурида ташкил этилаётган “Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш марказлари”, маҳаллаларда ташкил этилган “Аёллар маслаҳат кенгашлари”, ижтимоий ҳимояга муҳтож хотин-қизлар учун “Ижтимоий шартнома” ва “Ҳимоя ордери” каби самарали иш тизимларининг жорий этилиши ўз самарасини бериши табиийдир.

Шунинг учун ҳам, мустақиллик йилларида республика хотин-қизларининг жамиятдаги ўрни ва мавқеини ошириш борасида қатор самарали тадбирлар амалга оширилди. Бу эса, уларнинг ўз истеъдод ва қобилиятларини янада кенгроқ намоён этишлари учун имкониятлар яратмоқда. Бугун биз жамият ҳаётининг қайси соҳасига эътибор қаратмайлик, у ерда аёлларнинг катта ижтимоий куч сифатидаги

фаолиятининг гувоҳи бўламиз.

Хулоса қилиб айтганда, тарихий-назарий ва ҳуқуқий манбалар орқали оила ва маҳаллаларда маънавий муҳитни ҳамда жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтириш бўйича баён қилинган фикр-мулоҳазаларни миллий давлатчилигимизни ғоявий жиҳатдан мустаҳкамлашда ёрдам берадиган муайян бир ҳаракат сифатида баҳолаш мумкин.

Фойдаланилан адабиётлар:

1. Шавкат Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Т.:Ўзбекистон, 2021.–Б.280.
2. Мусурмонова О., Қуронов М., Абдужаббарова М. Маҳалла–ҳаёт кўзгуси. –Т.:YOSHLAR MEDIAPRINT, 2021.–Б.4-5.
3. Жонихонов М., Махсумов С. Ўзбекистонда замонавий ва малакали тиббий хизмат тизими яратилган // Халқ сўзи. 2011 йил 26 ноябрь.
4. Хидирова Б., Умарова И., Манзунова Н., Умарова М. Ўзбекистоннинг тиббиёт соҳасидаги ютуқларига ҳавас қилса арзийди // Халқ сўзи. 2011 йил 25 ноябрь.
5. Жонихонов М., Махсумов С. Ўзбекистонда буюк келажак ва ёш авлод истиқболини ўйлаб кўрсатилаётган ғамхўрлик туфайли юксак натижаларга эришилмоқда // Халқ сўзи. 2011 йил 30 ноябрь.

**O'ZGA TILLI GURUHLARDA IZCHIL RUS NUTQIDA
KEYS SHAKLLARIDAN FOYDALANISH KO'NIKMALARINI
SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK VA PEDAGOGIK
ASOSLARI**

*Ziyayeva Xushnudabonu Ilxomjon qizi,
Qo'qon davlat pedagogika instituti 1-kurs tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zga tilli maktablarda rus tili o'qitish metodikasi va texnologiyalari yoritilgan. Shu bilan bir qatorda o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini shakllantishtirishning psixologik va pedagogik asoslari berilgan.

Kalit so'zlar: keyslar, nutqiy ko'nikmalar, psixologik asoslar, pedagogik asoslar, nutq mexanizmlari, semantika, grammatika.

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КЕЙС-
ФОРМ В СВЯЗНОЙ РУССКОЙ РЕЧИ В ИНОЯЗЫЧНЫХ
ГРУППАХ**

*Зияева Хушнудабону Ильхомжон кызы,
Кокандский государственный педагогический институт базовый
докторант 1 курса*

Аннотация: В данной статье рассмотрены методики и технологии преподавания русского языка в иноязычных школах. В качестве альтернативы даны психолого-педагогические основы формирования речевых навыков учащихся.

Ключевые слова: кейсы, речевые навыки, психологические основы, педагогические основы, речевые механизмы, семантика, грамматика.

**PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS
FOR THE FORMATION OF SKILLS IN THE USE OF KEYS
FORMS IN COHERENT RUSSIAN SPEECH IN FOREIGN
LANGUAGE GROUPS**

*Ziyayeva Khushnudabanu Ilkhamjan kizi,
1st year base doctoral student of Kokand State Pedagogical Institute*

Annotation: In this article covers the methods and technologies of teaching the Russian language in foreign language schools. At the same time, the psychological and pedagogical foundations of the formation of the speech skills of students are given.

Keywords: keys, speech skills, psychological foundations, pedagogical foundations, speech mechanisms, semantics, grammar.

Kirish. So'nggi paytlarda maktabda rus tilini o'qitishda kommunikativ yo'nalish katta rivojlanishga ega bo'lib, uning o'ziga xos xususiyati ta'limning amaliy yo'nalishidadir. Muloqot ko'nikmalarini shakllantirish uchun o'quv jarayonida og'zaki muloqot uchun sharoit yaratish kerak. Boshlang'ich milliy maktabda rus tilini o'rgatishda maktab o'quvchilarining ona tili darslarida olgan bilimlariga tayanish, shuningdek, o'quv jarayonida ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olish kerak. O'quvchilarga ona tiliga o'rgatishda bolalarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olish alohida ahamiyatga

ega. Ikkinchi tilni amaliy assimilyatsiya qilish jarayonida ularning ongida ikki til tizimi o'zaro ta'sir qiladi, bu esa ikkinchi tilda nutqni idrok etish va uni ishlab chiqarishda ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bolalar rus nutqini ona tili prizmasi orqali qabul qiladilar.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Ma'lumki, ona tiliga xos bo'lmagan nutq birliklarini idrok etish va ko'paytirish psixofiziologik tomondan juda murakkab jarayondir, chunki bolalar nutq apparati nutqni o'z ona tili qonunlariga muvofiq loyihalash uchun ishlatiladi. til. N.N.Jinning fikriga ko'ra, «... turli tillarda nutq mexanizmlari hayot davomida shakllanadi».

Shu munosabat bilan shuni ta'kidlash kerakki, rus bo'lmagan maktab o'quvchilarining izchil nutqida holatlar shakllarini idrok etish va takrorlash ko'nikmalarini rivojlantirish katta qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lsa-da, boshlang'ich maktab yoshi ikki tillilikni shakllantirish uchun eng qulay davr hisoblanadi.

Rus tilining amaliy shakllarini o'zlashtirish uchun o'quvchilar so'z birikmalarining yangi shakllarini, iboralar va jummalarni qurishlari kerak. Keys shakllarini o'rgatishning birinchi bosqichida ikki tillilar so'zlarni bog'lash tajribasiga tayangan holda, o'z ona tili qonunlariga muvofiq nutqni qurishda ushbu shakllardan foydalanadilar. Bu rus tilidagi so'zlarning aloqasini shakllantirishda doimiy xatolarga olib keladi. Yangi nutq birliklarini (og'zaki iboralar va holatlar shakllari) dastlabki assimilyatsiya qilish jarayonida o'quvchilar o'z nutqlarini ona tili qoidalaridan farq qiladigan rus tili qonunlariga muvofiq shakllantirishlari kerak. Rus bo'lmagan maktabning boshlang'ich sinf o'quvchilarining izchil nutqini shakllantirishda ishtirok etgan psixologlarning tadqiqotlariga asoslanib, kichik yoshdagi o'quvchilarning rus nutqini shakllantirishning ma'lum bir ketma-ketligini ajratib ko'rsatish kerak:

- so'zlarning bog'lanish xususiyatlarini, hol shakllarining ma'nosini, ularning asosiy so'zlarga bog'liqligini bilish;
 - ibora va uning tarkibiy qismlarini sintez qilish; hol shakllarini so'zlarning grammatik ma'nolari va semantikasini farqlash vositasi sifatida o'zlashtirish;
 - gaplar darajasida sintez qilish, har xil turdagi gaplarga hol shakllarini kiritish.
- Bunday operatsiyalarni ona tilida bo'lmagan holda amalga oshirayotganda, ikki marta almashtirish usullarini bajarish kerak bo'ladi.

Shunday qilib, nutqda ruscha kelishiklar (padej) qiymatlari shaklida amalga oshiriladigan grammatik shakllar so'zlarni bog'lash va ma'noni ajratish funksiyalarini bajara boshlaydi. Dastlab, yangi grammatik ma'nolarni o'zlashtirish o'quvchilar uchun mavjud bo'lgan so'zlarning bog'lanish shakllari, ularning ma'nolari (o'quvchilarning rus va ona tillarining holatlar shakllari teng) bilan solishtirish orqali amalga oshiriladi. Rus tilidagi iboralar va jumlalardagi holat shakllarini dastlabki idrok etish jarayonida o'quvchi bir ma'noni boshqasidan ajrata olmaydi. Ona tili malakasi ta'sirida o'quvchilar tomonidan holat shakllaridan foydalanishda o'ziga xos xatolar yuzaga keladi. Misol uchun, Biz yo'l bo'ylab yurdik. Mushuk yo'lga chiqdi. Ikki tilli (o'zbek-rus) rus tilidagi nutqini taqqoslash hol shakllarining umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, tillararo sintaktik aralashuvni bartaraf etish asosida izchil rus nutqining shakllanish ketma-ketligini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi.

O'zbek boshlang'ich maktab o'quvchilarining rus tilidagi nutqini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bolalar har doim ham nominativ va ayblov shakllarini, masalan, matn ustida ishlashda to'g'ri ajrata olmaydilar.

Mushukcha yo'lga chiqdi, sayr qilish uchun, isinish uchun, mo'ylovli og'zini yaladi, baxmalini orqasiga burdi. (Yu. Moritz) o'quvchilar ajratilgan so'zlarning kelishigini (padejini) aniqlashda qiynalardi[1].

Rus nutqini idrok etishda o'quvchilarning morfologik va sintaktik xatolari maktab o'quvchilarida rus tili normalariga mos keladigan so'zlarning aloqalarini o'rnatish uchun etarli darajada shakllanmaganligining natijasidir. Buzilishni tuzatish uchun iboraning shakllarini tanish standart bilan solishtirish orqali o'zgartirish va normaga muvofiqligini nazorat qilish kerak. Xuddi shunday teskari nazorat impulsleri nutq organlarining butun tizimidan markazga o'tadi, bu erda asosiy so'zning leksik-semantik xususiyatlariga, nutq organlarining qaysi pozitsiyasida norma buzilganligiga qarab o'ziga xos o'zgarishlar hisobga olinadi. Shuni ta'kidlash kerakki, ba'zi holatlar shakllari bolalar tomonidan osonroq o'zlashtiriladi, boshqalari esa ancha qiyin. Bundan tashqari, bir xil qurilishning qiyinligi yoki foydalanish mumkinligi uning o'xshash ona tilidagi konstruksiyalarga nisbatan o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq. Masalan, ko'makchili qo'shma gaplarni o'zlashtirib olish, bosh gap bo'lmaganlarga nisbatan ancha qiyin, chunki o'quvchilarning ona tilida bosh gap gap bo'lagi sifatida o'rganilmaydi. Erta bolalik davrida ikki tillilikning izchil shakllanishi uchun atrof-muhit ta'sirini hisobga olish kerak. Shu bilan birga, bolalar tafakkurining rivojlanish qonuniyatlari va bola shaxsini shakllantirish nutqni rivojlantirish omili uchun katta ahamiyatga ega ekanligiga e'tibor qaratish lozim. Psixologlarning ikki tillilik hodisasi haqidagi qarashlarini tahlil qilib, L.S. Vygotskiyning ta'kidlashicha, u Eynshteyn va boshqa olimlar ta'kidlagan zararli ta'sirga ega bo'lmasligi mumkin. "Bilinguallik ona tilida nutqni rivojlantirishda ham, bolaning umumiy intellektual o'sishida ham qulay omil bo'lishi mumkin, bu ona tilini o'rgatish amalga oshiriladigan pedagogik sharoitlar bilan bog'liq. Pedagogik ta'sir, ta'limning rahbarlik roli hech bir joyda bolalar nutqining butun taqdiri va bolalarning intellektual rivojlanishi uchun, bolalar populyatsiyasining ikki yoki ko'p tilliligi kabi hal qiluvchi ahamiyatga ega emas». Psixologlar va metodistlar ikkinchi tilni o'rgatish uchun eng maqbul bo'lgan boshlang'ich maktab yoshi ekanligini isbotladilar, bu bolalar nutqi, nutq apparati va bolalar psixologiyasining rivojlanish tabiati bilan bog'liq[2].

Tahlil va natijalar.

Rus tilida nutqning rivojlanishi qanday sodir bo'ladi? Maktabda tilni o'rgatishda nutqning shakllanishi ikki yo'nalishda amalga oshiriladi:

- 1) til tizimini, uning adabiy me'yorlarini bilish orqali;
- 2) muloqot nuqtai nazaridan stixiyali nutq asosida tabiiy ravishda yuzaga keladigan nutqni rivojlantirish orqali[4].

Nutqni rivojlantirish darslarida siz qo'llab-quvvatlovchi so'zlar bilan ishlashingiz mumkin, rasmdagi miniatyuralar, berilgan mavzu bo'yicha insholar, maqol bo'yicha insholar, o'qiganlarga o'xshash, o'quvchilarning kuzatuvlariga ko'ra, do'stingizga yoki do'stingizga xat yozishingiz, boshida insho yozishingiz mumkin. Yuqorida tavsiflangan mashqlar mening rahbarligim ostida amalga oshiriladi, o'quvchilarning mustaqillik darajasi doimiy ravishda oshib boradi. O'quvchilar materialni etarlicha qattiq o'zlashtirganda va tegishli ish turini bajarish uchun «texnikani» o'zlashtirganda, o'quvchilarga uyda shunga o'xshash vazifalar taklif etiladi. Yaxshi insho yozishda nutqni tahlil qilish, umumlashtirish, mantiqiy jihatdan to'g'ri, aniq va hissiy jihatdan qurish qobiliyati zarur. Shuning uchun biz ularga nutq faoliyatini rivojlantirishga yordam berishimiz kerak. «Nutq faoliyati» - bu turli xil aloqa vaziyatlarida odamlarning o'zaro ta'siri paytida til vositalari yordamida amalga oshiriladigan bayonotlarni yaratish va

idrok etishning faol, maqsadli jarayoni.

Inshoga tayyorgarlik bosqichlari:

1) nutq holatini yaratish. Maqsad - motivni yaratish, zarur hissiy kayfiyatni ta'minlash, ishga qiziqishni uyg'otish, kuzatuvlarni tashkil etish, vaziyatning vazifalari va shartlarini muhokama qilish;

2) oldindan tayyorgarlik. Maqsad - keyingi ish uchun asos yaratish, zarur bilim va taassurotlarni to'plashni tashkil etish;

3) insho yozish.

Maktab yoshidagi o'quvchining o'ziga xos xususiyati - idrokning pokligi va tezkorligi. O'quvchilarning tasavvurlari, ixtiro qilish qobiliyatlari va yozish zarurati g'ayrioddiy va boy. V.A.Suxomlinskiy shunday deb yozgan edi: »ertak, fantaziya, o'quvchilar ijodidagi takrorlanmas o'yinlar o'quvchining qalbiga haqiqiy to'g'ri yo'ldir»[3].

Ertaklarni tuzish o'quvchilarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga foydali ta'sir ko'rsatadi, ularni tabiatga yaqinlashtiradi, kuzatish va qiziqishni rivojlantiradi, yaxshi his-tuyg'ularni tarbiyalaydi, o'quv jarayonini jonlantiradi va qiziqarli qiladi. Ertaklarni yozishda o'quvchilarning so'z boyligi kengayadi. O'quvchilar o'z fikrlarini yozma ravishda bayon qilishni o'rganadilar. O'quvchilarning ertaklarga bo'lgan qiziqishi ayniqsa katta, bu ertak dunyosidagi harakatlar va harakatlarning cheksiz erkinligi bilan izohlanadi.

Nutqni rivojlantirish darslarida ish turlari.

1. Erkin yozish - o'zingiz xohlagan narsani yozing! Yuqorida aytilganlarni takrorlashda tanbeh olish xavfi ostida, men ushbu turdagi ish nutqni rivojlantirish uchun juda muhim ekanligiga yana bir bor e'tibor qaratmoqchiman.

2. «Mening kundaligim» - hozir eslagan narsalar haqida yozing. Ushbu turdagi ishlarni bajarish turli odamlarning nashr etilgan kundaliklari yoki adabiy qahramonlarning kundaliklari bilan tanishish orqali rag'batlantirilishi mumkin.

3. «Fantaziya-rasm» - yo'q rasmni so'zlar bilan tasvirlab bering, uni faqat siz tasavvuringizda ko'rasiz. Agar yozilgan narsa yangi va ifodali bo'lsa, so'zlar rasmga kiritilishi mumkin.

4. Professional rassomlarning rasmlari reproduksiyalari bo'yicha san'at galereyasiga ekskursiya. Ekskursiyaning holati rasm bo'yicha kompozitsiya kabi janrni hayotga yaqinlashtiradi.

5. Doskada chizilgan rasmlar bo'yicha multfilm ssenariysi o'spirinning rasmni jonlantirish va insho-tavsif o'rniga insho-rivoyat yozish ehtiyojini qondiradi.

6. Musiqiy kompozitsiya.

1-variant - tinglangan musiqiy asar taassurotlari ostida ongingizda paydo bo'ladigan tasvirlarni tasvirlab bering.

2-variant - filmdan, spektakldan (mavjud yoki siz ixtiro qilgan) parchani ijro etish, unga hamroh bo'lgan musiqa bo'lishi mumkin.

7. Insho - bir kun oldin yozilgan taqdimot yoki diktantning davomi.

8. Insho - bir vaqtlar yozilgan diktant yoki taqdimot asosida uyushmalar.

Ma'lumki, o'rta maktab o'quvchilarining e'tibori beixtiyor, etarlicha barqaror emas, hajmi cheklangan. Shuning uchun o'quvchini o'qitish va tarbiyalashning butun jarayoni diqqat madaniyatini tarbiyalashga bo'ysunadi. Etarlicha rivojlangan nutq bilan o'quvchilarga matnni tinglash paytida rasm chizish texnikasini taklif qilish mumkin (eslatma - eskiz), bu uslub e'tiborni, xotirani, fikrlashni rivojlantiradi, ijodkorlik uchun zarur shart-sharoitlar paydo bo'ladi. Eskizlar bo'yicha taqdimotni o'rgangan o'quvchilar va insho elementlari bilan taqdimotni o'qitish bosqichida faol o'quvchilar bo'lishadi.

O'quvchilar taqdimotni yozishda boshdan kechirgan qiyinchiliklar tajribasini umumlashtirib, men taqdimotni o'qitishning quyidagi algoritmini tanladim:

- o'qituvchi tomonidan matnni birinchi o'qishdan faol tinglashni boshlang;
- har bir jumlagi eslatma so'zlarini yozing;
- takliflar orasida qo'shimchalar uchun ikki qatorli oraliq qiling;
- birinchi faol tinglashni tugatgandan so'ng, ko'zingizni yuming va matnni o'qiyotganda paydo bo'ladigan xayoliy rasmlarni xotiradan tiklang;
- ularni varaqning orqa tomoniga yasab, o'zingizga rasm yoki diagramma bilan yordam bering;
- so'zlardan barcha jummalarni tuzing;
- o'qituvchi tomonidan matnning ikkinchi o'qilishini faol tinglang, siz qoldirgan satrlarga o'zgartirish va qo'shimchalar kiriting;
- qoralamada taqdimot ustida ishlashni tugating, yozilganlarni o'qing, xatolarni tuzating[5].

Xulosa.

Ikkinchi tilni o'zlashtirish mexanizmi ona tilini o'zlashtirish mexanizmidan ko'p jihatdan farq qiladi. Bola o'z ona tilini ongsiz ravishda o'rganadi. Bola ona tilini o'zlashtirishni alifboni o'rganish, o'qish va yozish, so'zlarning ma'nosini aniqlash, grammatik qoidalarni o'rganish va ona tilini o'rganishda bo'lgani kabi ongli ravishda nutq shakllarini qurish bilan boshlamaydi. L.S. Vygotskiy shunday deb yozgan edi: «Birinchi holatda, nutqning elementar xususiyatlari avvalroq paydo bo'ladi va faqat keyinroq tilning fonetik tuzilishini, uning grammatik shakllarini va nutqning o'zboshimchalik bilan tuzilishini bilish bilan bog'liq bo'lgan murakkab shakllari rivojlanadi». Mordoviya maktabining o'quvchilari bir vaqtning o'zida ona va rus tillarini o'rganishadi, bolalar erta bolalikdan gapirish va fikrlashni o'rgangan ona tilini bilgan holda maktabga kelishadi. Ona tili darslarida o'quvchilar rus nutqi madaniyatini tushunadilar: o'z fikrlarini ifoda etish qobiliyati yaxshilanadi, so'z boyligi boyitiladi, ona tilining sintaktik tuzilishi o'zlashtiriladi, nutqning stilistik tomoniga qiziqish uyg'otiladi va imlo ko'nikmalariga ega bo'ladi. Bularning barchasi muvaffaqiyatli o'rganishga va boshqa fanlarga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Хушнудабону Илхомжон Кизи Зияева (2023). РЕЧЕВАЯ СИТУАЦИЯ И УЧЕБНАЯ РЕЧЕВАЯ СИТУАЦИЯ. Academic research in educational sciences, 4 (KSPI Conference 1), 261-264.

2. Khushnudabonu, Z. (2022). METHODS AND TECHNIQUES FOR ENHANCING THE INTERCULTURAL COMMUNICATION ACTIVITIES OF STUDENTS IN THE STUDY OF A FOREIGN LANGUAGE. European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies, 2(09), 29-31.

3. Зияева, Х. Методы и приемы активизации межкультурной коммуникативной деятельности учащихся при изучении иностранного языка / Х. Зияева // Современная наука, общество, образование: актуальные вопросы, достижения и инновации : Сборник статей II Международной научно-практической конференции, Пенза, 15 сентября 2022 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2022. – С. 262-264. – EDN BYFJUW.

4. Ziyayeva, X. I. Q. (2021). Hypertextuality Of Tolstoy's Prose. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(06), 64-68.

5. Кахарова, Н. (2019). Актуальность использования интерактивных и дидактических методов на занятиях по русскому языку в

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГР ДЛЯ ПРОДВИЖЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА И РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ

Шокирова Мархабо

преподаватель Ферганского государственного университета

Рахимов Даврон

преподаватель Ферганского государственного университета

Аннотация. Данная статья представляет собой обзор опубликованных исследований по использованию языковых игр в развитии speaking skills обучающихся. Цель изучения этой темы представить исследователям и преподавателям влияние языковых игр на развитие навыков говорения студентов, изучающих иностранные языки как второй язык, для дальнейшего внедрения и развития исследований в этой области. В статье рассматривается два основных вопроса: насколько эффективны языковые игры в улучшении навыков говорения обучающихся и каков опыт студентов во время игры. Результаты иллюстрируют важность и положительное влияние языковых игр на развитие навыков говорения у студентов.

Ключевые слова: влияние, обучающиеся, развитие, иностранные языки, языковые игры, словарный запас

USING GAMES TO PROMOTE FOREIGN LANGUAGE AND DEVELOP COMMUNICATION SKILLS

Shokirova Markhabo,

teacher of Fergana State University

Rahimov Davron,

teacher of Fergana State University

Abstract. This article is a review of published research on the use of language games in developing learners' speaking skills. The purpose of exploring this topic is to present researchers and teachers the impact of language games on the development of speaking skills of foreign language learners as a second language, to further implement and develop research in this area. In the article there considered two main questions: how effective language games are in improving learners' speaking skills and what the students' experiences are during the game. The results illustrate the importance and positive impact of language games on the development of students' speaking skills.

Keywords: impact, learners, development, foreign languages, language games, vocabulary

CHET TILINI TARG'IB QILISH VA MULOQOT QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH UCHUN O'YINLARDAN FOYDALANISH

*Shokirova Marxabo,
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi*

*Rahimov Davron,
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqola talabalarning nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda til o'yinlaridan foydalanish bo'yicha nashr etilgan tadqiqotlarning sharhidir. Ushbu mavzuni o'rganish maqsadi tadqiqotchilar va o'qituvchilarga til o'yinlarining chet tillarini ikkinchi til sifatida o'rganayotgan talabalarning nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'sirini ushbu sohadagi tadqiqotlarni yanada joriy etish va rivojlantirish uchun taqdim etish. Maqolada ikkita asosiy masala ko'rib chiqiladi: til o'yinlari o'quvchilarning nutq qobiliyatini oshirishda qanchalik samarali va o'yin davomida talabalarning tajribasi qanday. Natijalar til o'yinlarining talabalarning nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga ahamiyati va ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ta'sir, o'rganish, rivojlanish, chet tillari, til o'yinlari, lug'at

Введение. Знание и владение иностранных языков является важным инструментом в жизни каждого человека. Это средство, с помощью которого люди выражают свои чувства, мысли, идеи и стремления, и достижения успеха.

Язык — мощное оружие, которое люди используют в повседневной жизни для общения. Людям нужен знание и владения языка, чтобы говорить с другими, слушать других, читать и писать. Он помогает людям передавать информацию от одного поколения к другому и создавать богатое культурное наследие. [8]

Несмотря на то, что говорить на иностранном языке действительно важно, проведение занятия разговорной речи часто может быть сложным процессом, независимо от уровня обучающихся. Преподаватели сталкиваются с множеством проблем, в обучении свободного владения иностранным языком. Разговорная речь является одним из сложных навыков для изучения. Не только преподаватели, но и обучающиеся сталкиваются с трудностями при изучении иностранного языка. В основном студенты чувствуют себя демотивированными к изучению языка из-за методов обучения. Есть также обучающиеся, сталкивающиеся с тревогой и стесняющиеся выступать перед аудиторией. Преподаватели должны внедрить методы и мероприятия, чтобы свести к минимуму проблемы, возникающие при обучении и изучении навыков говорения. На занятиях разговорной речи преподаватель должен обеспечить обучающимся возможность говорить во время занятий, поэтому преподаватели могут использовать коммуникативный подход, который фокусируется на реальном общении. Вместо того, чтобы сосредотачиваться на структуре языка, преподаватели должны сосредоточиться на функциях языка. Тем не менее, преподаватель должен быть в состоянии привлечь внимание обучающихся, проводя интересные и веселые занятия, которые мотивируют их говорить на занятиях добровольно. [6]

Игры — это одно из решений проблем преподавателей в обучении

устной речи. Преподаватель может помочь студентам использовать иностранный язык в реальных ситуациях с помощью игр, вместо того, чтобы просто сосредоточиться на структуре языка. [9]

Преподавание иностранного языка с помощью игр — один из лучших способов привлекать и мотивировать обучающихся при достижении успеха. Следовательно, использование игр полезно для занятий на любом языковом уровне, хотя они могут служить разным целям и могут использоваться по-разному. Были проведены различные исследования роли «игры» в изучении иностранного языка и как обучение может происходить с помощью игр. [2] Неудивительно, что многие исследователи и педагоги поддерживают использование языковых игр на занятиях из-за многочисленных преимуществ. Одним из этих преимуществ является то, что обучающиеся мотивированы изучать язык, когда они находятся в игре. [7] Мак Каллум рассматривает игры как стимулирующий фактор, вызывающий интерес учащихся, и один из самых эффективных методов мотивации. Точно так же Райт, Беттеридж и Бакби отмечают игры как эффективное средство поддержания интереса обучающихся. [9]

Литературный обзор.

По мнению А.В. Коньшиевой применение игровых форм обучения делает учебно-воспитательный процесс более содержательным и более качественным, так как: - игра способна втянуть в активную познавательную деятельность каждого учащегося в отдельности и всех вместе, благодаря этому она является эффективным средством управления учебным процессом;

- обучение в игре осуществляется посредством собственной деятельности студентов, это особый вид практики, в процессе которой усваивается 90% информации;

- игра - свободная деятельность, дающая возможность выбора, самовыражения, самоопределения и саморазвития для ее участников;

- игра имеет определенный результат и стимулирует обучающихся к достижению цели, то есть к победе, и осознанию пути достижения цели;

- в игре все участники равны (нет плохих или хороших)

- результат зависит от самого игрока, уровня его подготовленности, способностей, выдержки, умений, характера;

- обезличенный процесс обучения в игре приобретает личностное значение; состязательность - притягивает учащихся;

- удовольствие, которое студенты получают от игры, создает чувство удовлетворения на занятиях иностранного языка и усиливает желание к изучению дисциплины;

- в игре всегда есть некое таинство - неполученный ответ, что активизирует мыслительную деятельность обучающегося, толкает на поиск ответа;

- игра выполняет особую роль в системе активного обучения: она синтетична, так как является одновременно и методом, и формой организации обучения, синтезируя в себе практически все методы активного обучения. [4]

Беспокойство студентов по поводу изучения языка уменьшается по мере использования игр, что является еще одним преимуществом, связанным с играми. По словам Стивен (1981), на языковых занятиях студенты испытывают стресс, потому что думают, что должны освоить незнакомый им изучаемый язык. Кроме того, обучающиеся слишком

беспокоятся о том, что их преподаватели будут критиковать и наказывать их за ошибки. [8] На этом этапе игры полезны, потому что они уменьшают беспокойство, усиливают положительные эмоции и повышают уверенность в себе, потому что студенты не боятся наказания или критики, свободно практикуя изучаемый язык.

Исследование методология.

Что касается участия обучающихся, студенты и преподаватели меняют свои роли и отношения посредством игр, использование языковых игр дает обучающимся возможность играть активную роль в процессе обучения. В результате игры они также имеют возможность управлять своим обучением. Когда студенты полностью сосредотачиваются на игре как на деятельности, они усваивают язык так же, как и свой родной язык, т. е. не осознавая этого. Другими словами, помещая обучающихся в реальные жизненные ситуации, игры устанавливают связь с реальным использованием языка. [4] Ахмад С. Р. также утверждает, что игры могут привлечь внимание студентов, потому что игроки глубоко думают, как победить и получить хорошие оценки, и это мотивирует их и делает занятие более интересным. [2]

Результаты и анализ.

По исследованиям некоторых ученых на занятиях целесообразно использовать следующие мотивационные игры:

Есть много типов головоломок, например, кроссворды; головоломки по поиску слов; головоломки с кодовыми словами; головоломки на подгонку слов; головоломки последовательности; пазлы с картинками; головоломки sudoku; логические головоломки; и случайные загадки. Из всех этих видов головоломок кроссворды, головоломки с поиском слов, а также головоломки с картинками являются предпочтительными и популярными в преподавании и изучении языка. Далее вы можете ознакомиться с образцами Word play, которые используются во время занятий (Мы обычно используем онлайн игра – The Macmillan Dictionary Quiz on Commonly Confused Words). [1]

Например:

Tardis

In everyday language, you can use the word Tardis to mean ...

- a. place that is much bigger than it looks from the outside.
- b. police car in a high-speed car chase.
- c. place that is too small for the number of people who work or live there.

The word originated in the British TV programme Doctor Who. From the outside, the Tardis in the show looks like an old blue police telephone box, but it is actually a time machine and spacecraft inside. Tardis is an acronym for Time And Relative Dimension In Space.

quixotic

If a plan is quixotic, it is ...

- a. from a region in the centre of Spain.
- b. impractical and therefore likely to fail.
- c. very complicated and hard to understand.

Или: Trending Words of 2020

Every year, Macmillan Dictionary editors select 10 of the most interesting trending words.

Here are 10 questions with 10 trending words in 2020. Do you know what they all mean? Complete the quiz to find out!

When you've finished you can see how well you've done compared with

other people!

What is a 'ghost kitchen'?

- a. kitchen in an abandoned restaurant
- b. kitchen which prepares restaurant-style food for delivery only
- c. restaurant staffed by robots

Кроссворд, согласно Wahyuningsih, представляет собой игру, в которой слова, угадываемые по их определениям, вписываются в диаграмму из белых и черных квадратов. В кроссворде есть слова, написанные горизонтально (подсказки поперек) и слова, написанные вертикально (подсказки вниз). Шаблон черных квадратов обычно служит для отделения каждого слова от соседних слов. [8]. Для правильной расшифровки кроссворда требуется правильное написание, что для обучающихся может означать отработку словарных навыков. Делать выводы, оценивать выбор и улучшить важные навыки, необходимые для решения кроссвордов. [6]

И другие ученые попытались классифицировать виды кроссвордов в соответствии с используемыми подсказками. Они разделяют их на две основные категории: подсказки прямого определения и загадочные подсказки. Подсказки прямого определения включают общие, синонимические, антонимические, определяющие и описательные подсказки. Загадочные подсказки включают анаграммы, перестановки слов, двойные значения и так далее. В большинстве головоломок на втором языке используются подсказки из подсказок прямого определения, хотя иногда появляются загадочные подсказки в виде анаграмм. В этих исследованиях утверждается, что кроссворды, среди прочего, улучшают формирование словарного запаса, орфографию, а также развивают и проверяют знания, обучающихся по морфологии.

Подсказки для кроссвордов варьируются от простых подсказок, загадочных подсказок до подсказок, в которых буквы перечислены в алфавитном порядке. Кроме того, кроссворды могут быть в виде скелетных головоломок, головоломок или спиральных кроссвордов.

Использование головоломок предлагает обучающимся графические подсказки, чтобы обогатить словарный запас или найти новые слова. Часто он включает определенную тему и благоприятен для изучения или закрепления словарного запаса. Чтобы бросить вызов студентам, преподаватели могут создать головоломку с картинками со скрытым словом по пройденным материалам.

Игры на угадывание можно использовать как часть занятия для повторения словарного запаса или как интересный способ дать достаточно контролируемую практику. Хотя они и называются «играми», они обеспечивают интенсивную языковую практику, особенно в вопросах, поэтому их не следует рассматривать как дополнительное занятие. Студенты любят эти задачи на угадывание, главным образом потому, что они получают удовольствие, не осознавая, что они также тренируются и улучшают свои разговорные навыки.

Кроме того, можно использовать игру-описание. Студенты также могут быть разделены на группы или пары. Им даются три категории слов или фраз. Каждой группе выдается набор карт лицевой стороной вниз или в конверте. Преподаватель демонстрирует действие, выбирая слово из одного из словарных наборов по пройденным материалам и описывая его студентам до тех пор, пока кто-нибудь не угадает слово. Самое главное, чтобы студенты не могли использовать слово на карточке в своих

определениях. Обучающиеся играют в игру по очереди. Преподаватель контролирует студентов насколько они соблюдают правило игры.

Следовательно, загадки показывают игровую природу языка в легко управляемой форме. Загадки могут быть сложными или простыми в зависимости от уровня и интересов обучающихся. Преподаватели могут сначала поиграть со всей аудиторией, а затем попробовать в группах (хорошо для групп с разным уровнем способностей).

Существует множество путей, о которых следует подумать при использовании мотивационных мероприятий для вовлечения обучающихся в группу. Для того чтобы внедрить игры на занятиях иностранного языка, преподаватели должны учитывать множество факторов. Одни выбирают подходящие игры для группы обучающихся. Ученые филологи изучившие эту проблему предлагают шесть критериев для выбора игр. Количество обучающихся в аудитории, места, т. е. внутри или вне аудитории, возрастной уровень, т. е. дети, подростки или взрослые, уровень владения иностранным языком, т. е. начальный, средний или продвинутый уровень, продолжительность и содержание, т. е. уровень владения иностранным языком, трудности владения языком. Кроме того, преподаватели должны тщательно планировать, как внедрить игры в изучение иностранного языка. Мак Кенти предполагает, что игры можно использовать на занятиях иностранного языка для двух целей. Во-первых, активировать фоновые знания на этапе презентации, например, сопоставить изображение с целевым словарем. Во-вторых, он используется для отработки навыков владения языком или изучения определенной тематики на этапе практики, например, с использованием игр с правописанием для обогащения словарного запаса студентов. При использовании игр в процессе преподавания и изучения иностранного языка, преподаватели должны учитывать выше упомянутые моменты. Во-первых, игры должны иметь четкую цель обучения. Должно быть ясно, что студенты изучают и практикуют в действиях и процедурах игры. [6]

Также преподаватели могут распределять обучающихся по командам или группам. Следует отделить самых умных или лучших, а также тех, кто борется больше всего, чтобы у каждой команды был равный шанс. Это также позволит тем, кто из всех сил пытается учиться у тех, кто более уверен в том, что они узнали. Случайное группирование не рекомендуется, потому что часто одна группа может иметь несправедливое интеллектуальное преимущество, или обучающиеся предпочитают работать со своими друзьями. Очевидно, что последний вариант обычно не способствует активному обсуждению языка или обучения в целом.

Помимо деления группы на подгруппы, очень важно, чтобы преподаватели четко и медленно объясняли все необходимые процедуры и правила. Убедитесь, что все слушают и понимают. При необходимости следует попросить студентов перефразировать их. В играх, в которые уже играли раньше, следует повторить и изложить правила и процедуры до начала игры.

Время также не менее важно. Необходимо убедиться, что у всех есть одинаковое количество времени для ответа. Не следует начинать новый раунд, если все команды не успеют пройти до окончания занятия. Также обязательно нужно решить, будет ли принят только первый ответ, потому что иногда обучающиеся говорят что-то неправильно, понимают это после того, как говорят, а затем исправляют.

Таким образом, можно сказать, что результаты использования игр в качестве метода изучения языка являются в основном положительными, что свидетельствует о том, что образовательно-развлекательная программа более эффективна для обучающихся, чем образование. Тем не менее, ясно, что вопрос владения иностранным языком следует решать тщательно и всесторонне на языковых занятиях, поскольку и студенты, и преподаватели согласны с тем, что обучающиеся не могут комфортно говорить на иностранном языке, играя в игры, что побуждает обучающихся переходить к использованию своего языка. Кроме того, использование игр на занятиях иностранного языка дает возможность обучающимся развивать навыки аудирования, монологической и диалогической речи, навыков чтения и письма, активизирует учебно-познавательную деятельность студентов и значительно повышает интерес к дисциплине.

Очевидно, что игра — это способ сделать практику изучения иностранных языков приятной. Это хорошее упражнение для мозга. Чем больше игр и увлекательных занятий вовлечено в процесс обучения, тем активнее обучающиеся. [3]

Когда мы рассматриваем положительные эффекты языковых игр, такие как снижение беспокойства студентов и обеспечения значимого использования языка в аудитории, этот результат поразителен и должен быть подробно изучен. Поскольку точки зрения студентов и преподавателей могут различаться даже в отношении конкретного вопроса, такого как изучение иностранного языка с помощью игр, преподавателям и исследователям следует проводить исследования или практические исследования, чтобы изучить мнения студентов по нескольким моментам, которые следует учитывать при обучении языку и планировании своих занятий. Таким образом, чтобы они удовлетворяли индивидуальные потребности обучающихся. Если учащиеся — дети, преподаватели языка не должны игнорировать их естественные инстинкты к играм, и они должны искать способы превратить образование в edutainment (совмещение развлечения и образования).

Также игра способна улучшить отношения между студентами или студентом и преподавателем. В игре обучающиеся сближаются, обстановка в аудитории становится более теплой и дружелюбной, улучшается коммуникативная функция. Очевидно, что игра — это способ сделать практику изучения иностранных языков приятной. Это хорошее упражнение для мозга. Чем больше игр и увлекательных занятий вовлечено в процесс обучения, тем активнее обучающиеся. [7]

Список использованной литературы

1. <https://www.macmillandictionary.com/learn/language-quizzes/commonly-confused-words>
2. Ахмад С. Р. Важность навыков общения на английском языке. *Международный журнал прикладных исследований*, 2(3), 478-480. (2016).
3. Баринова, К. В. Игра как один из эффективных приемов обучения иноязычному говорению учащихся начальной школы / К. В. Баринова // *Инновационные проекты и программы в образовании*. — 2015. — № 3. — С. 56–64.
4. Бочарникова А.Ю. Роль сотрудничества преподавателя и обучающегося на уроке иностранного языка. *Наука, Образование, Общество: современные вызовы и перспективы*. М., 2013.

5. Лобузова Е.А., Афанасьева О.В. Игра как способ обучения иностранному языку // Вестник Московского информационно-технологического университета – Московского архитектурно-строительного института, 2020 г.
6. Мак Кенти, Б. (2006). All play and no work. School Library Journal, 52(2), 46-48.
7. Попкова Е. Использование игр в обучении иностранному языку на начальном этапе// Педагогические науки // «Евразийский Научный Журнал №10 2020» Октябрь, 2020
8. Риксон, Стивен. (1981). Как использовать игры в преподавании языка. Лондон: Макмиллан.
9. Wahyuningsih, 2009

**TURKISTON O'LKASIDA MUTOLAA MADANIYATINI
YUKSALTIRISHDA JADID MA'RIFATPARVARLARINING
SA'Y-HARAKATLARI**

Baybayeva Muxayyo Xudaybergenovna
Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika universiteti, "Pedagogika"
kafedrası professor v.b., pedagogika fanlari doktori
Burxanov Bahodir Baxtiyorxodjaevich
IIV Akademiyasi Ta'lim sifatini nazorat va monitoring qilish markazi katta
o'qituvchi-metodisti, podpolkovnik

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida jadid ma'rifatparvarlari tomonidan mahalliy aholiga mutolaa imkoniyatlarini keng yaratish, ya'ni yangi usuldagi maktablar, kutubxonalar, gazeta va jurnallar tashkil etish borasida amalga oshirilgan sa'y-harakatlari to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston, jadidlar, gazeta, jurnal, mutolaa, kutubxona, maktab.

**ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДЖАДИДОВ В
ПОВЫШЕНИИ КУЛЬТУРЫ ЧТЕНИЯ В ТУРКЕСТАНСКОМ КРАЕ**

Байбаева Мухайё Худайбергеновна
доктор педагогических наук, профессор кафедры "Педагогика"
Ташкентского государственного педагогического университета имени
Низами

Бурханов Баходыр Бахтиёрходжаевич
Старший преподаватель-методист центра контроля и мониторинга
качества образования Академии МВД Республики Узбекистан

Аннотация: В статье представлены сведения о просветительской деятельности джадидов в Туркестанском крае в конце 19-го и начале 20-го веков, созданию школ, библиотек, выпуску газет и журналов, в целях развития читательской культуры разных слоев населения.

Ключевые слова: Туркестан, джадиды, газета, журнал, чтение книг, библиотека, школа.

**THE ENDEAVOURS OF MODERN ENLIGHTENERS IN
PROMOTING THE CULTURE OF READING IN THE COUNTRY OF
TURKESTAN**

Baybaeva Muhayyo Khudaybergenovna
Doctor of Pedagogy, Professor of the Department
of "Pedagogy" of the Tashkent State Pedagogical University named after
Nizami

Burxanov Bahodir Baxtiyorxodjaevich
Senior lecturer-methodologist of the Center for control and monitoring of
the quality of education of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of
the Republic of Uzbekistan

Annotation This article comprises information about the endeavors made by modern enlighteners in Turkestan in the late 19th and early 20th centuries to

generate an extensive range of reading opportunities for the indigenous people, by establishing new schools, libraries, newspapers and magazines.

Keywords: Turkestan, modern enlighteners (jadids), newspaper, magazine, reading, library, school.

XIX asr oxiri va XX asr boshlari oralig'idagi davr qadim va boy o'zbek xalqi tarixida g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Bu davrda xalqimiz hayotida yuz bergan eng katta baxtsizlik - mustaqilligini yo'qotishi oqibatida o'z dini, tili, tarixi, milliy qadriyati va ananalaridan uzoqlashib borayotgan bir vaqtda jamiyat hayotida ijtimoiy va madaniy islohotlar o'tkazish, milliy mustaqillik g'oyalarini hayotga tatbiq etish maqsadini o'z oldiga qo'ygan "Jadidchilik harakati" tarixiy vaziyat taqozosi bilan vujudga keldi.

O'zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoev 2022 yil 20 dekabrda Oliy Majlisga va xalqqa yo'llagan murojaatnomasida jadid ziyolilar haqida "Biz qadimiy va boy tariximizni, ayniqsa, g'oyat og'ir sharoitda ilm-ma'rifat, inson erkinligi, xalq ozodligi, Vatanga, milliy qadriyatlarga mehr va sadoqat g'oyalarini dadil ko'tarib chiqqan jadid bobolarimiz faoliyatini yanada chuqur o'rganishimiz lozim. Ularning ulug' maqsadlar yo'lidagi mardona kurashi va fidoyiligi Yangi O'zbekistonni qurishda barchamiz, avvalo, yoshlarimiz uchun chinakam ibrat maktabi bo'lib xizmat qilishi zarur",- deb ta'kidladi.

Jadidchilik (arab. jadid – yangi) turkiy mamlakatlar - Turkiston, Kavkaz, Qrim, Tatariston tarixiga XIX asr oxiri XX asr boshlarida muhim ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakat sifatida kirgan. Maxsus adabiyotlarning tahlili orqali dastlab Qrimda XIX asrning 80-yillari vujudga kelgan. O'sha asrning 90-yillarida esa O'rta Osiyo mamlakatlariga tarqalgan [1].

Murakkab va fojiali asrda yashab, o'zbek xalqining ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy taraqqiyotiga bebaho hissa qo'shgan, mustamlakachilik kishanlaridan xalos bo'lish yo'llarini qahramonlarcha axtargan hamda shu qutlug' yo'lda jon fido qilgan jadid ziyolilari Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Is'hoqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon, Usmon Nosir kabi yuzlab ma'rifatparvarlarning ta'lim-tarbiya sohasida amalga oshirgan ezgu ishlari katta ahamiyatga egadir.

Ushbu davrda Turkiston o'lkasida gazeta-jurnallarni chop etish, maktab-kutubxonalar tashkil etish va ularni turli adabiyotlar bilan ta'minlab, mutolaa madaniyatini rivojlantirishda ikki mafkura vakillari: jadid ma'rifatparvarlari kabi sho'ro hukumati ham manfaatdor bo'lganliklarini kuzatish mumkin.

Shu bois, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston o'lkasining viloyat va shaharlarida jamoatchilik yoki mahalliy ma'muriyat tomonidan tuzilgan kutubxonalar va o'quv xonalari tashkil etila boshlandi. Xususan, Turkiston general-gubernatorligida kutubxonalarning keng ochilishi va faoliyat yuritishida Rossiya Ichki ishlar vazirligining 1896 yil 4 sentyabrda "Turkiston general-gubernatorligida umumiy va xalq-ommaviy kutubxonasi hamda bepul o'quv xonalari to'g'risida"gi 4580-sonli xati sabab bo'ldi [2]. Mazkur xatga muvofiq, Turkiston o'lkasining viloyat va shaharlarida saroy, masjid, madrasa va boshqa binolarga ommaviy kutubxonalar ochiladi va nizomlari tasdiqlanadi. Jumladan, Turkiston general-gubernatorining 1897 yil 10 maydagi 3150-sonli xatiga asosan Yettisuv (Semirechensk) viloyatining Lepsinsk shahrida umumiy kutubxona va o'quv xonasi ochiladi. Shu bilan birga, shaharda kitob do'koni va shaxsiy kutubxona o'quv xonalari ham ochiladi [2]. Turkiston general-gubernatorining 1899 yil 18 dekabrda 16468-sonli buyrug'iga asosan Amudaryo kutubxonasi ochiladi va uning vaqtinchalik nizomi qabul qilinadi [2].

1907 yilda Farg‘ona viloyati harbiy gubernatorining buyrug‘iga asosan Skobelev shahrida kutubxona ochiladi. 1908 yil 18 noyabrda Skobelev ommaviy kutubxonasining 144-sonli protokoli ishlab chiqiladi va kutubxonaning faoliyati tartibga solinadi hamda u rasmiy faoliyat yurituvchi muassasaga aylanadi [2]. Biroq, ushbu kutubxonalar qat‘iy tartib-qoidalariga amal qilgan, kutubxonalarda imperiya Ichki ishlar vazirligi tomonidan ruxsat berilgan adabiyotlarga saqlangan. Vazirlik hatto kitob do‘konlaridagi kitoblarning mazmuni to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni nazoratga olgan bo‘lib, noqonuniy kitob sotishga yo‘l qo‘yilmagan [2]. Shuningdek, Dono Ziyoevaning bergan ma‘lumotlariga ko‘ra, XIX asrning 2-yarmida Qo‘qon, Buxoro va Xiva xonliklarini zabt etish jarayonida harbiylar tomonidan o‘lka shaharlari, hukmdorlar saroylari, beklik markazlari, madrasalardagi kutubxonalardan juda ko‘p qadimiy qo‘lyozmalar talon taroj qilingani, ularning eng qimmatlilari Rossiya muzeylari va kutubxonalariga jo‘natilgan bo‘lib, qolgan katta qismi esa o‘lkada to‘planib qolganligi aytiladi. Ularni bir joyda saqlash masalasini hal etish uchun o‘lka ma‘muriyati Turkistonda kutubxona tashkil etishga qaror qiladi. Shu tariqa 1870 yilda Toshkentda rus aholisi va amaldorlari uchun ilk kutubxona tashkil etilib, uning fondini rus tilidagi kitoblar bilan boyitish uchun Rossiya Fanlar Akademiyasi, xalq ta‘limi Vazirligi tomonidan yuborilgan kitoblar hisobidan 2200 jild kitob to‘planadi [3].

Yana shuni ta‘kidlash o‘rinli, kutubxonalar imperiya harbiyalari tomonidan doimiy nazorat qilib turilgan. Buning uchun alohida nazorat komissiya ham tuzilgan [2].

Yuqoridagi ma‘lumotlarga ko‘ra, Sho‘ro hukumatining bundan maqsadi mintaqaga ko‘chirib kelingan rusizabon fuqarolarga, harbiy xizmatchilarga mutolaa imkoniyatlarini yaratishdan iborat bo‘lgan. Shuningdek, Rossiya imperiyasining Turkistonda kutubxonashunoslik faoliyatiga siyosiy nuqtai nazar bilan qarashi hamda mafkuralashtirishi natijasida ushbu kutubxonalarga tub yerlik aholini kitobga va kitobxonlikka jalb qilish, mahalliy xalq farzandlarini ma‘rifatli qilish muhim o‘rin egallamaganligini anglash mumkin.

Ushbu kutubxonalarda kitobxonlar tarkibini tahlil qilish natijalarining ko‘rsatishicha, bu yerda asosan ofitserlar, amaldorlar, davlat xizmatdagilar va savdogarlar tez-tez bo‘lib turganlar. Ammo mahalliy aholi vakillari uchun undan foydalanish imkoni yo‘q edi. Bu borada faqatgina ba‘zi mahalliy shoir va ziyolilargagina marhamat ko‘rsatilishi mumkin edi, xolos [3].

Albatta, Rossiya imperiyasining Turkiston o‘lkasi va uning aholisiga bo‘lgan bunday yondashuvi jadid ziyolilarining nazaridan chetda qolmadi. O‘rta Osiyo xonliklarida ruslashtirish siyosatining boshlanishi milliy ziyolilarning asosli ta‘sirilanishlarga sabab bo‘ldi. O‘rta Osiyoda milliy ziyolilarning va mulkdorlar qatlamining bir qismi jadidchilik harakatining ijtimoiy tayanchi bo‘ldilar [4].

Turkiston ziyolilari butun o‘lkaning milliy mustaqilligi uchun kurash g‘oyasini ilgari surdilar. Dastlab chorizmga qarshi kurashni xalqni asriy qoloqlikdan uyg‘otish va buning uchun eng avvalo ta‘lim-tarbiya va milliy mafkura targ‘ibotini tizimli yo‘lga qo‘yish: yangi zamonaviy maktab, matbaa, milliy taraqqiyot usullarini jamiyatga tadbiiq etishdan iborat ijtimoiy-siyosiy va ma‘rifiy jabhadan boshlashga qaror qildilar va milliy matbaa: gazeta va jurnallarni chop etishga kirishdilar.

Adib Abdulla Avloniy o‘z tarjimaiy xolida: “Bizning tashkilotimiz siyosiy maslaklarga tushunib, birinchi navbatda qora xalqni oqartmoq va ko‘zin ochmoq chorasiga kirishdi. Bu maqsadga erishmoq uchun gazeta chiqarmoqni

munosib ko'rib, uyushmaning harakati bilan o'zbek tilida gazetalar chiqarildi", deb aytadi [5].

1906 yil 27 iyunda Ismoil Obidiy muharrirligida birinchi o'zbek gazetasi – "Taraqqiy" nashrdan chiqdi. Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniylarning maqolalari bu gazetani xalq o'rtasida yanada mashhur bo'lishiga yordam berdi. Ko'p o'tmay, «Xurshid», «Tujjor», «Osiyo», «Shuhrat» gazetolari chiqq boshladi [6].

Turkistondagi ilk jadid jurnali 1913 yilda Mahmudxo'ja Behbudiy tomonidan nashr etilgan "Oyna"dir. 1914 yil U.Asadullaxo'jaevning "Sadoi Turkiston"i, O.Mahmudovning "Sadoi Farg'ona" gazetolari ham Turkistondagi jadid matbuoti tarixidan mustahkam o'rin oldi. 1917 yil fevraldan so'ng "Najot" (Munavvar qori), "Sho'roi Islom" (A.Battol), "Turon" (Avloniy), "Hurriyat" (Fitrat), "Kengash" (Munavvar qori, Zaki Validiy), "El bayrog'i" (B.Soliev, A.Zohiriy), "Ulug' Turkiston" (K.Bakir) gazeta-jurnallari chop etildi [7].

XIX asr oxirlaridan 1908 yilgacha bo'lgan davrda Farg'ona vodiysida dastlabki yangi usul maktablari; To'raqo'rg'onda Is'hoqxon Ibrat, Qo'qonda Mulla Shoazim domla, Salohiddin domla, Abdulvahhob Ibodiy, Andijonda Shamsiddin domla, Azim Qodirov va boshqalar tomonidan ochildi. "Tarjimon" va boshqa gazeta-jurnallar vodiylar ziyolilari orasida keng yoyildi. Namanganda Is'hoqxon Ibrat tomonidan "Matbaai Is'hoqiya" bosmaxonasi [8] hamda "Kutubxonai Is'hoqiya" nomli kutubxona ochildi [3]. Is'hoqxon Ibrat 1908 yilda Rossiyaning Orenburg shahrida Gaufman ismli matbaachidan shartnoma asosida litografik bosmachilik jihozini Qo'qongacha poezdida va qishloqlarigacha tuyalarda olib kelganliklari o'sha davrda birinchilardan bo'lib Namangan hududiga bosmaxona ochilishiga asos bo'ldi. Bu bosmaxona o'tgan asrning 60-yillarigacha faoliyat ko'rsatib kelgan va unda turli ilmiy-ma'rifiy kitob va risolalar, gazetalar chop etilgan [9].

XX asr Turkiston o'lkasida milliy uyg'onish shabadalarini kuchaytirdi: o'lkada «Tarjimon», «Turk yurdu», «Vaqt», «Mulla Nasriddin», «Sho'ro» kabi gazeta va jurnallarning mushtariylari soni oshib bordi, ulardagi islohotchilik harakatiga bag'ishlangan maqolalar o'z pedagoglarini o'z faoliyatlariga tanqidiy qarashga majbur etdi. Ilk usuli jadid maktablari vujudga keldi, ona tili va adabiyot, tabiiy fanlarni o'qitish masalasiga ehtiyoj va e'tibor kuchaydi [10]. Manbaalarning guvohlik berishicha 1913 yilda Qorako'l tumanida amlodkor G'ulom Qodir bilan Qozi Ikrom bir maktab ochib o'z bolalarini va xohlovchilarning bolalarini o'qitishni tashkil etgan. Bu yerda Sulaymonxo'ja tomonidan gazeta tarqatilib, kitoblar keltirilib, kutubxona ishi yo'lga qo'yilgan [2].

1913-yilning oxirida Toshkentda mashhur jadid taraqqiyparvarlarning tashabbusi bilan "Turon" jamiyati maydonga keldi. Jamiyatning 73 moddalik ruscha nizomida maqsad-vazifalari ko'rsatilib, unda kutubxona va qiroatxona ochish masalalari ham kiritildi [5] hamda 1914 yilda "Turon" jamiyati qoshida kutubxona tashkil etiladi. Jamiyat a'zolari kutubxonaga o'z shaxsiy kitoblarini sovg'a qiladilar, shu tariqa yaxshigina kitob xazinasiga ega bo'lgan kutubxona yuzaga keladi. "Turon" kutubxonasi keyinchalik Toshkent viloyati kutubxonasiga aylantiriladi [3].

1913 yilda Samarqandda Maxmudxo'ja Behbudiy tomonidan yangi usul maktablari uchun darsliklar chop etish, mahalliy matbuotni rivojlantirish maqsadida tashkil etilgan "Nashriyoti Behbudiya" kutubxona tashkil etiladi. Kutubxonada zamonaviy adabiyotlar bilan bir qatorda o'sha davr matbuot namunalari, diniy, tarixiy adabiyotlar ham jamlangan edi [3].

Turkiston jadidlari milliy g'oyani samarali targ'iboti uchun 1914 yildan boshlab turli nashriyot, shirkat va kutubxonalar tashkil qila boshladilar. Bunday muassasalarning asosiy maqsadi milliy g'oya targ'iboti va siyosiy irodaning mustahkamlanishiga xizmat qiladigan gazeta, jurnal va kitoblarni nashr qilish va Turkiston aholisi orasida tarqatishdan iborat edi. Bunda asosiy e'tibor o'rta avlod musulmonlar auditoriyasiga qaratildi. Ana shunday tashkil etilgan muassasalar qatoriga Toshkentdagi "Nashriyot" shirkatini, Qo'qondagi "G'ayrat" kutubxonasini, Buxorodagi "Ma'rifat" kutubxonasini misol qilish mumkin [11].

"G'ayrat" kutubxonasi 1915 yilda Qo'qon shahrida Hamza Hakimzoda tomonidan tashkil etiladi. Kutubxonaga Toshkentda chop etilgan yangi darslik va qo'llanmalar, tarbiyaga oid adabiyotlar olib kelinadi. "G'ayrat" kutubxonasi maktab o'qituvchilari va o'quvchilarini darslik va adabiyotlar bilan ta'minlashga katta yordam beradi [3].

Qo'qonlik Imomnazar qori Ali Nazar o'g'lining Qo'qonda o'zining Misr, Istanbul, Bayrut va tatar nashrlaridan chiqqan kitoblariga boshqa yangi kitoblarni qo'shib, "Zamon" nomli kutubxona ochganini yozadi [7].

Buxoro shahrida ham yosh buxoroliklar tomonidan "Ma'rifat" kutubxonasi tashkil etiladi. "Ma'rifat" kutubxonasida mamlakatda va xorijda chiqarilgan yangi adabiyotlar, gazeta va jurnallar jamlangan edi. Kutubxonada Istanbulda chop etilgan "Hikmat", "Siroti mustaqim", "Ta'rifi muslimin" jurnallari, Rossiyada chop etilgan "Tarjimon", "Irshod", "Vaqt" gazetalari va "Sho'ro" jurnali, Turkistonda chop etilgan jadid matbuoti namunalar jamlangan edi [3]. Shu bilan birga ushbu davrda jadid ma'rifatparvarlar tomonidan yaratilgan turli janrdagi asarlar: roman, esse, drama va hikoyalar aholi orasida mutolaa madaniyatining rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatdi.

Xususan, Boymirza Xayyit "Turkistonda jadidchilik va uning tugatilishi" deb nomlangan maqolasida Turkistondagi jadidchilik xarakati o'z adabiyotini yaratishda ham orqada qolmadi. Jadidchilik adabiyoti bilan Turkiston adabiyoti tarixining yangi davri boshlandi degan fikrlarni ilgari suradi [12].

"Jadid adabiyotida G'arb adabiyotidagi roman, esse, drama, hikoya va barmoq vazniga asoslangan poetika kabi badiiy janrlarni o'z ichiga oladi", deb e'tirof etadi tadqiqotchi Lochin Muxammadiev [12]yu

O'zbek romanchiligining asoschilaridan Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon", Abdulhamid Cho'lponning "Kecha va kunduz" va boshqa jadid ma'rifatparvarlari tomonidan yaratilgan turli janrdagi asarlar o'tgan asrimizning ma'naviy meroslaridan bo'lib, bugungi kunda ham har bir mutolaa qiluvchi kitobxonga eng muhim ma'lumotlar bera oladigan, uning estetik ongini shakllantira oladigan, badiiy ahamiyatga ega bo'lgan asarlar sirasiga kiradi.

Xulosa o'rnida, Turkiston o'lkasida XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jadid ma'rifatparvarlarining sa'y-harakatlari natijasida vujudga kelgan jadid matbuoti, jadid adabiyoti, darsliklar, tashkil etilgan yangi maktab va kutubxonalar maktab o'qituvchilari, madrasa talabalari hamda mahalliy aholi orasida mutolaa madaniyatini yuksalishiga

keng imkoniyat yaratdi. Bu bilan jadid ziyolilari o'zbek xalqining boy ma'naviy merosi: dini, tili, tarixi, milliy qadriyati va ananalarini saqlab qolish va kelajak avlodlarga yetkazib berishdek ulkan xizmatni ado etdilar.

Shuningdek, Turkistonda jadid ma'rifatparvarlari sharq mumtoz adabiyoti vakillari ijodini chuqur o'rganishgan. Jadid ziyolilari sharq mumtoz adabiyotini o'rganish asosida arab, fors, turk tillari bilan birga rus va bir qancha g'arb tillarni ham puxta bilishgan. Ular islom dini ta'limoti bilan birga dunyoviy ilmlarni yosh

avlodga yangi usuldagi maktab ta'limi asosida yetkazishni targ'ib qilishgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. E.Nazarova Jadidlarning milliy ma'naviyat rivojiga qo'shgan hissalarini // "Oriental Art and Culture" Scientific-Methodical Journal – (2) I/2020. –B.152. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhadidlarning-milliy-manaviyat-rivozhiga-shgan-issalari> (data obrameniya: 19.01.2023).
2. X.Olimjonov. Turkiston o'lka viloyatlarida kutubxonalarning ochilishi // O'tmishga nazar | vzglyad v proshloe | look to the past №SI-3 | 2021. –B.384–386. <https://tadqiqot.uz/index.php/history/article/download/3895/3701>
3. D.Ziyoyeva. XX asr boshlarida shahar kutubxonalari taraqqiyotida jadid ma'rifatparvarlarining o'rni. "Jadid ma'rifatparvarlarining milliy ta'lim, matbuot, adabiyot va san'atni rivojlantirishga qo'shgan hissasi va uning Milliy g'oya targ'ibotidagi ahamiyati" Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari (15 aprel; 2016; Toshkent) – B.153–154.
4. N.Kenjayeve, I.Salimova. Jadidlarning markaziy osiyoda ijtimoiy-madaniy sohalar islohotiga qo'shgan hissasi // https://ares.uz/storage/app/media/2020yil/Vol_1_Issue_3/1095-1101.pdf –B.1095.
5. A.Avloniy. Tanlangan asarlar: 2 jildlik / To'plovchi, nashrga tayyorlovchi va so'z boshi muallifi B. Qosimov; Izohlar va lug'at O. To'laboyevniki; - Toshkent: «Ma'naviyat», 2009. - 272 b. - (Istiqlol qahramonlari) B.7, 10-11.
6. B. Qosimov, Sh. Yusupov, U. Dolimov, Sh. Rizayev, S. Ahmedov. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. Toshkent «ma'naviyat» 2004. B.139. <https://n.ziyouz.com/books/adabiyotshunoslik/Begali%20Qosimov%20va%20b.%20Milliy%20uyg'onish%20davri%20o'zbek%20adabiyoti.pdf>
7. B.Hasanov. Jadid matbuoti sahifalarida turkistonda ta'lim masalalarining yoritilishi. "Jadid ma'rifatparvarlarining milliy ta'lim, matbuot, adabiyot va san'atni rivojlantirishga qo'shgan hissasi va uning Milliy g'oya targ'ibotidagi ahamiyati" Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari (15 aprel; 2016; Toshkent) B.89, 91.
8. T.Qozoqov. Farg'ona vodiysida jadidchilik harakatining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari. "Jadid ma'rifatparvarlarining milliy ta'lim, matbuot, adabiyot va san'atni rivojlantirishga qo'shgan hissasi va uning Milliy g'oya targ'ibotidagi ahamiyati" Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari (15 aprel; 2016; Toshkent) B.52.
9. S.Rustamov. Is'hoqxon To'ra Ibrat –XIX–XX asrda o'zbek xalqiga ibrat bo'lgan ma'rifatparvar. INFOLIB, №2, 2018 // <https://einfolib.uz/index.php/2020/09/29/ishoqxon-tura-ibrat-xix-xx-asrda-uzbek-halqiga-ibrat-bulgan-marifatparvar/>
10. A.T.Teshayev, O.Boboqulov Turkistonda yangi usul maktablarining faoliyati (XIX asr oxiri - XX asr boshlari) // Scientific progress. 2021. №3. B.269. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/turkistonda-yangi-usul-maktablarining-faoliyati-XIX-asr-oxiri-XX-asr-boshlari>
11. Z.Abdurashidov. Turkiston jadidlari va milliy g'oya targ'iboti. «Jadid ma'rifatparvarlarining milliy ta'lim, matbuot, adabiyot va san'atni rivojlantirishga qo'shgan hissasi va uning Milliy g'oya targ'ibotidagi ahamiyati Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari (15 aprel; 2016; Toshkent) B.36
12. L.G'.Muxammadiev. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyotida adabiy muhitni shakllanishida ma'rifatparvarlarning o'rni // Science and Education. 2020. №Special Issue 3. B.134– URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/milliy-uy-onish-davri-o'zbek-adabiyotida-adabiy-u-itni-shakllanishida-marifatparvarlarning-rni>.

BIOLOGIYA O'QITISH METODIKASI FANIDAN MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL ETISHDAGI MUAMMONING YECHIMI- BULUTLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Jo'rayeva Dildora Yunusovna

Navoiy davlat pedagogika instituti, tayanch doktoranti
<https://orcid.org/0009-0004-2345-6876>, UDK:37.378.048.2

Annotatsiya: Ushbu maqolada OTM tizimida, xususan, Biologiya o'qitish metodikasi fanidan mustaqil ta'limning holati, uni tashkil etish va olib borishdagi muammo va kamchiliklar hamda ularni bartaraf etish chora tadbirlari to'g'risida fikr yuritilgan. Tadqiqot ishini olib borishdan maqsad Oliy Ta'lim tizimida Biologiya o'qitish metodikasi fanini o'rgatish jarayonlarini raqamlashtirish orqali mustaqil bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ularning didaktik va metodik layoqatini rivojlantirishning yangicha metodik tizimini takomillashtirishda internet texnologiyalarini qo'llashning zarurati mavjudligi sababli, Biologiya o'qitish metodikasi fanidan talabalarning mustaqil ta'limini bulutli texnologiyalar asosida tashkil etish va olib borishning ahamiyatini yoritishdan iborat. Bulutli texnologiyalar - bu Internet xizmati ko'rinishidagi kompyuter resurslari va imkoniyatlaridan foydalanishga asoslangan texnologiyalar. Bulutli texnologiyalar kompyuter disklaridan foydalanmasdan ishlashi mumkin bo'lgan axborot, dasturiy ta'minot va turli xizmatlarni saqlash va ulardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, bulutli texnologiyalarga asoslangan mustaqil talim jarayonida o'rganishni individuallashtirish va hamkorlikni rivojlantirish mumkin. Bulutli texnologiya asosida mustaqil ishlarni bajarish, resurslarni almashish va muayyan muammoni hal qilishga qaratilgan hamkorlikda o'qitish-talabalarga nafaqat kognitiv mustaqillikni namoyon etish, balki izlanish, ijodiy va tadqiqot faoliyati ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: Mustaqil ta'lim, ongli qiziqish, motivatsion muhit, internet texnologiyalari, bulutli texnologiyalar, innovatsion mustaqil ta'lim resurslari, cheksiz axborotlar makoni, bulutli tadqiqot, Web kvest, Podcast.

РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ В ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ МЕТОДОЛОГИИ ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИИ - С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ОБЛАЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Жураева Дилдора Юнусовна

Навоийский государственный педагогический институт, докторант

Аннотация: В данной статье рассматривается состояние самостоятельного обучения в системе высшего образования, в частности методики преподавания биологии, проблемы и недостатки в его организации и реализации, меры по их устранению. Целью НИР является расширение возможностей самостоятельного обучения за счет цифровизации методики преподавания биологии в системе высшего образования, совершенствование новой методической системы развития их дидактико-методических способностей, организация самостоятельного обучения студентов в Тема методов обучения биологии на основе облачных технологий заключается в том, чтобы подчеркнуть важность достижения и выполнения. Облачные технологии — это технологии, основанные на использовании ресурсов и возможностей компьютера в

виде интернет-сервисов. К облачным технологиям относятся хранение и использование информации, программного обеспечения и различных сервисов, которые могут работать без использования дисков компьютера. Таким образом, можно индивидуализировать обучение и развивать сотрудничество в самостоятельном учебном процессе на основе облачных технологий. Выполнение самостоятельной работы на основе облачных технологий, совместное использование ресурсов и совместное обучение, направленное на решение конкретной задачи, позволяет учащимся не только демонстрировать познавательную самостоятельность, но и развивать исследовательские, творческие и исследовательские навыки.

Ключевые слова: Самостоятельное образование, осознанный интерес, мотивационная среда, интернет-технологии, облачные технологии, инновационные самостоятельные образовательные ресурсы, неограниченное информационное пространство, облачные исследования, веб-квест, подкаст.

THE SOLUTION OF THE PROBLEM IN ORGANIZING INDEPENDENT EDUCATION OF BIOLOGY TEACHING METHODOLOGY - USING CLOUD TECHNOLOGIES

Juraeva Dildora Yunusovna

Navoi State Pedagogical Institute, doctoral student

Abstract: This article discusses the state of independent education in the higher education system, in particular, biology teaching methodology, problems and shortcomings in its organization and implementation, and measures to eliminate them. The purpose of the research work is to expand the opportunities for independent learning by digitalizing the teaching methods of Biology in the higher education system, to improve the new methodical system of developing their didactic and methodical abilities, and to organize the independent education of students in the subject of Biology teaching methods on the basis of cloud technologies. is to highlight the importance of reaching and carrying out. Cloud technologies are technologies based on the use of computer resources and capabilities in the form of Internet services. Cloud technologies include the storage and use of information, software and various services that can work without the use of computer disks. Thus, it is possible to individualize learning and develop collaboration in the independent learning process based on cloud technologies. Doing independent work based on cloud technology, sharing resources and collaborative teaching aimed at solving a specific problem allows students not only to demonstrate cognitive independence, but also to develop research, creative and research skills.

Key words: Independent education, conscious interest, motivational environment, internet technologies, cloud technologies, innovative independent educational resources, unlimited information space, cloud research, Web quest, Podcast.

KIRISH. Ma'lumki, har bir mamlakatning yuksalishi, rivojlanishi yoki aksincha, inqirozga yuz tutishi o'sha mamlakatdagi ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligiga bog'liqdir. Hozirda yangilanayotgan jamiyat uchun hamda erkinlashayotgan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy munosabatlar uchun, avvalo, shu sifatlarga mos tarzda faoliyat ko'rsatishga qodir ta'lim tizimi zarur. Shuning uchun ham ta'lim tizimiga O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy

taraqqiyoti sohasida ustuvor yo`nalish deb yondashiladi.

O`quv jarayonida mustaqil ta`limni rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish borasidagi muammolarni hal etish doimiy dolzarb hisoblangan masala hisoblanadi. Shu bois, "Ta`lim to`g`risida" gi Qonunda mustaqil fikrlaydigan, yuqori malakali mutaxassis kadrlar tayyorlash tizimi aks ettirilgan [2]. Shuningdek, mazkur muammolarni tizimli hal qilish borasida Respublikada huquqiy me`yoriy asoslar yaratildi. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O`zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to`g`risida"gi PF-4947-sonli Farmoni [6], O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi "O`zbekiston Respublikasi oliy ta`lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to`g`risida"gi PF-5847-sonli Farmoni [1], O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta`lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to`g`risida"gi PQ-2909-sonli qarori [3], shuningdek, mustaqil ish talqiniga bo`lgan yondashuvlarni tahlil qila turib, shuni aytish mumkinki, o`quv jarayonida uning ahamiyatini avvaldan anglab yetganlarini ko`rish mumkin.

Dunyoda talabalarni biologiyani o`qitishning yangi metodikalarini ishlab chiqish, ularning metodik tayyorgarligini oshirishda mustaqil ta`limning evristik imkoniyatlaridan samarali foydalanish, mustaqil ishlarni tashkil etish va o`tkazishning innovatsion-metodik tizimini takomillashtirishga katta e`tibor qaratilmoqda. Shuningdek, mutaxassislik fanlarini o`qitishda mustaqil ta`limni tashkil etishning metodik ta`minotini yaratish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini maqsadli joriy etish asosida mustaqil ishlarni o`tkazishning interaktiv dasturiy vositalarini ishlab chiqish, talabalarda kasbiy identiklikni rivojlantirishda nazariya va amaliyot uyg`unligini ta`minlashning pedagogik mexanizmini takomillashtirish muhim dolzarblik kasb etadi. Ayniqsa, talabalarni Biologiya o`qitish metodikasi fanini o`rgatish jarayonlarini raqamlashtirish orqali mustaqil bilim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ularning didaktik va metodik layoqatini rivojlantirishning yangicha metodik tizimini takomillashtirish zarurati mavjud. [10]

Respublikamizda talabalar mustaqil ta`limini tashkil etishning pedagogik asoslari, axborot-kommunikatsiya muhitida o`qitishni tashkil etishning didaktik imkoniyatlari A.Abduqodirov, R.Abduraxmanova, U.Begimkulov, R.Djuraev, U.Inoyatov, N.Muslimov, Sh.Sharipov, E.Yuzlikaeva, O..Qo`ysinov, biologiya o`qitish metodikasini rivojlantirish bo'yicha J.Tolipova, A.Raximov, M.Ibodova, Sh.Hasanova, L.Qaraxonova, M.Umaralieva, talabalarining kasbiy hamda metodik tayyorgarligini takomillashtirish masalalari M.Usmonova, S.Salimova, M.Atakulova, N.Karimova, mustaqil ta`limini tashkil etish masalalari G.Ergasheva, N.Toshmanovlar tomonidan tadqiq etilgan.

Pedagogika oliy ta`lim muassasalarida talabalar mustaqil ishlarini tashkil etish va o`tkazishning turli jihatlarini bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsada, axborot kommunikatsion ta`lim muhitida talabalarining mustaqil ta`limini tashkil etishning innovatsion-didaktik mexanizmlarini ishlab chiqish, biologiya o`qitish metodikasi fani bo'yicha mustaqil ish topshiriqlarini loyihalashning va olib borishning samarali yo'llarini aniqlashtirishni taqozo etadi.

ASOSIY QISM

Hozirgi kunda respublikamizda ta`lim tizimining barcha bosqichlarida, jumladan, oliy ta`limda qator ustivor vazifalar, ta`limning sifat va samaradorligini oshirish, natijaviyligini kafolatlash uchun zarur bo`lgan barcha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ta`lim jarayonida talabalar mustaqil ta`limini tashkil

etishga zamonaviy yondashuvlarni (tizimli, innovatsion, kompetentsiyali, axborotli, shaxsga yo'taltirilgan, texnologik) amalga oshirish, zamonaviy innovatsion, axborot va internet texnologiyalarini [9], turli dasturiy vositalarni qo'llash, bu sohada ilg'or xorijiy mamlakatlar tajribalaridan foydalanishni yo'lga qo'yish uchun chet tillarini mukammal o'rganish, ta'lim natijalarini kvalimetrik baholash hamda shu asosda ta'lim tizimini, uning tarkibiy qismlarini – ta'lim ishtirokchilarining (o'qituvchi-pedagog, tahsil oluvchilar – talabalar) o'zaro faoliyati natijalarini (pedagogik jarayonni) kvalimetrik usulda monitoring qilish, unga o'zgartirishlar kiritish uchun istiqbol rejalarini loyihalash orqali sifatini belgilash kabi masalalar har qanday ta'lim muassasasi zimmasidagi muhim vazifalardir.

Biologiya o'qitish metodikasi (Bakalavriat) ta'lim yo'nalishlari bo'yicha tahsil olayotgan talabalarining o'quv faoliyatini kuzatish davomida shu narsa aniqlandiki, talabalarda hosil qilingan motivatsiya, ongli qiziqish – mustaqil faoliyatga undovchi, havas uyg'otuvchi kuchdir. Fanlarga bo'lgan ongli qiziqish esa talabalarda o'quv mashg'ulotlarida mustaqil anglash, tafakkurni shakllantirish va tushuncha va g'oyalarni keng, chuqur idrok eta olish jarayonlariga intilishni uyg'otadi. Oliy ta'lim tizimida talabalarining mustaqil ta'limga qiziqishlari motivatsion muhitlar, fanga va kasbga bo'lgan qiziqishlari tufayli shakllanadi.

Ongli qiziqish – mustaqil faoliyatning eng muhim ko'rsatgichi, yuqori darajasidir. Talabalarda ongli qiziqishni uyg'otish esa fan o'qituvchilarining mahorat darajasiga bog'liq bo'lib, talabalarni u yoki bu fan yoki kasb mutaxassisligiga nisbatan qiziqishini shakllantiradi [11].

N.Muslimov ta'kidlashicha auditoriyada talabalar barcha kasb sirlaridan xabardor bo'lishlari uchun vaqt yetishmasada, ularda qiziqishga ilk qadam qo'yishlarida o'qituvchi beradigan ma'lumotlarning ahamiyati kattadir. Talabalarining mustaqil ta'limiga metodik jihatdan rahbarlik qilishda uni rivojlantirish yo'llarini o'rganib chiqish esa davr talabidir. Eng barqaror rag'batlantirish usuli bu kasbiy mehnat hamda ishga ijodiy yondashuv faoliyatidir. Talaba yoshlarni turli-tuman amaliy, ijtimoiy, tashkiliy, ijodiy faoliyatga jalb etish ham mustaqil ta'lim samaradorligini oshirish omilidir [12].

Oliy ta'limda o'qishning dastlabki bosqichlarida talabalar mustaqil ishini tashkil etishda bir qator vazifalarni amalga oshirish kerak bo'ladi. Buning uchun avvalo, har bir professor-o'qituvchi dastlab talabaning intilishlari va qobiliyatlarini o'rganishi, so'ngra talabalarda o'z qobiliyatlariga va aqliy imkoniyatlariga ishonch uyg'otishi, ularni sabr-toqat bilan, bosqichma-bosqich mustaqil bilim olishni to'g'ri tashkil qilishga o'rgatib borishi lozim bo'ladi.

OTMda mustaqil ta'limning tashkiliy shakllari quyidagicha:

1) OTMda fanlarni o'zlashtirishda kasbiy faoliyatga tayyorlanish:

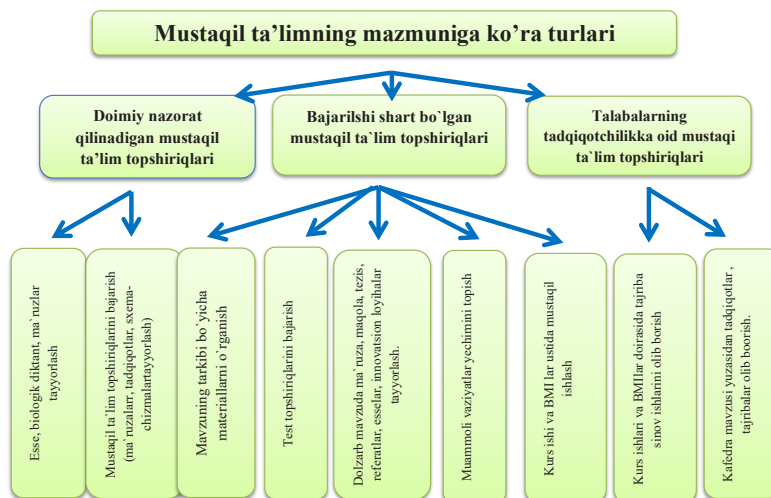
A) ilmiy-nazariy tayyorgarlik; B) pedagogik-psixologik tayyorgarlik;

V) texnologik-informatsion tayyorgarlik; [10].

2) Masofaviy kurslar – seminar, konferentsiyalar, olimpiadalar, forumlar va boshqa tanlovlarga qatnashish;

3) Individual mustaqil ta'limni – ilmiy-tadqiqot ishlari, ilmiy-metodik va o'quv adabiyotlarini o'rganish, darsning turli nostandart shakllari ustida nazariy ishlar olib borish va dars ishlanmalar tayyorlash, mustaqil ta'lim jarayonida o'zini va o'zaro nazoratni yo'lga qo'yish kabilar TMT asosiy tashkiliy shakllari hisoblanadi [13].

Pedagogika oliy ta'lim muassasalaridagi "Biologiya o'qitish metodikasi" kafedrasida mustaqil ta'lim mazmuniga ko'ra quyidagi turlarini tashkil etish va amalga oshirish ko'zda tutiladi (1-rasm).

1-rasm. Pedagogika oliy ta'lim muassasalarida talabalar mustaqil ishlarini mazmuniga ko'ra tashkil etish turlari. [10]

Talabalar mustaqil ta'limni samarali tashkil etish bevosita ularning mustaqil faoliyatini to'g'ri yo'naltirish, yo'lga qo'yish bilan bog'liq.

Talabalar mustaqil faoliyatini quyidagicha tashkil etish mumkin:

1. Yangi o'quv materialini o'rganish;
2. BKM larni qayta ishlash, kompetentlikni rivojlantirish;
3. Nazorat va o'z-o'zini nazoratni amalga oshirish – monitoring uchun;
4. Laboratoriya va amaliy ishlarni bajarishga yo'taltirish;
5. Virtual laboratoriyalar sharoitida modellarni tuzish va tahlil qilish;
6. O'quv faoliyatida o'z shaxsiy "mahsulotlari"ni, natijalarini yaratish uchun konspekt, referat, loyiha, texnologik xarita va boshqalarni tayyorlash;
7. Ma'ruza, ilmiy maqola va tezislar tayyorlash;
8. Intelektual turnirlar, olimpiadalar va konkurslarga tayyorlash;
9. Ilmiy tadqiqot ishlari uchun ko'rsatma berish va yo'naltirish lozim; [10].

Biologiya ta'lim yo'nalishi "Biologiya o'qitish metodikasi" fani bo'yicha sifatli ta'lim berishga to'sqinlik qiluvchi quyidagi bir qator tashkiliy va uslubiy muammolar ham aniqlandi:

- auditoriyada o'qituvchi va talabani o'zaro hamkorligining pastligi. Natijada, talabalar tomonidan kerakli axborotlarni o'zlashtirish darajalarigi nazorat qilishni susayishiga va talabalarining o'rganilgan o'quv materiallarini chala o'zlashtirishiga olib kelishi mumkin;

- talabalarga o'qituvchi tomonidan topshiriq sifatida berilgan o'quv materiallarni mustahkamlash maqsadida ularni muntazam takrorlab bormaslik;

- fan bo'yicha tashkil etilgan dars mashg'ulotlarida talabalar o'zlariga berilgan topshiriqlarini bajarish jarayonida o'qituvchining talabalarni bir darajada nazoratda ushlab tura olmaydi, buning natijasida o'zlashtirishi past talabalar paydo bo'lishi mumkin;

- Biologiya o'qitish metodikasi fanidan mavjud mustaqil ta'lim resurslarining zamon talablariga mos emasligi va talabalarining foydalanish darajasi juda pastligi.

Shunday qilib, oliy ta'lim tizimida mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, o'quv jarayonida kompetentsiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir [14].

Ta'lim jarayonida xususan Biologiya o'qitish metodikasi fanida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish va olib borishda muammoni yechimi sifatida shuni aytishimiz mumkinki, mustaqil ta'limni internet texnologiyalari xususan, bulutli texnologiyalar asosida tashkil etish va olib borish deb hisoblayman.

Bulutli texnologiyalar - bu Internet xizmati ko'rinishidagi kompyuter resurslari va imkoniyatlaridan foydalanishga asoslangan texnologiyalar. Bulutli texnologiyalar kompyuter disklaridan foydalanmasdan ishlashi mumkin bo'lgan axborot, dasturiy ta'minot va turli xizmatlarni saqlash va ulardan foydalanishni o'z ichiga oladi [15].

Bugungi kunda statsionar shaxsiy kompyuter va noutbuklarda, shuningdek, planshet va smartfonlarda, ya'nikim barcha turdagi qurilmalar uchun yagona bo'lgan axborot makonini tashkil etish masalasi dolzarb hisoblanadi, bunday makonni tashkil etishning eng qulay usuli esa bulutli texnologiyalardan foydalanishdir. Bulutli ta'lim axborot makonini yaratishda quyidagi "uchta asosiy funktsiyani" ta'minlaydi:

- resursli – ta'lim mazmunini ifodalaydigan ma'lumotlarni makonga joylashtirish, saqlash va uzatish;
- muloqotli – bir tomondan, istalgan vaqtda o'qituvchi va talabalar makondagi ma'lumotlardan foydalana oladilar; ikkinchi tomondan, ular o'rtasidagi muloqot qilish imkoniyati mavjud bo'ladi;
- tashkiliy – o'qituvchi tomonidan o'quv jarayonini tashkil etish va boshqarish" [21].

Bulutli texnologiyalar bir qator afzalliklarga ega. Ular, birinchi navbatda, ta'lim jarayonining sub'ektlari o'rtasidagi geografik, texnologik, ijtimoiy chegaralarni yo'q qiladi. Zamonaviy sharoitda bulutli texnologiyalar mustaqil ta'limni tashkil etishning muqobil shakllaridan biridir. Bulutli texnologiyalardan foydalanish o'quv jarayonini shaxsiylashtirish va o'zaro hamkorlik chegaralarini kengaytirish bilan birga, Internetda talabalar o'rtasidagi o'zaro aloqa doirasini kengaytirish imkonini beradi. Ushbu texnologiyalar ishonchli, iqtisodiy tejamkor, sodda va yangiliklarga boy hisoblanadi.

Bulutli texnologiyalar zamonaviy o'qitishda foydalanishning maqsadga muvofiqligini tasdiqlovchi bir qator didaktik imkoniyatlarga ega. Bularga quyidagilar kiradi:

- ko'p sonli talabalar va o'qituvchilar uchun birgalikdagi faoliyat bilan shug'ullanish qobiliyati;
- o'quv jarayonining barcha sub'ektlari uchun har xil turdagi hujjatlarni nashr etish imkoniyati;
- talabalarni o'quv jarayoniga tezkorlik bilan jalb qilish, hududiy to'siqlarni bartaraf etish orqali birgalikda muammolarni qidirish va hal qilish qobiliyati;
- talabalar tomonidan mustaqil ishlarni bajarish, qamrab olingan talabalar soni va vaqtni hisobga olmasdan jamoaviy loyihalar yaratish qobiliyati;
- turli yoshdagi auditoriya bilan, ularning joylashgan joyidan qat'i nazar, muloqot qilish qobiliyati;

- yangi resurslarni qo'shish orqali muayyan fan yo'nalishlari bo'yicha veb-yo'naltirilgan laboratoriyalar yaratish imkoniyati;

- modellashtirish vositalariga interaktiv kirish imkoniyati;

- axborot resurslarining keng doirasi [16].

Oliy ta'lim muassasasida talabalarining mustaqil ishini bulutli ta'lim texnologiyalari asosida tashkil etish jarayonida quyidagi o'qitish metodlari qo'llanilishi mumkin:

Bulutli tadqiqot - bu metodning o'ziga xos tomoni, talabalarga ma'ruza nutqi tarzida tayyorlangan o'quv mavzusi yoki qo'yilgan muammoli vaziyat uchun qo'yilgan masalani birgalikda yoki alohida o'rganish imkoniyati beriladi. Bulutli texnologiyalar yordamida talabalar va o'qituvchilar tomonidan bir vaqtning o'zida tahrir qilish imkonini beradigan umumiy elektron hujjatlar va taqdimotlar yaratish, ulardan foydalanish imkonini beradi. Talabalar o'qituvchi tomonidan tayyorlangan vazifaning o'ziga tegishli bo'lgan qismni bajarishga kirishadi, mavzu bo'yicha kerakli axborotlarni to'playdi, ularni bulutli serverlarda saqlanuvchi hujjatga joylashtiradi, shu tarzda to'plangan qismlar asosida guruhning umumiy hisoboti shakllanib boradi.

Bu tarzda ishlab chiqilgan bulutli serverlarda saqlanuvchi materiallarga talabalar istalgan vaqtda kirishi mumkin va ulanish joyining cheklanmaganligi tufayli bulutli tadqiqot usulini auditoriya ishlarida ham, auditoriyadan tashqaridagi mustaqil ishlarda ham qo'llash imkonini beradi.

Web kvest - o'quv mashg'ulotining o'yinli shaklda tashkil etilishi talabalarning darsga bo'lgan qiziqishlari va darsdagi faolligini oshiradi, Internet orqali bajarish mumkin bo'lgan topshiriqlar to'plami talabalarning auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarini samarali tashkil etish imkonini beradi.

Interaktiv video - bunda tayyorlangan ta'limiy videoning ahamiyatini interaktivlik elementining yo'qligi kamaytirib yuboradi, demakki o'qituvchi va talaba orasidagi qaytar aloqa (feedback) ni ta'minlanmaydi. Talabalar tomonidan o'rganilayotgan material qay darajada o'rganilganligini aniqlanmaydi. Talabalar uchun tayyorlangan videolarga turli xildagi anketalar, testlar, ochiq savollar va boshqa resurslarga havolalar biriktirish orqali videoning interaktivligini ta'minlanadi.

Podkast - Videokastlar va skrinkastlar yaratish talabalarga, zamonaviy dasturiy mahsulotlar bilan individual rivojlanish evaziga tanishish, muammoli paydo bo'lgan vaziyatlarda to'xtay olish va orqaga qayta olish imkoniyatini bermoqligi, shuningdek, podkastlar shaklida ma'lum mavzularga bag'ishlangan hisobotlarini yaratib borish orqali ijodiy qobiliyatlarni namoyon etishga yordam beradi. Podkastlardan o'rinli foydalanish ta'lim jarayonidagi birxillikdan xilma-xillikka tomon qadam qo'yish, buning natijasida talabalarga berilayotgan ma'lumotlarni o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi. [22]

Yuqorida qo'rib chiqilgan internet texnologiyalariga asoslangan ta'lim usullarining aksariyati nafaqat "Biologiya o'qitish metodikasi" fani bo'yicha auditoriya mashg'ulotlarini tashkil etishda qo'llanilishi mumkin, balki auditoriyadan tashqaridagi mashg'ulotlarni tashkil etishda, shu qatori talabalar mustaqil ta'limini ham bir qator didaktik topshiriqlarni bajarishga xizmat qiladi.

Ushbu metodlarini tanlashda quyidagi qoidalar asos qilib tanlab olindi:

- Doimiy nazoratda ushlay olish. "Biologiya o'qitish metodikasi" fanini o'rganish jarayonida talabaning harakatlari har doim nazoratda va imkon qadar baholanib borishlik talab etiladi.

- Motivatsionlilik. Talabalarni mashg'ulotlar davomida zeriktirmaslik, bundan tashqari turli xil usullar yordamida o'quv faoliyatini tashkil etilishi natijasida motivatsion jihat shakllanib boradi.

- E'tiborni jalb eta olishlik. Ta'lim jarayonini tashkil etishda mashg'ulot davomida ma'lumotlar shunday tasvirlanishi kerakki, bunda talabalarning e'tibori

to'liq tortib olishi lozim bo'ladi. Bunday yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulot materialining bulutli texnologiyalar yordamida berilishi talabalarni ular bilan bevosita ishlashga jalb qila olishligi bilan ajralib turadi, mavzuni yuqori darajada o'zlashtirishga imkon beradi.

- Birgalikdagi faoliyat. Bunda talabalar turli xil axborotlar (raqamli, matnli, animatsion, grafik, audio, video va boshqalar) bilan ishlash jarayonida, turli usullardan foydalanidilar: klaviaturada matn kiritish, ovozni yozish qurilmasidan foydalanish, foto va video kamera orqali yozib olish kabi imkoniyatlardan alohida va birgalikda foydalanishlari mumkin.

- Jamoaviy faoliyat. Talabalar o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajarishga kirishar ekanlar, bulutli serverlarda saqlanadigan umumiy hujjatlarni shakllantirishlari va uni jamoa holatida ma'lumot bilan to'ldirib borishlari kabi yangi imkoniyatlarga ega bo'ladilar.

XULOSA

Shunday qilib, bulutli texnologiyalarga asoslangan mustaqil talim jarayonida o'rganishni individuallashtirish va hamkorlikni rivojlantirish mumkin. Bulutli texnologiya asosida mustaqil ishlarni bajarish, resurslarni almashish va muayyan muammoni hal qilishga qaratilgan hamkorlikda o'qitish-talabalarga nafaqat kognitiv mustaqillikni namoyon etish, balki izlanish, ijodiy va tadqiqot faoliyati ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi.

“Biologiya o'qitish metodikasi” fanini o'qitishda, bulutli ta'lim texnologiyalardan camapali foydalanishni takomillashtirish yechim metodik ta'minotni kichaytirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Shu bo'lsa, “Biologiya o'qitish metodikasi” fanini o'qitishda bulutli ta'lim platformasi yaratilib, unga video ma'ruzalap, laboratoriya mashg'ulotlari, izohli lug'atlar, ko'pgazmali qayd, onlayn standart va standart tizim, kuzatib borilap, keylar joylashtirilib, hamda yildan bo'lajak biologiya o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda foydalanish metodikasi ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsyasi. 2019 yil 8 oktyabrda PF-5847-son Farmoni. <https://lex.uz/>

2. Mirziyoev Sh.M. O'zbekiston prezidenti Shavkat Mirziyoev Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisida so'zlagan nutqi. 2016 yil, 15 dekabr. <https://kun.uz/>

3. “Ta'lim to'g'risida”gi Qonun. O'RQ-637-son. 2020-yil 23-sentyabr. <https://lex.uz/>

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarori. “Xalq so'zi” gazetasi. 2017 yil, 21 aprel, № 79 (6773).

5. Tojiboeva D. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. - T.: Fan va texnologiya, 2007. -271 b. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2020 yil 6/2020 (№ 00050) <http://iqtisodiyot.tsue.uz> 228

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-sonli Farmoni. <https://lex.uz/>

7. Golish L.V., Fayzullaeva D.M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish. – T.: TDIU, 2014.

8. Barakaev M. va boshqalar. Mustaqil ta'limni tashkil etish metodikasi. O'quv – uslubiy qo'llanma. T., “Istiqlol nuri”. 2017 yil 9. I.P. Podlasnyy. Pedagogika. M., «Vlados». 2007

9. Boratova M.G. Psychological and pedagogical bases for using self-education in preparing students for professional activities. IV international Scientific and

Practical Conferense “MODERN SCIENCE: INNOVATIONS AND PROSPEKT”. 24 Hours of Participation (0,8 ECTS credit) STOCKHOLM. 10-12-January 2022

10.Boratova M. G'. Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda mustaqil ta'limdan foydalanish metodikasini takomillashtirish (biologiya o'qitish metodikasi fani misolida) 13.00.02 – ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (biologiya) p. F. F.d. (phd) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss.

11.Muslimov N.A., Qo'ysinov O.A. Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda mustaqil ta'limni tashkil etish. Metodik qo'llanma. – T.: TDPU, 2006. – 80 b. 8-b.

12.Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Monografiya. – T.: Fan, 2004. - 128 b.

13.Vaganova O.I., Yermakova O.E. Otsenka obrazovatel'nykh rezultatov bakalavrov professional'nogo obucheniya //Vestnik Mininskogo universiteta. 2015. № 3 (11). S.

14.Musaxonova M.G. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning tashkilotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2020 yil 6/2020 (№ 00050) <http://iqtisodiyot.tsue.uz> 225). Сейдаметова З.С. Облачные сервисы в образовании. Информационные технологии в образовании. 2021; № 5: 105 – 111.

15. Сейдаметова З.С. Облачные сервисы в образовании. Информационные технологии в образовании. 2021; № 5: 105 – 111.

16. Кречетников К.Г. Социальные сетевые сервисы в образовании. Available at: [http://ido.tsu.ru/other_res/pdf/3\(39\)_45.pdf](http://ido.tsu.ru/other_res/pdf/3(39)_45.pdf)

17.Boratova M.G'. Uzluksiz biologiya ta'limida rolli-syujetli darslar asosida mustaqil faoliyatini yo'lga qo'yish. //“Uzluksiz ta'lim” jurnali. №4, Toshkent, 2012 yil, -B.63-69. (13.00.00; № 15).

18.Boratova M.G'. Oliy ta'lim tizimida innovatsion jarayon va unda talabalar mustaqil ta'limining o'rni. //«Global oliy ta'lim tizimida ilmiy tadqiqotlarning zamonaviy uslublari» mavzusidagi Xalqaro ilmiy konferentsiya.// Navoiy-2015. –B. 359-362.

19.Boratova M.G'. Uzluksiz biologiya ta'limida mustaqil ta'limning o'quvchi-talabalar mustaqil va ijodiy faoliyatini tarkib toptirishdagi roli. //“Uzluksiz ta'lim” jurnali. №3, Toshkent, 2019. -B.48-53.

20.Boratova M.G'. Mustaqil ta'lim – talabalar ilmiy tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish mezon. TDPU ilmiy axborotlari 2020/6 (27). 176-181-b

21.Starichenko B. Ye., Starichenko Ye. B., Sardak L. V. Ispol'zovanie distsiplinarnykh oblachnykh obrazovatel'nykh sred v uchebnom protsesse // Nijegorodskoe obrazovanie. – 2017. – № 1. – S. 72-78

22.Sattarov A.R. Oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayonida mobil texnologiyalarni qo'llash. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti Samarqand filiali. «Axborot kommunikatsiya texnologiyalari va dasturiy ta'minot yaratishda innovatsion g'oyalar». Respublika ilmiy-texnik konferentsiyasi, 2021y., 17-18 may. 142-144 b.

23.Sattarov A.R. Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoni uzluksizligini ta'minlashda mobilli o'qitish texnologiyalaridan foydalanish. // FIZIKA, MATEMATIKA va INFORMATIKA ilmiy uslubiy jurnali, Toshkent 2020, 6-son. 118-129 betlar

ЗНАЧЕНИЯ ПОДВИЖНЫХ ИГР В РЕЖЕМЕ ДНЯ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА.

Тожибоев Музаффар Маъруфович

преподаватель Ташкентская медицинская академия. Узбекистан

Махаммаджонова Муштарийбону Алишер кизи

Ташкентский педагогический университети им Низами. Узбекистан

Аннотация. В данной статье рассматриваются значения подвижных игр в режиме дня для детей старшего дошкольного возраста. Дети напоминают игры, разнообразные по содержанию и эмоциональные по характеру проведения. В качестве примера приводится 3 варианта оптимального соотношения видов испытаний по типу многоборья.

Ключевые слова: Концепция, игра, двигательная деятельность, организация, занятие, структура, классификация, оздоровление, физическая нагрузка, физическая культура,

Annotation. This article examines the results of this training periodically assessed in specially organized all-around competitions. For children of senior preschool age, they resemble games, diverse in content and emotional in nature. As an example, 3 options for the optimal ratio of the types of tests by the type of all-around are given.

Key words: Concept, game, motor activity, organization, occupation, structure, classification, health improvement, physical activity, physical culture,

Сотрудничество нами трактуется как идея совместной развивающей деятельности воспитателя и детей, скрепленной взаимопониманием, проникновением в духовный мир друг друга, совместным анализом хода и результатов этой деятельности.

Как система отношений сотрудничество многоаспектно, но важнейшее место в нем занимает отношение воспитатель - дошкольник. Традиционное обучение основано на положении воспитателя в качестве субъекта, а дошкольника - объекта педагогического процесса. В концепции сотрудничества это положение заменяется представлением о дошкольнике как о субъекте в процессе игровой деятельности.

Поэтому два субъекта одного процесса должны действовать вместе, быть сотоварищами, партнёрами, составлять союз более старшего и опытного с менее опытным, но обладающим преимуществами молодости; ни один из них не должен стоять над другим.

Сотрудничество в отношениях воспитатель - дошкольник реализуется в общей жизнедеятельности дошкольных коллективов, принимая различные формы (содружества, соучастия, сопереживания, сотворчества, соуправления).

В рамках дошкольного образовательного учреждения отношения сотрудничества устанавливаются между воспитателями и администрацией, принцип сотрудничества распространяется на все виды отношений дошкольников и руководителей с окружающей социальной средой (родителями, общественными и трудовыми организациями).

Особенности содержания педагогики сотрудничества, в которой выделяются три направления:

- ☐ гуманно-личностный подход к ребёнку.
- ☐ дидактический, активизирующий и развивающий комплекс.
- ☐ концепция воспитания.

Гуманно-личностный подход ставит в центр дошкольной образовательной системы развитие всей целостной совокупности качеств личности. Мера этого развития провозглашается главным результатом дошкольного образования, критерием качества работы воспитателя, руководителя, дошкольного учреждения в целом.

Такой подход обращает дошкольные учреждения к личности ребёнка, к его внутреннему миру, где таятся ещё не развитые способности и возможности, нравственные потенции свободы и справедливости, добра и счастья. Цель дошкольного учреждения - разбудить, вызвать к жизни эти внутренние силы и возможности, использовать их для более полного и свободного развития личности средствами национальных и подвижных игр.

Гуманно-личностный подход к ребёнку в физкультурно-оздоровительном процессе – это ключевое звено, коммуникативная основа личностно ориентированных педагогических технологий. Он объединяет следующие идеи:

- ☐ новый взгляд на личность как цель физического развития, двигательной подготовленности, оздоровительного процесса;
- ☐ гуманизацию и демократизацию педагогических отношений;
- ☐ отказ от прямого принуждения как метода, не дающего результатов в современных условиях;
- ☐ новую трактовку индивидуального подхода;
- ☐ формирование положительной Я - концепции.

Новый взгляд на личность представляют следующие позиции:

- ☐ личность проявляется, выступая в раннем детстве, ребёнок в дошкольном учреждении - полноценная человеческая личность;
- ☐ личность является субъектом, а не объектом в педагогическом процессе;
- ☐ личность - цель образовательной системы, а не средство для достижения каких - либо внешних целей ;
- ☐ каждый ребёнок обладает способностями, многие дети талантливы;
- ☐ приоритетными качествами личности являются высшие этические ценности (доброта, любовь, трудолюбие, совесть, достоинство).

Гуманизация и демократизация педагогических отношений.

Личностные отношения являются важнейшим фактором, определяющим результаты физкультурно-оздоровительного процесса. Гуманное отношение к детям включает:

- ☐ педагогическую любовь к детям, заинтересованность в их судьбе;
- ☐ оптимистическую веру в ребёнка;
- ☐ сотрудничество, мастерство общения;
- ☐ отсутствие прямого принуждения;
- ☐ терпимость к детским недостаткам.

Демократизация отношений – утверждает

- ☐ право ребенка на свободный выбор;
- ☐ право на ошибку;
- ☐ право на собственную точку зрения;
- ☐ соблюдение Конвенции о правах ребенка;
- ☐ стиль отношений воспитателя и дошкольника не запрещать, а

направлять; не управлять, а соуправлять; не принуждать, а убеждать; не командовать, а организовать; не ограничивать, а предоставлять свободу выбора.

Игра без принуждения характеризует:

- ☐ требовательность без принуждения, основанная на доверии;
- ☐ увлеченность, рожденная интересным преподаванием;
- ☐ замена принуждения желанием, которое порождает успех;
- ☐ ставка на самостоятельность и самодеятельность детей;
- ☐ применение косвенных требований через коллектив.

Новая трактовка индивидуального подхода

Суть нового индивидуального подхода в том, чтобы в процессе двигательной активности в системе не от игры к ребенку, а от ребенка к игре, идти от тех возможностей, которыми располагает ребенок, учить его с учетом потенциальных возможностей, которые необходимо развивать, совершенствовать, обогащать.

Новая трактовка индивидуального подхода включает:

- ☐ отказ от ориентировки на среднего дошкольника;
- ☐ поиск лучших качеств личности;
- ☐ применение психолого-педагогической диагностики личности (интересы, способности, направленность, Я-концепция качества характера, особенности мыслительных процессов);

☐ учёт особенностей личности в физкультурно-оздоровительном процессе;

☐ прогнозирование развития личности.

☐ конструирование индивидуальных программ развития и его коррекция.

Я-концепция – это система осознанных действий и она строит свое поведение. В дошкольные годы Я-концепция - основа внутреннего стимулирующего механизма личности. Положительная, мажорная Я-концепция (Я нравлюсь, Я способен, Я значу) способствует успеху, эффективной деятельности, положительным проявлениям личности. Отрицательная Я-концепция (Я не нравлюсь, не способен, не нужен) мешает успеху, ухудшает результаты, способствует изменению личности в отрицательную сторону.

Личностный подход включает, как одну из важнейших задач, формирование у ребёнка положительной Я-концепции. Для этого в первую очередь необходимо:

☐ видеть в каждом дошкольнике уникальную личность, уважать её, понимать, принимать, верить в неё («Все дети талантливы - вот убеждение воспитателя»);

☐ создавать личности ситуацию успеха, одобрения, поддержки, доброжелательности, чтобы дошкольная жизнедеятельность приносила ребёнку радость;

☐ исключить прямое принуждение, а также акценты на отставание и другие недостатки ребёнка; понимать причины детского незнания и неправильного поведения и устранять их, не нанося ущерба достоинству, Я-концепции ребенка («Ребёнок хорош, плох его поступок»);

☐ предоставлять возможности и помогать детям реализовывать себя в положительной деятельности «В каждом ребёнке – чудо; ожидай его!».

Дидактический активизирующий и развивающий комплекс

Дидактический активизирующий и развивающий комплекс педагогики

сотрудничества открывает новые принципиальные подходы и тенденции в решении вопросов «чему» и «как» учить сегодня детей средствами игровой деятельности.

Содержание игр спортивной направленности рассматривается как средство развития личности, а не как самодовлеющая цель дошкольного учреждения.

Концепция воспитания

Концептуальные положения педагогики сотрудничества отражают важнейшие тенденции, по которым развивается воспитание в современном дошкольном учреждении:

- ☐ постановка личности дошкольника в центр всей физкультурно-оздоровительной воспитательной системы;
- ☐ гуманистическая ориентация воспитания, формирование общечеловеческих ценностей;
- ☐ развитие физических способностей ребенка, его индивидуальности;
- ☐ возрождение Узбекских национальных и культурных традиций средствами национальных подвижных игр;
- ☐ сочетание индивидуального и коллективного воспитания;
- ☐ постановка трудной цели.

Идеология и технология педагогики сотрудничества служат не только основанием целой системы, но и определяет содержание физического воспитания детей дошкольного возраста.

При проведении национальных и подвижных игр с целью подготовки детей старшего дошкольного возраста к сдаче нормативов комплекса соблюдаются следующие требования:

1. Игры, включающие элементы техники отдельных видов спорта применяются в том случае, когда эти элементы предварительно разучены.
2. Контрольные расстояния в играх типа эстафет должны соответствовать нормам комплекса.
3. Выполнению двигательных тестов даётся качественная оценка, элементы техники должны возможно более точно воспроизводиться детьми в процессе эстафетных игр (преодолении препятствий и в играх с ациклической структурой игра с отягощениями).
4. Подготовка к выполнению норм комплекса ведётся круглогодично, чтобы физическая работоспособность детей не снижалась.

Результаты этой подготовки периодически оцениваются в специально организованных соревнованиях по многоборью. Для детей старшего дошкольного возраста они напоминают игры, разнообразные по содержанию и эмоциональные по характеру проведения. В качестве примера приводится 3 варианта оптимального соотношения видов испытаний по типу многоборья. В соревнованиях определяется результат по сумме 3-4 упражнений.

1 Вариант – метание теннисного мяча в цель (количество попаданий), челночный бег и бег на 30 м с высокого старта (сек), подтягивание на низкой перекладине из виса лежа (количество раз).

2 Вариант – челночный бег или бег на 30 м с высокого старта (сек) метание мешочка с песком 200гр на дальность (м).

3 Вариант – прыжок в длину с места (см); много скоки, прыжки, бег на 500 м.

Список используемой литературы

1. Голубева О.Ф. Структура физкультурно-оздоровительной мотивации

детей старшего дошкольного возраста// Проблемы развития физической культуры и спорта в новом тысячелетии, Материалы IV Междунар. научно-практич. конфер-и 28 февраля 2019 г. Екатеринбург / ФГАОУ ВО «Рос. гос. проф. – пед. ун-т». 2019. –703 с.

2. Доман, Г. Как сделать ребенка физически совершенным. М.: АСТ, Аквариум, 2000. – С 333.

3. Доронина, М.А. Роль подвижных игр в развитии детей дошкольного возраста. Дошкольная педагогика. М.: 2007. – С 10-14.

4. Железняк, Ю. Д. Многолетний аспект интеграции образования, физического и спортивного воспитания детей дошкольного и школьного возраста / Ю.Д. Железняк // Физическая культура в школе. 2017. №7. – С 54

5. Жуков М. Н. Подвижные игры. М; Академия. —2002.

6. Круцевич Т.Ю Методы исследования индивидуального здоровья детей и подростков в процессе физического воспитания. М. Олимпийская литература 1999.

7. Усмонходжаев Т.С. Мелиев Х.А. Болаларнинг асосий ҳаракат фаолиятига оид машқлар ва уларни ўргатиш услубиёти. Т.: 2004. – Б 45.

8. Змановский, Ю.Ф. Воспитательно-оздоровительная работа в дошкольных учреждениях. Концептуальные положения / Ю. Ф. Змановский. // Дошкольное воспитание. №9. М.: 2003. – С 110.

9. Юнусова Д. С. Рахимкулов К. Д. Мактабгача таълим муассасалари учун ҳаракатли ўйинларва кўнгил очар машқлар. —Т 2016

10. Shpiro S. S. Osoblivosti metodiki ineziterapi ditey molodshogo shkilnogo vinu 3 viyavlenim porusheniyam postavi. Mat Votkrytoy nauchno-medod konf studentov fakulteta Sportivnoy medi yinny i fizicheskoy reabilitatsii 18–19 aprelya. —Kiev Ukraina Olimpiska literatura. 2002.

11. Яковлев В, Гриневский А. Игры для детей. М.:1992. – С 80.

PEDAGOGNING METODIK TAYYORGARLIGI VA IJODKORLIGI INNOVATSION KLASTERNI SAMARALI REJALASHTIRISHNING OMILI SIFATIDA

Abdusamatov Javlonbek Qahramon o'g'li

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti Maktab menejmenti yunalishi
talabasi*

Annotatsiya: Maqolada maqola pedagogning metodik tayyorgarligi va ijodkorligi innovatsion klasteri samarali rejalashtirishning omili to'g'risida mulohaza yuritilib, tavsiyalar berilgan.

Tayanch iboralar: Innovatsion pedagogik texnologiyalar, kasbiy mahorati, pedagogik jarayon, pedagogning metodik tayyorgarligi, ijodkorlik, ijtimoiy-iqtisodiy, ta'lim-tarbiya, pedagogik jarayon sub'ektlari, zamonaviy pedagogik texnologiya, axborot texnologiyalar.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, yangilanishlar talaba yoshlarimiz taqdiri, ularning yorug' istiqboliga mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda. Ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning ikki muhim ko'rsatkichi – sifat va samaradorlik, aynan, o'qituvchining salohiyati va kasbiy mahoratiga uzviy aloqadordir. Uning talabnomasi (prossigrammasi) kun sayin kuchaymoqda.

O'z ertangi kelajagiga befarq bo'lmagan, yorug' va farovon kunlarini uning egalari bo'lmish yosh avlod istiqbolida ko'rgan millat ta'lim-tarbiyaga alohida e'tibor qaratadi. Ta'lim tizimi samaradorligini oshirishda:

- birinchidan, hududiy rivojlanish istiqbolaridan kelib chiqib, kasb yo'nalishlarini belgilash va joriy etish amalga oshirildi;
- ikkinchidan, ta'lim muassasalarining kasbiy yo'nalishlari loyihalashtirildi;
- uchinchidan, ta'limning moddiy-texnikaviy bazasi mustahkamlandi;
- to'rtinchidan, ta'lim muassasalari yuqori malakali pedagog va xodimlar bilan ta'minlandi;
- beshinchidan, ta'lim muassasalari faoliyatini yuritishda davlat budjet va homiylik mablag'laridan samarali foydalanildi;
- oltinchidan, ta'lim muassasalari va mehnat bozori o'rtasida uzviylikni ta'minlash ishchi kuchi talab va taklifi muvofiqlashtirildi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi va ularning o'quv-tarbiya jarayoniga kirib kelishi, shuningdek, axborot texnologiyalarining tez almashinuvi va takomillashuvi jarayonida har bir pedagog-o'qituvchi o'z kasbiy tayyorgarligini, pedagogik mahoratini rivojlantirib borishini talab etadi. Mamlakatimiz rivojlanishining muhim sharti zamonaviy iqtisodiyot, fan, madaniyat, texnika, texnologiya rivoji asosida kadrlar tayyorlashning takomillashgan tizimining amal qilishiga erishishidir. Ta'lim muassasasi o'sib kelayotgan shaxsni o'qitish jarayonida ularga ta'lim olish sharoitlarini yaratadi. O'qituvchilarning bilimga bo'lgan ehtiyojlarini shakllantirish hamda rivojlantirishning yo'naltirilgan bo'lishi o'qituvchi ma'suliyatini yanada oshiradi. Ta'lim samaradorligini oshirish, shaxsning ta'lim markazida bo'lishini va yoshlarning mustaqil bilim olishlarini ta'minlash uchun ta'lim muassasalariga yaxshi tayyorgarlik ko'rgan va o'z sohasidagi bilimlarni mustahkam egallashdan tashqari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni va interfaol uslublarni biladigan, ulardan o'quv va tarbiyaviy mashg'ulotlarni tashkil etishda foydalanish qoidalarini biladigan o'qituvchilar kerak.

Klasterlar o'z tarkibidagi subyektlarning barqaror munosabatlariga, kichik innovatsion korxonalar va o'quv-ilmiy-ishlab chiqarish majmualarini yaratishga, mamlakatimiz ilmiy muhitida talab qilinadigan tadqiqotlarni

o'tkazishga, reyting nashrlarini tayyorlashga, barqaror patent faoliyatiga, faol grant loyihalariga yo'naltirilgan bo'lib, bu ilmni tijoratlashtirish bilan bog'liq ustuvor vazifalarni yechish imkonini beradi. Klaster yaratish innovatsion rivojlanish assotsiatsiyasini tashkil etish, tadqiqotning istiqbolli yo'nalishlarini ishlab chiqish, shuningdek, klaster tizimi doirasida innovatsion g'oya va ishlanmalarni qo'llab-quvvatlash hamda amalga oshirish imkonini beradi.

Ilmiy faoliyat innovatsion tadbirkorlik faoliyatining kuchli manbai bo'lib xizmat qiladi, ammo buning uchun ilmiy maktablarning yuqori darajasi, rivojlangan innovatsion infratuzilmasi bo'lishi talab qilinadi. Shuning uchun ilm-fan, ishlab chiqarish va ta'limning integratsiyalashuvi doirasida bu jihatga jiddiy e'tibor qaratish lozim.

Shunday qilib, klaster ilm-fan, ishlab chiqarish va ta'lim integratsiyalashuvining ustuvor shaklidir. Ushbu integratsiya mexanizmlari mavjud resurslardan foydalanishni maksimal darajada kuchaytirish, klasterning innovatsion faoliyatini faol amalga oshirish imkonini beradi.

Rivojlangan innovatsion infratuzilmani shakllantirish nafaqat samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi, balki ishlab chiqarishda yangi texnik tizimlardan, bilim, malaka va ko'nikmalardan, insonlar xatti-harakatining modellaridan foydalanish zaruratini ham taqozo qiladi. Fan, texnika va ishlab chiqarish integratsiyasining kuchayishi natijasida bilimlar hamda axborotning ahamiyati orta boradi, pirovardida, ular inson kapitaliga aylanadi. Bu esa kadrlar tayyorlash tizimining nafaqat fan sohasi bilan, balki amaliyot bilan ham integratsiyalashuvining katta ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Pedagog tomonidan ta'lim jarayonida innovatsion xarakterga ega turli faol metodlarning qo'llanilishi talabalarni rivojlantirish, qobiliyatlarini yanada o'stirishga xizmat qiladi. Xususan:

- muammoli izlanish;
- kichik tadqiqotlarni olib borish;
- debat;
- bahs-munozara;
- evristik suhbat;
- kichik guruhlarda ishlash va b.

Mashg'ulotlarini tashkil etishda pedagoglar o'quv axborotlarining talabalar bilim, ko'nikma, malaka va tajribalariga tayangan holda ularni qiziqitira oladigan, fikrlashga, ijodiy yondashishga undaydigan imkoniyatga ega bo'lishini ta'minlashga alohida e'tibor qaratishlari zarur. Ta'lim jarayonida pedagoglar tomonidan:

- turli shakl, metod, vosita va texnologiyalardan samarali, maqsadli foydalanish;
- o'quv topshiriqlarini bajarishda talabalarga usullarni mustaqil tanlash imkonini berish;
- talabani juftlikda, kichik guruhda va jamoada ishlashini ta'minlash;
- mashg'ulotlarning loyihalashtirilishiga e'tiborning qaratilishi nafaqat o'qitish sifatini yaxshilaydi, samaradorligini oshiradi.

Pedagoglar mutaxassislik bo'yicha mavjud bilimlaridan tashqari o'quv jarayoniga qadam qo'yar ekanlar, pedagogik va psixologik bilimlar, texnologiya va o'qitish metodikalariga doir zarur bilimlarni egallagan bo'lishi kerak. Shuning uchun ham, pedagoglarning malakasini oshirishda:

- o'qitish jarayonining samaradorligini ta'minlovchi pedagogik malakalarni shakllantirish;
- ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, gumanitar bilimlarni anglashga yo'naltirilgan

yangi kasbiy tafakkurni shakllantirish;

- o'qituvchi faoliyatining metodologik asosi sifatida pedagogik bilimlar tizimini egallash;

- o'qituvchilarning kasbiy faoliyatlariga yaqinlashtirilgan uslublar tizimi sifatidagi o'qitish texnologiyasini egallash masalalari asosiy deb belgilanadi.

Eng muhimi pedagoglar o'quv mashg'ulotlarining nafaqat axborot berish, balki rivojlantirish xarakteriga ega bo'lishlariga e'tiborni qaratishlari zarur. Shuningdek, muhokama qilinayotgan masala, muammo, o'rganilayotgan mavzu yuzasidan talabalarning mustaqil fikr bildirishlari (noto'g'ri bo'lsa-da, fikr bilirishlari)ga imkon berish, nima bo'lganda ham ularni o'ylashga, fikrlashga undash shaxsga yo'natirilgan ta'limga xos muhim belgilardan biri sanaladi. O'qituvchilar o'zlari o'qitayotgan o'quvchilarining ruhiyatlariga mos ravishda muloqotda bo'la olish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni egallash va o'quv-tarbiyaviy jarayonda qo'llay olishi kerak. Bugungi kunda an'anaviy ta'limni zamonaviylashtirish yo'lida birgina texnologiyaga asoslangan o'qitish uchramaydi. Odatda, o'qitishda bir necha texnologiyalarning elementlari birdaniga qo'llaniladi, chunki pedagogik texnologiya – bu o'quv jarayonini to'liqligicha egallovchi loyiha, yaxlitlik, natija, ya'ni o'quv jarayonini inson va texnik imkoniyatlarini hisobga olgan holda aniq maqsad, natijaga yo'naltirilgan jarayondir.

Hozirgi zamon ta'lim tizimidagi amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki oldindan puxta loyihalashtirilgan dars, albatta, o'qituvchi va o'quvchiga darsni qiziqarli bo'lishi, shuningdek ijobiy natijaga erishishlariga imkoniyat yaratadi hamda darsning samaradorligini oshirad

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqidan. "Xalq so'zi" gazetasi 30.09.2020.

2. Sh.Qurbonov, E.Seytxalilov Ta'lim sifatini boshqarish T.: "Turon-Iqbol", 2006. 590 b.

3. J.G'.Yo'ldoshev "Innovasiyalarni ta'lim jarayoniga uzluksiz ravishda tatbiq etish zamon talabi" T.: "Uzluksiz ta'lim" j. 2011. № 6, 11-15 b.

КЛАССИФИКАЦИЯ ВИДОВ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ РАБОТ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Ахрарова Тахмина Ахрорбек қизи соискатель ученой степени доктора философии (PhD) кафедры “Методика дошкольного и начального образования” Ташкентского международного университета Кимё

Хамедова Нилуфар Азимовна кпн, доцент кафедры “Методика дошкольного и начального образования” Ташкентского международного университета Кимё

Аннотация: В данной статье раскрыты цели, задачи и классификация видов самостоятельных работ на уроках математики в начальных классах.

Ключевые слова: самостоятельная работа, задания, знания, умения, навыки, классификация, виды.

CLASSIFICATION OF TYPES OF INDEPENDENT WORK IN MATHEMATICS LESSONS IN PRIMARY SCHOOL

Akhrarova Tahmina Akhrorbek kizi candidate for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) of the Department of “Methods of preschool and Primary education» Tashkent International University KIMYO

Khamedova Nilufar Azimovna kpn, Associate Professor of the department “Methods of preschool and primary education» Tashkent International University KIMYO

Abstract: This article reveals the goals, objectives and classification of types of independent work in mathematics lessons in primary school.

Key words: independent work, tasks, skills, knowledge, classification, types.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA DARSLARIDA MUSTAQIL ISH TURLARINING TASNIFI

Axrarova Tahmina Axrorbek qizi Toshkent xalqaro KIMYO universitetining «Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim metodikasi» kafedrasida falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasiga da'vogar

Xamedova Nilufar Azimovna pedagogika fanlari nomzodi -p.f.n, Toshkent xalqaro KIMYO universitetining «Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim metodikasi» kafedrasida dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda matematika darslarida mustaqil ish turlarining maqsadlari, vazifalari va tasnifi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: mustaqil ish, vazifalar, bilim, ko'nikma, malaka, turlari.

Самостоятельная работа учащихся - это форма организации их учебной деятельности, осуществляемая под прямым или косвенным руководством преподавателя, в ходе которой учащиеся преимущественно или полностью самостоятельно выполняют различного вида задания с целью развития знаний, умений, навыков и личных качеств. Но не нужно исключать и тот факт, что самостоятельные работы могут отличаться не только своей формой, но и видами. И каждый вид самостоятельной работы отличается

по своим целям и задачам.

Рассмотрев автореферат Садыковой А.В. «Организация самостоятельной работы по математике студентов педагогических вузов направления начального образования» убедились в том, что будущие учителя начальных классов в первую очередь сами должны быть самостоятельными, уметь самостоятельно добывать информацию, отрабатывать её, уметь без посторонней помощи применять имеющиеся у них знания, анализировать и делать выводы по своей работе, деятельности, и лишь только потом организовывать и проводить самостоятельные работы на практике, в школе среди учащихся начальных классов.

А в исследовании Пидкасистого П.И. «Самостоятельная деятельность учащихся» даются сведения о различных принципах классификации самостоятельных работ, а именно классификация по познавательному характеру учебного процесса, по познавательной деятельности учащихся, по дидактическому назначению и целям самостоятельных работ, классификация по источнику знаний и методов обучения.

Изучив все выше перечисленные принципы классификации, мы остановились на классификации самостоятельных работ по дидактическому назначению, то есть по дидактическим целям обучения. Так как мы считаем, что именно дидактические цели обучения определяют содержание, форму, структуру, методы и средства учебной деятельности, урока.

Данный принцип предполагает выделение самостоятельных работ по трём показателям:

- самостоятельные работы, применяемые с целью получения новых знаний;
- самостоятельные работы, применяемые на основе приобретённых знаний;
- самостоятельные работы, применяемые в целях повторения и проверки знаний, навыков и умений учащихся.

Но этих трёх направлений недостаточно, нужна более подробная классификация. Потому что педагогический прогресс не стоит на месте, создаются новые методы, технологии обучения, обучающиеся становятся более избирательными, что от учителя требует применение на уроках более разнообразных и интересных видов самостоятельных работ. В данной статье мы хотим предложить более широкую классификацию видов самостоятельных работ на уроках математики в начальных классах по принципу дидактических назначения (целей обучения).

В зависимости от своего дидактического назначения самостоятельные работы можно разбить на несколько видов:

Смысл обучающих самостоятельных работ заключается в самостоятельном выполнении школьниками данных учителем заданий в ходе объяснения нового материала. Цель таких работ - развитие интереса к изучаемому материалу, привлечение внимания каждого ученика к тому,

что объясняет учитель.

Самостоятельные обучающие работы проводятся во время объяснения нового материала или сразу после объяснения, что их немедленная проверка дает учителю четкую картину того, что происходит на уроке, какова степень понимания учащихся нового материала на самом раннем этапе его изучения. Цель этих работ - не контроль, а обучение; поэтому им следует отводить много времени на уроке.

К обучающим самостоятельным работам можно отнести составление примеров на изучаемые правила, свойства. К обучающим самостоятельным работам относятся также самостоятельное составление алгоритмов, решение задач по алгоритму.

В качестве примера обучающих самостоятельных работ приведём задания из нашего сборника заданий по математике для 2 классов на тему «Решение примеров в столбик»:

№1. Представьте число в виде сумм разрядных чисел.

26 = 19 = 81 =
68 = 78 = 99 =

№ 2 Решите примеры в столбик по образцу.

24 + 12 32 + 43
40 + 37 26 + 11
26 + 22 45 + 42

№ 3 Решите задачу по краткой записи.

I п. - 30 м. ←
II п. - ? на 10 м. < } ?

К тренировочным относятся задания на распознавание различных объектов и их свойств. Например, какие из данных выражений являются уравнениями?

В тренировочных заданиях часто требуется воспроизвести или непосредственно применить правила, определения, свойства тех или иных математических объектов и др.

При выполнении тренировочных самостоятельных работ учащимся еще необходима помощь учителя. Можно разрешить пользоваться и учебником, и записями в тетрадях, таблицами и т.п. Все это создает благоприятный климат для слабых учащихся. В таких условиях они очень легко включаются в работу и выполняют ее.

К закрепляющим можно отнести самостоятельные работы, которые способствуют развитию логического мышления и требуют комбинированного применения различных правил и свойств. Они показывают, насколько прочно, осмысленно усвоен учебный материал. По результатам проверки заданий данного вида учитель определяет, нужно ли еще заниматься данной темой. Примеры таких работ в изобилии встречаются в различных дидактических материалах.

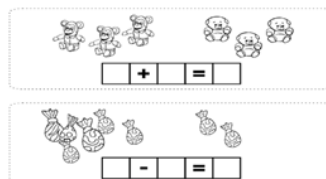
В качестве примера закрепляющих самостоятельных работ возьмём задания из нашего сборника заданий по математике для 2 классов на тему «Умножение»:

Запись результатов с помощью знаков =,
+, - для чисел до 10

1. Впиши недостающие числа.

$6 - \square = 3$	$4 + 4 = \square$	$2 + 3 = \square$
$\square - 3 = 4$	$9 - \square = 7$	$5 - 2 = \square$
$5 + \square = 7$	$\square + 3 = 9$	$\square + 4 = 9$
$4 + 2 = \square$	$\square + 5 = 10$	$1 + 7 = \square$

2. Запиши пример по картинке.

3. Реши примеры и расшифруй название города.

$4 - 4 = \square$	$8 - 3 - 2 = \square$
$6 + 0 = \square$	$3 + 4 - 2 = \square$
$7 - 0 = \square$	$9 - 6 + 1 = \square$

7	4	6	0

Очень важны так называемые повторительные (обзорные или тематические) работы. Перед изучением новой темы учитель должен знать, подготовлены ли учащиеся, есть ли у них необходимые знания, какие пробелы смогут затруднить изучение нового материала. Например, следующие задания из нашего сборника заданий по математике для 1 класса, относятся к повторительным заданиям по теме «Запись результатов с помощью знаков =, +, - для чисел до 10»:

Самостоятельными работами развивающего характера могут быть домашние задания по составлению докладов на определенные темы, подготовка к олимпиадам, научно-творческим конференциям, проведения в школе «Дней математики», сочинение математических игр, сказок, спектаклей и др.

На уроках - это самостоятельные работы, требующие умения решать исследовательские задачи.

Большой интерес у учащихся вызывают творческие самостоятельные работы, которые предполагают высокий уровень самостоятельности. Здесь учащиеся открывают для себя новые стороны уже имеющихся у них знаний, учатся применять эти знания в новых неожиданных ситуациях. Это задания на поиск второго, третьего и т.д. способа решения задачи, составление своих примеров, уравнений, задач, проектная деятельность по изучению истории математики, математических открытий и т.д.

Контрольные работы являются необходимым условием достижения планируемых результатов обучения.

По существу, разработка текстов контрольной работы должна быть одной из основных форм фиксирования целей обучения, в том числе и минимальных. Поэтому,

- во-первых, контрольные задания должны быть равноценными по содержанию и объему работы;
- во-вторых, они должны быть направлены на отработку основных навыков;
- в-третьих, обеспечивать достоверную проверку уровня обучения;
- в-четвертых, они должны стимулировать учащихся, позволять им продемонстрировать прогресс в своей общей подготовке.

Делая вывод, мы можем сказать, что классификация самостоятельных

работ на уроках математики в начальных классах может быть разнообразной. Но более качественной и достоверной классификацией является классификация самостоятельных работ по дидактическому назначению, так как она более чётко даёт понятия о видах и целях самостоятельных работ и на каких этапах или типах уроках их эффективно проводить. Но все виды самостоятельных работ на уроках математики в начальных классах объединяет одно – это формирование у учащихся начальных классов навыков самостоятельности, умений применять полученные и имеющиеся знания на практике, умение решать поставленные задачи и формирование интереса к урокам математики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кукушин В. С. 2017 г. Современные педагогические технологии в начальной школе: Пособие для учителя. М: «Феникс»– 328 с.
2. Пидкасистый П.И. 2013 г. Самостоятельная деятельность учащихся – 183 с.
3. Подласый И.П. 2010 г. Педагогика. Учебник для студ. пед. вузов: - 363 с.
4. Садыкова А.В. автореферат «Организация самостоятельной работы по математике студентов педагогических вузов направления начального образования» Ташкент, 2009 г.
5. Абдуллаева Б.С., Таджиева З.Г., Жумаев М.Э., Сидельникова Р.И., А.В. Садыкова. Методика преподавания математики. – Т., 2011г. – 336 с.
6. Гирмович В. С. Виды самостоятельных работ на уроках математики //журнал Математика в школе. – 2008 г.- 140 с. 37-40.
7. Малахова С.И. Образовательная среда в эпоху инноваций. Сборник материалов Второй Всероссийской Ассамблеи с международным участием «Педагог XXI века» С: 2017 г. – 206 с.
8. Сборник заданий по математике для 1 класса. Ахрарова Т.А., Хамедова Н.А., Климова С.В. 2022 г.- 65 с.
9. Сборник заданий по математике для 2 класса. Ахрарова Т.А., Хамедова Н.А. 2023 г.- 51 с.
10. <https://obuchalka.org/>

ОБУЧЕНИЕ ИНФОРМАТИКЕ ЧЕРЕЗ ПРОГРАММНЫЙ КОМПЛЕКС

Кульжанов Надир Жонадиль углы,
 Преподаватель кафедры методики преподавания математики
 и геометрии Чирчикского государственного педагогического
 университета, г. Чирчик, Узбекистан, электронная почта:
 kuljonovnodir1193@gmail.com

Аннотация. Программный комплекс состоит из набора учебных ресурсов и учебно-методических средств в рамках одной дисциплины. Программный комплекс учебного предмета должен состоять из комплекса учебно-методических материалов, представляющих все дидактические элементы, предусмотренные государственным образовательным стандартом. В данной диссертации рассматриваются программные комплексы, созданные на основе новых средств информационных технологий, и их особенности.

Ключевые слова: информационные технологии, информационные ресурсы, программный комплекс, высшее образование, будущие учителя информатики.

TEACHING THE COMPUTER SCIENCE THROUGH THE SOFTWARE COMPLEX

Quljonov Nodir Jonadil-Ogli,
 Lecturer, Department of Methods of Teaching Mathematics and Geometry,
 Chirchik State Pedagogical University, Chirchik, Uzbekistan, e-mail:

Abstract. The software package consists of a set of educational resources and teaching aids within the same discipline. The program complex of an educational subject should consist of a set of educational and methodological materials representing all the didactic elements provided for by the state educational standard. This dissertation discusses software systems created on the basis of new information technology tools and their features.

Keywords: information technologies, information resources, software package, higher education, future computer science teachers.

Фанларни ўқитиш методикаси ўқув предметининг моҳиятидан келиб чиқиб танланиши лозим. Шунингдек, ўқитиш методикаси мос билим соҳасининг ўрганилиш ва ривожланиш тарихи, ўқув дастурининг мақсади, талабаларнинг интеллектуал имкониятлари, ёш хусусиятларини ўрганишга ва бу хусусиятларнинг конкрет шароитда қандай намоён бўлишига асосланади. Танланган методика сифатли таълим хизматларини таъминлаб, жамият ва меҳнат бозорининг эҳтиёжларини ҳисобга олиши лозим [31, 102-б.]. Тақдим этилаётган методиканинг моҳияти таълим жараёнида АТвоситасида ўқув материалларини визуаллаштириб, курс мазмунини онгли равишда идрок этишни таъминлашдан иборат. 1.2 ва 1.3. параграфларда баён қилинган фан мазмуни ҳамда таълим йўналишлари ва мутахассисликларга қўйилган талаблар таҳлили “Алгоритмлар назарияси” фанининг мақсади, мазмунини шакллантириш принциплари, ўқитишнинг шакллари, усул ва воситаларини аниқлаш, шунингдек, эришилган ўзлаштириш даражаси натижаларини таҳлил қилиш имконини беради. Маълумки, таълим мақсадлари давлат таълим стандарти талаблари

асосида қўйилиши лозим. “Алгоритмлар назарияси” фанининг мазмунини такомиллаштирилган ҳолда ишлаб чиқишда қуйидаги умумий дидактик тамойилларга асосланildi: [83; 310-312-б.]

- таълим-тарбия тизимида узвийлик тамойили - ўқитиш жараёнида қатъий мантикий изчилликка риоя қилиниб, ўрганилган билимлар ва шакллланган тасаввурлар олдинги ўзлаштирилган билимлардан келиб чиқилади, уларни мустаҳкамлайди, чуқурлаштиради ва кейинги таълим-тарбиявий жараёнга замин ҳозирланади;

- таълим-тарбиянинг амалиёт билан боғлиқлиги тамойили - таълим мазмунининг амалиётда ўз тадбиқини топиши билан боғлиқ бўлиб, унда тарбияни ҳаёт билан узвийликда олиб бориш жараёни қаралади; таълим ва тарбиянинг бирлиги тамойили - таълим оловчиларнинг ҳам интеллектуал, ҳам маънавий жиҳатдан уйғунликда ривожланишини таъминлайди;

- таълимда ўқув фаолиятини яхлит шакллантириш тамойили - таълим оловчиларнинг диққатини бошқариш, уларга бажариладиган ишларни тушунтириш, зарурий эҳтиёж - мотивацион ҳолатларни фаоллаштириш, фаолиятга ёрдам бериш, тузатиш киритиш ўқув фаолиятининг натижасини баҳолаш жараёни таъминлайди;

- таълимнинг кўргазмалилик тамойили - билимларни ўрганилаётган ҳодиса ва воқеаларни жонли идрок этиш асосида ўзлаштиришни кўзда тутди.

Фанларни ўқитиш жараёнини АТ воситасида такомиллаштиришга қаратилган методикалар ушбу классик тамойилларнинг тўлақонли ишлашига қўшимча имкониятлар яратади. “Алгоритмлар назарияси” фанини ДММ воситасида ўқитишга қаратилган ўқитиш методикаси буларга мисол бўлади. Таълим жараёнида алоҳида фан бўйича турли форматдаги ўқув-услубий материалларни ўзида уйғунлаштирувчи ДММни қўллашнинг мақсадга мувофиқлиги унинг маълум педагогик вазифаларни ҳал этишга хизмат қилиб, ҳам таълим берувчи педагог, ҳам таълим оловчи учун мўлжалланган дастурий маҳсулот эканлигидан келиб чиқади.

ДММдаги маъруза машғулотларини қўллаб-қувватловчи тақдимот мавзу бўйича энг асосий, таянч тушунча ва маълумотларни саклайди. Уни экранда намоиш этиб, керакли маълумотларни ёзиб олиш учун талабаларга тақдим этиш, ҳам вақтни тежашга, ҳам ўқув материалининг асосий нуқталарига талабалар диққатини жалб этишга ёрдам беради. Маъруза дарсларини ДММ да мужассамлаштирилган график, матнли ахборотларнинг педагогнинг жонли маърузаси орқали талабаларга тақдим этиладиган рухий-эмоционал ҳолати билан уйғунлашуви дарс жараёнида сифат жиҳатидан янги ахборот-таълим фазосини вужудга келтириб, бу фазода кенгайиб боровчи ахборот оқими таълим жараёнининг барча қатнашчиларини билимларни пассив тўплашдан, мустақил таълим олиш малакасини эгаллаш тизимида ўтишга ундайди.

Литературы:

1. Бабаходжаева Н.М. Особенности использования электронного учебно-методического комплекса в образовательном процессе ВУЗов // Инновацион технологиялар ва уларни таълим жараёнига жорий этишнинг назарий ва амалий масалалари республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Андижон, 2011. –Б. 47-49.

2. Бабаходжаева Н.М., Тухтаева Н.Р., Зиякулова Ш.А. Преподавание предмета Теория алгоритмов посредством программно-методического комплекса // Modern education systems in the USA, the EU and the Post-Soviet

countries: conference proceedings. – Seattle: KindleDP, 2020. –P.194-196.

3. Колдунова И.Д. Методика обучения студентов курсу «Теория алгоритмов» на основе аналитико-синтетической деятельности: дис. ... канд. пед. наук. Красноярск, 2015. -160 с.

4. Ҳасанбоев Ж., Тўрақулов Х., Алқаров И., Усманов Н. Педагогика (педагогика назарияси ва тарихи). Олий ўқув юртлари учун дарслик.- Тошкент: “Ношир”, 2011. 456 б.

5. Rustamova, N. R. (2020). Development of technology based on vitagenic experience using media resources in higher educational institutions students teaching. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 9(4), 2258-2262.

6. Rustamova, N. R. (2020). Training of students of cognitive processes based on vitagen educational situations. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(8), 869-872.

7. Ruzieva, D. I., Rustamova, N. R., Sunnatovich, D., & Tursunov, A. J. K. (2020). The Technology of Developing Media Culture in Higher Educational Students. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(09).

8. Рустамова, Н. (2022). Медиатаъсир контекстида талабаларда медиаменталитетнинг шаклланиш босқичлари, *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (1), 130-136.

9. Муслимов Н.А. Электрон дарслик яратиш методик тамойиллари ва технологиялари. / *Infocom.uz*, 2004. – 62-66 б.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВЫПОЛНЕНИЯ НЕ ЛАБОРАТОРНЫХ РАБОТ ИЗ ФИЗИКИ

Кодиров Саидкосим Пулатхан углы

*Преподаватель кафедры химии и физики, Ташкентский
государственный технический университет имени Ислама Каримова,
Алмалыкский филиал, г. Алмалык, Узбекистан*

Аннотация. В современную эпоху, когда бурно развивается научно-технический прогресс, проблема развития творческой активности школьника имеет социально-экономическое значение. Физика имеет большое значение в развитии творческой активности школьников и как предмет обладает способностью создавать благоприятные условия для развития творческой активности учащихся в процессе обучения. В данной работе высказываются мысли по этому поводу.

Ключевые слова: физика, среднее образование, лаборатории, творческая компетентность, общая физика.

ФИЗИКАДАН ЛАБОРАТОРИЯ ИШЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

Қодиров Саидқосим Пулатхон ўғли

*Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети
Олмалиқ филиали кимё ва физика кафедраси ўқитувчиси, Олмалиқ,
Ўзбекистон*

Abstract. Fan-техника тараққиёти жадал ривожланаётган ҳозирги даврда ўқувчи креатив фаолиятини ривожлантириши муаммоси илтимой, иқтисодий аҳамият касб этади. Мактаб ўқувчиларининг креатив фаолиятларини ривожлантиришида физика фани катта аҳамиятга эга бўлиб, ўқув фани сифатида ўқувчиларни ўқитиш жараёнида креатив фаолиятларини ривожлантириши учун қулай шароит яратиш бериши имкониятига эга. Мазкур тезисда айнан шу хусусида фикр юритилган.

Keywords: физика, .

SOME QUESTIONS OF PERFORMING LABORATORY WORKS FROM PHYSICS

Saidqosim Pulatkhan-Ogli Qodirov

*Lecturer, Department of Chemistry and Physics, Almalyk branch Tashkent
State Technical University named after Islam Karimov, Almalyk, Uzbekistan*

Abstract. In the modern era, when scientific and technological progress is rapidly developing, the problem of developing the creative activity of a schoolchild is of socio-economic importance. Physics is of great importance in the development of creative activity of schoolchildren, and as a subject it has the ability to create favorable conditions for the development of creative activity of students in the learning process. In this paper, thoughts are expressed in this regard.

Keywords: physics, secondary education, laboratories, creative competence, general physics.

Развитие творческой активности школьника стоит на первом месте в содержании физического образования. Также большое значение имеют структура учебного материала и способы его подачи. Если мы хотим познакомить читателя только с новыми физическими законами, то

достаточно привести готовые теоретические выводы. Если в процессе обучения ставится вопрос о развитии творческой активности учащегося, а не только информирование учащегося, то можно объяснить факты, на которых основаны изучаемые физические законы и правильность теории подтверждается опытом.

В кандидатской диссертации Б.Н.Нуриллаева на тему «Дидактические основы формирования экспериментальных умений будущих учителей в общефизических практиках» дана психолого-дидактическая характеристика экспериментальных умений будущих учителей физики (бакалавров), повышающая эффективность обучения, условия формирования экспериментальных умений, система требований к обучающемуся образовательного стандарта, имеющееся оборудование, описание заданий, методы руководства, наличие письменных инструкций, необходимость учета важнейших звеньев формирования умений при активно меняя условия в ходе урока, было определено, что целесообразно формировать сферу влияния дидактических вопросов, то есть это умение [91].

В кандидатской диссертации Бегматовой Д.А. на тему «Дидактические основы количественной оценки практикума по физике» описаны возможности количественной оценки и управления научно-методическим и экспериментальным содержанием практикума по физике, чрезвычайно насыщенное и эффективное обучение и навыки, характерные для экспериментов по физике. , ментально-педагогические качества в формировании физического образования раскрываются богатые возможности. Термины и понятия, входящие в практическое задание, были разделены на содержательные группы и стандартизированы определенными относительными баллами в соответствии с их научно-методическим весом. Также в соответствии с рекомендациями международных руководств разработаны методики стандартизации и реализации измерения одной из важных фундаментальных физических величин - e /отношение для трех ступеней образования. Установлено, что введение рейтинговой системы впервые в образовании позволило количественно измерить знания и учебную массу экспериментальных заданий, ввести объективные стимулы в творческую деятельность учащихся [17]. Кандидатская диссертация Б.А.Джуракулова на тему «Нестандартные формы обучения физике в общеобразовательной школе» посвящена нетрадиционным методам обучения в 7-9 классах общеобразовательных школ, в которых «Работа с листами самоанализа», «Научная дискуссия», «Избранные ответы на задания «структурирование», «Командная работа при подготовке к контрольным работам», «Командные игры», «Работа в группе в процессе решения вопросов качества» и другие нетрадиционные методы обучения, которые побуждают студента к самостоятельному исследованию, покрыты. Также для нетрадиционного преподавания раздела «Электрический ток в различных средах» был выбран метод «творческого урока». Рекомендована система заданий, которые студенты должны выполнять индивидуально и в малых группах. Однако характер поставленных задач не был достаточно объяснен [38]. Анализ приведенных выше данных и методических пособий по совершенствованию содержания физического образования показывает, что совершенствование физического образования на основе нетрадиционных методов, полный охват таких методов имеет большое значение в решении педагогических задач. перед физическим образованием, и в дальнейшем повышении качества физического образования.

При переходе ученика в более высокий класс содержание нестандартных лабораторных работ и их практическая реализация усложняются. Поэтому

необходимо рассматривать процесс выполнения нестандартных лабораторных работ, выполняемых студентами, в последовательности возрастания сложности.

1. Сравнение физических явлений и свойств веществ, выявление в них общего и различия, реализация этих явлений. Например, научиться сравнивать свойства газообразных, жидких и твердых веществ на основе опытов и наблюдений.

2. Выявление и анализ причин событий (на основе доказуемого опыта). Например, при изучении предмета «закон Ампера», прежде всего, на основе анализа результатов соответствующего демонстрационного эксперимента вывести формулу и правило «закона Ампера».

3. Уметь предсказать явление, которое можно наблюдать мысленно. Например, при высокой температуре воды как происходит явление диффузии? Почему? Объясните это на опыте.

4. «Почему?», «Что делать?», «Как?», «По какому закону?» найти ответы на такие вопросы, как Например, «Как повысить значение КПД тепловых двигателей?», «Как безотходно доставить электроэнергию, вырабатываемую на электростанции, потребителю?» объясняя такие вопросы, как

5. Чертежи схем автоматических устройств. Например: «Чертеж схемы автоматического тестера товаров», учимся составлять схему «Электронного сторожа».

6. Написание тезисов по теме, подготовка лекции к конференции или семинару, проведение мероприятия острого ума среди студентов. Обеспечение участия в конференциях и семинарах по темам: «Физика в сельском хозяйстве», «Физика и медицина», «7 мая-день радио» и «Магнитозвукозапись».

Для выбора и выполнения нестандартных лабораторных работ по школьной физике необходимо создать широкий спектр возможностей для формирования у школьника теоретических знаний, практических умений и навыков за счет использования методов обучения, анализа научной литературы, использование материалов в учебном процессе, содержательное и качественное совершенствование воспитательной работы. Выполнение нестандартных лабораторных работ в школьном физкультурном образовании требует решения следующих задач:

1. Использовать на теоретических и практических занятиях материалы, отобранные для нестандартной лабораторной работы по физике, и методы нестандартной лабораторной работы.

2. Учет самостоятельного мышления учащегося, развитие его познавательных способностей, формирование логических выводов.

3. Разработка методики преподавания студентам избранных материалов по содержанию нестандартных лабораторных работ по физике.

Цель использования в учебном процессе отдельных материалов, связанных с нестандартными лабораторными работами, заключается в следующем:

1. Отобранные материалы, связанные с выполнением нестандартных лабораторных работ по физике, должны соответствовать требованиям учебного плана и программы школьного курса физики, помогая учащимся осваивать науку простыми методами.

2. Формирование научного взгляда на физику у школьника.

3. Воспитание самостоятельного и творческого мышления в физике.

4. Развитие абстрактного мышления и логической наблюдательности у учащегося.

5. Уметь применять теоретические знания студента на практике.

6. Выполнение нестандартных лабораторных работ по физике должно быть целенаправленным и планомерным, выявление и выбор педагогической ситуации.

Литературы:

1. 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси” ни тасдиқлаш тўғрисида ПФ-5847-сон Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2909-сонли қарори.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-3775 сонли қарори.

6. Бабаходжаева Н.М., Менглиев И.А. Электрон ахборот-таълим муҳити олий таълим тизимини ахборотлаштириш воситаси сифатида // Глобал олий таълим тизимида илмий тадқиқотларнинг замонавий услублари халқаро илмий конференция материаллари тўплами. – Навоий, 2015. – Б. 432-434.

7. Бабаходжаева Н.М., Менглиев И.А. Значение межпредметных связей математических дисциплин при преподавании предмета «Теория алгоритмов» // Материалы V Международной научно практической конференции. Наука и образование в современном мире: Вызовы XXI века. –Нур-султан, Казахстан, 2019, Том III. С. 119-123.

8. Бабаходжаева Н.М., Тухтаева Н.Р., Зиякулова Ш.А. Преподавание предмета Теория алгоритмов посредством программно-методического комплекса // Modern education systems in the USA, the EU and the Post-Soviet countries: conference proceedings. – Seattle: KindleDP, 2020. –P.194-196

9. Ilhamova, I. N., Rasuleva, N. Z., & Ruslanovna, Z. Content and technology of teacher training in pedagogy and psychology, PalArch, 17(6).

10. Inogamova, D., & Rustamova, N. (2020). Using of interactive teaching methods in the process of self-education of future teachers. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(9), 447-454.

11. Rustamova, N. R. (2020). Development of technology based on vitagenic experience using media resources in higher educational institutions students teaching. International Journal of Scientific and Technology Research, 9(4), 2258-2262.

12. Rustamova, N. R. (2020). Training of students of cognitive processes based on vitagen educational situations. International Journal of Advanced Science and Technology, 29(8), 869-872.

13. Ruzieva, D. I., Rustamova, N. R., Sunnatovich, D., & Tursunov, A. J. K. (2020). The Technology of Developing Media Culture in Higher Educational Students. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(09).

14. Рустамова, Н. (2022). Медиатаъсир контекстида талабаларда медиаменталитетнинг шаклланиш босқичлари, Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (1), 130-136.

15. Муслимов Н.А. Электрон дарслик яратиш методик тамойиллари ва технологиялари. / Infocom.uz, 2004. – 62-66 б.

16. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. / Педагогик компетентлик ва креативлик асослари – Тошкент, 2015. – 120 бет.

VERBAL BIOTYPONYMS BASED ON THE NAMES OF PETS

Aytbayev D.T.

*Tashkent State Pedagogical University named after Nizomi, professor
emeritus, candidate of philological sciences*

Imanberdieva S.K.

*Professor of the Kazakh agrotechnical university named after S.Seifullin,
doctor of philology*

Egenberdi M. E.

*Senior lecturer of Al-Farabi Kazakh National University,
Master of Pedagogical Sciences*

ГЛАГОЛЬНЫЕ БИОТИПОНИМЫ НА ОСНОВЕ НАЗВАНИЙ ДОМАШНИХ ЖИВОТНЫХ

Айтбаев Д.Т.

*Ташкентский государственный педагогический университет имени
Низами, профессор и.о., кандидат филологических наук.*

Иманбердиева С.К.

*Профессор Казахского агротехнического университета имени
С.Сейфуллина, доктор филологических наук*

Егенберди М.Е.

*Старший преподаватель КазНУ им. Аль-Фараби, магистр
педагогических наук*

UY HAYVONLARI NOMIGA ASOSLANGAN OG'ZAKI BIOTOPONIMLAR

Aytbayev D.T.

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti professor v/b.,
filologiya fanlari nomzodi*

Imanberdiyeva S.K.

*S.Seyfullin nomidagi Qozog'iston agrotexnika universiteti professori,
filologiya fanlari doktori*

Egenberdi M. E.

*Al-Farobiy nomidagi Qozoq Milliy universiteti katta o'qituvchisi,
pedagogika fanlari magistri*

Аннотация. В статье выявлены особенности географических названий с точки зрения национального менталитета и национального познания. Определены лексико-семантические группы топонимов, демонстрирующие связь «человек-природа», объединяющие названия географических объектов, которые составляют основу лексем, репрезентирующих материальную и духовную культуру общества. Определены общеупотребительные глаголы в биотопонимах, созданных с участием названий домашних животных, и установлено, что каждый глагол часто связан с конкретным названием домашних животных.

Ключевые слова: домашние животные, биотопоним, глагол, информация, общество.

Abstract

The article reveals the features of geographical names in terms of national mentality and national knowledge. The lexico-semantic groups of toponyms are defined, demonstrating the connection «man-nature», uniting the names of geographical objects, which form the basis of lexemes representing the material and spiritual culture of society. Common verbs in biotoponyms created with the names of domestic animals are determined, and it is established that each verb is often associated with a specific name of domestic animals.

Key words: domestic animals, biotoponym, verb, information, society
Annotatsiya

Mazkur maqolada geografik nomlarning milliy mentalitet va milliy bilim nuqtai nazaridan xususiyatlari ochib berilgan. Jamiyatning moddiy va ma'naviy madaniyatini ifodalovchi leksemalarning asosini tashkil etuvchi, geografik ob'ektlar nomlarini birlashtiruvchi "inson-tabiat" bog'lanishini ko'rsatuvchi toponimlarning leksik-semantik guruhlari aniqlanadi. Uy hayvonlari nomi bilan yaratilgan biotoponimlardagi umumiy fe'llar aniqlanib, har bir fe'l ko'pincha uy hayvonlarining o'ziga xos nomi bilan bog'lanishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: uy hayvonlari, biotoponim, fe'l, ma'lumot, jamiyat.

In addition to the name Function, any toponym also serves as a reference to the object. They can also provide additional information based on the specifics of the object, the ideological and emotional coloring of the name. The toponymico of a particular region is historically formed. Toponyms of past eras are preserved in it, so each layer of toponyms equates to a historical era, a "solidama" in relation to the history of the people who settled in that region. The name not only serves as an address, but also provides cognitive information, that is, the terrain, flora, fauna, events that took place during the lesson in the future, etc. And the biotoponyms related to four animals are directly related to Kazakh life.

In modern onomastics, the functional-pragmatic aspect is considered very effective in revealing the nature of proper names and its functional features. This aspect of T. Zhanuzak, E. A. Kerimbayev, I. V. Kryukova,

In the works of N. V. Vasilyeva, G. B. Madiyeva studied from all sides [1-5].

Language it is important for the consumer to receive information in the same language, for example, camel shukken (Lake), this name can give some information: parking on the caravan route; stopping before crossing; etc.

As for the name oxotkel, in the first part of the name, it was said that the Ox in the ancient Turkic language meant the meaning of «river, water» [6]. Then the meaning of the name is: «a secluded place on the river (water), a crossing.» «I don't know,» he said.

Since the owner of the same language is a member of the Kazakh society, it is necessary to be aware of the history of the past, the motivation for the formation of the name.

Geographical names differ in national mentality, national cognition. In this regard, toponyms have the following features:

- in the geographical naming of each nation, a certain style corresponding to the linguistic system is preserved (those created by the analytical approach: Kokaigyr, Kokbiesai, Koksengirsor, etc.), those created by the synthetic approach: Pigaly, Biesoygan, Bylykdak, etc.);

- in accordance with the views of the naming group on the world, the surrounding reality is represented in the toponym (Yegindykol, Zharkol, Kenshalgin, etc.);

- information corresponding to the values of a person is displayed in a toponym (Tayynsha, Regionau, Ayyrtau, Siyrsaugan, etc.);

- the content of the toponym depends on historical, social, geographical and

other extralinguistic factors (Borijegen, kidney, Taqiyaketken, Borijegen, etc.);

- toponyms are national and distinctive features of the language (Zhetysu, Alkerek, Shukkol, Kelynshektau, Ulytau, etc.);

- toponyms, after anthroponyms, form the core of onomastic space (that is, they contain objects in the human mind and have a direction of movement in space) (calf, South Tailakketken, horse, Buraolgen, etc.);

Semantic models of toponyms are defined in the development of lexemes used in the creation of certain toponyms, lexical and semantic classifications that highlight the most frequent and rare, that is, rare bases that reflect the specifics of the National toponymic system. The formed toponymic classification divides the different toponymic system into two large types: toponyms that name natural phenomena and toponyms that reflect the relationship «Man-nature». The first type does not directly reflect the relationship of a natural phenomenon with human activity. The second type directly reflects the connection between man and nature [7, 12].

This classification fully covers the features of geographical objects, but it does not include a number of conditional, because it does not include all types of toponyms. It should not be forgotten that each type of toponym names a different type of geographical object.

1. toponyms reflecting natural phenomena consist of the following semantic lexemes:

- object size (shape, length, width, chronicity) (Zhaltyrshakol, Aydynkol, Zhiren, Biogyr, kidney, Sholakkol, etc.);

- location, direction of the object in space (Kokergen, Saikopakty, Ortakol, Bastau, West Borili, Arka, etc.);

- quality features of the object (temperature, taste, color) (Bozaigyr, Aschykol, Akshoky, Aksuat, Aktas, Zhekty Teklau, etc.);

- flora and fauna of the location of the object (Schreili, Sonaly, Bakaly, calf, Bukikamagan, Bukaolgen, Koijugan, Aigyrzhygghan, etc.);

- inorganic world of the earth (minerals, building materials) (Aktas, coalman, Taskuduk, etc.);

- land relief (curve. Marsh, Flat, Tomary, etc.);

- various natural phenomena, etc. (thunderstorms, thunderstorms, etc.)

2. toponyms indicating the connection» man-nature», combining the names of geographical objects that form the basis of lexemes representing the material and spiritual culture of society (person):

- human names (anthroponyms, ethnonyms, genonyms, names of people depending on their social status) • Koshkarata, Tolebi, Beketata, Asa, etc.);

- production-names of the owner's values (houses of residents, sheds, household items) (Basbalyk, etc.);

- anatomical terms (kidney, etc.);

- names that represent the spiritual culture of a person (animistic beliefs, local spiritual beliefs, religious and mythological views) (Shaitankol, etc.);

- various historical events, etc. (Anrakai, etc.).

It is better to take into account the features of the types of toponyms, because when wearing a horse, a person uses information that reflects the main features of the object (natural, functional, systemic). It is also necessary to take into account the national linguistic consciousness, which has information characteristic of national culture and national style.

The classification of morphological analysis and determination of the structural type of toponyms is fully developed. There are several classifications made according to various toponymic materials and bases (determining word classes, individual forms of participants in the creation of a toponym, dividing

components in the structure of a toponym, a derived basis).

Many works have been published in linguistics, both domestic and Foreign, on the morphological analysis and determination of the structural type of toponyms [8-11]. One of the works devoted to determining the role of the word class (adjective) in the formation of toponyms can be considered the work of the newly created toponyms of the Abai region in terms of color [12, 7].

In many toponymic studies, rich toponymic material is given, which made it possible to conclude that almost all classes of words (nouns, adjectives, numerals, verb forms, sometimes pronouns and adverbs) are involved in the creation of toponyms. What we are interested in is the verb names related to the four foxes. In the creation of these names, the verb forms left, grazed, died, fled, slaughtered, ate, added, buried, passed, heifer, dug, enough, imprisoned, Aryan, Bagar, built, shkken, garden, died, Kel, kozdatkan, soymas, Karan, cut, shot, fitmas, milked, Bergen, tied, left, touched, immortal, Ayda, Aidar, kaigan, etc. were used, and all four types of food names are also found, for example, in relation to camels: camel, NAR, Atan, Bota, Bura, tailak; cattle: cow, ox; sheep, goat: sheep, goat, lamb, calf, serke; Horse: Horse, stallion, horse, mare, Thai, foal (Buraolgen, Atkiketken, Kozybagatyn, Koykhashkan, Koysoygan, Narolgen, Narsoygan, South Taylakketken, Saryatsoygan, Serkesoygan, Taijegen, Taiketken, Taikoskan, Tylakketken, Tylakolgenkum, Tueketken, Camelegen, Aigyrkomgen, Aigyrotken, Alaatkhashar, Atankazgan, atzheter, atsoygan, kozyketken, Kozykamagan, Koyarygan, Koyketken, Cowrolgen, Cowersoygan, etc.).

The verbs used in names are directly related to animal husbandry, for example: herding, arresting, begging, driving, milking, tying, etc.

Kozykamagan-zhailau, Maysky district.

Koyarygan-zhailau, territory of the Ekibastuz city administration.

Taikamandy-Salt Lake, south-west of Lake Bolshaya Tobolzhnan, east of Naberezhnoye village; Pavlodar district.

At the same time, there are also many names formed in connection with a specific event. Tueketken is a lake. In the south-west of the Darian Baryr plain, along the karaozek branch. The name formed in honor of the event of the drowning of a camel in the lake.

Yeshkyrgan-Salt well, south-west of Turlygul Hill, north-east of Sayotes village; Mangistau district, Mangistau region.

Buzauzhegen-tepeshik, north of Lake Suzhargan, south-west of Lake Taty; Zhankeldy district, Kostanay region.

Buzauzhurgensor-Lake, north of Lake Suzhargan, south-west of Lake Taty; Zhankeldy district, Kostanay region

In terms of meaning, there are also antithetical pairs: dead – immortal; soygan – soymas; kashkan – kaigan, etc. (Eshkiolgen – Eshkiolmes; Koysoygan – Koysoymas; Taykhashkan – Atykayyrgan). In the names, there are mainly pronoun forms, although between the order Raida – garden, Ida (camel, horse), verbs in the past tense form were also used: died, scored (covered,).

The most used verb form in names is Dead, which is given in the phrase with the components Bura, NAR, camel, Tayak, cow, Thai, sheep, Bota, goat, followed by – Gone, which is combined with the components horse, Thai, camel, lamb, sheep, foal, horse, in third place – the verb slaughtered, which is given in the phrase with the components sheep, NAR, Saryat, Horse, Cow, Thai, serke, the frequency of use of the rest of the verbs is less than the listed verbs.

Many researchers have noticed that geographical terms are in Ol ed in the creation of toponyms in most cases. For example, in the creation of hydronyms, oronyms, geographical terms have a high word-forming function, and they are given at the end of multicomponent names.

At the same time, there are also biotoponyms in the names that give false information in terms of the outer layer, which refers to ancient names. For example, Aksiir-Tar., land, Village 4, Zharkainsky volost, ATB. County. Made for the words white (adjective) + cow (noun). In the second part of the name, the Mongolian word Sair means "dried riverbed, Maltese stone" [1].

Karaalasir-mountains, Shet district. Although the words black and white in the first and second stanzas are understandable to many, the Mongolian word for cow is seer "Ridge, Ridge chain", Hak. cheese 1) Ridge, Hill, Hill; 2) high bank, cliff; 3) yak; yak. Syr-words in the meaning "Kiya Kaba", "vertical Zhar" [13].

Kaskaagyr-field, Mountain, High. 676.6 m. the word stallion in the second part of the name is a sonically modified form of the word forked, pronounced in connection with the mountain.

Oxotkel-the Ox in the first part of the name meant the meaning of «river, water» in the ancient Turkic language. And the verbs used in the phrase reveal the essence of the name.

From the point of view of Word formation, toponyms are formed in different ways of Word formation:

- vocabulary-semantic (toponymic unaffactive structures: Atan, Zhiren, Lamb);
- vocabulary-syntactic (phrases that perform the function of a toponym, sometimes whole sentences: Veal, Taibagar cordon, Koyolgenbulak; Koyolgenbulak);
- morphological (combination of roots: Yegizlak, Atanat, Bosat; Atotkel, Aigyrzhol, Aigyrzhal).

Depending on the way toponyms are formed, the Kazakh (mostly Turkic) language is characterized by complex toponyms (Buraolgen, Atkiketken, Atyozgan, Yeshikyrgan, Yeshikolgen, etc.), which are predicative constructions.

Linguistic (word data) and extralinguistic (object data) components of meaning include the motivation of naming, its history and modern use, etymology, cultural and Historical Association, popularity of this object, etc. Nowadays, the popularity of verb biotoponyms in relation to four species does not exceed a certain geolocation, which can only become popular when a noisy, controversial issue occurs. This is a significant change in the life of the Kazakh people. In the past, the importance of the name for the people who grazed livestock determined the popularity of the name. Therefore, it was considered very important to have accurate and accurate information in naming, so this indicates the viability of names.

Summing up our thoughts, we found that verb biotoponyms associated with four languages play an important role in the image of the toponymic world of the Kazakh people. We have determined that verbs are important for determining the value of biotoponyms, which give false information (i.e. ancient geographical terms) related to the four foods, i.e. verb biotoponyms immediately indicate whether they are related to the specific four foods or are an ancient geographical term.

The article was written within the framework of the scientific project «field of the concept «Four Foods» in Kazakh language cognition AP14871055», funded by the science committee of the Ministry of education and science of

the Republic of Kazakhstan.

Literature:

1. Zhanuzak T. The origin of historical land and water names. Almaty: «Dictionary-dictionary» LLP, 2010. -356 pages.;
2. Kerimbayev E.A. Kazakh onomastics in ethnocultural, nominative, functional aspects. - Almaty, 1995 – - 248 P.;
3. Kryukova I. V. On the sociological aspect of the study of Chinese anthroponymy // onomastics. - M.: Nauka, 1969. - P. 35.;
4. Vasilyeva N. V. Onimicheskyy world jargon. - M.: The Institute of linguistics ran, 2000. – P. 20.;
5. Madiyeva G. B. The name is relevant in the context of Poznania. - Almaty: Kazakh University, 2004. -190 P.;
6. Drevnetyursky dictionary. L., 1969, 589;
7. Molchanova O.T. Structural types of tyurk toponyms of the mountain Altai. Saratov, 1962.;
8. Kaidarov A. T. The structure of single columns and columns in Kazakh language. Alma-Ata, 1986.;
9. Typical examples of Kazakh toponyms / Republican methodological Center for the development of languages named after Biyarov B. Sh. Shayakhmetov, 2013. – 432 P.;
10. Sultanyayev O.A. Kazakh microtoponyms of the Kokchetavsky region, painted from personal names. Onomastics. - M.: Nauka, 1969. - P. 208.;
11. Iskakova H.F. Structure of large toponyms (material in Crimea) // Tyurkskaya onomastics. - Alma-Ata: Nauka, 1984. - Pp. 163-171.;
12. Begimova G. M., Baibosyn A. M. Colorful toponyms in the Abai region // Bulletin of the Eurasian humanitarian Institute. # 4, 2022. - page 7 of 14;
13. Mahmud Kashkari. Sofa livatit Turk. Toshkent, I-II-III, 1961-1965.

TALABALARGA O'QUV MATERIALLARINI VIZIUAL VA VIRTUAL TAQDIM ETISHNING AYRIM MASALALARI

Ergashev Jamshid Baxtiyorovich

Jizzax davlat pedagogika universiteti Matematika o'qitish metodikasi kafedrasi dotsenti, PhD

Annotatsiya: Oliy ta'lim tizimida o'quv materiallarini vizuallashtirishga erishish yuqori darajadagi pozitiv imkoniyat beradi. Chunki, vizual taqdim etilayotgan ma'lumotlar talabaning xotirasida va tafakkurida uzoq saqlanadi. Ma'lumki, katta hajmdagi o'quv materiallarini vizual vositalar orqali tushuntirish talabaning ma'lumot o'zlashtirishi uchun qulay vaziyatni yuzaga keltiradi. Ammo har doim ham o'quv ma'lumotlarini samarali o'zlashtirishga imkon bermaydi. Shu sababdan ham katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlaganda, ularni vizual taqdim etishga erishish yaxshi natijalarga olib keladi.

Kalitso'zlar: vizualizatsiya, axborot, informatika, axborot texnologiyalari, interfaol usullar.

SOME ISSUES OF VISUAL AND VIRTUAL PRESENTATION OF STUDY MATERIALS TO STUDENTS

Ergashev Jamshid Bakhtiyorovich

Associate Professor, PhD, Department of «Methodology of math teaching», Djizzakh State Pedagogical University

Abstract: Achieving the visualization of learning materials in the higher education system provides a highly positive opportunity. Because the information presented visually is stored in the student's memory and thinking for a long time. It is known that explaining a large amount of educational materials through visual means creates a favorable situation for the student to learn information. But it does not always allow effective learning of educational information. For this reason, when working with large amounts of data, achieving visual representation of them leads to good results.

Keywords: visualization, information, informatics, information technologies, interactive methods.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВИЗУАЛЬНОЙ И ВИРТУАЛЬНОЙ ПРЕЗЕНТАЦИИ УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ СТУДЕНТАМ

Эргашев Жамшид Бахтиёрович

PhD, доцент кафедры «Методика преподавания математики» Джизакского государственного педагогического университета

Аннотация: Достижение визуализации учебных материалов в системе высшего образования дает весьма положительные возможности. Потому что информация, представленная визуально, надолго сохраняется в памяти и мышлении учащегося. Известно, что объяснение большого объема учебного материала с помощью наглядных средств создает благоприятную ситуацию для усвоения учащимся информации. Но не всегда позволяет эффективно усваивать учебную информацию. По этой причине при работе с большими объемами данных достижение их визуального представления приводит к хорошим результатам.

Ключевые слова: визуализация, информация, информатика, информационные технологии, интерактивные методы.

Introduction. If the educational materials presented in the course of higher education, knowledge and skills are «placed» in the visual-spatial memory system, new information is assimilated and remembered well. Therefore, in higher education, the presentation of educational material to students in a visual form allows to quickly and qualitatively master a new system of concepts, methods of action. In pedagogical practice, forms such as graphics, metaplan, memory card, semantic chain, matrices, contour diagrams, supporting contours and their combinations are used to visually present the content of the educational material [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7].

Materials and Methods

When visualizing large-scale educational materials, the use of effective visual technologies is required, that is, the educational process:

- ensuring the intensity of mastering educational materials;
- activation of students' educational activities;
- formation and development of visual thinking, visual perception, figurative expression of knowledge and educational actions in the student;
- visual presentation of knowledge and identification of samples;
- will consist of forming visual literacy and visual culture.

Acquiring special knowledge requires, first of all, professional maturity such as analysis and research, the ability to systematically plan one's own activities, control, manage. This requires high creativity, original thinking, self-development and continuous research from the future specialist. These qualities in a certain field are studied from the point of view of the competent paradigm of education [8, 9, 10, 11].

We realized that higher education students have a wide range of opportunities for visualization of educational materials in the following areas:

1. The first direction of visualization is the development of visual materials used in the visual application of pedagogical technologies. These visual materials serve to increase the effectiveness of the educational process, virtual education in the auditorium.

2. Development of web quests in education is the second direction of visualization. Web quest serves to organize scientific integration based on the web visual method.

3. Electronic programs developed during the research form the third direction of visualization of educational materials. Student-friendly Android mobile apps and virtual experiences of electronic programs play an important role in visualizing educational materials of the EHM program.

It is known that if visual technology tools are used in the teaching of subjects in higher education institutions, it is possible for the students of the course to master the learning materials, develop their motivations for the subject and subject, organize differentiated education, control and evaluate their acquired knowledge in a systematic form, effectively organize their independent and creative research and prepare them for activities. is created. In this process, the use of visual educational technologies is of great importance in the design of the taught subjects, including «Information Technologies» lecture classes. It allows further improvement of theoretical and didactic aspects of lectures. It is advisable to use different, but effective visualization methods.

Results and Discussion

The main form of using visualization methods is illustration, which is a demonstration based on the principle of visibility. Illustration refers to the visual presentation of educational materials through computer technologies, programming languages, three-dimensional graphics programs, etc.

Visualization methods create ample opportunities for students to interact

with their field and the world around them, to receive information about the world through their senses. According to the data, as we mentioned above, each specialist accepts concrete reality not as much as it is, but as it is presented through visual means. Therefore, the use of visualization methods in the educational process creates wide opportunities for students to acquire knowledge, skills and abilities and achieve educational goals. Trends in the use of visualization methods demand the expansion of traditional forms, methods and tools of education by applying modern pedagogical technologies: «Web Quest», «Cases», «T-Scheme», «Strategy of Relationships», «Mental Map» and the like. The use of these innovative visualization methods in the educational process greatly increases the efficiency of students' learning and provides them with complete and accurate information about educational materials. Effectively expands the range of explanatory methods of the pedagogue in expressing the knowledge to be mastered in the didactic process.

Visual lectures, methods, web quests, etc. are used to provide theoretical information about the new educational material to be studied.

Let's look at the possibilities of visualizing educational materials through the topic of working with «classes» and methods in graphic objects in a programming language:

A cluster is a graphic form of information organization based on the distribution of semantic units, which is established in the form of a diagram with the designation of all connections between them. It is a picture that helps to organize and summarize the learning material based on its logical connections.

«Image and thinking» method is based on visual perception of educational materials. This is a strategy of questions that help to reveal the essence of the picture, with it something like: «What do you see in the picture?», «What did you look like?» is to organize a conversation by asking questions like This is a way to develop technical thinking through image understanding.

The author's technique of «Animating the picture» helps to understand its content in depth: students independently arrange the images and each of them gets to imagine themselves as the characters of the image. The characters can ask each other questions, argue, and look for ways to solve the problem.

The didactic specificity of visualization in the educational process is as follows:

- the student's possession of high-level information content during the educational process;
- effective organization of presentation of information to be mastered;
- to show the development and dynamic state of reality in learning materials;
- is manifested in the realistic description of categories in science.

For this reason, it is of particular importance to further improve the demonstrative forms and methods of teaching lectures and practical training based on visual educational technologies. In this research, an improved training methodology was developed based on the integration of visualization technologies in the teaching of subjects in higher education institutions. On the basis of this methodology, the student will have the opportunity to evaluate his special knowledge, analyze his achievements, and at the same time predict the educational results that will affect the improvement of the level of professional competence in the specialty. Visualization of academic subjects in students of majors in higher education includes the following components.

A valuable component - higher education requires paying attention to

the formation of the ability of the students of the specialty, such as clearly defining goals and tasks, effective use of the presented materials, through visualization methods.

Reflexive component - refers to the development of emotional-intellectual abilities of students of specializations through visualization methods. In this, the student achieves emotional-aesthetic pleasure, motivation and intellectual enrichment based on self-analysis and evaluation of the use of visual tools.

The component of the active approach involves the holistic perception of the visualized educational materials, the analysis through visual means and the formation of scientific thinking.

Knowledge or cognitive component - makes the formation of the ability to draw scientific conclusions and acquire practical skills through visualized educational materials.

Conclusion

Visualized educational technologies significantly increase the independence of students in learning new educational material, and also ensure the disclosure of the main content of the subject, the essence of the professional information system related to the field from general professional knowledge. This is formed on the basis of the above visual presented components.

References

1. Лавина, Т.А. Развитие компетентности учителя в области информационно-коммуникационных технологий в условиях непрерывного педагогического образования. Информатика и образование. - 2012. - № 1. - С. 72- 74.
2. Кондратьев, В.В. Образовательная среда вуза как ресурс научного и профессионально-педагогического развития преподавателя / У.А. Казакова, В.В. Кондратьев, Ю.М. Кудрявцев, В.В. Майстренко // Мир образования - образование в мире. - 2016. - № 1. - С. 136.
3. Качала, В.В. Основы теории систем и системного анализа: учебное пособие для вузов. / В.В. Качала. - М.: Горячая линия – Телеком, 2007. - 216 с.
4. Rustamova, N. R. (2022). Development of Media Education and Media Mentality in the System of Continuous Education. Spanish Journal of Innovation and Integrity| ISSN, 2792(8268).
5. Rustamova, N. R. (2022). Media Resources for Sustainable Development in Education. Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences, 1(2), 10-14.
6. Рустамова, Н. Р. (2021). ВИТАГЕНЛИК БИОЛОГИК ВА ИЖТИМОИИ КАТЕГОРИЯ СИФАТИДА. Academic research in educational sciences, 2(NUU Conference 1), 254-256.
7. Rustamova, N. R. (2022). Development of Socio-Cultural Competence. Indonesian Journal of Innovation Studies, 18.
8. Ergashev, J. B. (2009). Computer mathematical systems as new information technologies of teaching. Pedagogical education” scientific-methodical magazine, Tashkent, 2.
9. Ergashev, J. (2020). Informatika va Axborot texnologiyalarining Geometrik masalalarni yechishda qollanilishi. Журнал математики и информатики, 1(1).
10. Baxtiyarovich, J. (2020). METHODS OF TEACHING MATHEMATICAL SCIENCES IN COMPUTER BASED MATHEMATICAL SYSTEMS. Архив Научных Публикаций JSPI.
11. Isyanov, R., Rustamov, K., Rustamova, N., & Sharifhodjaeva, H. (2020). Formation of ICT competence of future teachers in the classes of general physics. Journal of Critical Reviews, 7(5), 235-239.

ИНФОРМАТИКА ЎҚИТИШДА ДИДАКТИКА ВА ТАЪЛИМ НАЗАРИЯСИГА ОИД ҚАРАШЛАР ТАҲЛИЛИ

Урокова Юлдуз

Жиззах давлат педагогика университети, Жиззах, Ўзбекистон

Abstract. Бўлажак информатика ўқитувчиси инновацион педагогик технология тўғрисидаги билимларга эга бўлиши, янгилек яратиши ва уларни амалда қўлдан келтириши, илгор тажрибаларни тарғибот қилиши, оммалаштириши, ижодий фаолиятларнинг натижаларини баҳолаш бўйича зарурий билим, кўникма, малака ва компетенцияларга эга бўлиши зарур. Бунинг учун дидактика ва таълим назариясига оид билимларни чуқур эгаллаш муҳим вазифа ҳисобланади. Мазкур мақолада информатика ўқитишида дидактиканинг ўрнига доир фикрлар акс этган.

Keywords: информатика ўқитиши, дидактика, таълим назарияси, таълим, билим.

АНАЛИЗ ВЗГЛЯДОВ НА ДИДАКТИЧЕСКУЮ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ ТЕОРИИ В ОБУЧЕНИИ ИНФОРМАТИКИ

Урокова Юлдуз

Джиззакский государственный педагогический университет, Джиззак,
Узбекистан

Аннотация. Необходимо, чтобы будущий учитель информатики обладал необходимыми знаниями, умениями, навыками и компетенциями в области инновационных педагогических технологий, создания инноваций и их внедрения, продвижения передового опыта, популяризации, оценки результатов творческой деятельности. Для этого важной задачей является приобретение глубоких знаний в области дидактики и теории образования. В данной статье отражены представления о месте дидактики в обучении информатике.

Ключевые слова: преподавание информатики, дидактика, теория образования, образование, знания.

ANALYSIS OF VIEWS ON DIDACTIC AND EDUCATIONAL THEORIES IN TEACHING INFORMATICS

Yulduz Uroкова

Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh, Uzbekistan

Abstract. It is necessary that the future computer science teacher has the necessary knowledge, skills and competencies in the field of innovative pedagogical technologies, the creation of innovations and their implementation, the promotion of best practices, popularization, and evaluation of the results of creative activity. For this, an important task is to acquire deep knowledge in the field of didactics and the theory of education. This article reflects ideas about the place of didactics in teaching computer science.

Keywords: teaching informatics, didactics, theory of education, education, knowledge.

Введение. Изменения, происходящие в жизни общества в начале 21 века, ставят новые задачи перед системой образования, для которой становится проблематичным, чему учить и как учить. Поскольку образование веками было приобретением определенной системы знаний, теперь можно наблюдать, что знания ухудшаются в течение жизни одного поколения. При этом объем знаний даже в рамках некоторых специальностей настолько огромен, что освоить его при существующей методике обучения практически невозможно. Все это ставит задачу воспитания творческой личности, способной самостоятельно получать новую информацию, оценивать ее и принимать соответствующие решения [1].

Основная часть

Дидактика означает теоретическую концепцию образования. Педагог-теоретик берется за разработку законов, правил, принципов, методов воспитания, форм воспитания и педагогики, которых необходимо придерживаться в образовательном процессе [2].

Наряду с определением общих законов и правил обучения дидактика служит также основным методическим руководством по методике преподавания каждого предмета, в том числе педагогического технолога.

Говоря об образовательных законах, мы сочли допустимым упомянуть законы, принятые во многих зарубежных странах, определенные американской школой Торндайка [3]:

- Закон взаимозависимости – это закон взаимообусловленности двух психических движений в образовательном процессе. Согласно этому закону, образовательный процесс требует, чтобы дух учителя и ученика двигались в одном направлении. Эти нормы и правила необходимо учитывать при создании модернизированной учебной литературы по технологиям обучения и предметам проектирования.

- Закон практики - это закон превращения полученных знаний в навык, а затем в навык, чем быстрее обучение, тем быстрее реакция, тем быстрее усваивается знание и обеспечивается его сохранение в памяти на долгое время. много времени. Например, содержание модернизированной учебной литературы по технологиям обучения и предметам дизайна понятно и бегло, и чем больше учащиеся практикуют основные понятия и выражения модулей, то есть чем больше они практикуют новые знания, тем лучше результат.

- Закон Интенсивности – это совокупность примеров и примеров в обучении технологиям и предметам проектирования по закону, и чем интенсивнее их ответ, тем быстрее он осваивается учеником.

- Закон усвоения - каждый новый «Импульс» создает реакцию. Поэтому необходимо «Толкать», сохраняя полученные знания. Это полезно при обучении ЭКА, учебным технологиям и разработке учебных программ.

- Эффективность - закон - основные понятия и выражения технологий обучения и проектирования обучающихся наук, при положительной реакции знания закрепляются, при отрицательной - память стирает.

Дидактические правила - «От простого к сложному». Включены такие правила, как «от общего к частному и снова от частного к общему» и «междисциплинарность». Они послужат в качестве методической основы в создании модернизированной учебной литературы из ЭКА, информационных технологий обучения и разработки учебных предметов.

Принципы дидактики. В результате многолетних исследований и дискуссий были выработаны принципы реализации следующего образовательного процесса в педагогике [4]:

- Сознательность и активность означают, что учащиеся сознательно и активно участвуют в приобретении необходимых знаний. При этом предполагается, что те, кто утверждают, что приобретают знания сознательно, приобретают их путем активного мышления. Активно размышляя и вникая в содержание знания, оно сознательно осваивается.

- Исходя из принципа наглядности - лучше один раз увидеть, чем сто раз услышать, необходимо понимать использование различных наглядных пособий в передаче знаний и их приобретении.

- Систематичность и регулярность - передача знаний учащимся в определенной системе и в непрерывном порядке требует, чтобы эти знания непрерывно осваивались учащимися.

- Согласованность относится к повторению знаний на понятном языке.

- Понятность относится к процессу передачи знаний способом, понятным и доступным для всех, и к процессу получения этих знаний.

- Научность - знания даются учащимся на основе уже имеющихся у них знаний, исходя из требований времени, с новой точки зрения и в логической связи.

- Единство теории и практики - при передаче знаний студентам в ходе

теоретического обучения необходимо использовать эти знания на практике, при проведении практических занятий объяснять данные знания при теоретическом обучении и осуществлять на их основе [5].

- Принципами реализации данного образовательного процесса являются дидактические правила и принципы, наряду с правилами и принципами дидактики при создании модернизированной учебной литературы и оформлении учебных материалов из технологий обучения и проектирования учебных предметов, а также при проектировании учебных материалов, а также правила и принципы молодой психологии и психоанализа выполняет свою функцию.

Вот правила, которые молодые психологи должны учитывать в процессе обучения:

- Необходимо учитывать характер ученика. Заранее зная характер учащегося, как он ведет себя в определенной ситуации и его поведение, и учитывая необходимость правильно его направлять.

- Устранение различий в возрасте, мировоззрении, образовании и поле между учащимися и учителем.

- Принимать во внимание тот факт, что психические процессы у студентов протекают стремительно.

- Изучение социальных дефектов, сформировавшихся у учащихся, поиск путей их устранения и учет при составлении плана обучения.

- Изучение положения учащегося в своей семье и учет этого в процессе воспитания и обучения.

- Понимать, что учащиеся всегда стремятся к самостоятельности в своей психике, и соответственно нужно учитывать воспитательное и образовательное воздействие на них.

- Понимание процессов, происходящих в эмоциональном и сексуальном развитии учащихся, и заблаговременное планирование соответствующего воздействия на них [6].

В образовательном процессе необходимо соблюдать правила психоанализа наряду с правилами закона о юношеской психологии. Их особенности, следующие [7]:

Рассмотреть три природные силы, влияющие на биопсихологическое развитие индивидов, а также силу социальной среды, которая окружает человека и силы:

- первая из трех природных сил — это способность, вырабатываемая в теле находить пищу для удовлетворения биологической потребности, имеющей место в ходе борьбы за существование;

- вторая, развитая в теле способность защищаться от внешней опасности;

- третья сила, вырабатываемая в организме для выхода из накл.

Эти силы взаимосвязаны, и уменьшение потребности в одной ведет к увеличению других сил.

Заключение

3. Фрейд, основатель психоанализа, предсказал следующую идею. По его мнению, в экономически развитых странах в результате использования энергии, которая всегда вырабатывается в организме, на поиск пищи и устранение внешних опасностей, уменьшение этой энергии превращается в сексуальную энергию, а склонность к похоти возрастает. в обществе, особенно среди молодежи. В жизни эта мысль нашла свое подтверждение. Необходимо позаботиться об этой склонности студентов.

Еще одна сила, сильно влияющая на поведение человека, — это сила социальной среды. Имеется в виду влияние семьи, улицы, воспитания, свода законов и обычаев, сложившихся в обществе в целом. Они оказывают сильное влияние на ученика. При проектировании тренировочного процесса эти силы нельзя игнорировать при реализации тренировочного занятия в данном проекте.

Использованная литература:

1. Олий информатика фани ўқув машғулотларининг лойихалари

(Педагогик технология миллий моделининг амалиётга татбиғи) /Қўчқаров М.У., Зулфиқоров И.М., Изетаева Г.К., Опаева Г.А. ЎзР олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини ривожлантириш маркази // Ўқув ва илмий-услубий қўлланма.: «Tafarrur-Bo'stoni», 2011. -240 б.

2. Педагогик технология – таълим жараёнига татбиғи.// ЎзР олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини ривожлантириш маркази. – Тошкент: ОЎМКХТРМ, – 2010. Бошланғич синф информатика ўқитиш методикаси фани дарсларининг лойиҳаси, I қисм. Тожиев М., Алимов А., Қўчқаров Д. Т.:“ТАФАККУР”.- 148 б.

3. Тожиев М., Изатаева Г.К., Шарипов Э.О. “Информатик анализ” фани ўқув машғулотларининг лойиҳалари (Педагогик технологиянинг миллий моделини амалиётга татбиғи). /Ўқув ва илмий-услубий қўлланма, Қ.И: -Т: “Tafakkur-bo'stoni”, 2011. – 192 б.

4. Йўлдошев Ж.Ғ., Усманов С.А. Педагогик технология асослари. Қўлланма. – Т.: Ўқитувчи, 2004

5. Бегимқулов У.Ш. Педагогик таълимда модернизациялашган технологиялар // Ж. Педагогик таълим. – Тошкент.-2005. – 6 сон. –Б.15-17.

6. Боқиев Р.Р., Қаюмова Н.А. Ахборот технологиялари дарсларида модуль дастуридан фойдаланиш // Педагогик маҳорат. – Бухоро. 2006. –1-сон. – Б. 65-67.

7. Rustamova, N. R. (2019). Technology for the development of media culture of secondary school pupils (on the example of grades 7-9). Author's abstract of PhD dissertation, 42 p.

ЗНАЧЕНИЕ МОБИЛЬНЫХ УСТРОЙСТВ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИТ К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Уришов Алишер Номозович

*Чирчикский государственный педагогический университет,
преподаватель кафедры методики преподавания информатики,
Узбекистан*

Аннотация. Будущий учитель информатики должен начинать свою самостоятельную исследовательскую деятельность с учетом высоких требований, предъявляемых к компонентам информационной культуры человека в условиях информационного, мобилизационного и интегрированного общества. Этот вопрос очень важен в высшем учебном заведении. В данной статье отражены представления о замене мобильных устройств в обучении информатике.

Ключевые слова: преподавание информатики, мобильные устройства, самостоятельная-поисковая деятельность, методика.

БЎЛАЖАК ИНФОРМАТИКА ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ МУСТАҚИЛ-ИЗЛАНИШЛИ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШДА МОБИЛЬ ҚУРИЛМАЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Ўришов Алишер Номозович

*Чирчиқ давлат педагогика университети Информатика ўқитиш
методикаси кафедраси ўқитувчиси, Ўзбекистон*

Аннотация. Бўлажак информатика ўқитувчиси жамиятнинг ахборотлашуви, мобиллашуви ва интеграциялашуви шароитида инсоннинг ахборот маданияти компонентларига қўйиладиган юқори талабларни эътиборга олган ҳолда ўз мустақил-изланишли фаолиятини йўлга қўйиши лозим. Бу масала олий таълим муассасасида жуда муҳим аҳамият касб этади. Мазкур мақолада информатика ўқитишда мобиль қурилмаларни ўрнига доир фикрлар акс этган.

Калит сўзлар: информатика ўқитиш, мобиль қурилмалар, мустақил-изланишли фаолият, методика.

THE SIGNIFICANCE OF MOBILE DEVICES IN PREPARING FUTURE IT TEACHERS FOR INDEPENDENT RESEARCH ACTIVITIES

Alisher Nomozovich Urishov

*Chirchik State Pedagogical University, Lecturer at the Department of
Methods of Teaching Informatics, Uzbekistan*

Abstract. The future computer science teacher should start his independent research activity, taking into account the high requirements for the components of a person's information culture in the conditions of

an information, mobilization and integrated society. This question is very important in higher education. This article reflects the ideas about the replacement of mobile devices in teaching computer science.

Keywords: teaching computer science, mobile devices, self-searching activity, methodology.

Введение. Стремительное развитие науки и техники требует активного внедрения информационных и коммуникационных технологий в различные сферы человеческой деятельности. Тем самым обеспечивается переход общества от постразвивающей стадии развития к информационной. Информация все чаще рассматривается как стратегический ресурс общества и государства. Информационные технологии, обеспечивающие сбор, хранение, обработку и передачу информации, стали важным фактором конкурентоспособности и средством повышения эффективности управления всеми сферами общественной жизни. [1].

Основная часть

Можно считать, что современная тенденция информационных технологий уменьшила размер вычислительного оборудования. В частности, характеристики современных смартфонов не уступают характеристикам персональных компьютеров, разработанных несколько лет назад, а в большинстве случаев даже преобладают [5].

К преимуществам мобильных устройств можно отнести следующие факторы:

- мобильные устройства, как правило, имеют аккумуляторные батареи, обеспечивающие длительную автономную работу, что особенно полезно в ситуациях, когда возникают проблемы с электричеством или когда, человек находится в движении;
- небольшие размеры мобильных устройств позволяют легко перемещать их при необходимости, в результате чего ими можно пользоваться в любом месте и в любое время;
- мобильные устройства относительно дешевы и имеют тенденцию к широкому распространению среди населения;
- в базовой комплектации мобильных устройств есть возможность выхода в интернет через оператора мобильной связи [4].

В последние годы бурное развитие информационных технологий сделало возможным их наличие каждую зиму, привело к тому, что они считаются неотъемлемой частью повседневной жизни большинства членов современного общества. В то же время наблюдается тенденция перехода от персональных компьютеров к мобильным, портативным устройствам, т.е. ноутбукам, нетбукам, планшетами и смартфонам. Эти технические достижения привели к осознанию удобства использования информационно-коммуникационных технологий, в ряде случаев мобильных устройств, по отношению к использованию постоянной связи с компьютерами и Интернетом в любом месте и в любое время [6]. Современные тенденции развития информационно-коммуникационных

технологий, в основном стремительное развитие глобальной сети и увеличение использования ее населением, популяризация облачных и мобильных технологий можно объяснить следующим: нужно использовать интернет-трафик; возрастающее значение информационной безопасности; развитие технологий искусственного интеллекта; применение виртуальных активов [7].

Тенденции развития информационного общества, педагогические вузы, методика преподавания информатики требуют от студентов, обучающихся в сфере образования, высокой гибкости в изучении предмета «Информатика» в блоке общепрофессиональных предметов учебного плана, исходя из его содержания, осваивать различные технические новшества, которые появляются быстрыми темпами. Использование информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе не только увеличивает объем способов подачи информации, но и позволяет по-новому организовать обучение со студентами, активизировать их творческий потенциал, повысить мотивацию.

По мнению Б.Е.Стариченко, «...чтобы комфортно жить в современном обществе, человек должен обладать следующими качествами: критическое и самостоятельное мышление; высококвалифицированный и широкий кругозор в своей области; владеет технологиями поиска, обработки и использования необходимой ему информации; аккуратен и дисциплинирован в работе; всегда быть готовым взять на себя ответственность за результаты своей деятельности; способность к самообразованию и наличие внутренней мотивации к этому» [2].

Широкое использование электронных гаджетов с возможностью подключения к Интернету в любое время и из любого места меняет приоритет в обществе с «важно знать» на «важно иметь доступ к информации». По мнению Е. С. Тужиковой: «...механическое усвоение наглядно-объяснительных методов и фактических знаний с помощью методов предъявления и поиска учебного материала и технологий информационного взаимодействия требует разработки специальных методов обучения и организационных форм» [3]. Однако в высшей школе вместо работы с информацией стало нормой «заучивание». Таким образом, в условиях информатизации общества и в системе высшего образования обеспечение высоких требований к информационной культуре личности, обеспечение качества образования с учетом современных тенденций развития информационно-коммуникационных технологий является становится очень важной проблемой.

Современный специалист, работающий в динамично развивающемся информационном пространстве современности, должен обладать навыками, связанными со сбором, хранением, обработкой, анализом и использованием информации с помощью коммуникационных и компьютерных технологий. С одной стороны, постоянное развитие глобальной сети, обеспечивающей быстрый доступ к большому

объему информации, облегчает получение необходимой информации об окружающем мире. Но, с другой стороны, необходимо учитывать, что усложняется поиск информации, то есть важной, достоверной, актуальной и нужной информации. Для того чтобы иметь возможность свободно перемещаться в потоке информации, человек должен обладать информационной культурой, которая должна формироваться с юных лет.

Как видно из вышеизложенного, в современных условиях информатизации общества и высоких требований к компьютерной грамотности и информационной культуре человека большое значение в современном образовании имеет методика обучения информатике. С одной стороны, возрастает роль информатики (теоретических основ информатики, компьютерной поддержки, языков программирования, компьютерной графики, веб-дизайна, баз данных и т. д.) для людей, с другой стороны, наблюдается увеличение объема еженедельных учебных часов, отведенных на изучение этих предметов в учебной программе, недостаточно.

Это, в свою очередь, приводит к возникновению следующих организационно-методических проблем, препятствующих организации качественного преподавания компьютерных наук:

- низкая частота взаимодействия со студентом в течение недели. Это приводит к ослаблению контроля за ходом учебного процесса и неравномерному усвоению учебных материалов;
- нерегулярность повторения учащимися изученного материала;
- при выполнении практических и лабораторных работ на компьютере время преподавателя распределяется между учащимися неравномерно, что приводит к появлению низкой обучаемости;
- доступ студентов к электронным учебным материалам, размещенным на компьютерах в компьютерных классах вузов, очень низок.

Развитие общепрофессиональных наук, в том числе «Информатики» в педагогических вузах, требует от студентов высших учебных заведений не только теоретического, но и практического ознакомления с современными тенденциями развития информационно-коммуникационных технологий. При этом использование мобильных технологий в процессе обучения «Информатике» подразумевает следующие два аспекта:

- содержательно – студенты изучают мобильные устройства, облачные и мобильные технологии в компьютерных науках;
- методический – учитель использует мобильные технологии для внедрения методов обучения.

Соответственно, во-первых, содержание науки «Информатика» должно разрабатываться с учетом тенденций развития мобильных технологий; во-вторых, необходимо будет решить вопросы разработки методик обучения «Информатике» на основе мобильных технологий и

их использования.

Заклучение

Разработка и внедрение в нашей стране государственных образовательных стандартов нового поколения определили основные направления развития и модернизации системы образования. Возрастает роль интерактивности в образовании, делается акцент на актуальность внедрения междисциплинарного, компетентностного и системно-деятельностного подходов в преподавание учебных предметов. Новые возможности появляются в сфере самостоятельного образования и дистанционного обучения. Несмотря на дидактические возможности использования мобильных устройств с выходом в Интернет в образовании, в научной, педагогической и методической литературе имеются лишь отрывочные сведения об использовании мобильных технологий. Освоение облачных и мобильных технологий должно осуществляться через сознательную и активную деятельность студентов, ведь решаемые задачи будут иметь для них практическое и личное значение.

Использованная литература:

1. Хаитов Ф.Н. Юсупов Р.М. Саттаров А.Р. “Web дастурлаш” фанини ўқитишда мобил қурилмалардан фойдаланиш учун дастурий восита // Интеллектуал мулк агентлиги томонидан берилган гувоҳнома №DGU 07526. – Тошкент: 20.01.2020.
2. Starichenko B.E. Conceptual basics of computer didactics // Science Book Publishing House, Yelm, WA, USA. 2013.
3. Тужикова Е. С. Информационно-коммуникативные технологии в современном образовании // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2015. – №2. – С.296-299
4. Фомкина Е. С., Кукарцев В. В. Визуальный язык программирования GoogleBlockly // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. – 2013. №9. – 439 с.
5. Akramova, L., & Rustamova, N. (2023, June). Computer-human interaction: Visualization of the educational process as a means of increasing the efficiency of the education. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.
6. Rustamova, N. (2023, June). The interaction of vitagenic experience, computer and a human in a smart systems. In AIP Conference Proceedings (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.
7. Rustamova, N. R. (2019). Technology for the development of media culture of secondary school pupils (on the example of grades 7-9). Author's abstract of PhD dissertation, 42 p.

ТЕНДЕНЦИИ ПРЕПОДАВАНИЯ КУРСА СЕТЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Ганиев Ильхом Дустназарович

Старший преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета, Узбекистан

Аннотация. Сегодня существует множество тенденций в преподавании сетевых технологий в высшей школе. Среди них особое место занимают интегративно-методическая система и смарт-технологии. В данной статье отражены представления о месте интеграции смарт-технологий в преподавании сетевых технологий.

Ключевые слова: сетевые технологии, смарт-образование, интерактивно-методическая система, IoT, виртуальное пространство.

ТАРМОҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ КУРСИНИ ЎҚИТИШГА ОИД ТЕНДЕНЦИЯЛАР

Ганиев Илҳом Дўстназарович

Чирчиқ давлат педагогика университети катта ўқитувчиси,
Ўзбекистон

Аннотация. Бугунги кунда Тармоқ технологиялари фанини олий таълимда ўқитишга доир кўплаб тенденциялар мавжуд. Булар қаторида интегратив-методик тизим ҳамда смарт-технологиялар алоҳида ўрин тутди. Мазкур мақолада Тармоқ технологиялари фанини ўқитишда смарт-технологиялар ҳам интеграциянинг ўрнига доир фикрлар акс этган.

Калит сўзлар: тармоқ технологиялари, смарт-таълим, интегратив-методик тизим, IoT, виртуал кенглик.

TRENDS IN TEACHING THE COURSE OF NETWORK TECHNOLOGIES

Ilkhom Dustnazarovich Ganiev

Senior Lecturer, Chirchik State Pedagogical University, Uzbekistan

Abstract. Today, there are many trends in the teaching of network technologies in higher education. Among them, a special place is occupied by an integrative methodological system and smart technologies. This article reflects the ideas about the place of integration of smart technologies in the teaching of network technologies.

Keywords: network technologies, smart education, interactive methodological system, IoT, virtual space.

Введение. Глобализация мирового информационного пространства, открытость и усиление массовых коммуникаций расширяют возможности обеспечения профессионального и творческого развития обучающихся в интегрированной образовательной среде. Тенденции

развития в сфере образования свидетельствуют об актуальности более широкого внедрения современных дидактических средств обучения и повышения их эффективности в условиях информационного общества. В мировом сообществе действует программа ЮНЕСКО «Развитие компетентности учителей в области информационных и коммуникационных технологий» [2] и «Стратегии сотрудничества стран Совета Европы в сфере образования и профессиональной подготовки до 2020 года» [1], ведется большая практическая работа.

Основная часть. Формирование знаний, навыков и компетенций у человека в сфере непосредственно восходит к системе образования. Эффективность образовательной системы напрямую обеспечивается уровнем преподавателя, потребностями учащихся, содержанием учебной литературы, инфраструктурой, направленной на формирование самостоятельного образования. Подготовка передовых кадров, повышение их конкурентоспособности в соответствии с требованиями рынка труда, подготовка творчески мыслящих специалистов тесно связана с образовательным процессом, налаженным в образовательных учреждениях.

Сегодня стремительно развивается Smart-образование, которое считается усовершенствованной формой электронного образования. Smart in Europe — это программа формирования «Единого европейского университета» по принципу образования [3], в США в этом десятилетии Смарт представляет собой программу создания великой революции в образовании в философии образования [4], SMART Education в Южной Корее – инициатива цифровых учебников и KERIS – система edunet [5], IBM – концепция образования для умной планеты [6], китайская модельная система PLS (Personal Learning Space) [7], «Умный университет» в Московском, Омском, Пермском, Казанском вузах России [8].

В нашей стране в Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан «повышение качества и эффективности деятельности высших учебных заведений, воспитание интеллектуально развитых, самостоятельно мыслящих молодых людей с твердыми взглядами на жизнь, лояльных Родине» ставится в качестве приоритетного вопроса [9].

В целях коренного пересмотра содержания подготовки кадров в соответствии с приоритетными задачами социально-экономического развития общества, создания необходимых условий для подготовки высокообразованных специалистов на уровне мировых стандартов Указ Президента Республики Узбекистан 20 апреля 2017 года «О мерах по дальнейшему развитию системы высшего образования» - № 2909 от 8 октября 2019 года «Об утверждении концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан». Узбекистан до 2030 года», а в решениях № ПФ-5847 – создание национальной системы электронных образовательных ресурсов, доступ к мировым

образовательным ресурсам и совершенствование этой инфраструктуры, в образовательном процессе мир и использование национальных электронных образовательных в качестве основных задач определены ресурсы на базе информационно-коммуникационных технологий, развитие материально-технической базы высших учебных заведений и сетевой инфраструктуры [9].

В зарубежных странах сегодня речь идет о применении SMART-технологий и IoT – «Интернета вещей» в образовательном процессе [10].

В Сингапурском политехническом университете есть умный кампус, в котором каждый поступающий студент идентифицируется электронным консьержем. Электронный консьерж — это система интернет-сервиса, предоставляющая оперативную информацию в различных областях, ответы на запросы, навигационные и другие услуги. Эта система знакомит студентов с новостями университета, списком книг, рекомендованных профессорами. Анализ данных прекрасно структурирован и даже позволяет выявить студентов, которые не могут вовремя сдать курсовую работу, и уведомить об этом преподавателей естественных наук [10].

Использование Интернета вещей было начато в Университете Джона Кертиса в Австралии. На основе информации, полученной с помощью этой системы, делаются выводы о заполненности аудиторий и библиотек, посещаемости и повседневной жизни профессорско-преподавательского состава [10].

А в Малазийском технологическом университете используется искусственный интеллект для сбора данных о студентах с начала и до конца их обучения. С помощью такого наблюдения изучается их участие в обучении, и эта информация является основой для принятия дальнейших решений. Искусственный интеллект будет анализировать уроки и давать советы по улучшению их качества [10].

В Японии ученики могут участвовать в «виртуальной школе» с использованием полного набора виртуальной реальности, слушать учителей и проходить тесты с помощью специальной программы для смартфонов, а также общаться с другими школьниками через специально созданную платформу. За студентами закреплены индивидуальные преподаватели, и студенты могут получить ответы на свои вопросы по телефону или электронной почте, а при необходимости встретиться с преподавателем [3].

SweetRush Systems (<http://www.sweetrush.com/>) в Сан-Франциско, Калифорния, США разрабатывает и тестирует образовательные решения для электронного и мобильного обучения. Доступно обучение один на один, позволяющее получать обратную связь в режиме реального времени под руководством учителя-гида. Курс состоит из таких инструментов, как соревновательные игры и аудио-видео-анимация, которые помогают привлечь большое количество участников [4].

В Вашингтоне, округ Колумбия, BLACKBOARD (<https://www.>

blackboard.com) создала то, что она называет «Сетью связанных навыков обучения и поддержки» для K-12 и выше. В то время как цифровая среда обучения формирует персонализированное обучение, технология виртуального класса расширяет возможности взаимодействия. Специальные веб-сайты предоставляют родителям и учащимся информацию о последних оценках, новостях и событиях. Blackboard Mobile Credential помогает учащимся регистрировать свои студенческие билеты в специальном приложении на iPhone и Apple Watch, чтобы оплачивать доступ к кампусу, питание и другие услуги [4].

Система Magicard в Уэймуте, Великобритания, производит различные смарт-карты для студентов. Эти карты подключаются к системам контроля аутентификации учащихся с помощью IoT (Интернета вещей). С помощью IoT студенты получают разрешение на доступ и использование различных ресурсов (курсовые работы, электронные ресурсы для дистанционного обучения и др.), осуществляют оплату различных услуг [10].

Заклучение

Таким образом, «SMART-образование» расширяет возможности развития будущего специалиста и формирует в нем необходимый творческий потенциал [10]. При этом SMART-технологии и «Интернет вещей» (IoT) служат основными учебными пособиями в образовании. Следует отметить, что конкретных методических рекомендаций, основанных на концепциях и научных исследованиях по использованию SMART-технологий и инструментов IoT-Интернета вещей в системе образования при обучении Сетевых технологий, в нашей стране пока не разработано.

Использованная литература:

1. Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/Europe_version.pdf
2. Структура ИКТ-компетентности учителей. Рекомендации ЮНЕСКО. (UNESCO ICT Competency Framework for Teachers, или ICT-CFT) <https://iite.unesco.org/pics/publications/ru/files/3214694.pdf>
3. N High School - Япония “виртуал мактаби”. Интернет манба: <https://www.japantimes.co.jp/tag/n-high-school/>
4. In the U.S., Smart is a program that will revolutionize education in the philosophy of education in this decade. http://download.microsoft.com/download/8/E/4/8E4D5383-058A-431E-9090-1F241AC23246/1_MS_EDU_TransformationPapers/MS_EDU_BonusCoreOverview.pdf
5. Сервис онлайн-обучения с Edunet. (Online learning service with Edunet). <http://www.edunet.net/nedu/main/mainForm.do>
6. IBM 100/ Smarter Planet. <https://www.ibm.com/ibm/history/ibm100/us/en/icons/smarterplanet/>
7. China PLS (Personal Learning Space) model system. https://www.researchgate.net/figure/Personal-Learning-Space_fig2_301361789
8. Тиминский С. В. SMART-технологии как новый шаг к быстрому

освоению материала //Электронное образование: перспективы использования SMART-технологий (Тюмень ТюмГНГУ-2016): Сборник материалов (Материалы III Международной научно-практической видеоконференции г. Тюмень, 26 ноября 2015 г.). С.144-145.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони.- ЎЗР қонун ҳужжатлар тўплами, 2017, 1-сон

10. Бегбўтаев А.Э. “Тармоқ технологиялари” фанини smart-технологиялар асосида ўқитиш методикаси, 13.00.02 – Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси, Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация, 2021.

DEVELOPMENT OF COORDINATION ABILITIES OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN USING THE CIRCULAR TRAINING METHOD

*Akbarov Sherzod,
Karshi State University, Independent Applicant*

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING KOORDINATSION QOBILIYATLARINI AYLANMA MASHG'ULOT USLUBI YORDAMIDA RIVOJLANTIRISH

*Akbarov Sherzod Ahrorovich,
Qarshi davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi*

РАЗВИТИЕ КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МЕТОДА КРУГОВОЙ ТРЕНИРОВКИ

*Акбаров Шерзод Ахрорович,
Каришинский государственный университет, соискатель*

Abstract. The article describes a technique aimed at developing the coordination abilities of primary schoolchildren's by circular training using sensitive periods of their physical development. This improved technique can be effectively used in physical education lessons and in sports sections for the development of coordination abilities of children.

Key words: coordination abilities, circular training method, sensitive periods, primary schoolchildren, physical education lesson.

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari jismoniy rivojlanishining sensitiv davrlaridan foydalangan holda ularning koordinatsion qobiliyatlarini aylanma mashg'ulot uslubida maqsadli rivojlantirishga yo'naltirilgan metodika bayon qilingan. Ushbu takomillashtirib ishlab chiqilgan metodikadan jismoniy tarbiya darslari va sport to'garaklarida bolalarning koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishda samarali foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: koordinatsion qobiliyatlar, aylanma mashg'ulot uslubi, sensitiv (sezuvchan) davrlar, boshlang'ich sinf o'quvchilari, jismoniy tarbiya darslari.

Аннотация. В статье изложена методика, направленная на развитие координационных способностей учеников начальных классов методом круговой тренировки с использованием сенситивных периодов их физического развития. Данная усовершенствованная методика может быть эффективно использована на уроках физической культуры и в спортивных секциях для развития координационных способностей детей.

Ключевые слова: координационные способности, метод круговой тренировки, сенситивные периоды, ученики начальных классов, урок физической культуры.

Today, in our country, the development of mass sports organized at the initiative of our President Sh.M. Mirziyoyev, aimed at creating a culture of a healthy lifestyle among the population, involving all segments of the population, especially young people, in physical education and sports, the perfect generation, its physical development testifies to care of our government.

The sphere of physical education in the activities of secondary educational institutions of our country is to improve the health of children and adolescents by improving their physical fitness, using new effective methods. Proceeding from this, it can be said that in the system of physical education and sports of our independent

country, increasing the general level of physical training of schoolchildren through the development of motor qualities has become essential.

The educational process of general secondary education schools provides for the formation of basic physical training, the formation of the fund of necessary movement abilities and competencies in schoolchildren's, and their harmonious development in all aspects. Physical fitness is a necessary component of health, and its improvement is one of the main tasks of school physical education classes[1].

Due to various reasons, it is not possible to conduct physical education classes every day of the week. Therefore, in order to improve the physical education of schoolchildren's, many experts suggest the use of circular training methods for the maximum goal-oriented development of physical qualities [5].

Circuit training is an organized and methodical form of physical exercises, which are mainly aimed at the collective development of movement qualities, the development of several muscle groups is performed in turn. The main task of circuit training is to develop movement qualities of the person engaged in a strict selection of individual exercises within a limited time. These activities have a beneficial effect on the general physical fitness, mental state and health of schoolchildren's [2, 6].

In the main part of the lesson, taking into account the sensitive periods of physical development, the rapid development of the coordination abilities of school-aged children by effectively using circular training exercises allows to increase the motor intensity of physical education classes, improve the quality of education, and increase work productivity [3, 4].

The purpose of the study. Development of proposals and recommendations on the use of circular training exercises for the development of agility qualities of young schoolchildren's in physical education classes.

Organization and conduct of pedagogical experience.

Before the start of the experiment, the first graders were examined and the following tests were used to determine and evaluate the level of development of their coordination abilities:

1. 3x10 m shuttle run (assessing the qualities of agility and quickness of children's);
2. Jump forwards (assessment of coordination abilities, quality of agility, ability of vestibular stability, three attempts were made, the best result was taken into account);
3. Throwing a tennis ball for accuracy, cm (assessment of coordination abilities, accuracy, three attempts were made, the best result was taken into account);
4. Catching the ball by throwing it up (1.5-2.0 m), times (assessment of coordination abilities, two attempts were made, the best result was taken into account);
5. Hitting the ball on the ground and carrying it around 3 beams (the distance between each beam is 2.5 m), sec (assessment of coordination abilities);
6. Jumping on two legs with a rope, (assessment of the quality of agility, three attempts were made, the best result was taken into account);

Before conducting the tests, schoolchildren's were informed about the purpose of control tests, the technique of correct performance of control exercises was explained and demonstrated to them.

All participants of the experiment (n=48) were divided into two groups: «EG» - experimental group and «CG» - control group. The number of children in each class is equal (n=24), as many children participated in «EG» as in «CG». Physical education classes at «CG» were held based on the traditional school program. At «EG», physical education classes were held based on the program developed and proposed by us.

The results obtained at the beginning of the experiment in the two groups «EG» and «CG» did not reliably differ from each other in terms of physical fitness indicators, both in boys and girls. These data indicate that schoolchildren's with the same physical fitness were selected for the control and experimental groups.

Experimental work was carried out in the 2021-2022 (October-December) school

year in the first grades in secondary school No. 1 in Karshi district. 7-9 year old first graders took part in the experiment; control class (2-A – 24 people), experimental class (2-B – 24 people). The lessons of the control group were conducted under the guidance of a physical education teacher based on the traditional physical education program.

The experimental group was taught the same program, but in the main part of the lesson, the methodology developed by us was introduced. In the main part of the lesson, the developed methodology included the execution of exercises in one series (rotation) based on the 3rd option of the extensive-interval rotational training method for the development of coordination abilities for 6 minutes. 30 seconds were spent on each exercise, 30 seconds of rest between them, and 1-2 minutes between sets of exercises. Every week a new exercise was introduced, which means that the exercises became more difficult. One round consists of 6 stops. The duration of this method is a minimum of 16 lessons (8 weeks), 2 consecutive lessons per week, which is a completed cycle according to the extensive-interval method of circuit training. During the academic year, the number of cycles is - minimum 3, - maximum 4.

The circuit training complex included the following exercises:

1st stop.

Shuttle run 3x5 m, sec; Shuttle run 3x6 m, sec; Shuttle run 3x7 m, sec; Shuttle running 3x8 m, sec; Shuttle run 3x9 m, sec; Shuttle running 3x10 m, sec (the distance is increased every week).

2nd stop.

The initial state, sitting and leaning forward, leaning on the hands. Jump forward and take over the initial state.; i.e., sitting and holding the palms of the feet with the hands. Jump forward and take over the initial state.; i.e., sitting on the feet. Jump forward and take over initial state.; i.e., kneeling. Jump forward and take over the initial state.;, sitting and leaning on the arms from the side. Jump forward and take over the initial state.; initial state., kneeling and leaning on hands. Jump forward and take over the initial state.; i.e., half-sitting with hands on knees. Jump forward and take over the initial state.; initial state., stand up. Take a step forward and master the initial state. (every week the exercises become more difficult).

3rd stop.

a). The initial state., two schoolchildren's face each other at a distance of 5, 8, 10, 12, 15 m (the distance is added every week). Throwing a tennis ball accurately into the partner's hands with one hand and catching the ball thrown by the partner.

b). The initial state., stand at a distance of 5, 8, 10, 12, 15 m (the distance is added every week) to the basketball board. The tennis ball is thrown to the basketball board with one hand and touched, the partner takes the returned ball and throws it to the basketball board, etc.

4th stop.

The initial state, volleyball in hand. Throwing the ball up with two hands 15-30-50-80-1.0-1.20-1.50-2.0-3.0 cm (the height increases every week). (without leaving a circle with a diameter of 1.0 m).

5th stop.

The initial state, basketball in hand. Jump with one hand hitting the ball on the ground; jump with the right and left hand hitting the ball on the ground; walking back and forth and jumping with the right and left hand hitting the ball on the ground; spinning and jumping with the right and left hands hitting the ball on the ground; jump with the right and left hand hitting the ball on the ground; jumping with the right and left hand to the knee, waist, and chest, hitting the ground; moving around 2 obstacles by hitting the ball on the ground with right and left hand; hit the ball on the ground with right and left hand and go around 3 obstacles (every week the exercises become more complicated).

6th stop.

a). The initial state: Standing as if holding a rope in the hand. Stepping over the rope, jumping on two and one leg, imitating the movements of jumping by crossing the legs and writing between them;

b). The initial state: rope in hand, passed behind legs. Walking with rope, skipping; jumping lightly on tiptoes; jumping alternately with straight and bent legs; jumps 3 steps forward and 3 steps back; high jump; jumping to the sides on a pair of legs; alternating jumps from foot to foot (every week the exercises become more complicated).

According to the results of the data obtained after the pedagogical experiment (Table 1), it can be noted that boys and girls of the CG group engaged in the traditional program had a relative increase in the results of physical fitness indicators, but there were no reliable statistical differences ($r > 0.05$). These data support the evidence of unreliability of improvement in outcomes within the control group during the experimental period. In this way, it can be noted that the traditional system of conducting physical education classes has a negligible effect on the development of coordination abilities of children of junior school age.

In the course of the pedagogical experience, the results of the physical training of the boys and girls of the EG, who were engaged in the improved methodology of developing coordination abilities using the circular training method, taking into account the sensitive periods of physical development in the physical education classes, were obtained at the end of the pedagogical experience, and the results of their physical training are described below (Table 2 clearly shows that the level has improved significantly).

During this experiment, in EG, where an experimental program was introduced using a rotating training complex aimed at developing coordination abilities, there was a significant increase and improvement of the results in three of the 6 tested indicators to determine the development of coordination abilities, and reliable statistical differences were shown ($r < 0.05$), and in three tests: 3x10 m shuttle run, ball throw and jump rope tests, more reliable shifts occurred and more reliable statistical differences were shown ($r < 0.01$).

Table 1

Dynamics of physical fitness indicators of children of the control group during the research period

№	Control Tests	Gender	Before the experiment	V%	After the experiment	V%	t	p
			$\bar{x} \pm \sigma$		$\bar{x} \pm \sigma$			
1.	Shuttle run 3x10 m, sec	B	10,94±0,43	3,9	10,78±0,40	3,7	0,94	>0,05
		G	11,42±0,40	3,5	11,25±0,38	3,4	1,07	>0,05
2.	Forward rolls (3 times), sec	B	9,54±0,43	4,5	9,40±0,48	5,1	0,75	>0,05
		G	9,93±0,53	5,3	9,81±0,46	4,7	0,59	>0,05
3.	Tennis ball throwing for accuracy, cm	B	95,8±7,88	8,2	93,6±7,90	8,4	0,68	>0,05
		G	90,2±10,5	11,6	87,7±9,7	11,1	0,61	>0,05
4.	Catching the ball by throwing it up (1,5-2,0 m), times	B	19,5±2,25	11,5	20,4±2,10	10,3	1,01	>0,05
		G	18,1±2,43	13,4	19,0±2,40	12,6	0,91	>0,05
5.	Hitting the ball on the ground and carrying it around beams, sec	B	27,92±1,52	5,4	27,41±1,54	5,6	0,68	>0,05
		G	28,85±1,83	6,3	28,32±1,90	6,7	0,70	>0,05
6.	Skipping rope (30 sec), times	B	10,2±2,67	26,2	10,7±1,83	17,2	0,54	>0,05
		G	12,6±2,85	22,6	13,4±2,49	18,5	0,76	>0,05

Table 2

Dynamics of physical fitness indicators of children of the experimental group
during the research period
[number of boys-12; number of girls-12]

2.	Forward rolls (3 times), s	B	9,61±0,48	5,0	9,11±0,40	4,4	2,77	<0,05
		G	10,03±0,54	5,4	9,43±0,47	5,0	2,90	<0,05
3.	Tennis ball throwing for accuracy, cm.	B	96,5±8,82	9,1	89,5±5,54	6,2	2,32	<0,05
		G	91,3±10,0	11,0	83,7±6,8	8,1	2,18	<0,05
4.	Catching the ball by throwing it up (15-20 cm.), times	B	19,1±2,17	11,4	22,2±1,94	8,7	3,69	<0,01
		G	18,5±2,83	15,3	21,9±2,09	9,5	3,35	<0,01
5.	Hitting the ball on the ground and carrying it around beams, sec	B	28,22±1,51	5,4	26,67±1,00	3,7	2,96	<0,05
		G	29,13±2,25	7,7	26,90±1,53	5,7	2,84	<0,05
6.	Skipping rope(30 sec.), times	B	9,8±2,75	28,2	13,5±2,08	15,4	3,77	<0,01
		G	12,3±2,33	19,0	15,8±1,88	11,9	4,05	<0,01

Conclusion. As a result of the research, evidence was obtained that allows for a positive evaluation of the recommended methodology for the development of coordination abilities affecting the level of physical fitness of children of junior school age.

By comparing the results of the conducted pedagogical experience with the effectiveness of the traditional and improved methodology developed by us according to the results of the control tests, it can be said that the introduced methodology is more reliable in the development of coordination abilities in 7-9-year-old schoolchildren's ($r \leq 0.01$; $r \leq 0.05$) and had an effective effect.

In this way, the results of the pedagogical experiment allow us to conclude that the proposed method improved by us with the help of the 3rd variant of the extensive-interval method of circular training aimed at the development of coordination abilities, provided more serious changes in the physical fitness indicators of 7-9-year-old children.

References:

1. Goncharova O.V. Development of physical abilities of young athletes. Study guide. - T., ITA-Press ed., 2018. - 172 p.
2. Gurevich I.A. 1500 exercises to simulate circuit training. 2nd ed., Minsk, 1980. - 256 p.
3. Guba V.P. Sensitive periods of development of children. Definition of sports talent: monograph / V.P. Guba (ed.), L.V. Bulykina, E.E. Achkasov, E.N. Bezuglov. - M.: Sport, 2021. - 176 p.
4. Lyakh V.I. Coordination abilities: diagnostics and development. - M.: TVT Division, 2006. - 290 p.
5. Salamov R.S. Theory and methodology of physical education. Textbook. Volume 1 T., ITA Press, 2018. 296 p.
6. Sholix M. Circuit training. / M. Sholix; obshch.ed. and predislovie L.P. Matveeva; per. s nemetskogo L. M. Mirskogo. -2-e izd., stereotype. - M.: Sport, 2021.-216 p.

Журнал Оммавий ахборот воситаси давлат рўйхатидан 2020 йил 6 октябрда ўтган.

Журнал ҳар ойда бир марта ўзбек, рус ва инглиз тилларида нашр этилади.

Журналнинг ҳажми 60x84, 1/8, А-4;

«Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar» халқаро илмий-методик журнали 2020 йил октябрдан нашр этилмоқда.

Педагогика, психология, филология ва тилшунослик, математика, физика ва механика, техника фанлари, табиатшунослик, тарих ва фалсафа, туризм ва иқтисодиёт, ахборот коммуникацион технологиялари, география соҳалардаги илмий ва илмий-услубий материалларни ўз ичига олади. Нашр қилинган материаллар муаллифлари Ўзбекистон Республикаси ҳамда яқин ва узоқ хорижнинг етакчи олимлари, тадқиқотчи-изланувчилари.

Журналнинг калит сўзлари:

Олий педагогик таълим назарияси ва амалиёти; умумий ва махсус педагогика ва психология, педагогика ва инновация, интеграция, Ўзбекистон, Россия ва хорижий мамлакатларнинг таълим тизими; таълим жараёни; кўп маданиятли ва минтақавий таълим; III Ренессанс, XXI асрдаги таълим; таълим ва тарбия соҳасидаги миллий ва кадрият устуворликлари; таълим сифатини мониторинг қилиш; узлуксиз педагогик таълим тизими; таълим дастурлари; умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандартлари; ўқитувчиларни тайёрлаш тизимидаги таълим технологиялари.

Гувоҳнома рақами № 8882
Бош муҳаррир: Б.Б.МАЪМУРОВ

Босишга рухсат этилди 20.12.2023. Буюртма №7347.
«Бухоро вилоят босмахонаси» МЧЖда чоп этилди.

ISSN 2181-1717 (E)

ISSN 2181-1709 (P)

